

КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА

КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПРАВА ІНСТИТУТУ
ПРАВА
АСОЦІАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИХ

АСОЦІАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИХ
ПРАВНИКІВ

Міжнародна науково-практична конференція

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР 25-РІЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРА- ВОТВОРЕННЯ

(м. Київ, 23 червня 2021 року)

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ
2021

Конституція України: ціннісний вимір 25-річного досвіду державотворення та правотворення: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 червня 2021 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К. : ФОП Кішка І. В. 2021. – 628 с.

До збірника увійшли тези наукових доповідей, присвячені сучасним проблемам становлення вітчизняного конституціоналізму; впливу зарубіжних (європейських) конституційних цінностей на формування сучасного національного конституціоналізму; сучасним проблем національної конституційної доктрини, її впливу на державотворчі процеси в Україні; ролі Конституції України у формуванні національної правової системи; проблемам реалізації чинної Конституції України та напрямам конституційної реформи в Україні, способам та правовому механізму її проведення.

Видання розраховане на фахівців у галузі конституційного – науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних спеціальностей, політиків, експертів та фахівців-практиків з питань виборчого права та виборчого процесу.

Редколегія: Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України; Марцеляк О. В., доктор юридичних наук, професор.

Адреса редколегії: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет (кафедра конституційного права),
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60. Телефон: (044) 235-43-27,
e-mail: const_pravo@univ.net.ua

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

© Київський національний університет
імені Тарса Шевченка, 2021
© Кафедра конституційного права, 2021
© Асоціація українських правників, 2021

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №128/2021

Про відзначення 25-ї річниці Конституції України

З метою гідного відзначення у 2021 році 25-ї річниці Конституції України, ураховуючи важливе значення Основного Закону України у розбудові правової, демократичної держави, **постановляю**:

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити у місячний строк Організаційний комітет з підготовки та проведення заходів щодо відзначення 25-ї річниці Конституції України (далі — Організаційний комітет), визначивши його співголовами Прем'єр-міністра України і Керівника Офісу Президента України та залучивши до його складу представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, громадських об'єднань;

2) розробити на підставі пропозицій Організаційного комітету та з урахуванням епідемічної ситуації в державі затвердити і забезпечити виконання плану заходів із відзначення 25-ї річниці Конституції України, передбачивши, зокрема:

а) проведення у місті Києві, інших населених пунктах урочистих заходів з нагоди 25-ї річниці Конституції України за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, дипломатичного корпусу іноземних держав, міжнародних організацій, громадськості;

б) покладання 28 червня, у День Конституції України, квітів до пам'ятника автору першої української конституції гетьману Пилипу Орлику у місті Києві, пам'ятників і пам'ятних знаків видатним діячам українського державотворення в інших населених пунктах;

в) проведення тематичних наукових, науково-практичних конференцій, круглих столів, присвячених 25-й річниці Конституції України;

г) організацію медійних, культурно-мистецьких, освітніх, інших патріотично-виховних заходів, спрямованих на поширення інформації про історію конституціоналізму, формування правової культури, виховання поваги до Основного Закону України;

г) проведення до 25-ї річниці Конституції України конкурсу серед студентів та молодих науковців на найкращу наукову роботу за напрямом досліджень щодо розвитку конституційно-правового регулювання;

д) підготовку та розміщення тематичної соціальної реклами;

є) забезпечення разом із Національним банком України виготовлення та випуску в обіг у встановленому порядку пам'ятної монети на відзнаку 25-ї річниці Конституції України;

3) сприяти реалізації ініціатив громадськості, спрямованих на утвердження в Україні засад правової держави, підтримку незворотності європейського та євроатлантичного курсу України;

4) забезпечити широке висвітлення заходів із підготовки і відзначення 25-ї річниці Конституції України;

5) забезпечити в установленому порядку фінансування видатків на організацію та проведення заходів, передбачених цим Указом;

6) ужити в установленому порядку заходів із забезпечення порядку, безпеки та дотримання прав громадян під час проведення заходів із відзначення 25-ї річниці Конституції України.

2. Міністерству закордонних справ України:

ужити заходів щодо запрошення до участі в урочистостях з нагоди 25-ї річниці Конституції України представників дипломатичного корпусу іноземних держав, міжнародних організацій, української діаспори;

забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України за участю представників української громадськості за кордоном заходів з нагоди 25-ї річниці Конституції України.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям розробити, затвердити та забезпечити виконання регіональних планів заходів із відзначення 25-ї річниці Конституції України.

4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України В.ЗЕЛЕНСЬКИЙ

30 березня 2021 року

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Щиро вітаю учасників міжнародної науково-практичної конференції **«КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР 25-РІЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ»!**

Прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України розпочало новий етап українського державотворення та формування людиноцентристської за своїм аксіологічним виміром правової ідеології в нашій державі. Безсумнівно, що 28 червня 1996 року є знаменною датою для історії України і саме з цього моменту слід відраховувати детермінанту формування інституційних механізмів притаманних для демократичного політичного устрою.

Конституція України стала відтворенням кращих надбань світової філософсько-правової доктрини та відроджених українських національних правничих традицій, закладених у свій час ще у Конституції Пилипа Орлика, яка стала однією з перших європейських конституцій нового часу, у Конституції

Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) та інших державотворчих актах Українського народу, який завжди прагнув незалежності і побудови суверенної України.

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України змістила ключові аксіологічні пріоритети з захисту інтересів держави до захисту фундаментальних прав людини, закріпила класичне західне розуміння принципу поділу влади, принципу верховенства права, інституціоналізувала нову конструкцію влади, чітко окреслила механізм державної влади та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування, конституювала демократичні засади правового статусу людини і громадянина, визначила моральні, політичні, економічні та правові орієнтири у сфері регулювання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в Україні, виступила фундаментальною основою подальшого розвитку національного законодавства, стала ядром правової системи України.

В той же час сьогодні актуальним виступає процес конституційно-правової реформи, що є зумовленим євро-атлантичним інтеграційним вектором України та рядом суспільно-політичних процесів демократичного характеру. Однозначно, що пріоритетами у цьому процесі мають виступати посилення національного механізму захисту прав людини, підвищення інституційної незалежності ключових інституцій публічної влади, та подальша демократизація суспільних відносин в Україні.

Переконаний, що процес проведення нового етапу конституційної реформи має спиратися на аксіологічні чинники закладені в 1996 році, практику країн сталої демократії, кращі та передові надбання доктрини українського конституційного права.

Таким чином, конференція «Конституція України: ціннісний вимір 25-річного досвіду державотворення та правотворення», метою проведення якої є розкрити роль Конституції України у сучасних державотворчих процесах в Україні, дати правову оцінку відповідності Конституції України міжнародним стандартам конституціоналізму, сучасним потребам українського суспільства і виробити на цій основі загальні підходи до потреб та напрямків реформування Основного Закону України є актуальною і відповідає потребам часу. Вона цілеспрямована на формування заснованої на кращих євро-

пейських традиціях доктрини українського конституційного права. Провідна роль в такому формуванні належить Київському національному університету імені Тараса Шевченка як сучасному, провідному та прогресивному навчальному закладу.

Отже, щиро сподіваюся, що теоретичні та практичні здобутки сьогоднішнього наукового зібрання матимуть вагоме значення як для формування нового покоління правників України, так для формування концепту демократичних конституційних трансформацій в Україні, високі стандарти яких стануть взірцем для інших держав та служитимуть індикаторами демократичності та верховенства права в усьому світі.

Бажаю творчої праці всім учасникам конференції!

**Ректор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка**

Володимир БУГРОВ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНСТВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Щиро вітаю організаторів та учасників міжнародної науково-практичної конференції «КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР 25-РІЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ»!

Національно-визвольна боротьба українського народу віднайшла свій вияв у відновленні незалежності української державності в 1991 році. Однак, Акт проголошення незалежності України став тільки першим кроком до утвердження молодого суверенної та демократичної держави. Другим ключовим кроком на шляху до реалізації державотворчих прагнень української нації стало прийняття демократичної Конституції 28 червня 1996 року. Верховна Рада України прийнявши Конституції України зробила незворотнім процес українського державотворення, утвердження статусу української мови та демократичних цінностей в нашому суспільстві. Конституція України стала великим кроком супроти російського неоімпералізму через утвердження:

- 1) державного статусу української мови;
- 2) унітарного державного устрою;
- 3) формуванням засад забезпечення національної безпеки;
- 4) утвердження системи публічної влади заснованої на європейському розумінні поділу влади;
- 5) створення детермінант для демократизації суспільного життя та політичної конкуренції.

Сьогодні дуже актуальним виступає подальший демократичний розвиток конституційного процесу, заснований на поєднанні кращих національних традицій та надбань країн сталої демократії. Існує практична необхідність в розвитку українського варіанту доктрини живої Конституції та утвердження інституційних механізмів публічної влади. Забезпечити це є нашим прямим обов'язком перед усіма поколіннями тих, хто боровся за українську державність.

**З найкращими побажаннями
ГОЛОВА НАЦІОНАЛЬНОГО
АГЕНСТВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Сергій Квіт

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ФЕДЕРАЛЬНОГО СУДДІ США БОГДАНА ФУТЕЯ

Шановний пане Ректор, дорогі друзі!

З приємністю вітаю учасників цієї важливої конференції, особливо в цей історичний час, коли ми відзначаємо 25 років Конституції України.

З прийняттям Конституції, Україна встановила свій Основний закон, свою державність і цим віддала належну пошану п'ятій річниці своєї незалежності. Окрім того Конституція заслуговує окремого визнання щодо забезпечення прав людини, становлення окремих і рівних гілок влади, організації правосуддя. Також потрібно наголосити на важливості того, що Конституція демонструє прагнення України до демократичної системи, яка базується на принципах Верховенства Права та на засадах ринкової економіки - рух, який розпочався з Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, та був підтриманий 90% населення України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року.

Конституція адресувала, те, що найбільше цікавило українців: національні інтереси, встановлення державності, гарантування прав і свобод, які утискалися в Радянському Союзі, а також, які соціальні зміни демократичне майбутнє принесе. Конституція була схвально прийнята чисельними міжнародними організаціями, включаючи Венеціанську Комісію, зокрема, через гарантії для забезпечення численних особистих прав і свобод.

Слава Україні! Героям Слава!

Федеральний Суддя США

Богдан Футей

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ ПРАВОВИХ НАУК
ЗЕЛЕНОГУРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА)

Шановний пане Ректоре!

Шановне Панство!

У цьому році минає двадцять п'ять років з часу прийняття Конституції України, яке здійснила 28 червня 1996 року Верховна Рада України II скликання. З цього приводу складаю моїм українським колегам-юристам святкові вітання та побажання успіхів на ниві зміцнення принципів народовладдя, демократії та верховенства права.

Творці Конституції України 1996 року застосували досвід, отриманий з різних джерел, у тому числі тих, що базуються на міцних та проникнутих конституційною практикою західноєвропейських зразках. Велике значення мало усвідомлення існування вітчизняних традицій конституціоналізму, до яких належить Руська Правда часів Київської Русі, козацькі та гетьманські конституції, у тому числі написану латиною та руською мовою *Pacta et Constitutiones legum libertatumgue Exercitus Zaporoviensis*,

тобто Договори і Постановлення Прав та Вольностей Війська Запорозького. Необхідно також згадати проект Конституції незалежної України Миколи Міхновського з 1905 року. Усе це є підтвердженням того, що традиції свобо-

ди, ідеї виборності та представницької демократії існували в Україні протягом століть.

Чинна Конституція України встановлює загальні засади, які є типовими для західного конституціоналізму, зокрема: народовладдя, демократичної, соціальної, правової держави, республіканської форми правління, поділу влади, політичного плюралізму, представницької демократії. Вона також гарантує дотримання прав та свобод людини і громадянина, встановлює конституційне судочинство, принцип унітарної структури держави, у той же час визнаючи і гарантуючи місцеве самоврядування.

Прийняття Конституції України у 1996 році стало кульмінацією процесу формування України як суверенної, незалежної та самостійної держави, повноправного члена європейської та світової спільноти.

**Директор Інституту правових наук
Зеленогурського університету
доктор габілітований, професор**

Анджей Біштига

**Український Конгресовий Комітет Америки, Інк.
UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA, INC.**

NATIONAL OFFICE
203 Second Ave., New York, NY 10003
Phone: (212) 228-6840/41
e-mail: ucca@ucca.org

WASHINGTON OFFICE
311 Massachusetts Ave., N.E., Washington, D.C. 20002
Phone: (202) 547-0018 · Fax: (202) 547-0019
e-mail: unis@ucca.org
www.ucca.org

**ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНСЬКОГО
КОНГРЕСОВОГО КОМІТЕТУ АМЕРИКИ**

Пане Ректор! Високодостойне товариство!

Від імені Українського конгресового комітету Америки щиро вітаю організаторів та учасників міжнародної науково-практичної конференції **«КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР 25-РІЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ»!**

Споконвічне прагнення української нації до відновлення національної державності стало детермінантом проголошення незалежності України, а прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України розпочало новий етап українського державотворення та формування демократичної правової системи. Це започаткувало такі демократичні державотворчі процеси як: 1) формування системи органів публічної влади відповідно до західного розуміння принципу розподілу влади; 2) створення сис-

теми органів місцевого самоврядування; 3) утвердження системи державних символів, 3) створення спеціального правового статусу української мови; 4) перехід від тотального пріоритету інтересів держави до пріоритету фундаментальних прав людини; 5) впровадження принципів ринкової економіки тощо.

Прийняття Конституції України заклало фасад для формування нової європейської та демократичної української держави та основу для повернення нашої нації до вільного світу. Конституція фактично стала ключовим елементом для політичної демонстрації світовому демократичному співтовариству національного суверенітету країни. З її прийняттям завершився первинний процес утвердження відновлення української державності.

28 червня 1996 року – день прийняття Основного Закону України – це важлива подія не тільки для Українського народу, який проживає в Україні, а й для тих, хто з різних обставин перебуває за її межами, однак від цього не менше любить і вболіває за подальшу щасливу долю для нашої Батьківщини.

Український конгресовий комітет Америки, вітаючи Український народ з 25-літнім ювілеєм Основного Закону України, наголошує на необхідності чіткого дотримання приписів Конституції всіма суб'єктами владних відносин, що сприятиме стабільній ситуації в Україні, її подальшому становленні як демократичної, правової, соціальної держави; на зваженому та заснованому на кращих американських та європейських традиціях підході до конституційної модернізації з прорахунком реального соціального ефекту від запровадження конкретної новели, в тому числі конституціоналізації спеціального правового статусу світового українства з метою його всебічного залучення в лобіюванні українських інтересів на світовій арені.

Плідної праці учасникам конференції на благо України і Українського народу!

З найкращими побажаннями,

Президент УККА

Андрій Футей

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ

Шановний Пане Ректор!

Шановні учасники міжнародної науково-практичної конференції «Конституція України: ціннісний вимір 25-річного досвіду державотворення та правотворення».

Прийміть щирі вітання з нагоди 25-річного ювілею ухвалення Конституції України від імені Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», яка є найстаршим професійним об'єднанням вчених-правників, адвокатів, суддів, нотаріусів та інших представників нашого фаху.

Значимість цієї історичної події сьогодні бачиться по іншому. Як член Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України по доопрацюванню проекту Конституції України – робочого органу Парламенту, який підготував остаточний текст проекту, а також член робочої групи Тимчасової комісії, яка завершувала редакційну роботу та передала проект Конституції України у підрозділ Верховної Ради України із реєстрації законопроектів, свідок найважливіших моментів конституційного процесу, маю сказати, що це була історична у житті Українського народу подія, яка дозволила вирішити ряд епохальних проблем.

Прийняття 28 червня 1996 року Конституції України юридично завершило оформлення Української незалежної держави, відповідало найважливішим після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року очікуванням Українського народу і виявилось справжнім Суспільним договором утвердження прав і свобод людини і громадянина та державотворення, на фоні перебігу президентських виборів у сусідній державі поклато край сподівання певних політичних сил на можливість ренесансу Радянського Союзу, дозволило завершити одне із важливих міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із її вступом у Раду Європи та визначенням європейського курсу

розвитку, заклало основи творення правової системи України, закріпило систему прав і свобод людини і громадянина та визначило основи формування моделі влади незалежної держави.

Як учасник засідання Венеціанської комісії, яка розглядала у вересні 1996 року щойно ухвалену Конституцію України можу свідчити, що поважні правники Європи і світу назвали її одним із кращих досягнень політико-правової думки, звернувши увагу на широкий обсяг прав і свобод людини і громадянина, забезпечити які не під силу навіть багатшим країнам, а також слабкість механізму противаг і балансів, які можуть призводити до політичних конфліктів і криз у вищих ешелонах влади, незавершеність правового визначення основ місцевого самоврядування.

Сучасна Українська історія підтвердила справедливність цих висновків. Проблеми мали місце і були обумовлені не так недоліками Конституції України, як небажанням виконувати її приписи та спробами підлаштувати Конституцію під реалізацію політичних намірів і завдань представників влади. Останнє вилилося навіть у ревізію Конституції України, спробами внесення змін до неї, які суперечать «Загальним засадам» конституційного ладу, встановленим першим розділом Конституції України. Ми маємо про це говорити відверто, не приховуючи проблем, бо у цьому історична відповідальність «батьків Конституції», тих, хто готував у ухвалював Конституцію України.

Сьогодні можемо з гордістю стверджувати, що Конституція України за 25 років пройшла випробування суспільно-політичною практикою і самим життям, залишається справжнім Моральним імперативом і Суспільним договором, який ще послужить Українському народу і Україні у її входженні у сім'ю цивілізованих демократичних країн.

Ці проблеми залишаються актуальними і сьогодні, будуть актуальними і завтра. Зичу творчих успіхів і нових звершень і учасниками конференції, і усім вченим у дослідженнях історичних, теоретико-правових, філософських, соціологічних, політологічних та інших проблем розвитку українського конституціоналізму.

З повагою,

Президент Асоціації українських правників

доктор юридичних наук, професор Київського

національного університету імені Тараса Шевченка,

академік Національної академії правових наук України,

проф. Василь Костицький

**ВІТАННЯ ЗАВДУВАЧА КАФЕДРИ КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПРАВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Вельмишановні учасники конференції!

28 червня 1996 року Верховна Рада України прийняла Основний Закон України. Це визначна дата в історії нашої держави, Українського народу. Конституція України увійшла в суспільне життя як оберіг і важлива складова державності, демократії та соборності України. Основний Закон ознаменував собою важливий етап вітчизняного державотворення, який остаточно визначив процес становлення України як суверенної, незалежної держави. Прийняття Конституції України законодавчо гарантувало трансформаційний перехід України від тоталітаризму до демократії, що мало винятково важливе значення для нашої держави того часу, активізувало процеси державотворення і правотворення на демократичних засадах.

Увібравши передовий досвід розвинутих демократичних країн у сфері конституціоналізму, гуманістичні цінності світової спільноти, найважливіші досягнення вітчизняної і зарубіжної наукової думки у галузі державотворення, Конституція України визначила стратегію подальшого розвитку української держави, чітко визначила баланс між інтересами та потребами держави, суспільства та окремої особистості, заклала підґрунтя формуван-

ня організації і діяльності національного механізму публічної влади і громадянського суспільства. І таким чином, як правовий акт вищої юридичної сили вона виступила фундаментом державності України, правової системи країни, її законодавства, визначальним чинником забезпечення державного суверенітету, консолідації українського суспільства, формування України як демократичної, правової, соціальної держави, стала політико-правовим документом програмного характеру, який націлив українське суспільство, органи державної влади на відповідні демократичні реформи у сфері вітчизняного державотворення і організації громадянського суспільства.

Відзначаючи сьогодні ювілейну дату – 25-річчя Основного Закону України – хочеться побажати наснаги кожному патріоту, всьому Українському народу в ім'я розбудови і процвітання нашої незалежної Батьківщини, її становлення як демократичної, правової, соціальної країни, а учасникам нашої конференції – сил для творчої дискусії, плідної праці заради подальшого конституційного розвитку і світлого майбуття рідної України!

Слава Україні!

**Завідувач кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Олег МАРЦЕЛЯК

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Михайло Баймуратов

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий консультант*

*Інституту законодавства Верховної Ради України,
заслужений діяч науки і техніки України*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Конституційно-правова регламентація, регулювання та легалізація інституту місцевого самоврядування (далі: МСВ) в державі, що була вперше реалізована в Конституції України 1996 року сприяли об'єктивізації, актуалізації та контекстуалізації проблематики правового простору локальної демократії, дослідженням його функціонування та нормативно-правового регулювання.

На наш погляд, у вузькому розумінні правовий простір МСВ може бути визначений як сфера регламентації юридичними нормами моделей: а) самоорганізації членів територіальної громади, б) компетенції органів МСВ, в) повноважень інших його суб'єктів та органів у межах території функціонування територіальної громади й конкретного історичного часу (територіально-хронологічний чинник. – Авт.). У широкому розумінні правовий простір МСВ може бути визначений як сфера нормативної регламентації і регулювання територіальної громади, сформованих нею органів МСВ, інших суб'єктів системи МСВ, з метою виникнення, існування, функціонування та реалізації системи екзистенційних локальних інтересів та потреб на відповідній території держави, в межах існування конкретної територіальної громади – яка при цьому не суперечить інтересам та законодавству держави.

Вважаємо, що такий підхід до розуміння та визначення правового простору МСВ дає змогу визначити останній як складний соціальний, політико-правовий феномен, який виникає внаслідок скерованої телеологічно-обґрунтованої діяльності як держави, так й суб'єктів локального соціуму, шляхом формування його нормативно-суб'єктної, нормативно-об'єктної і нормативно-просторової бази, з метою вирішення екзистенційних питань існування та функціонування територіальної громади [1, с. 24].

На нашу думку, проблематика простору у юридичній теорії, який фактично виступає правовим простором, не розглядається в широкому, власне науково-доктринальному сенсі, бо зазвичай діяльність державно-правових інститутів переважно розглядається та досліджується у статичному стані, і лише тільки в процесі дослідження реалізації їх компетенційних повноважень або позакомпетенційних діянь, профільна феноменологія аналізується в контексті динамічно-діяльнісного підходу.

Звідсіля можна сміливо стверджувати, що на фундаментальному рівні ця проблема не тільки розроблена недостатньо, але й її дослідження об'єктивно гальмуються суттєвими недоліками в практичному застосуванні демократичних принципів управлінської діяльності, що є результатом глибоких кризових явищ в державному та суспільному житті, які супроводжуються конституційно-правовими конфліктами та явищами, що несуть в собі високий рівень конфліктогенності – низький рівень нормопроектної та законопроектної діяльності, внутрішні протиріччя та колізії в законодавстві, дублювання повноважень, конкуруюча компетенція, компетенційні суперечки тощо [1, с. 15-16], а також феноменологія бурхливої законотворчості («законодавчий турборежим»), що використовується в наш час владними політичними елітами.

Разом з тим, проблематика загальнотеоретичних досліджень просторового виміру держави і права у юриспруденції значно актуалізується, причому не тільки з наведених вище причин – найважливішу роль тут починають грати т. зв. «зовнішні» фактори, що пов'язані з правовою глобалізацією – новою формою цього глобального явища, що скерована на нормативізацію та уніфікацію найбільш важливих суспільно-державних відносин, що мають значення не тільки для держави, а й для міжнародної спільноти держав – в коло таких відносин входить й МСВ. Більш того, саме МСВ виступає одним з найважливіших елементів глобального конституціоналізму та глобального конституційного права, причому не стільки завдяки його генетичній демократичності, скільки широкій регламентації і легалізації в конституційних актах держав світу.

Відносно особливого значення наведених глобальних тенденцій треба зазначити, що вони не тільки суттєво розширюють правовий простір національних держав, роблять його наднаціональним і глобальним, а й розробля-

ють якісно нові параметральні ознаки існування і функціонування права, як універсального феномена, що супроводжує і забезпечує процеси глобалізації та інтеграційної співпраці членів європейської та світової співдружності, зближуючи держави на основі стандартизованих та уніфікованих підходів до розуміння та застосування національного і глобального права, що мають вже не тільки однакові принципіві (основоположні) засади, а й однакові нормативні системи, що зливаються в єдиний універсально-регіональний чи універсально-глобальний правовий простір [1, с. 15-16]. Отже, можна стверджувати, що до виникнення єдиного міждержавного та національного правового простору, включаючи й правовий простір МСВ, ведуть глобальні тенденції та феноменологія правової глобалізації, які:

а) сприяють знаходженню нових, нетрадиційних і нетривіальних підходів до розуміння ролі і значення права в соціумі, державі, міжнародній спільноті, що є відображенням глобальних колективістських зусиль не тільки акторів міжнародних та міждержавних відносин, але й суб'єктів внутрішньодержавного права, скерованих на стабілізацію феноменології державності та формування громадянського суспільства через запровадження його широкої інституційної основи – шляхом розробки, міжнародної легалізації міжнародних правових стандартів та механізмів їх наступного запозичення і легалізації в національному законодавстві держав-членів міжнародної спільноти (онтологічно-визначальний дискурс. – Авт.);

б) є відображенням психологічної зміни в масовій свідомості щодо можливості наявності загального глобального, регіонального, субрегіонального, національного правових просторів, що взаємодіють між собою за рахунок пошуку і знаходження загальних правових цінностей, загальних предметів та об'єктів правового регулювання (права людини, МСВ, виборче право, інформаційні відносини тощо), розробки на основі такого регулювання міжнародних правових стандартів в конкретній сфері соціального буття людини в рамках територіальної громади та в умовах МСВ, створення рекомендаційних настанов типу «soft law» з перспективою їх наступної легалізації, широкої активізації правової конвергенції, уніфікації, адаптації національних правових систем до настанов загального міжнародного права та інтеграційного права міжнародних міждержавних об'єднань тощо (предметно-об'єктний дискурс. – Авт.);

в) виникають на основі нових складних багатосуб'єктних та багаторівневих горизонтально-вертикальних управлінських зв'язків (поведінково-діяльнісний дискурс. – Авт.), що:

- будують на основі зазначених зв'язків стійку та сталу систему комунікативної взаємодії, що характеризується ознаками колабораційності, інтерсуб'єктивності, єдності телеологічного навантаження тощо (комунікативний критерій. – Авт.);

- набувають силу сучасних тенденцій та мегатрендів правового розвитку (глобально-структурний критерій. – Авт.);

- вимагають виходу за межі звичних поведінково-діяльнісних настанов та устояних організаційних рамок та їх типізації на основі загальнолюдських та конституційних цінностей (аксіологічно-типізований критерій. – Авт.);

- детермінують до залучення у зазначені процеси якісно нових суб'єктів, що раніше не тільки не визнавались державами (наприклад, неурядові (некомерційні) організації національного та міжнародного рівнів), а ї не існували до періоду глобалізації (наднаціональні міжнародні структури) (якісно-суб'єктний критерій. – Авт.);

- детермінують активний пошук нових інтерпретацій міжлюдських та міжвладних відносин у суміжних з устояною правовою сферою площинах (філософії, соціології, політології, геополітиці, загальному міжнародному праві, міжнародному конституційному праві, європейському інтеграційному праві тощо) (предметно-комплексний критерій. – Авт.);

- формують якісно нові приклади інтегративної нормативної взаємодії держав між собою на різних рівнях з застосуванням нових форм і методів такої взаємодії (парадигмально-інтегративний критерій. – Авт.);

- збагачують методологію права і наповнюють новим змістом сучасне бачення розвитку держави і права (змістовно-світоглядний критерій. – Авт.);

г) сприяють суттєвому оновленню методологічного та інструментально-технологічного арсеналу сприйняття юридичної доктрини та практики, що спирається на новітні досягнення теорій штучного інтелекту, діджиталізації, антропологізації, настанов глобального управління, включаючи міжнародну договірну нормотворчість, та доктринальні настанови щодо зростання глобалістського потенціалу територіальних громад [2] в його реалізації, вибу-

довуючи процесуальний ланцюжок взаємодії «від громади – до міжнародної спільноти держав» (методологічно-технологічний дискурс. – Авт.).

2. Обґрунтовано вважаємо, що наведені зміни сформовані та детерміновані саме конституційно-правовою легалізацією інституту локальної демократії на національному рівні функціонування демократичної правової державності, що призвело до створення правового простору МСВ.

Системний аналіз нормативних положень Конституції України 1996 року [3], що в основі створення такого правового простору лежать наступні настанови:

- визнання та легалізація МСВ як самостійного рівня публічної влади [4] (див. ст. 5 Конституції України);

- визнання та легалізація інституту МСВ в державі (див. ст. 7 Конституції України);

- визначення МСВ як однієї з основ конституційного ладу держави (див. Розділ I Конституції України);

- виключно законодавчий рівень визначення МСВ (див. ст. 92 Конституції України);

- закріплення інституту МСВ як конституційного, а також МСВ як об'єкта конституційно-правової регламентації та регулювання (див. Розділ XI Конституції України);

- визнання територіальної громади первинним суб'єктом МСВ (див. ст. 140 Конституції України);

- виключний характер формування представницьких органів МСВ територіальною громадою (див. ст. 141 Конституції України);

- наявність у МСВ власної матеріально-фінансової та іншої ресурсної бази (див. ст. 142 Конституції України);

- наявність у органів МСВ власної компетенції (див. ст. 143 Конституції України);

- обов'язковість рішень ОМСВ, що прийняті в межах їх повноважень (див. ст. 144 Конституції України);

- судовий захист прав МСВ (див. ст. 145 Конституції України).

Наведені конституційні положення у своїй сукупності не стільки складають нормативний конгломерат, стільки ідентифікують «опорні» точки зростання

правового простору МСВ. Тут можна заперечити, що нормативний простір МСВ був закладений національним законодавством про МСВ, що було прийнято ще до прийняття чинної Конституції України (мається на увазі Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року [5]), але внесення до нього змін та доповнень 14 новими законами України протягом майже 7 років його дії, свідчить про його низьку якість, недостатній нормативно-функціональний потенціал та внутрішні суперечності, – що у підсумку, об'єктивно змусило законодавця спочатку до його систематичної інтерпретації, а потім і до розробки нового тексту профільного законодавчого акту. Крім того, враховуючи на особливу важливість саме конституційного регулювання, – саме конституційна легалізація ідентифікаційних ознак інституту локальної демократії сприяла його втіленню в практику державного і соціального життя, трансформувало його в один з суттєвіших засобів демократизації суспільно-державних процесів та формування як «запускаючого» механізму в формуванні інституційної основи громадянського суспільства.

Важливою основою правового простору МСВ стала можливість його міжнародно-правового вимірювання, що виникла внаслідок формування та конституційного закріплення механізму національної імплементації норм міжнародного права через їх входження до національного законодавства (див. ст. 9 Конституції України). Саме завдяки наявності такого механізму МСВ в Україні формується у відповідності до європейських правових стандартів локальної демократії [6], що для цього інституту, який ще знаходиться в процесі пошуку своєї національної моделі [7], є вельми важливим та визначальним.

3. Проблематика формування правового простору МСВ актуалізується в умовах конституційної реформи в державі, органічною частиною якої виступає муніципальна реформа. В її межах розпочаті серйозні нормопроектні (конституційно-проектні та законодавчо-проектні) роботи щодо конституційної легалізації нових важливіших принципів організації МСВ в державі відносно субсидіарності, спроможності, належного ресурсного забезпечення локальної демократії, становлення реальної правосуб'єктності територіальних громад, модернізації системи територіального поділу та управління на локальному, субрегіональному та регіональному рівнях, територіальної та ре-

сурсної оптимізації територіальних громад за рахунок їх об'єднання.

Наведені напрямки скеровані не тільки на формування національної моделі МСВ та її відповідність до європейських стандартів, – а і на якісну трансформацію правового простору локальної демократії, насичення його новими організаційними, нормативними, поведінковими, діяльними та іншими ідентифікаційними ознаками та настановами.

Список використаної літератури:

1. Баймуратов М.О., Кравець О.О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії: монографія / М. О. Баймуратов, О. О. Кравець. Одеса: Фенікс, 2018. – 326 с.

2. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення / Д. О. Боровник. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 79-85.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Баймуратов М.О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. – 192 с.

5. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон України від 7 грудня 1990 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 2. Ст. 5.

6. Баймуратов М.А. Роль международных стандартов местного самоуправления в формировании компетенции публичной самоуправленческой (муниципальной) власти / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. Одесса: «Феникс», 2003. – 160 с.

7. Баймуратов М.О. До питання про вибір національної моделі місцевого самоврядування / М. О. Баймуратов. Публічне право. 2015. № 3. С. 57-65.

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В СТАНОВЛЕННІ КОМПЕТЕНЦІЙНОЇ БАЗИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування (далі – МСВ) в незалежній державі Україна стало яким свідомством відходу держави від авторитарних методів управління та партійного диктату, що панували на радянському просторі в межах Союзу РСР. А конституційна легалізація МСВ в Конституції України 1996 року [1] вперше на пострадянському просторі стало демонстрацією зміни державних орієнтирів, – від монополії на публічну владу до визнання феномену самоорганізації населення на локальному рівні існування і функціонування соціуму та його права на вирішення питань місцевого життя, місцевого значення на основі Конституції та законів України.

Така тенденція, що трансформувалась у могутню управлінську парадигму знайшла своє закріплення і в Основному Законі держави, завдяки визначенню і закріпленню в ньому компетенційних повноважень органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), причому як представницьких, так і виконавчих. Більш того, первинним суб'єктом МСВ та фактично суб'єктом управління, що може здійснювати самоврядування безпосередньо була визнана територіальна громада (далі – ТГ), як сукупність жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста з їх правом самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ч. 1 ст. 140 Конституції України).

Більш того, Конституція України (ч. 3 ст. 140) напряму закріпила, що МСВ здійснюється ТГ в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (далі – ОМСВ): сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Звідси, об'єктивувалась та актуалізувалась, а також контекстуалізувалась феноменологія компетенції МСВ та його органів.

2. Треба наголосити на тому, що в радянській та пострадянській теорії адміністративного права пріоритетною довгий час залишалась доктринальна думка про те, що компетенцією може володіти тільки орган державної влади, – отже, за МСВ та його органами не визнавалась можливість набуття ними своєї компетенції, а лише володіння відповідними повноваженнями.

Однак, стан речей змінився з прийняттям Конституції України 1996 року, яка, по-перше, сприйняла та закріпила, а звідси, і легалізувала концепцію публічної влади (див. ст. 5 Конституції України), у відповідності до якої було визнано існування загальної публічної влади як такої та її структуризація на два рівні – рівень публічної державної влади та рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади [2]. Вирішенню питання щодо наявності компетенції у МСВ та його органів суттєво сприяло конституційне правоположення ст. 7 Конституції України, в якому закріплювалось, що в Україні визнається та гарантується МСВ. Це було детерміноване наступним: по-перше, воно знаходилось у розділі Основного Закону держави, в якому були закріплені засади її конституційного устрою; по-друге, це стало свідомством, що МСВ та його органи стали об'єктом конституційно-правового регулювання та легалізації; по-третє, фактично було встановлено, що входячи в систему публічної влади, МСВ та його органи органічно увійшли в систему горизонтально-вертикальних управлінських зв'язків, завдяки яким формується та реалізується державне управління як на загальнодержавному, так і на локальному рівні функціонування соціуму; по-четверте, звідси об'єктивувалась необхідність забезпечення МСВ та його органів необхідною компетенцією для вирішення телеологічних доміант свого існування, функціонування та розвитку.

Ще одним важливим аргументом для обґрунтування появи повноцінної феноменології компетенції у МСВ та його органів саме на конституційному рівні стала поява Розділу XI «Місцеве самоврядування» безпосередньо в тексті Основного Закону держави. Більш того, наведені конституційні положення у ч. 5 і ч. 6 ст. 140, ч. 2 ст. 143 наряду іменують та згадують про наявність компетенції у представницьких ОМСВ: а) у ч. 5 ст. 140 – відносно організації управління районами в містах; б) у ч. 6 ст. 140 – відносно перерозподілу власної компетенції на користь органів самоорганізації населення –будинкових, вуличних, квартальних тощо; в) у ч. 2 ст. 143 – про виконання повноважень

обласними та районними радами з питань затвердження програмних, бюджетних та інших питань).

У ст. ст. 142 та 143 Конституції України містяться положення про необхідність здійснення ТГ та їх представницькими і виконавчими органами управлінської діяльності відносно:

а) рухомого і нерухомого майна, доходів місцевих бюджетів, інших коштів, землі, природних ресурсів, що є у власності ТГ сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єктів їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад, що становлять матеріальну і фінансову основу МСВ (ч. 1 ст. 142);

б) управління майна, що є в комунальній власності; затвердження програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролю за їх виконанням; затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролю за їх виконанням; встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізації їх результатів; утворення, реорганізації та ліквідації комунальних підприємств, організацій і установ, а також здійснення контролю за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції (тут використання терміну «компетенція» вже відноситься (як це не дивно, але це так !!! – Авт.) безпосередньо до ТГ села, селища, міста або (що є закономірним! – Авт.) до ОМСВ, що утворені ТГ та здійснюють відповідну управлінську діяльність (ч. 1 ст. 143);

в) затвердження обласними та районними радами програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролю за їх виконанням; затвердження районних і обласних бюджетів, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між ТГ або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролю за їх виконанням; вирішення інших питань, віднесених законом до їхньої компетенції (ч. 2 ст. 143);

г) здійснення ОМСВ окремих повноважень органів виконавчої влади, що здійснення яких у повному обсязі фінансується державою за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюдже-

ту у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, або передачі ОМСВ відповідних об'єктів державної власності (ч. 3 ст. 143). Враховуючи, що наведені повноваження органів виконавчої влади передають ОМСВ у різних сферах соціального життя, можна стверджувати, що: а) мова йде, насамперед, про компетенційні повноваження (компетенцію) виконавчих органів ОМСВ; б) підтвердженням цього виступає наявність делегованих повноважень виконавчих органів ОМСВ за різними предметами відання, що напряму закріплено в профільному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [3]); в) виконавчі органи ОМСВ з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади (делегованих повноважень) підконтрольні відповідним органам виконавчої влади (ч. 4 ст. 143).

Важливою ознакою наявності у ОМСВ компетенції виступає положення ст. 144 Конституції України, відповідно до якого вони в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території – тобто, приймають і формалізують відповідні рішення у вигляді нормативно-правових актів управлінської спрямованості.

3. Закріплення в Конституції України 1996 року профільних положень про наявність у МСВ та його органів компетенції (компетенційних повноважень) має стратегічне, причому не тільки установчо-конституююче, а і інституційно-функціональне значення для існування і стабільного функціонування інституту локальної демократії в державі, наділення МСВ та його суб'єктів і органів належними компетенційними повноваженнями. Воно може бути охарактеризованим з відповідних позицій, а саме:

- управлінської – компетенція ОМСВ є феноменальним і універсальним засобом для регулювання суспільних відносин в межах ТГ та в умовах МСВ в контексті вирішення питань місцевого значення;

- екзистенційної – за допомогою феноменології компетенції ОМСВ вирішуються найважливіші питання, від вирішення яких залежить стабільне та стале існування та функціонування, а також подальший розвиток ТГ в умовах МСВ в ординарному режимі функціонування демократичної правової державності;

- статусної – компетенція надає ОМСВ статус органів публічної влади, який є обов'язковою належною іманентною умовою продуктивної та ефективної діяльності суб'єкта, що реалізує телеологічно обґрунтоване соціальне управління;

- онтологічної – феноменологія компетенції ОМСВ виступає могутнім засобом устояного стану та паритету між різними органами публічної влади, завдяки чому на рівні локального публічного управління в умовах МСВ в межах ТГ забезпечується стабільність, передбачуваність та ефективність;

- аксіологічної – феноменологія компетенції ОМСВ виступає не тільки універсальною цінністю соціального, в тому числі і державного управління, а і безумовно, абсолютною конституційною і муніципальною цінністю, завдяки чому стає можливим існування на локальному рівні соціально організованого соціуму, становлення і функціонування системи органів публічної влади, реалізація стратегічних телеологічних настанов державності;

- праксеологічної – компетенція ОМСВ виступає практичним засобом реалізації їх компетенційних повноважень в різних сферах соціального життя через використання її предметів відання;

- телеологічної – феноменологія компетенції ОМСВ базується на широкій телеологічній основі, що скерована на забезпечення існування і належного функціонування системи МСВ, її органів та суб'єктів, насамперед, включаючи ТГ;

- біхевіористської – компетенція МСВ, її органів фактично спрямована на вирішення багатоаспектної системи інтересів МСВ та ТГ на локальному рівні соціуму в рамках реалізації демократичної правової державності;

- конотаційної – реалізація компетенційних повноважень ОМСВ є пов'язаною з суттєвими багатоаспектними соціальними наслідками відносно стабільного існування територіальних людських спільнот, реалізацією ними своїх екзистенційно-стратегічних настанов в контексті здійснення життєвого циклу людей та продовження існування людської цивілізації;

- наративної – феноменологія компетенції ОМСВ, особливо в контексті її реалізації, відіграє велике значення в становленні муніципальної свідомості жителів-членів ТГ та формування у них муніципальних поведінково-діяльнісних настанов і муніципальної психології;

- соціальної – феноменологія компетенції ОМСВ фактично об'єднує, «пов'язує» та «скріплює», мобілізує та мотивує локальне співтовариство навколо реалізації екзистенційних настанов його існування, функціонування і розвитку в умовах як національної державності, так і глобалізаційних змін;

- комунікативної – феноменологія компетенції ОМСВ об'єктивно передбачає не тільки виникнення системи комунікативної взаємодії між органами публічної влади різного рівня, включаючи і органи публічної державної влади, – а і між всіма суб'єктами МСВ в межах ТГ, включаючи взаємовідносини ОМСВ з жителями-членами ТГ;

- колаборативної – завдяки існуванню і реалізації феноменології компетенції ОМСВ виникає стійка та стала система співробітництва між ними та іншими суб'єктами і ОМСВ, органами публічної державної влади та іншими суб'єктами конституційного права, що має перманентну тенденцію до розширення та вдосконалення, включаючи і міжнародний рівень управління;

- інтерсуб'єктивної – завдяки феноменології компетенції МСВ та ОМСВ виникає процес формування загальних телеологічних доміант у суб'єктів системи МСВ та суб'єктів конституційного права в контекстуалізації існування, становлення та розвитку інституту локальної демократії в державі;

- контекстуальної – феноменологія компетенції ОМСВ, що виступає адміністративно-правовим засобом управлінської діяльності в межах ТГ в умовах МСВ, є скерованою, насамперед, на реалізацію екзистенційних інтересів існування та забезпечення стійкого функціонування людської спільноти, що мешкає на відповідній території держави;

- міжнародної – феноменологія компетенції ОМСВ є визнаною на міжнародному рівні в межах міжнародного договірної права як об'єкт та предмет міжнародно-правового регулювання (див., наприклад, ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року [4]);

- глобальної – феноменологія компетенції ОМСВ фактично виражає інтереси МСВ та ТГ у глобалізованому світі, вона є не тільки своєрідним статутарним маніфестом існування людської спільноти у сьогоденні, але і виступає програмою свого перспективного розвитку в контексті закріплення своєї ідентичності, екзистенційних настанов існування, культурологічних

домінант розвитку тощо – тобто, мова йде про формування глобалістського потенціалу ТГ [5].

Отже, розглядаючи роль Конституції України в становленні компетенційної бази МСВ, ОМСВ в державі, треба акцентувати увагу на її екзистенційно-визначальній природі для наведених інститутів та суб'єктів, стратегічно-управлінському потенціалі, організаційно-нормативних і перспективно-дискреційних можливостях проектування, реалізації та розвитку, її внутрішньо-генетичних зв'язках з інтересами існування та функціонування територіальної людської спільноти, а також на можливостях її вдосконалення в умовах інтернаціоналізації правових систем, міждержавної інтеграції та глобалізації, враховуючи на зростання глобалістського потенціалу ТГ.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Баймуратов М.О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. О.: АО БАХВА, 2003. – 192 с.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. Рада Європи, 2020. – 12 с.
5. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення / Д. О. Бобровник. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 79-85.

Олександр Бакумов
*доктор юридичних наук, доцент,
народний депутат України, Верховна Рада України*

САНКЦІЇ У СТРУКТУРІ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Важливим складовим елементом структури інституту конституційно-правової відповідальності держави виступають санкції. Це пояснюється тим, що, по-перше, без наявності санкцій ані конституційно-правова відповідальність, ані відповідний правовий інститут, що її регулює, не є повними, завершеними, цілісними й реалістичними, дієвими. Тобто санкції у структурі конституційно-правової відповідальності держави є таким самим обов'язковим елементом, як і в конституційно-правовій відповідальності будь-якого іншого суб'єкта.

По-друге, санкції конституційно-правової відповідальності зовсім не обов'язково повинні міститися в самій конституційно-правовій нормі, а можуть міститися в інших галузевих санкціях, що пов'язано з особливостями галузі конституційного права. З цієї точки зору конституційно-правовими санкціями як елементом інституту конституційно-правової відповідальності держави є лише конституційно-правові за галузевою ознакою санкції. Всі інші санкції, що мають іншу галузеву природу і виходять за предметні межі конституційного права, не можна розглядати як структурний елемент інституту конституційно-правової відповідальності держави.

По-третє, санкції конституційно-правової відповідальності держави вичерпуються санкціями ретроспективного характеру.

Водночас у контексті дослідження питання кола санкцій конституційно-правової відповідальності держави слід зазначити, що воно є чи не найменш розробленим у конституційно-правовій літературі. Адже природно, що ті санкції, які у працях багатьох авторів досі вважалися класичними санкціями конституційно-правового характеру (як-от відкликання депутатів, розпуск представницького органу влади тощо), для держави в цілому не можуть бути застосовані. Отже, йдеться про вироблення концептуального правового

го підходу, який дав би змогу виокремити санкції властиві саме державі як суб'єктові конституційно-правових відносин.

Тому спершу слід бодай побіжно зупинитися на представлених у науці класифікаціях відповідних санкцій та спробувати їх застосувати до випадку конституційно-правової відповідальності держави. Так, найбільш цікаву та евристично цінну, з нашої точки зору, класифікацію запропонувала Н. Колосова. За нею, зокрема, всі конституційно-правові санкції поділяються на такі: 1) правопоновлюючі (визнання акта таким, що не відповідає актам вищої юридичної сили); 2) попереджувальні; 3) каральні; 4) санкції припинення конституційних деліктів (припинення дії нормативних актів) [1, с. 125].

У цій класифікації санкціями, що можуть бути адресовані державі, є, на нашу думку, припинення дії нормативного акта державного органу та поновлення державою правового становища суб'єкта, якому було завдано шкоду дією такого акта.

Французький дослідник Б. Пінероль указує на «збільшення кількості законодавчих режимів відповідальності», що, зокрема, проявляється у законодавчій фіксації різноманітних санкцій конституційно-правової відповідальності держави як на конституційному, так і на законодавчому рівнях [2, с. 72]. Наприклад, якщо проаналізувати Закон ФРН «Про відповідальність держави за шкоду, заподіяну їй посадовими особами під час виконання службових обов'язків», то серед санкцій такої відповідальності, передбачених цим Законом, можна виокремити такі, як ліквідація наслідків, поновлення становища, компенсація шкоди [3].

Законом Естонії «Про відповідальність держави» передбачається поновлення прав, порушених унаслідок реалізації органами влади та іншими установами, на які покладено виконання публічних функцій, своїх повноважень, та відшкодування шкоди, спричиненої такими діями (відповідальність держави). Зокрема, передбачаються такі заходи відповідальності держави, як: 1) скасування адміністративного акта; 2) завершення виконання адміністративного заходу; 3) утримання від видання адміністративного акта або реалізації адміністративного заходу; 4) видання адміністративного акта або забезпечення реалізації адміністративного заходу; 5) відшкодування шкоди;

б) повернення грошових коштів або речей, отриманих без належної правової підстави [4, с. 128–142].

Нарешті, в Україні на рівні конституційно-правових санкцій безпосередньо передбачені:

1) відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (стаття 56 Конституції України);

2) визнання нечинними законів та інших нормативно-правових актів держави, що визначають права й обов'язки громадян, не доведених до відома населення в порядку, встановленому законом (частина третя статті 57 Конституції України);

3) відшкодування державою матеріальної та моральної шкоди, завданої безпідставним засудженням, у разі скасування вироку суду як неправосудного (частина четверта статті 62 Конституції України);

4) відшкодування державою в установленому законом порядку матеріальної чи моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами й діями, що визнані неконституційними (частина третя статті 152 Конституції України) [5].

На нашу думку, конституційно-правові санкції у структурі інституту конституційно-правової відповідальності держави поділяються на такі групи:

1) правопоновлюючі (поновлення попереднього правового становища особи, права якої було порушено державою, або реституційні заходи у разі неможливості повного поновлення попереднього правового становища);

2) попереджувальні (офіційне визнання неефективності державної політики; конституційне реформування держави з метою підвищення її дієздатності, відповідальності та підзвітності суспільству);

3) каральні (відшкодування завданої державою матеріальної та моральної шкоди, фінансові стягнення з державного бюджету на користь постраждалої особи);

4) санкції припинення конституційних деліктів (припинення неконституційних чи незаконних адміністративних чи інших заходів з боку держави,

визнання нечинними, неконституційними нормативних актів, припинення дії нормативних актів державних органів, внаслідок дії яких завдано матеріальну та/або моральну шкоду особі чи суспільству).

Зазначені групи санкцій по-різному корелюють з інстанціями конституційно-правової відповідальності держави: в одних випадках достатньо однієї (як правило, судової) інстанції, тоді як в інших випадках можливе поєднання адміністративних і судових інстанцій.

Отже, є підстави розглядати санкції у структурі інституту конституційно-правової відповідальності держави як складовий елемент структури цього правового інституту, що складається з конституційно-правових норм, які являють собою заходи державного впливу, які застосовуються спеціально уповноваженими суб'єктами до держави внаслідок вчинення нею, її органами та/або посадовими особами конституційно-правового делікту і виражаються у певних юридичних наслідках, що настають для держави як цілісного суб'єкта права.

Список використаної літератури:

1. Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации : Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. М. : Городец, 2000. 190 с.

2. Пінероль Б. Відповідальність адміністрації (Французька Республіка) // Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади / відп. ред.: Д. Я. Український. Київ : Конус-Ю, 2007. С. 64–77.

3. Schadenersatz wegen grob fahrlässiger Dienstpflichtverletzung durch Abschluss von sozialversicherungspflichtigen Verträgen mit externen Fachkräften : VG Regensburg, Urteil v. 18.01.2019 – RN 1 K 14.2132. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/Y-300-Z-BECKRS-B-2019-N-13256?hl=true>.

4. Закон Естонії «Про відповідальність держави» // Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади / відп. ред.: Д. Я. Український. Київ : Конус-Ю, 2007. С. 128–142.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, ред. від 21.02.2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Ukrainische Verfassung unter deutschem Aspekt

Am 28. Juni 2021 wird in der Ukraine der 25. Jahrestag der Verfassungsverkündigung gefeiert - „**Artikel 160**. Die Verfassung der Ukraine tritt mit dem Tag ihrer Annahme in Kraft. **Die Verfassung ist am 28. Juni 1996 in Kraft getreten**. Durch Entscheid des Verfassungsgerichts Nr. 4/1997 vom 3. Oktober 1997 wurde der Artikel 160 verbindlich ausgelegt“ [8]. Der Weg der Ukrainer zur Souveränität war ohne Übertreibung gesagt kompliziert. In der heutigen Realität muss die Ukraine wieder für ihre territoriale Unversehrtheit kämpfen. Deshalb ist das Thema der ukrainischen Verfassung wie nie vorher aktuell. In dieser kleinen Arbeit versuchen wir einige Stellungen unserer europäischen Freunde zum Verständnis des ukrainischen Verfassungsprozesses zu zeigen. Die Arbeit hat eher informativen als wissenschaftlichen Charakter.

Kurze Geschichte. In der Ukraine erschien die Verfassung lange vor der Großen Französischen Revolution. Die berühmte «Verfassung von Pylyp Orlyk» - nämlich die «Pakte und Verfassungen von Rechten und Freiheiten des Saporoger Heers» von 1710 - ist eine der ersten demokratischen Verfassungen der Welt, die sogar Klauseln enthält, die die Macht des Hetmans zugunsten des Ältestenrates einschränkten. Die Leitidee der Verfassung war eine völlige Unabhängigkeit der Ukraine von Polen und Russland. In der Verfassung wurde erstmals die Aufteilung der Macht in getrennte Zweige vorgeschlagen. Die nächste Verfassung erschien in den Zeiten der Ukrainischen Volksrepublik (UVR), genaugenommen am letzten Tag des Daseins ihrer gesetzgebenden Institution - des Zentralrats. Die Verfassung betonte, dass alle Macht in der UVR «vom Volk ausgeht» und dass ihr oberstes Organ die Nationalversammlung sein sollte [7]. Die Verfassung bekräftigte das Prinzip der Vorherrschaft des Parlaments, der parlamentarischen Republik. Sie ließ jedoch die Fragen von Eigentum, Grenzen, Sprache, Staatssymbolen usw. offen.

Die derzeitige Verfassung der Ukraine wurde am 28. Juni 1996 um 9:18 Uhr nach einer schlaflosen Nacht in der Werchowna Rada verabschiedet. Am Verfassungsentwurf hatte man dreieinhalb Monate lang gearbeitet, und die

Abstimmung während seiner Behandlung im Parlament wurde für jeden Artikel separat durchgeführt. Interessante Fakten zur ukrainischen Verfassung von 1996: „Von 1990 bis 1996 wurden 15 Entwürfe vorgeschlagen, aber schließlich wurde derjenige angenommen, der unter der Leitung von Mychajlo Syrota, der als «Vater» der Verfassung der Ukraine gilt, erarbeitet worden war. Die Weltgemeinschaft hat die Verfassung der Ukraine als eine der meist demokratischen in der Welt anerkannt [7].

Heutzutage gibt es viele Zeitungs- und Zeitschriftartikel genau wie auch wissenschaftliche Untersuchungen über Ukraine, und zwar über Bildung der Ukraine als unabhängiger Staat. In diesem Zusammenhang sind folgende Arbeiten zu nennen: *«Die Ukraine zwischen Ost und West. Außenpolitische und kulturelle Orientierungen»*, herausgegeben von Heiko Pleines; *„Die politische und wirtschaftliche Transformation der Ukraine: Vom Ende der Sowjetunion bis zum Ausbruch der Majdan-Protteste im November 2013» – Dissertation von Martin Redlich*; *«Systemtransformation in der Ukraine: Chancen und Risiken auf dem Weg zur Demokratie» (1990 – 2010)*“ – Dissertation von Liubov Volkova u.a.. Unter diesen Arbeiten sind auch viele, die der Verfassungsfrage gewidmet sind. Die vollständigste Untersuchung, nach unserer subjektiver Meinung, gehört Oliver Vorndran unter dem Titel *«Die Entstehung der ukrainischen Verfassung»*, in der er historische und regionale Bestimmungsfaktoren ukrainischer Politik analysiert und den Weg zur Verkündung der ukrainischen Verfassung zeigt: „Der in dieser Arbeit geschilderte verfassungsgebende Prozess, der als Machtkampf die widerstreitenden Interessen und Überzeugungen offen zu Tage treten läßt, gewährt Einblick in die Strukturen, die der Verfassung vorausliegen und die nach deren Verabschiedung die Verfassungswirklichkeit prägen werden“ [5, S. 13]. In dieser Arbeit drückt der Autor manchmal gut nachdenkliche Positionen aus, wie zum Beispiel:

- Ob die Verfassung tatsächlich die - dem Sozialismus fremde normative Kraft entwickeln wird, dem Handeln der Politiker und Bürger Orientierung zu geben, liegt nicht an der geschriebenen Verfassung selbst.

- Die Verabschiedung einer Verfassung galt auch als Desiderat der Staats- und Nation-Werdung der Ukraine, um die Legitimität des Staates gegenüber seinen Bürgern und den Nachbarstaaten - besonders Russland - zu stärken [5, S. 14].

- Vier grundlegende Faktoren prägten den verfassungsgebenden Prozess: die hi-

storischen Vorbedingungen, die Machtkonstellation der Beteiligten, die bestehenden politischen Institutionen und die Ziele der Akteure [5, S. 16].

Die nächste grundlegende Arbeit über ukrainische Verfassung ist *«Der Kampf um die neue Verfassung in der Ukraine»* von Alexander Ott:

- Die neue ukrainische Verfassung ist ein «Kind des Kompromisses» - des Kompromisses zwischen der Exekutive und der Legislative einerseits, und des Kompromisses zwischen politischen Parteien und ideologischen Positionen andererseits [2, S. 4].

- Die neue Verfassung bildet die Grundlage für die innere Stabilität des Landes, indem 6 Aktuelle Analysen des BIOst 1996 sie klare Verhältnisse in Bezug auf die Kompetenzen der Staatsorgane schafft. Die Annahme der neuen Verfassung ist vielleicht das wichtigste Ereignis in der jüngsten Geschichte der unabhängigen Ukraine [2, S. 6].

P. Stykow meint, dass die Verfassungen von 1996 und 2004 auf expliziten Elitenpakten im Sinne der Transitionstheorie beruhten, von denen aber keine die Qualität eines „Gründungskonsenses“ über demokratische Spielregeln annahm. Zum einen gerieten neue Regel immer wieder unter Veränderungsdruck, bevor ihre Anwendung zur Routine wurde. Zum anderen waren alle Beteiligten unter Umständen bereit, Regeln zu brechen und dabei auch zu außerparlamentarischen, darunter revolutionären und durch die Verfassung nicht gedeckten, Mittel zu greifen. Ihr Regelverständnis ist bis heute instrumentell geblieben, wie etwa die turbulente Absetzung von Janukowytsh Ende Februar 2014 gezeigt hat [4, S. 45].

Was Meinungsfreiheit und demokratische Grundwerte und Orientierungen betrifft, beweist die herrschende politische Klasse immer wieder aufs Neue, dass die Ukraine und die Europäische Union zur Zeit noch weit mehr trennt als nur ein Grenzzaun.

Als kurzer Zusammenfassung kann man eine Stelle aus dem Blogartikel von Caroline von Gall nehmen: «Die Europäische Nachbarschaftspolitik, die Östliche Partnerschaft wie auch das ausgehandelte Assoziierungsabkommen der EU mit der Ukraine bauen auf der gemeinsamen Verpflichtung zur Stärkung von Demokratie, Rechtsstaatlichkeit, Menschenrechten und good governance auf. **Gleichwohl hat die EU in der Vergangenheit keine Strategien gefunden, die Ukraine bei der Umsetzung dieser Werte wirkungsvoll zu unterstützen. Der Majdan, der**

politische Umsturz und die daraus resultierende Krimkrise sind Höhepunkte einer seit Jahren ungelösten ukrainischen Verfassungskrise» [1]. Kurz zusammenfassend kann man sagen, dass die Weltgemeinschaft sehr gut über ukrainische Verfassungsrealität informiert ist. Die Frage ist, ob wir selbst aller Wichtigkeit dieses Dokumentes bewusst sind?! Ob wir entsprechend reagieren könnten, wenn jemand einmal wieder unrechtlige Veränderungen durchziehen wollte? Bleiben wir wach! Im heutigen Machtzustand sollen wir zu allen Ereignisentwicklungen bereit sein.

Quellenverzeichnis

1. C. von Gall. Die EU muss sich stärker für Rechtsstaatlichkeit in Osteuropa engagieren. <https://verfassungsblog.de/eu-muss-sich-staerker-fuer-rechtsstaatlichkeit-in-osteuropa-engagieren/>
2. Ott A. Der Kampf um die neue Verfassung in der Ukraine. (Aktuelle Analysen / BIOst, 60/1996). Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-46564>
3. Sonnenberger G. Die Ukrainische Verfassung von 1996. Bedingungsfaktor für ein autoritäres Regime?. München, Page:Imprint: GRINVerlagOHG, <https://www.hausarbeiten.de/document/198460>
4. Stykow P. "Innenpolitische Gründe Der Ukraine-Krise: Gleichzeitige Demokratisierung Und Staatsbildung Als Überforderung." *Osteuropa*, vol. 64, no. 5/6, 2014, pp. 41–60. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/44937260. Accessed 5 June 2021.
5. Vorndran O. Die Entstehung der ukrainischen Verfassung / von Oliver Vorndran. - Berlin : Duncker und Humblot, 2000 (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München : Reihe: Wirtschaft und Gesellschaft; H. 24) Zugl.: Freiburg (Breisgau), Univ., Diss., 1998.
6. Wachsmuth R., Fiebrig S. Die Reform der ukrainischen Verfassung: eine endlose Geschichte? <https://www.kas.de/de/einzeltitel/-/content/die-ukraine-sechs-monate-vor-den-praesidentschaftswahlen>
7. <https://germany.mfa.gov.ua/de/news/28-cherwnya-den-konstituciyi-ukrayini>
8. <http://www.verfassungen.net/ua/verf96-i.htm>

Борис Барабаш
*кандидат юридичних наук,
Директор департаменту,
Український союз промисловців та підприємців*

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ; ВПЛИВ ЗАРУБІЖНИХ (ЄВРОПЕЙСЬКИХ) КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

1. Становлення вітчизняного конституціоналізму

Поняття «конституція», в тому значенні, в якому воно застосовується у науці, склалося та сформувалося в ході буржуазних революцій. Сам термін застосовувався і в період феодалізму, але він мав зовсім інший зміст. Першою писаною конституцією, у власному сенсі даного поняття, була конституція США 1787 року. В той же період виникла концепція конституціоналізму, яка розумілася, як правління, обмежене конституцією. Дана концепція, виведена з ідей природного права, явилася, по суті, буржуазно-демократичною антитезою феодальній тиранії. Конституція – це верховний закон, «закон законів», и як вслякий закон, конституція повинна відображати ці суспільно-політичні реалії, які склалися на момент її прийняття. Чим точніше Конституція відображає співвідношення суспільно-політичних сил, тим більш довгим буде її дія. У той же час представляється, що від звичайних правових норм конституційні норми відрізняються тим, що вони закріплюють методи та форми здійснення державної влади. Предмет регулювання конституційних норм істотно відрізняється від предмету правового регулювання звичайних законів своєю всеосяжною важністю та фундаментальністю, оскільки вони торкаються основних умов буття суспільства.

Конституція України приймалася у період становлення Української держави. Тим самим, вона несе в собі ті генетичні коди, які притаманні тому періоду. Було зроблено достатньо спроб внесення змін до Конституції України. Але внесення змін представляється нам латанням дірок на кораблі «Титанік»,

так як громадсько-політичний розвиток країни пішов далеко вперед від конституційних норм. Цей документ не для життя. Писали його одні люди для одного періоду, і одного президента, а вносили зміни інші люди, для інших президентів. Одне з правил Древнього Риму гласило: «Бажаєш зробити добре – зроби правильно». Внесення змін в КУ не вирішить усіх задач країни. Їх рішення лежить поза меж конституційного права. Вірним представляється створення проекту нової Конституції України. Однак, якщо воля пересилює розум, так буде так.

Наполеон Бонапарт, у свій час, сказав: «Конституція повинна бути короткою та туманною». В одній з цих двох складових Україна певним чином досягла успіху – нині діюча конституція туманна. Її текст та понятійний апарат розмиті не тільки значною кількістю внесених змін, але і явними недоладностями правого характеру. Зміни в конституціях – це природний процес. В кінці кінців, норми права не є законами природи, і внесення поправок до діючої конституції, як і самі зміни конституції є багаторічною практикою цивілізованого світу.

Так, наприклад, до конституції США одразу після її прийняття були внесені перші 10 поправок, які отримали назву Білль про права. До конституцій деяких суб'єктів американської федерації також були внесені десятки, а то й сотні змін (в конституціях Нью-Йорку та Техасу наявні більш ніж 200 поправок, Каліфорнії та Алабами більш ніж 400, а конституція Південної Кароліни правилася більш 450 разів)¹.

У Франції, за роки, після Великої французької революції, були прийняті, приблизно, 20 конституцій, Конституційних хартиї та конституційних законів.

Причини «туманності» української конституції нам бачаться, перед усім, в характерних особливостях її розробки. Конституція розроблялася не як «закон законів», и навіть не як закон, який визначає основи інших галузей права, характерних для певного періоду розвитку української держави, а як закон, який закріплює інтереси певних груп та осіб в певний період розвитку суспільства. В цьому зв'язку представляється доречним привести точку зору провідного українського правознавця В. Шаповала: «У суспільно-політично-

¹ Robert S.Lorch «State and local politics». Prentice-Hall, 1992. p.17

му житті України після набуття незалежності постала тема конституційної реформи, яка з об'єктивних причин зберігає актуальність й сьогодні... Аксіомою можна вважати те, що конституція – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої сили, який регламентує окремі сторони суспільного буття, передусім пов'язаних з організацією і здійсненням державної влади, встановлює засади державної влади... Йдеться про конституцію держави, а не суспільства»².

Необхідність в прийнятті нової редакції вітчизняної конституції продиктована й тим, що Україна, в силу об'єктивних причин, стала активною стороною міжнародно-правових відносин.

Таким чином, актуальність конституційної реформи в Україні становиться злободенним фактором і міжнародної стабільності.

2. Вплив зарубіжних (європейських) конституційних цінностей на формування сучасного національного конституціоналізму

Підписуючи Договір про Асоціацію, Україна, тим самим, взяла на себе зобов'язання і по приведенню свого національного законодавства у відповідність з нормами и правилами, які притаманні Європейському Союзу.

По рівню свого соціально-економічного розвитку західноєвропейські держави дуже відрізняються. Також, дуже відмінні особливості їх конституційно-правового розвитку. Однак, право Ради Європи, має наднаціональний характер, який інкорпорується в національні правові системи держав-учасників. Норми цього права – норми прямої дії і мають верховенство по відношенню до норм права суверенної держави. Звідси слідує, що Україна при прийнятті нової редакції конституції, повинна бути готова до того, що буде встроена нова і декілька незвична система джерел національного конституційного права. Своєрідність положення, яке складається, полягає в тому, що непорушний постулат про верховенство юридичної сили Основного закону держави буде сприйматися з деякими застереженнями та сумнівами. Даний статус обумовлений тим, що держави-члени Європейського Союзу створили особливу, автономну правову систему. Вона не може бути ідентифікованою ані з національним, ані з міжнародним правопорядком. Нормативно-правові

² «Сучасний конституціоналізм: досвід нових демократій». Матеріали I засідання Україно-Польського Клубу Конституціоналістів. Київ-Львів: Юриспруденція, 2008, стр.9

акти, які слугують джерелом даної правової системи, утворюються шляхом нормотворчої діяльності інститутів Співтовариства. Навіть установчі акти Співтовариства, які значною мірою нагадують міжнародні договори, мають ряд істотних юридичних відмінностей від останніх. Так, наприклад, якщо звичайний міжнародний договір адресований якийсь суверенній державі, то норми установчих актів Співтовариства наділяють правами та обов'язками не тільки, и не стільки державу, скільки безпосередньо фізичних та юридичних осіб, які знаходяться під юрисдикцією держави-учасника даних угод.

Що ж стосується нормативно-правових джерел європейського права, створених інститутами Співтовариства, то специфіка їх правового режиму полягає в тому, що норми даного права є нормами прямої дії і мають верховенство по відношенню до норм національного права. Навіть якщо річ йде про конституційно-правові норми.

Таким чином, стає очевидним, що загальні принципи європейського права – це особлива юридична категорія, яка виступає вже сьогодні в якості провідного джерела права взагалі, і конституційного права зокрема.

Список використаної літератури:

Виноска 1 і 2.

Ольга Барабаш

*доктор юридичних наук, професор кафедри
загально-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА БЕЗОПЛАТНУ ЮРИДИЧНУ ДОПОМОГУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Звернення до напрацьованих суспільством цінностей актуалізується тим, що вони формують можливості прогресивного розвитку суспільства, де право забезпечує стійкість, охорону і відтворення історично сформованої в соціумі системи цінностей. Цінності з'єднують культуру, діяльність людини, право в єдиний вектор універсального розвитку. У тих суспільствах, які орі-

ентовані на демократію як головну умову здійснення політичної та особистої свободи індивіда, цінності природного права пронизують соціальне життя суспільства. Відтак, усім відома ідея Ш. Монтеск'є («Про дух законів») про те, що закон повинен бути зрозумілий усім незалежно від рівня освіти, соціального стану тощо, набуває в сучасних умовах оновленого звучання.

Саме тому питання правової свідомості, правового інформування, правової допомоги населенню України мають сьогодні підвищену актуальність. Безоплатна юридична допомога не є якимось одноразовим або ексклюзивним явищем і процедурою, здійснюваної щодо певних категорій населення тієї чи іншої держави. Дії держави по організації безоплатної юридичної допомоги є елементом цілеспрямованої державної правової політики. Метою цієї політики є формування організаційно-правових умов для кращого розуміння громадянами своїх прав як невід'ємних, невідчужуваних, з огляду на сутнісні характеристики правової, демократичної, соціальної держави.

Розуміння прав як якостей, даних людині з моменту її народження, символізує незворотність даних прав, їх невідчужуваність, неможливість відібрання навіть при наявності будь-яких екстремальних, особливих умов. Окрім того, що права повинні мати інституційно виражену форму, вони виражають цінність буття людини. Для цього необхідно надати правам людини статусу найвищої цінності, не тільки такої, що відображена в чинному законодавстві, але й такої, що знаходить основний зміст для формування чітких меж простору свободи людини та її необхідності. Поняття «свобода» і «необхідність» мають особливе значення як для людини, так і для держави. Це значення пов'язане з перспективою формування відносин соціальної взаємодії, взаємної відповідальності як умов побудови гармонійних відносин на основі права. Тому право постає центральною сполучною, універсальною умовою і формою побудови соціального партнерства в суспільстві. З огляду на це, інституціоналізація конституційних цінностей знаходить особливий зміст, тому що саме вони створюють широку соціально-моральну платформу, на якій базуються можливості та дії держави у сфері правотворчості, правозастосування, формування правової доктрини, організації правової свідомості, виховання населення і надання йому правової допомоги.

Конституційні цінності відображають стан розвитку держави і права як найбільш значущих характеристик, інтегрованих в правову свідомість суспільства. Даний підхід узгоджується як із загальноприйнятою ієрархією правових норм, так і з принципами організації правової системи, центром якої є Конституція, яка складає основу дії правових норм в даному суспільстві. В сучасній юридичній доктрині під конституційними цінностями прийнято розуміти системну єдність фундаментальних засад суспільства і пріоритетів розвитку нації, виражених в напрямках державної правової політики в умовах конкретного історичного періоду розвитку держави, які не тільки регламентовані положеннями Основного закону, а й відображаються в процесі інтерпретації його норм, у правозастосовній практиці [1]. Дійсно, конституційні цінності не можуть бути різнопорядковими і не мати ієрархічного вираження та відповідного підпорядкування, коли мова йде про принципи, цінності права, його структурну організацію.

Факт ґрунтування на праві в організації життя соціуму передбачає, що в самому праві містяться моральні, етичні, загальнолюдські цінності. Цінність права полягає в тому числі і в тому, що воно, саме воно, вбирає в себе здобуті гуманістично налаштованою частиною людства уявлення про гідне життя. Саме тому пріоритетну роль в організації суспільства відіграє не тільки наявність самої Конституції, але й, що особливо важливо, ідеї, норми, орієнтири, принципи, що випливають із її змісту. Конституційні цінності пов'язані в єдине ціле, що припускає наявність у суспільстві духу, сенсу, атмосфери конституціоналізму, який є важливим для всіх громадян України. Окрім того, конституційні цінності виражені не тільки в Конституції, її нормах, але знаходять відображення у правозастосовній практиці Конституційного Суду України. Широке тлумачення конституційних цінностей органом конституційного контролю видається обґрунтованим і відповідає духу конституціоналізму, природного права, створення максимальних умов для забезпечення свободи індивіда.

Права і свободи людини, повага до її гідності займають чільне місце в ієрархії конституційних цінностей, виступають універсальною цінністю, визнаною всім людством. Звернення до людини, сукупності її прав і свобод на рівні Конституції України підкреслює особливе значення самоцінності люди-

ни, яка в процесі історичного розвитку змогла знайти правове закріплення охорони свого життя, здоров'я, поваги до себе, низку інших прав.

Право індивіда на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, яка в окремих випадках надається безоплатно (ст. 59 Конституції України) [2], відноситься до числа основних особистих прав людини і громадянина. Воно закріплене поряд з іншими правами у другому розділі Основного закону нашої держави. Реалізація даного права здійснюється без будь-яких обмежень. Винятки становлять випадки (вони прямо вказані в законодавстві) надання окремим категоріям громадян юридичної допомоги на безоплатній основі.

Серед основних принципів надання безоплатної юридичної допомоги, виокремлюють: найбільш повне забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян; принцип соціальної справедливості і соціальної орієнтації; принцип рівності громадян (встановлених законом категорій) на доступ до отримання безоплатної юридичної допомоги; принцип доступності; здійснення контролю за дотриманням учасниками системи безоплатної правової допомоги етичних норм; принцип адресності та своєчасності тощо [3].

Слід зазначити, що в Україні безоплатна юридична допомога отримала свій розвиток в пострадянський період на недержавному рівні шляхом створення юридичних клінік, які найчастіше знаходили своє місце на території юридичних вузів і факультетів, або ця допомога організовувалася громадськими об'єднаннями, що діють в більшості випадків на грантовій основі. Можна визнати, що держава правильно відреагувала на необхідність надання юридичної допомоги, яка була інституалізована, їй було надано структурно оформлений і обов'язковий характер. У даному випадку інститути громадянського суспільства справили свій позитивний вплив на становлення системи державної безоплатної юридичної допомоги.

Вважаємо, право на кваліфіковану юридичну допомогу є ще однією з найважливіших соціальних гарантій і одне із необхідних конституційних прав людини і громадянина, що закріплює можливість реалізації всіх інших прав, перерахованих у другому розділі Конституції України, у тому числі права на інформацію про свої права (право знати свої права), право на захист своїх прав, які слід розглядати в нерозривній єдності. Адже у випадку людині, яка

не захищена від виникнення складних життєвих ситуацій, що вимагають втручання юриста, юридична допомога просто необхідна.

Звертаючись за кваліфікованою юридичною допомогою до уповноважених суб'єктів державної системи безоплатної юридичної допомоги, індивід тим самим не тільки реалізує дане право, отримує можливість на захист інших прав і свобод, а й висловлює довіру до держави в особі уповноважених суб'єктів. Іншими словами, гарантовані на конституційному рівні права і свободи повинні бути сприйняті індивідом і суспільством, що забезпечує найбільш повну їх реалізацію. Саме тому, розгляд змісту інституту безоплатної правової допомоги в аспекті соціальної гарантії в повній мірі узгоджується з розумінням конституційно-правового статусу України як соціальної держави. Соціальний статус зумовлює обов'язок держави піклуватися про добробут громадян, надавати необхідну допомогу, створюючи сприятливі умови для соціальної захищеності всіх громадян, особливо тих, які в силу віку, стану здоров'я, матеріального становища або з інших об'єктивних причин не можуть в повній мірі забезпечити собі (своїм близьким) захист власних прав і законних інтересів.

Факт надання безоплатної юридичної допомоги є втіленням виконання державою своїх обов'язків перед людиною, що виражається у формі забезпечення доступу до кваліфікованої юридичної допомоги на безоплатній основі. Участь держави в наданні юридичної допомоги населенню є підтвердженням того, що українське суспільство еволюціонує в бік усвідомлення права саме як загальносоціальної цінності. На завершення слід констатувати, що право на безоплатну юридичну допомогу виступає державною соціальною гарантією для найменш захищених категорій громадян і одночасно необхідною умовою досягнення ними рівного доступу щодо реалізації і захисту своїх прав і свобод. Право на кваліфіковану юридичну допомогу є конституційною цінністю саме по собі, оскільки розкриває сутність соціальної, правової і демократичної держави.

Список використаної літератури:

1. Venter F. Utilizing constitutional values in constitutional comparison. URL: https://www.researchgate.net/publication/26634953_Utilizing_constitutional_values_in_constitutional_comparis

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>

3. Козьяков І. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1(17). С. 107–116 [Електронний ресурс]. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/koziakov_govoruha.pdf

Олександр Батанов
доктор юридичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та
місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,

УКРАЇНСЬКИЙ УНІТАРИЗМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Конституція України, встановлюючи основи конституційного ладу та визначаючи українську державу як демократичну, правову та соціальну, фіксує найважливіші системоутворюючі ознаки її демократизму, які знаходять свій вияв передусім у суверенності суспільства і держави, народовладді, поділі державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, ідеологічному, економічному та політичному плюралізмі, етнічній багатонаціональності і політичній єдності Українського народу, визнанні та гарантуванні місцевого самоврядування тощо. Також, виходячи з конституційного проголошення України як унітарної держави, територія якої в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст. ст. 1–2 Конституції України), унітаризм є однією з фундаментальних конституційних цінностей в Україні.

Унітаризм – це конституційно-правовий феномен, поняття, сутність, зміст, цілі та перспективи розвитку якого є предметом наукового інтересу протягом тривалого часу. Однак у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі триває пошук парадигми унітаризму відповідно до сучасних умов зміненого світопорядку. Різноманіття думок щодо ключових загальнотеоретичних питань

свідчить про актуалізацію теорії і практики будівництва унітарних держав, а значна теоретична база унітаризму постійно вимагає доповнення з огляду на те, що практика будівництва унітарних відносин динамічно розширюється, так як принципи унітаризму знаходять широке застосування не тільки в територіальній організації публічної влади унітарних держав, а і в процесах інституціоналізації засад конституційного ладу в цілому, функціонування політичної, правової, соціальної, економічної, фінансової, духовної та інших систем суспільства. Унітаризм постійно розвивається, розкривається з нових сторін і вимагає ретельного доктринального конституційно-правового осмислення.

Враховуючи унікальне місце у системі конституційного ладу, сучасний український унітаризм потребує додаткового дослідження, насамперед, в аспекті його сутності, змісту, принципів, зміцнення в контексті забезпечення прав людини, децентралізації публічної влади, системних викликів та протиріч, які постали перед Україною в результаті окупації Автономної Республіки Крим та збройної агресії з боку Росії тощо.

Відповідні людиновимірні детермінанти та телеологічні орієнтири існування унітаризму мають життєутворююче значення не лише для Українського народу і української держави в цілому, а і людини та територіальних громад. Саме територія є неодмінною умовою розвитку всього державного життя. При цьому територія держави не лише уможливорює саме виникнення, існування, організацію та функціонування держави, а і стає просторовою основою свого поділу на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці з метою створення для всіх громадян незалежно від місця їх проживання сприятливих умов для розвитку людського потенціалу, забезпечення необхідного рівня надання населенню адміністративних, соціальних та інших послуг, функціонування раціональної системи управління соціально-економічними процесами, сталого розвитку тощо.

Традиційно поділ державної території на адміністративно-територіальні одиниці зумовлений географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками. У силу цього, територія у просторовому вимірі оптимально фіксує у собі як складні проблеми загальнодержавного значення, так і елементарні питання людської життєдіяльності,

політичні, економічні, духовно-моральні цінності та соціальні досягнення людини у будь-якій галузі суспільного розвитку. В унітарній державі це в цілому обумовлює особливу унітарну соціальність.

Осмислення як історичного, так і сучасного досвіду унітаризму з точки зору його місця та ролі у системі конституційного ладу через призму цивілізаційного підходу дозволяє зрозуміти перспективи політичного та соціально-економічного розвитку України як суверенної держави у віддаленому майбутньому. Цивілізаційний підхід дозволяє зрозуміти сенс національного досвіду унітаризму та порівняти його з досвідом унітаризму тих зарубіжних демократій, де він став стійкою цивілізаційною традицією. У цьому аспекті, зокрема, розкривається процес формування парадигмальної конструкції унітаризму як теоретичного відображення політичної, соціально-економічної, екогуманістичної, інформаційної та національної стратегії та практики розвитку Українського народу та української державності.

Важливими є праксеологічні та функціональні характеристики сучасного унітаризму, які найбільш рельєфно проявляються у практиці територіальної організації і функціонування публічної влади та реалізації прав людини, яка склалася під впливом загальноновизнаних ідей та принципів сучасного конституціоналізму та муніципалізму.

Так, зокрема, у даний час найбільш актуальним завданням держави та державної влади стає захист суверенітету, забезпечення цілісності та недоторканності території України; суспільний розвиток, насамперед – розвиток людського капіталу, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України, європейська і євроатлантична інтеграція (створення необхідних умов для набуття повноправного членства у ЄС і НАТО); відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів України, розвиток оборонних і безпекових спроможностей, які унеможливили б збройну агресію проти України шляхом збільшення ціни цієї агресії; здатність суспільства та держави швидко й адекватно реагувати на зміну безпекового середовища й підтримувати стале функціонування своїх основних механізмів. Реалізація цих та інших пріоритетів має забезпечуватися шляхом відновлення миру та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, здійснення необхідного комплексу супутніх міжнарод-

но-правових, політико-дипломатичних, національних, екогуманітарних та соціально-економічних заходів тощо.

На наше переконання, однією з парадигмальних засад реалізації відповідних державницьких завдань та цілей має бути доктрина українського унітаризму.

Щодо ролі муніципальної влади у відповідних процесах, то вона полягає не тільки у реалізації нею своїх самоврядних функцій та повноважень, а й утворенні та послідовній реалізації різноманітних організаційно-правових форм, способів, засобів, напрямів безпосередньої публічно-самоврядної діяльності, які б сприяли якомога більш повному включенню населення у процес вирішення проблем місцевого життя, стимулюванню інтересу й ініціативи до самоорганізації. Саме ця обставина формує як практичне значення ефективної, побудованої на європейських стандартах муніципальної демократії, організації та діяльності муніципальної влади, так і науково-дослідницький інтерес до вказаної проблематики, враховуючи колосальний соціальний запит на методологічно осмислену інформацію, яка б висвітлювала багатогранні аспекти публічно владної діяльності місцевого самоврядування, у тому числі й насамперед в аспекті зміцнення вітчизняного унітаризму та його функціонального потенціалу.

У цьому контексті функціональна модель передбачає відображення ролі і значення публічної (державної та муніципальної) влади як динамічної системи та цілеспрямованої діяльності, через яку, власне кажучи, реалізується функціонально-телеологічне призначення держави та практична підвалина сучасного унітаризму. Адже сила сучасної демократичної держави визначається, насамперед, тим, наскільки ефективно вона виконує свої функції, наскільки є результативною проведена нею внутрішня та зовнішня політика. Так, унітарна держава має свої особливі якості, які, в тому числі, характеризують її державний устрій (юридичне оформлення унітаризму), що виявляються в її політиці по-різному в кожній країні, суспільстві, у конкретних ситуаціях відповідно до завдань, які розв'язуються суспільством, поставленими цілями, правами, свободами і законними інтересами громадян, тобто це ефективна, повноцінна, авторитетна й впевнена в собі держава, яка чітко виконує усі свої функції і соціальне призначення.

Як вказує історія розвитку держав, механізм держави буде лише тоді ефективним, лише коли будуть успішно вирішуватися поставлені перед нею економічні, політичні та соціальні завдання, коли будуть забезпечуватися стабільність влади та її державно-правових інститутів, правильно використовуватися методи державно-правового регулювання, підтримуватися належний баланс у системі елементів, які складають механізм держави, а органи держави будуть виконувати усі покладені на них функції, тобто діяльність механізму держави буде відповідати корінним інтересам суспільства та громадян.

Такий підхід свідчить про перехід у функціональній теорії держави від традиційного акценту на формальні її складові до так званого «людського чиннику» з позицій широкого гуманістичного підходу, покликаного привести до певної переоцінки співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у системі управління суспільством на користь та в інтересах останнього. Зокрема, людський вимір проблематики функціонування механізму й апарату держави є методологічною основою, що дає можливість предметніше аналізувати нові для юридичної науки, однак надзвичайно актуальні, важливі і дуже складні питання політики і права, національної безпеки і оборони, інформаційного та кадрового забезпечення, організації і проходження публічної служби тощо.

Втім, слід мати на увазі, що унітаризм не повинен ототожнюватися виключно з традиційними організаційними або функціональними атрибутами унітарної форми державного устрою. Унітаризм є багатовимірним соціально-політичним та конституційним явищем: це і ідея, і теорія, і науковий напрям, і соціально-політична та конституційна практика, і конституційна форма існування та функціонування народу (народоправство), держави (державність), регіонів (регіоналізм) та територіальних громад (громадоправство та муніципалізм), і історичний стан національної державності та української регіональної цивілізації (національна ідентичність), і прояв громадянськості (унітарна правосвідомість) тощо.

Такий симбіоз сутнісних, змістових, функціонально-телеологічних та системно-структурних характеристик сучасного унітаризму дозволяє розуміти, розвивати, захищати унітарну державність. Адже, тільки за умов такої парадигмально-конституційної, інституціональної та функціональної ін-

сталаяції у механізм демократичного конституційного ладу унітаристька ідея стає оптимальною та, по суті, універсальною основою для вирішення значної кількості суспільних справ, у тому числі та у першу чергу прав людини, що свідчить про конституційно-ціннісне значення сучасного українського унітаризму.

Наталія Батанова

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Актуальним напрямом вітчизняної конституційно-правової науки є дослідження феномену конституційно-правової відповідальності. Багаторічні дискусії в доктрині конституційного права, а також перманентні заклики політичних лідерів щодо посилення політичної та конституційно-правової відповідальності, так і не дали очікуваних результатів на практиці. Попри це доктринальний та практичний інтерес до відповідної проблематики усе більше посилюється, оскільки вона пов'язана із охороною найвищих конституційних цінностей, серед яких насамперед гідність, свобода, суверенітет, демократія, а також засади організації та функціонування публічно владних інститутів тощо.

Традиційно у функціонально-цільовому аспекті конституційно-правова відповідальність пов'язується насамперед з відповідальністю органів публічної влади та їх посадових осіб перед народом за неналежну реалізацію тих владних повноважень, які народ як єдине джерело влади їм передав, реальними та дієвими гарантіями проти надмірної концентрації влади та зловживання нею.

У силу цього, функціональний метод займає особливе місце у системі методів дослідження конституційно-правової відповідальності. Актуальність та

важливість розгляду питання функцій конституційно-правової відповідальності у контексті дослідження даного виду юридичної відповідальності визначається, з одного боку, масштабними трансформаційними процесами, які відбуваються останніми роками у соціально-політичному, господарсько-економічному, духовно-культурному житті Українського народу – громадян України усіх національностей, окремих громадян України та їх об'єднань за різними ознаками та у різних формах (територіальні громади, політичні партії, громадські організації тощо), функціонуванні інших суб'єктів державної влади та системи місцевого самоврядування.

На наш погляд, функціям конституційно-правової відповідальності притаманні юридичні ознаки, що розкривають сутність і зміст цієї категорії. Зокрема вони:

- виражають сутність і зміст цього виду юридичної відповідальності, її призначення у суспільстві та державі, а також місце у системі охорони Конституції та конституційного ладу;

- взаємопов'язані з основними функціями держави, у першу чергу з політичною, законодавчою, виконавчою, судовою та контрольною;

- є активним способом дії конституційно-правової відповідальності та конституційного права в цілому (його принципів, завдань, функцій), що виражається в вирішенні конфліктних та спірних конституційних правовідносин, що є предметом конституційно-правового регулювання;

- маючи об'єктивний характер є, з одного боку, формою цілеспрямованої вольової поведінки або діяльності суб'єктів конституційно-правової відповідальності і конституційного права в цілому (суб'єктів-інстанцій конституційно-правової відповідальності та суб'єктів-порушників конституційного правопорядку (деліквентів)), та, з іншого боку, системою юридичних станів, що породжують конституційні права і обов'язки учасників конституційно-спірних та конституційно-конфліктних відносин;

- безпосередньо пов'язані із системою інститутів конституційного права (народ, держава, вибори та референдуми, органи та посадові особи державної влади та місцевого самоврядування, людина і громадянин, територіальні громади, політичні партії тощо), утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні та динамічні,

матеріальні та процесуальні властивості конституційно-правової відповідальності і конституційного права в цілому;

- перебувають у стійкому синергетичному зв'язку із джерелами конституційного права як галузі права (насамперед Конституцією та її функціями), які є зовнішньою формою закріплення конституційно-правової відповідальності та об'єктивізації стратегічних магістральних напрямків і видів її впливу на суспільні відносини;

- безпосередньо впливають на конституційно-правові відносини (насамперед, конституційно-спірні та конституційно-конфліктні) та їх властивості, суб'єктно-об'єктний склад, життєві обставини (конституційні юридичні факти), які породжують, змінюють і припиняють відповідні конституційно-спірні та конституційно-конфліктні відносини (насамперед, конституційний делікт), а також визначають їх змістове наповнення;

- знаходяться в органічному зв'язку із функціями конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни та об'єктивно впливають на стан здійснення наукових досліджень і форми навчання, спрямованих на вирішення поставлених перед конституційно-правовою наукою та освітою завдань тощо.

Важливим питанням теорії функцій конституційно-правової відповідальності є питання про їх класифікацію (систематизацію). В теоретичному відношенні це, насамперед, питання вибору критеріїв класифікації та чіткого керівництва ними, в практичному відношенні – це питання повноти охоплення діяльності суб'єктів відносин у сфері конституційно-правової відповідальності, причому як тих, які скоїли конституційні делікти, так і тих, до компетенції яких віднесене застосування відповідних конституційних санкцій.

Тому, розроблюючи класифікацію функцій конституційно-правової відповідальності, слід спиратися як на досвід практичної діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин, так і на досягнення наукової думки щодо функціонування суб'єктів конституційного права, насамперед, органів та посадових осіб публічної влади.

На наш погляд, класифікація функцій конституційно-правової відповідальності пов'язана з предметною характеристикою її видів, функціями та повноваженнями суб'єктів конституційно-правових відносин, насамперед

практичною діяльністю органів та посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, характером конституційних деліктів, за які наступає конституційно-правова відповідальність, особливостями їх складу (суб'єкти, об'єкти, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона). Автор дотримується думки, що безпредметних функцій конституційно-правової відповідальності немає і бути не може. Класифікація функцій конституційно-правової відповідальності може бути лише предметною, об'єктивною.

Передусім необхідно встановити, яким вимогам повинен відповідати критерій поділу на види (класи), оскільки в принципі такий поділ можливий за будь-якими різноманітними підставами. Якщо ми встановлюємо різновиди однієї і тієї ж групи явищ, то, природно, ключовою повинна бути вимога єдності критеріїв для кожного можливого поділу цієї групи на види, тобто у кожному окремому поділі як критерій може бути лише одна підстава.

Вихідним моментом у виборі критеріїв класифікації конституційно-правової відповідальності повинне бути визначення поняття її функцій. Враховуючи, що функції конституційно-правової відповідальності, обумовлюють собою напрями та види впливу конституційно-правової відповідальності на конституційно-правові відносини з метою охорони Конституції та належного виконання завдань, функцій та повноважень суб'єктів цих відносин (тобто вони насамперед основні напрями та види спеціальної конституційної діяльності), то в якості критеріїв їх класифікації слід брати, на наш погляд, насамперед основні елементи відповідного впливу (діяльності). Такий напрям в науці конституційного права є найбільш перспективним, однак комплексних досліджень в даній галузі немає.

Певною мірою тенденція в становленні праксеологічного підходу у конституційному праві вже сформувалася. Тому, конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин та обумовленої ними конституційної діяльності компетентних суб'єктів конституційного права щодо охорони Конституції та належного виконання завдань, функцій та повноважень суб'єктів цих відносин, є складне структуроване поняття, вона виступає в єдності низки елементів, таких як цілі, суб'єкти, об'єкти, засоби, форми, методи діяльності тощо. Саме тому, в якості критеріїв класифікації функцій конституційно-правової відповідальності доцільно використовувати

ти поряд із сферами та сторонами її соціально-політичного призначення, такі як елементи, як суб'єкти, способи, форми, засоби діяльності тощо.

Так, наприклад, за предметною ознакою (сферами та сторонами соціально-політичного призначення) доцільно говорити про наявність політичної та соціальної функцій конституційно-правової відповідальності. За суб'єктною ознакою доцільно виділяти функції конституційно-правової відповідальності парламенту, депутатів парламенту, уряду, глави держави, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, громадянина, політичних партій тощо. За способами, формами, засобами впливу на суспільні відносини виділяються охоронна, каральна, поновлююча, виховна, заохочувальна та інші функції конституційно-правової відповідальності.

Узагальнюючи доктринальні підходи, зроблені у теорії конституційного права, можна зробити висновок, що конституційно-правовій відповідальності притаманні юридичні ознаки, що розкривають сутність і зміст цього виду юридичної відповідальності, її функціональне призначення у суспільстві та державі, а також місце у системі охорони Конституції та конституційного ладу, у тому числі й насамперед у синергетичній єдності із усіма механізмами захисту фундаментальних конституційних цінностей.

Від правильного розуміння сутнісних та функціонально-телеологічних характеристик конституційно-правової відповідальності як інструменту захисту конституційних цінностей залежить її функціональність та ефективність як співвідношення між результатом її впливу на конституційно-правові відносини та метою, яка ставиться перед нею. У свою чергу, ефективне застосування санкцій конституційно-правової відповідальності створюють політико-правові передумови для формування системи відповідального правління, здатного мінімізувати порушення Конституції, гарантувати змінюваність та наступність публічної влади, забезпечити демократизм конституційних процесів.

Белов Дмитро
доктор юридичних наук, професор
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Громовчук Мирослава
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ШТУЧНЕ ЗАПЛІДНЕННЯ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ

Сучасна людина є особливо чутливою до нав'язування будь-якого світогляду і способу життя. Єдина мова в сьогоdnішньому світі – це мова свободи, навіть якщо при цьому відбуваються підміни цього поняття і зловживання ним. Цінність свободи – не байдужа і для релігії. Тому єдиний шлях поширення релігійного світогляду в суспільстві – це не сила примусу, а сила тяжіння.

Проблема співвідношення біоетики і релігії визначається низкою причин як науково-теоретичного, так і соціокультурного плану. Сучасний етап розвитку наукової думки характеризується появою нового феномену – біоетики. Біоетика є наукою інтегративною, що синтезує знання про людину, які вже обґрунтовані в медицині, психології, психіатрії, релігійній антропології, філософській антропології та ін. Моральнісний аспект є центром біоетики, він пов'язаний з її ставленням до всього живого, до життя як такого. Через це можна говорити про становлення біоетичного світогляду як цілісної системи поглядів на проблему людини. Початок процесу формування біоетичного світогляду тісно пов'язаний із науковим поступом, біомедичними практиками, загостренням проблем релігійного характеру. Унікальність біоетичного дискурсу створює передумови для розробки філософсько-методологічного ґрунту для дослідження біоетичного світогляду. Методологічна значущість проблеми пов'язана з необхідністю переосмислення фундаментальних філо

софських проблем, які стосують даментальних філософських проблем, які стосуються визначення атрибутивних характеристик людини [с. 134].

У сучасному суспільстві частка безплідних шлюбів досягає 30%. Екстракорпоральне запліднення – один з найперспективніших методів для терапії безпліддя. Однак у його використанні в сучасному вигляді існує низка етичних проблем, не сумісних з моральним почуттям християнина. Штучне запліднення є дуже конфліктною темою в релігійних колах. Так, багато представників церкви не схвалюють цієї практики за цілою низкою причин, вважаючи її гріховною. Окремі служителі навіть пишуть роботи на ці теми, бажаючи представити ЕКЗ в негативному світлі. Одна з головних теологічних тез, спрямованих проти ЕКЗ, полягає в тому, що при штучному заплідненні використовуються тільки деякі з створених ембріонів. Решта нібито знищуються. При цьому кожен з них, знову ж нібито має душу.

До 2000 р. спільними зусиллями православних богословів, лікарів, біологів та інших фахівців була сформульована позиція, яка виражає церковне ставлення до різних медико-соціальних проблем сучасності. Однак, беручи до уваги досить значний період минулого часу, виявляється, що в даний момент церковна позиція з питання допустимості ЕКЗ сформульовано не зовсім однозначно. З одного боку, декларується, що «... шляхи до дітородіння, не згодні з задумом Творця життя, Церква не може вважати морально виправданими» [3, с. 135]. З іншого боку, використання не всякого методу допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) є гріховним: «Морально неприпустимими з православної точки зору є також всі різновиди екстракорпорального (позатілесного) запліднення, які передбачають підготовку, консервацію і навмисне руйнування «надлишкових» ембріонів» [с. 136].

Розглянемо основні питання що є неприйнятними з точки зору релігії.

1. Вбивство зайвих ембріонів. Сучасний метод ЕКЗ здійснюється в так званих стимульованих циклах, при цьому у жінки забирається яйцеклітинь, всі з яких беруть участь в подальшому заплідненні. Отже, в руках ембріолога виявляються безліч людських ембріонів, одних з яких він переносить жінці, інші ж повинні бути або знищені (елімінувати), або заморожені. Саме тому, православна антропология, ґрунтуючись на Священному Писанні і святоотцівському переданні, стверджує, що особистість людини з'являється з мо-

менту зачаття людини. Тому будь-які маніпуляції з ембріонами, що навмисно призводять до їх загибелі, є вбивством.

Як вбивство може бути визначено й процес заморозки зайвих ембріонів, так як ймовірність народження дитини після заморозки ембріонів зменшується в 3 рази [5]. Таким чином, сучасна техніка ЕКЗ навіть якщо не прямо знищує ембріони, то цілеспрямовано піддає їх опосередкованій загибелі. Крім того, при настанні багатоплідної вагітності в результаті ЕКЗ лікарі наполегливо пропонують провести «редукцію зайвих ембріонів», що знаходяться в матці вагітної жінки.

Так, на думку ігумена Артюхина, члена Церковно-громадської ради з біомедичної етики Московського Патріархату, людина несе моральну відповідальність не тільки за «надлишкові» ембріони, але також і за пересажені в матку ембріони, якщо вагітність не виникне і вони загинуть. Ігумен Артюхін впевнений, що ризик загибелі ембріонів, пересаджених в матку при ЕКЗ, вище, ніж у ембріонів, що з'явилися в результаті природного зачаття. На його думку (яку, ймовірно, виражає думку ради з біомедичної етики Московського Патріархату), пересадка ембріонів в матку є не що інше, як науковий експеримент, а ціною експерименту є людське життя, тому як ембріони, з точки зору православ'я, вже є «людьми».

Поява дитини на світ – Божа милість, зазначає священник **Євген Попеченко**. Відсутність у сім'ї можливості народити дітей – це проблема, яку варто вирішувати в тому числі і шляхом покаяння. У процесі ж медичного запліднення в пробірці отримують кілька ембріонів, і тільки частина виживає, а то і жоден з них. Виходить, людина народжується за рахунок життя своїх рідних сестер і братів. Такий експеримент, з духовної точки зору, дуже небезпечний – на нещасті одних щастя інших не побудуєш. З можливістю подібного способу народження можна було б погодитися лише в одному випадку: якщо б медики запліднили в пробірці лише одну яйцеклітину, і вийшов ембріон, що стовідсотково приживався би в утробі матері.

2. Отримання статевих клітин. Наступна ЕКЗ-асоційована релігійно-етична проблема пов'язана зі способом отримання чоловічих статевих клітин. Найбільш простим, дешевим методом є отримання сім'я за допомогою онанізму «рукоблуддя». Це є гріхом і не може бути допустимо для православної

людини. Крім того, способи отримання чоловічих статевих клітин не обмежуються вищенаведеним. У літературі описані як лікарські маніпуляції для одержання сім'я, так і збір сім'я в результаті подружнього статевого контакту.

3. Втручання до процесу запліднення третьої сторони. На особливій значимості даної релігійно-етичної проблеми наполягає Римо-Католицька церква. Одна з основних етичних вимог дітонародження на її погляд є те, що воно повинно бути «результатом союзу і особистісних відносин подружжя» [9, с. 239]. Тому «акт дітородіння, - пише Е. Сгречча, - не має тілесного вираження, залишається позбавленим не біологічного фактору (який відтворюється технологічно при перенесенні гамет), а міжособистісного спілкування, яке у всій повноті і єдності можна висловити лише в тілі» [с. 241]. Таким чином, Католицька церква відкидає ЕКЗ, оскільки в процес зачаття вторгаються треті особи – ембріолог, гінеколог та ін.

4. Донорство статевих клітин; сурогатне материнство. Поняття втручання в процес запліднення третіх осіб може стосуватися і сурогатного материнства, а також використання статевих клітин людини, яка не є чоловіком або дружиною. Саме тому тут необхідно відмітити негативне ставлення Церкви, дані різновиди допоміжних репродуктивних технологій етично абсолютно неприйнятні. Використання сторонніх статевих клітин фактично руйнує шлюбний союз, даючи можливість інтимного з'єднання зі сторонньою людиною на рівні клітин.

Запліднення самотніх жінок з використанням донорських статевих клітин або реалізація «репродуктивних прав» самотніх чоловіків, а також осіб з т. зв. нетрадиційною сексуальною орієнтацією, позбавляє майбутню дитину права мати матір і батька. Вживання репродуктивних методів поза контекстом благословенної Богом сім'ї стає формою богоборства, здійснюваного під прикриттям захисту автономії людини і перекручено розуміється свободи особистості [10, с. 26].

Сурогатне материнство, з точки зору Церкви – протиприродно і морально неприпустимо навіть в тих випадках, коли здійснюється на некомерційній основі. Ця методика передбачає руйнування глибокої емоційної і духовної близькості, яка формується між матір'ю і немовлям вже під час вагітності [с. 46].

Разом з тим, на засіданні Священного Синоду Православної Церкви 25-26 грудня 2013 року велося обговорення практики сурогатного материнства і можливості хрещення дітей, що народилися в результаті нього. Був прийнятий документ «Про хрещення немовлят, що народилися за допомогою «сурогатної матері», в якому говориться наступне: «Припустимим засобом медичної допомоги бездітному подружжю Церква вважає штучне запліднення статевими клітинами чоловіка, якщо це не супроводжується знищенням запліднених яйцеклітин, оскільки воно не порушує цілісності шлюбного союзу, не відрізняється принциповим чином від природного зачаття і відбувається в контексті подружніх відносин» (ОСК XII.4). Що ж стосується практики так званого «сурогатного материнства», то вона однозначно засуджується Церквою». Таким чином, Священний Синод засудив практику ЕКЗ не саму по собі, але лише тому, що вона пов'язана з утворенням і знищенням «надлишкових» ембріонів.

Цей висновок підтверджує прот. Максим Козлов, член Біблійно-богословської комісії. У своєму коментарі на вказаний Синодальний документ він говорить: «При цьому ЕКЗ Церква не забороняє – за винятком випадків, коли мова йде про редукцію, тобто про позбавлення від «зайвих» запліднених яйцеклітин».

Цікавими, як на наш погляд є й існуючі в релігійно-правовій літературі пропозиції до законодавства, з врахуванням ставлення Церкви. Так, в цілому, хоч і простежується негативне ставлення різних релігій до ДРТ, проте, проблеми, що викликають негативні погляди релігій на ДРТ, можуть бути врегульовані шляхом включення відповідних норм до Закону, а саме: кількість створюваних ембріонів не може перевищувати того, що може бути перенесено за один цикл ЕКЗ; можливість укладення договору сурогатного материнства має відбуватися тільки на безоплатній основі і лише за умови, що сурогатна мати є родичкою генетичної матері або жінки, яка скористалася донорською яйцеклітиною, або родичкою чоловіка генетичної матері або жінки, яка скористалася донорською яйцеклітиною.

Висновки. Таким чином, як бачимо, релігійні проблеми, що виникають при застосуванні методу ЕКЗ, пов'язані з декількома його складовими: отримання статевих клітин, відсутність зв'язку зачаття з природним уявленням

про подружню близькість, отримання надмірної кількості ембріонів і маніпуляції з ними (елімінація, редукція, заморожування ембріонів, преімплантациона діагностика), використання статевих клітин третіх осіб. При цьому, екстракорпоральне запліднення може бути морально виправданим релігією і припустимим методом терапії безпліддя для православного християнина, якщо при цьому не відбувається вбивство ембріонів і не порушується зв'язок подружжя «в єдиній плоті» навіть на рівні статевих клітин.

Список використаної літератури:

1. Выступление игумена Филиппа (Рябых), представителя Русской Православной Церкви при Совете Европы, кандидата богословия и кандидата политических наук, на VIII заседании совместной комиссии по диалогу «Православие-Ислам» 26 июня 2012 года. URL: <http://www.strasbourg-reor.org/?topicid=923>

2. Шаврина І.В., Біоетика і релігія: теоретико-методологічні проблеми дослідження. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2016. № 1 (23). С. 134-137.

3. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. М.: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, 2008. С. 135.

4. Тарабрин Роман, Священник. Отношение Православной Церкви к экстракорпоральному оплодотворению. *Московские епархиальные ведомости*. № 9-10. 2014. URL: <https://mepar.ru/library/vedomosti/77/1716/>

5. Royere D. Embryo characteristics and cryopreservation outcome // ESHRE Campus symposium Cryobiology & Cryopreservation of Human Gametes & Embryos Brussels, Belgium, 2004, p. 28. URL: <http://www.eshre.eu/~media/emagic%20files/SIGs/Embryology/Archive/Syllabus%20Brussels%202004.pdf>.

6. Защита эмбриона человека in vitro. Доклад Рабочей группы по защите эмбриона и плода человека. Руководящий Комитет по биоэтике Совета Европы (CDBI). Страсбург, 19 июня 2003 г. (научная редакция член.-корр. РАН Б. Г. Юдина и проф. Л. Ф. Курило).

7. Хайдаршина Л., Шорин А., Соломатов С. Как к зачатию «из пробирки» относится религия? Облгазета.ru. URL: <https://www.oblgazeta.ru/society/12189/> Тарабрин Р., свящ. К вопросу об этической оценке метода ЭКО с православ-

ной точки зрения в контексте последних достижений биомедицины. URL: <http://www.bogoslov.ru/text/4007414.html>.

8. Стречча Э., Тамбоне В.. Биоэтика. Учебник. Перевод с итальянского, 2001. Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2002. 561 с.

9. Аксенов Игорь, прот. Прогресс и современное человеческое достоинство. Этические вопросы современных вспомогательных репродуктивных технологий. *Православие и проблемы биоэтики. Сборник работ*. М., 2017. С. 25-29.

10. Балашов Николай, прот. Репродуктивные технологии: Дар или искушение? *Православие и проблемы биоэтики. Сборник работ*. М., 2017. С. 45-49.

11. Документ «О крещении младенцев, родившихся при помощи «суррогатной матери». Журнал заседания Священного Синода Русской Православной Церкви 25—26 декабря 2013 года (№ 158). URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3481024.html>.

12. Козлов Максим, прот. Почему нужно каяться за суррогатное материнство? URL: http://www.mpda.ru/site_pub/2021507.h

Бобровник Д.О.,
здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України,
кандидат економічних наук

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК ПЕРВИННИЙ СУБ'ЄКТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА КОНЦЕПТ ЙОГО ЛОКАЛЬНО-ГЛОБАЛЬНОГО ВИМІРУ

1. В умовах становлення та розвитку демократичної правової державності у системному зв'язку з економічною, політичною, і особливо, – правовою формами глобалізації (внутрішньо-зовнішні, національно-глобальні фактори. – Авт.), об'єктивується, актуалізується та контекстуалізується особлива генетична, конституююча, інституційна, технологічна, комунікаційна, колабораційна, аксіологічна, конотаційна та наративна роль і значення колективних суб'єктів національного конституційного права, серед яких основоположну

роль відіграють людські спільноти (громади) (суб'єктний фактор. – Авт.), що історично, ретроспективно, праксеологічно, географічно, культурологічно, – створюються на територіальній основі, враховуючи закономірності локусу («locus») і топосу («topos») (інституційно- та конституційно-територіальний фактор. – Авт.), спираючись на ідеологію комунітаризму (ідеологічний фактор. – Авт.), на території держави (спочатку аморфної, – починаючи від первісної общини, античних міст-держав, первинних міст Середньовіччя, міст-республік періоду Ренесансу, міст Магдебурзького права тощо, а потім й національної), визнаються та легалізуються нею (легалізуючий фактор. – Авт.), легітимуються в суспільній свідомості, – як єдина природня форма та ординарний і екстраординарний формат суспільного колективного існування, функціонування та взаємодії людської популяції (легітимізуючий фактор. – Авт.), – з основною метою стратегічного ґатунку – колективного вирішення екзистенційних питань її безпосереднього загального існування, функціонування та розвитку в умовах оточуючого світу (телеологічний фактор. – Авт.).

2. Враховуючи той факт, що територіальна спільнота (громада) (далі – ТГ) є природною незмінною і незамінною формою соціального буття, що опосередковує взаємодію людини (особистості) – члена такої спільноти (громади) – жителя відповідної території держави (індивідуума) і масштабних соціальних структур, а також те, що саме в рамках такої спільноти на локальному рівні функціонування соціуму виникає соціально-нормативний механізм саморегуляції, самодіяльності і самоврядування, що формується членами-такої спільноти шляхом інституціоналізації профільних управлінських структур через застосування демократичних процедур (вибори, механізм демократичних призначень тощо), які скеровуються на вирішення актуальніших питань самостійного існування, функціонування і розвитку цієї спільноти, причому питань екзистенційного характеру, – дослідження наведеного соціально-правового суб'єкта національного конституційного права, який в умовах глобалізації набуває все більш суттєвого значення та формує свій глобалістський потенціал, є вкрай важливим, як з позицій теорії конституційно-правової і муніципально-правової науки, так й з позицій повсякденної та перспективної конституційної і муніципальної практики.

Необхідно зазначити, що доктринальні дослідження проблематики територіальних спільнот (асоціацій, колективів, громад) в конституційному праві держави досліджувались у вітчизняній науці фрагментарно, вони стосувались лише окремих аспектів цієї складної і багатопланової проблематики, обмежуючись питаннями поверхнево-параметральної нормативізації їх функціонування, ролі територіальних спільнот в сфері формування та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Отже, відсутність вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «територіальна спільнота (громада)», розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері формування, дотримання і реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному і муніципальному праві України, а також у формуванні та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, нерозвиненість відповідного законодавства щодо становлення належної правосуб'єктності цього важливого суб'єкта національного конституційного і муніципального права, а також недостатність узагальнень практики та зарубіжного досвіду із вказаних питань, зумовлюють актуальність обраної теми дослідження, її важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національного конституційного і муніципального нормопроекування (законопроекування), а також нормотворення (законотворення) у профільній сфері.

3. Локальні територіальні спільноти людей визначаються через наявність, ідентифікацію, визначення та розуміння відповідних елементів та дефініцій,, а саме: вони виникають на відповідній території держави, зазвичай в межах її відповідної адміністративно-територіальної одиниці або декількох з них (територіальний критерій. – Авт.), характеризуються загальними інтересами, що детерміновані історичними, географічними, ідеологічними та іншими обставинами спільного існування (ментальний критерій. – Авт.), володіють загальними цільовими домінантами (телеологічний критерій. – Авт.), бо вони генетично скеровані на колективне існування (колективний критерій. – Авт.) заради вирішення загальних і найважливіших проблем існування, функціонування та розвитку такої спільноти (екзистенційний критерій. – Авт.) через здійснення локальної управлінської діяльності у вигляді самоврядування (са-

моврядно-управлінський критерій. – Авт.) для самостійного вирішення наведених проблем або формування відповідних органів для виконання такого завдання (критерій безпосередньої або делегованої самодіяльності. – Авт.).

Необхідно відмітити, що враховуючи на управлінський потенціал таких спільнот, їх взаємні нормативно-облігаторні зв'язки з великою кількістю соціальних суб'єктів, насамкінець, правовий статус, що надає їм держава через своє конституційне право і галузеве законодавство, – вони є суб'єктами конституційного права конкретної національної держави, а, отже, й інших галузей національного права і законодавства.

В процесі дефінітивного визначення локальних територіальних спільнот людей (ТГ), представники правової науки, зокрема конституційно-правової та муніципально-правової, в основному враховують ознаки (параметральні елементи) наведених спільнот, що пропонуються соціологічною наукою, однак наділяють такі суб'єкти новими характеристиками, що відображають їх інші соціальні та нормативні особливості (особливо їх управлінський, нормуючий, нормативізуючий та нормативний потенціали, що відображають особливості їх існування та функціонування, ролі і значущості в умовах державності).

Так, професор М.О. Баймуратов, визначаючи ТГ, звертає увагу на те, що це сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру [1, с. 25]. Ця дефініція заснована, по-перше, на територіальній приналежності соціальної групи та, по-друге, на зв'язках між її членами – фізичними особами, що мають територіально-особистісний і системний характер, що надає такій спільноті елементи комунікативності, референтності та відповідної однорідності.

Своєю чергою, академік М.П. Орзіх в своєму дефінітивному визначенні вважає, що ТГ – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, єдиний на території соціальний субстрат, який має власні інтереси, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори [2, с. 64].

Системний аналіз наведеної доктринальної позиції свідчить, що її автор пішов, по-перше, не тільки по шляху підкреслення суто соціологічної природи ТГ: по-друге, шляхом деталізації структурного складу досліджуваної спільноти та її зв'язку з територією свого знаходження – так, він вважає, що її складають фізичні особи, які володіють різним правовим станом – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які постійно мешкають або працюють на даній території; але й, по-третє, вельми вдало визначив і запропонував відповідні ординарно-ідентифікаційні варіанти такого зв'язку з конкретною територією – вказані фізичні особи: а) постійно мешкають на цій території; або б) працюють на даній території; або в) володіють на території нерухомим майном; або г) сплачують місцеві податки та збори, – тобто, всіяко легально підкреслюють такий профільний зв'язок.

Необхідно наголосити на тому, що М.О. Баймуратов, досліджуючи правовий статус ТГ та правовий статус її членів-жителів відповідних адміністративно-територіальних одиниць держави, зробив висновок про те, що наведені ознаки не мають і не повинні мати альтернативного розуміння, а повинні бути обов'язково присутніми в правовому статусі члена ТГ в своїй сукупності, як окремі елементи [3, с. 117].

Крім того, необхідно наголосити, що методологічно, наративно, нормопроектно і нормативно важливим в дефініції, що запропонована М.П. Орзіх було й визначення ТГ первинним суб'єктом МСВ, єдиним на території соціальним субстратом (загальна матеріальна основа різноманітних явищ; сукупність відносно простих якісно елементарних утворень [4, с. 67]), який має власні інтереси, – така по суті чітка правова характеристика людської спільноти, що була зроблена на доктринальному рівні, по-перше, зробила її не тільки просто суб'єктом права, а, по-друге, основоположним суб'єктом конституційного права, що у перспективі напряду сприяло конституційно-правовому нормопроектуванню, нормативізації і наступній легалізації територіальної громади в такій якості.

Визначаючи дефінітивну характеристику ТГ, професор О.В. Батанов пішов по шляху інтеграції двох наведених вище доктринальних позицій, об'єднав їх основоположні ідентифікаційні ознаки, що її характеризували. Він визначає її як первинний суб'єкт МСВ, що складається з фізичних осіб – жителів

(громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на певній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуальними територіальними зв'язками системного характеру [5].

Позитивною рисою такого підходу є, по-перше, її «приспосовність» до конституційно-правової регламентації ТГ; по-друге, акцентуація уваги на основний об'єктний склад МСВ – вирішення питань місцевого значення; по-третє, розширення суб'єктного складу досліджуваної локальної спільноти – крім громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, до кола членів локальної спільноти зараховано біженців і вимушених переселенців; по-четверте, вказана система суб'єктів, що здійснюють МСВ на локальному рівні функціонування соціуму – сама громада, що діє безпосередньо або сформовані нею муніципальні структури; по-п'яте, конкретизується видова характеристика локальних спільнот – на рівні території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста.

Переважно структуралістським підходом характеризується доктринальна позиція О.В. Гейди, яка визначає ТГ як поліструктурне об'єднання. Визначальною ознакою, за якою законодавець поділяє ТГ на види, є адміністративно-територіальний устрій нашої держави згідно з положеннями Основного Закону та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Існує три їх види: ТГ села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл; ТГ селища; ТГ міста [6, с. 10].

Необхідно зазначити, що такий підхід, що скерований скоріше на управлінсько-функціональний потенціал локальної людської спільноти, суттєво збіднює її характеристику, бо фактично тільки перераховує їх види, але не дає розуміння параметральних ознак людського колективу, як належних та повноцінних суб'єктів права взагалі, і суб'єктів конституційного і муніципального права, зокрема.

Разом з тим, на це питання достатньо чітко дає відповідь Конституція України 1996 року [7]. Саме в її розділі XI визначається, що ТГ – це жителі одного чи декількох населених пунктів, які добровільно об'єднуються в одну територіальну громаду для вирішення питань місцевого значення, а саме: обирають сільського, селищного чи міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на засіданнях виконавчого комітету та ради, старост та депутатів ради, які представляють та захищають інтереси всієї громади; управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Вважаємо конституційний підхід до визначення локальної територіальної спільноти таким, що володіє не тільки суттєвим функціонально-компетенційним потенціалом, що робить її фактично первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а й таким, що створює навколо неї відповідний системний комплекс управлінських та соціально-облігаторних координат, в межах яких існує, функціонує та розвивається не тільки ТГ, а й весь інститут місцевого самоврядування, система його суб'єктів та органів, з якими локальна спільнота знаходиться в генетичному зв'язку, взаємній залежності та колабораційній комунікації (відносини субординації, реординації, координації тощо), причому як в ординарних, так й в екстраординарних умовах свого існування та функціонування.

4. Важливим фактором, що формує розуміння ТГ, як первинного концепту локально-глобального виміру МСВ є профільні положення Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 року [8]. Системний аналіз цього міжнародно-правового договору регіонального значення дозволяє стверджувати, що саме тут ТГ визнається одним із специфічних суб'єктів МСВ, – така її специфіка полягає в тому, що на місцевому рівні можна розглядати управлін-

сько-компетенційний та функціонально-облігаторний процес перетворення ТГ з учасника управлінського процесу, причому, як об'єкта управління, на його первинного суб'єкта. Як відомо, під управлінням розуміють будь-який телеологічно обґрунтованими вплив суб'єкта управління на об'єкт управління. Але в умовах МСВ, коли воно підсилюється колективними можливостями та соціальною активністю членів територіальної людської спільноти, очевидно сильнішим є цілеспрямований та трансформаційний вплив управлінської системи самої на себе. Отже, є не дві системи – управлінська і та, якою управляють, а одна – самоврядна, що поєднує в собі засади самоініціативності, самоуправління, самоврядності, самодіяльності, самобудування, самоідентифікації системи інтересів та їх прояву, самовідповідальності тощо. Причому, самостійність МСВ, що знаходить свій прояв у його організаційній і матеріально-фінансовій відокремленості, самостійному вирішенні місцевих справ (питань місцевого значення, питань місцевого життя тощо) у рамках власної компетенції, закріпленої законодавством, самостійній відповідальності органів і посадових осіб МСВ, – робить такий інститут, а з ним й ТГ, що його безпосередньо і однозначно уособлює, важливим суб'єктом не тільки демократичної правової державності у її національному вимірі, а й важливим актором міжнародних відносин, а згодом й суб'єктом загального міжнародного права. Цьому сприяє не тільки те, що МСВ стає об'єктом міжнародно-правового регулювання та предметом міжнародно-правових договірних відносин (міжнародних міжурядових договорів), а й завдяки своїм внутрішнім колективістським засадам, що формуються в рамках локальної людської спільноти, набуває особливого значення в умовах глобалізації, причому, з одного боку – як її активний противник і антипод, особливо в контексті захисту ідентифікаційних ментальних, ідеологічних, історичних, географічних та інших ознак такої спільноти, так й активним провідником гуманістичних, економічних, інформаційних, комунікаційних переваг глобалізації, в контексті подальшого розвитку таких локальних спільнот та суттєвого поліпшення умов життя членів такої спільноти [9; 10].

Основоположною тенденцією, що виводить локальну територіальну спільноту на глобально-міжнародний рівень виступає тенденція інтернаціоналізації національного конституційного права, зміст якої міститься в активному

запозичені конституційним правом національних держав норм міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів, що в умовах правової глобалізації регулюють інститути, що раніше були пріоритетом правового регулювання виключно держав [11]. Наведеній тенденції передують тенденції конституціоналізації загального міжнародного права, зміст якої в запозиченні загальним міжнародним правом об'єктів нормативно-правового регулювання, що раніше входили в коло абсолютного регулювання національним конституційним правом держав (права людини, виборче право, місцеве самоврядування тощо) і перетворення їх, – через включення як предмету правового регулювання міжнародних договорів, – в коло об'єктів загального міжнародного права [12]. Отже, можна стверджувати, що наведені тенденції не тільки стимулюють національну правову систему та систему національного законодавства до сприйняття норм міжнародного права, а й детермінують формування міжнародно-правового статусу територіальних спільнот, що, своєю чергою, впливає на посилення їх правового статусу на рівні національного законодавства.

Список використаної літератури:

1. Баймуратов М.А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины : дисс. док-ра юрид. наук. Специальность 12.00.02 – конституционное право. Одесса, 1996. – 450 с.
2. Орзих М. Ф. Регионализм в Украине: критический анализ современной ситуации. Юридический вестник. 1996. №4. С. 64-66.
3. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.; За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
4. Орзих М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. Місьцеве та регіональне самоврядування України. – К., 1995. Вип. 1-2 (10-11). С. 67-75.
5. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія/ О. В. Батанов / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 512 с.
6. Гейда О. В. Види територіальних громад в Україні та особливості їх пра-

вового статусу: загальна характеристика. Європейські перспективи. 2012. №3 (3). С. 9-13.

7. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. – РЄ, 2010. 16 с.

9. Баймуратов М.О. Співвідношення конституційно-законодавчих повноважень органів місцевого самоврядування з їх дискреційними повноваженнями в сфері захисту прав людини. URL: <http://arssu.org.ua/archives/1121>

10. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення/ Д. О. Бобровник. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 79-85.

11. Волошин Ю.О. Феномен конституціоналізації міжнародного (наднаціонального) правопорядку: основні концепції та практика реалізації. URL: <file:///C:/Users/Mikhail/Downloads/Vortrag%20Prof.%20Dr.%20Voloshin.pdf>

12. Папаяні С.В. Інтернаціоналізація в умовах глобалізації: конституційно-правовий аналіз. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyno-pravoviy-analiz>

Наталія Богашева

*кандидат юридичних наук, старший наук. співр.,
науковий консультант,
апарат Касаційного адміністративного суду
у складі Верховного Суду*

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУБ'ЄКТ

Останнім часом у зв'язку зі зміною виборчої системи для парламентських виборів, передбаченої Виборчим кодексом України [1], відновилася дискусія про «монополізацію» виборів політичними партіями, зокрема, на їх виключне повноваження (право) висувати кандидатів на виборах. Така позиція висловлена у конституційному поданні 45 народних депутатів України щодо

конституційності окремих положень Виборчого кодексу України [2]. При цьому стверджується, що застосування партійних механізмів висування кандидатів, участь політичних партій у виборах у ролі одного з основних суб'єктів виборчого процесу обмежує виборчі права громадян, а отже, має ознаки «узурпації влади партіями».

Зазначена позиція неодноразово спростовувалася з політичної та політологічної точок зору. Як зазначав Ж.-П. Жакке, «стало природним критикувати політичні партії. Однак вони є основним елементом представницької демократії» [3, с.65]. Тут пропонується конституційно-правова аргументація на підтвердження важливої ролі політичних партій у виборах, а також аналіз відмінностей у здійсненні цієї ролі на загальнонаціональних (зокрема, парламентських) та на місцевих виборах.

Політичні партії – це тип об'єднань громадян, який традиційно відіграє важливу роль в організації та здійсненні політичної влади у державно організованому суспільстві. Існування політичних партій передбачено статтею 36 Конституції як одного з двох типів об'єднань громадян, які реалізують основоположну свободу об'єднання. Принципово важливо, що Конституція визнає лише три види суб'єктів, які беруть участь у виборах – виборців (статті 38, 70, 141), кандидатів (статті 38, 76, 103) та політичні партії (частина друга статті 36).

Конституція визначає завдання політичних партій – сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян. Обидві сторони цього завдання найбільш повно знаходять свою реалізацію під час виборів у вигляді пропонування виборцям для обрання вибір серед кандидатів, які дотримуються відповідних загальнонаціональних програм суспільного розвитку, визначених політичними партіями (стаття 2 Закону «Про політичні партії в Україні» [4].

Функція висувати кандидатів на виборах розглядається як визначальна міжнародними стандартами у сфері політичних партій; вона є кваліфікаційною ознакою цього типу об'єднань громадян для Венеційської комісії та БДПЛ/ОБСЄ [5]. Відповідно до Кодексу належної практики щодо політичних партій, прийнятого Венеційською комісією 2009 року, цій функції, зокрема, підбору та підготовці кандидатів, здатних і готових кваліфіковано працювати у виборних

органах, має бути підпорядкована як суспільно-політична діяльність партії у міжвиборчий період, так і внутрішня організація політичної партії [6].

Партійний механізм номінації кандидатів може співіснувати з висуванням «незалежних кандидатів», яке традиційно у демократичних державах здійснюється безпосередньо виборцями. Однак таке співіснування залежить від виборчої системи, точніше, від природи тих опцій, які пропонуються виборцям. Непартійне висування (поряд з партійним) можливе у разі застосування систем одномандатних округів і, зокрема, у разі виборів одноосібного органу (глави держави чи голови територіальної громади). У разі застосування виборчих систем, заснованих на списках кандидатів, необхідний фактор, який об'єднує кандидатів одного списку. Природним фактором у цьому разі є політичний – спільність «загальнонаціональної програми суспільного розвитку», запропонованої конкретною партією. Зазначимо, що членство кандидата у партії при цьому не вимагається; відсутність такої вимоги закріплена нормативно.

Чи обмежує механізм висування партійних списків кандидатів виборчі права громадян – право бути кандидатом право висувати кандидатів чи, як часом стверджують, також і право голосу через обмеження можливого вибору? Відповідь на це питання істотно залежить від природи виборів – загальнодержавних (парламентських) чи місцевих (депутатів місцевих рад).

Оскільки загальнодержавні вибори мають яскраво виражений політичний характер, а виборчі права безсумнівно відносяться до категорії політичних прав, політичні переконання завжди лежать в основі їх реалізації. Більше того, для формування складу парламенту важливе значення мають політичні переконання і погляди майбутніх депутатів. Народний депутат, який не має політичних поглядів і не є прихильником жодної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, не може ефективно здійснювати повноваження члена парламенту. Тому політична афілійованість членів парламенту (а отже, і кандидатів) з тою чи іншою політичною партією є суспільним інтересом.

Політичні партії, яким властива ідеологічна та політична єдність своїх членів і прихильників, виступають як фактор політичної структурованості громадянського суспільства. Вони, відповідно до конституційних вимог, сприяють більш чіткій та свідомій орієнтації виборців і політичній відпо-

відальності обраних кандидатів перед народом. Слід мати на увазі, що неструктуроване (зокрема, політично) суспільство, відоме під назвою масового суспільства, є живильним середовищем авторитарних режимів, у тому числі популістських [7].

Потреба у політичній визначеності народних депутатів України закріплена конституційно у частині п'ятій статті 83 Конституції, яка вимагає формування коаліції у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій, що презюмує наявність таких позицій. Без такого узгодження неможливе формування більш-менш стійкої більшості, здатної сформувати дієздатний уряд.

Закон «Про політичні партії в Україні» забезпечує широку свободу утворення політичних партій в Україні, що засвідчується існуванням, за даними Міністерства юстиції України, понад 350 партій. Тим самим реалізується конституційна засада ідеологічного і політичного плюралізму, свобода політичної діяльності, гарантовані статтею 15 Конституції. Широкий спектр «загальнонаціональних програм суспільного розвитку», запропонованих партіями, дозволяє знайти серед них ту, що відповідає поглядам конкретного потенційного кандидата. Відсутність обмежень на участь у виборах новоутворених політичних партій дозволяє у крайньому разі спільно з однодумцями утворити нову партію, запропонувавши нову загальнонаціональну програму розвитку.

Водночас слід наголосити, що, відповідно до принципу рівності, конкретизованого щодо об'єднань громадян статтею 36 Конституції та реалізованого Виборчим кодексом, партії перебувають у рівних умовах, зокрема, щодо номінування кандидатів та участі у виборчому процесі, і тим самим забезпечують зі свого боку рівні умови реалізації пасивного виборчого права висунутих ними кандидатів та права голосу виборців. Таким чином, жодних обмежень прав щодо участі у висуванні кандидатів на загальнодержавних виборах, як і в балотуванні кандидатами, партійний механізм висування не породжує.

Відмова від партійного механізму висування не виключає необхідності істотних організаційних зусиль (а отже, і організаційних структур) для висування списків кандидатів на парламентських виборах. Заміною партійних організацій при цьому неминуче стають олігархічні фінансово-підприємницькі структури. Для запобігання таких негативних явищ так звана «монополія» на

висування кандидатів на загальнонаціональних виборах партіями, які мають ідеологічний характер і звільнені від олігархічної залежності, є суспільно корисною і навіть необхідною.

Істотно іншою є ситуація на місцевих виборах. Насамперед необхідно враховувати конституційну природу місцевого самоврядування, яка, незалежно від громадівської чи державницької концепції [8, с. 15-17], передбачає автономність здійснення муніципальної влади, підпорядкованої лише закону. Тому будь-який юридизований вплив суб'єктів, не пов'язаних безпосередньо з громадою – основним суб'єктом здійснення повноважень місцевого самоврядування, має кваліфікуватися як неконституційне втручання у здійснення громадою та сформованими нею органами цих повноважень.

Однак закріплені у законодавстві механізми виключно партійного висування кандидатів на місцевих виборах (крім невеликих громад) і відкликання депутатів місцевих рад надають широку дискрецію щодо прийняття остаточного рішення не громаді і не осередкам політичних партій, що існують у рамках громади і складаються з її жителів, а політичним партіям в особі їх центральних керівних органів. Це слід визнати проявом порушення автономної природи місцевого самоврядування.

Зазначені аргументи не означають неприпустимості партійного висування кандидатів на місцевих виборах, що було б запереченням конституційної функції політичних партій. Водночас таке висування повинно узгоджуватися з конституційним статусом місцевого самоврядування. Це означає, що поряд з партійним висуванням повинно допускатися висування кандидатів жителями громад. Навіть в умовах виборчої системи, заснованої на списках кандидатів, на місцевих виборах в масштабі громади можливе висування списків «незалежних» кандидатів, нереальне у разі загальнонаціональних виборів. Такі пропозиції висувалися не лише як ідея, але й на рівні законопроектів (див., наприклад, [9]). Водночас повинно бути виключене неконституційне втручання центральних керівних органів партії у здійснення місцевого самоврядування; зокрема, вплив на місцеві організації в частині висування кандидатів і відкликання депутатів може бути виключно політичним (врегульованим статутом партії), але не встановленим законодавчо, а отже, не захищеним державним механізмом, у тому числі судами.

Список використаної літератури:

1. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, № 8, № 9. Ст. 48.
2. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Виборчого кодексу України від 8 лютого 2021 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_56_2021.pdf.
3. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты / пер. с франц. Москва: Юристъ, 2002. 365 с.
4. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
5. Guidelines on Political Party Regulation by OSCE/ODIHR and Venice Commission (CDL-AD(2010)024). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-e).
6. Venice Commission. Code of Good Practice in the Field of Political Parties (CDL-AD(2009)002). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)002-e).
7. Корнхаузер В. Політика масового суспільства. *Політологічні читання*. 1992. № 1. С. 151-209.
8. Корнієнко М.І. Муніципальне право України. Концептуальні та організаційно-правові питання. Київ: Алерта, 2005. 144 с.
9. Проект нової редакції Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Київ: Інститут виборчого права, 2005. 231 с.

Ольга Бондаренко
кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА УКРАЇНИ В СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Конституційна реформа – це складний і багатоструктурний процес. В Україні проведення реформ завжди супроводжувалося зміною влади, полі-

тичної системи, політики та політичного курсу держави. Основний Закон держави закріплює такі фундаментальні положення, як форма правління держави, її територіальний устрій, засади функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування, основні права та свободи людини та громадянина тощо. Конституція будь-якої держави є тією нормативно-правовою базою, на якій будуються норми всіх галузей права, а тому зміни до неї мають бути виваженими, обґрунтованими, не залежати від зміни керівництва держави та мати своєю ціллю не поверхневі короткострокові зміни, а глибоке прогнозоване реформування.

Незадоволення змістом Розділу 6 «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» Конституції України висловлюють сьогодні провідні науковці, юристи, представники влади та пересічні громадяни. Реформування системи виконавчої влади постійно відкладалося на майбутнє, але потребує модернізації вже зараз.

На сьогоднішній день в Конституції України є проблеми з визначеністю статусу та завдань Кабінету Міністрів України (надалі – КМУ), проблеми з визначенням складу і порядку формування уряду, існують питання до регулювання порядку відставки КМУ, неврегульованості системи органів виконавчої влади, їх видів та статусу.

Конституція України визначає КМУ як вищий орган у системі органів виконавчої влади, який є відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України (стаття 113 Конституції України), однак це положення Конституції вбачається нелогічним, оскільки відповідальності перед Президентом України Уряд не несе, а питання про відставку Уряду вирішується виключно Парламентом. Також виникає питання до частини першої статті 87 Конституції України щодо наділення Президента, а не Прем'єр-міністра правом звертатися до Верховної Ради з пропозицією щодо розгляду питання про відповідальність КМУ.

Безсистемний набір повноважень Уряду (стаття 116 Конституції України) не містить акценту на основному завданні КМУ, а всі повноваження Уряду перелічені без будь-якої логічної послідовності та системності їх викладу, вони сформульовані нечітко та неповно. У Конституції не наголошується на тому, що основним завданням Уряду є формування політики розвитку країни, зо-

крема, через розробку та внесення до Верховної Ради нових законопроектів. На практиці завдання Уряду часто зводиться просто до виконання діючих законів, що нівелює участь КМУ у виробленні державної політики розвитку країни та суперечить ідеї системи змішаного правління. Також цю логіку порушує той факт, що Конституція України встановлює різний порядок призначення членів Уряду. Через це існує конфлікт інтересів та підпорядкування між міністрами (що призначаються різними суб'єктами) і це стимулює інституційний конфлікт між Президентом і Прем'єр-міністром України. У 2005 році Венеційська комісія говорила, що «процедура внесення кандидатур та відмінності в статусі [членів] такого важливого політичного органу як Кабінет Міністрів викликають занепокоєння стосовно необхідної згуртованості Кабінету та реалізації його політики, особливо в умовах специфічного контексту української політичної системи, де відносини між Президентом та Прем'єр-міністром інколи стають різко суперницькими»[1].

Існує неврегульованість щодо кількості заступників Прем'єр-міністра, через виникає багато посад віце прем'єр-міністрів на практиці. Крім того, в урядах Гончарука О. (2019-2020р) та Шмигала Д. (2020- по сьогоднішній день) взагалі не призначався Перший віце прем'єр-міністр, хоча Конституція прямо передбачає таку посаду. До того ж Прем'єр-міністр України часто користується своїм правом і довго не вносить на розгляд Верховної Ради кандидатур на вакантні посади міністрів. Тому виникає ситуація, що посадові особи, не призначені Верховною Радою, можуть декілька років виконувати обов'язки членів КМУ, як це було з посадою Міністра аграрної політики та продовольства (2018-2019 р.), Міністра охорони здоров'я (2016-2019р.). Потрібно встановити чіткі часові обмеження для заповнення вакантних посад членів КМУ у складі.

Існує інституційний конфлікт між Кабінетом Міністрів та Радою національної безпеки і оборони (РНБО - координаційний орган при Президентові України), оскільки РНБО координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (стаття 107 Конституції), а Президент України забезпечує національну безпеку та здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави (стаття 106 Конституції), що може призвести і до конфлікту між КМУ та Президентом в окремих сферах урядо-

вої політики. РНБО як постійно діючий орган може підміняти собою Уряд, ухвалюючи рішення з практично будь-яких питань. Крім того, право Президента України зупиняти дію актів КМУ з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (стаття 106 Конституції), створює можливість для блокування діяльності Уряду з політичних мотивів [2]. На практиці такі випадки мали місце у 2008 - 2009 роках.

В Конституції України залишається не розкритим поняття «інші центральні органи виконавчої влади» та не врегульовано питання центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, що породжує проблеми в публічному врядуванні. Крім того, на підставі аналізу положень Конституції України неможливо однозначно визначити, яке місце конституційних органів (Антимонопольний комітет України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Фонд державного майна України, Служба безпеки України, Національний банк України, Центральна виборча комісія, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення) в системі державної влади. Свого часу Конституційний Суд дав однозначний висновок, що органи правопорядку є центральними органами виконавчої влади, керівники яких призначаються КМУ, але Національне антикорупційне бюро України та Державне бюро розслідувань все ще залишаються «державними правоохоронними органами» поза межами системи виконавчої влади [2].

В поточній системі змішаного правління юридична природа місцевих державних адміністрацій як органів виконавчої влади, очільники яких призначаються Президентом України за поданням КМУ, і які фактично знаходяться в подвійному підпорядкуванні Президенту України та КМУ, виглядає неоднозначно з точки зору ефективності. Президент не є главою виконавчої влади, до того ж наразі проводиться активна реформа децентралізації влади і таке положення Конституції вбачається непослідовним.

Для успішного розвитку держави на сучасному етапі проведення конституційної реформи в Україні є не лише якісний зміст Конституції, а й практична дієвість Основного Закону держави.

Тому перш ніж говорити про написання нової Конституції (така процедура прямо не передбачена Конституцією України) чи внесення змін до дію-

чої, необхідно ретельно дослідити досвід вітчизняного конституціоналізму та встановити проблемні аспекти у сфері виконавчої влади держави.

Список використаної літератури:

1. Висновок щодо Закону про внесення змін до Конституції від 8 грудня 2004 року. Схвалено на 63-ій пленарній сесії Європейської комісії «За демократію через право» (Венеція, 10-11 червня 2005), CDL-AD(2005)015. (Переклад). URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/venez_konst.html

2. Аналітичні матеріали підготовлені до четвертого засідання Парламентської експертної групи з питань конституційного реформування / Центр політико-правових реформ. К., 2021. URL: <http://185.65.244.102/ua/news/20874890-problemi-organizatsiyi-ta-diyalnosti-organiv-vikonavchoyi-vladi-konstitutsiyinyi-vimir>

Бородач Тарас

депутат Надвірнянської міської ради

Івано-Франківської області

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ОСНОВА УТВЕРДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Прийняття Конституції України Верховною Радою України у славнозвісну конституційну ніч 28 червня 1996 року стало початком відходу від радянського тоталітарного централізму спрямованого на повне ігнорування інтересів територіальних громад. Основний Закон України був побудований вже на західному розумінні 2-компонентної системи публічної влади:

- 1) Державної влади;
- 2) Місцевого самоврядування.

З теоретичної точки зору є підстави вважати, що конституціодавець застосував громадівську теорію походження місцевого самоврядування з її первинністю громади перед інституцією держави.

Виокремлення конституційно регулювання місцевого самоврядування

Вперше в історії української конституційної традиції конституція України передбачає спеціальний розділ розділ XI місцеве самоврядування.

Згідно з ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування розглядається у якості права територіальної громади. Отже, Конституція ставить громаду первинним суб'єктом місцевого самоврядування і відповідно є спрямованою на реалізацію її інтересів. В цьому бачимо відхід від тоталітарного ігнорування прав та інтересів громади на користь центральної влади. Саме це конституційне положення пізніше знайшло свій розвиток в нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та нормах деяких інших законодавчих актів.

Політичне значення конституційного закріплення демократичного місцевого самоврядування

Конституційне виокремлення місцевого самоврядування з під крила держави вплинуло на зміну виборчого і відповідно політичного процесів в територіальних громадах. Так, територіальні громади стали осередками власного маленького політичного процесу зосередженого довкола формування місцевого депутатського корпусу та забезпечення обрання міського або сільського голови. Це певною мірою призвело до активізації демократичних політичних процесів в Україні та сприяло формуванню місцевих осередків політичних партій. Сьогодні ми вже можемо впевнено говорити про феномен регіонального політичного життя і особливості правового регулювання проведення місцевих виборів згідно з Виборчим кодексом України.

Децентралізація – реалізація Конституційних засад місцевого самоврядування

Революція Гідності призвела до звернення українським суспільством уваги до значення місцевого самоврядування та потреби в повному реалізації незалежності громад від надмірного контролю Уряду. Слід констатувати, що децентралізація певною мірою реалізувала конституційні норми щодо прав місцевих громад. Однак, її реалізація і сьогодні залишає багато простору для нової хвилі процесу приведення українського законодавства у відповідність з конституційним концептом місцевого самоврядування.

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1. В умовах становлення та розвитку правової глобалізації, що детермінує та стимулює конвергенцію та координацію правових систем держав-членів міжнародного співтовариства, активізується в його межах на різних рівнях правового регулювання (універсальний, регіональний, субрегіональний) розробка та легалізація міжнародних правових стандартів в сфері прав і свобод людини та в інших сферах внутрішньодержавного існування людини. Саме вони стають об'єктами міжнародно-правового регулювання та співробітництва держав через міжнародне договірне право (виборче право, місцеве самоврядування, державне управління тощо), а також завдяки інтенсифікації міжнародної міждержавної інтеграції в рамках міждержавних об'єднань, що функціонують на нових правових засадах синтетичної природи – наднаціональному праві і законодавстві.

В рамках інтеграційної взаємодії держав актуалізуються транскордонні процеси співробітництва суб'єктів, розташованих на територіях як суміжних, так і не суміжних держав, зокрема, територіальних громад (далі – ТГ) та місцевих влад (органів місцевого самоврядування /далі – ОМСВ/), що ними формуються, та місцевих органів виконавчої влади, – у різних сферах соціального життя ТГ, що функціонують в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) з метою підвищення економічного і соціального рівня життєдіяльності населення, що проживає на віддалених від цивілізації малорозвинених у соціально-економічному розумінні депресивних територіях (зазвичай, це території, що знаходяться далеко від центру держави або від осередків її економічного чи соціального розвитку, на її периферії – в прикордонних районах, що межують з зарубіжними країнами). Правовою основою такого співробітництва в Європі виступає прийнята в рамках Ради Європи Європейська (Мадридська)

рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями 1980 року [1] і три додаткових протоколів до неї [2].

2. Конституційною основою такого багатоаспектного та багаторівневого, полісуб'єктного та поліоб'єктного питань становлення та розвитку співробітництва, в якому активну участь приймає і Україна, виступає стаття 18 Конституції України 1996 року [3], що закріплює положення, згідно якого зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права.

Важливу роль в реалізації наведених настанов, враховуючи на міжнародно-правову основу транскордонного співробітництва, відіграють положення статті 9 Конституції України, згідно яких чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9), що фактично закріплює та легалізує конституційний механізм національної імплементації норм міжнародного права, завдяки чому вони можуть увійти до системи національного законодавства. Своєю чергою, положення ч. 2 ст. 9 Конституції України, що закріплює положення відносно того, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України, – додатково до її статті 8, – по-перше, фіксує конституційний принцип верховенства Основного Закону держави; по-друге, містить відповідний запобіжний механізм щодо його порушення; по-третє, передбачає можливість дотримання цього принципу при наявності колізій, але тільки шляхом попередньої зміни відповідних положень Конституції України.

Мадридська рамкова конвенція є міжнародно-правовим зобов'язанням для України, бо вона стала її учасником шляхом приєднання до неї 14 липня 1993 року [4], а також учасником всіх трьох протоколів до неї – спочатку шляхом їх підписання, а потім і шляхом їх відповідної ратифікації (№ 1 – 2004 рік (вступив в дію у 2005 році); № 2 – 2004 рік (вступив в дію в 2005 році); № 3 – 2012 рік (вступив в дію в 2013 році) [5], а основним вітчизняним актом

імплементатії цієї Конвенції виступає Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року [6].

Окрім цього, в рамках і Ради Європи, і Європейського Союзу прийняті десятки правових актів, що регулюють транскордонне співробітництво. А наявне правове регулювання і практика транскордонного співробітництва, що зазнали багатьох відповідних доктринальних досліджень, свідчать про те, що:

а) в межах транскордонного співробітництва виникає якісно нове коло суб'єктів міжнародних відносин, і одночасно суб'єктів міжнародно-правового співробітництва, що наділені міжнародним публічним правом відповідною (частковою, фрагментарною, неповною, профільною) міжнародною правосуб'єктністю – територіальні общини (громади) та місцеві власті, тобто ОМСВ або місцеві органи виконавчої влади держави;

в) в межах транскордонного співробітництва виникає якісно нові форми міжнародних угод, що укладаються між територіальними общинами (громадами) та місцевими властями, тобто ОМСВ або місцеві органи виконавчої влади держави з аналогічними суб'єктами зарубіжних держав, що є суміжними, або не є такими, – або між громадами та місцевими властями, з одного боку, та будь-яким господарюючим суб'єктом іноземної держави або транснаціональними корпораціями – з іншого боку (прикладом наступного висновку виступає Додаток № 1 «Типові угоди, статuti та договори, а також угоди, статuti та договори про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади» до Мадридської конвенції 1980 року, який передбачає можливість укладення типових міжнародних угод в сфері міжнародних зав'язків, міжнародних транскордонних зав'язків, міжнародних угод між наведеними вище партнерами в сфері «приватне право» або «публічне право»). Важливою характеристикою наведених угод виступає те, що вони визнаються міжнародним правом в якості джерел міжнародного договірної права;

г) наявність та поява в межах транскордонного співробітництва нових суб'єктів (не тільки муніципальних або регіональних), суттєво розширення такої форми взаємодії на інші території держави (тобто, вихід його за межі суміжних, прикордонних територій) та зростання кількості організаційно-правових форм такого співробітництва, дають можливість констатувати,

що в такому транскордонному співробітництві проявляються найактуальніші тенденції розвитку сучасного загального міжнародного права – як публічного, так і приватного, а також найбільш важливі тенденції, що виникають як результат взаємодії міжнародного права з національним конституційним правом держав.

3. Отже, в транскордонному співробітництві проявляється декілька важливих тенденцій, що є пов'язаними з національною конституційно-правовою матерією, її взаємодією з об'єктивними, актуальними та контекстуальними настановами сучасного загального міжнародного права, – та є продовженням деталізації та конкретизації нормативних настанов, що скеровані на реалізацію європейського та євроатлантичного вибору України, закріпленого в Преамбулі її Основного Закону. Такі тенденції отримали назву «мегатенденцій» і до їх кола можна віднести зокрема такі:

А) **Конституціоналізація міжнародного права і інтернаціоналізація міжнародного правопорядку держав.** Наведена тенденція є свідченням глибокої, системної, комплексної, колабораційної, інтерсуб'єктивної, конвергентної та координаційної взаємодії національного конституційного права держави з основоположними нормами і принципами загального міжнародного права та взаємного впливу однієї правової системи на іншу [7]. Тобто, мова тут може йти про системний вплив національного конституційного права (зокрема, його предметно-об'єктної основи) на загальне міжнародне право, що запозичує у національного конституційного права об'єкти його правового регулювання та виносить їх на рівень міжнародного співтовариства для міжнародно-правової регламентації та регулювання – але вже як об'єкти самого міжнародного права. Своєю чергою, дані об'єкти, що знаходять свою регламентацію та регулювання в нормах багатосторонніх міжнародних міждержавних договорів, – після їх підписання державами-учасниками, повертаються на рівень їх національного конституційного права, але вже у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав в конкретній сфері міжнародного співробітництва та обтяженими відповідним механізмом конвенційного контролю, що «додатково» підсилює їх юридичну значимість та юридичну силу на рівні національної правової системи. До наведених об'єктів міжнародно-правового регулювання, що запозичені в національному конституцій-

ному праві відносяться такі: права і свободи людини, виборче право, питання становлення та розвитку МСВ та ТГ, права декретованого контингенту (жінки, діти, інваліди, пенсіонери) тощо – отже, транскордонне співробітництво входить до їх кола;

Б) *Формування глобального конституційного права.* Ця тенденція формується на рівні загального міжнародного права завдяки запозиченню ним відповідних конституційних цінностей, що вироблені людством на протязі свого історичного існування та знайшли своє відображення в національному конституційному масиві – тобто, є результатом бінарного розвитку національного конституційного та загального міжнародного права [8]. Ідеї добра, справедливості, рівноправ'я людей, їх природні права щодо життєдіяльності у відповідних умовах, – знайшли своє закріплення в низці норм міжнародного права, що у підсумку склали міжнародне право прав людини (прикладом тут виступає Міжнародна хартія прав людини, що складається з Всесвітньої декларації прав людини 1948 року та двох пактів 1966 року – Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права). Саме на цьому нормативному комплексі формується глобальне конституційне право, що акумулює досягнення правозахисної, праворегламентаційної та праворегулятивної діяльності держав-членів міжнародного співтовариства в гуманітарній сфері. Транскордонне співробітництво, що має за мету покращення стану та умов життєдіяльності людини на відповідних територіях, що само собою виступає конституційною цінністю як один з видів міжнародного співробітництва (див. ст. 18 Конституції України), повністю відповідає настановам цього нормативного комплексу, що народжується;

В) *Формування і прояв феноменології глобального конституціоналізму.* Глобальний конституціоналізм виникає в процесі запозичення загальним міжнародним правом цінностей національного конституціоналізму [9], а саме принципів верховенства права, принципів зобов'язання держави перед людиною у визнанні, легалізації, захисті, охороні, реалізації, гарантуванні природних та інших прав і свобод людини, принципу пов'язаності держави правом, принципу заборони свавілля держави та її можливості діяти тільки в межах правових настанов тощо. Отже, нормативні настанови глобального

конституціоналізму, що скеровані на створення навколо людини загального нормативного простору, що визнається всіма державами-членами міжнародного співтовариства та яким держави керуються в процесі взаємодії з людиною (особистістю, громадянином), – повністю відповідають ідеологічним та праксеологічним настановам транскордонного співробітництва, яке також виступає наявним прикладом становлення глобального конституціоналізму;

Г) ***Суттєве зростання ролі і значення міжнародного договірного права, і в контексті цього феноменології міжнародного нормопроекування та нормотворчості (нормотворення).*** Наведена тенденція набуває своєї об'єктивізації та актуалізації в умовах перебудови сучасного світоустрою та міжнародного правопорядку [10] перед новими загрозами, з одного боку глобалізації, що несе інтенсифікацію появи, становлення і розвитку нових поколінь людини (в наш час, це 4, 5 та 6 покоління), а з іншого з негативними діями деяких держав-членів міжнародної спільноти, скерованих на відродження пострадянських держав-імперій (Росія, Китай). Саме в таких умовах зростає важливість міжнародного договірного права, особливо в гуманітарній сфері, щодо закріплення та стабілізації систем міжнародних відносин відносно дотримання прав і свобод людини на теренах сучасних держав, оптимізації і розширення їх форм і методів реалізації, а також гарантій такої реалізації. Транскордонне співробітництво, що фактично є моделлю системи міжнародних відносин «у мініатюрі» має суттєвий гуманістичний та позитивний поведінково-діяльнісний потенціал для розвитку та стабілізації відносин між державами та їх народами через своє розширення і поглиблення та відповідну адекватну фіксацію у міжнародній нормотворчості;

Г') ***Необхідність вдосконалення конституційного механізму національної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України.*** Наведена тенденція виступає сьогодні однією з актуальніших проблем як національного конституційного, так і загального міжнародного, зокрема міжнародного договірного права [11]. Тут, насамперед, мова йде про якісне виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, узятих ними в рамках підписаних багатосторонніх міжнародних міждержавних договорів. Виконання такого стратегічного завдання напряму є пов'язаним з ефективністю функціонування конституційного механізму національної

імплементатії норм міжнародного права в національне законодавство та якістю реалізації настанов цього механізму. Фактично на рівні держави повинен скластися та функціонувати організаційний та організаційно-правовий симбіоз уповноважених органів держави та суб'єктів національного конституційного права щодо однакового розуміння міжнародних зобов'язань держави у відповідній сфері міжнародних відносин, їх адекватного відображення в національному конституційному праві та національному конституційному законодавстві (див. ст. 9 Конституції України), а також форм, методів та строків їх виконання, – а у підсумку, відповідності наведених дій настановам конвенційного контролю, встановленого відповідним міжнародно-правовим договором держави. Треба зазначити, що якість та інтенсифікація транскордонного співробітництва як міжнародної договірної форми взаємодії, напряму залежить від виконання наведених настанов.

Д) *Проблематика адаптації конституційного законодавства України до норм європейського права і запозичення його норм в національну систему права і законодавства* [12]. Закріплення в Преамбулі Конституції України європейського та євроатлантичного курсу держави не тільки актуалізувало наведену тенденцію, а й зробило її найважливішим завданням реформування правової системи. Прийняття Закону України «Про транскордонне співробітництво» 2004 року, що був прийнятий на деталізацію та конкретизацію виконання профільної Мадридської конвенції 1980 року, стало одним з перших прикладів в формуванні такої тенденції.

Е) *Розширення кола джерел національного конституційного права.* Наведена тенденція формується як результат розширення «традиційного» кола джерел національного конституційного права за рахунок джерел, що раніше не були притаманні для нього [13]. Так, ст. 9 Конституції України фактично закріплюються умови входження до зазначеного кола джерел міжнародні договори України. Крім того, фактично відповідно до цієї статті Конституції, що визнає джерелом національного конституційного права Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (міжнародний договір), до кола джерел конституційного права увійшов судовий прецедент, що є основним джерелом права Європейського Суду з прав лю

дини. Отже, приєднання України до профільної Мадридської конвенції 1980 року, стало яскравим підтвердженням такої тенденції.

Резюмуючи можливості до визначення конституційно-правового потенціалу транскордонного співробітництва ТГ, їх ОМСВ та інших місцевих органів публічної влади держави, треба зазначити на високу продуктивність норм Конституції України в профільній сфері, що постійно зростає та вдосконалюється з процесами становлення та розвитку демократичної правової державності та реалізації стратегічного конституційно закріпленого і легалізованого курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Список використаної літератури:

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Мадрид, 21 травня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text

2. Додаткові протоколи до Європейської (Мадридської) рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 року. Рада Європи, 2020. – 24 с.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями: Постанова Верховної Ради України від 14 липня 1993 року. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36. Ст. 370.

5. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Страсбург, 9 листопада 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_099#Text; Протокол N 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва. Страсбург, 5 травня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_520#Text; Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єв

порегіонального співробітництва (ОЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_947#Text

6. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. Ст. 499.

7. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської між-державної інтеграції: проблеми теорії і практики/ Ю. О. Волошин: дис. ... д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2010. – 513 с.

8. Умнова-Конюхова И. А. Современное понимание предмета конституционного права в условиях бинарного развития внутригосударственного (национального) и международного права. URL: https://aprp.msaf.ru/jour/article/view/974?locale=ru_RU

9. Львова Є.О. Глобальний конституціоналізм. Теоретичні підходи та правові виклики до формування / Є. О. Львова: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки М. О. Баймуратова. Одеса: Фенікс. 2019. – 294 с.

10. Чорнолуцький Р.В. Нормопроектна діяльність у конституційному праві України: питання теорії та практики / Р. В. Чорнолуцький: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки М. О. Баймуратова. Одеса: Фенікс. 2016. – 360 с.

11. Медведев Ю.Л. Імплементация норм международного права у право України: зміст і способи реалізації / Ю. Л. Медведев. Публічне право. 2014. № 1(13). С. 129-135.

12. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в європейському союзі та в організації північно-атлантичного договору: дис. ... д-ра юрид. наук /В. В. Гомонай. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород: УНУ. 2020. – 375 с.

13. Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук/ Д. С. Терлецький. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса. 2007. – 234 с.

Олександр Боярський,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України,
суддя Білгород-Дністровського
міськрайонного суду Одеської області

КОНСТИТУЦІЙНІ НАСТАНОВИ ТА ПРОЦЕС РОЗШИРЕННЯ УЧАСТІ ЛЮДИНИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ ЧЕРЕЗ АКТУАЛІЗАЦІЮ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ

Становлення та розвиток в Україні місцевого самоврядування (далі – МСВ) як конституційно-правового інституту (див. ст. 7, 92, розд. XI Конституції України [1]) самоорганізації територіальних людських спільнот – територіальних громад (далі – ТГ) (див. ст. 140 Конституції України) та як рівня публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) [2] (див. ст. 5 Конституції України), об'єктивує та актуалізує участь людини, її груп та асоціацій (ТГ) в процесі не тільки загальнодержавної але і локальної нормотворчості, включаючи нормопроектну діяльність (далі – НПД), як її початкову та первинну стадію.

Отже, саме таким чином реалізується конституційні правоположення ч. 2 ст. 5 Конституції України, що носієм суверенітету в Україні є народ; ч. 3 ст. 5 Конституції України, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами та посадовими особами; ч. 4 ст. 5 Конституції України, що ніхто не може узурпувати державну владу; ст. 69 Конституції України, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Системний аналіз наведених конституційних правоположень дає змогу визначити, що: а) вони не носять характер норм-декларацій, а б) скоріше можуть бути ідентифіковані як норми-засади, норми-константи, що в) мають комплексний, системоутворюючий характер, що г) скеровані на виникнення складної багаторівневої системи горизонтально-вертикальних зав'язків

управлінського характеру, які г') замикаються на становлення та розвиток публічно-правових відносин навколо процесів формування, становлення, реалізації, розвитку і вдосконалення публічної влади і д) включають до себе різні форми безпосередньої та опосередкованої демократичної участі громадян у зазначених процесах, включаючи, по-перше, процес нормотворчості, в тому числі і локальної, а також, по-друге, нормопроекування, що виступає його первинною і «запускаючою» стадією, що е) дає можливість віднести демократичну участь громадян у зазначених процесах не тільки до кола конституційних цінностей, а і до засобів активізації участі людини і громадянина в МСВ.

Отже, досліджуючи процес розширення участі людини в МСВ через актуалізацію феноменології НПД, треба зробити декілька зауважень методологічного характеру, а саме:

- людина в МСВ функціонує тільки як житель – член відповідної територіальної людської спільноти – ТГ, що функціонує на локальному рівні соціуму в умовах повсякденності, здійснюючи свій життєвий цикл (суб'єктно -визначальний критерій. – Авт.);

- зважаючи на реалізацію здійснення свого життєвого циклу людина в цьому процесі продукує, проявляє, ідентифікує свої інтенції, життєві устремління та потреби, формуючи свої інтереси екзистенційної природи через формування індивідуальних, групових та колективних атитюдів, що демонструють схильність суб'єкта/суб'єктів до вчинення певної соціальної поведінки (біхевіористично-поведінковий критерій. – Авт.);

- зважаючи на практично однакові умови локального життя та враховуючи історичний досвід формування основоположних форм життєдіяльності в локальному соціумі – в межах ТГ та в умовах МСВ з врахуванням філософського стану повсякденності, у людей-жителів фактично формуються однакові екзистенційні інтереси, що реалізуються за умов застосування однакових форм соціальної практики та адекватних ним ідей, мислей та дії – саме так виникають сукупність знань, умінь, навичок людини, що з одного боку, реалізують процес її соціалізації, в тому числі і правової; а з іншого – будують її індивідуальний, груповий, колективний габітуси, як відображення соціальних практик, якими володіє вона та її асоціації (суб'єктно-габітусний критерій. – Авт.);

- для соціально-нормативного управління локальними процесами існування та функціонування ТГ, відповідно до законодавства, формуються органи місцевого самоврядування (представницькі та виконавчі) (далі – ОМСВ) – основоположну визначально-установчу та інтегративно-інтегральну роль в цьому відіграють жителі-члени ТГ, що представляють локальний електоральний корпус, який через механізм локальних прямих або непрямих виборів формують депутатський корпус представницьких органів та інститут сільських, селищних, міських голів, та голів об'єднаних ТГ, або формують через механізм демократичних призначень або на умовах конкурсу, – виконавчі органи ТГ, причому, в основі таких дій лежить мандат, що виданий ТГ депутатам корпусу або вищій посадовій особі ТГ. Сформовані таким чином ОМСВ діють від імені ТГ та в її інтересах (публічно-структурний критерій. – Авт.);

- для реалізації інтересів ТГ та представництва її інтересів ОМСВ наділяються законодавством відповідними компетенційними повноваженнями та предметами відання, – тобто, відповідними правами і обов'язками, а також сферами соціального життя, в яких ОМСВ буде компетентним через реалізацію своїх повноважень (публічно-компетенційний критерій. – Авт.);

- враховуючи на мінливий характер локального життя та відповідну сталість національного законодавства, з одного боку, з позицій його реалізації в темпоральному контексті, а з іншого – неможливості оперативного внесення до нього відповідних змін і доповнень, що обумовлюються появою нових інтересів та потреб ТГ та її членів, – законодавець передбачає великий управлінський простір як для формування і прояву дискреційних повноважень МСВ (особистого і власного розсуду його органів та їх посадових осіб) [3], так і для об'єктивізації появи і актуалізації становлення і розвитку локальної нормотворчості, включаючи НПД (публічно-дискреційний критерій. – Авт.);

- отже, в основі локальної нормотворчості, що здійснюють або безпосередньо члени ТГ, застосовуючи механізми референдної демократії (опитування, місцевий референдум), або ОМСВ, – через управлінську діяльність та відповідну етапно-стадійну процедуру нормотворчості (НПД, прийняття правового акту локальної дії), – лежать інтереси ТГ та її членів, які трансформуються в нормативно-правові акти локальної дії, що скеровані на реалізацію

значених інтересів, а в перспективі: а) враховуючи на їх неодноразове або масове повторювання; б) особу важливість для існування і функціонування ТГ; в) набуття такими нормативно-правовими актами типізованого характеру та стереотипності – і в компетенційні повноваження ОМСВ, спочатку у явочному порядку, а з часом, враховуючи на їх гіпотетичну легалізацію, і у законодавчо-нормативному (нормотворчо-процедурний характер. – Авт.);

- отже, основним бенефіціаром та вигодонабувачем локальної нормотворчості виступає ТГ та її члени – жителі відповідної території на якій вона існує та функціонує, – звідси, їх участь у процесі такої нормотворчості, особливо на стадії НППД, тобто підготовки проектів (розробки, обговорення, внесення змін та доповнень тощо) нормативно-правових актів, є свідомством не тільки активної участі людини в управлінні соціальними локальними справами, але і фактором поглиблення участі людини в МСВ через: а) більш широку її участь в демократизації форм участі в локальній демократії; б) використовуючи розширені можливості презентувати свої індивідуальні, групові та колективні інтереси; в) їх обговорювати, аргументувати їх корисність і необхідність для ТГ; г) пропонувати та приймати участь (самостійно або через відповідні інституції громадянського суспільства) у розробці проектів відповідних нормативно-правових актів в контексті участі в НППД для їх наступної легалізації ОМСВ на локальному рівні в межах ТГ (аксіологічно-споживчий критерій. – Авт.);

- в умовах четвертої промислової революції, що зараз розгортається на наших очах, в результаті переходу суспільства до інформаційних технологій, на думку К. Шваба, засновника і президента Всесвітнього економічного форуму в Женеві (Швейцарія), виникає суспільство, що сконцентроване само на собі, засноване на індивідуалізації і появі нових форм співпричетності і співіснування спільнот. На різницю від того, як це було у минулому, уявлення про приналежність до спільноти сьогодні більш визначаються індивідуальними проектами і індивідуальними цінностями та інтересами, а не просторовими міркуваннями (спільнота у відповідній місцевості), роботою та родинними відносинами [4, с.114]. Отже, всі положення, що наведені вище, в результаті таких тектонічних змін в локальному соціумі не тільки не нівелюються та девальвуються, а навпаки, набирають обертів враховуючи на суттєве підви-

щення інтересів жителів-членів ТГ у покращенні локальних умов існування (онтологічно-трансформаційний критерій. – Авт.).

Найважливішими факторами впливу на участь людини-жителя і одночасно члена ТГ в локальній нормотворчості, зокрема в її початковій стадії – НПД, лежать наступні:

- фундаментальний вплив на такий процес концепції локальної демократії. Встановлено, що діалектика процесу становлення громадянського суспільства свідчить, що демократія є змістом МСВ, а МСВ, своєю чергою, є формою, способом існування і здійснення демократії. Багато в чому цей зв'язок демонструє, наскільки важливим для держави є забезпечення стабільності «знизу-вгору», яка безпосередньо пов'язана із розвиненістю інститутів локальної демократії [5; 6]. Отже, локальна демократія є підґрунтям для ефективного функціонування демократії на національному рівні. Про це, зокрема, йдеться у преамбулі до Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року [7], де зазначено, що саме МСВ закладає підвалини демократичного режиму, найбільш повною мірою дозволяє реалізовувати право громадян на участь в управлінні державними справами (враховуючи на єдину концепцію публічної влади /див. ст. 5 Конституції України/, – і справами публічної самоврядної (муніципальної) влади);

- в основі такого процесу, безумовно, лежать актуальні питання реалізації людиною своїх природних прав в сфері МСВ в процесі реалізації нею свого життєвого циклу. Тому необхідно погодитись з доктринальною позицією академіка права О.М. Костенка в тому, що відповідно до соціально-натуралістичного праворозуміння фундаментальне поняття «право» визначається як закони природного права, відкриті людьми, відображені в їх правовій культурі і втілені ними в форму позитивного законодавства та практику його застосування [8]. Отже, в основі локальної нормотворчості, що безпосередньо торкається вирішення важливих питань існування та функціонування ТГ та її членів-жителів в умовах МСВ, – шляхом розробки за участю населення-членів ТГ проєктів нормативно-правових актів та їх наступної формалізації та виконання ОМСВ, – лежать глибокі екзистенційні настанови, що суттєво впливають на процес НПД та визначення гуманістично-біхевіористичної змістовності, телеологічної спрямованості та функціонально-технологічної «завантаженості» зазначених актів.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Баймуратов М.А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине: монографія / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. – Одеса: Юридична література, 2003. – 248 с.
3. Баймуратов М.О., Боярський О.О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=87:pp-2019-34-04&catid=90&Itemid=483&lang=uk
4. Шваб К. Четвертая промышленная революция: пер. с англ. – К.: Форс Україна, 2019. – 208 с.
5. Див.: Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії: монографія / М. О. Баймуратов, О. О. Кравець ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Одеса : Фенікс, 2018. – 326 с.
6. Баймуратов М.О. Правовий простір місцевого самоврядування: актуалізація проблематики визначення. Реформа місцевого самоврядування в Україні: сучасні тенденції та виклики. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. – С. 19-23.
7. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
8. Костенко О.М. Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму. URL: https://www.academia.edu/49001518/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_3?fbclid=IwAR3rODppvPYZAnQakxSjJQGMjzADNknkA2P0-iWT8ReplhyhiPZ1SK1hVw

ГРОМАДСЬКІ ОБГОВОРЕННЯ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВНЕСЕННЯМ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України є Основним Законом держави, який визначає фундаментальна права, свободи та обов'язки людини і громадянина, принципи функціонування держави, та інші основоположні засади. Внесення змін до Конституції України є важливим та складним процесом, якому присвячений окремий розділ XIII Основного Закону. У зв'язку з важливістю норм, які гарантує Конституція України процес внесення змін до Основного Закону не може здійснюватися без контролю з боку інститутів громадянського суспільства.

Однією із важливих і дієвих форм громадського контролю за внесенням змін до Конституції України є громадські обговорення, під якими слід «розуміти сукупність передбачених законодавством заходів, які організовуються і проводяться у чітко визначені строки органами публічної влади з метою виявлення громадської думки та її урахування під час прийняття нормативно-правових актів шляхом їх розширеного розгляду громадськістю, здійснення експертного аналізу, порівняння та оцінки, а також внесення громадянами та їх об'єднаннями відповідних пропозицій та зауважень» [2, с. 41].

З моменту прийняття Конституції України 1996 року було декілька спроб внесення змін до Основного Закону. У 2003 році Президентом України було внесено на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України» з винесенням його на всенародне обговорення, яке проходило в березні — травні 2003 р., за результатами громадського обговорення, враховуючи думки, пропозиції та результати соціологічних опитувань, Президентом України було представлено оновлений законопроект «Про внесення змін до Конституції України [3].

В останні часом спостерігається позитивна тенденція щодо нормативного врегулювання питання участі громадян у внесенні змін до Конституції України, так Кабінетом Міністрів України було видано Розпорядження від 17 квіт-

ня 2014 р. № 451-р «Про організацію проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади», яким доручалось міністрам, керівникам інших центральних органів виконавчої влади, головам обласних, Київської міської державних адміністрацій забезпечити організацію та проведення із залученням органів місцевого самоврядування, громадськості, наукових та ділових кіл широкого обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади до прийняття акта щодо внесення таких змін Верховною Радою України, але не пізніше ніж до 1 жовтня 2014 року [4]. На виконання цього розпорядження органами виконавчої влади було видано розпорядження та проведено ряд заходів щодо обговорення змін до Конституції.

Ініціативу проведення суспільних обговорень змін до Конституції України підтримали й органи місцевого самоврядування, зокрема, Луцький міський голова видав Розпорядження від 13.06.2014 №240 Про організацію проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади [5], Березівською міською радою було розроблено міський план заходів із проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади [6]. Однак варто констатувати, що широкого громадського обговорення Концепції внесення змін до Конституції України не відбулося, на думку Колюх В. це пов'язано із драматичними подіями в Україні в лютому 2014 року та їхніми політичними й конституційно-правовими наслідками [7].

У грудні 2019 року Президентом України було подано на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). На офіційному порталі «Децентралізація» було розпочато спеціальну рубрику для громадського обговорення та надання пропозицій щодо конституційних змін [8].

Громадські обговорення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) було проведено і на місцевому рівні, зокрема, 19 лютого 2020 року громадські обговорення пройшли в Коростенській районній раді, 20 лютого 2020 року у Житомирській обласній державній адміністрації, з 27 лютого до 4 березня проходили регіональні обговорення змін до Конституції у частині децентралізації, які організувалися і проводилися обласними державними

адмінімтраціями зокрема, 27 лютого в Краматорську, 28 лютого в Северодонецьку, 03 березня у Львові та ін [8].

Підсумовуючі важливо зазначити, що громадські обговорення проєктів змін до Конституції України проводяться досить часто, організаторами виступають різні суб'єкти, приводами для проведення таких обговорень слугують конкретні законодавчі та політичні процеси. Наявність таких процесів, як громадські обговорення змін до Основного Закону свідчить про реальне існування громадянського суспільства та діяльність його інститутів, що в цілому позитивно характеризує сучасний стан реальної демократії в українському суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Нестерович В. Ф. Поняття “громадське обговорення” як категорія конституційного права. Право і суспільство. 2017. № 3. С. 36-42.
3. Рудик, П. А. Законопроекти «Про внесення змін до Конституції України», внесені Президентом України. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 23. С. 120-127.
4. Про організацію проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2014 р. № 451-р. Офіційний вісник України. 2014 р. № 38, ст. 1022.
5. Про організацію проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади: Розпорядження Луцького міського голови від 13.06.2014 №240. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/pro-organizaciyu-provedennya-obgovorennya-zmin-do-konstytuciyi-ukrayiny-shchodo>.
6. Про міський план заходів із проведення обговорення змін до Конституції України щодо децентралізації державної влади: Розпорядження міського голови Березівської міської рада від 16.06.2016 № 149. URL: <http://beregovo-beregszasz.gov.ua/ua/берегове/обговорення-змін-до-конституції-укра/>.
7. Колюх В. Конституційне DEJA-VU*. Віче. 2015. № 10. С. 13-17.

8. Рубрика для обговорення та пропозиції до конституційних змін на офіційному веб-порталі “Децентралізація”. URL: <https://decentralization.gov.ua/constitution/offers>.

Буткова О. Я.

*аспірантка кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складовою механізмом демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв’язання суспільно значущих проблем для їх урахування органами виконавчої влади у своїй роботі [1, с. 177].

Громадська експертиза є однією з форм громадського контролю за діяльністю органів публічної влади та гарантується рядом норм Конституції України. Право інститутів громадянського суспільства здійснювати контроль за державою, передбачено зокрема, частиною 2 статті 3 Конституції України, відповідно до якої держава відповідає перед людиною за свою діяльність [2]. На думку Григоренка Є. І. цю норму було введено для інформування громадян та інших суб’єктів про те, що повинні бути створені та функціонувати механізми (національні та міжнародні) ретроспективної юридичної відповідальності не лише щодо фізичних та юридичних осіб, але й щодо держави [3; с. 569].

Відповідно до частини 2 статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Саме через проведення громадської експертизи народ може безпосередньо здійснювати владу. Громадська експертиза є відповідним проявом реальної і

дієвої демократії, який дозволяє громадськості та владі ефективно взаємодіяти, налагоджувати розумний та результативний діалог на всіх етапах процесу прийняття рішень, дає можливість оцінити діяльність органів державної влади, а також безпосередньо вплинути на їхню політику та виконання рішень [4, с. 10]. Громадська експертиза може здійснюватися не лише щодо органів державної влади, але й також щодо органів місцевого самоврядування [5], які активно взаємодіють з органами виконавчої влади з широкого кола питань.

Згідно статті 38 Основного Закону громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Косінов С. А. серед ознак громадського контролю, що відрізняють його від інших видів соціального контролю, виокремлює зокрема те, що громадський контроль, у тому числі громадська експертиза як його форма, є механізмом участі громадян в управлінні державними справами, що генерує інтереси і потреби всіх членів суспільства. [6, с. 8].

Оскільки процедура проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади включає в себе збір інформації шляхом направлення письмового запиту щодо проведення громадської експертизи, то це право гарантується статтями 34 та 40 Конституції України. Відповідно до статті 34 Основного Закону кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Стаття 40 Конституції передбачає право усіх направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Згідно Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади суб'єктами громадської експертизи є інститути громадянського суспільства під якими слід розуміти громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації насе

лення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [7].

Створення та належне функціонування інститутів громадянського суспільства передбачені зокрема статтею 36 Конституції України, відповідно до якої громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів.

Таким чином, Конституція України відіграє основоположну роль у правовому регулюванні громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Саме норми Основного Закону гарантують базові права інститутів громадянського суспільства щодо контролю діяльності органів виконавчої влади.

Список використаної літератури:

1. Купрій В. Аудит реалізації державної політики та громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 1. С. 175-180.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Григоренко Є. І. Сучасні підходи до розуміння правової категорії «відповідальність», про яку йдеться у преамбулі та статті 3 Конституції України. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 568-571.

4. Вітвіцький С. Громадська експертиза в умовах розвитку громадянського суспільства. Юридичний вісник. 2014. № 1. С. 6-11.

5. Нестерович В.Ф. Удосконалення правового регулювання проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2019. № 1. С. 45-54.

6. Косінов С. А. Контроль над публічною владою як функція громадянського суспільства. Юрист України. 2013. № 4. С. 5-10.

7. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. N 976. Офіційний вісник України. 2008. № 86. Ст. 2889.

Лариса Варунц
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4 Харківського національного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

В умовах суспільних і державних трансформаційних процесів великого значення для розвитку української державності, становлення національного конституціоналізму, утвердження конституційного правопорядку, побудованого на взаємній довірі та відповідальності між особою та державою, набуває інститут конституційної скарги.

Слід звернути увагу на те, що конституційна скарга являє собою апробований провідними країнами світу ефективний засіб захисту конституційних прав людини, зміцнення верховенства права та розбудови демократії.

Запровадження в Україні інституту конституційної скарги є одним із ключових досягнень конституційної реформи, за результатами якої посилено гарантії захисту прав і свобод людини. Відповідно до статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» [1] конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечать Конституції України [2, с. 386].

Можливість реалізувати право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України мають не тільки фізичні особи, а і юридичні особи приватного права. [3]. До суб'єктів права на звернення з конституційною скаргою не належать юридичні особи публічного права.

За фізичними і юридичними особами визнається право звернення до органів конституційної юрисдикції із письмовою заявою про перевірку конституційності законів та інших правових актів, які порушують конституційні права і свободи скаржника.

Законом України «Про Конституційний Суд України» [1] передбачено особливий порядок попереднього опрацювання конституційних скарг Секретаріатом Суду, що є певним процесуальним фільтром. Для оптимізації проходження конституційної скарги в Секретаріаті Конституційного Суду України функціонує відповідний структурний підрозділ, який здійснює попередню перевірку конституційних скарг щодо їх відповідності за формою вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України (статей 55, 56, 57 Закону).

Відмітимо, що конституційна скарга повинна містити дані щодо конкретних положень закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України [4], обґрунтування неконституційності закону України (його окремих положень), зазначення того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини зазнало порушення внаслідок застосування закону.

При цьому, наприклад, зустрічаються випадки, коли мають місце посилення не на конкретну норму, положення, яке призвело до порушення, а на закон у цілому або його статтю, що регулює широке коло правовідносин [5]; посилення на низку статей Конституції України без вказівки на конкретне положення (конкретні положення), на відповідність яким слід перевірити оскаржуваний закон [6]; вказівки не на положення Конституції України, а на міжнародні акти чи рішення ЄСПЛ як на критерій перевірки відповідності; посилення лише на ст.22 Конституції України, що визначає гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, без вказівки на те, яке саме конституційне право особи було порушено. [7]; просте цитування положень Конституції без обґрунтування неконституційності.

Зазначимо, що серед формальних вимог, що мають наслідком повернення скарги виділяють, зокрема: подання конституційної скарги недержавною мо-

вою, подання разом із конституційною скаргою незасвідченої копії рішення суду, недотримання термінів подання конституційної скарги.

Відмітимо, що у випадку, якщо конституційна скарга не відповідає вимогам Закону, керівник Секретаріату повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу. разом із повідомленням, в якому зазначаються підстави повернення (абзац перший частини третьої статті 57 Закону) та наголошується на можливості повторного звернення до Конституційного Суду України після усунення вказаних недоліків (абзац другий частини третьої статті 57 Закону). Такий порядок надає можливість відповідним суб'єктам звернення привести конституційну скаргу у відповідність до вимог Закону та повторно направити її до Суду.

Конституційний Суд України має забезпечити дотримання прав і свобод особи, опираючись на європейський досвід [8].

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, можемо зробити висновок про те, що конституційна скарга являє собою складову механізму захисту прав людини, посилює гарантії того, що при ухваленні нормативно-правових актів у державі права і свободи особи будуть дотримані. Запровадження та функціонування інституту конституційної скарги направлено на сприяння реалізації суб'єктами права на конституційну скаргу можливостей захисту їхніх конституційних прав органом конституційної юрисдикції.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII (із змін.) // База даних «Законодавство України» /Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>
2. Конституційне право: підручник /МВС України.Харків. нац. ун-т внутр. справ: за заг. ред. О.С. Бакумова, Т.І. Гудзь, М.І. Марчука [О.С. Бакумов, Л.Д.Варунц, Т.І. Гудзь та ін.]; передм. М.І. Марчука. Харків, 2019. 484 с.
3. Гульський М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного права: курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 270 с.
4. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. (із змін.) // База даних «Законодавство України» /Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

5. Ухвала I колегії суддів Першого сенату КСУ №225-1(I)/2019 від 3.09.2019 р.) URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/225_11_2019.pdf

6. Ухвала I колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України від 10 квітня 2018 року № 46-1(II)/2018 р. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=1796451&menu=1>

7. Ухвала II сенату Конституційного Суду України від 16 липня 2018 року №1-уп(II)/2018 р. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-yn_2_2018.pdf

8. Єгорова В.С. Конституційна скарга в Україні. Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія :Юриспруденція. 2018. № 31 с.44 – 46.

Василь Костицький

проф., д. ю. н., дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, проф. кафедри теорії та історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Президент Асоціації українських правників

КОНСТИТУЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР

На сьогодні серед учених пануючою є думка про те, що конституція є виразом спільної волі народу, який формує чи модернізує свою державність для досягнення спільних цілей[1;2]. Не заглиблюючись в історію питання, нагадаємо, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу.

Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу. З цього приводу відомий французький вчений Л. Дюгі стверджував, що конституція має бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства, і будь-який закон набуває обов'язкової сили не завдяки волі правителів, а завдяки відповідності праву соціальної солідарності[2, с.60]. Наприкінці ХХ ст. цю думку по суті повторив німецький мислитель Ю. Габермас, заува-

живши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві[3].

Характерно, що ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується. Адже після прийняття конституції починається її життя і, відповідно, життя громадян за цією конституцією, які повинні виявляти здатність знаходити консенсус у постконституційних умовах. Сам соціум має бути налаштований на прийнятні форми комунікації, які не загрожують порушенням солідарності в суспільстві та конституційного ладу, має обмежувати владні наміри та зазіхання, на користь загального суспільного блага[2, с. 62]. Конституція формує правову систему, визначає її місце у правовій сім'ї. Водночас, будучи Суспільним Договором, конституція має виступати вищим Моральним імперативом суспільства.

Наявність конституції у державі є обов'язковою умовою державності та розвитку правової системи сучасних держав. Право, як свідчить древня римська приказка, є мірою добра і справедливості, конституція ж стає матеріалізованою мірою добра.

Попередні роздуми щодо розуміння конституції та права невідривно пов'язані із ще одним їх визначенням: як конституція так і право у цілому є результатом компромісу суспільних еліт, вираженого у партійних позиціях та концентрованого у правових нормах, часто ухвалених законодавчим органом. Саме тут закладений договірний зміст права сучасного суспільства, що не відкидає можливості розгляду права як результату договору народу та держави (Суспільного Договору), матеріалізованого у першу чергу у конституції країни, тому і саме право може розглядатися як результат Суспільного договору.

Право – це особливі норми і правила людської поведінки, які характеризуються формалізованістю та загальнообов'язковістю. У такому випадку конституція – Суспільний Договір, в основі якого перевірена історією та випробувана соціумом система норм - регуляторів суспільних відносин.

Договірний характер Конституції України знайшов свій прояв у тому, що:

- ухвалення Конституції України відбувалося після п'яти років підготовки та загальносуспільного обговорення, великих очікувань Українського народу та суспільну готовність сприйняти Конституцію, великим вотумом довіри народу до Парламенту і сподівань на прийняття ним демократичної конституції;

- ухвалення Конституції України відповідало на виконання зобов'язань держави, визначених Висновком № 190, прийнятим Парламентською Асамблеєю Ради Європи у вересні 1995 року, за яким наша Конституція мала бути ухвалена не пізніше I півріччя 1996 року. При цьому європейські устремління відповідали бажанню Українського народу;

- в самій Преамбулі проекту автори останньої його редакції – члени Тимчасової спеціальної комісії по доопрацюванню проекту Конституції України, а також чотири члени редакційної групи (за участю також і автора цих рядків), які готували остаточний текст для його реєстрації у секторі законопроектів Верховної Ради України, залишили нащадкам перші слова цього тексту: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу... приймає цю Конституцію...»;

- у Преамбулі Конституції України маємо посилання на Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схвалений 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням та підтриманий голосами 93 % учасників референдуму;

- стаття 5 Конституції України проголошує народ носієм суверенітету та єдиним джерелом влади, а також залишає за народом право визначати і змінювати конституційний лад, зауважуючи, що це право не може бути узурповане державою. Тут маємо звернути увагу, що це право Українського народу було проігнороване державою шляхом внесення змін щодо повноважень судової влади, коли раніше існуюче положення частини третьої статті 124 Юрисдикція

судів поширюється на всі правовідносини у державі» було сформульоване положення «Юрисдикція судів поширюється на будь-який спір та будь яке кримінальне обвинувачення.» Згадане положення суперечить статті 55 Конституції України, за якою «права і свободи людини і громадянина захищаються судом». Крім того, у частину третю статті 124 Конституції України було включено норму «У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи», чим встановлено можливість обмеження законом конституційного права людини і громадянина на розгляд його справи у суді;

- стаття 3 (частина перша) Конституції України встановлює, що людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю;

- стаття 13 Конституції України проголошує об'єктами права власності Українського народу землю, її надра, водні та інші природні ресурси, які знаходяться на території України;

- стаття 17 (частина перша) Конституції України визначає найважливішими функціями держави і справою всього Українського народу захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки;

- договірним значенням характеризується увесь розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», які відповідно до статті 3 (частина друга) визначають зміст і спрямованість держави, яка відповідальна перед людиною за свою діяльність, а утвердження прав і свобод людини визначається як головний обов'язок держави;

- стаття 7 Конституції України визнає за Українським народом і гарантує місцеве самоврядування як ще один напрям здійснення народом влади як суб'єктом влади;

- стаття 124 (частина п'ята) встановлює, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Однак цей інститут досі в Україні не запрацював, що є непоодиноким ілюстрацією порушення державою Суспільного договору, яким є Конституція України.

З ухваленням Конституції України у 1996 р. у нас було задекларовано створення правової держави, що теж дає підстави говорити про договірний характер Конституції України. Ідея правової держави не нова, розглядається як уособлення справедливості влади вже у творчості Гесіода. Панування законів, права-справедливості у житті держав-полісів розглядається древніми мислителями важливою умовою суспільного устрою. Геракліт трактує місто-державу і його закони як відображення космічного порядку, за якого людські закони черпають свою силу із Божественного начала, а Демокріт розглядає державу і владу як «спільну справу» усіх членів суспільства[4]. Надалі знаходимо ідеї правової держави у роботах вчених із платонівської школи: держава – спільність людей, достатньо сильна для процвітання; узаконена спільність багатьох людей, сконструйована згідно з ідеєю добра і справедливості.[5;6]. У творчості Аристотеля знаходимо, що така держава відповідає вимогам справедливості і загального добра[7], а у Жан-Жака Руссо керується Суспільним договором з метою встановлення загального блага[6, с. 223], у Томаса Джефферсона забезпечує рівні особисті і майнові права і розпорядження ними[6, с.401], а у Г. Гегеля ця держава стає дійсністю моральної ідеї[8].

Бібліографія:

1. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади / В.В. Костицький // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (Дніпро, 9 груд. 2016 р.) – Дніпро : дніпроп. Держ. Ун-т внутр.. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – С. 8-13.

2. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі // Право України. – 2010. - №7. – С. 59.

3.Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью. – М.: КАМІ, Academia, 1995. - С. 216.

4. Материалисты Древней Греции. М.: 1955. - С. 39-52, 152-168.

5. Татаркевич Владислав. Історія філософії: Т.1: Антична і середньовічна філософія/ Пер. з пол. А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1997. – С.117-118.

6. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов /Сост. и общ. ред. проф., д-ра Иса. наук Г.Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. - С.35.

7. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т.4/ Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Политика. – С. 378-380.

8. Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С. 279.

Оксана Васильченко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Андрій Матат

*аспірант кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Сучасні тенденції розвитку демократичних держав зіштовхуються з різного роду викликами, які за своїми масштабами можуть бути або локальними, або глобальними. Таким чином, глобалізаційні процеси, які відбуваються у світі можуть вважатись однією з причин, що мають суттєвий вплив на розвиток та становлення демократій в сучасному світі. Взяти, приміром, пандемію та коронакризу, яка стала суттєвим викликом для будь-якого рівня розвитку демократій: від сильних і розвинених та до тих, що активно розвиваються. Відтак, сучасні конституційні цінності, які є спільними в умовах демократич-

ного розвитку – людська гідність, людські права, демократія, верховенство права – потребують належного рівня охорони, відповідних законодавчих гарантій та дієвого судового контролю.

В наці конституційного права, під такою загальною ідею про спільні цінності розглядають поняття «конституціоналізм», яка, як багатоаспектна категорія, зокрема характеризується тим, що мова йде про цінності та принципи в умовах конституційної держави.

Однією із характеристик конституціоналізму, яка стала найбільш універсальним підходом до його визначення, на думку американського дослідника М. Розенфельда, щонайменше включає три основні елементи: «обмеження державної влади, відданість верховенству права та захист фундаментальних прав» [1]. На таких засадах формуються інші підходи до визначення конституціоналізму (наприклад, європейської моделі конституціоналізму), які в тому числі можна віднайти в джерелах української доктрини.

П. Стецюк звертає увагу на те, що «історично першим елементом в механізмі функціонування процесу конституційного розвитку була конституція. Саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб забезпечення прав людини та проведення розподілу влади в державі бере свій початок епоха конституції як така. Демократичні завоювання в результаті буржуазних революцій та визвольних війн, як правило, спочатку знаходили своє закріплення на політичному рівні – в деклараціях, угодах, інших документах політико-правового характеру, а пізніше фіксувались (закріплювались) на найвищому юридичному рівні – в основних законах держави (конституціях)» [2, с. 51-52].

Як вказує В. Речицький, аналізуючи європейський конституціоналізм, що більшість дослідників європейського конституціоналізму визнає, що основним призначенням конституцій було і залишається обмеження державної влади, встановлення прозорих і зрозумілих принципів її діяльності для всіх суб'єктів публічної сфери. Разом з тим, європейське розуміння конституції передбачає також реальне самоврядування, повагу до людської гідності, підтримку демократії не зверху, а знизу. Проте, на думку В. Речицького, менш послідовно, ніж в США, тут прийнято захищати принцип свободи ринку й рівних можливостей. [3, с. 26-27].

На думку О. Бориславської, яка фундаментально вивчила європейську модель конституціоналізму, пропонується наступне узагальнення досліджуваної проблематики: «Ідеї людської гідності, свободи людини, гарантованості її прав, верховенства права та демократії складають ідеологічну парадигму ліберальної демократії, що водночас слугує основою для виникнення та функціонування конституціоналізму в умовах європейської моделі» [4, с. 41]. Окремо, О. Бориславська зауважує на тому, що дослідження європейської моделі конституціоналізму спирається на принципи ліберальної демократії, та є органічним поєднанням догматичного вивчення нормативно-правової складової конституціоналізму з соціологічними, історичними, філософсько-світоглядними аспектами дослідження, комплексне використання яких може забезпечити об'єктивну оцінку сутності та особливостей європейської моделі конституціоналізму [4, с. 41-42].

Крім того, український дослідник конституціоналізму М. Савичин вважає, що структурно конституції складаються з таких основних компонентів, як: «гідність та права людини, договір, демократія, народний суверенітет, парламентаризм, уряд та адміністрація, судовий конституційний контроль і правосуддя» [5, с. 10].

У згаданій вище праці В. Речицького йдеться також про те, що загалом не усі дослідники європейського конституціоналізму погоджуються, що конституції є основним знаряддям обмеження держави в інтересах громадянського суспільства. Так, дехто вважає її сукупністю правових положень, які встановлюються органами держави, упорядковують функціонування цих органів і їх компетенцію, передбачають обов'язки індивіда перед владою і суспільством. Також конституцією іноді називали сукупність норм вищого рангу, які регулюють устрій держави, принципи її організації, форму й структуру, а також засади взаємовідносин громадян з державною владою. Насамкінець, як вказує дослідник, у деяких європейських країнах конституція сприймалася просто як ультиматум, який державна влада пред'являла народним масам [3, с. 27].

Досліджуючи український конституціоналізм, зважаючи на особливості державотворення, де визначальну роль відіграє Конституція України, слід окремо звернути увагу на її (Конституції) сутнісну характеристику.

Так, наприклад, П. Стецюк відзначає, що Конституцією України чітко визначено чотири базових (т.з. «класичних») конституційних характеристик сучасної Української держави. Йдеться про визначення останньої суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1 Конституції України). Однак цими конституційними положеннями тільки окреслено основу національної доктрини конституційної держави. Певної деталізації цих положень досягається шляхом розміщення в тексті Основного Закону «додаткових» конституційних характеристик, а також спробою конституцієдавця деталізувати зміст ст. 1 Конституції України в інших конституційних приписах [2, с. 54].

В. Шаповал відносно феномену конституцій з акцентом на українські реалії зазначає про те, що сама конституція нерідко виступає результатом непублічних домовленостей політиків, які репрезентують інтереси, що не обов'язково є адекватним суспільному інтересу. Дослідник вказує, що підтвердженням тези є політичний контекст практично всіх ревізій Конституції України, яку до того ж ухвалювали в режимі взаємопоступок і навіть ситуативних «обмінів» з боку різних політичних сил і груп [6, с. 72].

Понад тим, Конституція як основоположний елемент українського конституціоналізму є нормативним закріпленням відповідної системи цінностей та принципів, які можна назвати універсальними для європейських демократичних країн. Спільним для цієї загальної тези буде те, що, по-перше, Конституція визначає людську гідність, людські права, демократію та верховенства права у розділі I «Загальні засади». Та, по-друге, в сучасних інтеграційних процесах в Україні на конституційному рівні було додатково зафіксовано незворотність європейського та євроатлантичного курсу держави як програмної цілі в Преамбулі до Конституції України, а також деталізовано її в окремих конституційних нормах серед повноважень Верховної Ради України (п. 5 ст. 85.1), Президента України (ст. 102.3), Кабінету Міністрів України (п. 1^а ст. 116.).

Отже, як бачимо, європейські конституційні цінності складають основу українського конституціоналізму, що підтверджується не лише історичними прагненням суспільства і держави, а також нормами прямої дії на конституційному рівні.

Список використаної літератури:

1. Rosenfeld M. The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy
URL:<https://pdfs.semanticscholar.org/5051/52a584c8e61e40ba7d958f713efcc9cc04f0.pdf>
2. Стецюк П. Конституційний розвиток в сучасному світі: український вимір. Український часопис конституційного права. 2017. № 1. С. 50-57.
3. Речицький В.В. Конституціоналізм. Коротка версія (читанка з конституціоналізму для зацікавлених). Харків: Права людини, 2014. 264 с.
4. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384.
5. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
6. Шаповал В.М. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики). Київ: Мишалов Д.В., 2021. 116 с.

Анна Вигівська
*аспірантка кафедри
конституційного права Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ВИБОРЧИЙ ФОНД КАНДИДАТА НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АКТИВНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунула кандидата, а також добровільних внесків осіб, які відповідно до [Закону України](#) «Про політичні партії в Україні» мають право здійснювати внески на підтримку партій, що встановлює передбачену статті 96 Виборчого Кодексу ().

Забороняється здійснювати добровільні внески до виборчого фонду кандидата на пост Президента України особам, які відповідно до [Закону України](#) «Про політичні партії в Україні» не мають права здійснювати внески на підтримку партій().

В цьому контексті, значної ваги буде мати проголошений Президентом України Володимиром Зеленським ряд Законів щодо «деолігархізації», які планують обмежити деяким громадянам робити добровільні внески до виборчих фондів як на президентських так і на парламентських виборах.

Щодо поповнення виборчих фондів фізичними чи юридичними особами – головною умовою є ідентифікація особи, яка робить такий внесок.

Варто відзначити, що внески до фонду здійснюються виключно в грошовій формі та мають певні обмеження. Так, розмір не повинен перевищувати 90 000 розмірів мінімальних заробітних плат [3]. Наразі верхня межа становить 540 млн. гривень.

Якщо кандидат в Президенти висувається політичною партією або шляхом самовисування, загальний розмір добровільного внеску від фізичної особи не має перевищувати 400 розмірів мінімальних заробітних плат (станом на 2021 рік ця сума дорівнює 2 млн. 400 тисч грн.), а від юридичних осіб ця сума вдвічі більша [3].

9. Кошти виборчого фонду використовуються кандидатом на пост Президента України для фінансування його виборчої кампанії, в тому числі передвиборчої агітації.

Кошти виборчого фонду, не використані кандидатом на пост Президента України, висунутим шляхом самовисування, не пізніше як на десятий день після офіційного оголошення результатів виборів перераховуються до державного бюджету.

Стаття 97. Фінансова звітність про надходження та використання коштів виборчого фонду та її аналіз

1. Звітування про надходження та використання коштів виборчого фонду кандидата на пост Президента України здійснюють розпорядники відповідних рахунків виборчого фонду.

2. Розпорядники поточних рахунків виборчого фонду кандидата на пост Президента України подають у порядку, встановленому цим Кодексом, відповідні фінансові звіти розпоряднику накопичувального рахунку виборчого фонду.

Список використаної літератури:

1. Вибори-2019: фінанси і нюанси [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30061371.html>
2. Виборчий Кодекс України 19.12.2019 р. № 396- IX в редакції від 24.10.2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6>
3. Мохончук Б.С., Панаїд Я.І. До питання регулювання фінансування виборчих кампаній в Україні // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. - № 1. С. 54-58.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 02.10.2019 р. № 140-IX. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції : Закон України 08.10.2015 р. № 731-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19>
6. Про політичні партії : Закон України 05.04.2001 р. № 2365-III. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

Микола Гнатовський
Перший віце-президент Української
асоціації міжнародного права,
президент Європейського комітету з питань
запобігання катуванням, нелюдському або такому,
що принижує гідність, поводженню або покаранню (2015–2021),
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права І
нституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЗИТИВНІ ОBOB'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ ТА ПОЗИТИВНІ ЗOBOB'ЯЗАННЯ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Чверть століття з часу прийняття Конституції України – це чудовий привід оглянути здобутки та невдачі національного державотворення. Видається, що ключовим для такої оцінки має бути ступінь практичної реалізації людиноцентричної ідеології Конституції України, вираженої в низці її статей та найчіткіше сформульованій у статті 3, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга).

Правильне та повноцінне розуміння спрямування Конституції України на захист прав людини, на моє переконання, неможливе без усвідомлення генетичного зв'язку її Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» з міжнародним правом прав людини та насамперед його європейською регіональною підсистемою. Дійсно, формулювання прав людини та основоположних свобод у Конституції України в частині громадянських та політичних прав збігаються або суттєво пов'язані з відповідними формулюваннями (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ). Загальність таких формулювань, як добре відомо з практики застосування ЄКПЛ, змусила Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) та колишню Європейську комісію з прав людини вдатися до еволютивного (динамічного) тлумачення, тобто застосовувати Кон-

венцію у світлі розвитку європейського суспільства у відповідний час. Одним з численних результатів такого тлумачення стало формулювання та розвиток зусиллями ЄСПЛ концепції «позитивних зобов'язань» держав за ЄКПЛ.

Тоді як теоретичні обґрунтування концепції позитивних зобов'язань у практиці ЄСПЛ залишаються доволі обмеженими, багата практика цієї міжнародної судової установи продемонструвала, що ефективний захист прав людини неможливий лише через формулювання адресованих державі заборон та обмежень. Так, право на справедливий суд неможливо забезпечити, якщо держава не забезпечує існування судової системи, що відповідає принаймні мінімальним критеріям незалежності та ефективності; заборону катувань неможливо забезпечити без ефективного розслідування тверджень про застосування катувань з боку (або з відома) представників держави, право на приватне та сімейне життя нереально гарантувати без належного правового регулювання сімейних відносин тощо. Поступово стало очевидним, що концепція позитивних зобов'язань суттєво розширила та посилила захист прав людини в рамках європейської спільноти, пов'язала громадянські та політичні права, гарантовані в рамках ЄКПЛ, із соціальними та економічними правами, створила «горизонтальний ефект», тобто інтегрувала питання прав людини в регулювання відносин між приватними (фізичними та юридичними особами) тощо. Це стало можливим завдяки активній ролі ЄСПЛ у розвитку цієї концепції та готовності європейських держав приймати логіку, на яку спирався Суд у відповідних рішеннях.

Водночас протягом чверті століття дії Конституції України 1996 року закріплені у ній гарантії прав людини та основоположних свобод залишалися здебільшого у стані «сплячої красуні». Брак інституту конституційної скарги протягом перших двадцяти років призвів до того, що можливості Конституційного Суду України активно сприяти «оживленню» положень Основного Закону, що стосуються прав людини, та наполягати на їхній прямій дії, як це передбачено частиною третьою статті 8 Конституції України, були об'єктивно обмеженими. Без «поштовху» з боку Конституційного Суду України суди загальної юрисдикції, що перебували у майже перманентній «судово-правовій реформі» з постійним їхнім «перетасуванням», так і не виробили переконливої практики безпосереднього застосування конституційних

гарантій прав людини та основоположних свобод. Запровадження інституту конституційної скарги у 2016 році, хоч і створило передумови для перенесення справжнього конституційного суду для громадян України зі Страсбургу до Києва, донині залишається вкрай слабо реалізованим. Відповідно, можливості для формулювання доктрини «позитивних обов'язків» держави за нормами Конституції України, що стосуються прав людини, та запровадження інших концепцій на основі успішного досвіду ЄСПЛ, були обмеженими.

Утім, підстави для оптимізму щодо справжньої реалізації конституційних гарантій прав людини в Україні дали декілька рішень Конституційного Суду України, ухвалених протягом останніх років. У цьому сенсі «першою ластівкою» стало рішення Конституційного суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, у якому у контексті тлумачення статті 29 Конституції України, що кореспондується зі статтею 5 ЄКПЛ, було визначено, що «відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування вказаної статті Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді цієї справи» (абзац 3 пункту 2.3 Рішення). Уже в цьому рішенні Конституційний Суд України згадав про існування з боку держави позитивного обов'язку щодо захисту свободи осіб, які перебувають під її юрисдикцією, від свавільного затримання (абзац 2 пункту 3 Рішення). Детальніше концепцію «позитивних обов'язків» держави за статтями 27 та 28 Конституції України (аналогічних статтям 2 та 3 ЄКПЛ) було розвинуто Конституційним Судом України у його рішенні у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України («справа про пенітенціарних слідчих») від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018.

Серед ключових тез цього рішення слід відзначити наголос на генетичному зв'язку конституційних та конвенційних гарантій прав людини, що обґрунтовує необхідність враховувати відповідну практику ЄСПЛ: «Оскільки стаття 27 Конституції України співвідноситься зі статтею 2 Конвенції («Право на життя»), а частина друга статті 28 Основного Закону України – зі статтею 3 Конвенції («Заборона катування»), то Конституційний Суд України враховує практику тлумачення

та застосування вказаних статей Конвенції Європейським судом з прав людини при розгляді цієї справи» (абзац 3 пункту 2.2 Рішення). І справді, розуміння Конституційним Судом України позитивних обов'язків держави є цілком сумісним із розумінням позитивних та процедурних зобов'язань держави у практиці ЄСПЛ.

Видається, що цей перехід від міжнародних зобов'язань держави до її конституційних обов'язків може стати вирішальним кроком у зусиллях «оживити» положення Розділу II Конституції України та перетворити їх на справжні норми прямої дії. Утім, для цього потрібні подальші рішучі кроки Конституційного Суду України у розвитку концепції позитивних обов'язків держави за межами статей 27 та 28 Конституції України, а також активного її застосування при розгляді конституційних скарг. Якщо це станеться, то наступна чверть століття дії Конституції України може стати справжньою ерою прав людини.

Руслана Гаврилюк
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного права
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

ЦІННІСНИЙ ЕКЛЕКТИЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Досліджуючи природу феномену публічності у ряді наукових робіт, нами було з'ясовано, що публічне корениться у спільних людських потребах [1; 2; 3]. В свою чергу ці потреби, будучи умовами існування індивідів та їх співтовариств, спонтанно наділені якостями взаємних вимог, які ґрунтуються не на моральних уявленнях про справедливість, а на дуальній природі людини як істоти, котра атрибутивно поєднує у собі біопсихологічне (індивідуальне) та соціокультурне (суспільне) начала. Як зазначав свого часу відомий французький антрополог П.Тейяр де Шарден, уже «перша людина» була «множиною людей» та зіткнулася з необхідністю задовільняти власні як індивідуальні, так і спільні з іншими потреби [4, с. 150, 151.]. Звідси публічне історично передує державному, змістовно ширше від нього, за його власною природою незалежне від державного, спонтанне. Більше того, держава сама є одним із конкретно-історичних продуктів публічного. Згідно кооперативній концепції суспільства, вона з'являється на певному історичному етапі його зрілості як поставщик публічних благ. Інструментом продукування цих благ виступають публічні фінанси як засіб перерозподілу валового суспільного продукту та національного доходу.

Виклад результатів дослідження. Питання публічних фінансів, як резонно зауважує Д.О.Гетманцев, є центральним питанням публічної влади у суспільстві [5, с.12]. Саме тому воно завжди опинялося раніше та перебуває нині у фокусі правового регулювання. З появою конституцій держав у їх сучасному розумінні публічні фінанси у тій чи іншій мірі стали предметом їх регулювання. Світовий конституціоналізм, як стверджує наука конституційного права, пройшов у своїй еволюції через декілька моделей конституцій: інструментальну ліберально-капіталістичну модель обмеженого демократичного характеру; інструментальну із соціальними елементами ліберально-ка-

піталістичну модель переважно демократичного характеру; заідеологізовану інструментальну недемократичну модель тоталітарного соціалізму; модель соціально-інструментальної демократичної сучасної конституції [6, с.22, 24, 26]. Ці моделі різняться між собою в першу чергу характером завдань, які вирішувалися або досягаються нині за їх допомогою суб'єктами конституційного права.

Щодо публічних фінансів спільним для перших трьох конституційних моделей було питання про міру свободи держави у цій сфері: з часу появи національних держав і до середини ХХ ст. вони привласнили собі повну або дещо обмежену свободу дій у цій сфері. У державах із моделлю соціально-інструментальної демократичної сучасної конституції таку свободу дій вибороли собі громадяни, зробивши конституційно зобов'язаним суб'єктом соціальну державу. На останню покладено обов'язок забезпечувати суспільство у міру можливого необхідними публічними благами, використовуючи для цього податкові та інші правові механізми компенсації необхідних витрат.

На перший погляд, істотні відмінності між способами «добування» публічних фінансів в останньому випадку такі ж, як і у перших трьох. Проте ретельний аналіз сучасних соціально-інструментальних конституцій держав світу спростовує дане припущення та демонструє парадигмальну відмінність між конституційними конструкціями публічних фінансів у державоцентристських та людиноцентристських конституціях. Так, у конституціях першого типу відсутні спеціальні конституційні конструкції будь-яких публічних фінансів. Більше того, у них взагалі відсутні спеціальні структурні частини конституцій, присвячені публічним фінансам, не дивлячись на те, що останні, як зазначалося вище, є центральним питанням публічної влади.

Навпаки, у конституціях другого типу конституційно-правовий режим публічних фінансів зазвичай регламентується спеціально у структурно виокремлених частинах відповідних конституцій. Вперше у новітній історії до такого способу регламентування публічних фінансів вдався німецький конституцієдавець в Основному Законі Федеральної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., виокремивши у ньому розділ десятий «Фінанси». Його викладено у формі детальних зобов'язань держави у сфері публічних фінансів. Цим самим конституцієдавець прагнув унеможливити в подальшому свавілля з боку правлячих кіл у сфері публічних фінансів та використання їх в

антисупільних цілях. Проте міра свободи громадянина у цій сфері у німецькій конституції 1949 р. ще не була виписана. Відомий німецький вчений-конституціоналіст К.Фогель з цього приводу зазначав: «У цій сфері [свобод громадянина щодо публічних фінансів – Р.Г.] необхідно керуватися загальним регулюванням Основного Закону по аналогії з гарантією прав і свобод, а також початками правової державності і законодавчої компетенції» [7, с.113].

Поряд з Основним Законом ФРН у Європі публічні фінанси регламентуються у виокремлених структурних частинах Конституцій **Австрії** (розділ V “Контроль за розрахунковою і фінансовою діяльністю”), **Албанії** (частина XIII “Державні фінанси”), **Бельгії** (частина V “Про фінанси”), **Греції** (Глава VI “Оподаткування і управління фінансами”), **Іспанії** (розділ VII “Економіка і фінанси”), **Кіпру** (частина XI “Положення про державні фінанси”), **Литви** (глава XI “Фінанси і державний бюджет”), **Люксембурга** (глава VIII “Про фінанси”), **Мальти** (глава IX “Фінанси”), **Молдови** (розділ IV “Національна економіка і публічні фінанси”), **Польщі** (розділ X “Публічні фінанси”), **Португалії** (розділ IV “Фінансова і фіскальна системи”), **Румунії** (частина IV “Економіка і публічні фінанси”), **Словенії** (розділ VI “Публічні фінанси”), **Туреччини** (частина IV “Фінансові та економічні положення”), **Фінляндії** (глава VII “Державні фінанси”), **Швейцарії** (глава III “Фінансовий устрій”), **Швеції** (глава IX “Фінансова влада”) та **Естонії** (глава VIII “Фінанси і державний бюджет”).

Конституція України не містить окремого розділу, у якому б регламентувалися публічні фінанси. В ній у статті 67 Розділу II «Права, свободи та обов’язки людини і громадянина» міститься наступний припис: «Кожен зобов’язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом» [8]. Податок як базовий інститут публічних фінансів тут виписаний як повинність його платника. Не міститься жодного натяку про конституційні мету та принципи оподаткування, а також про правову природу податкових надходжень – це державні чи загальносуспільні доходи або ще якісь фінансові надходження? За цією на перший погляд конституційно-правовою невизначеністю природи податкових надходжень у Конституції України чітко проступає їх приналежність державі за замовчу-

ванням та успадкованою традицією.

У такому ж парадигмальному ключі виписано і пункт 1 частини другої статті 92 Конституції України, присвячених регламентуванню більшості інститутів публічних фінансів України: «Виключно законами України встановлюються: 1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи» [8].

Вищенаведені конституційні формули базових інститутів публічних фінансів є наскрізь державоцентристськими. Вони відображають нічим не обмежену свободу де-юре держави, а де-факто державних чиновників у сфері публічних фінансів. Авторитетний вітчизняний фахівець у сфері публічних фінансів Д.О.Гетманцев резюмує, що «у такому суспільстві відбувається відчуження платника податку від участі у державних справах – в першу чергу, у фінансових» та що «центр прийняття рішень у частині публічних фінансів знаходиться не в парламенті і навіть не в уряді, а на рівні окремих департаментів Міністерства фінансів, яке у вузькому колі обраних чиновників фактично і визначає фінансову стратегію і тактику в країні» [5, с.13].

Із протилежного підходу тлумачить природу публічних фінансів стаття 95 Конституції України. Так, у п. 1 цієї статті йдеться про те, що «Бюджетна система України будується на засадах справедливого (це єдине вживання у Конституції України терміну «справедливий» - Р.Г.) і неупередженого розподілу **суспільного** (виділено мною - Р.Г.) багатства між громадянами і територіальними громадами». А у п. 2 даної статті зазначається, що «Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на **загальносуспільні потреби** (виділено мною - Р.Г.), розмір і цільове спрямування цих видатків» [8]. Такий підхід до розуміння природи публічних фінансів властивий сучасним соціально-інструментальним конституціям. Держава виступає тут зобов'язаною стороною.

По-друге, конструкція «суспільного багатства» є унормованою Конституцією України мірою необхідної поведінки держави у сфері публічних фінансів, а не її свободою діяти на власний розсуд. Ця конституційна конструкція

зобов'язує державу, відповідно до статті 9 Конституції України, враховувати у своїй діяльності чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, оскільки вони в силу цього стали частиною національного законодавства. Йдеться передусім про Європейську конвенцію з людських прав і основоположних свобод, інші базові міжнародно-правові акти, у яких сформульовані загальні та міжнародні принципи права, втім числі і принцип справедливості оподаткування. Цей принцип, зокрема, вимагає врахувати баланс приватного та публічного інтересів в оподаткуванні, проголошує нейтральність оподаткування, забороняє ретроактивність податково-правових норм, подвійне оподаткування, містить й інші обов'язкові елементи.

По-третє, правова конструкція «суспільного багатства» є унормованою Конституцією України мірою свободи платників податків у податкових правовідносинах із державою. Адже оподаткування стосується не регламентування особистої поведінки платника податків, а у термінології Конституції України його майна та доходів, тобто приватної власності платника податків. Крім того, особиста свобода останнього проявляється й у тому, що лівова частка його приватної власності, на яку не поширюється правовий режим «суспільного багатства», продовжує перебувати у повній та безроздільній приватній власності платника податку, щодо якої він вправі здійснювати увесь набір правомочностей власника. На ту ж частку приватної власності, яка відійшла від платника податку і набула у належній правовій формі правового режиму «суспільного багатства», особи-платники податків можуть претендувати разом з іншими членами соціуму уже не як колишні її приватні власники, а лише як споживачі публічних благ.

Згідно ст. 95 Конституції України у держави також не виникає право власності на суспільне багатство. Вона тільки на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, як вимагає частина друга статті 19 Конституції України, від імені суспільства здійснює управління та розпорядження ним. Отже, відповідно до конституційної конструкції «суспільне багатство» держава не є і не може бути власником публічних фінансів. Вона тільки уповноважена здійснювати у цій сфері передбачені суспільством дії.

Висновки. 1. У регулюванні публічних фінансів Конституцією України

мають місце протилежні, взаємовиключні підходи – державоцентризм та людиноцентризм водночас. Іншими словами, цій сфері конституційно-правового регулювання властивий ціннісний еkleктизм. Це різко знижує ефективність конституційно-правового регулювання публічних фінансів, реальним підтвердженням чого є їх нинішній стан в Україні. 2. Основною причиною такого ціннісного еkleктизму конституційно-правового регулювання публічних фінансів в Україні є те, що Конституція України, як і конституції ряду інших пострадянських держав, належить до так званої перехідної незавершеної гібридної конституційної моделі, у якій зроблено спробу поєднати субстанційні якості нового суспільства, які ще не набули зрілих форм, та суспільства попереднього, яке у більшості своїх субстанційних проявів уже відійшло у небуття, проте ще продовжувало жити у свідомості вітчизняного конституцієдавця.

Список використаної літератури:

1. Гаврилюк Р.А. Антропосоциокультурный код налогового права: монография. Книга 1. Истоки налогового права / Р.А.Гаврилюк. – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2014. – 450 с.
2. Гаврилюк Р.А. Антропосоциокультурный код налогового права: монография. Книга 2. Константы налогового права / Р.А.Гаврилюк. – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2014. – 804 с.
3. Гаврилюк Р.О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія: - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 636 с.
4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М., 1987. – С. 150, 151.
5. Гетманцев Д.О. Публічні фінанси як вирішальний фактор впливу на свободу людини в суспільстві. У кн.: Тараненко К.Ю. Податково-правовий патерналізм: правова сутність та форми прояву. Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2017 р. – 248 с.
6. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: НОРМА, 2005. – 320 с.
7. Государственное право Германии. Т.2. Сокращенный перевод с нем. 7-митомного издания. – М., 1994. – 320 с.
8. Конституція України станом на 16.09. 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Вячеслав Галкін
*аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е. О.Дідоренка*

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА ТА ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Події 2014 року в Україні, пов'язані з фактичною російською військовою інтервенцією, призвели до масових міграційних процесів всередині держави. Вимушене переміщення громадян з окупованих територій Луганської і Донецької областей, а також з Автономної Республіки Крим та міста Севастополя набуло масового характеру

За відомостями Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які перемістилися з тимчасово окупованих територій станом на 24 травня 2021 року становило 1467720 осіб. З них осіб працездатного віку – 393866, дітей – 195215, осіб з інвалідністю – 51514 [1]. Тобто з загальної кількості ВПО число пенсіонерів включно з особами, яким встановлено інвалідність, сягнуло 878639, а це майже 60 відсотків від загальної кількості громадян України, які виїхали на підконтрольну українській владі територію та отримали статус ВПО в законодавчо визначеному порядку.

З внутрішнім переміщенням у світі зустрічаються багато країн, адже часто у різних точках планети виникають військові конфлікти чи явища природної непереборної сили, які спонукають до міграції всередині держави [2, с.46]. Не нове це явище і для України, адже внутрішнє переміщення відбувалося вже неодноразово на теренах нашої держави. Траплялося воно з різних причин та мало у більшості випадків примусовий характер. Водночас такого тривалого та масового добровільного вимушеного внутрішнього переміщення Україна до 2014 року не знала.

Ці події не могли не відобразитися на розвитку сучасного українського права. Перш за все фундаментального вдосконалення потребувало правове регулювання у сфері захисту соціальних конституційних гарантій переміщених осіб, а особливо пенсіонерів, які найчастіше не мають іншого доходу окрім пенсії, та за віком і станом здоров'я не можуть працювати [2, с.46].

Делія Ю.В. наголошує, що через недосконалість законодавства конституційні права внутрішньо переміщених осіб помітно обмежуються в порівнянні з іншими громадянами [3, с.11]. Для ефективної реалізації ними своїх соціальних прав загалом та права на пенсійне забезпечення зокрема особливо важливе значення має визначення конституційного статусу таких осіб, від якого залежить практична реалізація правових норм пенсійного законодавства, а особливо в питанні призначення, перерахунку та виплати пенсій.

Слід підтримати Погорілко В.Ф., який визначає конституційний статус як статус суб'єкта права, що визначений і гарантований конституцією країни. При цьому конституційний статус відрізняється своєю пріоритетністю від правового статусу, що визначений законами та нормативними актами підзаконного характеру [4, с.281]. Помітно впливає на конституційний статус особи в Україні збройний конфлікт, який розпочався у 2014 році на Сході України [5].

Вперше нормативно-правове визначення внутрішньо переміщеної особи на національному рівні було здійснено з прийняттям Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» в якому законодавець зазначив, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [6, ст.1].

Таке визначення правового статусу ВПО носить описовий характер та вміщує в собі три види конституційно-правового статусу людини: громадянин України, іноземець, особа без громадянства. Доречно відзначити, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, а люди-

на, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [7, ст.1,3].

Основні соціальні гарантії закріплюються Конституцією, зокрема встановлено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [7, ст.6].

Тобто Конституція України взагалі не встановлює жодного окремого конституційного статусу для громадян, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи. Відповідно не містять конституційні норми також і обмежень прав ВПО. Саме тому можна стверджувати, що внутрішньо переміщена особа не наділена окремим конституційним статусом.

Для взятої на облік внутрішньо переміщеної особи реалізація права на пенсійне забезпечення здійснюється відповідно до законодавства України [6, ст.7]. Здійснюючи аналіз спеціальних законів в сфері пенсійного забезпечення, доходимо висновку, що в ньому відсутнє окреме, встановлене законом, регулювання правовідносин для осіб, які перемістилися з тимчасово окупованої території. Це є логічним та відповідає принципу верховенства права й правової визначеності з огляду на те, що неправильно було б встановлювати будь-яких особливих умов призначення та виплати пенсії ніж ті, що встановлено для громадян України. Конституція України не містить жодних обмежень у правах громадян України, що набули статус внутрішньо переміщених осіб порівняно з правами інших осіб.

Підбиваючи підсумок необхідно підкреслити, що спеціальний правовий статус внутрішньо переміщеної особи не збігається і не може підміняти закріплений у Конституції України конституційний статус громадянина Укра-

їни. Відтак будь-які дії органів державної влади у т.ч. прийняття підзаконних правових актів в результаті яких обмежуються пенсійні права ВПО, чи встановлюється певний особливий режим виплати (отримання) пенсії (відмінний від інших пенсіонерів, які не мають статусу внутрішньо переміщеної особи), в результаті якого фактично звужуються права на отримання чи розпорядження власним майном у вигляді пенсії, необхідно розцінювати як неконституційні.

Література:

1. Інформація про облікованих внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20092.html>
2. Галкін В.Л. Право внутрішньо переміщених осіб на пенсію як один із конституційних обов'язків держави. Актуальні проблеми юридичної науки та практики у ХХІ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Рівне, 18-19 березня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С.45-47
3. Делія Ю.В. Правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». Правовий часопис Донбасу. 2020. № 2 (71). – С. 10-18.
4. Погорілко В.Ф. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т.3 – С. 281.
5. Нестерович В. Ф. Громадські протести на окремих територіях Українського Донбасу протягом весни 2014 року: причини та наслідки. *Віче*. 2014. № 21. С. 14–17.
6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст.1
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . Відомості Верховної Ради України.1996. № 30. Ст. 141.

Олена Галус
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ФОРМ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ

Із започаткуванням та проведенням в Україні реформи із децентралізації публічної влади [1] все актуальнішим стає ефективне здійснення територіальною громадою місцевого самоврядування безпосередньо та через представницькі органи місцевого самоврядування. Проблема правового регулювання місцевих форм безпосереднього народовладдя, співвідношення його конституційного, законодавчого та підзаконного рівнів в науці конституційного та муніципального права потребує ґрунтовного дослідження.

Під місцевою формою безпосереднього народовладдя (формою безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення) доцільно розуміти передбачений Конституцією та законами України, статутами територіальних громад, а також не заборонений правовими приписами, спосіб безпосереднього (прямого) волевиявлення територіальної громади або її окремої частини з метою вирішення найважливіших питань місцевого значення [2, с. 82]. Правове регулювання місцевих форм безпосереднього народовладдя в Україні здійснюється на трьох рівнях: конституційному, законодавчому та підзаконному.

Конституція України в ст. 140 закріплює, що місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи [3].

Конституція України не містить переліку місцевих форм безпосереднього народовладдя. У ч. 1 ст. 5 закріплюється конституційне положення, що носієм

суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У Розділі III, який має назву «Вибори. Референдум» в ст. 69 ж передбачено, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [3]. Отже, виходячи з положень ст. 5 та 69 Конституції в Україні можна констатувати, що на конституційному рівні закріплено можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя, оскільки не дано вичерпного їх переліку.

Окрім того, в Розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплюється можливість здійснення окремих місцевих форм безпосереднього народовладдя, а саме в ст. 38 – право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; ст. 40 – право на звернення [3] тощо.

На нашу думку, доцільно на конституційному рівні закріпити також такі основні місцеві форми безпосереднього народовладдя, як загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи та громадські слухання. У зв'язку із цим може постати питання, в якому розділі їх згадувати – в III під назвою «Форми безпосереднього народовладдя» або ж в XI під назвою «Місьцеве самоврядування». На нашу думку, логічно було б доповнити ст. 140 Розділу XI Конституції, яка закріплює, що «місьцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи» нормою такого змісту: «Безпосереднє волевиявлення територіальних громад здійснюється через місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання та інші форми безпосереднього волевиявлення громадян. Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади. Порядок внесення місцевих ініціатив та організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади» [4, с. 140-141].

На сьогодні місцеві форми безпосереднього народовладдя закріплені лише на законодавчому рівні, а саме в Законі України «Про місцеве самоврядуван-

ня в Україні» [5]. На нашу думку, закріплення цих форм на конституційному рівні буде важливою гарантією права територіальних громад безпосередньо вирішувати питання місцевого значення, а також сприятиме нормативному врегулюванню цих форм на локальному рівні та широкому запровадженню їх в практику місцевого самоврядування. Також у випадку не закріплення таких місцевих форм безпосереднього народовладдя у муніципально-правових актах (статутах територіальних громад, тощо) члени територіальних громад зможуть звертатися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України, адже її норми є нормами прямої дії відповідно до ч. 3 ст. 8 Основного закону. Саме на місцевому рівні безпосереднє народовладдя у формі загальних зборів (конференцій) громадян за місцем проживання, місцевих ініціатив, громадських обговорень є найбільш ефективним.

Список використаної літератури:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
2. Галус О.О. Правове регулювання форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 64. С. 80-91.
3. Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Галус О. О. Форми безпосереднього народовладдя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02, Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. 210 с.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Юлія Градова
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і муніципального права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ПІД ВПЛИВОМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Важко знайти в науці конституційного права ще одне таке явище, навколо якого було би стільки дискурсів і неоднозначності в сприйнятті і розумінні, як конституціоналізм. І нібито про конституціоналізм вже стільки всього сказано і написано, але він і досі залишається в центрі уваги наукової спільноти. І пояснити це можна декількома факторами: по-перше, незважаючи на те, що конституціоналізм – явище універсальне, не можна оспорювати вплив національно-культурних ідей, традицій на його формування в кожній країні; по-друге, конституціоналізм – явище динамічне, «живе», яке не стоїть на місці, а рухається разом з розвитком правових ідеалів, цінностей суспільства.

Тому постає питання: які саме чинники вплинули і продовжують впливати на формування вітчизняного конституціоналізму? В першу чергу слід зазначити, що серед існуючих моделей конституціоналізму (американської, англійської і європейської – за О. Бориславською) вітчизняний конституціоналізм тяжіє саме до європейської моделі. Хоча неможна заперечувати той факт, що пострадянський «багаж» залишив свій відбиток, через що важко будувати сучасний дім європейського зразку на застарілому фундаменті. Слід погодитись з професором М. Савчиним, що «український конституціоналізм за своїм характером є перехідним... і він займає проміжне положення між ліберально-демократичними та соціальним конституціоналізмом» [1, с.141]. Україна намагається рухатись вперед, прописуючи в Преамбулі Конституції курс на європейську інтеграцію, підтверджуючи тим самим прагнення бути частиною європейської спільноти. В Програмі діяльності Кабінету Міністрів України 2020 року серед завдань такого довгострокового пріоритету діяльності Уряду як європейська інтеграція визначено «поглиблення розуміння українським суспільством європейських цінностей».

Що ж представляють собою європейські цінності? Їх слід розуміти як концепцію конституційного виміру, що охоплює конкретні нормативні гарантії, які мають конституційне значення. Цінності забезпечують функцію створення та сприяння єдності, інтеграції, законності та ідентичності в рамках правового чи політичного порядку [2].

Стаття 2 Договору про Європейський Союз (далі ЄС) проголошує, що «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин». За ствердженням професора А. Богдані цінності, що прийшли на зміну основоположним принципам, «були позиціоновані як широко поширені та глибоко вкорінені нормативні орієнтації і, отже, справжні основи спільного європейського дому» [3]. Ці «цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, де панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками» [4]. В той же час в Преамбулі Хартії основних прав ЄС, зазначається, що Союз «ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – людська гідність, свобода, рівність й солідарність; він спирається на принципи демократії та правової держави». Щодо сфери зовнішніх відносин, то стаття 21 (1) Договору про ЄС визначає керівництво «принципами, які Союз прагне просувати: демократія, правова держава, загальність і неподільність прав людини і основних свобод, повага людської гідності, принципи рівності і солідарності, дотримання принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права» [4].

Зазначені цінності лежать в основі європейського конституціоналізму, через це в літературі можна зустріти такий термін як ціннісний конституціоналізм. Зокрема, професор Ф. Шоркопф зазначає, що ціннісний конституціоналізм формується і розвивається Європейською Комісією та Судом ЄС на основі верховенства права [5, с.966]. Щодо захисту основного ядра цінностей (демократії, верховенства права та прав людини), то це є предметом спільних зусиль, і будь-який системний недолік цих цінностей в одній державі-члені створює виклик для ЄС в цілому. Незважаючи на те, що в ЄС було провалено прийняття Конституції, яка мала би бути підґрунтям європейського конституціоналізму, ця функція лягла на фундаментальні цінності.

Щодо України і становлення вітчизняного конституціоналізму, то незаперечним є факт впливу на нього європейських цінностей, особливо яскраво це прослідковується після подій Революції Гідності, яка показала, що суспільство готове відстоювати демократичні ідеали зі зброєю в руках. І хоча більшість європейських цінностей прописана в Основному Законі і є частиною загальних засад конституційного ладу України, потрібно розуміти, що не завжди вони реалізуються повною мірою в суспільному житті. Як зазначає О. Бориславська «процес формування конституціоналізму в Україні далеко не завершений, адже про його існування свідчить не факт наявності конституції, а досягнення його мети – створення конституційно обмеженого правління, яке гарантує права та свободи людини і громадянина» [6, с.331]. Реалізація цієї складової є доволі проблематичною в сучасних умовах, оскільки наразі спостерігається повна консолідація влади в руках президента, що тягне за собою ослаблення парламентаризму та незалежності судової влади – невід’ємних елементів розвинутого конституціоналізму.

Професор М. Савчин відзначає, що «сутністю конституціоналізму є обмеження сваволі публічної влади та здійснення судового контролю за актами органів публічної влади на предмет їх відповідності засадам верховенства права» [1, с.19]. Тому істотна роль у дотриманні даних вимог відведена органу конституційної юрисдикції, який є «гарантією зв’язаності держави установчою владою, тими конституційними принципами, стосовно яких досягнуто загальносуспільної згоди у ході прийняття конституції» [6, с.197]. Проте останнім часом ми спостерігаємо картину коли, з одного боку, Конституційний Суд України дискредитував себе шляхом прийняття окремих рішень, які викликали масові обурення. З іншого боку – на нього намагаються тиснути через неправові механізми: як-то, ініційований Президентом України законопроект «Про відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства» або його указ №124/2021, яким було скасовано укази В. Януковича щодо призначення суддями Конституційного Суду України окремих осіб. Такі дії сприяють узурпації влади, а отже є руйнівними для вітчизняного конституціоналізму.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що Україна зробивши свій вибір на користь євроінтеграції, має неухильно дотримуватись таких європейських

цінностей як: демократія, верховенство права, повага прав людини, які є невід'ємними складовими конституціоналізму та спрямовані на обмеження свавілля влади. Проте сучасні реалії говорять про зворотнє: існуюча система стримування і протидія зазнала істотного втручання з боку президента. Такими діями влада руйнує процес формування українського конституціоналізму.

Список використаної літератури:

1. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
2. Mader, O. Enforcement of EU Values as a Political Endeavour: Constitutional Pluralism and Value Homogeneity in Times of Persistent Challenges to the Rule of Law. *Hague J Rule Law*. 2019. Vol. 11. P. 133–170.
3. von Bogdandy, A. *Fundamentals on Defending European Values*, *VerfBlog*, 2019/11/12. URL: <https://verfassungsblog.de/fundamentals-on-defending-european-values/> DOI: [10.17176/20191112-153757-0](https://doi.org/10.17176/20191112-153757-0).
4. Договір про Європейський Союз від 7.02.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text
5. Schorkopf, F. Value Constitutionalism in the European Union. *German Law Journal*. 2020. Vol.21(5). P.956-967.
6. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків : Право, 2018. 384 с.

Гришко Л.М.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України*

ПРАВО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА БЕЗПОСЕРЕДНЄ УПРАВЛІННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Всесвітня популяризація управління природними ресурсами на базі громад (далі-УПРБГ) демонструє позитивні результати щодо створення спроможних територіальних громад на основі використання та збереження локальних природних ресурсів. Ці процеси охопили не тільки держави Африки, Азії, Латинської Америки та Карибського басейну, а й європейські держави [1]. Цей досвід є корисним для України.

Слід мати на увазі, що не існує універсальної моделі правового регулювання порядку реалізації права муніципальної власності для усіх країн. Навіть законодавче регулювання права муніципальної власності в держава-членах ЄС має як спільні, так і відмінні риси. На конституційні відносини у цій сфері впливає значна кількість історичних, геополітичних, економічних, екологічних та культурних факторів.

Ларс Т. Софтестад (Lars T. Soeftestad) відзначає, що ідеї, підходи та методи, що лежать в основі управління природними ресурсами на базі громади (CBNRM) вже існували станом на 1970 р. [2]. Засновник «Сусідів Світу», доктор Джон Л. Петерс, 22 квітня 1951 р. розпочав рух під назвою «Сусіди світу». Сприяння в управлінні громадам природними ресурсами є одним із напрямків діяльності організації. УПРБГ – орієнтований на людиноцентриський підхід до інтеграції збереження природно-ресурсної бази (води, ґрунту, дерев та місцевого біорізноманіття) та розвитку для подолання бідності, голоду та захворювань [3].

Ларс Т. Софтестад дослідив управління природними ресурсами на базі громади у Східній Європі [2, с. 2]. Вчений відзначає, що місцеві жителі виступають зацікавленою стороною у цьому процесі. Водночас, єдиного алгоритму не

існує через різноманітність природи, культури, традицій і т.д. Що стосується практичних порад, то є чотири ключові аспекти, а саме: 1) децентралізація, яка включає рух системи прийняття рішень у публічному секторі до регіонального та місцевого рівнів; 2) демократична форма правління, що виходить за рамки формальної вимоги вільних і відкритих виборів; 3) залучення до участі зацікавлених сторін: громадян, інститути громадянського суспільства та ін.; 4) прозорість – усі процеси прийняття рішень, мають бути відкритими та вільно доступними для всіх. Ларс Т. Софтестад також звертає увагу на ряд випадків в яких застосування управління природними ресурсами на базі громад є особливо необхідним. Вони стосуються, ситуацій із конфліктами (або, принаймні, незгодою) щодо доступу до природних ресурсів та контролю над ними [2, с. 9].

Невдачі консервативної стратегії, централізованого управління, призвели до переходу рішень щодо управління природними ресурсами на місцевий рівень, що створює нові можливості для місцевих громад щодо контролю над ресурсами та вирішити питання екологічної стійкості та соціальної справедливості. Саме в цьому контексті у 2011 році 7-ма Рамкова Програма Європейського Союзу оголосила заклик до виявлення доказів успішного управління громад в умовах екологічних викликів в Латинській Америці. У рамках п'яти проектів були проаналізовані місцеві дії в різних соціально-екологічних контекстах у кількох країнах та більш ніж 20 різних локаціях. Було проаналізовано компроміси між охороною та розвитком, науковими та місцевими знаннями, соціальним навчанням, екосистемними послугами, рішеннями, що належать громаді, стратегіями масштабування та зменшення масштабів, вплив контексту та суб'єктів на ефективне управління навколишнім середовищем та управлінням та конфліктом інтересів навколо природних ресурсів. За результатами досліджень Європейського Союзу, було відзначено, що, вирішення екологічних проблем, що виникають на рівні місцевих громад, мають більше шансів на успіх. Централізоване нав'язування екологічного менеджменту призвело до культури залежності та бездіяльності громад [10].

У державах-членах Європейського Союзу на законодавчому рівні закріплено принцип збереження природи та розвитку ландшафту. Закон Австрії «Про муніципальну власність» у передбачає, що муніципальна власності по-

винна використовуватися таким чином, щоб придатність землі для сталого використання сільського або лісового господарства залишалася у майбутньому. Необхідно враховувати інтереси збереження природи та розвитку ландшафту (§ 4, 8) [5]. Закон Словаччини «Про муніципальну власність» передбачає, що муніципальні органи та організації зобов'язані управляти майном муніципалітету на благо розвитку муніципалітету та його жителів, захисту та відновлення навколишнього середовища (ч. 1 § 7) [6].

Екологічний фактор у вигляді закріплення повноважень щодо збереження природних ресурсів вносить ряд істотних коректив в управління об'єктами комунальної власності та реалізацію права муніципальної власності в державах ЄС. Наприклад, Норвегія у 2017 р. істотно змінила законодавство у сфері планування та будівництва з урахуванням впливу цих процесів на навколишнє середовище. Було істотно підвищено вимоги щодо енергоефективності нових будівель.

З огляду на проведене дослідження слід зробити наступні висновки:

1. Природні ресурси слід розглядати як важливу складову для становлення самостійного та економічно-ефективного самоврядування. Необхідним є встановлення або кодифікація чітко визначених прав власності та обов'язків – державних, індивідуальних (приватних) чи комунальних – стосовно природних ресурсів. Демократичні засади мають відводити роль каталізатора не тільки державі, а й регіональним.

2. У наш час збереження та відновлення природних ресурсів та безпосереднє управління місцевими громадами природними ресурсами слід розглядати як спосіб для досягнення економічної самостійності місцевого самоврядування та збереження природи.

3. Впровадження УПРБГ передбачає наявність інститутів демократії та децентралізації шляхом передачі реальних повноважень громадам із конкретизацією їх прав щодо природних ресурсів та форм безпосередньої участі у процесах управління цими ресурсами.

4. Становлення економічно самостійних громад, буде свідчити про реальну передачу повноважень на місця та спроможність громад нести відповідальність у межах цих повноважень. Тобто, ці процеси є свого роду індикатором демократизації та децентралізації.

Список використаної літератури:

1. World Neighbors. URL: <https://www.wn.org/> (дата звернення: 08.06.2021).
2. Lars T. Soefftestad Community-based natural resource management in Eastern Europe: introduction to the cases. URL: https://www.academia.edu/7937152/Community-Based_Natural_Resource_Management_in_Eastern_Europe_Introduction_to_the_Cases (дата звернення: 08.06.2021).
3. 68 Years of Success: since 1951, «World Neighbors» work has transformed millions of lives and has been recognized in a number of ways. URL: <https://www.wn.org/who-we-are/history/> (дата звернення: 08.06.2021).
4. Delgado-Serrano, M., J. Mistry, B. Matzdorf, and G. Leclerc. Community-based management of environmental challenges in Latin America and the Caribbean. *Ecology and Society*. 2017. 22 (1):4. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/26270043.pdf?refreqid=excelsior%3A7b4dfb280856ddad107dceb454e370ef> (дата звернення: 08.06.2021).
5. Gesetz über das Gemeindegut StF: LGBI.Nr. 49/1998 (Fassung vom 07.09.2020). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrVbg&Gesetzesnummer=20000068> (дата звернення: 08.06.2021).
6. Zb.Zákon Slovenskej národnej rady o majetku obcí Zákon č. 138/1991 (v znení č. 241/2019 Z. z.). URL: <https://www.epi.sk/zz/1991-138> (дата звернення: 08.06.2021).

Олена Губрієнко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*та соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій*

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БОЛГАРІЇ ТА РУМУНІЇ

Кінець 80-х і початок 90-х років ХХ ст. став переломним в історії держав Центрально-Східної Європи. Держави регіону зробили рішучий поворот у бік демократичного розвитку, почали поривати традиційні зв'язки з СРСР і орієнтуватися на зближення з новими європейськими структурами. Соці-

лістичні режими і тоталітарна політична система, утверджені в цих країнах після закінчення Другої світової війни, переживали глибоку кризу. Народи держав регіону бачили вихід зі становища у розриві з комуністичним тоталітаризмом і в переході на європейські рейки розвитку – рейки західної демократії та ринкової економіки. Повною мірою це стосується Болгарії та Румунії. Дослідники підкреслюють, що ці держави подолали трансформаційний спад в економіці пізніше держав Вишеградської групи, але раніше країн СНД. Цим пояснюється їх пізній вступ до ЄС [1, с.49]. М.Шевченко слушно підкреслює, що «Румунія, розпочавши свою європейську та євроатлантичну інтеграцію у значно гірших, ніж Україна, стартових умовах, успішно її здійснила, набувши значного досвіду в реформуванні різних сфер життя» [2, с.5]. Зокрема, з часів диктатури Н. Чаушеску Румунія успадкувала вкрай централізовану систему влади, роздутий державний апарат номенклатурного характеру, значний вплив спецслужби «секурітате», малоефективне виробництво, зубожіле населення, а також хронічні протиріччя в етнічній сфері (переважно між румунами та угорською меншиною). У перші роки після повалення диктатури Н. Чаушеску в Румунії була розроблена і набула чинності нова демократична конституція, з'явилися незалежні ЗМІ, реальна багатопартійність, незалежні профспілки та неурядові організації, було прийняте ліберальне економічне законодавство. Незважаючи на це, перехід Румунії від тоталітаризму до демократії загалом був складним, повільним і суперечливим. Зокрема, не була проведена люстрація, мали місце випадки, коли влада використовувала шахтарів для розгону виступів опозиції. Опозиція аргументовано звинувачувала президента І. Ілієску та очолювану ним Партію соціальної демократії Румунії в авторитаризмі, корупції та намаганні впливати на суди [2, с.6]. В.Котик наголошує на тому, що «успіхи Румунії в політико-правових реформах (включаючи членство в ЄС) служать прикладом беззастережного підпорядкування румунським істеблішментом власних партійно-корпоративних інтересів загальнонаціональним пріоритетам» [3, с.193].

За формою правління Румунія і Болгарія переважно розглядаються як країни напівпрезидентської моделі влади. При цьому саме Румунія є класичним зразком змішаної республіки, конституційна модель якої побудована за французькою моделлю. Натомість В.Шаповал до змішаних республік відно-

силь лише Румунію, вважаючи Болгарію парламентською [4, с.114-115]. Цікаво, що в конституції Болгарії вона дійсно проголошується «республікою з парламентським правлінням» [5, с.120]. Водночас іноді цю державу відносять саме до змішаної, парламентсько-президентської республіки. Цей висновок, на наш погляд цілком слушний, випливає з тлумачення норм болгарської конституції про співвідношення функцій між різними гілками влади, а також аналізу повноважень президента цієї країни. Главою держави в Болгарії є президент республіки, який обирається загальними виборами на 5 років (не більше двох термінів). Президент Болгарії має такі права: скликає на перше засідання Народні збори, розпускає їх у разі, якщо не досягнуто згоди про утворення уряду, призначає нові вибори, має право вето. Найважливішою функцією президента є участь у формуванні Ради міністрів. Як верховний головнокомандуючий збройними силами, президент призначає і звільняє вищий командний склад Збройних сил, очолює Консультативну раду з національної безпеки, оголошує загальну або часткову мобілізацію. До компетенції президента також входить нагородження орденами і медалями, вирішення питань громадянства, право на помилування, надання притулку. Переважна більшість актів Президента вимагає контрасігнатури міністра-голови або відповідного міністра [5, с.134-136]. Законодавча влада в Болгарії належить однопалатному парламенту – Народним Зборам (240 депутатів), які обираються загальними виборами за пропорційною системою на 4 роки (прохідний бар'єр складає 4%). Виконавча влада в Болгарії належить уряду (Ради міністрів) на чолі із міністром-головою (прем'єр-міністр). Згідно з конституцією, Рада міністрів керує внутрішньою і зовнішньою політикою країни, забезпечує громадський порядок і національну безпеку, здійснює загальне керівництво державною адміністрацією та збройними силами. Правовими формами реалізації Радою міністрів її повноважень є постанови, розпорядження і рішення.

Схожа політична система існує в Румунії, главою держави в якій також є президент, що обирається на 4-річний термін безпосередньо громадянами (з правом переобрання лише на один новий термін). Він представляє Румунську державу і є гарантом національної незалежності, єдності та територіальної цілісності країни. Президент Румунії стежить за дотриманням Конституції

та належним функціонуванням державних органів. Президент призначає кандидата на посаду прем'єр-міністра та весь склад уряду на основі вотуму довіри парламенту. Після консультації з головами обох палат і лідерами парламентських груп, президент Румунії може розпустити парламент, якщо він не надасть вотуму довіри сформованому уряду протягом 60 днів після першого прохання про мандат і після відхилення щонайменше двох прохань. Президент Румунії є головнокомандуючим збройними силами, має право вводити, відповідно до закону, надзвичайний стан по всій країні або в ряді місцевостей. Президент виконує й інші звичайні обов'язки глави держави: присвоює нагороди, почесні та вищі військові звання, здійснює помилування тощо. Виконуючи свої обов'язки, президент видає декрети. Якщо вони стосуються повноважень, здійснюваних Президентом за пропозицією або за погодженням з урядом, такі декрети потребують контрасигнації прем'єр-міністра країни [6]. Законодавча влада в Румунії належить двопалатному парламенту, який складається з Палати депутатів (341 депутат) та Сенату (137 депутатів). Обидві палати обираються загальними виборами на чотири роки за пропорційною системою. При цьому на виборах до Палати депутатів встановлено 5% загороджувальний бар'єр для політичних партій та 8% – для блоків. Вищий адміністративний орган у Румунії – уряд (кабінет міністрів), який несе відповідальність перед парламентом. Прем'єр-міністр керує урядом та координує діяльність його членів при дотриманні покладених на них обов'язків. Президент Румунії призначає кандидата на посаду Прем'єр-міністра після консультації з партією, що користується більшістю в парламенті. Кандидату на посаду прем'єр-міністра після його призначення на цю посаду парламент надає 10-денний термін для розробки програми діяльності уряду та формування складу кабінету. Уряд організує виконання законів і видає ордонанси, а також несе політичну відповідальність перед парламентом за свою діяльність. Уряд і кожен його член зобов'язані відповідати на питання або інтерпеляції, сформульовані депутатами або сенаторами. Палата депутатів і Сенат можуть зажадати на спільному засіданні відставки уряду шляхом вотуму недовіри, прийнятого більшістю голосів депутатів і сенаторів. Наслідком вотуму недовіри є відставка уряду [6].

Болгарія та Румунія наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. перейшли від соціалістичної моделі «народної демократії» (тоталітарних режимів радянського зразка) до ринкової економіки та ліберальної демократії західної моделі. У 90-х рр. в них були сформовані основні інститути представницької демократії, сформовані конституційні суди, запроваджена реальна багатопартійність, створені незалежні ЗМІ, проведені вільні парламентські та президентські вибори, ухвалені конституції (в 1991 р.). Проведення низки важливих реформ дозволило Болгарії та Румунії приєднатися до НАТО (2004 р.) та до ЄС (2007 р.), хоча й понині вони залишаються найбіднішими та «найвідсталішими» (за політико-правовими індикаторами) країнами в Євросоюзі, однак суттєво випереджаючи Україну та інші пострадянські держави. Формування конституційних систем цих держав носило незавершений характер, ускладнюючись правовим нігілізмом, непотизмом та корупцією в інститутах влади [7, с.81]. За формою правління ці країни є змішаними республіками: Болгарія – парламентсько-президентська, а Румунія – напівпрезидентська французької моделі. Обидві держави за формою адміністративного устрою є унітарними і доволі централізованими (в Болгарії автономії взагалі не допускаються). Конституції цих держав загалом є стабільними. У Конституцію Румунії зміни були внесені один раз після референдуму 2003 р. Хоча вступ цих держав до ЄС суттєво вплинув на внутрішню політику та сприяв проведенню цілої низки економічних та політико-правових реформ, залишаються суттєві проблеми, серед яких бюрократизованість державного управління, повільність економічних реформ (порівняно, наприклад, із Чехією, Угорщиною або Польщею), доволі висока корупція, порушення прав людини, випадки тиску на ЗМІ, надмірний вплив фінансових груп на політику. На виборах в обох державах переважно чергуються праві та ліві за ідеологією партії. Досвід цих держав в різних сферах потребує ретельного вивчення, а досягнення Україною політико-правових стандартів Болгарії та Румунії є мінімальною необхідною умовою успішності переговорів про приєднання нашої держави до ЄС.

Список використаної літератури:

1. Герасимова Р. Страны постсоветского пространства: 20 лет по пути трансформации (некоторые итоги). *Современная Европа*. 2011. № 1. С. 47–56.

2. Шевченко М.О. Євроатлантична інтеграція у зовнішній політиці Румунії (1990-2007 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2010. 20 с.
3. Котик В. Деякі аспекти конституційного права Румунії щодо розподілу повноважень між вищими гілками державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 4. С.180-192.
4. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2006. 496 с.
5. Конституція Республіки Болгарія: прийнята 12.07.1991 р. *Конституції нових держав Європи і Азії*. Київ: Укр. правн. фундація. 1996. С.119–156.
6. Конституція Румунії [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <https://legalns.com/download/books/cons/romania.pdf>
7. Савчин Михайло Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. 2020. 462 с.

Людмила Гудзь
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри конституційного і муніципального права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ПРИНЦИП ВІЛЬНИХ ВИБОРІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У багатьох країнах застосовується принцип вільних виборів, який передбачає, що громадяни беруть участь у виборах добровільно, без державного примусу. Їм надається можливість самостійно приймати рішення щодо використання або невикористання на виборах свого активного або пасивного виборчого права. Виникнення даного принципу є результатом протидії тому механізму „виборів без вибору”, яким користувалися за часів авторитарного та тоталітарного режимів. Принцип вільної участі у виборах реалізований тоді, коли виборець сам вирішує, чи брати йому участь у виборах, чи ні. Підтримує цей підхід і Л. Козодой, який стверджує: „По суті, принцип вільних виборів виражений у двох формах. Перша форма – це вільна та добровільна участь громадянина як суб’єкта виборчого процесу у виборах. Будь-який примус до

участі чи неучасті у голосуванні в будь-якому вигляді не допускається. Друга форма – вільне волевиявлення під час голосування та заборона будь-якого впливу на виборця» [1, с. 110]. На ці ж два аспекти свободи виборів вказує М. Рябець [2, с.23]. та О. Марцеляк [3, с.259]. Подібну позицію висловив Г. Гудвін-Джіл: «“вільні” стосується участі та вибору» [4, р.73].

Деякі науковці вважають, що принцип вільних виборів прямо пов'язаний з активним виборчим правом, а інші пов'язують його не лише з активним (стосовно виборців), але й пасивним правом. Т. Шаповал заперечує позицію Конституційного Суду України щодо визнання конституційного права громадянина «вільно бути обраним» до органів державної влади. Науковець вважає, що «у тексті частини першої статті 38 Конституції України прислівник “вільно” адресований праву обирати, і його поєднанню з правом бути обраним бракує реального обґрунтування» [5, с.12]. Що стосується буквального розуміння слів «бути обраним», це зауваження цілком справедливе: такого права взагалі не існує, як згодом зауважив і сам Конституційний Суд України [6]. Проте якщо розуміти пасивне виборче право як «право бути кандидатом», свобода його реалізації, як і будь-якого іншого суб'єктивного права, є його невід'ємною складовою.

Вітчизняне виборче законодавство визначає зміст принципу вільних виборів як сукупність двох вимог: вільного формування волі виборців та її вільного вираження під час голосування (ст.14 Виборчого кодексу України). Зауважимо, що Конституція, проголошуючи принцип вільних виборів у частині першій статті 71, у частині другій цієї статті розкриває його зміст лише частково, стверджуючи: «Виборцям гарантується вільне волевиявлення». Проте міжнародні виборчі стандарти достатньо чітко акцентують на обох складових, підкреслюючи важливість також свободи формування волі виборців [7, с.148- 149, 161].

На нашу думку, вільне формування волі виборців є вираженням основоположної свободи вираження поглядів. Воно не може здійснюватися без вільного пошуку, поширення та отримання інформації, оскільки погано поінформований громадянин не голосує і не бажає брати участь у політичному житті держави. Воля виборців формується під впливом зовнішніх інформаційних джерел або суб'єктів. Найбільший вплив на формування волі виборців здій-

снюють суб'єкти, до основних функцій яких належить поширення інформації. Сюди належать засоби масової інформації (як друковані, та і аудіовізуальні), інформаційні агентства та інші подібні організації, їх творчі працівники – журналісти, а також суб'єкти поширення реклами (у тому числі зовнішньої).

В Україні відбуваються процеси концентрації та монополізації власності у сфері засобів масової інформації, особливо яскраво це проявляється у виборчих процесах. Зосередження прав власності на засоби масової інформації у руках окремих осіб має наслідком маніпулювання виборчою інформацією з метою цілеспрямованого впливу на формування змісту волевиявлення виборців.

На думку окремих науковців, під час виборчої кампанії важливим має бути законодавче обмеження маніпулятивного впливу на виборців через засоби масової інформації та посилення юридичної відповідальності за вчинення ними таких правопорушень. Крім того, редакційні коментарі та аналітичні матеріали у засобах масової інформації повинні бути врегульовані таким чином, щоб запобігти їх використанню у формі прихованої агітації або маніпулювання громадською думкою з метою спотворення формування волі виборців.

Антиподом принципу вільних виборів є абсентеїзм. Абсентеїзм – явище, коли виборці відмовляються брати участь у виборах. Підстав для цього декілька. Традиційно виділяють політичний, економічний, соціальний, аполітичний та інші види абсентеїзму. Політичний абсентеїзм виникає тоді, коли виборець, не беручи участі у виборах, тим самим виявляє протест проти політичних програм кандидатів, вважаючи, що жодна з них не відповідає його поглядам. Економічний і соціальний вид абсентеїзму виникає тоді, коли виборець демонструє протест проти безробіття, недостатньої соціальної захищеності, розшарування суспільства на багатих і бідних та виявляє свою недовіру до кандидатів і до того, що вони зможуть вжити реальних заходів для усунення цих негативних явищ. На відміну від перелічених вище видів абсентеїзму, де виборець використовує відмову від участі у виборах як політичну демонстрацію, аполітичний абсентеїзм проявляється у відсутності зацікавленості виборців у політиці й виборах. Сьогодні – це проблема для багатьох розвинутих демократичних держав. Тому в ряді держав як один із

шляхів усунення абсентеїзму обрали запровадження обов'язкового вотуму, коли участь у голосуванні розглядається не правом, а обов'язком виборця. Ідею виборчого права як обов'язку виборця найбільш послідовно обстоював відомий німецький юрист XIX ст. П. Лабанд, який до того ж наголошував, що обраний представник отримує владу не від виборців, а відповідно до закону [8, с.315]. На законодавчому рівні ця ідея вперше була закріплена наприкінці XIX ст. у Бельгії.

У деяких країнах (Австралія, Бельгія, Греція, Італія, Туреччина) для запобігання абсентеїзму використовують механізм, відповідно до якого участь у виборах для громадян є обов'язковою. За відмову від участі в голосуванні в одних випадках настає моральна відповідальність, в інших – накладається штраф, прізвище того, хто ухиляється від голосування, заноситься до спеціального списку, який оприлюднюється, а інколи (у Греції і Туреччині) передбачається позбавлення волі [9, с.10].

Враховуючи це, ми вважаємо, що встановлення обов'язкової участі у виборах громадян являє собою реальний механізм непрямого примусу виборців до участі в голосуванні і порушення принципу вільних виборів.

Список використаної літератури:

1. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 226 с.
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар. за заг. ред. М.М. Рябця. Київ: Український інформаційно-правовий центр, 2002. С.23
3. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика: навч. посібник. Харків: Прометей-Прес, 2008. С.259
4. Goodwin-Gill G.S. Free and Fair Elections. New expanded ed. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2006. XI, P.73.
5. Шаповал Т.В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. С.12
6. Рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 2001 р. № 16-рп/2001 (справа про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради). Офіційний вісник України. 2001. № 50. Ст. 2238.

7. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та Пояснювальна доповідь (CDL-AD(2002)23rev). Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії: в 2-х част.; пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. 3-є вид., випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. Ч. 1. С. 148- 149, 161

8. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм : монографія. К. : Юрид. фірма “Салком”: Юринком Інтер, 2005. 316 с.

9. Маклаков В.В. Избирательное право и избирательная система буржуазных и развивающихся стран. М., 1987. 250 с.

Тетяна Гудзь,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного і
міжнародного права факультету № 4,
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ ЯК ПРИНЦИП ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Корінна зміна конституційного ладу України, яка була результатом набуття незалежності нашої держави, призвела до переосмислення тих базових принципів, які є основою функціонування будь-якої держави. Будучи закріплені у Декларації незалежності України у 1991 році, згодом вони знайшли свою інституціоналізацію на рівні Основного Закону. Як зазначає В. О. Серьогін, «... будучи закріплені в Конституції, вони мають пріоритет не лише перед нормами усіх інших джерел права, але й перед іншими нормами самого Основного Закону, створюючи єдиний «каркас» правового регулювання в усіх сферах суспільного життя» [1, с. 52].

Конституція України 1996 року закріпила нову систему фундаментальних політико-правових принципів, таких як: народного та державного суверенітету, демократизму, найвищої соціальної цінності людини, республіканської форми правління, унітарної форми територіального устрою, правової та соціальної держави тощо. Саме ці принципи визначають характер взаємовідносин між особою, громадянським суспільством і державою.

У новому Основному Законі знайшов своє закріплення і принцип верховенства права. Як зазначає у своєму рішенні Конституційний Суд України, «... верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади» [2]. Принцип верховенства права означає безумовне підпорядкування держави правовим приписам, в яких знайшли своє відображення усталені уявлення народу про належний і справедливий устрій державного й суспільного життя [1, с. 58].

Зауважимо, що принцип верховенства права – це принцип, на якому ґрунтується і сама Конституція. Водночас, як зазначається у науковій літературі, одним із провідних принципів усієї публічно-владної діяльності органів і посадових осіб, наділених відповідними повноваженнями, повинен бути принцип верховенства Конституції [3, с. 41], який визначається її особливим місцем у системі законодавства.

Верховенство Конституції України полягає у тому, що вона має найвищу юридичну силу по відношенню до усіх інших нормативно-правових актів держави, а її норми панують над усіма правовими нормами. Із цього випливає, що усі суб'єкти суспільних відносин зобов'язані безсумнівно виконувати відповідні конституційні приписи. Закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції України, а діяльність як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування завжди має бути пов'язана законом. При цьому конституційність законів має бути забезпечена діяльністю Конституційного Суду України.

Верховенство Конституції полягає і в тому, що сам Основний Закон держави повинен бути «строго конституційним, правовим, тобто конституція повинна відзначатися високою народною легітимністю. Конституція повинна відображати і втілювати волю не окремих груп, кіл суспільства, а волю й інтереси в цілому всього народу» [4, с. 320] як суверена. *Без гарантування та забезпечення принципу верховенства конституції є неможливими* будь-які демократичні зміни в державі, так само як і просування України у напрямі втілення принципів правової держави. Проте, на жаль, сьогодні мають місце непоодинокі випадки порушення її норм. Наприклад, несвоєчасне підписання главою держави законів або ухвалення Верховною Радою України законо-

проектів, окремі норми якого суперечать Основному Закону; запровадження карантинних заходів постановами Кабінету Міністрів України або розпорядженнями голів місцевих державних адміністрацій, замість відповідного закону; неможливість реалізації виборчих прав внутрішньо переміщеними особами або порушення права на свободу слова, свободу вираження поглядів, свободу мирних зібрань та свободу асоціацій, обмеження яких можливе лише на підставі рішення суду. І цей перелік можна продовжувати...

Недотримання верховенства Конституції в умовах сьогодення як одного з базових принципів засад конституційного ладу України свідчить про неналежне ставлення до цього документу як з боку органів влади, так і з боку пересічних громадян. Захистити Основний Закон Української держави від паплюження та перекручення покликаний Конституційний Суд України, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. *Проте в силу політичних інтриг діяльність цієї контрольної інституції є практично повністю паралізована, що лише підтверджує потребу ревізії гарантій як самої Конституції України, так і конституційного ладу, нею окресленого.*

Список використаної літератури:

1. Сergygin V. O. Конституційне право України : навч. посіб. Х. : ХНУВС, 2010. 368 с.
2. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 № **6-п/2019** // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.
3. Кушніренко О. Г. Конституційний Суд України як гарант охорони і захисту засад конституційного ладу держави. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 6. С. 40–45.
4. Майданник О. О. Конституційне право України : Навч. посіб. К. : Алерта, 2011. 380 с.

Данічева Катерина
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна*

ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Конституціоналізм в Україні невід'ємно пов'язаний із процесом державотворення, є його основоположною складовою. Для розвитку конституціоналізму важливим є не лише наявність Основного Закону держави, а й передусім втілення його положень у практику державотворення, реальний вплив конституції на становлення правової системи на демократичних засадах. Тому основними завданнями України на сучасному етапі є проведення комплексу реформ та забезпечення фактичної реальності конституціоналізму, за якого права людини виступають найвищою соціальною цінністю. Сучасний конституціоналізм ґрунтується на нормативно-правовій основі, повному його закріпленні в законодавстві держави.

Сучасний український конституціоналізм знаходиться тільки у стадії свого формування. В Україні відбувається процес становлення конституціоналізму, заснованого на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях як сучасних вітчизняних державознавців і політичних діячів, так і науковців та політиків минулого: Богдана Хмельницького, Пилипа Орлика, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, Івана Франка та інших, а також через засвоєння і впровадження в конституційну структуру України західної моделі конституціоналізму. Враховуючи державно-правовий статус України, розвиток конституційної думки, найважливіші особливості національної правової культури, соціально-економічного та політичного розвитку, науковець А. І. Козаченко виділяє п'ять періодів історії розвитку вітчизняного конституціоналізму [4, с. 22].

Перший період – зародження вітчизняного конституціоналізму за часів Речі Посполитої та України-Гетьманщини (друга половина XVI – XVIII ст.). Для цього періоду характерні такі історичні документи, як “Статут про устрій Війська Запорозького” 1648 р., Магдебургське право, Конституція Пилипа Орлика 1710 р. та міжнародні угоди як джерело конституційного права закріпили українську державність.

Другий період – формування конституційних ідей за часів Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). В цей період набули поширення конституційні погляди Товариства об’єднаних слов’ян, розроблено проекти конституції декабристами Павлом Пестелем та Микитою Муравйовим, Микола Костомаров у праці “Книга буття українського народу”, Георгій Андрузький у “Начерку Конституції Республіки”, Михайло Драгоманов у праці “Вільна спілка”. На території Західної України сформувалися конституційно-правові погляди представників соціал-демократичної конституційної концепції Остапа Терлецького та Івана Франка.

Третій період – розвиток українського конституціоналізму за доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Особливого значення набули конституційно-правові ідеї Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюри. Українська Центральна Рада 1917 р. ухвалила чотири Універсали – конституційно-правові акти і програмні документи, проекти Конституції України – Статут вищого управління України 1917 р., Конституцію УНР 1917 р. та Конституцію УНР 1918 р.

Результатом відродження державності в західних регіонах України стало прийняття Тимчасового Основного закону 1918 р. У період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. український конституціоналізм отримав часткове юридичне закріплення – його було втілено у низці конституційно-правових актів та програмних документів. Але через короткий період існування національної державності юридичний конституціоналізм не набув фактичного значення.

Четвертий період – радянське конституційне будівництво 1919- 1991 рр. Конституції УСРР 1919 р., 1929, 1937 і 1978 рр. встановлювали соціалістичний суспільний і радянський державний лад, суверенний державно-правовий статус. Жодна з конституцій радянського типу не привела до створення

правового механізму обмеження державної влади в інтересах суспільства і людини. Таким чином, головне завдання конституціоналізму не було вирішене” [1, с. 54]. Радянські конституції носили формальний характер. Радянські конституції не відповідали європейським принципам конституціоналізму і конституційні явища цього періоду їх кваліфікують як псевдо конституціоналізм [4, с. 206]

П'ятий період – вітчизняний конституціоналізм після проголошення незалежності України у 1991 р. і до нашого часу. Подіями, що започаткували виникнення сучасного вітчизняного конституціоналізму, як юридичного і фактичного явища, науковці здебільшого пов'язують з прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р., проголошення незалежності України 1991 р. та прийняття Конституції України 1996 р. В. В. Кравченко вважає, що саме початок сучасного конституційного процесу в Україні слід пов'язувати з прийняттям Декларації про державний суверенітет України 1990 р. [3, с. 65]. В. Я. Тацій і Ю. М. Тодика зазначають, що в Україні тільки йде процес становлення конституціоналізму, який базується на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях вітчизняних державознавців і політичних діячів [2, с. 14].

Основною подією формування сучасного українського конституціоналізму стало прийняття Верховною Радою Конституції України 1996 р., яка проголосила людину найвищою соціальною цінністю в Україні, а утвердження і забезпечення прав людини – головним обов'язком держави. Особливе значення мало проголошення принципів економічної, політичної та ідеологічної багатоманітності. Згідно з Конституцією державна влада мала здійснюватися на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, запроваджувався механізм стримування і противаг.

На початку XXI ст. характерною рисою вітчизняного конституційного процесу стала боротьба політичних сил у Верховній Раді за проведення конституційної реформи з метою удосконалення механізму державної влади. Результативними стали дві конституційні реформи, які проводилися за умов Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013-2014 рр. В результаті проведення цих конституційних реформ Україна стала на шлях формування сучасного європейського конституціоналізму.

У кінцевому результаті, основним завданням процесу формування європейської моделі конституціоналізму в Україні повинно стати запровадження такого механізму державної влади, який би забезпечив реальне виконання положень статті 3 Конституції України: “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” [2, с. 4].

На погляд науковців, стратегічними напрямками конституційної реформи повинно стати удосконалення механізму реалізації і гарантування прав людини; децентралізація влади шляхом запровадження нової системи місцевого самоврядування; удосконалення народовладдя, запровадження нової виборчої системи, яка б забезпечила представництво українського народу у парламенті за політичним і територіальним принципом; удосконалення форм безпосереднього народного суверенітету через референдум та подання петицій; удосконалення механізму взаємодії законодавчої та виконавчої влади; удосконалення системи судоустрою і судочинства [4, с. 207].

Список використаної літератури:

1. Конституційно-правові засади становлення української державності / За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків: Право, 2003. 328 с.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-80> (дата звернення: 08.06.2021 р.)..
3. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Київ: Атіка, 2007. 592 с.
4. Козаченко А. І. Історія розвитку українського конституціоналізму: Навч. посібник. Полтава: “Астроя”, 2020. 217 с.

Дмитро Дейнеко
*аспірант кафедри «Міжнародне право»
Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка,
спеціаліст з консульських та адміністративних питань
Посольства України в Королівстві Таїланд*

LEGAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL TRANSITION FROM DUALIST SYSTEM TO THE SUPREMACY OF INTERNATIONAL LAW

Throughout the past 25 years, the Constitution of Ukraine has been already amended 10 times, 6 Presidents have taken an oath on the Constitution, but one crucial thing that has remained is the commitment of Ukraine to international law enforcement, promotion of peace, and mutually beneficial cooperation. This undertaking is enshrined in Article 9 of the Constitution of Ukraine. Bearing in mind Article 8 of the Constitution of Ukraine, Article 9 determines the ratio of national and international law in Ukraine [1]. Since 1996 Ukraine has entered a new legal reality, in which Ukraine has assumed its responsibility for maintaining the rule of law within its sovereign territory and, in general, the whole world. Adoption of Ukraine`s Constitution commenced nation`s transition from the Soviet tradition of an absolute dualism to gradual and timely adoption of the phenomenon of the primacy of international law.

Despite the fact Article 74 of the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic laid down the foundation for the conclusion of international agreements and bilateral exchange of missions and consular staff, nothing had been manifested about the correlation of national and international law in the Soviet legal system. Article 19 of the USSR Law on International agreements dated 6 June 1978 set out the system of absolute dualism. On the one hand, international treaties of the USSR were subject to strict observance by the Union of Soviet Socialist Republics under the international law [2]. But on the other, international law and domestic law were considered as two independent systems of law with no hierarchy. The phenomenon of the Soviet dualist system according to Prof. Tunkin had the following distinctive features [3, c. 239]:

- state sovereignty and principle of respect of national law were recognized as cornerstones of the system;

- *no primacy of the international law framework over domestic law, and vice versa.*
- *relations between legal systems were based on the principles of coordination;*
- *both legal systems were in the process of active interaction [4, c. 281].*

Contrary to dualists system, the advocates of the monism system presumed that international law might in a certain way limit the sovereignty of states and operate as a universal legal framework for groups of states connected by common economic and political interests. The monist system, due to which domestic law prevails over the international legislation is often theoretically discussed, however not supported, since the states, international organizations, and alliances have become interdependent throughout the latest 80 years.

Ian Brownlie in his *Principle of Public International Law* challenges monistic theories of the primacy of international law. He notes that these theories are incompatible with the functioning of sovereign states. In his opinion, the most acceptable theory is coordination. In conformity with his concept, the two systems mentioned above don't collide as they operate in different fields, encompass different subjects, and are enforced differently. At the same time, modern publicist Prof. Buromensky consistently defends the concept of «synthesis of theories of dualism and primacy of international law». The Ukrainian scholar remains a supporter of the doctrine of the unity of law as a socio-cultural phenomenon that creates a unique legal order [5, c. 10].

Currently, the overwhelming majority of supporters of the theory of monism believe in the supremacy of international law over domestic law. Moreover, the supporters of radical monism outline a «higher legal order» - international law and «subordinate» - national legal systems. Under Kelsen systems of law are in a hierarchical relationship. The bottom is composed of the decisions of the courts and administrative bodies, the primary law - international law provisions as they do not depend on any statutes. Any norm of national law that is contrary to international law is considered null and void in the international legal sense [6, c. 39].

To avoid any collision Article 9 of the Constitution of Ukraine clearly states, firstly, «international treaties that are in force, agreed to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine», and, secondly «conclusion of international treaties that contravene the Constitution of

Ukraine is possible only after introducing relevant amendments to the Constitution of Ukraine». Thus we should elaborate on the following issues:

- *what is an international treaty?*
- *how to distinguish between international treaties and «other» instruments?*
- *how a treaty comes into force?*
- *how a state becomes bound by an international treaty?*

The Law of Ukraine «On International Agreements of Ukraine» incorporated the definition of a «treaty» from Article 2 of the Vienna Convention on the Law of treaties. Treaty means an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation [7].

It is necessary to distinguish international treaties from other international instruments e.g. resolutions of international intergovernmental organizations, declarations, memorandum. Although such international instruments may create certain international obligations, they do not acquire the status of an international treaty. Moreover, only subjects of international law including states and alliances of states may become parties to treaties. Agreements concluded without proper powers by the Ukrainian administrative-territorial units with administrative subjects of other states cannot be considered as international public-law agreements. The question of the validity of an international treaty is a question of international law, not domestic law. Recognition of an international treaty as invalid in domestic law may not give rise to the international legal invalidity of this treaty.

According to Article 11 of the VCLT and Article 8 of the Law of Ukraine «On international agreements of Ukraine» the consent to be bound by a treaty is expressed by signature, exchange of instruments constituting a treaty, ratification, acceptance, approval, or accession, or by any other means if so agreed [8]. Hence, only after the state expresses its consent to be bound by a treaty and an agreement entered into force the state should duly follow its rules and principles. Adherence to internationally recognized standards e.g. human rights, environmental law theoretically may be deemed unchallenging, however, practically it requires: 1) smart and flexible law-making body that takes into account both material law and sets out detailed procedural guidelines to achieve better task performance;

2) executive bodies that acknowledge the social and cultural peculiarities of the region in the process law enforcement; 3) system of security and counteraction to potential threats of violation of fundamental norms recognized by civilized nations of the world; 4) fair and impartial judicial system that recognized case law of the European Court of Human Rights.

To draw the bottom line, international law is both a system of voluntary self-restrictions of states in their rights and a legal framework that defines the rules to be carried out by all member states to achieve common prosperity. Please, note that the UN is not a legislature for all countries. Most of its Resolutions have the nature of recommendations. To some extent, resolutions adopted by the Security Council acting under Chapter VII of the Charter, are considered binding. However, the main difference between national and international law is the lack of a system of coercion. It should be emphasized that each state, including Ukraine, independently determines which treaty it is obliged to abide by. If a state is e.g. not a signatory to the Chemical Weapons Convention, it cannot be considered a violator of international law.

Contrarily, the enshrinement of the provision on non-compliance with international treaties in the national Constitution will not legitimize it. According to the basic principle of the «*pacta sunt servanda*» the UN Charter and Article 27 of the Vienna Convention on the Law of Treaties stress that a party cannot invoke domestic law to justify its non-performance of a treaty. Treaties adopted by the government of Ukraine are simultaneously a heavy burden, sometimes accompanied by complaints of non-fulfillment of commitments, and inviolable rules that secure the universal human rights of Ukrainians and foreigners regardless of the political will of the state.

Sources:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Закон про порядок укладення, виконання і денонсації міжнародних угод СРСР – 1978 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/whhs>

3. Тункін Г.І. Теорія міжнародного права / Тункін Г.І.; Зерцало. 2009. – с.44
4. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В.Г. Буткевич, В. В. Мицик, О.В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. с.281.
5. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. – Львів; Одеса : Фенікс, 2017. с. 10.
6. Kelsen H. Pure Theory of Law / Translation from the Second German Edition by M. Knight. Berkeley: University of California Press, 1967, p. 39.
7. Закон України «Про міжнародні договори України» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст.540. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969 (Прийняття від 14.04.1986) - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

Lyudmyla Deshko
*Doctor of Laws, Professor,
Professor of Department of Constitutional Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

PROVIDING MEDICAL AID TO COVID-19 CONTAMINATED AND OTHER PATIENTS: UKRAINIAN EXPERIENCE

Since 2014, Ukraine has been reforming local self-government and territorial organizations of power, and since 2015, the Government of Ukraine has initiated transformational reform of the health care system, also, since 2018 Ukraine has been reforming the health care financing system. The acute respiratory illness COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2 has become an indicator of the effectiveness of these reforms and it has demonstrated once again the necessity for consolidation of efforts from public authorities and local governments to prevent pandemic, ensure accessibility and quality of health care in local communities.

Since June 1, 2020, the following state-guaranteed medical care packages have been applied: primary health aid; emergency medical aid; acute myocardial infarction; acute stroke, provided in stationary hospital conditions; four packages for COVID-19 treatment. At the initiative of the National Health Service of Ukraine, health care facilities were divided into two groups:

- 1) health care facilities that provide medical aid to COVID-19 patients;
- 2) health care facilities that provide medical care to patients who are not ill for COVID-19.

Health care facilities of the first group must have the appropriate number of staff and equipment to provide care to patients with any manifestations of the disease of any severity, as well as to enter into an agreement with the National Health Service of Ukraine. Such facilities receive funds from the National Health Service of Ukraine according to the tariff. Under these agreements, the institution is to be provided with medicines, consumables, as well as additional payments of up to 300% to medical staff who work directly with COVID - 19 patients.

In case that a health care facility has not entered into a contract for a COVID-19 treatment package with the National Health Service of Ukraine, this establishment may provide medical aid to patients, who are not ill for COVID-19 only. Today, the National Health Service of Ukraine has an agreement on inpatient package for the treatment of COVID-19 with 437 health care facilities. The total network of inpatient health care facilities in Ukraine is more than one thousand institutions.

Nevertheless, there are a number of other important issues which require consideration as well as action: visit of the family doctor to the patient's home, establishing and functioning of ambulance crews within the newly formed united territorial communities.

The decision to visit the patient's place or not is to be made by the family doctor himself. The doctor's work should be optimized. If a patient needs urgent medical aid, an ambulance is to arrive to the patient's and provide all necessary medical aid or hospitalize the patient . The family physician uses remote communication methods and thus provides medical aid to COVID-19 patients. If a local community or health care facility sees the need to create an ambulance crew, Ukrainian law does not prohibit this. Some primary aid centers create regular teams that work on weekends, as well as round-the-clock teams (contact center, teams that can arrive

on call). However, the National Health Service of Ukraine reimburses the costs of medical care only in accordance with the concluded agreements with the health care institutions and within the framework of the tariffs of the state-guaranteed package of free medical care.

Conclusions. The following problems that arise when providing free medical aid to citizens of Ukraine in state and municipal health care facilities in the conditions of COVID-19, the solution of which requires consolidation of efforts of public authorities and local governments are as follows: financing of health care facilities; providing isolation of COVID-19 patients patients; providing health care facilities that have separate buildings and isolation of COVID-19 patients patients, planned medical care when establishing quarantine and the introduction of enhanced anti-epidemic measures in areas with significant spread of acute respiratory diseases and COVID-19 caused by coronavirus-SARS-CoV 2; provision of medical aid to COVID-19 patients by a family doctor, establishment and functional activity of ambulance crews in the newly formed united territorial communities.

Ольга Дженжебір

к.соц.ком.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У зв'язку з дестабілізацією політичної ситуації в нашій державі в останні роки окремі норми Конституції України набули особливої актуальності. І наразі в журналістській діяльності відбулася перестановка правових акцентів, коли боротьба за свободу слова трансформувалась для фахівців журналістики у боротьбу за власну територію шляхом протистояння інформаційній війні.

Ключові слова: журналістська діяльність, інформація.

Конституція України як головний закон, що регулює роботу фахівців усіх галузей нашої держави, є первинним джерелом правової інформації в діяльності українських журналістів. Багато її статей сьогодні успішно реалізуються і стають основою для розробки нових законів у контексті розвитку інформаційного права.

Відповідно до статті 10 Конституції “державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України” [1].

Протягом останніх років групи медіахолдингів значною мірою здійснювали забезпечення навчання професійних журналістів шляхом проведення занять з української мови у телестудіях за різними напрямками підготовки: від стилістики української мови до орфоєпії. Водночас відбувалось навіть активне видавництво навчальних книг з української мови окремими телевізійними каналами. Були прийняті Закон України №2054-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23.05.2017 р., який визначає обов’язкову частку української мови на телебаченні, а також Закон України № 1421-VIII “Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій” від 16.06.2016. Обсяг обов’язкової частки української мови в ефірі у зв’язку з цим значно збільшився і це питання на державному рівні перебуває під контролем Уповноваженого із захисту державної мови, який наразі нерідко звертається до Нацради з питань телебачення і радіомовлення щодо застосування заходів, передбачених законодавством, через недотримання вимог щодо обов’язкової частки державної мови. Є також випадки застосування санкцій – накладення штрафу на окремі телевізійні канали (“Bolt”, “Дача”, “Епоха” та ін.) і радіостанції (“Шансон”, “Перець FM”, “Best FM” та ін.) у зв’язку з порушенням мовних квот.

Вибори до Верхованої Ради IX скликання відобразили актуальність участі журналістів у політичному житті країни, адже їх підсумком стала наявність значної кількості представників саме цієї професії в парламенті. Журналіст сьогодні хоче бути не лише оглядачем, а і учасником владних рішень. Згідно зі статтею 36 “громадяни України мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у вибо-

рах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України [1]. Журналісти у парламенті наразі проявили активну діяльність, адже подали чимало законопроектів, поправок, здійснювали виступи з місця і з трибуни.

Також для журналістів їх діяльність, яку можна віднести до творчої, не обмежується на рівні Конституції і дозволяє поєднувати її з парламентською. Водночас ряд інших посад таку можливість виключає. За нормами статті 78 “народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності)[1].

Ще одним напрямом конституційно-правових засад є питання безпеки журналістів. У зв’язку з загостренням політичної ситуації в країні та з початком проведення антитерористичної операції на сході України роль військових журналістів зросла, тому що інформаційна війна відбувалась і відбувається досі і кореспонденти офіційних телевізійних каналів та радіостанцій, друкованих та електронних видань стали головним джерелом подання не викривленої інформації, хоч їх діяльність і пов’язана з особистими ризиками. Програти інформаційну війну для державної влади сьогодні означає програти владу. Тож набули особливої актуальності засади статті 17: “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”[1]. У ході АТО нерідким явищем були затримання журналістів. Підстави для їх захисту прямо передбачені в статті 29: “кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом”[1].

Водночас у статті 34 передбачено обмеження щодо права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію: “здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфі-

денційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя”[1].

Таким чином, конституційно-правові засади журналістської діяльності є як дозвільними, так і обмежувальними. Активно впроваджувати нові мовні вимоги, долучатись до можливості стати представником влади чи учасником воєнних дій безпосередньо на полі бою, – на чому зосередити свою професійну роботу кожен журналіст обирає сам. Правові норми спрямовані, насамперед, на забезпечення державного суверенітету і цілісності, питання якого можуть загострюватися в зв’язку з внутрішніми і зовнішніми інформаційними війнами. Але з настанням епохи соціальних мереж здійснювати це стає дедалі важче, адже вони слабко контрольовані. У період суспільно-політичної дестабілізації як захист для журналістів – імперативні норми Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4603> (дата звернення: 07.06.2021)

В’ячеслав Джунь
*доктор юридичних наук,
суддя Конституційного
Суду України у відставці*

НОВА КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК АКТ УСТАНОВЧОЇ ВЛАДИ НАРОДУ (КОНСТИТУЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА)

Є декілька вагомих причин поміркувати про необхідність прийняття нової Конституції України і, відповідно, про порядок її розробки і ухвалення.

По-перше, низка фахівців з конституційного права у різний час і з різних міркувань стверджували, що Конституція України 1996 року безнадійно застаріла. Може це занадто радикальна оцінка, особливо щодо розділу прав людини, але на мій погляд головна політична проблема сучасної України полягає в тому, що народ як Суверен, фактично, був на той час відсторонений від процесу розробки та ухвалення чинної Конституції України, а, відповідно,

від влади і від контролю за владою. Треба мати політичну мужність визнати, що чинну Конституцію України ухвалили і, відповідно, вносили до неї зміни не Суверен, а креатура олігархічних груп, що сформувались в Україні ще у першій половині 1990-х років. Тому очевидно праві ті, хто пропонує запускатися процес розробки і ухвалення нової Конституції, метою якого має стати дійсне повернення установчої влади народу, для того щоб він міг визначити оптимальну конфігурацію встановлених влад у своїх інтересах, а не в інтересах різних класів можновладців.

По-друге, в Україні є наявною проблема інтелектуальної і духовної неспроможності, неадекватності сучасної політичної еліти України, яка наскрізь корумпована, інтелектуально провінційна і політично нездатна відповідально здійснювати владу, що вже призвело до низки гострих конституційних криз, що мали наслідком політичні революції 2004 та 2014 років. Проте використання важелів державної влади виключно для задоволення інтересів олігархату продовжується, що зумовлено недосконалим державним ладом сучасної України. Логічними результатами цієї елітної неспроможності стало те, що політична система України працює з постійними збоями, політична криза стала перманентним явищем. Тому їй треба усувати, наскільки це можливо, від участі в конституційному процесу. Бо інакше усе піде по новому колу ... у глухий кут старих суперечностей. Треба обмежити доступ до підготовки нової Конституції депутатів Верховної Ради та Президента і покласти цю вкрай важливу функцію на інститути громадянського суспільства, в першу чергу інститути академічного самоврядування.

По-третє, висловлюючись «низьким стилем», чинну Конституцію України «використовували» для своїх політичних потреб усі Гаранти її додержання (крім Кравчука, оскільки за його каденції Конституцію ще не ухвалили). Згадайте Гаранта Кучму - референдум 2000 року і його базікання про нестачу повноважень для «нібито реформ», а насправді для випестування олігархів типу Пінчука, Ахметова та інших. Потім Гарант Ющенко з його намаганнями призначити конституційний референдум для ухвалення вже «своєї Конституції» з бонапартистськими повноваженнями для себе, але тоді ще незалежний Конституційний Суд поклав цьому край своїм рішенням від 16 квітня 2008 року. Потім Гарант Янукович, враховуючи його досвід, спочатку позбув-

ся незалежних суддів в КСУ, а «оновлений Суд» зі слухняними мантиєносцями ухвалив потрібні рішення, спочатку у справі тушок, а потім виніс рішення від 30 вересня 2010 року про відновлення президентських повноважень, що уможливило фактичний державний переворот. Ту ж саму політичну лінію продовжують гнути як попередній, так й діючий Гарант. Усім їм катастрофічно не вистачає повноважень. Тому об'єктивно виникла проблема: *як охороняти Конституцію від Гарантів її додержання.... за наявного конституційного регулювання....?*

По-четверте, слід мати чітке розуміння, що нова Конституція має стати на відміну від чинної не Основним Законом держави, а позитивним *Актом установчої влади українського народу....* Щоби так радикально змінити правову природу Конституції, для розробки її проекту має бути передбачено інститут незалежної *конституанти*. Для забезпечення конституційного континуума цей конституційний орган повинен бути створений відповідно до положень чинної Конституції у розділі XIII. Отже єдине завдання Верховної Ради України у конституційному процесі полягає в тому, щоб внести необхідні зміни до цього розділу, передбачивши в ньому норми про порядок заснування, призначення, завдання і повноваження Конституанти. На цьому функції Верховної Ради у конституційному процесі мають закінчуватись. Це забезпечить легітимність і легальність конституційного процесу. Якщо ж знову доручити підготовку проекту нової Конституції *вторинним владам* - законодавцю чи Президенту, то ми отримаємо новий олігархічний проект влади. Знаємо ми й якими мотивами керуються її розробники, а саме.... вузькокорисливими і кон'юнктурними.

Для пропозиції розробки нової Конституції саме конституантою є необхідні правові підстави. У пункті 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України визначено: *«... прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної ради на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції*

України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом [1, с. 32] .

Члени конституанти мають обиратись на всенародних виборах з числа визнаних і визначених фахівців у галузях права, політики, економіки та соціології. Визначати коло кандидатів для майбутнього обрання на цих виборах можна доручити З'їзду представників науковців з Вишів та академічних установ НАН та інших академій. Це дозволить усунути від конституційного процесу цинічних політиканів з хижими намірами та брудними руками... Схвалювати (чи відхиляти) проект Конституції, розроблений конституантою, має Суверен - народ України як *суб'єкт первинної влади* на конституційному референдумі. Це забезпечить новій Конституції найвищий рівень легітимності. Ухвалена таким чином Конституція не дозволить можновладцям маніпулювати її положеннями, як це відбувалось, наприклад, коли владною верхівкою утаємничено готувалась федералізація України, надання особливого статусу регіонам Донбасу і амністія сепаратистам. А, взагалі, лекала, за якими має бути підготовлена і прийнята нова Конституція - це дуже важливе питання і пропозиції щодо процедур її підготовки і ухвалення слід добре обміркувати. Головним здобутком конституційної реформи повинно стати *перезаснування української державності*, перетворення її з олігархічної на справді народну.

Список використаних джерел:

1. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001. – К.: Юрінком Інтер. 2001. – 512 с.

Емілія Дмитренко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового
права, Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

Відповідно до статті 3 Податкового кодексу України податкове законодавство України складається з Конституції України, Податкового та Митного ко-

дексів України, інших законів і підзаконних актів у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням загальнодержавними та місцевими податками та зборами [1, ст. 3]. В умовах сьогодення податкова система України та законодавство, яке її регулює, суттєво змінюються відповідно до Угоди з Європейським Союзом та з урахуванням досвіду інших держав. В якості прикладу можна розглянути інститут податкової амністії, яку проводили чимало країн, а деякі з них декілька разів і на різних умовах.

В Україні це питання також неодноразово обговорювалося, однак законодавчих рішень не було прийнято. Його актуальність обумовлена з-поміж іншого і необхідністю подальшої імплементації в Україні Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (Плану дій BEPS), який був розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для боротьби з розмиванням бази оподаткування і переміщенням прибутків за кордон. Саме тому 25 лютого 2021 було зареєстровано декілька законопроектів щодо врегулювання процедури податкової амністії в Україні. Ними пропонується внести зміни до Податкового кодексу України, Бюджетного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про нотаріат» та інших законодавчих актів (реєстраційні номери законопроектів № 5153, № 5154, № 5155, № 5156).

Детальніше зупинимося на аналізі проекту закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особам належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету (реєстраційний № 5153) – далі законопроект № 5153 [2]. Цим законопроектом передбачено провести одноразове (спеціальне) добровільне декларування або інакше – податкову амністію.

Сутністю податкової амністії відповідно до законопроекту № 5153 є декларування фізичними особами окремих своїх активів (доходів). Насамперед це доходи, що підлягали в момент їх нарахування (отримання) оподаткуванню в Україні та з яких не були сплачені податки і збори. Також підлягають декла-

руванню доходу, які не були задекларовані в порушення податкового та валютного законодавства протягом будь-якого з податкових періодів, що мали місце до 01 січня 2021 року. Отже, у законопроекті чітко визначено період поширення декларування і, відповідно, звільнення від відповідальності за порушення законодавства, а саме будь-який з податкових періодів, що мали місце до 01 січня 2021 року. Однак зазначена норма не відповідає статті 58 Конституції України, відповідно до якої закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, а також ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення [3, ст. 58].

Аналіз інших положень законопроекту № 5153 засвідчив, що об'єктами декларування виступають активи (доходи) в Україні та (або) за кордоном, а його суб'єктами – фізичні особи (резиденти та нерезиденти). Останні можуть бути суб'єктами декларування за умови, якщо на момент набуття активів (доходів) вони були резидентами.

Окрім того, фізична особа має сплатити збір з одноразового (спеціального) добровільного декларування за відповідною ставкою: 5% – для валюти, розміщеної на рахунках в банках України, та інших активів які знаходяться (зареєстровані) в Україні; 9% – для валюти на банківських рахунках та інших активів, які знаходяться за кордоном. Окремо встановлено ставку оподаткування 2,5% – для ОВДП, придбаних у період з 01 січня 2021 року по 20 червня 2022 року до подання декларації.

Водночас не потребує спеціального декларування нерухомість (зокрема, квартира – до 120 кв. м. чи майнові права на таку квартиру; житловий будинок до 240 кв. м. чи його незавершене будівництво, за умови права власності на земельну ділянку; нежитлова нерухомість (в тому числі незавершена) некомерційного призначення до 60 кв. м.; земельні ділянки у межах нормативів безоплатної приватизації) та інші активи – сумарною вартістю не більше 400 тис грн.

Отже, як свідчить аналіз законопроекту, для цілей реалізації податкової амністії запроваджується збір з одноразового (спеціального) добровільного декларування. Однак, на нашу думку, йдеться не про збір, який відповідно до Податкового кодексу України передбачає отримання спеціальної вигоди

платником [1, ст. 6], а про сплату податку на доходи фізичних осіб за спеціальними ставками.

Також викликає певні застереження і положення законопроекту № 5153 щодо звільнення за результатами декларування фізичної особи від адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства, пов'язані із ухиленням від сплати податків в частині задекларованих активів. Якщо детально проаналізувати цю норму, то її зміст суперечить положенням статей 67 та 68 Конституції України про обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом та неухильно додержуватися Конституції України та законів України [3, статті 67,68]. Окрім того, це суперечить таким принципам оподаткування, визначених у Податковому кодексі України, як:

рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації (зокрема, незалежно від форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства [1, підпункти 4.1.2, 4.1.3 пункту 4.1 статті 4].

Також зі змісту положень законопроекту № 5153 впливає, що платники податків, які не задекларували окремі свої активи (доходи), обсяг яких перевищує встановлений законопроектом, можуть вважатися такими, що порушили законодавство в частині сплати податків і зборів. А це суперечить частині другій статті 61 Конституції України, згідно з якою юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [3, ст. 61].

Отже, аналіз законопроекту № 5153 свідчить про необхідність його подальшого опрацювання, в тому числі й узгодження його положень з окремими статтями Конституції України та Податкового кодексу України. Лише досконале законодавство та його відповідність Конституції України є запорукою формування ефективної податкової системи за сучасних умов.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 09.06.2021).

2. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=71231 (дата звернення: 07.06.2021).

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. №254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2021).

Андрій Євстігнєєв

*доктор юридичних наук, професор Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, член Центральної виборчої комісії,
м. Київ, Україна*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ У ВИБОРЧОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Однією із найважливіших гарантій реалізації конституційних приписів, якими Україну проголошено демократичною і правовою державою, є закріплення основних вихідних засад організації і проведення виборів (принципів), які б відповідали найкращим світовим практикам та дозволяли народу реально бути єдиним джерелом влади, як це закріплено в ст. 5 Основного закону.

Зазначеним принципам присвячено ч. 1 ст. 71 Конституції України [1], якою визначено, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. При цьому, пояснення змісту кожного із вказаних принципів не наводиться.

На нашу думку, всі передбачені принципи є актуальними та важливими в контексті організації і проведення вільних і відкритих демократичних виборів в Україні. Зазначені принципи відповідають загальноновизнаним міжнарод-

ним стандартам та не втрачають своєї актуальності і зараз, через чверть віку після прийняття Конституції України.

Підтвердженням цьому є в тому числі положення основного кодифікованого законодавчого акту з питань організації і проведення загальнодержавних і місцевих виборів в Україні – Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р. (далі - ВКУ) [2].

Так, Книга перша ВКУ містить окремий розділ II «Основні принципи виборчого права», який складається із 14 статей. Системний аналіз відповідних положень ВКУ дає підстави для висновку, що на рівні кодексу визнано й закріплено такі конституційні принципи організації і проведення виборів, а саме: 1) загального виборчого права, 2) вільних виборів, 3) рівного виборчого права, 4) прямого виборчого права, 5) таємного голосування.

При цьому, на відміну від приписів Основного закону, в ВКУ кожен із зазначених принципів достатньо детально характеризується і розкривається.

В ст. 7 ВКУ встановлено, що вибори в Україні є загальними, право голосу мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років (такі громадяни є виборцями). Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним. Крім того, уточняється, що право голосу на місцевих виборах мають виборці, виборча адреса яких віднесена до відповідної території (територіальної одиниці).

Ст. 14 ВКУ передбачено, що вибори в Україні є вільними. Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні. При цьому, громадяни України мають право вільно агітувати за або проти кандидатів, партій (організацій партій) - суб'єктів відповідного виборчого процесу, вільно і всебічно обговорювати передвиборні програми кандидатів, партій (організацій партій), політичні, ділові та особисті якості кандидатів. Кандидати, партії (організації партій) - суб'єкти відповідного процесу можуть вільно вести передвиборну агітацію з дотриманням вимог цього Кодексу; застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється. Саме в контексті вільних виборів регламентовано особливості голосування військовослужбовців, які за загальним правилом голосують на звичайних виборчих дільницях, роз-

ташованих за межами військових частин (формувань), для чого військовослужбовцям строкової служби в день виборів надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години протягом часу голосування, визначеного ВКУ.

У ст. 12 ВКУ розкрито зміст важливого і водночас багатоаспектного принципу рівного виборчого права. В контексті активного виборчого права визначено, що вибори проводяться на основі рівного виборчого права, а громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах; при цьому кожен виборець має один голос на кожних виборах, у яких він має право брати участь. В контексті пасивного виборчого права зазначається, що усі кандидати, зареєстровані у порядку, встановленому цим Кодексом, мають у виборчому процесі виборів, на яких вони висунуті, рівні права та беруть участь у цьому процесі на умовах, рівних для відповідних виборів; усі партії (організації партій), які набули статусу суб'єкта виборчого процесу відповідно до цього Кодексу, мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних загальнодержавних (відповідних місцевих) виборів у порядку та в межах, встановлених цим Кодексом.

Щодо прямого виборчого права, то у ВКУ (ст. 13) зазначається, що виборці обирають Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів безпосередньо шляхом голосування за кандидатів (виборчі списки кандидатів), зареєстрованих у порядку, встановленому ВКУ, а результати виборів визначаються безпосередньо підсумками голосування виборців.

Принцип таємного голосування полягає в тому, що контроль за змістом волевиявлення виборців, встановлення або розголошення змісту волевиявлення конкретного виборця будь-яким чином забороняється, а членам виборчих комісій, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця (ст. 16 ВКУ).

Слід зазначити, що всі вищевказані принципи здебільшого одержали своє закріплення в межах норм ВКУ, що стосуються проведення окремих типів і видів виборів, хоча окремі зауваження можуть виникати (наприклад, щодо

дотримання принципу рівного виборчого права в контексті обов'язкових квот певних суб'єктів виборчого процесу у виборчих комісіях, доступу незалежних кандидатів до виборчих кампаній, реального дотримання гендерної рівності тощо, що очевидно потребує додаткового аналізу, за наслідками якого можуть бути випрацьовані варіанти корегування ситуації).

Одним із вагомих доказів відповідності виборів, що проводились в Україні в останній час, міжнародним стандартам та конституційним принципам (які, на нашу думку, цілому узгоджуються із такими стандартами), є, наприклад, висока оцінка організації і проведення місцевих виборів 2020 року, отримана з боку Європарламенту та Місії ОБСЄ/БДПЛ (англ. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) [3].

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4396>.
2. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
3. Україна здобула визнання за демократичні вибори та зміцнення плюралізму. URL: <https://mailchi.mp/ifesukraine.org/runmorewomen-eng-4819278?e=e0ca7141c9>.

Єфремова Н.В.,
*к.ю.н., доцент, доцент кафедри
історії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ СТЕПАНА БАРАНА, ЯК МАЛОВІДОМА ПАМ'ЯТКА З ІСТОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

28 червня 2021 року в Україні відзначається 25 років з часу прийняття Конституції Незалежної України. Основний Закон з'явився лише на п'ятий рік

після здобуття Україною незалежності, хоча перші проекти було підготовано ще у 1991 році. Тривалий і складний процес розробки документу відобразився у 15 його проектах, але завершальний період роботи припав на квітень, травень і червень 1996 року. Конституція народжувалась у складних політичних і наукових дискусіях, які не припинились і після її прийняття. З 1996 року до змісту Конституції сьома законами були внесені зміни та доповнення, останнім у 2019 році, але до сьогоднішнього дня дискусія не вщухає.

Традиційно, святкуючи ювілейні дати глобальних подій в історії вітчизняного права, прийнято казати не тільки про здобутки та проблеми, а й про історичні віхи його еволюції. Така традиція є цілком логічною і закономірною, бо закони не повинні народжуватись без врахування культурних традицій конкретного народу. Таку позицію ми можемо побачити навіть у тексті самої Конституції України 1996 року, де, наприклад, у статті 11 її авторами прямо зазначено, що: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1]. Згадки прикладів з історії українського державо- і правотворення присутні і в інших статтях документу, що призводить до висновку про те, що історичні культурно-правові традиції стали важливим компонентом у процесі вироблення Основного Закону України.

Доцільно нагадати, що при підготовці тексту Конституції України 1996 року для вивчення пропанували не лише Конституції Радянської України, а і напрацювання українських правників ХХ сторіччя доби Української революції 1917-1921 років. І хоча перелік таких матеріалів не є дуже великим, але є у ньому доволі унікальні розробки, наприклад проект Основного Державного Закону «Про устрій Української Держави», підготований відомим правником, заступником голови Всеукраїнської Національної Ради Степаном Бараном у 1920 році [2]. Остаточна підготовка проекту припала на травень 1920 року, коли у Кам'янці-Подільському свою роботу розпочала спільна комісія з вироблення нової Конституції УНР. Її очолив міністр внутрішніх справ М. Білінський.

Приватний проект Конституції, підготовлений С. Бараном, має назву Основний Державний Закон «Про устрій Української Держави» і складається з

десяти розділів: 1. «Українська Держава»; 2. «Православна Церква»; 3. «Права та обов'язки горожан»; 4. «Державний Сойм і Державна Рада»; 5. «Голова Держави»; 6. «Правительство»; 7. «Самоврядування»; 8. «Суд»; 9. «Оборона Держави»; 10. «Переходові і кінцеві постанови» та 150 артикулів [2, с. 9-32].

У першому розділі проекту автор встановив: «Українська Держава є самостійною і незалежною державою з демократичним, парламентарним і республіканським устроєм і носить назву: Українська Народна Республіка» [2, с. 9]. Відповідно § 3 проекту передбачалось, що «більші частини Української Держави, що являють собою окремі господарські інтереси, здобудуть місцеву автономію з власними Краєвими Сеймами, які видаватимуть закони у справах місцевого значення» [2, с. 9]. Вперше за всю практику державотворення УНР з'явилося положення, згідно з яким кордони Української Держави встановлювалися і замінювалися тільки Основним Державним Законом [2, с. 9. – §4]. Державним гербом Української Держави залишався тризуб золотого забарвлення на синьому тлі, а державною мовою встановлювалась українська. Згідно § 9 проекту вся повнота влади в Українській Державі належала «до загалу її горожан» (громадян. – *Н.Є.*), що виконує цю владу в царині законодавчій через Державний Сойм, в царині виконавчій через Голову Держави і Раду Міністрів, в царині виміру справедливості через незалежні суди».

Згідно проекту парламент називався Державним Сеймом Української Держави і передбачався «однопалатним тілом». Він обирався на підставі загального, рівного як для чоловіків, так і для жінок, прямого, таємного і пропорційного голосування. У другому розділі православна церква в межах Української Держави проголошувалась автокефальною з патріархом у Києві. У майбутньому передбачалось окремим державним законом означити загальні принципи її організації та її правове становище у державі. У третьому розділі проекту зазначено: «всі горожане Української Держави, як чоловіки так і жінки, без різниці віри, народності і походження є рівні перед правом» [2. – Арт.13, с. 10]. Скасовувались усі дворянські титули як причина соціальної нерівності громадян в державі. Усі громадяни мали рівні політичні права. Затверджувались свобода віросповідання [2. – Арт. 18-21], національного, економічного і культурного розвитку для національних меншин [2. – Арт. 22], гарантувались забезпечення права людини на свободу [2. – Арт. 24-25],

недоторканність помешкання громадянина [2. – Арт. 27], охорона власності, свободу пересування [2. – Арт. 29], обрання професії [2. – Арт. 30], таємниця листування та кореспонденції [2. – Арт. 37], вільність думки, слова і друку в межах закону [2. – Арт. 37]. Отже, автор проекту активно намагався реалізувати принцип рівноправності усіх громадян держави, відхиливши «трудоий принцип».

У проєкті автор використав ідею соціальної та правової держави, і хоч Україна не визначалася ним соціальною державою, як, наприклад, це зроблено у ст. 1 розділу I Конституції України 1996 року, проголошені соціальні права і свободи у ньому є одними з найчисленних із закріплених.

Велике значення на той час, як і сьогодні, мало питання правового захисту людини від непомірної експлуатації, забезпечення працюючим здорових умов праці та відповідного рівня винагороди за працю. Тому у 31 статті також було стверджено право держави контролювати як умови найманої праці так і її винагороду. За проєктом кожен громадянин мав право на вільний вибір професії (Арт.30), а обмеження в цьому напрямі були можливими лише на підставі закону. Працедавці і робітники визначались в статті 31 рівними супроти себе.

Порівнюючи статтю 32 проєкту С. Барана зі статтею 44 Конституції України можна побачити гарантування громадянам країни права на страйк. Заслужує на увагу і стаття 35 проєкту, де встановлювалось «Держава є обов'язана винагородити державних громадян за шкоду, що їм заподіється урядовими державними цивільними, або військовими особами, що не було згідне з законом, або з обов'язками служби. Внесення позову проти держави о відшкодування з цього титулу не залежить від дозволу держави. Держава має право жадати від урядовця, що заподіяв шкоду, звороту відшкодування, що вона його заплатила пошкодованому громадянину. Ті самі постанови відносяться і до відповідальності самоврядувань та громад за шкоду, що їм заподіяно громадянам протизаконним урядованням їх органів...» [2. – Арт. 34]. Тобто, в статті прямо говориться про суб'єктивне публічне право, коли приватна особа має право звернутися з позовом до держави через суд, що свідчить про дуже високий рівень демократичності цього проєкту. Нагадаємо, що в сучасній Конституції України, нажалі такий пункт відсутній.

Вперше в проєкті Основного Закону України передбачалась обов'язкова загальна початкова освіта для громадян держави. Так, артикул 40 проєкту фактично забезпечив можливість вибору професії людини, бо неграмотна людина неспроможна скористатися правом широкого вибору професії.

Щодо обов'язків громадян перед державою, то у проєкті зазначалось: «всі горожане є обов'язані до вірності державі...» [2, Арт. 44], затверджувався загальний військовий обов'язок для чоловіків [2, Арт. 45–46], громадяни зобов'язувались коритися державним законам і шанувати законну владу [2, Арт. 47]. Стосовно іноземних осіб, артикулом 48 встановлювалось, що: «кожний чужинець з часу, коли вступив на землю Української Держави, є вільний, стоїть під охороною її законів і користується зі всіх прав українського горожанина, крім прав політичних» [2. – Арт. 48]. Проєкт також містив положення про громадянство Української Держави, до якого належали: «1) Всі особи української народності, що мешкають в межах Української Держави; 2) всі особи інших народностей, що в дні першого липня 1914 р. стало найменше від року мешкали в межах Української Держави і їх діти, причому не рахується за стало замешканих всі урядові і військові особи бувшої Російської імперії, що не уродилися в межах Української Держави» [2, Арт. 14]. Окремим законом передбачалось більш повно встановити процедуру набуття та позбавлення громадянства.

На наш погляд, вельми слабо нормативно розробленим був сьомий розділ проєкту про самоврядування, де так і не були сформульовані конституційні принципи взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в державі. У восьмому розділі встановлювалось, що: «судові вироки і постанови видаються в імені Української Народної Республіки» [2, Арт. 129]. Організацію та компетенцію судів повинні були визначити окремі закони. Судді призначались главою держави з числа повноправних громадян держави, які відповідали вимогам (майбутнього Закону про судій. – *Н.Є.*), та визнавались як повністю незалежні і підпорядковувались тільки законам [2, Арт. 132]. Судовий процес передбачався проєктом усним і гласним. Утворювався і єдиний Найвищий Касаційний Суд [143, Арт. 136].

Узагальнюючи викладене, підкреслимо, що проєкт Конституції С. Барана містить у собі такі конституційні принципи, як: розбудова демократичної,

соціальної, правової держави з розподілом влади на три окремі гілки – законодавчу, виконавчу та судову, верховенство закону в державі. Автор по-спідовно і неухильно намагався реалізувати принцип рівноправності усіх громадян держави, не беручи до уваги ознаки національності, походження, віросповідання та статі. І хоча проект створювався автором як тимчасовий, він позначився досить новаторськими для того часу поглядами. Разом з тим, документ практично не містить у собі положень з Конституції УНР 1918 року та важливих висновків з політичних реалій революції в Україні 1917-1920 років. Мабуть ці обставини у сукупності з іншими проблемами і призвели до появи у проекті недоліків та різних помилок юридично-правового характеру. Однак, після обговорення, комісія внесла низку доопрацювань та затвердила урядовий проект Конституції України, якому все ж не судилося стати діючою Конституцією.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Устрій Української держави, проекти конституцій УНР. Львів. 1920. – 32 с.

Захарченко Петро
*доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії
права та держави Інституту права
Київського національного університету
імені тараса шевченка*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: РІК 1918

Процес розвитку конституцій у світі загалом та Європі зокрема, на переконання дослідників їхньої історії, проминув кілька етапів. Перший (старих конституцій) – з моменту їхньої появи і до Першої світової війни; другий – міжвоєнне двадцятиріччя (нових конституцій); період після Другої світової війни і до сьогодні (новітніх конституцій). Кожен із названих періодів має

свої особливості і характеристики. Для конституцій другої хвилі, а саме у цей період була ухвалена Конституція Української Народної Республіки, притаманні окремі риси, насамперед, мова йде про включення до предмета конституційного регулювання нового комплексу суспільних відносин (економічних і соціальних); своєрідним розширенням конституційно визначених меж впливу (втручання) держави в життя суспільства та індивіда; надання конституційного статусу новим політичним інститутам (насамперед політичним партіям і профспілкам); поява нової категорії прав і свобод людини (групи соціально-економічних прав і свобод); перші спроби конституційного визначення принципів зовнішньої політики держави тощо. Ці тенденції особливо чітко проявлялися на початках періоду «нових конституцій». Щоправда, у період другої хвилі розвитку конституційного законодавства в частині еволюції прав і свобод спостерігаються певні суперечності. З одного боку, відбувається помітний розвиток і поглиблення змісту прав і свобод людини і громадянина, поява їх нових видів, а з іншого – окремі громадянські права, часто найбільш демократичні, які знаходили своє місце в документах першого періоду, зникають або майже повністю зникли (наприклад, право на повстання, на опір гнобленню тощо) [1].

Названі вади і чесноти конституцій другого періоду їхнього розвитку увібрала в себе й Конституція УНР від 28 квітня 1918 р., робота над якою тривала із липня 1917 р., коли конституційна комісія розробила проєкт тимчасового Основного закону – «Статуту вищого управління України», відхиленого російським Тимчасовим Урядом, до підготовки нового тексту Конституції, започаткованого III Універсалом Української Центральної Ради у листопаді 1917 р., джерелами якої стали демократичні конституції країн Європи і США, Універсали УЦР, Закони «Про адміністративно-територіальний поділ України», «Про національно-персональну автономію», «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» тощо.

27 квітня 1918 р., в умовах крайнього невдоволення керівництва союзних австрійських та німецьких військ діяльністю УЦР, очільник конституційної комісії, заступник голови Ради, депутат від партії українських соціалістів-революціонерів А. Степаненко запропонував терміново внести проєкт Конституції УНР під назвою «Статут про державний устрій, права і вольності УНР»

на розгляд і затвердження законодавчого органу Української Народної Республіки. Через два дні документ був винесений до сесійної зали на закриті засідання Малої Ради. Проект представляв сам очільник комісії, після виступу якого розпочалося постатейне обговорення Основного закону. Після другого та третього читання, під час яких всі статті проекту приймалися із незначними редакційними правками, він був ухвалений. Лише три члени УЦР утрималися від голосування за ст. 1 [2, с.104], в якій зазначалося: «Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною» [3]. Зазначимо, попри копітку роботу над документом, високий рівень законодавчої техніки, застосований при її підготовці, дотримання усіх процедур попереднього обговорення і ухвалення на засіданні Малої Ради УЦР, Конституція УНР 29 квітня 1918 р. не пройшла промульгацію і не була опублікована. Спираючись на авторитетну думку сучасного дослідника вітчизняного конституціоналізму А. Козаченка, вона не стала чинною в Україні, адже, відповідно до тексту IV Універсалу, Основний закон набував юридичної сили після його затвердження Українськими Установчими Зборами, вибори до яких відбулися лише в окремих районах УНР, але зібратися народним обранцям у сесійному залі так ніколи й не вдалося [2, с. 104].

Інша дослідниця історії українського права М. Мірошниченко, яка аналізувала документ з погляду спадкоємності його положень, цілком обґрунтовано вважає, що сучасники мають сприймати Конституцію УНР 1918 р. «не як Основний Закон Держави (в традиційно прийнятому у вітчизняному конституційному праві тлумаченні), а як своєрідну юридично-договірну форму уведення в дію заснованої на правових звичаях/або традиціях і законах системи функціонування владних самоврядних і державних інститутів, що у взаємодії забезпечують баланс інтересів людини (громадянина), суспільства, держави у чітко визначених територіальних межах та конкретному соціокультурному середовищі» [4, с. 23-24].

Отож, Конституція УНР складалася із 8 розділів і 83 статей. Структура, наповнення нормативним матеріалом суголосне з тими критеріями, які від-

повідують нині правилам законодавчої техніки і міжнародним стандартам сучасного конституціоналізму.

У перший розділ увійшли приписи загального характеру, а саме: визнавався суверенітет держави, яка ідентифікувалася як у назві Україна, так і Українська Народна Республіка; народ України унституувався як єдиний суб'єкт здійснення суверенних прав держави через представницький орган – Всенародні Збори України; гарантувалася унітарність і неподільність території України; на засадах децентралізації проголошувався розвиток місцевого самоврядування на рівні земель, волостей і громад; надавалося право на впорядкування в національних межах власних культурних прав національним меншинам України.

Другий розділ законодавець назвав «Права громадян України». В ньому зазначалися загальні правила набуття громадянства, які могли набуватися лише на підставі закону, при цьому інститут подвійного громадянства виключався повністю (ст. 8); урівнювалися в правах чоловіки та жінки, усі громадяни УНР, незалежно від народження, національності, освіти, релігії, майнового становища, оподаткування; ліквідувалися усілякі титули і звання (ст.13); забезпечувалася таємниця листування, свобода слова, совісті, друку, мітингів, право на страйк, створення громадських організацій, гарантувалася свобода проживання, пересування, недоторканність житла [5, с. 297]; активне і пасивне виборче право надавалося усім громадянам, що досягнули 20-річного віку, за виключенням осіб, які знаходилися під опікою унаслідок психічних хвороб.

Третій, четвертий, п'ятий і шостий розділи присвячені організації державної влади в Україні. Влада УНР за класичним демократичним принципом поділялася на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада належала Всенародним Зборам України, що формувалися шляхом всезагальних, рівних виборів на основі таємного голосування за пропорційною системою на трирічний термін. Голова Зборів обіймав посаду глави держави. Виконавча влада зосереджувалася в руках уряду – Ради Народних Міністрів, судова – у Генерального суду; встановлювався порядок їхньої організації та діяльності. Таким чином, Конституція УНР 1918 р. запроваджувала парламентарну республіку.

Діяльність органів місцевого самоврядування регулювалася ст. 26 IV розділу під назвою «Органи влади Української Народної Республіки». В ній зазначалося що управління на місцях вручалось виборним радам і управам громад, волостей і земель, проте обсяги повноважень органів місцевого самоврядування законодавець не виписав. Ст. 39 Конституції визнавалося, що органам місцевого самоврядування, які об'єднували не менше 100 тисяч виборців, належало право законодавчої ініціативи.

Своєрідним взірцем для міжвоєнних конституцій світу, з огляду на впроваджені в тіло Конституції УНР 1918 р. конституційні новели, слід вважати положення про надання окремим національним меншинам (росіянам, євреям і полякам) права задовольняти свої національно-культурні прагнення на всій території України в рамках національно-персональної автономії, яка вже почала впроваджуватися в практичну площину з ухваленням відповідного Закону УНР від 9 січня 1918 р. Більше того, названий закон, що складався із 10 статей, у повному обсязі був включений у текст Конституції УНР окремим розділом під назвою «Національні Союзи» (ст.ст. 69-78). З включенням цього закону, на конституційному рівні закріплювалося право прямої законодавчої ініціативи за самоврядними інститутами народної демократії – Національними Союзом. Лише вони могли офіційно представляти інтереси відповідної національної меншини і отримували, згідно ст. 72, законодавчі повноваження в межах визначеної компетенції. Ухвалені Національним Союзом законодавчі акти, поширювалися винятково на своїх членів, прізвища яких до національного кадастру могли бути як внесеними, так і виключеними, з огляду на особисту заяву про належність особи чи, навпаки, до конкретної нації. Суперечки з питань компетенції між органами Національних Союзів, з одного боку, і державними органами місцевого самоврядування, з іншого, мали вирішуватися адміністративними судами.

Відповідно до ст. 77 за органами Національного Союзу закріплювався державний статус. Вищим представницьким органом Національного Союзу визнавалися Національні Збори, що формувалися «з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці статі і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування на основі принципу

пропорційного представництва» [3]. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обиралася Національними Зборами і була відповідальною перед ними.

Представники кількісно менших націй мали пройти дещо складнішу процедуру для визнання своїх прав на задоволення національно-культурних прагнень. Білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська меншини могли скористатися правом національно-персональної автономії шляхом подання до Генерального Суду заяв від 10 тис. осіб, що підтверджували свою належність до певної нації. На цій підставі кожна із націй мала право на утворення Національного Союзу, члени якого вносилися в іменні списки, що в сукупності становили національний кадастр. Як бачимо, членство в Національному Союзі надавалося не за територіальною, а за національно-персональною ознакою [с. 41].

Отже, ознайомлення та аналіз тексту Конституції УНР або Статуту про державний устрій, права і вольності УНР від 29 квітня 1918 р. дають підстави зробити такі висновки:

по-перше, серед численних державних утворень, що з'явилися після ліквідації Російської імперії у лютому 1917 р., першою на конституційному рівні проголосила своє створення Українська Народна Республіка, юридично оформивши її та відповідних інститутів державної влади та місцевого самоврядування у тексті Основного закону;

по-друге, уперше у світовій законодавчій практиці закріплювався правовий статус національних меншин у формі надання їм національно-персональної автономії, увівши таким чином це поняття у конституційно-правовий обіг;

по-третє, попри дистанцію у сто років, структура Основного закону, наповнення його нормативним матеріалом повністю відповідають сучасним правилам законодавчої техніки і новітнім стандартам світового конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. проф. В. В. Маклаков. 2 - е изд., исправ. и доп. М.: Издательство БЕК. 584 с.

<http://library.khpg.org/files/docs>. PDF (дата звернення: 30.05.2021).

2. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навч. посібник. Полтава: «Астроя», 2020. 217 с..

3. Конституція Української Народньої Республіки Статут про державний устрій, права і вільності УНР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>. (дата звернення: 03.06.2020).

4. Мірошніченко М. І. Перспективний конституційний процес в Україні: проблема імплементації вітчизняного досвіду. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х ч.]. Ч. 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 20-24.

5. Захарченко Петро. Історія українського права : навч. посіб. К., 2019. 436 с.

6. Мірошніченко М. І. Закон про національно-персональну автономію Української Народної Республіки: історичне значення для сучасної конституційно-правової практики України. *Право України*. 2017. №3. С. 38-46.

Ганна Зубенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муніципального права юридичного
факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна*

СВОБОДА ОБ'ЄДНАННЯ В КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключовою ознакою демократичної, правової держави є визнання конституційних прав і свобод людини і громадянина як найвищої соціальної цінності, можливість їх захисту інститутами громадянського суспільства. Серед прав і свобод, закріплених Конституцією України та основними законами держав-членів Європейського Союзу важливу роль відіграє свобода об'єд-

нання, реалізуючи яку громадяни мають можливість створювати різноманітні громадські формування для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Про важливу роль громадських формувань в процесі розвитку громадянського суспільства свідчить той факт, що свобода об'єднання знаходить своє ґрунтовне закріплення в розділах конституцій, присвячених закріпленню правового статусу людини і громадянина. Зокрема, в ст. 18 Конституції Італійської Республіки зазначається: «Громадяни мають право вільно, без спеціального дозволу, об'єднуватися в організації, що переслідують цілі, які для окремих осіб заборонені кримінальним законом. Забороняються таємні об'єднання і такі, що хоча б опосередковано переслідують політичні цілі, досяжні за допомогою організацій військового характеру» [1, с. 23]. Згідно з ч. 1 ст. 46 Конституції Португальської Республіки «Громадяни мають право вільно і без будь-якого дозволу засновувати об'єднання, якщо ці об'єднання не виступають за насильство і їх цілі не суперечать кримінальному закону» [2]. «Всі німці мають право створювати союзи і суспільства. Забороняються об'єднання, цілі або діяльність яких суперечать кримінальним законам або спрямовані проти конституційного ладу або проти ідеї взаєморозуміння народів» [3] – зазначається у ч. ч. 1,2 ст. 9 Основного Закону ФРН. Відповідно до ст. 22 Конституції Іспанії: «Визнається право на об'єднання. Об'єднання, які мають на меті або застосовують засоби, що класифікуються законом як злочинні, є незаконними. Розпуск або призупинення діяльності об'єднань можливо тільки в силу обґрунтованого судового рішення. Забороняються таємні і воєнізовані об'єднання» [4].

Досить докладно закріплюється ця свобода в Конституції Польської Республіки. Зокрема, ст. 58 гарантує свободу об'єднання та встановлює деякі обмеження щодо її реалізації; ст. 11 передбачає свободу об'єднання у політичні партії; в ст. 12 закріплюється свобода утворення і діяльності професійних спілок, соціально-професійних організацій аграріїв, товариств, громадських рухів, інших добровільних об'єднань, а також фондів; а ст. 13 передбачає підстави для заборони політичних партій та інших організацій [5, с. 17-18].

Свободі об'єднання присвячено також ст. 4 Конституції Французької Республіки, ст. 12 Конституції Греції, ст. 35 Литовської Республіки, ст. 27 Конституції Бельгії, ст. ст. 11,12 Конституції Болгарії, ст. 37 Конституції Румунії тощо.

В Конституції України свобода об'єднання закріплюється в 36 та 37 статті. Відповідно до ч. 1 ст. 36 громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [6].

Не зважаючи на те, що для одних держав-членів Європейського Союзу властиве досить лаконічне закріплення змісту свободи об'єднання (Бельгія, Іспанія, Італія, Португалія) і досить докладне для інших (Польща, Греція, Литва, Румунія), можна виокремити певні закономірності, що стосуються природи цього конституційного права та знаходять своє відображення в основних законах вищезазначених держав.

По-перше, в конституціях більшості держав-членів Європейського Союзу ця основна свобода має політичний характер і закріплюється разом з іншими політичними правами і свободами (правом на мирні зібрання, правом брати участь у референдумах, правом на доступ до публічної служби тощо). Хоча, в Конституції Португальської Республіки свобода об'єднання закріплена разом з особистими правами і свободами. В Основному Законі України право на свободу об'єднання закріплено як політичне право.

По-друге, ця свобода має відносний характер, та може бути обмежена у передбаченому законом порядку. Зазвичай підставами такого обмеження є: невідповідність мети утворення громадського формування або його діяльності конституції або закону (в деяких державах – кримінальному закону) (Польща, Литва, Іспанія, Португалія, ФРН); якщо його цілі або діяльність спрямовані проти конституційного ладу (ФРН); посягають на суверенітет та територіальну цілісність держави (Болгарія, Румунія); якщо діяльність громадського формування спрямована на розпалювання расової, національної, етнічної або релігійної ворожнечі (Болгарія); створення ним воєнізованих

формувань чи досягнення цілей за допомогою організацій військового характеру (Італія, Болгарія, Іспанія, Португалія). Подібні обмеження закріплені й ст. 37 Конституції України.

По-третє, в основі реалізації свободи об'єднання лежить конституційно закріплений принцип добровільності. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 35 Конституції Литовської Республіки ніхто не може бути приневолений до членства в будь-якому товаристві, політичній партії чи асоціації [7]. Відповідно до ч. 3 ст. 46 Конституції Португалії ніхто не може бути примушений стати членом будь-якого об'єднання або залишатися його членом [2]. В ч. 4 ст. 36 Конституції України також зазначається: «Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій» [6].

По-четверте, заборона діяльності громадського формування здійснюється в судовому порядку. Відповідна норма міститься в конституціях Греції, Іспанії, Португалії, Польщі та інших держав-членів Європейського Союзу. Так, відповідно до ч. 2 ст. 58 Конституції Польської Республіки рішення про відмову у реєстрації або про заборону діяльності такого об'єднання приймає суд [5, с. 27]. Заборона діяльності громадських формувань в Україні здійснюється також лише в судовому порядку.

В конституціях тих держав-членів Європейського Союзу, де свободу об'єднання закріплено більш розгорнуто, зазвичай зазначаються також види громадських формувань які можуть бути утворені. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 37 Конституції Румунії це політичні партії, професійні спілки та інші форми асоціації; відповідно до ст. 35 Конституції Литовської Республіки це товариства, політичні партії, громадські організації та асоціації. В Конституції Польської Республіки передбачено створення таких видів громадських формувань, як професійні спілки, соціально-професійні організації аграріїв, а також в організації роботодавців, товариства, громадські рухи, інші добровільні об'єднання, а також фонди. Крім того, види об'єднань відповідно до ч. 3 ст. 58 Основного Закону Польської Республіки встановлюються законом.

В конституціях Болгарії, Іспанії, Італії, Португалії та ін. свобода об'єднання закріплюється без конкретизації видів громадських формувань, які мо

жуть бути утворені з метою реалізації вищезазначеного права. Зазвичай в такому випадку вони визначаються органічним законом.

Вцілому регламентація свободи об'єднання в Конституції України відповідає практиці держав-членів Європейського Союзу. При цьому, закріплюючи право на свободу об'єднання ч. 1 ст. 36 Основного Закону визначає також види громадських формувань: політичні партії та громадські організації. Однак, слід зазначити, що в сучасному громадянському суспільстві громадські формування відрізняються більшою різноманітністю, та окрім політичних партій та громадських організацій функціонують громадські спілки, професійні спілки, організації роботодавців, творчі спілки тощо. Враховуючи вищезазначене, вважаємо Україною щодо конституційного закріплення свободи об'єднання має бути запозичений досвід другої групи держав-членів Європейського Союзу, а вищезазначена свобода закріплена без конкретизації видів громадських формувань, що можуть бути утворені. У зв'язку з цим пропонуємо викладення ч. 1 ст. 36 в наступній редакції: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

Список використаних джерел:

1. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К. : Москаленко О.М., 2018. 62 с.
2. Конституція Португальської Республіки : від 2 квітня 1976 р. URL : <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf> (дата звернення : 04.06.2021).
3. Основний Закон ФРН : від 23 травня 1949 р. URL : https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/germany/german-r.htm (дата звернення : 04.06.2021).
4. Конституція Іспанії : від 7 грудня 1978 р. URL : <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#10> (дата звернення : 04.06.2021).

5. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.

6. Конституція України : від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 03.06.2021).

7. Конституції Литовської Республіки : від 25 жовтня 1992 р. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm#гл2 (дата звернення : 04.06.2021).

Микола Іншин

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України, академік НАПрН України*

СОЦІАЛЬНЕ ТА ОХОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Створення ефективного механізму для реалізації та захисту права людини на працю є одним із найважливіших напрямів діяльності будь-якої держави і України не виключення. Закріплення цього права у змісті Основного Закону є однією із основ виконання задекларованих Україною стандартів забезпечення умов для гідного життя її громадян. Сучасні особливості розвитку нашої держави, які характеризуються низкою ускладнень, обумовлених тимчасовою окупацією окремих територій Донецької і Луганської областей та Автономної Республіки Крим, пандемією коронавірусної хвороби COVID-19, соціальною напруженістю, політичною та економічною нестабільністю, актуалізують дослідження трудових прав громадян, як таких, що гарантуються Конституцією України незалежно від того, наскільки проблематичними є сучасні умови становлення України як соціальної правової держави. Аналіз змісту Конституції України [1] свідчить про закріплення нею таких трудових прав, як право вільного розпорядження громадянами своїх здібностей до праці; право на належні, безпечні та здорові умови праці; право на належний рівень заробіт-

ної плати; право на захист від безробіття з незалежних від людини обставин; право на соціальний захист; право на захист трудових прав у встановлені законом способи. Досліджуючи цей перелік прав, можна зробити висновок, що конституційне право на працю має водночас соціальне та охоронне значення.

Як відзначається у науковій літературі, закріплення на рівні Основного Закону трудових гарантій дозволяє характеризувати державу як соціальну, тобто таку, яка забезпечує достатньо високий рівень життя для своїх громадян, та відповідає принципам соціально орієнтованої ринкової економіки [2, с. 44]. Соціальне значення конституційного права на працю в умовах становлення України як соціальної правової держави полягає у тому, що його встановлення в Конституції України гарантує економічну свободу громадян, можливість кожного забезпечувати своє існування самостійно та гарантує забезпечення існування особи державою після втрати нею можливості забезпечувати своє існування власною працею. Соціальне значення конституційного права на працю, на нашу думку, проявляється в наступних аспектах.

По-перше, стаття 43 Основного Закону передбачає, що кожен громадянин має право заробляти собі на життя працею, на яку він погоджується або вільно обирає. Це означає, що завдяки даній конституційній нормі, у кожного громадянина є можливість вільно розпоряджатись своїми здібностями до праці, і тим самим самостійно обирати легальний спосіб, у який буде здійснюватися забезпечення його існування. Право на працю є оплатним, тому працівники, реалізуючи це право, отримують винагороду. Стаття 94 Кодексу законів про працю України [3] передбачає, що винагорода за працю обчислюється, як правило, в грошовому виразі за фактично виконану працівником роботу. У свою чергу, зміст статті 115 цього нормативно-правового акту свідчить про те, що заробітна плата має виплачуватись працівнику регулярно. Іншими словами, конституційне право на працю означає можливість кожного, хто перманентно його реалізовує, регулярно отримувати кошти для забезпечення свого існування. Для того, щоб таких коштів було достатньо для цієї цілі, законодавець в статті 43 Конституції України [1] визначив, що отримувана працівником заробітна плата не може бути нижчою за визначені законодавством мінімальні стандарти, достатні для задоволення мінімальних потреб людини.

По-друге, реалізуюючи право на працю, кожна особа фактично створює засади для забезпечення свого існування у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках. Як свідчить зміст статті 46 Конституції України [1], право громадян на соціальний захист гарантоване системою загальнообов'язкового державного соціального страхування. Відповідно, такі внески сплачуються громадянами за час їхньої працездатності у процесі реалізації конституційного права на працю. Сплата відповідних страхових внесків дозволяє забезпечити існування не лише соціально забезпечити безпосередніх платників, але й забезпечувати соціальний захист інших громадян, які потребують соціальної допомоги. Тому, виплата різноманітних видів соціальних виплат та допомоги є одним із проявів соціального характеру права на працю.

Окрім соціального, право на працю в умовах становлення України як соціальної правової держави має також охоронне значення. Охоронне значення права на працю проявляється в захисті життя й здоров'я працюючих осіб та їхньої можливості заробляти собі на життя працею, яку кожен із них вільно обрав чи погодився на неї. Охоронне значення конституційного права на працю, на нашу думку, проявляється в наступних аспектах.

По-перше, у статті 43 Конституції України [1] разом із встановленням права кожного на працю, визначено заборону примусової праці. Реалізація конституційного права на працю має бути вольовою та добровільною, що зокрема може бути закріплене укладенням трудового договору. У разі, якщо праця суперечить волі особи та не є добровільною, мова йде про примусову працю. О.О. Конопельцева виділила дві ознаки, які дозволяють відрізнити примусову працю від добровільної: 1) примусова праця характеризується відсутністю добровільного бажання особи надати свої послуги для виконання певної роботи; 2) примусова праця передбачає можливість застосування покарання чи насильства у випадку відмови від виконання роботи [4, с. 77]. Законодавець слушно визначив в змісті статті 43 Конституції України [1] види праці, які не є примусовими (військова або альтернативна (невійськова) служба; робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду; робота чи служба, яка виконується відповідно до законів про воєнний і про надзви-

чайний стан), але при цьому будь-яка інша праця, яка відповідає визначеним вище ознакам може вважатись примусовою. Визначення в Основному Законі того, що реалізація права на працю є добровільною, а використання примусової праці забороняється, на нашу думку, є одним із проявів охоронного значення конституційного права на працю.

По-друге, особа, яка реалізовує конституційне право на працю, не може бути позбавлена цього права у спосіб, який суперечить закону. Саме тому, в статті 43 Конституції України [1] законодавець гарантував громадянам право на захист від незаконного звільнення. Як відзначив із даного приводу В.Л. Костюк, звільнення працівника без достатніх правових підстав може бути оскаржене ним в порядку, визначеному чинним законодавством [2, с. 46]. Іншими словами, право на працю передбачає правовий режим його здійснення. Саме тому, припинення цього права може бути здійснене виключно у спосіб та з підстав, який відповідає законодавству. У протилежному випадку, працівник може використати усі доступні способи для захисту свого права на працю (наприклад, ініціювати трудовий спір, чи реалізувати своє право на страйк).

По-третє, право на працю також включає і право належні, безпечні і здорові умови праці, що безпосередньо слідує зі змісту частини 4 статті 43 Конституції України [1]. Як зазначав О.І. Процевський, найбільш повно реалізація даного права втілена в інститутах трудового договору та охорони праці [5, с. 197]. У цілому, більшість пов'язаних із правом на працю трудових прав безпосередньо пов'язані із гарантуванням належних, безпечних і здорових умов праці. Після набуття особою статусу суб'єкта трудових правовідносин реалізація права на працю одночасно означає і реалізацію права на належні, безпечні і здорові умови праці.

По-четверте, про охоронне значення конституційного права на працю свідчить те, що життя, здоров'я і працездатність працівників у процесі їх трудової діяльності є пріоритетними для держави, особливо у контексті осіб, які не є конкурентоспроможними на ринку праці у повній мірі через їхні фізіологічні, соціальні та інші особливості. У підтвердження цьому, стаття 43 Конституції України [1], гарантуючи кожному право на працю, в той самий час забороняє використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Як відзначає із даного приводу В.Л. Костюк, в умо-

вах соціальної держави захист права на працю осіб, які потребують підтримки зі сторони суспільства і держави, має більш важливе соціальне значення. Окрім того, в умовах сучасності, важливо, щоб захист права на працю менш конкурентоспроможних осіб не спричиняв дискримінацій, адже заборона дискримінацій є не менш важливою складовою конституційного права на працю, аніж пріоритетність захисту інтересів вищенаведених осіб [7, с. 8-9]. Отже, охоронне значення конституційного права на працю також полягає і в сприянні категоріям населення, які цього потребують, та в недопущенні дискримінацій у питанні реалізації цього права.

Таким чином, в умовах становлення України як соціальної правової держави, конституційне право на працю має соціальне та охоронне значення. Соціальне значення цього права проявляється у тому, що воно гарантує громадянам зайнятість, яка дозволяє їм забезпечувати не лише власні, але й суспільні потреби. У свою чергу, охоронне значення конституційного права на працю проявляється в його добровільності, забороні примусової праці, в захисті права на працю кожної особи, забезпеченні належних, безпечних й здорових умов праці, а також в підтримці реалізації права на працю із урахуванням фізіологічних, соціальних та інших потреб людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141;
2. Костюк В.Л. Особливості Конституції України як джерела трудового права України. Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки. 2005. Т. 38. С. 41-48.;
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971 р Додаток до N 50;
4. Конопельцева О.О. Юридична характеристика права на працю: поняття і зміст. Право і суспільство. 2016. № 6(2). С. 74-81;
5. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права: монографія. Х.: ХНАДУ, 2014. 260 с.;
6. Костюк В.Л. Конституційне право на працю у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. Часопис Національного університету

«Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kvlnpa.pdf> (дата звернення 11.06.2021 року).

Ісламова Анна
*аспірант Львівського
університету бізнесу та права
член ВГО "Асоціації Українських правників"*

БЛАГОДІЙНИЦТВО - СПОСІБ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ – ПОТРЕБА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Постмодерний дискурс ставить нові акценти щодо реалізації соціальної функції сучасної держави та нові рамки для конституційного процесу. У цьому контексті, набуває практичного значення питання спеціального правового регулювання особливих видів діяльності неурядових організацій спрямованого на сприяння державі у виконанні її соціальної функції.

Постмодерн яскраво демонструє, що сьогодні публічна влада не має спроможності самостійно забезпечувати повноцінну реалізацію соціальної функції і це зумовлює потребу у партнерстві з громадянським суспільством та бізнесом.

Вбачається, що саме благодійні організації є ключовим партнером для сучасної держави в реалізації її соціальної функції. Зокрема, їх можна розглядати у вигляді певного містка між бізнесом та реалізацією соціальної політики уряду спрямованої на захист ключових економічних та соціальних прав людини.

Пандемія COVID-19 загострила проблему реалізації державної соціальної політики у сфері охорони здоров'я. Світова практика демонструє значне зростання ролі благодійних організацій у процесі реалізації соціальної функції сучасної держави. У цьому контексті постає практичне питання щодо конституціоналізації такої ролі благодійних організацій.

Так, вбачається доцільним закріпити в Конституції України спеціальну правову конструкцію. Яка забезпечить залучення провідних національних та міжнародних благодійних організацій в реалізації державної соціальної політики.

Існують наступні детермінанти для такої конституціоналізації благодійної діяльності:

- 1) Реальна потреба надання благодійникам конституційних гарантій можливості прозорої співпраці з публічною владою;
- 2) Стимулювання бізнесу до інвестування в благодійні фонди;
- 3) Закрфіплення за благодійними організаціями статусу ключового стейкхолдера у формуванні державної соціальної політики;
- 4) Формування уставленої урядової практики співпраці з благодійними організаціями ;
- 5) Врахування постмодерної тенденції до зменшення ролі держави в реалізації соціальної політики;
- 6) Зменшення корупційних ризиків для благодійників.

Такий підхід дозволяє реалізувати лібертаріанський концепт зменшення соціальної ролі держави та заправдження культури соціальної відповідальності бізнесу.

Висновок: Реалізація соціальної функції сучасної держави потребує переходу до партнерства з благодійними організаціями. У цьому контексті, конституціоналізація такого партнерства виглядає логічним та ефективним кроком.

Михайло Казаренко

Ph.D. in Law

Президент Інституту Суспільного Розвитку

«СЕРТИФІКАТ ВИБОРЦЯ» - ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА, СПРЯМОВАНИЙ НА ПОДОЛАННЯ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Шановні колеги пропоную обговорити тенденції розвитку української державності з огляду на практичні можливості по задоволенню потреб нації у всебічному розвитку та безпеці. Наочним прикладом ефективності функціонування держави є темпи зростання ВВП (Валовий національний продукт).

Згідно з даними Macrotrends - головної дослідницької платформи для довгострокових інвесторів [1], наочними є деякі показники:

Польщі в 1992 році = \$ 80 мільярдів; 2019 році = \$ 582 мільярдів

Литви в 1997 році = \$ 9 мільярдів; 2019 році = \$ 53 мільярдів

Молдови в 1997 році = \$ 1,8 мільярдів; 2019 році = \$12,2 мільярдів

Україна в 1992 році = \$ 73 мільярдів; 2019 році = \$ 141 мільярд (з них 13 років негативного зростання). Це і є показник успішності країни.

Навіть Молдова мала лише 4 роки зменшення ВВП (98-99 та 2009 і 2015)

Замислюючись над системним рішенням, яке може сприяти вирішенню проблеми інституційної кризи української державності, без змін до Конституції України, ми можемо прийти до наступних висновків: Рівень національної свідомості – напряму пов'язаний з рівнем економічної, культурної, політичної успішності нації.

- Так, зазнавши більш як сторічного пригноблення російською імперією та комуністичною Москвою поляки, на своїх перших незалежних виборах президента, надали перевагу електрику з верфі, що довів свою безкомпромісність і патріотичність, на протигагу партійним функціонерам комуністичної Польщі – як результат, вони продовж терміну його президенства усунули, шляхом люстрації, від керівництва країни деструктивну і антипольську частку населення і в майбутньому обирали економічно фахові уряди, які всі стояли на пропольських позиціях.

- Балтійські країни, шляхом героїчної самопожертви, дібили повного розриву з колонізувавши їх після Другої Світової війни Росією і не надали громадянства всім мешканцям що переселились на їх територію під час колоніальної окупації, тим самим усунувши від впливу на державотворчі рішення деструктивні, антинаціональні верстви населення. Іншого шляху успіху не існує, Україна тому яскравий приклад.

Відмінність нашої ситуації полягає в тому, що колоніальна окупація України триває більш як 300 років, всі ці роки українці зазнавали дискримінації, фізичного знищення критично мислячих представників нації, загарбання майна і територій. Саме тому в визначальні моменти своєї історії, населення України було не здатне прийняти доленосні рішення стосовно власної країни, з тією ж відповідальністю, як до вирішення долі власного майна, влас-

ної оселі, або гаманця. Не спроможні до незалежного, критичного мислення, виживши денационалізовані раби імперії не ототожнюють державу зі своєю особистою власністю, тому ставляться до неї байдуже, як до чогось, що їм не належить і втрата чого не як не відіб'ється на їх житті. Жоден з них, не зважаючи на будь-яку пропаганду не передасть своє помешкання у власність людини. що не довела справами свою добросовісність і професійність, не кажучи вже про те щоби подарувати свою оселю за кілограм гречки, пляшку горілки, 500 гривень

Об'єктивна реальність: Ми не маємо національно-свідомої більшості населення, яка сприймала би загрози для держави, як свої власні, - наприклад сприйняття корупції у нас вище навіть ніж у наших сусідів. (Протести проти корупції в Молдові 2015 року — масові антиурядові протести з вимогами відставки президента, проведення дострокових парламентських виборів, повернення в країну «вкраденого мільярда» та притягнення до відповідальності причетних до крадіжки грошей з банківської системи. Організатором протестів виступала Громадянська платформа «Гідність і правда»; 24 січня 2016 в центрі Кишинева На Площі Великих Національних Зборів біля 100 000 людей вимагали негайного розпуску Парламенту та організації дострокових виборів) [2], у українців, корупція не викликає такого загально-національного спротиву.

Ми не маємо чітких часових термінів, що дозволили би нам відділити денационалізованих «тубільців» від незалежно мислячої патріотичної частки українського народу. Але народ, як батьків не обирають, треба виходити з реальної ситуації і шукати конструктивні шляхи подолання тієї перманентної кризи державотворення в якій знаходиться Україна з дня відновлення своєї незалежності. Унікальність нашої ситуації, вимагає унікальних рішень. Досконалішим з них, було би перетворити наші недоліки, на наші переваги.

Шлях подолання: Відсутність формальних ознак, за якими держава могла би обмежити, за власними потребами, виборче право своїх громадян, дає можливість застосування найдемократичнішого засобу усунення байдужого до долі країни, або не спроможного до відповідального державотворення населення. Це може бути цілком однаковий підхід до кожного громадянина України, що не має жодної дискримінації за будь якими груповими ознаками,

етносу, віку, статі, матеріального статку, світоглядних, релігійних чи інших відмінностей. Мова йде не про обмеження виборчого права, як це практикується в деяких країнах ЄС (Disenfranchisement of voting rights in the EU) [3] чи США[4], а про запровадження механізму реалізації права вільно обирати і бути обраними, відображеного в Конституції України, шляхом прийняття закону про Сертифікацію Виборців України. Вважаю доцільним законодавче закріпити вимогу до включення в реєстр виборців і надання можливості використання конституційного права обирати і бути обраним тільки після отримання «Сертифікату виборця», що видається на підставі успішної здачі загальнодержавних тестів з української мови, історії України та державного устрою і Конституції України! Такі тести повинні бути розроблені на базі програм обов'язкової в Україні, загальної середньої освіти і здійснюватись шляхом комп'ютерного тестування в центрах Загального Незалежного Оцінювання.

Ця вимога до громадян у здійсненні проактивних дій з метою реалізації свого виборчого права, є потребою самозахисту держави на шляху подолання колоніальної спадщини, а саме - ускладнення доступу до голосування, соціально безвідповідальних громадян, та тих хто, за своєю ментальністю мають антиукраїнські та антидержавницькі позиції. Потребу підвищення вимог до виборця визнають і інші правники: «...виборці мають усвідомлювати конституційний розподіл повноважень між Президентом та урядом.» [5]

Перспективи: Лінійний розвиток країни, дозволить не тільки сконцентрувати більшість ресурсів у єдиному векторі, а також здійснити незворотні процеси в зміні політичної палітри країни та усунення політичної корупції – як явища.

Зменшення кількості активних виборців приведе до відсутності потреби в багато мільйонних виборчих бюджетах, які ставлять в залежність від монополістів, потенційних кандидатів. Скуповування голосів зникне, бо більшість соціально пасивних виборців навіть не підуть здавати ЗНО на «Сертифікат виборця», Значна кількість малобюджетних, проукраїнських партій отримують можливість потрапити в органи центральної і місцевої влади, де вони будуть змушені узгоджувати свої позиції на проукраїнських засадах (як це відбувається в більшості успішних постколоніальних країнах колишнього СРСР).

Побоювання стосовно того, що наявність шовіністів і україножерів з високим рівнем освіти і науковими ступеннями не забезпечить повного очищення країни від анти-української складової, не повинні сприйматись як значна загроза, не зважаючи на постійну присутність таких громадян в навчальних закладах, органах законодавчої і виконавчої влади (дії держслужбовців на анексованих і окупованих територіях є тому наочний доказ), їх питома вага не буде мати вирішального значення.

Перспективи прийняття законопроекту у Верховній Раді, простою парламентською більшістю, як закон що запроваджує механізм реалізації конституційних норм (закон про механізм реалізації права на референдум є тому прикладом), на сьогоднішній день має не великі шанси, але він отримує громадський розголос і широкое обговорення в суспільстві.

Існуючі політичні реалії створюють погіршення перспектив України у просуванні до сталого і успішного розвитку. Незабаром може скластись кризова ситуація, пов'язана з економічними проблемами, загостренням агресії Росії, загибеллю наших громадян і додатковою втратою територій. Жодна з політичних сил не візьме на себе роль «цапа відбувайла» перед суспільством, саме тоді «вікно Евертона», для прийняття вже готового законопроекту може відкритись. Після прийняття закону, проукраїнські сили переберуть всі гілки влади, а «відкат» до олігархічної системи володіння країною, що спирався на денационалізовану, пасивну більшість населення буде або проблематичним, або неможливим. Це буде сприяти зростанню перспектив кожного громадянина, незалежно від того, займає він проактивну, або пасивну участь в розбудові держави.

Список використаних джерел:

1. <https://www.macrotrends.net/countries/LTU/lithuania/gnp-gross-national-product>
2. <https://www.bbc.com/news/magazine-33166383>
3. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-8-2018-000070_EN.html
4. <https://www.hrw.org/legacy/reports98/vote/usvot98o-04.htm>
5. <https://zbruc.eu/node/86958>

Книш Віталій,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Навчально-наукового Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ ТИПІВ, СФЕР ТА МЕЖ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ В УКРАЇНІ

За загально визнаними у юридичній науці підходами, правове регулювання – це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою спеціальних юридичних засобів з метою впорядкування, закріплення, охорони та розвитку цих відносин [1].

У рамках правового регулювання виділяють:

1) типи правового регулювання – способи сполучення загальних юридичних дозволів та загальних юридичних заборон щодо суб'єктів, відносини яких регулюються юридичними нормами. Виділяються такі типи правового регулювання:

а) загально-дозвільний, який встановлює чіткі заборони, а обсяг дозволів не визначений (дозволено все, крім прямої заборони в законі);

б) спеціально-дозвільний, який дозволяє здійснювати тільки дії, які прямо визначені законом, всі інші дії заборонені (заборонено все крім прямого дозволу) [1];

2) сфери правового регулювання – соціальний простір, на який розповсюджується чи може розповсюджуватися правове регулювання. Сфери правового регулювання входять різні групи суспільних відносин, зокрема: відносини людей з обміну цінностями; відносини з владного управління суспільством; відносини із забезпечення правопорядку, які виникають з порушення встановлених правил, що регламентують поведінку людей. Сфера правового регулювання не є незмінною і постійною. Вона може розширюватися за раху-

нок нових відносин (у сфері екології, наприклад) або звужуватися, якщо є відмова від використання права у тій чи іншій галузі суспільних відносин. Правильне визначення сфери і меж правового регулювання необхідне для того, щоб виключити використання юридичних інструментів у сферах взаємодії людей, які потребують інших засобів соціального регулювання. В залежності від рівня регулювання розрізняють такі сфери правового регулювання:

а) сфера можливого (потенційного) регулювання – частина суспільних відносин, яка в принципі може бути врегульована правом, її межі обумовлюються певними об'єктивними властивостями самих суспільних відносин, суб'єктів права, а також самих юридичних норм;

б) сфера необхідного правового регулювання – та частина соціального простору, де потрібен вплив права внаслідок дії соціальних закономірностей, потреб суспільства і держави. Її межі обумовлюються загально-соціальними потребами та інтересами керівної частини суспільства, які відображає держава;

в) сфера законодавчого (легального) регулювання – та частина соціального простору, яка фактично регламентована юридичними нормами. Межами цієї сфери виступають основні принципи відповідної правової системи;

г) сфера реалізації (у тому числі застосування) права – та область соціального життя, в якій фактично реалізуються (застосовуються) юридичні норми. Її межі визначаються чинним законодавством [1];

3) межі правового регулювання – рамки, які окреслюють сферу правового регулювання.

Сучасна Конституція України визначає вищенаведені аспекти у рамках Розділу 1 «Загальні засади». Зокрема, у ст. 19 Основного Закону України визначено:

1) загально-дозвільний тип правового регулювання, за яким правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством;

2) спеціально-дозвільний тип правового регулювання, у відповідності з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2].

Із вищенаведеного формулювання випливають сфери правового регулювання, де основними із них є:

1) *сфера публічних правовідносин* – сфера, у рамках якої переважно реалізується спеціально-дозвільний тип правового регулювання правового регулювання. У рамках цієї сфери публічні службовці та органи публічної влади реалізують надані їм повноваження та виконують покладені на них завдання функції та обов'язки. У цій сфері вищевказані суб'єкти максимально забезпечують управління загальносуспільними справами у рамках Розділів 4 – 6, 8, 11, 12 Конституції України з дотриманням спеціально-дозвільного типу правового регулювання;

2) *сфера приватних правовідносин* – сфера, у рамках якої усі без винятку особи, незалежно від статусу громадянства, належності до публічної служби чи органу публічної влади, а також поза межами часу виконання своїх службових чи посадових обов'язків забезпечують свої приватні (особисті, сімейні та інші непублічні) інтереси.

Проте найважливіша роль у контексті досліджуваної нами проблематики належить саме межах правового регулювання, які випливають із загально-дозвільного та спеціально-дозвільного типів правового регулювання, а також зі сфери правовідносин (приватних чи публічних). Саме тут найчастіше проявляється правосвідомість, правова культура, рівень інтелектуального розвитку чи правова поведінка публічних службовців.

Найчастіше практика поведінки публічних службовців в Україні доводить той факт, що переважна більшість із них є повністю некомпетентними у зазначених питаннях (незалежно від політичної приналежності). Практика діяльності депутатів Верховної Ради України різних скликань доводить, що вони часто плутають загально-дозвільний та спеціально-дозвільний типи правового регулювання, а також публічну та приватну сфери регулювання (наприклад, дозволяють собі телефонувати під час роботи у приватних справах, замовляти інтимні послуги чи публічно торкаються власних інтимних частин тіла).

Натомість, за межами робочого часу як народні депутати, Президент України, судді, публічні службовці органів місцевої державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, перебуваючи у рамках дії загаль-

но-дозвільного типу правового регулювання, у сфері приватних правовідносин не пропускають можливості скористатись своїм публічно-правовим статусом з метою отримання певних переваг, пільг чи уникнення юридичної відповідальності. Це проявляється у багаточисельних порушеннях правил дорожнього руху, порушенні правил черговості обслуговування у закладах торгівлі, відпочинку і т. д. При цьому основними аргументами виступають формулювання: «як ти смієш мене зупиняти?», «ти знаєш, хто я є?», «я державний службовець і маю право на пільги!» і т. д. Аналогічні антиправові явища прослідковуються найчастіше при прийнятті Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коли публічним службовцям встановлюються необґрунтовані доплати, надбавки та інші пільги.

Проте найгіршою формою порушення типів, сфер та меж правового регулювання є так зване явище наступності, при якому досвідчене («старше») покоління публічних службовців навчає нове («молодше») покоління публічної служби вищезазначеним аспектам девіантної поведінки (включаючи їхні ж «корупційні традиції» та «традиції колективної поруки»). Це так зване «негативне наступництво».

Усе вищезазначене, на наш погляд, є головною загрозою державності України, ефективності реформ у різних сферах суспільного життя, загрозою розвитку міжнародних відносин із цивілізованими європейськими та іншими державами, які давно подолали корупцію, олігархат та управління суспільством не у загально-соціальних, а сімейних чи родинних інтересах. Дана ситуація також ускладнюється наявністю у органах публічної влади державних та партійних кадрів колишнього СРСР, які не готові забезпечувати управління в нових умовах для потреб модернізованого суспільства та держави, а є латентними прихильниками колишніх радянських порядків та особливого статусу правлячої еліти (колишніх партійних діячів, якими вони були у радянський період).

Список використаних джерел:

1. Правове регулювання суспільних відносин. Поняття, сфера і межі правового регулювання. URL: https://pidru4niki.com/84555/pravo/pravove_regulyvannya_suspilnih_vidnosin.

2. Конституція України від 28.06.1996 р. з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр#Text>.

Олександр Ковальчук
*доцент кафедри теорії та історії
права та держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ДИСКРЕЦІЯ СУДДІ-ДОВІДАЧА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Однією із важливих проблем на сучасному етапі становлення правової держави є забезпечення гарантій та захисту прав і свобод. Саме у цьому важливу роль відіграє Конституційний Суд України.

На жаль у сучасній українській науці і практиці, враховуючи своє минуле, де домінував позитивіський підхід, не стільки уваги приділялось судовій дискреції, як це було у західній юриспруденції.

В останній час все більше науковців і суддів звертаються до проблеми суддівського розсуду, але серед науковців не має однозначності щодо цього поняття. Науковий інтерес до зазначеного виду правозастосовної діяльності обумовлений тим, що дане явище у науці недостатньо вивчене і потребує глибокого аналізу. Дослідивши природу поняття дискреції, можна побачити, що вона може проявлятися у якості захисника прав і свобод, або у якості суддівського свавілля.

Ключове питання у вирішенні даної проблеми полягає у підході до праворозуміння: природно-правовий підхід чи позитивіський. Важливо також розуміти суть принципу верховенства права, який не завжди однаково сприймається правозастосовними органами.

Як показує аналіз визначень судової дискреції, домінує в основному підхід, де судова дискреція можлива лише у межах закону, а не верховенства права, оскільки саме закон визначає межі владних повноважень органів держави.

Обґрунтування такої позиції пояснюється обмеженням суб'єктивного підходу до розгляду конкретної справи і свавілля, яке може проявити суддя при прийнятті рішення поза законом.

Такий підхід на наш погляд є не виправданим, оскільки закон не завжди може відповідати верховенству права, тим більше, якщо такий закон стосується прав і свобод людини. На це акцентував Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року у справі № 1-33/2004, де зазначалось, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права.

Заслуговує на увагу підхід А. Барака, який визначив судову дискрецію, як повноваження, яке надане особі, вибирати між двома, або більше альтернативами, коли кожна альтернатива є правомірною [2].

Основна мета дискреції полягає у забезпеченні індивідуалізації та справедливості при вирішенні конкретних справ, враховуючи динамічність суспільних відносин. Дискреція повинна максимально повно врахувати права, свободи та інтереси приватної особи. Так, у статті 3 Конституції України визначено, що головною метою державної влади є захист прав людини.

Виходячи із природи дискреції можна на практиці виділити декілька її видів: 1. Це дискреційні повноваження, які визначені у законі, які передбачають процедуру прийняття рішення.

2. Це дискреційні повноваження, які направлені на подолання колізій і усунення прогалин у праві на підставі аналогії закону та права.

3. Це дискреція, яка ґрунтується на верховенстві права і направлена на захист основоположних прав і свобод і на досягнення справедливості.

При застосуванні дискреції необхідно щоб суддя зважав на основоположні права людини і громадянина та загальні принципи, дотримання норм матеріального і процесуального права, встановлення всіх фактичних обставин

справи, з'ясувати чи не має меж перевищення дискреції і прийняття свавільного рішення.

При прийнятті рішень на підставі дискреції має бути дотриманий принцип верховенства права який включає у себе ряд обов'язкових вимог, зокрема: законність; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; дотримання людських прав; заборону дискримінації та рівність перед законом. У такій ситуації судова дискреція полягає у здійсненні суддею вибору між можливостями застосування позитивного і природного права.

Недотримання хоча б одного з названих елементів означатиме порушення принципу верховенства права. При використанні дискреції рішення завжди повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

У використанні дискреційних повноважень визначальним є суддя, його професійні і моральні якості, рівень правосвідомості і правової культури.

Тому, як справедливо зазначає М. І. Козюбра, це вимагає високої професійної теоретичної підготовки з урахуванням як вітчизняної судової практики, так і Європейського суду з прав людини. Основне завдання судової дискреції забезпечити захист прав і свобод з урахуванням динаміки і глобалізації суспільних відносин. Судова дискреція видіграє роль стабілізації порядку у державі, не дає можливість іншим органам державної влади виходити за межі своїх повноважень, визначених Конституцією України. У цьому особлива роль належить саме Конституційному Суду України.

Згідно Закону України «Про Конституційний суд України» в кожному конституційному провадженні прийнятому до розгляду органом конституційного контролю призначається суддя-доповідач, який має готувати проект рішення Конституційного Суду України з відповідного питання. Слід відзначити, що за своєю правовою природою статус судді-доповідача є дискреційним, бо цілий ряд аспектів в процесі підготовки рішення він здійснює на власний розсуд і наділений законодавцем деякими спеціальними механізмами для здійснення відповідної діяльності. Відповідно до статті 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» суддя-доповідач визначається шляхом розподілу між суддями почергово. Закон надає наступні спеціальні повноваження для судді-доповідача: Суддя-доповідач:

1) вивчає порушені у зверненні питання і готує матеріали на розгляд Колегії, Сенату, Великої палати;

2) витребує документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань;

3) дає доручення відповідним підрозділам Секретаріату та встановлює строки їх виконання;

4) залучає спеціалістів для консультацій, дослідження документів;

5) вносить на розгляд Сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи;

6) здійснює інші повноваження, визначені Регламентом.

Крім того, якщо суддя-доповідач вважає, що у відкритому конституційному провадженні за конституційною скаргою існують визначені статтею 68 цього Закону підстави для передачі справи на розгляд Великої палати, він вносить на розгляд Сенату проект ухвали про відмову Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати.

Системний аналіз вказаних повноважень судді-доповідача вказує на їх суто дискреційну природу. Так, витребування документів відбувається суто у відповідності до бачення суддею їх необхідності для підготовки проекту рішення органу конституційної контролю. Суддя-доповідач є абсолютно вільним затребувати певний документ в установ, підприємств та організацій або ж обійтися без його вивчення у підготовці проекту рішення Конституційного Суду України.

Суддя-доповідач має змогу давати спеціальні доручення секретаріату Конституційного Суду України спрямовані на забезпечення його функцій при підготовці проекту рішення Конституційного Суду України. Тут аналогічно існує повністю визначена законодавцем свобода його дій. Залучення спеці-

алістів для консультацій суддею-доповідачем теж є елементом можливої дискреції і доповнення власної правової позиції додатковими аргументами спрямованими на забезпечення якості підготовки матеріалів для конституційного провадження.

Внесення суддею-доповідачем на розгляд Великої палати або відповідного сенату пропозиції по призначенню експертиз і т.д., теж є елементом його персональної дискреції і дозволяє йому заручитися підтримкою колег для отримання додаткових даних у провадженні.

На практиці суддя-довідач може на підставі частини 4 статті 59 Закону направляти запит на отримання наукового висновку в провідні національні наукові установи. Практика демонструє, що суддя-доповідач може отримати 4-5 висновків наукових установ. Це дозволяє судді-доповідачу звірити своє правове бачення питання порушеного у конституційному провадженні з позиціями різних наукових шкіл права і підготувати якіснішу правову позицію щодо провадження.

Слід відзначити, що такий обсяг дискреційних повноважень судді-доповідача є виправданим та спрямований на реалізацію ним максимальної кількості інструментів для підготовки якісної правової позиції в межах конституційного провадження.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року у справі № 1-33/2004

2. Barak A. Jdicial Discretion. New Haven, 1989. 270 p.

Анатолій Колодій
*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових
наук України, Заслужений юрист України*

ПРИНЦИПИ ЦІЛІСНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Досліджуючи принципи цілісності та недоторканності території України, насамперед, хотілося б звернути увагу на те, що загалом, цілісність та недоторканість держави походять і розглядаються як складові так званого принципу територіального верховенства держави, згідно якого влада держави може здійснюватися виключно тільки національними державними органами і поширюватися на всіх фізичних і юридичних осіб, що перебувають на території держави, остання може застосовувати всі, передбачені у законодавстві, владні повноваження стосовно вітчизняних та закордонних фізичних і юридичних осіб.

Разом з тим, враховуючи положення частини 1 ст. 13 Конституції України, яка передбачає, що «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [1], а також ст. 73 Конституції України, а саме, що «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» [1], тобто, що тільки народ України є власником території України, а також, що тільки він може вирішувати питання про зміну території України, можна із повною впевненістю говорити про принцип територіального верховенства народу, який є пріоритетним по відношенню до принципу територіального верховенства держави, похідним від народного суверенітету і також охоплює собою принципи цілісності та недоторканності території України в межах існуючого кордону.

Загалом, хотілося б наголосити, що принципи цілісності та недоторканності території України, найбільш наочного, закріплені у частині 3 ст. 2 Конституції України де зазначено, що «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною та недоторканою» [1], вони деталізовані у багатьох міжнародних

договорах і угодах. Наприклад «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 5 грудня 1994 р., що набув чинності 5 грудня 1994 р. [2].

Принципи цілісності і недоторканності території України в межах існуючого кордону знайшли своє подальше втілення у частинах 1, 2, 3, 6 та 7 ст. 17 Конституції України де йдеться про захист суверенітету і територіальної цілісності України, оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України, заборону, на території України, створення і функціонування будь-яких збройних формувань, розташування іноземних військових баз [1]. Разом з тим, цілісність і недоторканність території України в межах існуючого кордону зовсім не виключають можливості зміни території України, що може відбутися шляхом проведення всеукраїнського референдуму, відповідно до, уже цитованої ст. 73 Конституції України та чинного законодавства України, яке, щоправда, на даний час відсутнє.

Принципи цілісності та недоторканності території України формалізовані також у ст. 132 Конституції України, яка є однією із двох які складають Розділ IX «Територіальний устрій України» Конституції України. При цьому під територіальним устроєм необхідно розуміти передбачену законами територіальну організацію держави з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань та здійснення функцій суспільства і держави. Територіальний устрій здійснюється, як правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Категорію «територіальний устрій» не слід ототожнювати із поняттям «державний устрій». Під яким, у більшості випадків, розуміють елемент форми держави, який характеризує територіальну організацію влади та державне самовизначення населення, що на ній проживає. Державний устрій визначає: принцип поділу території держави на складові елементи; спосіб організації населення на певній території; рівень врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіям їхнього проживання певних повноважень щодо територіального самоврядування; наявність або відсутність у

складових держави ознак політичної самостійності та державності; взаємовідносини між різними рівнями державних органів влади (центральною, регіональними і місцевими) і т. д. Згідно державного устрою всі держави диференціюються на унітарні, федеративні, конфедеративні та імперіальні. Інколи до цього переліку додають унію, співтовариство та співдружність.

На відміну від зазначених видів державного устрою розрізняють наступні види територіального устрою:

1) політико-територіальний устрій (державно-територіальний), який передбачає територіальне розмежування (виокремлення) державних утворень, що мають ознаки суверенітету, у системі певної спільної для них держави. Такий територіальний устрій властивий, здебільшого, для федеративних держав;

2) адміністративно-територіальний устрій – це внутрішній поділ території певної держави на її складові територіальні частини. Такий територіальний устрій властивий, здебільшого, для унітарних держав, у тому числі і України.

Саме враховуючи це принципи цілісності та недоторканності території України модифікуються у статті 132 Конституції України у якій зазначено, що «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території...» [1]. Конституційний принцип єдності державної території означає, що остання поєднана спільною політичною, економічною, соціальною та духовною системою, історичним минулим, системою державної влади, тобто законодавчих, виконавчих, судових та інших органів, державним кордоном України. При цьому, ще раз варто наголосити, що Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., із змінами станом на 17 червня 2020 р., передбачає, що «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору» [3]. До того ж, вищезгаданий Закон України передбачає, що захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Саме принцип єдності державної території який означає, що остання пов'язується спільною політичною, економічною, соціальною та духовною системою, історичним минулим, системою державної влади, тобто законодавчих, виконавчих, судових та інших органів, системою законодавства, громадянством, грошовою одиницею, державним кордоном, одноосібністю правосуб'єктності держави у міжнародних відносинах, у величезній мірі, поряд з іншими принципами та чинниками, зумовлює існування принципу унітаризму – ключового принципу для територіального устрою України.

Принципи цілісності та недоторканності території України є дуже близькими за змістом, але не тотожними. Принцип цілісності означає заборону насильницького (збройного чи іншого) розчленування, захоплення або відокремлення частини території країни. А принцип недоторканності передбачає заборону будь-якої агресії із боку однієї держави, сукупності держав, міжнародних органів, організацій та об'єднань стосовно іншої держави.

До того ж, є усі підстави стверджувати, що саме принципи цілісності та недоторканності території України зумовлюють виникнення системи адміністративно-територіального устрою України, що ще раз свідчить про те, що вона розглядається як єдине ціле яке складається із частин, але може існувати та функціонувати тільки, як єдине, не роздільне, не суперечливе політико-правове явище, тобто соціальна система.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р., набув чинності 5 грудня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., із змінами станом на 17 червня 2020 р. №1777-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 2. – Ст. 5.

ПОТРЕБА В КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Конституція України містить положення в ст. 17, які безпосередньо вказують на конституційний статус Міністерства внутрішніх справ України. Так у згаданій ст. 17 Конституції України зазначається - «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.»

Крім того, відповідно до ст. 107 Конституції координаційну функцію між органами влади в сфері безпеки і оборони виконує Рада національної безпеки та оборони України, яка також здійснює контроль за органами виконавчої влади у цій сфері.

Слід відзначити, що згідно закону - до складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Отже вбачається, що Міністерство внутрішніх справ України є конституційним органом виконавчої влади. Оскільки, Конституціонодавець прямо згадує про нього в окремих положеннях Конституції України.

На підтвердження цього такого свідчить п. 22, ст. 85 Конституції, згідно якої саме Верховна Рада затверджує загальну структуру, чисельності, визначає функцій Міністерства внутрішніх справ України.

З врахуванням вище викладеного постає питання про доповнення Конституції України спеціальною нормою повністю присвяченої конституційно-правовому статусу Міністерства внутрішніх справ України.

Вбачаються наступні детермінанти для конституціоналізації правового статусу міністерства внутрішніх справ України:

1) Потреба у визначеності особливості призначення міністра внутрішніх справ України;

2) Конституційне розмежування статусу Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України.

Конституціоналізація правового статусу Міністерства внутрішніх справ сприятиме підвищенню політичної незалежності Національної поліції України, захисту фундаментальних прав людини, дасть можливість запровадження спеціальних вимог до заміщення посади Міністра внутрішніх справ України.

Юрій Коломієць

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМУЛЬГАЦІЇ ЗАКОНІВ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ

Одним із важливих аспектів взаємодії Президента України та Верховної Ради є промульгація главою держави законів, ухвалених парламентом. У науковій літературі промульгація визначається як офіційне опублікування закону або іншого акта найвищого органу державної влади. Конституція України закріплює, що «Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду» [1]. Тобто глава держави може реалізувати право відкладального вето. Якщо ж під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як 2/3 від її конституційного складу, Президент України *зобов'язаний* його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. Водночас Основним Законом закріплюється й те, що у разі якщо Президент України *не підписав такий закон*, він невідкладно офіційно *оприлюднюється Головою Верховної Ради України* і опубліковується за його підписом. Тож постає питання: промульгація законів України – це обов'язок чи право Президента України?

Аналізуючи повноваження Президента України стосовно застосування вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, ми виходимо з пункту 30 статті 106 Конституції України, де чітко закріплено, що це – його право. Тобто можливість глави держави як застосувати вето відносно ухваленого закону, так і погодитись із тим проектом закону, який запропонований парламентом.

Щодо терміну «зобов'язаний», то в Конституції України він використовується неодноразово. Наприклад, Основний Закон закріплює, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (стаття 68) [1]. Отже має місце спонукальний характер припису цієї статті Основного Закону, що дає право державі вимагати від будь-якої особи відповідної поведінки. У протилежному випадку особа, яка порушує цю вимогу, може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Щодо дій Президента України відносно промульгації законів, то ми вважаємо, що термін «зобов'язаний» також має розглядатись як вимога до глави держави вчинити конкретні дії щодо підписання ним відповідного закону та подальшого його опублікування. А тому не підписання главою Української держави закону, який знову прийнятий Верховною Радою України, має розглядатись як порушення принципу законності, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Крім того, повинен діяти принцип юридичної визначеності як складової верховенства права, оскільки в іншому випадку порушуються вимоги чіткості, ясності і зрозумілості закону, що не узгоджується з положеннями статті 19 Конституції України, дезорієнтує як органи публічної влади, так і фізичних і юридичних осіб [2, с. 69].

Як наголошується у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 10 вересня 2009 року № 20-рп/2009 «підписання та офіційне оприлюднення Президентом України закону за своєю правовою

суттю є процедурою, спрямованою на надання йому чинності. Водночас ця процедура є взяттям закону до виконання Президентом України як гарантом додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. Надання Президенту України права вето, повноважень щодо підписання і офіційного оприлюднення закону слід розглядати також як елемент механізму стримувань і противаг у здійсненні влади ...» [3]. Щоправда, у цьому ж рішенні, як і в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» від 14 липня 2009 року № 18-рп/2009 [4], Конституційний Суд лише констатує наявність альтернативної процедури набрання законом чинності у разі, коли Президент України не підписав і офіційно не оприлюднив його після повторного розгляду і прийняття Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, не оцінюючи при цьому невиконання Президентом України своїх конституційних зобов'язань.

Підсумовуючи слід зазначити, що положення частини 4 статті 94 Конституції України вказують на суперечливий характер регулювання промульгації законів Президентом України. Встановлюючи обов'язковий характер дій глави держави щодо промульгації законів в одних положеннях, законодавець в інших положеннях зазначеної статті фактично узаконює право Президента діяти на свій власний розсуд, відмовляючись від виконання покладеного на нього зобов'язання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, ред. від 21.02.2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Бакумов О. С. Юридична відповідальність держави як конституційно-правовий концепт: монографія. Харків: ФОРМ Бровін О. В., 2020. 480 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну

тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 10.09.2009 № 1-26/2009 // БД «Законодавство України» / ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-09#Text>.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» від 14 липня 2009 року № 18-рп/2009 // БД «Законодавство України» / ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-09#Text>.

Володимир Кириченко

*доктор юридичних наук, професор, професор
Харківського національного університету внутрішніх справ*

«КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА» - МІФОЛОГІЯ НАЦІЄБУДУВАННЯ

Цікавим феноменом епохи формування національних держав (а це власне XIX ст. й далі XX ст., під час руйнації імперій та колоніальної системи) стало конструювання національних історичних міфів, покликаних породити в етнокультурній спільноті загальнонаціональну свідомість, яка б забезпечила міцне єднання, так необхідне для націєбудови. Саме в такий спосіб відбувався пошук національної ідеї, яка в умовах зростання авторитету наукового знання, потребувала свого обґрунтування з боку науковців. Вкрай дивними в цій ситуації стало намагання ідеологів використати раціональність наукових аргументів задля обґрунтування ірраціональних уявлень.

Втім націям першого покоління було легше заручитися авторитетом гуманітарних наук, бо їх становлення в часі співпадало, і ті, і ті тільки починали. Тому професійній національній історичній науці було легко творити «великі наративи» на незайманому історичному полі. Щодо націй наступних поколінь, то їм вже доводилось відстоювати власне місце на історичній арені та, навіть, відвойовувати його. «Війни пам'яті» між національними державами щодо територіальної укоріненості, культурної спадщини, історичної винуватості тощо, перетворили історичну науку на інструмент актуальної політики

та ефективний фактор впливу на суспільно-політичне життя. Історики професіонали на політичне замовлення починають переписувати історію, наново відбирати історичні події, перетлумачувати та наповнювати новими сенсами історичні факти, піддавати ревізії переліки героїв та антигероїв та таке інше. І хоча у цій інтелектуальній війні декларація досягнення «об'єктивної істини» не була прибрана, проте частіше за все вона залишалась декларацією. Відразу постала методологічна проблема, а чи можна підмінити патріотизмом етику наукового дослідження. Саме так сьогодні стоїть питання і у вітчизняній історіографії. Власне тому можна вести мову про істориків які щиро просякнуті історичним міфом і вважають, що своїми здобутками виборюють наукову істину. Інші, позбавивши про наявність політичного замовлення свідомо йдуть на прислугування національній ідеї та політичній кон'юнктурі, заради задоволення власних амбіцій. Утім є й такі, хто професійно ставляться до своїх наукових обов'язків та намагаються уникати політичної заангажованості. Звісно, що їхні візаві постійно тримаються у фарватері суспільних настроїв та успішно задовольняють ідеологічні потреби у разі різких змін соціально-політичної ситуації.

Яскравим прикладом політично заангажованої міфотворчості в галузі конституціоналізму може слугувати питання щодо походження федеральної конституції США. Більшості історичних та історико-правових досліджень притаманний апологетичний характер витриманий в душі пропагандистських настанов офіційного Вашингтону щодо уславлення конституції, як продукту «народного волевиявлення» та втілення передвічних демократичних ідеалів. Втім починаючи з Ч. Бірда, який першим відмовився від догматично-правового аналізу при дослідженні конституції, з'явилися історики які не стали вибудовувати свої дискурси в контексті офіційної думки, а віддали перевагу науковій об'єктивності, це: М. Дженсен, Г. Вуд, С. Лінд, Д. Мейн та інші.

В українському сьогодні є власний політико-патріотичний міф, так звана «Конституція Пилипа Орлика». Утім його вибудова розпочалася не відтоді як дослідники стали до наукових розвідок цієї історичної пам'ятки права, у перших студіях не було політичного замовлення. Достатньо пригадати статтю академіка М. П. Василенка [1], яка є взірцем наукового ставлення до предмету дослідження. Розбудова національної ідеї, в якій «Пакти і конституції...» є

першою історичною пам'яткою конституційного права в світі, починається з набуттям Україною незалежності. Звісно, поштовх у цьому напрямку був заданий політиками. Суттєвих зусиль в цьому напрямі докладали президенти України, починаючи з В. А. Ющенка, який вітаючи українців з Днем конституції зокрема нагадував про унікальність української конституційної традиції, адже така пам'ятка конституційного права як Конституція Пилипа Орлика з'явилася 1710 року – раніше від перших демократичних конституцій, які були прийняті у Польщі та США. І сьогодні предметом гордості є те, що це перша у світі Конституція, яка декларувала пряме виборче право, – сказав Віктор Ющенко, оцінивши цей документ як внесок України до формування європейських демократичних цінностей» [2]. Серед юридичної спільноти цей документ відомий у давньоукраїнському та латинському мовних варіантах (скорочена назва акта латинською мовою – *Pacta et Constitutiones legum libertatumque exercitus zaporoviensis*)» [3]. Приблизно в такому ключі висловлювався й чинний президент В. О. Зеленський, який повідомив українців, про домовленість зі Швецією, виставити в Києві латинський примірник цієї пам'ятки конституційного права козацької доби. У дискурсі заданому В. А. Ющенко витриманий і навчальний посібник підготовлений ще одним політиком, активним учасником «Помаранчевої революції» – М. В. Томенком [4]. Звичайно без підтримки, з боку певної категорії науковців, цієї політико-пропагандистської владної настанови, не обійшлося. Достатньо пригадати одну з останніх розвідок львівського історика права І. Й. Бойка – Конституція України 1710 р. та її місце в багатовіковій історії національного державотворення [5], де президентські наративи знайшли «наукову» підтримку.

Всі ці дослідники – політики, науковці на політичне замовлення, озброївшись методологічними досягненнями софістики, а інколи й взагалі не утруднюючи себе обґрунтуванням та доказами, починають з примітивного викривлення назви латиномовного примірника (який тривалий час подавався як оригінал цього документу). Присутнє в назві документа слово «*Constitutiones*» пропонується до українського прочитання як «конституція», а отже, якщо це конституція, то треба сприймати весь текст пам'ятки в контексті сучасного розуміння цього терміну і вибудовувати наступний наратив саме в цьому ключі. Таких дослідників навіть не засмучує те, що україномовний оригінал

«Договорів та постановлень...» було виявлено в листопаді 2008 р. співробітниками ЦДІАК України О. Б. Вовк та Г. В. Путовою у РДАДА [6] під час службового відрядження і опубліковано вперше в 2010 р. за цифровими копіями, наданими РДАДА на замовлення Держкомархіву України у вересні 2009 р. [7].

Отже в україномовному оригіналі (а це саме оригінал документу, який потім було перекладено латиною для подання на повагу Карлу XII і який тепер зберігається у Швеції) назва документу має наступний вигляд: «Договори и постановлен правъ и волностей войсковыхъ межи ясневелможнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и межи енеральними особами, полковниками и тимъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою утверженныи и при волной елекції формальною присягою ѿ того жъ ясневелможного гетмана потверженныи року ѿт Рождества Христова ѿѿи, м[еся]ца априля дня е». Здавалося, вже одна назва повинна зруйнувати зусилля міфотворців, але так не сталося, бо політична потреба нікуди не зникла.

Втім справжні наукові дослідження цієї видатної, без перебільшення, пам'ятки права все ж таки мають місце в українській історичній та історико-правовій науці. Так, Н. М. Яковенко зазначає: «Цю угоду, відому під назвою «Конституція прав і свобод Війська Запорізького» («*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*»), нерідко с наївним ентузіазмом трактують, як «першу конституцію Української держави», вкладаючи новітній зміст у формулу «*pacta et constitutiones*».

Насправді ж укладачі акту 1710 року мислили його як традиційні для Речі Посполитої *pacta conventa* (договірні пункти), на дотримання яких обраний володар (там - король, тут - гетьман) присягав перед «вільним народом» (там шляхтою, тут - козацтвом). Ідеал договірного правління являв собою стрижень річпосполитської політичної культури, і саме на цей взірець орієнтувалися Орлик та його старшина, надавши своїй угоді ідентичну з річпосполитськими практиками назву - *pacta et constitutiones* [8, с. 420].

Саме в контексті ідеалу договірного правління здійснюють свою розвідку науковці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України О. Малишев та Є. Ромінський – Конституція Пилипа Орлика як нормативний договір: догматичні та історико-порівняльні [9, с. 179–185].

У свій час В. Йезер зазначав, що об'єктивне обґрунтування суб'єктивних вподобань не робить об'єктивною оцінку, а лише об'єктивує вподобання [10, р. 25]. Втім розробка П. Орликом та його старшиною «договірних пунктів» є подією неординарною, бо ця пам'ятка права засвідчує самоусвідомлення політичної зрілості Війська Запорізького, вона на формальному рівні закріпила розподілення прав та обов'язків між гетьманом та старшиною і військом, підпорядкувала гетьмана владі генеральної старшини та її головного органу – Генеральній Раді. Справді є чим пишатися і об'єктивно оцінювати та досліджувати видатну пам'ятку українського права.

Список використаних джерел:

1. Василенко Н. П. Конституція Филиппа Орлика. Академічна юридична думка / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін Юре, 1998. С. 133–153.
2. УКРИНФОРМ. https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/642935-president_ukrani_vruchiv_dergavn_nagorodi_do_dnya_konstituts_706637.html
3. Фейсбук сторінка В. А. Ющенко <https://www.facebook.com/president.ukraine/posts/1917036641641484/>
4. Томенко М. Україна: історія Конституції. Київ: Генеза, 2015. 144 с.
5. Бойко І. Й. Конституція України 1710 р. та її місце в багатомістовій історії національного державотворення. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 16–25.
6. Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 124. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 2–12 зв.
7. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / Підготувала О. Б. Вовк. *Архіви України*. 2010. № 3-4. С. 145–166.
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України : монографія. Вид. 2-ге перероб. та розшир. Київ : Критика, 2005. 584 с.
9. Мальшаў А. Рамінскі Я. Канстытуцыя Піліпа Орліка як нарматыўны дагавор: дагматычныя і гісторыка-параўнальныя аспекты. *Гістарычна-археалагічны зборнік* / Гал. рэд.: А. А. Каваленя. Вып. 34. Мінск: Беларус. навука, 2019. 228 с.
10. Iser W. *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response*. Baltimore, 1987.

Юрій Ключковський
доктор юрид. наук, старший наук. співробітник,
доцент кафедри загальнотеоретичного
правознавства і публічного права,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНОГО (НЕДО)РЕГУЛЮВАННЯ

Конституція України у статті 69 відносить референдум поряд з виборами до форм здійснення народного волевиявлення. Водночас слід зазначити, що референдуму приділено значно менше уваги, аніж виборам. Так, Конституція визначає суб'єкта активного виборчого права (статті 70, 141), суб'єкта пасивного виборчого права (статті 76, 103), основні принципи виборчого права (стаття 71). Цими статтями також визначено мету проведення виборів – обрання глави держави, членів парламенту, представницьких органів автономії та місцевого самоврядування. Тим самим Конституція визначила місце виборів у системі демократичного державного режиму як основи представницької демократії [1].

Однак стосовно референдуму Конституція більш лаконічна (і навіть скупа). Статті 73, 74 та 156 Конституції встановлюють певні, однак недостатньо чіткі рамки предмету референдуму; стаття 72 визначає загальний механізм народної ініціативи референдуму; визначений статтею 71 (і менш чітко – статтею 38) суб'єкт має право голосу не лише на виборах, але й на референдумі. Статті 85 (пункт 2) та 106 (пункт 6) визначають суб'єктів призначення імперативного (проголошення факультативного) всеукраїнського референдуму, а стаття 143 уповноважує територіальні громади забезпечувати проведення місцевих референдумів. Важливими є також пункт 20 частини першої статті 92, який передбачає виключність законодавчого регулювання *організації і порядку проведення* (наголосимо: лише *процедурних питань*) референдумів, а також частина друга статті 151, яка встановлює *факультативний* конституційний контроль питань референдуму. Інші згадки про референдум мають епізодичний характер і не є суттєвими нормативними навантаженнями.

Такий обсяг регулювання дозволяє стверджувати, що інститут референдуму істотно недорегульований на конституційному рівні.

Насамперед слід визнати, що невизначеною залишається сама сутність референдуму як форми безпосереднього виявлення громадян, його місце у механізмі демократичної держави. Відсутнє послідовне визначення сутності референдуму і доктринально; серед науковців досі поширені «романтичні» уявлення про всевладдя референдуму, можливість його застосування для вирішення будь-яких питань, у тому числі всупереч механізмам представницької демократії, «вічну» юридичну силу рішень референдуму.

Перше, що мало б бути визначене на конституційному рівні, – це дефініція референдуму, яка включала б його мету (призначення). Стаття 1 Закону «Про всеукраїнський референдум» [2] робить спробу здійснити таке визначення, однак воно не містить вказівок на мету референдуму (лише «прийняття (затвердження) рішень», тобто процедурний аспект); крім того, воно здійснює підміну суб'єкта референдуму: замість Українського народу як конституційного суб'єкта зазначені «громадяни України» (у невизначеній кількості). Остання підміна має принципове значення і тягне наслідки, які сприяють маніпулятивному характеру референдуму.

На нашу думку, визначення референдуму мало б бути виражене твердженням, що референдум – це *спосіб вирішення безпосередньо народом кола проблем, що постають перед державою* («питань загальнодержавного значення»).

Таке визначення містить кілька акцентів.

По-перше, референдум має бути спрямований на загальнообов'язкове рішення, а не просто відповідь на питання. Це означає, що результат референдуму має бути пов'язаний із прийняттям, відхиленням чи скасуванням *правового акту*, адресованого певному (визначеному чи невизначеному) колу суб'єктів. Якщо народу пропонується відповісти на питання, що не передбачає прийняття правового акту, обов'язковість виконання рішення референдуму неможлива. У такому разі маємо справу з іншою формою безпосереднього волевиявлення народу, яку прийнято називати «консультативним референдумом»; воля народу, виражена в загальних рисах у його підсумку, може бути обов'язковою до розгляду (як це вказав Конституційний Суд України стосовно питань референду-

му 2000 року [3]) однак про обов'язковість *виконання* мова йти не може через неповну визначеність змісту рішення. Звернемо увагу, що Конституція у чинній редакції по суті не розрізняє ці два інститути.

По-друге, суб'єктом прийняття рішення на референдумі є народ, від імені якого волевиявлення здійснює виборчий корпус (електорат). Народ як єдиний суб'єкт (спільнота) приймає рішення голосами більшості громадян, які складають виборчий корпус. Це мало б означати, що жодна сукупність громадян, яка не становить більшості електорату, не може підміняти суб'єкта народного волевиявлення при прийнятті ним загальнообов'язкового рішення. Право виступати від імені народу не може бути присвоєне жодною суспільною групою, жодною меншістю народу. Отже, критерій прийняття рішення референдумом має бути встановлений конституційно.

З таким визначенням пов'язано ще декілька принципових проблем, що потребують вирішення на конституційному рівні. Усі вони стосуються співвідношення референдуму як форми прямого волевиявлення народу з системою представницької демократії.

Перша – можливий предмет референдуму. Насамперед викликає питання слово «законопроекти», що міститься у статті 74. Чи це вказівка на те, що предметом (чи, точніше, пропозицією) референдуму мають виступати виключно законопроекти, які у разі прийняття на референдумі стають законами? При такому розумінні референдум виступає формою завершення законодавчого процесу, альтернативного парламентському, а закон як нормативний акт перестає бути виключно актом законодавчої влади представницької демократії. Однак у такому разі цей альтернативний законодавчий процес потребує конституційного регулювання, і навіть більш деталізованого, аніж парламентський процес.

Крім того, сформована загальна думка, підкріплена рішенням Конституційного Суду України 2000 року [3], що заборона трьох предметів референдуму статтею 74 не є вичерпною. Однак обмеження можливого предмета референдуму потребують конституційної деталізації. Народ на референдумі реалізує *державну* (а не позадержавну) владу; тому при здійсненні (законодавчої чи виконавчої) влади народ повинен діяти з дотриманням статті 6 та частини другої статті 19 Конституції.

Референдум за народною ініціативою не має власної (виключної) компетенції, на відміну від імперативних референдумів, передбачених статтями 73 та 156 Конституції. Будь-який предмет факультативного референдуму означає його втручання у компетенцію державних органів представницької демократії (насамперед Верховної Ради України), взагалі кажучи, не передбачене Конституцією. При цьому неясно, чи може референдум втручатися у сферу компетенції Президента України, Кабінету Міністрів України (і органів виконавчої влади взагалі)? Законодавчого обмеження предмета референдуму недостатньо, хоча і такі обмеження означають *презумпцію законодавця*, що народ на референдумі діє відповідно до цих приписів Конституції.

Друга проблема, яка потребує конституційної визначеності, – загальний зміст рішення референдуму. Він не може обмежуватися лише затвердженням (більшість «так») чи відхиленням (більшість «ні») пропозиції референдуму. У разі відсутності такого рішення на факультативному референдумі слід визнати, що народ відмовився сам вирішувати проблему, взагалі кажучи, віднесу до компетенції відповідного органу представницької демократії.

Третя проблема – правові наслідки референдуму. Це стосується визначення, з якого моменту набирає чинності (втрачає чинність) акт, прийнятий (скасований) референдумом, як це визначено Конституцією щодо законів, прийнятих парламентом. Це стосується також юридичної сили акту: чи залежить вона від того, у межах чийої компетенції лежить пропозиція, винесена на референдум. Зауважимо, що «абсолютна» юридична сила акту референдуму, передбачена статтею 2 Закону «Про всеукраїнський референдум», по суті передбачає виключення питань, вирішених факультативним референдумом, із конституційної компетенції (обсягу повноважень) відповідного органу (в першу чергу Верховної Ради України) без внесення текстуальних змін до Конституції, тобто на сьогодні – *неконституційним способом*. Як зауважує В. Шаповал, «відмінності між законами-референдними актами і законами-парламентськими актами в юридичній силі існують тільки тоді, коли це прямо застережено в конституції, а такі застереження звичайно відсутні» [4, с. 310]. Провідний вітчизняний конституціоналіст наголошує, що положення розділів I, III, XIII Конституції України мають таку ж юридичну силу,

як і положення інших розділів, хоча зміни до них потребують затвердження референдумом [4, с. 311].

Залишається проблемою поширення змісту принципів виборчого права на інститут референдуму. Зокрема, вона пов'язана з тим, що у референдному праві відсутні аналоги суб'єктів пасивного виборчого права, хоча аналоги суб'єктів номінаційного виборчого права наявні. Така спроба здійснена Венеційською комісією у Кодексі належної практики щодо референдумів [5], визнаному еталонним документом Ради Європи. Перенесення відповідних позицій на вітчизняний ґрунт вимагає принаймні конституційного закріплення цих принципів у їх «референдному», а не «виборчому» сенсі.

Проблема закріплення відповідних положень у Конституції теж непроста. Частина цих положень потребує внесення змін до Розділу III Конституції, що можливо лише через всеукраїнський референдум. Однак низку інших положень можна було б розмістити у Розділі II (закріпивши відповідні права на участь як у виборах, так і референдумі з розкриттям їх змісту у новій редакції статті 38), Розділі IV (в частині регулювання засад прийняття та скасування законів через референдум) та в Розділі XII (щодо обов'язкового конституційного контролю питання референдуму). Без такого закріплення регулювання відповідних аспектів на рівні закону рано чи пізно призведе до маніпулятивного застосування референдуму з негативними наслідками, добре відомими із недавньої історії низки держав.

Конституція є вираженням волі установчої влади народу, який засновує цим актом власну державу. Тому будь-яке волевиявлення народу, що здійснюється в умовах конституційної держави, має бути підпорядковане Конституції. Іншими словами, владні повноваження народу у конституційній державі, як і Президента та парламенту, мають бути вичерпно визначені Конституцією, а діяти як суб'єкт владних повноважень повинен на підставі і в спосіб, визначені Конституцією і законами, а не свавільно.

Список використаних джерел:

1. Ключковський Ю. Вибори як інститут представницької демократії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 43-48.

2. Про всеукраїнський референдум. Закон України від 26 січня 2021 року № 1135-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2021. № 31. Ст. 1762.

3. Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у справі про всеукраїнський референдум. *Офіційний вісник України*. 2000. № 30. Ст. 1285.

4. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

5. Кодекс належної практики щодо референдумів (CDL-AD(2007)008rev). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії*: в 2-х част.; пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. 3-є вид., випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. Ч. 1. С. 530-552.

Борис Кофман

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
головний консультант Інституту законодавства
Верховної Ради України,
Заслужений юрист України*

ВТІЛЕННЯ НАСТАНОВ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ (ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДЯНИНА)

1. В умовах становлення демократичної правової державності об'єктивується, актуалізується і контекстуалізується проблематика антропологізації права взагалі та конституційного права, зокрема, бо в умовах сутнісних процесів демократизації правотворення і державотворення саме людина трансформується в основоположну телеологічну домінанту та найважливіший суб'єкт-об'єкт правового впливу, профільної регламентації, регулювання, універсального розвитку, аксіологічної детермінації, релятивістського вдосконалення – результатом чого виступає антропоцентризм в праві. Отже, антропологія, що в широкому сенсі означає «людинознавчий» аспект тієї чи іншої науки, співвідношення тієї чи іншої галузі знання з проблемою людини

як соціальної особистості і психофізіологічної істоти [1], – починає суттєво впливати на подальший розвиток і вдосконалення правової регламентації і регулювання в державно організованому соціумі, причому ще на стадіях нормопроектної діяльності в процесі право/нормотворчості.

Правова антропологія, що вивчає закономірності правового буття людини на всіх стадіях і рівнях її розвитку, – саме при наявності демократичних і нормативних процесів, що формують відповідні організаційні та організаційно-правові тенденції, правила і стереотипи індивідуальної, групової і колективної поведінки, – починає грати визначальну роль, бо саме людина стає метою і кінцевим соціальним продуктом в суспільстві та в державно організованому соціумі, бо тільки через людину, завдяки її участі та її відповідним поведінковим настановам, а потім і конкретним діям, – а також завдяки соціальним, в тому числі і правовим цінностям, які вона активно і усвідомлено сприймає завдяки своїй соціалізації в локальному соціумі і вимірює через них свої діяльнісно-поведінкові настанови, – і суспільство і держава, що функціонує на його засадах, можуть в повній мірі і адекватно реалізувати свої основоположні принципи, настанови і функції, причому, як свого існування і функціонування, так і відносно визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування, розвитку, вдосконалення прав і свобод людини (особистості) і громадянина.

2. Отже, маємо визнати взаємний і кумулятивний вплив права і держави, – по-перше, вплив імперативного характеру саме на людину, що здійснюється формально в межах державно організованого соціуму, а практично в межах територіальної громади (далі – ТГ), де природно існує людина, здійснюючи свій життєвий цикл в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) через стан повсякденності, – а, по-друге, суттєвий вплив людини саме на право і державу, що здійснюється через її повсякденну поведінку шляхом виконання ідеологічно-нормативних настанов держави і права і, одночасно, через продукування індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлень, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що формує відповідну систему комунікативної взаємодії всіх наведених суб'єктів (індивідуума у його різних іпостасях і рольових позиціях, соціуму

і держави) і яка базується не тільки на існуючих моральних і нормативних засадах, а й таких, що:

а) суттєво виходять за межі сучасного повсякденного існування і функціонування в рамках соціуму завдяки розумовій діяльності людини та її досвіду у трансформації соціуму та його інститутів, включаючи й державу (раціонально-перспективний фактор. – Авт.); і

б) таких, що фактично скеровані на майбутнє, на перспективу, – тобто, індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлень, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що з'являються завдяки внутрішнім потребам індивідуума, його розумінню і тлумаченню соціальних і правових цінностей, через сприйняття, контекстуалізацію і реалізацію свого життєвого досвіду, а також через фокусування на майбутніх параметральних орієнтирах існування (поведінково-перспективний фактор. – Авт.).

Звідси впливає низка важливих висновків методологічної властивості. По-перше, про неперевершену роль правового статусу людини (особистості) і громадянина, бо без нього, – та особливо без його основоположного виду – конституційно-правового статусу, тобто без існування, наявності системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків, можливостей користування ними, а також гарантування з боку держави щодо їх існування та реалізації, – індивідуум (людина, особистість, громадянин тощо) були б позбавлені реальної та конотаційно і релятивістські обґрунтованої можливості діяти відповідним чином в межах державно організованого соціуму. По-друге, про основоположну роль конституційного права держави, що регламентує і регулює найбільш важливі, основоположні, засадничі відносини, що виникають між людиною, соціумом і державою. Зважаючи на особливий характер і значення конституційного права і конституційного законодавства в системі національної системи права і законодавства, як первинної і профілюючої їх галузі, це не тільки є доктринально і теоретично обґрунтованим, а й онтологічно і аксіологічно аргументованим. Звідси, актуалізується проблематика антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина.

3. Щоб поглибити уявлення про стан сучасного права, його генетичні коріння і еволюції, але не абстрактно, як «річ у собі», а стосовно окремої людини, – необхідно звернутися до антропологічного аспекту права, який вбирає в себе як проблеми загального знання про людину, так і безпосередньо проблеми права, що супроводжують і забезпечують існування і функціонування людини в державно організованому соціумі. Саме тому антропология права є тісно пов'язаною із загальною антропологією, з іншими юридичними науками (юридична етнологія, соціологія права, порівняльне правознавство, історія права тощо). Це підтверджується достатньо ємною характеристикою юридичної антропології, яку пропонує академік В.С. Нерсисянц: «Юридична антропология – наука про людину як соціальному істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного життя людей від давнини і до наших днів» [2, с. 5].

В сучасний період розвитку державності антропологізації і антропоцентризму права несуть не тільки індивідуально-персоналістський характер, вони супроводжуються тектонічними змінами в формуванні і розвитку самої державності через демократизацію її публічної влади і публічно-правових інститутів, побудову правової держави, формування громадянського суспільства з системою його самозабезпечення у вигляді відповідних інституцій, розвитком всіх форм демократії, включаючи нові, особливо на рівні безпосередньої демократії / партисипативна (демократія участі) [3], деліберативна (нарадча демократія) [4], агрегативна (узгоджувальна демократія) [5], агональна (демократія взаємного визнання) [6] та інші форми/. Системний аналіз наведених форм трансформації свідчить про те, що всі вони:

а) виступають об'єктами конституційно-правової регламентації і регулювання;

б) їх практична реалізація передбачає обов'язкову участь індивідуумів, що функціонують в умовах розширення та вдосконалення принципу автономії волі;

в) така участь в обов'язковому порядку є пов'язаною з необхідністю здійснення і реалізації відповідних діяльнісно-поведінкових форм людини (особистості) і громадянина (а також фізичних осіб, що володіють іншими правовими станами);

г) для здійснення наведених діяльнісно-поведінкових форм людина (особистість) і громадянин повинна володіти відповідними правами, свободами і обов'язками, що закріплені в конституції держави, тобто, відповідним конституційно-правовим статусом;

г') по мірі ускладнення задач в розвитку демократичної правової державності, що супроводжується суттєвим зростанням автономії волі, дискреційних можливостей і передбачень індивідуума, – загальний правовий статус людини (особистості) і громадянина, включаючи насамперед її конституційно-правовий статус, об'єктивно трансформується у бік розширення і вдосконалення.

Тобто, можна констатувати, що акцентуація тенденції антропологізації і антропоцентризму права в умовах і глобалізації і трансформаційних змін на рівні конкретної держави об'єктивно веде до трансформації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в розумінні його розвитку, розширення, вдосконалення. Більш того, на практиці вибудовується відповідний процесуальний ланцюжок, який демонструє реальність та наукову якість наведених позицій. Такий ланцюжок складається з наступних елементів: «глобалізація і стандартизація процесів демократичного оновлення держави і права» – «демократизація соціального і державного життя конкретної держави» – «побудова правової держави» – «побудова громадянського суспільства та його інституцій» – «трансформація конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина» (у розумінні його розвитку, розширення і вдосконалення).

4. Такі тенденції, що формуються, розвиваються та реалізуються на глобальному і державному рівнях, не тільки не виключають, а у відповідному ступені об'єктивують і актуалізують персоналістський підхід держави до кожної людини. Дійсно, вельми важливим є індивідуальний підхід публічної влади до кожної людини в контексті визначення її інтересів, талантів, професійних якостей, творчих можливостей, скерування їх на реалізацію позитивної, творчої і результативної діяльності в інтересах самої людини і всього суспільства. Однак, необхідно констатувати, що реально с такими завданнями державна публічна влада справитися не в змозі в силу об'єктивних причин її методів і засобів організації, розмаїття завдань і функцій, діяльнісно-функ-

ціонального навантаження і практичної реалізації. Одночасно, такі задачі під силу вирішити іншому рівню публічної влади – публічній самоврядній (муніципальній) владі [7], яка виникає і формується саме в умовах демократизації публічної влади, функціонує на локальному рівні соціуму, здійснює свою діяльність у вигляді МСВ через самоорганізацію, самопрояв, самодіяльність, самоврядування і самоідентифікацію ТГ та сформованих ними органів МСВ, що діють від їх імені та в їх інтересах (див. розд. XI Конституції України 1996 року [8]). Тобто, мова йде насамперед про конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина (Розділ II Конституції України 1996 року), встановлений на загальнодержавному рівні, який практично реалізується на локальному рівні соціуму в межах ТГ і в рамках МСВ. Такий підхід породжує висновок, що володіє великою методологічною значимістю та суттєвим праксеологічним потенціалом, – бо саме, в царині ТГ та в умовах МСВ міститься джерело виникнення, формування, становлення, розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а також сфера його практичної реалізації, а також розширення і вдосконалення в майбутньому.

Список використаної літератури:

1. Нестерова Е. М. О некоторых тенденциях антропологизации современного права [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-tendentsiyah-antropologizatsii-sovremennogo-prava>
2. Нерсесянц В.С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология. – М.: Норма-М, 1999. С. 1-6.
3. Батанов О.В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання/ О. В. Батанов, В. В. Кравченко, Х. В. Приходько // Аспекти публічного управління. 2014. № 9-10 (11-12), вересень-жовтень. – С. 12-28.
4. Батракіна Є.Є. Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві: автореф. дис... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Є. Є. Батракіна. – Х., 2019. – 16 с.

5. Грановский О.Л. Делиберативная и агрегативная модели демократии и агональный либерализм И. Берлина [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/deliberativnaya-i-agregativnaya-modeli-demokratii-i-agonalnyu-liberalizm-i-berlina>

6. Кормич А. І. Зміст та форми сучасної демократії: концептуальні засади / А. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. 2012. Вип. 47. – С. 145-151.

7. Муципальна влада: актуальні проблеми становлення і розвитку в Україні: [монографія] / М.О. Баймуратов, В.А. Григор'єв. – Одеса: Юрид. література, 2003. – 192 с.

8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Зоріна Кравцова

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗАСАДИ», «ОСНОВИ», «ПРИНЦИПИ», «ЦІННОСТІ»: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У науці конституційного права на сьогодні застосовуються так звані споріднені, хоча й не тотожні категорії та поняття, як «конституційні засади», «конституційні основи», «конституційні принципи», «конституційні цінності». Тому вважаємо доцільним розібратися в термінологічній плутанині, що виникла у зв'язку з різними підходами до тлумачення термінів «засада», «основа», «принцип», «цінності».

Незважаючи на загальноновживаність у правничій науці термінів «засада», «основа», «принцип», «цінності», що зазвичай використовуються для позначення комплексних правових категорій у множині, на сьогодні не єдиного загальноновизнаного підходу щодо тлумачення їх змісту. Подібна ситуація має місце і в науці конституційного права. Якщо проаналізувати назви дисерта-

ційних робіт за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право за роки незалежності України, то в половині з них знайдемо словосполучення «конституційні засади», «конституційні основи», «конституційні принципи», «конституційні цінності». У одному випадку науковці обґрунтовують їх відмінність, у другому – вживають як синоніми, а в третьому – застосовують формально й не зосереджують увагу на їх змісті та відмінності від інших, споріднених категорій.

Базовими для всіх галузей права є тлумачення зазначених термінів у теорії держави та права. Так, О. Скакун дає визначення принципам права з посиланням на етимологічне походження від лат. *principium* – основа, засада, як загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу та порядку [1, с. 242].

Виходячи із даного визначення може скластися враження, що принципи, засади та основи є синонімами, але оскільки ми говоримо про зміст цих термінів в правовому полі, не вбачається що принципи є єдиними засадами правового регулювання суспільних відносин.

У теорії права існує два терміни: «правові принципи» і «принципи права». Вони різняться між собою тим, що правові принципи виникають, як правило, до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять в принципи права. Правові принципи – це головні ідеї, які виражають основні вимоги до системи права тієї чи іншої держави [2, с. 208].

Можна говорити про те, що сутнісним тлумаченням терміну «принцип» є основна засада, тобто та засада яка лежить в основі явищ, систем, процесів.

У науці конституційного права зустрічається різноманітне вживання окреслених термінів, у ряду авторів як синоніми, що можна пояснити тим, що науковий стиль мовлення більш складний для сприйняття, вимагає чіткого вживання термінів, якщо робота присвячена засадничим певним ідеям того чи іншого явища, процесу, тощо автори іноді намагаються шляхом пошуку синонімів уникати частих повторень.

Що стосується терміну «основа», Академічний тлумачний словник (1970—1980) містить значення слова «основа» в прямому та переносному значенні.

Безумовно нас цікавить абстрактне, тобто переносне, в цьому значенні «основа» - те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується. В правовій науці зазвичай термінологічно вживається «основи», тобто тільки множина, тлумачення слова «основа» тільки множина є декілька: - головні засади, підвалини чого-небудь (моралі, поведінки і т. ін.). Він .. мало не плакав, коли міцні, здавалось, як мур, основи старої віри хитались і падали під новим словом. (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 141); - провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності. Є доля правди в словах дружини, але є і залізна логіка його життя: попустити своє годиться тільки тоді, коли це приносить користь. Відступиш від цих основ — і станеш на слизький шлях жінчиних родичів (Михайло Стельмах, I, 1962, 286) [3].

Виходячи із лінгвістичного розуміння терміну «основа», він може визначити поняття – сукупність принципів та правил, що є базовими для певної діяльності.

Дослідник Н. Бакаянова розглядаючи співвідношення понять основи, засади та принципи адвокатури приходять до висновку, що основи – сукупність головних цінностей, принципів основоположних інститутів та норм, які визначають явище як правове. Принципи є основами правового явища, але поряд з іншими складовими елементами. Принципами є основоположні, керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується, в даному випадку організація та діяльність адвокатури і здійснення адвокатської діяльності. Засади за своєю суттю максимально наближені до принципів, але такі положення є більш розкритими та деталізованими [4, с. 23].

Як бачимо, автор вважає «основи» терміном, що визначає більш широким поняттям, що включає принципи, а засади – більш розкритими та деталізованими основоположними керівними ідеями.

Повернемось до лінгвістичного розуміння. «Засада» тлумачиться як:

- основа чогось. Те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. Однією з головних засад мистецтва, художньої прози зокрема, є внутрішня спроможність письменника до аналізу життєвих явищ, здатність бачити в них нове, не помічене іншими (Вітчизна, 6, 1968, 199);

- вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки. На власні гроші набув [Макар Іванович] сотню примірників [книжки],

щоб послати на село, до своїх, і таким робом довести, що, вірний демократичній засаді, не розриває зв'язків з народом (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 162); З борців насміхалася доля. Зростала проте їх громада. Добробут народний та воля — То наша найперша засада (Павло Грабовський, I, 1959, 367) [5, с. 300].

Етимологічний словник української мови встановлює, що слово «принцип» запозичене з французького «principe» – «початок, першооснова». А те – від латинського «principium» – «перший; головний» [5, с. 574]. Окрім того, словник іншомовних слів визначає «принцип» як – центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [6, с. 762]. Філософський енциклопедичний словник встановлює «принцип» як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [7, с. 519].

На основі аналізу, наведених вище та інших джерел, можна дійти висновку, що принципи – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, які характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення певної теорії, науки, процесу тощо.

Цінності ж є духовно-ідеологічною основою механізму регулювання суспільних відносин та особливо актуалізується на перехідних етапах оновлення організації та здійснення державної влади, розбудови громадянського суспільства.

Отже, конституційні цінності визначають сутність, походження конституційних принципів і норм, так як на сучасному етапі розвитку набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної держави. Залежно від ступеня їх правового захисту, система конституційних цінностей має свої особливості в кожній окремо взятій державі, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними особливостями кожної країни. До прикладу, для США та Швейцарії конституційними цінностями є ідеологія та кращі практики федералізму. Тоді як для конституційного державотворення в Україні федералізм, як конституційна цінність, не є актуальним.

Таким чином, вважаємо, що категорії «цінність» і «принцип» не є тотожні або взаємозамінні, так як дані поняття відрізняються за сутністю, змістом і формою конституційного закріплення та механізмами реалізації. Принципи, на нашу думку, є вужчою категорією по відношенню до конституційних цінностей, які є «світоглядно-ідеологічною матрицею» для конституційного державотворення, конституційних засад організації та діяльності органів державної влади.

Саме через лінгвістичне розуміння ми вважаємо можна вирішити суперечності щодо співвідношення понять засади, основи, принципи та цінності. Так, тлумачення вищезазначених слів не дозволяє погодитись із висновками Н. Бакаянної.

На основі опрацьованого при здійсненні нашого дослідження матеріалу, робимо висновок, що конституційно-правові засади є комплексним за змістом терміном, який охоплює принципи, функції, правовий статус суб'єктів, гарантії, організацію, функціонування та відповідальність. Оскільки бачимо, що саме «засада» є терміном, що позначає поняття більш широке, яке охоплює принципи (вихідні, головні положення), основи світогляду, правила поведінки. «Основою» є певна сукупність принципів, які згруповані в контексті розглядуваного об'єкту. Принцип вужчим, чітко визначеним положенням (ідеєю), що лежить в основі того чи іншого правового явища, діяльності тих чи інших суб'єктів правовідносин. Цінності є духовно-ідеологічною основою механізму регулювання суспільних відносин та особливо актуалізується на перехідних етапах оновлення організації та здійснення державної влади, будови громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник. 3-є видання. Київ: Алерта ЦУЛ, 2011. 524 с.

2. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208.

3. Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980): онлайн-версії «Словника української мови» в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/s/osnova> (дата звернення 03.02.2018).

4. Бакаянова Н.М. Основи, засади та принципи адвокатури: співвідношення понять. Наукові праці НУ ОЮА. 2016. С. 20-25, с. 23 <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom18/5.pdf> (дата звернення 03.02.2018).

5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 4: Н–П. 656 с.

6. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53406/287117.html> (дата звернення: 05.12.2018).

7. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с. URL: <http://slovopedia.org.ua/104/53392/1082571.html> (дата звернення: 17.07.2018)

Володимир Кравчук

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Динамічний перебіг конституційно-правових процесів у нашій державі вимагає переосмислення Конституції України як фундаменту правових реформ і повсякденного життя людини, громадянського суспільства та держави. Реалізація Основного Закону, а тим більше його реформування, потребують комплексного наукового обґрунтування.

Зважаючи на потреби розбудови державності, у сучасній науці конституційного права України формується самостійний науковий напрям досліджень інституту конституційної (конституційно-правової) реформи [1, с. 21].

Характеризуючи конституційну реформу як соціально-політичний процес, П. Добродумов, справедливо підкреслює, що вона стала знаменням на-

шого часу. Під егідою конституційної реформи здійснюються всі перетворювальні процеси в сучасній українській державі, з її позицій оцінюються переваги й недоліки того, що відбувається. Будучи генетично пов'язаною з державою і правом, конституційна реформа формує свій авторитет, свою актуальність, спираючись на досвід у перетворенні держави і права, у забезпеченні їх переходу на новий історичний рівень. З ім'ям конституційної реформи пов'язані надії на вихід з кризи і стабілізацію економічної і соціально-політичної ситуації [2, с. 21].

Досліджуючи конституційну реформу як правовий процес, найбільш обґрунтованою видається позиція Ю. Бисаги та Д. Белова, які відзначають, що у ході конституційної реформи не лише змінюється сама конституція, а й активізуються всі правотворчі процеси. Їх аналіз дозволяє стверджувати про інтенсивність перетворювальних дій, бачити підсумки реформування, а головне – визначати функціональне призначення конституційної реформи [3, с. 45].

У конституційно-правовій літературі спостерігаються різні підходи до визначення конституційної реформи. Так, П. Шляхтун у словнику термінів з конституційного права конституційну реформу трактує у досить вузькому значенні, пов'язуючи її із заміною конституції або зміною її основних положень [4, с. 200]. Підтримуємо науковців, які наголошують на неможливості зведення конституційної реформи лише до зміни чи оновлення Основного Закону як нормативно-правового акту.

Ю. Волошин ширше тлумачить конституційно-правову реформу, як найважливіше державно-правове явище, що являє собою сукупність правових, організаційних і політичних заходів, які проводяться з метою якісної зміни чинного або прийняття нового Основного Закону держави і на його основі поступового оновлення всього законодавства в державі і самої держави [1, с. 7].

Під сучасною конституційною реформою в Україні А. Колодій розуміє особливу управлінську програму дій, що приймається та здійснюється народ, верховною державною владою, які змушені в умовах побудови громадянського суспільства та правової держави, які постійно і об'єктивно змінюються, відновлювати їх єдність і тим самим забезпечувати нову якість разом з тим

утверджуючи новий режим законності, який і виступає як ціль перетворень, що здійснюються народом чи владою [5, с. 5].

Заслугове на увагу і визначення конституційної реформи в Україні, запропоноване А. Крусян, яка характеризує її як політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства (зі зміною тексту Конституції), розвитку конституційних правовідносин та конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного українського конституціоналізму [6, с. 718].

Узагальнюючи погляди вітчизняних вчених-конституціоналістів щодо сутності та змісту конституційної реформи в Україні, а також враховуючи багатоаспектний, складний та поступальний її характер, можна стверджувати, що конституційна реформа – це процес кардинальних, часто тривалих перетворень відповідних конституційно-правових відносин, конституційно-правових інститутів чи їх окремих структурних елементів тощо. Конституційна реформа, як правило модернізує і змінює форму та зміст відповідних конституційно-правових відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад.

Немає однаковості серед науковців і в частині виділення ознак конституційної реформи, що визначають її сутність, зміст, цілі та призначення. Вчені по-різному характеризують їх. Так, В. Сердюк до основних ознак правової реформи відносить: 1) базування на праві; 2) здійснення правовими методами; 3) охоплення, головним чином, правової сфери діяльності; 4) підкріплення, якщо це потрібно, силовими методами, примушенням; 5) публічність, офіційність; 6) вона має зовнішній вираз у вигляді правових і організаційних форм її здійснення [7, с. 102].

На думку А. Крусян основними ознаками конституційної реформи є: системність конституційних перетворень; політико-правовий характер перетворень, що здійснюються в процесі конституційного реформування; повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім, спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної

необхідності; створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку і конституційної законності; інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [6, с. 718].

Н. Агафонова серед основних ознак конституційної реформи виділяє легітимність та демократизм [8, с. 19]. Проте, суспільно-політичні процеси 2014-2021 років внесли деякі корективи до феномену конституційної реформи, в тому числі і до її кваліфікуючих ознак.

По-перше, конституційна реформа за своєю сутністю є установчим процесом, що може мати наслідком зміну політичної волі народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні. При цьому воля народу при проведенні конституційної реформи має узгоджуватися з інтересами громадянського суспільства та його основних інститутів.

По-друге, конституційна реформа зачіпає найважливіші публічно-владні відносини в усіх сферах суспільного та державного ладу.

По-третє, конституційна реформа має особливий порядок легітимізації, оскільки повинна проводитись у такий спосіб, який би не викликав жодних сумнівів у її легітимності. Очевидно, що реалізація сучасної конституційної реформи в частині внесення змін до Основного Закону, має відбуватися відповідно до процедури, передбаченої тринадцятим розділом Конституції України. Це забезпечить належну легітимність конституційної реформи.

По-четверте, конституційна реформа повинна бути системною, тобто реформуючи окремі інститути конституційного права не порушувати його цілісної системи.

По-п'яте, конституційна реформа відіграє важливу роль щодо розвитку та удосконалення вітчизняної конституційно-правової науки та освіти. Наукові конституційно-правові дослідження є важливим теоретико-методологічним підґрунтям для проведення якісної та повноцінної конституційної реформи в Україні.

Узагальнюючи вищенаведені ознаки, можна стверджувати, що теоретичне обґрунтування проведення конституційної реформи дозволить наблизити до завершення масштабні трансформації у системі взаємовідносин «людина – держава – громадянське суспільство».

Список використаних джерел:

1. Волошин Ю.О., Пересада О.М. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 206 с.
2. Добродумов П.О. Теоретичні аспекти конституційної реформи. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2011. № 1. С. 21-26.
3. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Конституційно-правове регулювання реформ у державі: питання теорії та практики. Конституційно-правові академічні студії. 2015. Вип. 1. С. 44-54.
4. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. К.: Либідь, 2005. 568 с.
5. Колодій А.М. Конституційна реформа в Україні: поняття, етапи та головні напрямки. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ; Видавництво Ліра-К, 2015. С. 5-7.
6. Крусян А.Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 62. С. 717-727.
7. Сердюк В.О. Правова реформа: теоретико-правові засади правового визначення терміну. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2013. Вип. 23 ч. 1 том 1. С. 99-103.
8. Агафонова Н.В. До питання про сутність конституційної реформи в Україні. Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 5. С. 15-19.

Микола Кравчук
*к.політ.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

В різні періоди історії розвитку суспільства та держави церква відігравала як ключову роль, так і зазнавала гонінь. З появою конституцій, їх еволюцією, врегулювання державно-церковних відносин на конституційному рівні також зазнавало змін, що можемо бачити на прикладах конституцій України та європейських країн.

Розглянемо найбільш типові та особливі приклади конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин на європейському континенті.

Конституція Італійської Республіки, прийнята 22 грудня 1947 р. Установчими збори, яка набула чинності 1 січня 1948р., передбачає у статті 7, що Держава і Католицька церква, кожна у своїй сфері, незалежні і суверенні, а їх відносини регулюються Латеранськими угодами, внесення змін до яких, здійснене обома їх сторонами, не передбачає внесення змін до Конституції. Під Лютеранськими угодами розуміються укладені у 1929 р. і частково переглянуті 1984р. три угоди по суті між Італією і Ватиканом, які присвячені взаємовідносинам держави і Католицької церкви. [1, с. 20] Водночас, відповідно до ст. 19 Конституції Італійської Республіки усі мають право вільно сповідувати релігійні вірування у будь-якій формі, індивідуальній або колективній, пропагувати їх і відправляти культові обряди приватним чином або публічно, за винятком обрядів, що суперечать добрим звичаям (*buon costume*). Крім того, ст. 20 Конституції Італійської Республіки передбачає, що церковний характер і релігійна або культова мета об'єднання не можуть стати приводом для встановлення законом спеціальних обмежень або для фіскальних заходів щодо порядку їх утворення, правоздатності і форм діяльності. [1, с. 23]

Конституція Республіки Вірменія, прийнята 27 листопада 2005 р., у ст.8.1. передбачає, що у Республіці Вірменія церква відділена від держави. Республіка Вірменія визнає виняткову місію Вірменської Апостольської Святої Церкви як національної церкви в духовному житті вірменського народу, в справі розвитку його національної культури і збереження національної самобутності. У Республіці Вірменія гарантується свобода діяльності всіх релігійних організацій, що діють в установленому законом порядку. Відносини Республіки Вірменія та Вірменської Апостольської Святої Церкви можуть регулюватися законом. [2]

Конституційний акт Швеції Про свободу і друк від 5 квітня 1949 року в Главі 2 «Про публічний характер офіційних документів» зазначає, що у цій главі під державною владою розуміються державні міністерства, Міністерство оборони, Риксдаг і Синод Церкви і їх відділи, комісії, делегації, комісари, їх заступники і контролери, суди і адміністративні управління і всі інші влади і установи, поради, комітети і комісії, які є невід'ємними частинами державної адміністрації. [3] Таким чином Синод Церкви розглядається як елемент державної влади поряд із парламентом, міністерствами комісіями і т.д.

Конституція Норвезького Королівства від 17 травня 1814 року в § 16 передбачає, що Король вирішує питання про всі офіційних, церковних та інших богослужіннях, про всі заходи і зборах з релігійних питань і спостерігає за тим, щоб викладачі офіційної релігії дотримувалися встановлених для них правила. Крім того, відповідно до § 27 член Державної ради, що не сповідує офіційно державної релігії, не бере участі в обговоренні питань, які стосуються державної церкви. [4]

Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року у ст. 25 передбачає, що церкви та інші релігійні організації рівноправні. Публічні влади у Польській Республіці є безсторонніми у питаннях релігійних, світоглядних і філософських переконань, забезпечують свободу їх вираження у публічному житті. Стосунки між державою і церквами, іншими релігійними організаціями будуються на принципах поваги до їх автономії, а також взаємної незалежності кожної з них у своїй сфері, взаємодії на благо людини і на спільне благо. Стосунки між Польською Республікою і Католицькою церквою визначаються міжнародним договором, укладеним з Апостольським Престолом, і

законами. Стосунки між Польською Республікою та іншими церквами, а також релігійними організаціями, визначаються законами, прийнятими на підставі угод, укладених Радою Міністрів з їх уповноваженими представниками.

Яскравим прикладом особливого врегулювання державно-церковних відносин на конституційному рівні є Конституція Греції від 11 червня 1975 року. Державно-церковним відносинам присвячено окремий Розділ II «Відносини церкви та держави». Зокрема, зазначається в ст. 3, що панівною в Греції релігією є релігія східно-православної Церкви Христової. Православна Церква Греції, що визнає своїм главою Господа нашого Ісуса Христа, нерозривно пов'язана в своїх догматах з Великою константинопольською Церквою і зі всякою іншою єдиновірною Церквою Христовою, неухильно дотримується, так само як і вони, святих апостольських і соборних канонів і священних традицій. Вона є автокефальною і управляється Священним Синодом архієреїв, які перебувають на церковній службі, і обирається ними Постійним Священним Синодом, який створюється в порядку, передбаченому статутом Церкви, з дотриманням положень Патріаршого тома від 29 червня 1850 року і акту Синоду від 4 вересня 1928 року. Існуючий в певних районах держави церковний режим не суперечить положенням попереднього пункту [6]

Відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України, церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Таким чином, конституційно-правове регулювання державно-церковних відносин у різних країнах Європи має як спільні риси, так і відмінності. В конституціях окремих держав церкві відводиться важливе місце та церква розглядається як елемент державного механізму (Норвегія, Греція). Більшість конституцій держав Європи взагалі не регламентує державно-церковні відносини, залишивши їх для врегулювання на іншому рівні (Албанія, Андорра, Бельгія, Білорусь, Латвія, Нідерланди, Сан-Марино, Франція тощо). Типовим явищем для конституцій європейських держав (Польща, Україна) є відокремлення держави від церкви. Окремі європейські держави, такі як Бельгія, Литва та ін. визнають церковну реєстрацію шлюбу. Таким чином, спостерігається багатоманітність врегулювання державно-церковних відносин на конституційному рівні у Європейських державах.

Список використаних джерел:

1. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 62 с.
2. Конституція Республіки Вірменія, прийнята 27 листопада 2005 р. Електронний ресурс: URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
3. Конституційний акт Швеції Про свободу і друк від 5 квітня 1949 року. Електронний ресурс: URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
4. Конституція Норвезького Королівства від 17 травня 1814 року. Електронний ресурс: URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
5. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 82 с.
6. Конституція Греції від 11 червня 1975 року. Електронний ресурс: URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
- 7.

Олена Кудрявцева

*к.ю.н., доцент кафедри конституційного
права Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Забезпечення прав і свобод людини є однією з найактуальніших проблем для юридичної науки та державної діяльності. Важливе місце серед її складових посідає захист прав дітей, специфіка якого обумовлюється як особливостями вікового, фізичного та психічного стану дітей, так і сферою діяльності органів державної влади, щодо охорони, захисту та гарантування їх прав і свобод.

Проблема захисту прав дітей є надзвичайно актуальною і вона має вирішуватись, перш за все, на законодавчому рівні. Увага до захисту прав неповнолітніх наразі повинна підвищуватись з урахуванням негативних процесів у соціально-економічній, моральнопсихологічній та інших сферах суспільного життя, які не найсприятливішим чином впливають на свідомість та пове-

дінку зазначеної категорії осіб. Наслідком таких негативних факторів є виховання дітей у ненормальних соціальних умовах, які пов'язані з порушенням прав дитини. Соціальні умови, в яких зростає дитина, повинні відповідати нормам моралі та вимогам законодавства, адже вони мають важливий вплив на подальший розвиток дитини.

У Конституції України, а саме ст. 52 закріплено важливий принцип рівності прав дітей: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним», проголошений у ст. 2 Конвенції ООН про права дитини. Разом з нормою статті 24 Конституції про рівність конституційних прав і свобод громадян і їх рівність перед законом незалежно від будь-яких ознак наведені положення відповідають міжнародному стандарту, передбаченому Конвенцією.

Оскільки у Конституції України не передбачено засобів щодо забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації, а також від покарання на підставі діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї, як це передбачено в п. 2 ст. 2 Конвенції про права дитини, то такі засоби є необхідність включити в окремий закон, який би детально врегулював положення про права дитини або внести зміни та доповнення в нині діюче в цій сфері законодавство.

На жаль, в Конституції України немає закріплення такого важливого принципу найкращого забезпечення інтересів дітей, який проголошено в п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини». Відсутність в українському законодавстві наведеного вище принципу призводить до того, що в нашій країні не враховується визнаний в усьому світі новий підхід до становища дитини у суспільстві як рівноправного члена такого суспільства, а не як дорослого у майбутньому, який до досягнення повноліття залишається об'єктом піклування. Однак Указом Президента України № 119/2021 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року зазначено проблеми, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям до складу яких входить «неналежне

врахування найкращих інтересів та думки дитини (відповідно до її віку та рівня розвитку) під час прийняття рішень, які її стосуються».

В Конституції України закріплено положення щодо загальних гарантій захисту прав дитинства, але не прав дитини, так, у ст. 51 передбачено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Міжнародні стандарти прав дитини, закріплені у ст. 23 і 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1956р., які є обов'язковими для України, внаслідок їх ратифікації, як і відповідні положення Конвенції про права дитини, вимагають саме захисту не дитинства, а прав і інтересів дитини. Це має бути основою для розробки закону саме про права дитини, а не закону про захист дитинства, якщо наша країна виконує свої міжнародно-правові зобов'язання і додержує міжнародних стандартів прав дитини.

Викладене доводить, що саме зміст міжнародних стандартів прав дитини свідчить про необхідність доповнення і розширення конституційних положень за рахунок включення гарантій захисту дитини від будь-якої дискримінації і принципу найкращого забезпечення інтересів дітей. Міжнародний стандарт про невід'ємне право кожної дитини на життя, виживання і здоровий розвиток закріплено у ст. 6 Конвенції, у ст. 27 Конституції України проголошено невід'ємне право кожної людини на життя.

Разом з положеннями статей 48, 49, 50 Конституції України про право кожного на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, на безпечне для життя і здорове довкілля, передбачені у загальній декларативній формі права кожної дитини на життя, виживання і здоровий розвиток. У формі гарантій цього права для кожної особи у статтях 93 – 100 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за посягання на життя людини. Але тільки ст. 96 цього Кодексу передбачає відповідальність за злочин проти дитини – за умисне вбивство матір'ю новонародженої дитини, всі інші статті не містять положень щодо особливостей кримінальної відповідальності відносно злочинів саме проти життя дітей. В умовах зростання кримінальних посягань на життя дітей необхідно передбачити включення до Кримінального кодексу України норм про підвищення відповідальності за такі злочини.

Указом Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» зазначено завдання «привести законодавство України стосовно запобігання та протидії насильству щодо дітей у відповідність із міжнародними стандартами». У загальній формі це положення слід закріпити в законі про права дитини, а конкретно сформульоване – в законах про доповнення до чинного Кримінального кодексу або а проєкті нового Кодексу. Це дасть змогу привести у відповідність з міжнародними стандартами норми українського законодавства в зазначеній галузі та виконати завдання Національної стратегії у сфері прав людини.

У Конституції України закріплено заборону насильства над дитиною. Статтею 52 передбачено, що «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом». Ця норма частково враховує зауваження Комітету ООН з прав дитини на щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні. Але вона відрізняється від міжнародного стандарту, сформульованого в ст. 19 Конвенції і не враховує особливостей статусу дитини, визнаних у світі. В міжнародному стандарті передбачається вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Для України дуже важливо чітко визначити в законодавстві, в чому саме полягає насильство, що воно може мати фізичну та психічну форму і здійснюватися у вигляді образи чи зловживань, відсутності піклування, брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання. Суб'єктом насильства виступають не просто фізичні особи, а батьки, законні опікуни чи будь-які особи, які піклуються про дитину.

Отже, на основі вказаного зауважимо, що проблематика захисту прав дитини стала одним із найважливіших питань сьогодення. Таким чином, теоретичні питання сутності захисту прав дітей тісно пов'язані з практичними заходами запобігання і протидії порушенням прав дитини, матеріального, фінансового, інформаційного забезпечення діяльності органів виконавчої влади і громадських організацій покликаних забезпечувати за-

хист прав дітей. Аналіз українського законодавства дає підстави стверджувати, що стосовно дітей воно базується на гуманних принципах, закріплених у Конвенції про права дитини та інших міжнародних актах. Але в ньому ще не врахований принципово новий підхід до дитини як рівноправного члена суспільства, а також мають місце істотні прогалини щодо багатьох міжнародних стандартів прав дитини та відповідних процедур для здійснення низки проголошених і закріплених у законодавстві України прав дитини. Це, на нашу думку, свідчить про необхідність розробки і прийняття відповідно до міжнародних стандартів Закону України про права дитини або внесення низки змін та суттєвих доповнень до нині діючого законодавства України в даній сфері.

Левус Андрій

*народний депутат України III скликання,
Заступник голови Служби безпеки України (2014)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ТА СЕКТОРАЛЬНИХ САНКЦІЙ У СВІТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

З 2014 року російська гібридна операція щодо демонтажу української державності стала очевидною для всіх. Крім прямої військової інтервенція ця гібридна агресія має ще цілий ряд явних та латентних проявів. Інструментами російської гібридної агресії проти України виступають такі постмодерні явища: постправа та альтернативні факти. Однак, найбільшу небезпеку становить дещо інший вектор російської гібридної агресії проти нашої держави - нищення легітимності інституцій публічної влади та побудова тотального хаосу в українському суспільстві усіма можливими засобами.

Ще буремною весною 2014 року РФ усіма силами намагалася делегітимізувати в очах світової спільноти інституції публічної влади постмайданівської України. Провал цієї операції не зупинив прагнення Москви до знищення

легітимності інституцій публічної влади України та гібридного поширення хаосу в нашій державі.

Це викликало потребу у формуванні ефективного механізму політичного та економічного стримування агресора та його агентів в середині України.

Звернення до досвіду країн сталої демократії показало, що саме інструмент персональних та секторальних санкцій в постмодерному дискурсі виступає у якості ефективного механізму стримування диктаторських режимів. Західні партнери в 2014 році засовували інструменти персональних та секторальних санкцій проти Російської Федерації, що було одним з важливих чинників стримування російської неоімперської агресії. Це зумовило процес з підготовки та прийняття парламентом в 2014 році Закону України «Про санкції». Цей закон виступив правовою основою для запровадження у період з 2014 по 2021 роки цілого ряду персональних та секторальних санкцій спрямованих проти Російської Федерації та агентів її впливу. У цьому контексті цей закон став реалізацією конституційних засад щодо захисту державного суверенітету.

Закон України про санкції за своєю політико-правовою природою є надзвичайно гнучким, що легко пояснюється неможливістю блискавичної адаптації санкційного законодавства до трансформації форм і методів російської гібридної агресії. Це зумовило потребу у формуванні норм-принципів, які б надавали державній владі максимально широкі опції для запровадження персональних та секторальних санкцій.

Потреба модернізації санкційного законодавства

Запровадження спеціального закону в 2014 році стало вагомим кроком для безпекової політики України. Однак, закон прийнятий в умовах потреби швидкого механізму протидії агресору не можна назвати досконалим. Зокрема, один з ключових напрямків для його потенційної модернізації є закріплення в законі механізму гармонізації антиросійських санкцій з санкціями США. Іншим напрямком потенційної модернізації санкційного законодавства доцільно окреслити запровадження моніторингу відповідними органами державної влади об'єктів щодо яких існують потенційні підстави для запровадження персоніальних або секторальних санкцій.

Висновки

Прийняття Закону України «Про санкції» в буремному 2014 році стало основою для формування сучасного набору інструментів української безпекової політики та підняття ефективності протидії різним формам російської гібридної агресії. Сьогодні наявна потреба в вдосконаленні українського санкційного законодавства викликана правозастосуванням.

Ольга Лотюк

*д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Олена Митник

*аспірантка кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Питання ефективної реалізації конституційних положень щодо забезпечення прав людини не втрачає своєї актуальності з часу прийняття Конституції України 1996 року та приєднання України до Конвенції про захист прав і свобод людини у 1997 році. Оскільки Конституція є засадничим документом, який визначає основні принципи взаємодії індивіда і держави, закріплює каталог конституційних прав і свобод людини, формує основоположні принципи їх гарантування і захисту та передбачає конкретні конституційно-правові механізми забезпечення прав людини, надважливо забезпечити пряме застосування її положень у державі. Інакше – виникає явище формальної і фактичної конституції, що спотворює місію і функцію конституції та зводить нанівець наміри законодавця щодо забезпечення і захисту прав людини.

Під реалізацією Конституції зазвичай розуміють втілення на практиці закладених у ній усіх демократичних цінностей для забезпечення прав і свобод особи. Реалізація конституційних норм – це сукупність правових інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці реалізація кон-

ституційних приписів [1]. Водночас зауважимо, що реалізація Конституції не може зводитися виключно до імплементації правових положень Конституції, а є процесом, що має значно ширший обсяг та включає низку економічних, політичних, культурних аспектів. При цьому реалізація Конституції в частині забезпечення прав людини не обмежується лише Розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». На нашу думку, обсяг конституційних положень щодо прав людини є значно ширшим та включає приписи інших розділів Основного закону держави, які містяться наскрізно у тексті Конституції та визначають основні принципи, гарантії, механізми реалізації і захисту прав і свобод людини.

Аналіз практики реалізації Конституції України в частині забезпечення прав людини свідчить про існування принаймні 2 вимірів, у площині яких варто розглядати описану проблему: (1) неефективність реалізації конституційних приписів, що призводить до очевидного розриву між задекларованими положеннями і реальним станом забезпечення прав людини в Україні; (2) недосконалість формулювання конституційних приписів щодо прав людини.

(1) Неефективність реалізації конституційних положень щодо прав людини. Підтвердженням розриву між задекларованим і фактичним станом справ є низка досліджень та моніторингових звітів правозахисних організацій. Так, за результатами соціологічного дослідження «Що українці знають та думають про права людини: оцінка змін (2016–2020)» понад чверть респондентів (26 %) вважають, що ситуація в Україні щодо забезпечення прав людини і основоположних свобод за минулий рік змінилася на гірше, 29 % повідомили про порушення їх прав. При цьому найефективнішим способом захисту прав людини українці вважають звернення до засобів масової інформації (23 %), на другому і третьому місці – звернення до суду (21 %) та до Європейського суду з прав людини (20 %). 22 % опитаних вважають, що в Україні взагалі немає способів захистити свої права [6]. Ще одним «маркером» дотримання прав і свобод людини в Україні є рішення Європейського суду з прав людини. Так, станом на 30.04.2021 у реєстрі Європейського суду зареєстровано 10 600 заяв проти України (третє місце за кількістю заяв), які чекають на свій розгляд [8]. Більшість заяв стосуються однакових порушень, які вже неодноразово були констатовані Європейським судом та пов'язані з проблемами системного і структурного характеру.

Результати моніторингу дотримання прав людини в Україні, що здійснюється як національними (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [7]), так і міжнародними організаціями (Моніторингова місія ООН з прав людини [4]), фіксують погіршення ситуації із забезпечення прав і свобод людини в Україні через збройну агресію Російської Федерації та наслідки пандемії COVID-19.

Наведене свідчить про необхідність віднайти концептуальні, засадничі причини невідповідності реального стану забезпечення прав і свобод людини конституційним положенням та запропонувати шляхи вирішення згаданої проблематики. Причинами такої невідповідності, на нашу думку, є: а) проблеми у функціонуванні інституційних механізмів гарантування і забезпечення прав і свобод людини; б) низький рівень правової культури у суспільстві та суб'єктів правотворення і правозастосування; в) відсутність належного фінансового забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини; г) наявність структурних проблем, констатованих у рішеннях Європейського суду з прав людини (тривале невиконання судових рішень, проблеми функціонування судової системи та ін); д) відсутність ефективних механізмів контролю за реалізацією положень Конституції.

(2) Недосконалість формулювання конституційних приписів щодо прав людини. Конституція України, як і більшість держав-учасниць Ради Європи, визначає достатньо широкий каталог прав людини. Водночас ще з часу прийняття у 1996 році Конституції, формат відображення прав і свобод людини в Основному законі підлягав критиці. Зокрема, Венеційська комісія у Висновку до проекту Конституції України звернула увагу на відсутність структури в II Розділі та використання однакових формулювань щодо соціальних, економічних та екологічних прав, з одного боку, та для основних свобод з іншого. Комісія також зробила застереження щодо загрози формальності закріплених прав через їх занадто широке формулювання, у зв'язку з чим судам буде важко на практиці забезпечити їх захист (наприклад, право на достатній рівень життя (стаття 48) та безпечне середовище (стаття 50), які жодним чином не кваліфіковані і тому ризикують створити нереальні очікування) [2].

На думку проф. С. Головатого, український засадничий акт не повністю охопив усю стрижневу добірку традиційних прав: у ньому бракує відповідних конституційних приписів у частині прав фізичної недоторканності – заборо-

ни рабства (стаття 4 ЄКПЛ); «права на справедливий, незалежний і безсторонній суд» та «справедливу юридичну процедуру» (стаття 6 ЄКПЛ, статті 14,15,16 МПГПП); повноти комплексу прав на habeas corpus (стаття 5 ЄКПЛ, статті 9,10 МПГПП) [3, с. 589].

Харківська правозахисна група серед недоліків чинної Конституції вказує такі: залежність конституційних прав від їх подальшого законодавчого регулювання, чим ускладнюється пряма дія норм Конституції України; декларативне формулювання соціальних та економічних прав, оскільки вони не забезпечені конкретними механізмами і гарантіями реалізації; підстави можливих обмежень здійснення прав і свобод людини є значно ширшими від тих, котрі передбачені в міжнародних угодах, за якими Україна взяла на себе зобов'язання; низка конституційних прав і свобод людини вже вимагають подальшого розвитку з урахуванням суспільних реалій [6].

В свою чергу спроби вдосконалити положення Конституції в частині прав і свобод людини не мали значного успіху. Це пояснюється як відсутністю єдиного бачення щодо природи і механізмів гарантування і забезпечення прав людини, так і високою чутливістю питання – процес реформування вимагає дуже виваженого підходу, щоб, з одного боку, забезпечити виконання взятих міжнародних зобов'язань щодо прав людини, а з іншого – не допустити звуження обсягу прав, гарантованих чинною Конституцією. Відтак, на нашу думку, шляхи вдосконалення конституційних положень у частині прав людини можуть виглядати таким чином: а) переосмислення каталогу прав людини, закріпленого Конституцією в частині розширення змісту конституційних положень за рахунок Конвенції; адаптації конституційних положень до сучасних вимог і потреб людини (екологічні, цифрові права, розвиток штучного інтелекту, бізнес і права людини); при цьому розширення та уточнення конституційних прав і свобод має здійснюватися відповідно до міжнародних та європейських стандартів з прав людини; б) удосконалення механізмів забезпечення і захисту прав людини, інституційної побудови нових механізмів (функціонування судової влади, виконання рішень суду, діяльність Омбудсмена, створення спеціалізованих омбудсманів, тощо).

Список використаних джерел:

1. Бориславський Л. (2003). Деякі теоретичні і практичні питання реалізації Конституції України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції, Львів.
2. Висновок Венеціанської Комісії (CDL-INF(1997)002-e) (1997). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1997\)002-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e). Дата перегляду: 09 червня 2021 року.
3. Головатий, С. (2016), Про людські права. Лекції. Київ.
4. Доповідь Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні (2020). URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/30thReportUkraine-UA.pdf/> Дата перегляду: 09 червня 2021 року.
5. Концепція внесення змін до Конституції України (2013). URL: <http://khpg.org/1372332292>. Дата перегляду: 09 червня 2021 року.
6. Результати соціологічного дослідження “Що українці знають та думають про права людини: оцінка змін (2016–2020)” (2020). URL: https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2020/12/what-ukrainians-know-and-think-about-human-rights2020.pdf?fbclid=IwAR1HnNqB-zvV1zVQmGpUYFQ0GLbx_T2TTXu5gc5qBBJtCLEj8ommFlyAaFs. Дата перегляду: 09 червня 2021 року.
7. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік (2020). URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_.pdf. Дата перегляду: 09 червня 2021 року.
8. Pending applications allocated to a judicial formation (2021). European court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2021_BIL.PDF. Дата перегляду: 09 червня 2021 року.

Ігор Магновський
*доктор юридичних наук., доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування,
Одеський державний університет внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ ЗЛАГОДИ В УКРАЇНІ

Конституція як така, котра є результатом політико-правового консенсусу, забезпечує єдність та верховенство публічної влади у контексті зі становленням та розвитком громадянського суспільства допоки не виникає потреба відповідних змін, що зумовлено об'єктивними обставинами розвитку суспільства чи виникає внаслідок порушення даного консенсусу та має суб'єктивний характер. У подібних випадках конституційна реформа стає головним способом вирішення суперечностей між потребами розвитку суспільства і вдосконалення його державної організації та рамками власне суспільного договору у формі конституції.

На сьогодні, наголошує М.В. Савчин, сучасна конституційна доктрина в Україні переживає кризу, оскільки на порядку денному стоять питання щодо визначення стану і подальших перспектив розвитку вітчизняної конституційної системи. При цьому спостерігається розрив між здобутками конституційної доктрини та реальним станом конституційних правовідносин [1, с. 20].

Конституційна криза, а вона як ніколи визріла на тлі сьогодення, є наслідком, як зауважує Ю.Г. Барабаш, тривалого нерозв'язання взаємопов'язаних державно-правових конфліктів, сторони яких не вдаються до радикальних кроків для переломлення ситуації [2, с. 23].

Із цього приводу Н.В. Агафонова констатує, що складний і суперечливий перебіг конституційної реформи з часу проголошення незалежності України, який супроводжувався низкою конституційних змін і відсутністю консенсусу у суспільстві щодо змісту і форм як самих змін, так і поточних цілей та мети конституційного розвитку, виявив проблему концептуальних засад конституційного будівництва країни. Нині це питання набуває все більшого значен-

ня у зв'язку з перспективами інтеграції України до Європейського Союзу та необхідністю врахування досвіду конституційного розвитку держав-членів ЄС. Відтак у сучасній науці конституційного права України проблематика конституційної реформи постала як окремий перспективний і актуальний напрям наукових досліджень, особливість якого зумовлена його складним міжінституційним характером, що пов'язано із комплексом суспільних відносин, котрі виникають у зв'язку з конституційною реформою, правове регулювання яких забезпечується різними інститутами конституційного права [3, с. 3].

Конституційна реформа, підкреслює А.М. Колодій, по самій своїй ідеї має бути спрямована на розвиток суспільства. Її ідеальна мета полягає у створенні такої моделі, за якої ні політична боротьба, ні політичні інтереси не можуть затьмарити загальну конституційну мету суспільного розвитку [4, с. 125]. Вона постає як прояв притаманної суспільному життю загальної тенденції до прогресу. Прагнення до свободи, рівності, справедливості, звільнення від застарілих обставин суспільного життя буде вічним. Конституційний прогрес слід оцінювати з точки зору свободи можливості подальшого справедливого розвитку держави, який поєднуватиме динамку із стабільністю [5].

Звичайно, конституційна реформа передбачає кардинальні новації в Основний Закон держави щодо політико-правових засад життєдіяльності суспільства. Із цього приводу, І. Б. Коліушко слушно наголошує, що вона має бути спрямована на встановлення більш вираженої та чіткої системи організації публічної влади. При цьому в Конституцію України мають бути закладені механізми, які унеможливлять зловживання повноваженнями з боку вищих органів влади на майбутнє. Основне завдання конституційної реформи полягає у встановленні більш ефективного державного механізму, що гарантуватиме діяльність владних суб'єктів у рамках правового поля. Важливість реалізації цього завдання важко переоцінити. Від нього залежить, що визначатиме засади політичного життя України: право чи свавільна воля людей, котрі перебувають при владі у даний момент [6].

Науковці до основних ознак конституційної реформи відносять: поетапність проведення; системність конституційних перетворень, що здійснюються у процесі реформування; повне або часткове перетворення Конституції

та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності; створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку й конституційної законності; інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [7, с. 123]. Дані ознаки характеризують конституційну реформу як об'єктивне та еволюційне явище. Їх сукупність характеризує конституційно-правові реформи як феномен сучасних політичних систем.

Практика свідчить, що конституція як об'єкт реформування є багатоплановим і багатофункціональним феноменом, тому всі основні аспекти її сутності, особливості характеру і засобів її впливу на державу й суспільство мають прямий вияв у змісті та порядку її перетворення (оновлення, модифікації, трансформації, модернізації тощо) через етапно-стадійну систему процедури даного процесу шляхом еволюційних змін, що передбачають конституційну новелізацію. Причому алгоритм дій та заходів має бути логічним і послідовним. При тому основні сутнісні властивості конституції як основного закону, як акту установчої влади народу мають бути визначальними і незмінними умовами, вимогами її реформування та легітимації.

Загалом головною метою конституційної реформи на нинішньому етапі розвитку українського державотворення має бути консолідація політичної влади та територіальної структури держави й усунення потенційних інституціональних чинників нестабільності у цій сфері. Для цього одним із головних завдань є забезпечення збалансованості прав і обов'язків кожної гілки влади, а звідси і самого механізму її формування у фокусі якої покладено пріоритетність людини як найвищої соціальної цінності. Лише під таким кутом зору слід оцінювати доцільність внесення тих чи інших змін до основного закону держави.

Зазначене вище підтверджує, що конституційна реформа є складним політико-правовим часто суперечливим процесом, а її зміст визначається окресленою метою, що відображає рівень та напрям розвитку як суспільства загалом, так і держави зокрема. У конституції як такій закладено певну програму

розвитку суспільства і держави та визначено засоби її досягнення. Невідповідність або неефективність таких засобів зумовлює потребу їх удосконалення, що визначається шляхом формулювання цілей та постановки конкретних завдань конституційного реформування.

Отже, Конституція України як Основний Закон держави має стати незламним та незворушним символом консолідації всього українського народу і незмінним дороговказом у європейську спільноту.

Список використаних джерел:

1. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
2. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Харків: Право, 2008. 220 с.
3. Агафонова Н.В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 38 с.
4. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления). Москва: Юристъ, 1995. 285 с.
6. Коліушко І. Б. Старт чи фальстарт конституційної реформи? *Конституційна реформа: збірник матеріалів Центру політико-правових реформ за 2007–2013 роки* / за заг. редакцією І. Б. Коліушка. Київ: Москаленко О.М., 2013. С. 89–98.
7. Крусян А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи та практика. *Право України*. 2012. № 8. С 122–131.

Маловацький О.В.,

*кандидат юридичних наук,
докторант Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
викладач Інститут права КНУ ім. Т. Г. Шевченка,
член Вищої ради правосуддя,
адвокат.*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА АКТИ НЕЗАБОРОНЕНІ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

1. Проблема міжнародної відповідальності держав набула першочергової актуальності у міжнародному праві. З часу ухвалення Конвенції про мирне вирішення міжнародних сутічок, прийнятої на Першій Гаазькій Мирній конференції та доопрацьованій на Другій конференції, минуло понад 100 років, однак конфліктів між державами не зменшилося та все нові виклики перед міжнародним правом ставлять сучасні міжнародні відносини [1].

Генеральна Асамблея ООН вчергове звертала увагу на те, що питання відповідальності в міжнародному праві є найбільш важливі та робота над кодифікацією норм ведеться на протязі багатьох десятиків років [2].

Останнім часом, в науці виникла дискусія про можливу відповідальність КНР за виникнення пандемії спричиненої недбалою поведінкою керівництва КНР, яка призвела до світової пандемії COVID-19 [3].

2. Водночас для української науки та практики міжнародного дослідження проблеми відповідальності держав в міжнародному праві має першочергове значення, оскільки, як відомо, триває декілька судових процесів між Україною та Російською Федерацією щодо збиття цивільного повітряного судна “Малайзійських Авіаліній” - “Рейс МН-17” у 2017 над територією України, це справи у суді ООН та Європейському Суді з Прав Людини та судовий процес у якому звинувачуються російські військовослужбовці у міжнародному тероризмі, а також триває переговорний процес між Україною та Ісламською Республікою Іран щодо збиття цивільного повітряного судна “Міжнародних Авіаліній України” - “Рейс – 752” над територією Ірану 8 січня 2020 року [4].

Проблему відповідальності держави в міжнародному праві досліджували

ряд іноземних та вітчизняних науковців, зокрема: Я. Броунлі, В. А. Василенко, І. І. Лукашук, Дж. Кровфорд, Р. Провост, А. Пеллет, В.Ф. Антипенко, а проблему відповідальності в міжнародному повітряному праві досліджували Пол Стівен Демпсі, В. С. Грязнов, Ю. М. Маллеєв, В.І. Рижий, А. Цірат, І. Діковська, О. В. Маловацький та ін.

Досліджуючи проблему відповідальності держави в міжнародному праві можливо дійти висновку, що така відповідальність у доктрині міжнародного права першої та другої половини ХХ ст., сприймалася, як негативні наслідки для держави-порушника, яка полягала в обов'язку відшкодувати завдану шкоду (репараційна або компенсаційна відповідальність або у випадку порушення норм *ergo omnes* (порушення заборони агресивної війни, геноциду та ін.) обмеження суверенітету (Я. Броунлі, В. А. Василенко, І. І. Лукашук, Дж. Кровфорд та ін.). У основі відшкодування завданої державою шкоди внаслідок порушення міжнародно-правових зобов'язань лежить принцип сформований у справі “Справа Фабрики Черзов”, розглянутої Постійною палатою Міжнародного Правосуддя у 1927 році, який передбачав, що відшкодування має бути проведено у такий спосіб, щоб усунути усі наслідки неправомірного акту та відновити становище, яке існувало, як би не було вчинено такого неправомірного акту [5].

Певного поширення набула теорія кримінальної відповідальності держави та урядів за особливо небезпечні міжнародно-правові злочини такі як акт агресії, геноцид та ін. Першим розробником був румунський юрист-міжнародник Васпасіан Пелла [6]. У вітчизняній правовій науці професор В. Ф. Антипенко зазначав, що за неправомірними актами держави, стоїть не держава, а саме певні посадові особи, які відповідальні за діяльність держави, але саме держава несе кримінальну відповідальність за неправомірні акти державних службовців [7].

Технологічна революція, призвела до бурхливого економічного зростання та розвитком міжнародних відносин за допомогою авіації, морського транспорту, а згодом з використання ядерних суден та обладнання, що в цивільному праві та міжнародному приватному праві, отримало назву об'єкти підвищеної небезпеки, виникла теорія відповідальності за акти не заборонені міжнародним правом або шкідливі чи ризиковані акти (Р. Провост, А. Пеллет).

У вітчизняній науці дипломат та вчений-міжнародник В. А. Василенко, досліджуючи міжнародно-правову відповідальність, також розподіляє таку відповідальність на відповідальність держав за неправомірні акти (негативна відповідальність) та відповідальність – шкідливі акти незаборонені міжнародним правом (позитивна відповідальність). Вчений зазначав, що мова йде про діяльність джерел підвищеної небезпеки які регулюватися спеціальними конвенціями, такими як Римська конвенція 1952 року про відшкодування шкоди, завданої іноземними повітряними судами третім особам на поверхні; Паризька конвенція 1960 року про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергетики; Віденська конвенція 1962 року про відповідальність операторів ядерних суден та ін., та в національному законодавстві регулюється нормами цивільного права, а в галузі міжнародного права ці норми також мають цивільно-правовий характер, однак регулюються нормами міжнародного права для врегулювання відмінностей правового регулювання внутрішнім законодавством. Укладаючи такі договори, як вказує дослідник, держави зобов'язуються у внутрішньому законодавстві встановити норми, які встановлюють порядок оперування об'єктами підвищеної небезпеки, підстави, умови та форми цивільної відповідальності їх володільців у випадку завдання шкоди, що є проявом позитивної відповідальності держав. Відмова ж від виконання таких норм чи їх неналежне виконання спричиняє негативну міжнародно правову відповідальність, однак такі конвенції не врегульовують таку відповідальність та мають регулюватися нормами за загальними принципами міжнародно-правової відповідальності держав [8].

Отже, вчений вважає, що в міжнародному праві існують первинні та вторинні норми міжнародного права, перші вимагають добросовісного виконання державами міжнародно-правових зобов'язань, які впливають з норм міжнародного права, а у випадку їх не виконання настають негативні міжнародно правові наслідки – обов'язок держави відновити стан який існував до порушення, а у випадку відмови від виконання таких зобов'язань, настають міжнародно правові санкції, які мають спонукати державу-порушника до проведення стану міжнародних відносин які існували до міжнародного неправомірного акту.

Вказаний висновок знайшов своє підтвердження у міжнародній практиці. Зокрема у 2001 році Комісії ООН з міжнародного права затвердила Статті про відповідальність держави за протиправні акти, яка кодифікувала принцип відповідальності держав в міжнародному праві за неправомірні акти. Узагальнено цей принцип здобув наступне закріплення у статі 1 вказаних статей: “Кожен неправомірний акт держави, тягне міжнародну відповідальність такої держави” [9].

Інший напрямок роботи Комісії ООН з міжнародного права, стосується саме проблеми виконання державами первинних зобов'язань, за акти не заборонені міжнародним правом, однак пов'язані з технологічними ризиками. І в цьому напрямку робота комісії пішла двома основними шляхами: розроблення норм, які запобігають транскордонній шкоді від небезпечної діяльності та норм щодо відповідальності у випадках завдання збитків від транскордонної шкоди, яка завдана небезпечною діяльністю.

У 2001 році Комісія ООН з міжнародного права розробила проект статей «Про запобігання транскордонній шкоді від небезпечної діяльності». У відповідності до статті 3 вказаних статей зазначено, що держава від якої походить небезпечна діяльність зобов'язана вжити всіх необхідних дій для запобігання значній транскордонній шкоді або у будь-якому випадку зменшити її [10].

Водночас у 2006 році Комісія ООН з міжнародного права розробила «Принципи розподілення збитків у випадку завдання транскордонної шкоди, яка спричинена небезпечною діяльністю». У статті 3 вказаних принципів зазначено, що їх основною метою є забезпечення необхідної та адекватної компенсації жертвам транскордонної шкоди та забезпечення безпечного середовища в таких умовах [11].

Отже, підсумовуючи все вище наведене, можна дійти висновку, що проблема відповідальності держави за акти незаборонені міжнародним правом є комплексною проблемою, яка потребує подальшого вивчення, проте в її основі лежать міжнародно-правові зобов'язання, які здебільшого випивають з конвенцій, що врегульовують діяльність, пов'язану з використанням у міжнародних відносинах небезпечних технологічних об'єктів: повітряних та морських суден, бурових установок, ядерних реакторів та іншої діяльності, наприклад наукової щодо дослідження небезпечних вірусів та ін. (як було за-

значено вище про КНДР та поширення вірусу COVID-19), водночас за своєю природою не є неправомірною, а скоріше пов'язана з необачним (недбалим) виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань, як про це зазначено у статті 3 Статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечної діяльності 2001 року.

Список використаних джерел:

1. Задорожній О. В. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./ Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К: Знання України. 2004. Т.1 – 760 с.

2. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю, №52/156. Доповідь Комісії з міжнародного права про роботу її сорок дев'ятої сесії, A/RES/52/156 26 January 1998. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/762/33/PDF/N9876233.pdf?OpenElement> A/RES/74/180, Distr.: General 27 December 2019. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/431/93/PDF/N1943193.pdf?OpenElement>.

3. China's State Responsibility for the Global Spread of COVID 19: An International Law Perspective, Ipshita Chaturvedi URL: <https://www.orfonline.org/research/chinas-state-responsibility-for-the-global-spread-of-covid19-68322/>.

4. Збиття Boeing 737 під Тегераном. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Збиття_Boeing_737_під_Тегераном.

5. Chorzów Factory case URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Chorzów_Factory_case

6. Aurora Ciucă, Romanian contributions to the codification of international law: Vespasian V. Pella, Article, December 2018, European Journal of Law and Public Administration 2018, Volume 5, Issue 2, pp. 142-152. URL: <https://doi.org/10.18662/eljpa/50>

7. Антипенко В. Ф. Інститут кримінальної відповідальності держави як ефективний міжнародно-правовий механізм боротьби зі злочином агресії / В. Ф. Антипенко, К. А. Важна // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2012. № 3. С. 123-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_3_26.

8. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения / В. А. Василенко. К.: Вид-во «Вища школа».1976. – 266 с.

9. Статті про відповідальність держави за протиправні акти. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.

10. Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_7_2001.pdf.

11. Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_10_2006.pdf.

Олег Марцеляк

*доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри конституційного права Інституту
права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 р. - УСТАНОВЧИЙ ПРАВОВИЙ АКТ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Прийняття 28 червня 1996 року Конституції України стало визначною подією в житті молодого Української держави і Українського народу після проголошення 24 серпня 1991 р. і затвердженого всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року Акту проголошення незалежності України. Тим самим Конституція України увійшла в суспільне життя як оберіг і важлива складова державності, демократії та соборності України і Основний Закон ознаменував собою важливий етап вітчизняного державотворення, який завершив процес становлення України як суверенної держави, яка має свій Основний Закон, законодавчо визначив трансформаційний перехід України від тоталітаризму до демократії, що мало винятково важливе значення для України того часу, активізувало процеси державотворення і правотворення на демократичних засадах.

Увібравши передовий досвід розвинутих демократичних країн у сфері конституціоналізму, гуманістичні цінності світової спільноти, найважливіші досягнення вітчизняної і зарубіжної наукової думки у галузі державотворення, Конституція України визначила стратегію подальшого розвитку україн-

ської держави, чітко визначила баланс між інтересами та потребами держави, суспільства та окремої особистості, заклала підґрунтя формування організації і діяльності громадянського суспільства. І таким чином, як правовий акт вищої юридичної сили вона виступила фундаментом правової системи країни, її законодавства, визначальним чинником забезпечення державного суверенітету, консолідації українського суспільства, формування України як демократичної, правової, соціальної держави, стала політико-правовим документом програмного характеру, який націлив українське суспільство, органи державної влади на відповідні демократичні реформи у сфері вітчизняного державотворення і організації громадянського суспільства.

Важливим фактором стало й те, що новий Основний Закон закріпив засади конституційного ладу України чим визначив основи її суспільного і державного устрою, інституціоналізував нову конструкцію влади, яка ґрунтується на її поділі на законодавчу, виконавчу і судову (причому органи законодавчої, виконавчої та судової влади є незалежні і здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України), чітко окреслив механізм державної влади та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Цінність Конституції України й в тому, що вона конституювала демократичні засади правового статусу людини і громадянина, визначила моральні, політичні, економічні та правові орієнтири у сфері регулювання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в Україні, встановила конституційні гарантії здійснення прав та свобод людини і громадянина, визначила форми здійснення народовладдя в Україні.

Акумулювавши основні ідеї здійснення державної політики, спрямованої на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя Конституція України при цьому заклала серйозні підвалини для розвитку і зміцнення демократичної, правової і соціальної держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Через зміст ст. 3 Конституції проводиться світоглядна гуманістична ідея про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність і це є головним її обов'язком.

В цьому ж аспекті цінна ст. 5 Конституції України, яка визначає, що Україна є республікою і Український народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; ніхто не може узурпувати державну владу.

Конституція України гарантує місцеве самоврядування, регулює територіальний устрій нашої країни, визначає, що державною мовою в Україні є українська мова і держава має забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, при цьому в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин.

На конституційному рівні визнається принцип верховенства права, який тісно поєднується з принципом верховенства закону через закріплення в ст. 8 Основного Закону положення, що Конституція України має найвищу юридичну силу і відповідно закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй.

Конституційною основою внутрішньої політики виступають також консолідація та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; гарантування принципу політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності в Україні, коли жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова, заборонена цензура і держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу; захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. На конституційному рівні закріплене положення і про те, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу; кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; власність зобов'язує і вона не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству; держава забезпечує захист

прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави тощо.

Натомість засадами зовнішньої політики України, згідно Конституції України, є задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави; забезпечення національних інтересів України, її безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права, основним джерелом яких є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Як визначено Конституцією (ст.9), ці договори є частиною національного законодавства України.

Закріпивши ці та інші положення, наприклад, щодо державних символів України, Конституція України заклала правові підвалини української державності, її соціально-економічного і політичного вибору, засвідчила про досягнення державою та суспільством єдності у погляді майбутнього України та Українського народу, виступила установчим правовим актом не лише тогочасних, а і майбутніх демократичних перетворень у суспільстві, основою його консолідації.

В цілому Конституція України виступила фундаментальною основою вітчизняної правової системи і подальшого розвитку національного законодавства. Виходячи з її змісту, на основі і у відповідності з нею було підготовлено і прийнято цілий ряд законів, спрямованих на утвердження української державності – про більшість органів державної влади та інші інститути держави: про Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункову палату, вибори народних депутатів України, вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, судоустрій і статус суддів, місцеві державні адміністрації, місцеве самоврядування, Державний Прапор України, Державний Гімн України, громадянство, політичні партії в Україні тощо.

Отже, можемо стверджувати, що Конституція України 1996 року не тільки правовий акт, який закріплює основні базові засади розвитку української держави і суспільства – конституційний лад, правовий статус людини і гро-

мадянина, організацію і функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, територіальний устрій України, що поширює свій вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, причому цей вплив має ідейно-політичний, морально-психологічний та юридичний характер, але і важливий установчий акт формування української державності, завданням якого є не тільки досягнення конкретного правового результату, бажаної поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин, але й досягнення конституційних цілей та інтересів шляхом побудови України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави.

Світлана Марцеляк

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного і муніципального права
юридичного факультету Харківського
національного університету ім. В.Н. Каразіна*

ЗАКОННІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Утвердження верховенства права, розбудова демократичної і правової держави, розвиток і належне забезпечення народовладдя, організація громадянського суспільства в Україні потребують чіткого дотримання та ефективною реалізації законодавства України, діяльності державних та інших органів і організацій, їх посадових і службових осіб, звичайних громадян в режимі неухильного дотримання й виконання правових законів.

Це стосується усіх сфер функціонування держави, громадянського суспільства, життєдіяльності громадян, оскільки законність є однією з базових демократичних вихідних засад організації та діяльності державної влади, що покладається в основу правовідносин в різних сферах життя суспільства в більшості сучасних країн. При цьому, законність має важливе значення для становлення громадянського суспільства та формування правової держави, забезпечення реальності, вільної реалізації та дієвого захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Стан законності відображує якісний рівень правового регулювання суспільних відносин, дозволяє характе

ризувати особливості правової свідомості та культури як окремих громадян, так і усього суспільства в цілому.

У зв'язку з багатоаспектністю законності в науці існують різні визначення її поняття, зокрема В. Н. Хропанюк під законністю розуміє суворе і повне виконання приписів правових законів і прийнятих на їх основі юридичних актів всіма суб'єктами права [1, с. 344], Л. І. Спірідонов – відповідний правовий режим суспільного життя, що полягає в неухильному дотриманні юридичних норм усіма праводієздатними учасниками [2, с. 247], а Н. І. Матузов і А. В. Малько – певне політико-правове явище, яке характеризує процес удосконалення державно-правової форми організації суспільства і реалізації ідеї соціальної справедливості шляхом суворого та неухильного дотримання і виконання чинного законодавства [3, с. 515]. Відомий вітчизняний вчений правник Рабінович П.М. трактує законність як режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [4, с. 78]

Мають місце в юридичній науці і інші підходи до розуміння законності. Проте ми хотіли би наголосити, що законність, перш за все, спрямована на охорону демократії від антисуспільних, антисоціальних, незаконних дій передусім держави, інших недержавних інституцій та груп, свавілля окремих громадян. В такому аспекті хотілось би особливо виділити важливість цієї засади у виборчому процесі, оскільки вибори виступають інститутом безпосередньої форми демократії, що має основоположне значення для забезпечення легітимності державної влади, становлення й розвитку громадянського суспільства, стабільності конституційного ладу та наступності влади народу, формування державності на демократичних, правових засадах, забезпечує репродукцію, оновлення органів державної влади та місцевого самоврядування на демократичних засадах, їх ротацію відповідно до волі українського народу. Тобто завдяки виборам фактично здійснюється публічне політичне відтворення самої української держави [5, с. 3].

Виборчий кодекс України закріплює законність як засаду виборчого процесу у ст. 21, яка передбачає, що виборчий процес кожних виборів здійснюється на таких засадах:

1) гарантії реалізації виборчих прав громадян, визначених Конституцією України та цим Кодексом;

2) дотримання основних принципів виборчого права, визначених [Конституцією України](#) та цим Кодексом;

3) законності та заборони протиправного втручання будь-кого у виборчий процес;

4) політичного плюралізму та багатопартійності;

5) публічності і відкритості виборчого процесу, усіх його процедур з урахуванням обмежень, встановлених законом, належного інформування виборців та інших суб'єктів виборчого процесу;

6) свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів і суб'єктів їх висування на відповідних виборах до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками яких є партії (організації партій);

7) неупередженості органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів, партій [6].

В аспекті виборів засада законності передбачає неухильне виконання дотримання положень чинного (не тільки виборчого) законодавства всіма суб'єктами виборчого процесу підчас організації та проведення парламентських виборів в Україні. Воля народу на виборах, як вказується у літературі, має формуватись і виражатись на підставі, в межах і у спосіб, чітко визначених діючим законодавством [7, с. 43]. У даному разі йдеться про виконання та дотримання не тільки законів України, але й насамперед Конституції України та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини з приводу виборчого процесу. Вимоги щодо дотримання законності стосуються не тільки виборців, кандидатів до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування й відповідних політичних партій – суб'єктів виборчого процесу, але й органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх працівників. Їхня діяльність з метою забезпечення проведення вільних демократичних виборів має не просто відповідати законодавчим приписам і

не порушувати права суб'єктів виборчого процесу, але й забезпечувати необхідні умови реалізації виборцями, кандидатами до представницьких органів публічної влади України та відповідними політичними партіями своїх прав і законних інтересів, здійснювати їх своєчасний та об'єктивний захист, притягати винних у виборчих правопорушеннях до юридичної відповідальності.

Якщо звичайні громадяни відповідно до ст.19 Конституції України самостійно визначають свою поведінку, якщо інше прямо не встановлено законодавством, то поведінка органів державної влади та органів місцевого самоврядування й їх посадових осіб має повністю зумовлюватись Конституцією та законами України [8]. Учасники виборчого процесу, керуючись принципом законності, мають діяти виключно лише в межах правових приписів, не перевищувати чи іншим чином зловживати наданим їм правам (повноваженням), утримуватись від вчинення будь-яких дій, що не передбачені виборчим законодавством.

Окрім того, коли ми характеризуємо законність як засаду виборчого процесу повинні братися до уваги такі чинники як нерозривний зв'язок, підпорядкування, зумовленість законності режимом демократії; забезпечення верховенства Конституції, Виборчого кодексу та інших профільних і суміжних законів України в системі правових актів; встановлення дійового контролю і нагляду за дотриманням законності з боку правоохоронних органів України, судової системи, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян; невідворотність відповідальності за правопорушення, будь-які порушення режиму законності.

Не слід залишати поза увагою й той факт, що багато в чому забезпечення законності у виборчому процесі залежить від правової культури його учасників. У цьому аспекті варто вказати відповідну Концепцію підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні, затверджену Президентом України за ініціативою Центральної виборчої комісії своїм Указом від 8 грудня 2000 р. № 1322/2000 [9]. Вона передбачає низку загальних і спеціальних заходів із підвищення правової культури виборців, членів виборчих комісій, кандидатів, їх довірених осіб, уповноважених осіб політичних партій й офіційних спостерігачів.

На виконання вказаної Концепції підвищення правової культури учасни-

ків виборчого процесу та референдумів в Україні Кабінетом Міністрів України постановою від 31 січня 2001 р. № 88 було затверджено комплексну програму заходів із її реалізації [10]. На центральні та місцеві органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим в межах їх повноважень покладалось організаційно-методичне та наукове забезпечення реалізації Концепції, що зокрема стосувалось правороз'яснювальної та право освітньої роботи серед населення, надання консультацій та методичних рекомендацій для громадян, які входять до складу виборчих комісій, проведення роз'яснення законодавства, нарад, тренінгів з питань підготовки та проведення виборів для кандидатів, їх довірених осіб, уповноважених осіб політичних партій та офіційних спостерігачів.

Слід вказати, що формування правової культури суб'єктів виборчого процесу як умови законності організації та проведення виборів в Україні здійснюється як через попереднє підвищення правової обізнаності суспільства з питань виборів і виборчого законодавства, так і в процесі практичної участі громадян у виборах у статусі виборців, членів виборчих комісій, кандидатів, їх довірених осіб, уповноважених осіб політичних партій чи офіційних спостерігачів. Як відзначається у спеціальній літературі, заходи з підвищення правової культури учасників виборчого процесу проводяться з метою: формування необхідних умов набуття населенням знань чинного виборчого законодавства, навичок та вмінь його практичного застосування; підвищення правосвідомості та виборчої активності громадян; попередження порушень і правильного застосування виборчого законодавства; підвищення кваліфікації членів виборчих комісій; надання консультацій та роз'яснень кандидатам, їх довіреним особам, політичним партіям – суб'єктам виборчого процесу, їх уповноваженим особам у вдосконаленні роботи з виборцями, партнерами, засобами масової інформації; надання методичної допомоги органам публічної влади та їх посадовим особам у практичному застосуванні виборчого законодавства [11, с. 133].

Погоджуємося з такою позицією науковця і разом з цим зауважимо ключову роль засобів масової інформації у забезпеченні правової культури учасників виборів. Адже наразі саме засоби масової інформації, виступаючи провідником соціально-політичних змін і платформою політичного дискурсу та

діалогу, мають забезпечувати широке об'єктивне висвітлення перебігу виборчого процесу, ініціювати й сприяти організації та реалізації заходів підвищення правової культури учасників виборчого процесу [12, с. 303].

Так чи інакше, питання правової культури і загалом законності в організації та проведенні виборів в Україні як раніше, так і по сьогодні зберігають свою актуальність. Активізація існуючих і запровадження нових заходів забезпечення правової культури суб'єктів виборчого процесу та підтримання законності у цій сфері становить пріоритетне завдання держави, створюючи умови належної реалізації громадянами належного їм активного і пасивного виборчого права через демократичний інститут виборів.

Список використаних джерел:

1. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебное пособие / [под ред. профессора В. Г. Стрекозова]. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
2. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учебник / Л. И. Спиридонов. – М. : Проспект, 1997. – 304 с.
3. Теория государства и права : курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – М. : Юристъ, 1997. – 776 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник / П. М. Рабінович. К., Атіка, 2001. – 176 с.
5. Марцеляк О. В. Вибори народних депутатів України : навч. посібник / О. В. Марцеляк. – Харків : ТОВ “ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС”, 2007. – 620 с.
6. Виборчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – № 7, № 8, № 9. – Ст. 48.
7. Коментар Закону України “Про вибори народних депутатів України” / [за заг. ред. А. І. Мартинюка]. – К. : Юридична думка, 2006. – 704 с.
8. Конституція України : від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Про Концепцію підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні : Указ Президента України від 8 грудня 2000 р. № 1322/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 50. – Ст. 2151.
10. Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні :

Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2001 р. № 88 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – Ст. 189.

11. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Козодой Леонід Михайлович ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006. – 228 с.

12. Співак В. І. Підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні як основа організації та проведення демократичних, легітимних виборів і референдумів / В. І. Співак // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. – К., 2001. – С. 303–304.

Марченко Микола
*кандидат юридичних наук,
провідний експерт з конституційного та виборчого права
ВГО “Асоціації Українських правників”*

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Особлива правова природа інституту глави держави, яка зумовлена специфічним місцем цього інституту в системі розподілу влади і механізмі стримування та противаг, зумовлює необхідність системного аналізу правового статусу глави держави, а також, наданих йому конституціонодавцем повноважень (інструментів) для реалізації цього статусу. У зв'язку з вищезазначеним особливого значення набуває системне дослідження природи повноважень глави держави і в першу чергу тих, що мають дискреційний характер. Окремий акцент варто поставити на потребі у системному взаємозв'язку дослідження повноважень інституту глави держави з аксіологічними засадами демократичного конституційного ладу.

У цьому контексті слід констатувати, що сьогодні українська наука конституційного права розглядає концепт правого статусу Президента України відверто «механічно» без прив'язки до ключових елементів демократичного конституційного ладу, без будь-якого врахування феномену людиноцентристської правової ідеології і без праксіологічно розгляду визначених ст. 106 Конституції України повноважень глави української держави у якості

інструментів реалізації аксіологічних засад інституту Президента України. Розглядаючи детермінанти такого стану наукового дослідження інституту глави держави варто констатувати наступні фактори: 1) продовження позитивістської традиції радянського державного права при дослідженні конституційно-правових інститутів; 2) нормативістський ухил при тлумаченні норм Конституції України; 3) неврахування правозастовних тенденцій при розгляді концепту правового статусу інституту глави держави.

З праксіологічної точки зору велике значення має питання про конституційне (або аксіологічне) призначення того або іншого повноваження глави української держави. У цьому контексті, важливим є засадниче розуміння співвідношення положень ст. 102 та ст. 106 Конституції України.

Ст. 102 Конституції України змістовно визначає аксіологічний статус Інституту Президента України. Так згідно неї глава української держави є - гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а у відповідності з ч. 2 ст 102 Конституції України у чинній редакції глава української держави також виступає гарантом - реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Власне, положення ст. 102 Конституції України необхідно розглядати у системному взаємозв'язку з положеннями ст. 1, 3, 8 та 22 Конституції України. Це дає підстави говорити про людиноцентрську аксіологічну засаду правового статусу інституту глави держави.

Повноваження Президента України визначенні переважно в ст. 106 Конституції України можна розглядає у якості спеціальних інструментів наданих конституціонодавцем главі української державності для виконання аксіологічних детермінант його правового статусу визначеного в ч1 та ч. 2 ст. 102 Конституції України.

Так, визначення в ч. 1. ст. 102 Конституції України Президента України гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності України знаходить свій безпосередній (інструментальний) вияв в наступних повноваження глави української держави:

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступ-

ництво держави (п. 1. ч.1 ст. 106 Конституції України);

2) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України (п. 10. ч.1. ст.106 Конституції України);

3) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України (п. 14. ч.1. ст.106 Конституції України);

4) є верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17. ч.1. ст.106 Конституції України);

5) очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18. ч.1. ст.106 Конституції України);

6) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19. ч.1. ст.106 Конституції України);

7) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 20. Ч.1. ст.106 Конституції України);

8) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини (п. 24. ч.1. ст.106 Конституції України).

Реалізація функції Президента України у якості гаранта додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина з врахуванням двох ключових конституційних принципів правої держави (закріплений в ст. 1 Конституції України) та Верховенства права (визначений в ст. 8 Конституції України) має мати наскрізний характер. Однак, реалізація деяких передбачених Конституцією України повноважень має особливий зв'язок з вище згаданою функцією глави української держави. Зокрема це:

1) Право законодавчої ініціативи глави української держави закріплене в ст. 93 Конституції України;

2) Право вето глави української держави закріплене в ч. 2 ст. 94 та п.30 ч.1 ст. 106 Конституції України.

Так, через реалізацію права законодавчої ініціативи глава української державності може сприяти ефективній модернізації національного механізму захисту прав людини, належному обмеженню втручання публічної влади в життя індивіда та формуванню доступної системи правої допомоги. Реалізація права вето є ключовим елементом механізму стримування і противаг, який дозволяє Президенту України захистити фундаментальні права людини та утримати парламент від нехтування ключовими демократичними цінностями при ухваленні закону. Це повноваження глави української держави сьогодні ще є відверто неоціненим з практичної точки зору та має прямий стосунок до формування ефективної людиноцентристської правової ідеології в Україні.

Реалізація статусу Президента України у якості гаранта стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору аналогічно найтісніше є пов'язаним з реалізацією права законодавчої ініціативи та застосуванням права вето. Право законодавчої ініціативи тут виступає у якості ключового інструмента забезпечення приведення українського законодавства у відповідність до стандартів НАТО та Європейського Союзу, а право вето виступає запобіжником проти схвалення парламентом законів несумісних з відповідним геополітичним курсом нашої держави.

Микола Марчук

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
і міжнародного права факультету № 4,
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В ПОЛЬСЬКІЙ КОНСТИТУЦІЙНІЙ ДОКТРИНІ

Конституція Республіки Польща приділяє значну увагу утвердженню конституційних засад та принципів, і саме тому в науковій літературі не без підстав стверджується, що в окремих положеннях вона має швидше демагогічний, аніж юридичний характер. Такий підхід польського законодавця до тексту Основного закону залишає конституційній доктрині значну свободу

щодо створення цілого каталогу засад державного ладу Республіки Польща. Для підтвердження цієї тези достатньо порівняти окремі підручники з конституційного права (у першу чергу польських авторів), щоб зрозуміти, наскільки різною є кількість цих засад та їх назва.

Так, Д. Дудек виділяє 16 засад державного ладу (у широкому розумінні даного терміну), які охоплюють наступні конституційні матерії: правовий статус особи, державний і суспільний лад, а також система джерел права. До засад правового статусу особи він відносить: а) засаду природної гідності людини; б) принцип права людини на життя; в) засаду рівності перед законом; г) засаду охорони прав і свобод людини.

Засадами державного ладу (у вузькому розумінні) Д. Дудек вважає: а) засаду республіканської форми держави; б) принцип правової держави, принцип народного суверенітету; в) засаду поділу і рівноваги гілок влади; г) засаду двопалатності парламенту; д) засаду суддівської незалежності і незалежності судів; е) засаду децентралізації публічної влади; є) засаду автономії, незалежності і співпраці між державою, церквами та конфесійними об'єднаннями; ж) засаду суспільно орієнтованої ринкової економіки.

І, нарешті, правову систему, з точки зору цього автора, визначають: а) засада ієрархічності системи джерел права; б) засада вищої сили Конституції; в) засада дотримання норм міжнародного права [1, с. 24].

Зі свого боку М. Карпюк до «устроєвих» засад, що становлять канон політичного устрою Республіки Польща, відносить зокрема: а) засаду республіканської форми держави; б) засаду демократичної правової держави; в) засаду народного суверенітету; г) принцип поділу та балансу влади; ґ) принцип автономії та взаємної незалежності держави і Церкви та інших релігійних об'єднань; д) принцип децентралізації державної влади та місцевого самоврядування; е) принцип громадянського суспільства, який серед іншого поєднує: принцип політичного плюралізму, плюралізму профспілок та принцип свободи створення та діяльності громадських організацій, а також принцип захисту власності та права на спадщину.

Автор досить чітко поділяє їх на чотири окремих групи: засади політично-економічного устрою, засади політико-культурного устрою, засади політико-соціального устрою та засади політико-оборонного устрою Республіки Польща [2, с. 244].

У польських підручниках переліки цих засад, як правило, є значно меншими. Наприклад, Б. Банащак виділяє 6 засад державного ладу [3, с. 18], а П. Сарнецькі [4, с. 30] і Л. Гарліцкі [5, с. 52] по 7 засад, при цьому переліки цих засад в обох авторів не співпадають. Деяко виділяється на цьому тлі перелік із 13 засад державного ладу (як політичного устрою) Польщі, запропонований П. Сарнецьким [6, с. 31], а також каталог із 27 фундаментальних засад конституції, сформульованих «формально» П. Людвіковського [7, с. 175–176].

В. Скшидло, використовуючи термін «засади політичного устрою», має на увазі усю системну цілість засад, які охоплюють організацію і функціонування політичної влади в державі, без урахування соціальних та господарських аспектів. До цього переліку він відносить засади, що регулюють: статус особи в державі, визначення суверена, способи здійснення державної влади сувереном, організаційну структуру державної влади і механізм її функціонування, зв'язки між органами публічної влади [8, с. 11].

Досить оригінальною видається систематизація засад державного ладу з точки зору їх віднесення до новаторських чи традиційних, запропонована Є. Кучинським та В. Вольпюком [9, с. 35–36]. Останні вони умовно поділили на три групи.

До першої групи автори віднесли нові засади, які були невідомі попереднім конституційним актам, серед яких: 1) засада спільного (загального) блага (добра); 2) засада єдності держави та її неподільності; 3) засада прямої дії норм Конституції; 4) засада дотримання Республікою Польща обов'язкових для неї норм міжнародного права; 5) засада громадянського суспільства (міститься у декількох нормах); 6) засада соціально орієнтованої ринкової економіки.

Другу групу склали засади державного ладу, відомі з попередніх конституційних актів, але модифіковані у чинній Конституції: 1) засада поєднання представницьких і безпосередніх форм здійснення влади народом; 2) засада поділу влади, доповнена системою стримувань і противаг; 3) засада політичного плюралізму; 4) засада самоврядності; 5) засада охорони власності.

І, нарешті, третя група включає засади, викладені в чинній Конституції в тій же нормативній формі, що і в попередніх конституційних актах: 1) засада демократичної правової держави; 2) засада верховної влади (суверенітету) народу.

Отже, можна стверджувати, що серед засад державного ладу, врегульованих у розділі I Конституції, зберігається елемент правонаступництва, хоча саме в Конституції Республіки Польща 1997 р. було вперше впроваджено декілька нових засад, а деякі набули нової юридичної форми.

З перспективи сьогодення можемо констатувати, що проблема конституційних засад, у тому числі, й засад державного ладу, яка була недооцінена у Польщі в минулому, протягом усього періоду трансформації владної системи не лише зростала, але і стала набагато більш складною та серйозною. Практичне включення до складу відносин, охоплених поняттям «державний лад» значної кількості нових принципів, які більше не могли розглядатися як засади політичної системи (устрою) чи соціально-економічної системи (суспільно-господарського устрою), призвело до потреби нового осмислення змістовного наповнення категорії державний лад та системи його засад. У цьому контексті є цікавими наукові роботи П. Вінчорка, який, крім групи принципів політичного устрою та декількох принципів суспільно-господарського устрою, виділив третю групу ідей, які одночасно є засадами обох вказаних устроєвих систем. Так, були виокремлено засади субсидіарності, загального (спільного) блага, свободи релігії та автономії церков. Водночас, такі принципи, як соціальна справедливість та громадянське суспільство, автор розглядав як засади суспільно-господарського устрою [10, с. 279].

Така ситуація вкотре підтверджує відсутність структурованості наявної системи конституційних принципів, які одночасно є засадами державного ладу в польській юридичній літературі. Більше того, навіть той факт, що сама Конституція якось вказує на найбільш фундаментальні цінності, доктриною не використовується. Основний закон Польщі визначає ієрархію цінностей настільки, наскільки це взагалі можливо зробити в правовому акті, зокрема, використовуючи для цього преамбулу та значення перших статей. І роль конституційної доктрини полягає саме в тому, щоб зробити це питання цілісним і аксіологічним, створивши у такий спосіб певну структуру системи конституційних засад загалом і засад державного ладу, зокрема.

Список використаних джерел:

1. Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej / red. D. Dudek. Warszawa : Wolters Kluwer, 2009. 338 s.
2. Bożek M., Karpiuk M., Kostrubiec J., Walczuk K. Zasady ustroju politycznego państwa. Poznań : Polskie Wydawnictwo Prawnicze Iuris, 2012. 241 s.
3. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 1999. 631 s.
4. Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych / red. nauk. P. Sarnecki. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1997. 209 s.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. T. I / red. L. Garlicki. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1999. 530 s.
6. Prawo konstytucyjne / pod red. P. Tulei. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 1995. 348 s.
7. Ludwikowski R. Prawo konstytucyjne porównawcze. Toruń : Dom Organizatora, 2000. 491 s.
8. [Skrzydło](#) W. Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r. Warszawa : Wolters Kluwer, 2014. 250 s.
9. Kuciński J., Wołpiuk W. Zasady ustroju politycznego państwa w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012. 468 s.
10. Pułło A. Zasada ochrony społeczeństwa obywatelskiego w systemie zasad konstytucyjnych. *Gdańskie Studia Prawnicze*. 2012. Nr 2. S. 277–2

Іванна Мацелюх

*доктор юридичних наук, доцент кафедри
службового та медичного права*

Інституту права

КНУ імені Тараса Шевченка

ДОСВІД ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуалізуючи питання державотворення в Україні, неможливо оминати сторінки нашої минувшини, що ілюструють спроби самостійного державно-

го будівництва, прагнення українського народу до незалежності, відкривають очі на замовчувані факти та дають відповідні на злободенні питання.

1917 рік для нашої держави став переломним. Повалення самодержавства в Російській імперії активізувало серед українства національно-визвольний рух та процес пошуку державотворчого шляху. Політичним центром стала Українська Центральна Рада, утворена на початку березня 1917 року. Її головою було заочно обрано М. Грушевського, який за декілька днів повернувся до Києва із Сибірського заслання [2, с. 232].

Перед Українською Центральною Радою загалом та М. Грушевським зокрема постало питання: «Як легітимізувати свою діяльність?». Відповідь на нього дав український народ. Так, 19 березня 1917 року на центральні площі Києва вийшла сто тисячна маніфестація, що засвідчила всенародне визнання УЦР. Колони демонстрантів прокрокували маршрутом від Володимирського собору бульваром Тараса Шевченка, вулицею Хрещатик, Михайлівською площею та Софійський майданом. Їх прикрашали численні жовто-блакитні прапори, хоругви з національними символами, зображеннями Шевченка, плакати із написами: «Хай живе вільна Україна» [3, с. 140]. Під час маніфестації виступив М. Грушевський, який закликав під прапорами і портретом Шевченка присягтись боротися за здобуття Україною автономії. Маніфестація 19 березня 1917 року мала широкий розголос, виявила високий потенціал українського національно-визвольного руху. Голова Центральної Ради назвав день проведення маніфестації найяснішим, найрадіснішим днем свого і українського життя. У своїх спогадах він констатував: «Мета маніфестації була досягнена: вона виявила наглядно й імпозантно, що українство – се не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків-інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає й підіймає» [3, с. 140 – 143]. Демонстрація стала наймасовішим і найбільшим народним Віче, яке бачили вулиці столиці. До 2004 року подібні акції в Україні не повторювалися.

Прояв народної волі був юридично оформлений у ході роботи Всеукраїнського національного конгресу, який пройшов 6 – 8 квітня 1917 р. у м. Києві за участю обраних на те представників із усіх куточків України. Окрім перетворення Центральної Ради на загальноукраїнський представницький орган й легітимізації її діяльності, організатори Всеукраїнського конгресу переслі-

дували ще одну, не менш важливу, мету – задокументувати перед Тимчасовим урядом Росії серйозність і невідступність українських державнобудівних домагань [4, с. 5 – 17].

28 березня 1917 р. у газеті «Киевская мысль» були оприлюднені програма з'їзду та інструкція виборів до нього, розроблені Михайлом Грушевським. Він наголошував, що представників мають прислати всі українські політичні, культурні, професійні, територіальні, партійні, організації; просвітні, економічні товариства; робітничі, селянські, військові, релігійні, службові, молодіжні, студентські, освітні організації від сіл, міст, повітів. Якщо кількість членів організації не перевищувала 50, вона повинна була направити одного делегата, більше 50 – відповідно двох, понад 100 – трьох, 200 – чотирьох, 300 п'ятьох (але не більше). Із дорадчим голосом участь у Конгресі міг взяти будь-який українець. Загалом на Конгресі зареєструвалося близько 1 500 учасників, з них 700 осіб з правом вирішального голосу, 200 з дорадчим, решта – запрошені гості. [5]. Саме цей з'їзд легітимізував діяльність Центральної Ради як представницького органу українського народу.

Робота УЦР позначилася пошуком визначення правового статусу України, що відтворений першим та другим Універсалами. Однак, державний жовтневий переворот 1917 року в Росії задав інший тон. Так, 7 листопада 1917 року світ побачив III Універсал. На думку сучасних дослідників історії українського права П. Захарченка, В. Сергійчука, В. Шевченка, яку ми цілком поділяємо, III Універсал є актом, що проголосив Українську Народну Республіку незалежною державою і увів її до кола суб'єктів міжнародного права [6, с. 112 – 118]. Незважаючи на те, що документ згадує про федерацію з Російською республікою, хочемо зауважити, що даний припис записаний у майбутньому часі, а на момент ухвалення III Універсалу Росія не була республікою, а державою, де більшовики, захопивши владу, ще не надали їй ні статусу, ні назви.

Натомість, документ уконституює перехід законодавчої влади до самої УЦР, а виконавчої – до Генерального секретаріату України. [8, с. 477]. Територіальна цілісність визнавалася у рамках територій, «заселених в більшості українцями», а питання «щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, мало бути встановлено по згоді організованої волі народів» [8, с. 400–401].

Відтак, маємо ще одну ознаку держави – територіальна визначеність державних кордонів.

Означений документ красномовно характеризували його творці, вказуючи на суверенний статус. Так, В. Винниченко у книзі «Відродження нації» наголошував: «Тепер, нарешті, ми могли творити життя по нашому образу й подобію, і тільки по нашому. Тепер ми мали всі засоби для того. Всі державні апарати переходили до рук Генерального Секретаріату, всі фінансові засоби були до його розпорядимости, вся військова сила підлягала його наказам» [9, с. 72].

Відтак, можемо констатувати про наявність основних ознак молоді держави: державна влада, що поділялася на законодавчу, виконавчу та судову, суверенітет, територія, кордони, населення та міжнародне визнання. Останній факт засвідчується текстом Берестейського мирного договору від 9 лютого 1918 року, що був підписаний делегацією від УНР та уповноваженими представниками країн Четвертного союзу, а також Брестським мирним договором, укладеним між Росією і країнами Четвертного союзу 3 березня 1918 р. Відповідно до останнього документу, Росія зобов'язувалася негайно укласти мир із УНР як з незалежною державою та вивести війська із її території: «Россия обязывается немедленно заключить мир с УНР и признать мирный договор между этим государством и державами Четверного союза. Территория Украины немедленно очищается от российских войск и российской Красной Армии» [10, с. 172 – 173].

Не заперечувала статусу незалежності УНР і сама Росія. Такий факт можна прослідкувати за змістом багатьох документів, що направлялися в Україну не як внутрішньо-правові, а міжнародні акти. Варто лише нагадати окремі цитати із відомого Ультиматуму Раднаркому, надісланого до Києва 4 грудня 1917 року. У ньому Совіти підтверджують право народів на самовизначення та визнають УНР: «Совет Народных Комиссаров, еще раз подтверждает право на самоопределение за всеми нациями, которые угнетались царизмом,... вплоть до права этих наций отделиться от России. Поэтому мы, Совет Народных Комиссаров, признаем Украинскую Народную Республику, ее право совершенно отделиться от России или вступить в договор с Российской Республикой на федеративных или тому подобных взаимоотношениях между

ними» [11, с. 17]. Ультиматум, підписаний не лише Головою Ради Народних Комісарів В. Ульяновим-Леніним, а й Народним комісаром з іноземних справ Л. Троцьким (Бронштейном), що ще раз засвідчує характер документа, який ухвалювався і спрямовувався до УНР не як внутрішньо-правовий, а як міжнародно-правовий акт. Окрім того, більшовицька Росія впродовж літа 1918 року відкрила консульські представництва в семи містах України та акредитувала двадцять консульств Української держави на своїй території [12, с. 43 – 52]. Однак, це не завадило північному сусіду розпочати експансію проти УНР з метою встановлення окупаційного режиму, а факт російсько-більшовицької агресії ретушувати терміном «громадянська війна».

Тяглість української державності продовжена гетьманом Павлом Скоропадським. Прийшовши до влади, гетьман відкинув законодавчий базис УЦР, але Українська Держава не відмовилася від правонаступництва Української Народної Республіки. Відповідно до «Закону про тимчасовий устрій України» від 29 квітня 1918 р., держава зберігала свою самостійність, але колегіальний орган влади замінювався персоніфікованим очільником Української Держави – гетьманом. Відтак, 1918 рік позначений правонаступництвом української державності, щоправда, республіканська форма правління перетворилася на монархічну. Впродовж цього періоду Україна була визнана 30 державами світу, а в Києві розташовувалися постійні представництва 10-ти з них. Дипломатичні місії біли відправлені до Німеччини, Османської імперії, Болгарського царства, Швейцарії, Швеції, Норвегії, Грузії, Азербайджану, Фінляндії [13, с. 217 – 218].

Третій етап генези державності був продиктований розгортанням українського повстанського руху у листопаді – грудні 1918 р. Так, 14 грудня 1918 р. Директорія проголосила відродження Української Народної Республіки. Будучи революційним органом влади, вона налагодила дипломатичні стосунки із Угорщиною, Чехословаччиною, Голандією, Італією, проводила переговори із Радою Народних Комісарів, вимагаючи припинення неоголошеної війни та виведення більшовицьких військ із українських територій. Однак, на початку 1919 року значна територія української держави була захоплена російськими військами, а уряд УНР був змушений покинути Київ і відступити до західних кордонів і, зрештою, покинути територію України [14, с. 115 – 127].

Таким чином, в різні часи, на різних територіях українці постійно прагнули відродити українську державу, вели боротьбу за можливість бути вільними, незалежними. На своїй землі творити свою державу від Сяну до Дону. Переконані, що це і є феномен української національної державності, який демонструє тяглість, безперервність, спадкоємність нашої державності не лише у вимірі останніх 100 років, а й у вимірі всього тисячоліття [15].

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років», №17/2016 від 22 січня 2016 року. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/172016-19736>
2. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія історії України: у 10 т. – К. : Наук. думка, 2004. – Т.2: Г-Д. – С. 232 – 235.
3. Грушевський М. Споми́ни. Київ. 1989. № 8. С. 140–143.
4. Верстюк В. Ф. Всеукраїнський національний конгрес у контексті становлення Центральної Ради. Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 р. 2008. Випуск 3. С. 5 – 17.
5. Нова Рада. 1917. – 28 березня.
6. Захарченко П. П. Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. В. 23. К.: видавництво НПУ, 2013. С. 112 – 118.
7. Цечоев В. К. История государства и права России. Ростов-н/Д: Феникс, 2000. 478с. С. 172 – 173.
8. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: в 2-х томах. Т. 1. К.: Наукова Думка, 1996. 587 с.
9. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). К.: Вид-во політ. літератури України, 1990. Т. 2. 154 с.
10. Цечоев В. К. История государства и права России. Ростов н/Д: Феникс, 2000. 478 с.
11. Романчук Олег. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. К.: Знання, 1990. 62 с.

12. Захарченко П. Отечественная ли война 1941-45 гг? (размышление с позиции преемственности Украинской государственности). Научные и педагогические известия университета ОДЛАР ЮРДУ. Серия гуманитарных наук. 2013. №38. С.43 – 52.

13. Бойко О. [Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського \(1918\)](#). Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2009. Випуск 3. С.217 – 218.

14. Бойко О. [Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського \(1918\)](#). Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2009. Випуск 3. С.217 – 218.

15. Мацелюх І. Феномен української національної державності ХХ ст. Соціологія права: науково-практичний журнал. № 1 – 2. К, 2017.

Ольга Мельничук

*доктор юридичних наук, професор,
професор Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ДОБРОВІЛЬНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Законодавець закріпив в Конституції України статус територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування, яка має право розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Тобто місцеві жителі мають можливість спільно шляхом об'єднання матеріальних, фінансових, кадрових ресурсів здійснювати реальні дії для покращення життя кожного та загалом усієї територіальної громади.

Практика діяльності територіальних громад свідчить про їхню більшу спроможність за наявної потужної ресурсної бази. Тому з метою узаконення порядку об'єднання територіальних громад та створення можливостей для їхнього укрупнення парламент прийняв Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (далі – Закон) [1]. Результатом реалізації цього та інших нормативно-правових актів у сфері місцевого самоврядуван-

ня та регіональної політики стало створення 1029 об'єднаних [територіальних громад](#) (далі – ОТГ).

Не дивлячись на практичні результати реформи, окремі положення Закону до цього часу не відповідають нормам Конституції України. На цю конфліктність звертало увагу Головне науково-експертне управління Верховної Ради України (далі – Головне управління). Мова йде про відсутність належної конституційної основи для об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, адже в Конституції України передбачена можливість об'єднання кількох сіл *лише у сільську* громаду. Крім того, в Законі закладено ідею визнання ОТГ елементом системи адміністративно-територіального устрою (це суперечить ч. 1 ст. 133 Конституції України). На думку Головного управління, положення Закону щодо порядку розробки перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області (далі – перспективний план) не відповідає Європейській Хартії місцевого самоврядування у частині необхідності проведення консультацій з органами місцевого самоврядування з питань, які безпосередньо стосуються останніх [2]. Адже розроблення перспективного плану покладено на органи виконавчої влади, натомість обласні ради законодавчими змінами виключені з процедури його схвалення. Цей факт став підставою для звернення народних депутатів з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України п. 6 ч. 1 ст. 4, ч. 3 ст. 11 Закону.

Чи можна розцінювати розроблення перспективних планів виключно органами виконавчої влади як критерій примусовості об'єднання територіальних громад? Необхідно визнати, що виключення обласних рад з процесу розроблення перспективних планів не відповідає Європейській Хартії місцевого самоврядування та є некоректним щодо обласних рад. Але й не можна заперечувати доцільності участі держави, в особі органів виконавчої влади, в розробленні перспективного плану. Держава не може стояти осторонь від цього процесу, оскільки він пов'язаний з важливими питаннями децентралізації та адміністративно-територіального устрою. Перспективним планом передбачається перебіг, розвиток процесу добровільного об'єднання територіальних громад. Під час розроблення проекту перспективного плану посадові особи враховують інтереси територіальних громад шляхом проведення консультацій з уповноваженими представниками органів місцевого самоврядування та

їх асоціацій, а також суб'єктами господарювання та їх громадськими об'єднаннями [3].

Беручи до уваги критичні та конструктивні зауваження Головного управління, вважаємо, що принцип добровільності об'єднання територіальних громад пронизує усі його етапи, передбачені в Законі, – від ініціювання до утворення об'єднаної територіальної громади. Його зміст полягає у можливості суміжних територіальних громад сіл, селищних, міст вільно приймати рішення щодо їх добровільного об'єднання на підставі проведення обов'язкових громадських обговорень. Основним критерієм добровільності об'єднання територіальних громад є не стільки те, які органи розробляють перспективний план, скільки – вільне виявлення внутрішньої волі суб'єктами під час процесу об'єднання.

Добровільність об'єднання територіальних громад передбачає вільне волевиявлення місцевих жителів шляхом проведення громадського обговорення. Відповідно до Закону передбачено дві підстави для обов'язкового проведення громадського обговорення: 1) пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання; 2) підготовлені спільною робочою групою проекти рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад [1, ст. 5, ст. 7]. Звернемо увагу, що в першому випадку Закон не встановлює обов'язкової чи рекомендаційної форми проведення громадських слухань. Тобто сільська, селищна, міська ради мають право самостійно визначати порядок проведення громадського обговорення питань.

Натомість, у випадку підготовлених спільною робочою групою проектів рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад громадське обговорення здійснюється шляхом проведення «громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю» [1, ч. 2 ст. 7]. Наприклад, на Вінниччині під час утворення ОТГ використовувалася така форма громадського обговорення, як «обхід жителів громад депутатами відповідно до виборчих округів та протокольне їх опитування на підставі опитувального листа, затвердженої форми» [4].

Зміст принципу добровільності об'єднання територіальних громад розкривається і в судовій практиці. Зокрема Конституційний Суд України в своєму рішенні визначив, що «питання об'єднання або роз'єднання територіальних громад, виходячи з визначеного положеннями частини першої [статті](#)

[140 Конституції України](#) поняття «територіальна громада», має вирішуватися з урахуванням відповідного волевиявлення членів цих територіальних громад» [5].

Цінність принципу добровільності об'єднання територіальних громад визнав Кіровоградський окружний адміністративний суд при прийнятті рішення у справі №П/811/328/18. Зокрема суд зазначив, що основною умовою об'єднання територіальних громад є його добровільність, а всі інші умови є похідними. Так, з'ясувавши, що в селі Корбомиколаївка Петрокорбівської сільської ради взагалі не проводилися громадські обговорення щодо добровільного об'єднання громад, суд визнав протиправним та скасував рішення цієї ради «Про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника до спільної робочої групи» [6].

Таким чином, конституційне право територіальних громад на добровільне об'єднання гарантується Європейською Хартією місцевого самоврядування, Конституцією України та Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Це право виведено в ранг законодавчо закріпленого принципу добровільності, зміст якого полягає у можливості суміжних територіальних громад сіл, селищних, міст вільно приймати рішення щодо їх добровільного об'єднання на підставі проведення обов'язкових громадських обговорень. Дотримання цього принципу є головною умовою добровільного об'єднання територіальних громад. Його цінність визнана судовою практикою, ним керуються суди при вирішенні спірних питань у цій сфері.

Список використаної літератури:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Проект Закону про добровільне об'єднання територіальних громад. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0915&skl=9
3. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>
4. Постанова Вінницького апеляційного адміністративного суду у справі №150/699/16_a. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69517605>

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад) від 18 червня 2002 р. №12-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02#Text>

6. Рішення Кіровоградського окружного адміністративного суду у справі №П/811/328/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72949354>

Євген Мічурін

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ЗВ'ЯЗОК КОНСТИТУЦІЙНОГО І ПРИВАТНОГО ІТ-ПРАВА

Чільна роль конституційного права обумовлена загальним характером норм Конституції України та закріпленням нею основних інститутів усіх інших галузей права та законодавства України.

Так, Конституція України закріпила право особи на підприємницьку діяльність, право власності, що є засадничими у приватному праві України. Утім, право України, як і суспільні відносини, що ним регулюються неухильно розвиваються та еволюціонують. З'являються нові галузі законодавства, серед яких – приватне ІТ-право.

ІТ право – право інформаційних технологій набуває розвитку. Так, завдяки мережі Інтернет, що перетворилася на окреме, цифрове, середовище розвиток отримали електронні правочини, електронний підпис, електронні гроші, криптовалюта, що мають особливості здійснення прав на них. Набули актуальності права на доменні імена та інші об'єкти, що позбавлені уречевленої форми, звичної для класичного приватного права. Всі ці глобальні суспільні процеси потребують з'ясування їхньої правової природи. Вони відбуваються у ІТ праві як праві інформаційних (інформатичних) технологій. Власно, розвиток цих сучасних технологій обумовлений розвитком науки інформатики, хоч і аспект інформації тут теж присутній у повній мірі [1, с. 5].

Роль права у впровадженні штучного інтелекту та інших ІТ технологій визначена у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Там вказано, що завданням держави є пошук ефективної моделі правового регулювання сфери штучного інтелекту, за якої буде забезпечений захист прав та свобод учасників відносин у цій сфері для розробки та використання технологій за умови дотримання етичних стандартів, розроблених провідними міжнародними організаціями (Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence of the High-Level Expert Group on AI, European Commission, Recommendation CM/Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic system, інші), забезпечені сприятливі умови для розвитку цієї індустрії в Україні [2]. З розвитком науково-технічного прогресу та мережі Інтернет виникає потреба у постійному вдосконаленні чинного законодавства у відповідній сфері [3]. З цим треба погодитися.

Розвиток відповідних суспільних правовідносин у ІТ сфері призводить до необхідності нового осмислення різних класичних правових інститутів приватного права: купівлі-продажу - у зв'язку із появою електронної комерції; форми правочинів – у зв'язку із необхідністю укладання електронних правочинів; ціни договору – через розвиток розрахунків із електронними грошима, криптовалютами. Оскільки існують особливості приватно-правового регулювання у ІТ сфері, є необхідність розглядати їх у межах приватного ІТ права.

ІТ-технології, й відповідні суспільні та регулюючі їх правові відносини швидко розвиваються. До таких технологій належать штучний інтелект, біотехнології, нанотехнології тощо. Існує практична затребуваність в унормуванні окремих правових аспектів діяльності, пов'язаної із правом інформаційних технологій. Зараз суспільні відносини у ІТ-сфері стрімко розвиваються, що передбачає виявлення їх правових аспектів. Як вірно пише І.С.Давидова, без правового регулювання будь-яка сфера (в тому числі і ІТ) не може нормально розвиватися. Як суспільство в цілому, так і кожна окрема особа не будуть впевнені в захищеності своїх прав та інтересів, у вирішенні конфліктів справедливо, цивілізовано та розумно [4, с. 58].

Визначення проблемних аспектів правовідносин в ІТ-сфері має як теоретичне, так і практичне значення. Набуває актуальності проблематика стосов-

но виявлення правової природи діяльності, пов'язаної зі штучним інтелектом та відповідальності за шкоду, спричинену через його використання.

Зважаючи на вищевказане почала розвиватися галузь законодавства - ІТ право. Утім, потрібним є відмежування приватного ІТ права та публічного ІТ права. Поділ права на приватне та публічне є засадничим. Він склався та є незмінним ще з часів Стародавнього Римського права. Так, видатний юрист Стародавнього Риму Ульпіан вбачав відправну точку розмежування права на публічне та приватне у тому чи стосується воно статусу держави або ж інтересів окремих осіб. Поділ права на публічне і приватне залишився й у сучасному Європейському праві, зокрема існує у праві України.

Публічне право складається з правових норм різних галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації публічних (державних, суспільних) інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання. Це є метод влади та підкорення, коли один суб'єкт права наділений державою владними повноваженнями, інший – має додержуватися вимог владного суб'єкта у сфері його компетенції. До таких належать, наприклад, податкові, адміністративно-правові, кримінальні правовідносини.

Відтак, в Україні із розвитком ІТ-технологій почало розвиватися приватне ІТ-право, яке закріплює правові норми про електронний підпис, електронні правочини як складову частину електронної комерції; приватні правовідносини із регулювання обігу криптовалют та закріплення їхньої належності суб'єктам приватного права тощо.

Література:

1. Мічурін Є.О. Приватне ІТ-право: навч. посібн. Х.: Право. 2021. 176 с.
2. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Затверджена розпорядженням КМУ № 1556-р від 2 грудня 2020 р.
3. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації за допомогою мережі інтернет: Офіційний сайт Міністерства юстиції України: https://minjust.gov.ua/m/str_28845
4. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність і інформаційному суспільстві. Дис... доктора юрид. наук. 12.00.03. Одеса, 2018. 552 С.

Наталія Мішина

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права*

МОРАЛЬНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Бурхливий розвиток вітчизняного конституційного права, що почався після проголошення незалежності України та триває і досі, характеризується насамперед проголошенням Людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю.

Юридичне розуміння конституціоналізму виявляється перш за все у тому, що це правове обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства. П. Б. Стецюк влучно зазначає, що конституціоналізм може мати універсальний характер, «будучи, водночас, до певної міри явищем соціальним, а також – пов'язаним із особливостями історичного розвитку країн чи групи близьких між собою держав, приналежністю до певної правової системи (родини права), з особливостями політичних традицій народу, рівнем його правової культури, національним менталітетом; таким чином, конституціоналізм в окремих країнах може набувати певного «національного забарвлення».

Думається, що на сучасному етапі вести мову про усталені моральні традиції українського конституціоналізму буде передчасним. Адже для того, щоб вони склалися, необхідним є досить тривалий час. Але саме зараз у незалежній українській державі відбувається відбудова притаманних народу України високих моральних традицій суспільства. Вони впливають на те, яким є сучасний український конституціоналізм і якими у майбутньому будуть його моральні традиції. Отже, спостерігаємо процес взаємодії: завдяки конституційно-правовим нормам намагаємося впровадити високі стандарти суспільної моралі. У разі успіху національний конституціоналізм збагатиться новими соціальними і гуманістичними гранями.

На сучасному етапі в Україні моралізацію сучасного українського конституціоналізму доцільно здійснювати у двох напрямках.

Перший напрямок передбачає підвищення моральних стандартів населення. Її заходи доцільно планувати, прислухаючись до думки соціологів стосовно того, що „удосконалення духовного обліку ... людини ... є неможливим без удосконалення організації дозвілля та спілкування на дозвіллі, тому що людина формується не стільки у сфері своїй професійній діяльності, скільки у сфері дозвільної діяльності, і саме через спілкування транспортується система цінностей, установок, орієнтацій тощо”, та з використанням норм Закону України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі».

Думається, що посилення на суспільну мораль у нормативно-правовому акті як на систему загальнолюдських цінностей, норм поведінки є більш доречним, ніж пропозиція розглядати її як систему етичних правил і норм поведінки. Адже в останньому випадку вирішення питання «Чи відповідає явище, поведінка тощо нормам суспільної моралі?» вирішується виключно суб'єктивно, а ось орієнтація на систему загальнолюдських цінностей є більш зрозумілим, усталеним критерієм оцінки.

Таким чином, при впровадженні нових конституційно-правових норм та / або практики застосування існуючих конституційних норм у центрі уваги є особистість як один із елементів громадянського суспільства. Занепад громадянського суспільства в Україні протягом тривалого часу призвів до того, що у процесі його відновлення виникає чимало проблем різного характеру. Це і невідповідність деяких актів чинного законодавства України міжнародним та європейським стандартам, і корупція серед посадових осіб третього сектору, і використання інститутів громадянського суспільства для відмивання «брудних» коштів. Моралізація цього напрямку впливу конституціоналізму на особу посилить дію регулятивної та виховної функції моралі (які традиційно пов'язують із спрямуванням і коректуванням практичної діяльності особистості з точки зору врахування інтересів окремих людей, суспільства, та із формуванням особистості, її самосвідомості).

Другий напрямок передбачає підвищення моральних стандартів посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Отже знов-таки йдеться про вплив конституційно-правових норм на людину, але коло осіб звужується. Чому воно охоплює саме до посадових осіб органів публічної влади? Головною причиною є те, що на сучасному етапі міжнародні

експерти оцінюють рівень корупції в Україні як найгірший серед «нових незалежних країн» і всіх інших країн взагалі. Численні соціологічні опитування населення підтверджують це – їх дані вказують, що для України є характерним невисокий рівень довіри до органів та посадових осіб органів публічної влади. Зауваження пересічних жителів так чи інакше пов'язані із осудом морального обличчя відповідних посадових осіб. У такій ситуації побудова демократичної держави, правової держави істотно утруднюється.

Попри відому думку Гегеля стосовно того, що «моральна сторона і моральні заповіді ... не можуть бути предметом позитивного законодавства» і що законодавство не може декретувати моральність, сучасний міжнародний і зарубіжний досвід свідчить про інше. Експертами ООН розроблено і закріплено у Резолюції A/RES/51/59 від 28 січня 1997 року Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. У США – країні, по відношенню до якої словосполучення «моральні традиції конституціоналізму» використовується найбільш часто, - існують нормативно-правові акти стосовно морального обличчя посадових осіб органів публічної влади. Відповідне законодавство віднедавна з'явилося у Румунії, де проблеми корупції залишаються гострими (якщо в Україні рівень корупції оцінюється коефіцієнтом 4,3, у Румунії коефіцієнт 4). Звичайно, інститут державної і муніципальної служби відноситься до предмету галузі адміністративного права, але конституційне право як комплексна, провідна галузь, природно, не залишається осторонь. Саме тенденція моралізації конституціоналізму надихає на подібні нововведення.

У зв'язку із цим відмітимо, що в Україні на найвищому рівні започатковано звичай, яка має безпосереднє відношення до моральних, етичних цінностей Українського народу. Усі без виключення особи, які були обрані на посаду Президента України, склали присягу не тільки на текст Конституції України, але й на Пересопницькому Євангелії (Українська Пересопницька Євангелія 1556 р.). «Сьогодні ця духовна святиня придбала на Україні значення політичного символу нації: на Пересопницькому Євангелії приймають присягу Президенти України, починаючи з 1991 року», - зазначають дослідники, та вказують, що Пересопницьке Євангеліє - прикрашений кольоровими заставками і мініатюрами рукопис вагою 9,3 кг, що складається з 482 аркушів. Перша книга, написана староукраїнською мовою, була створена в 1556-1561 роках у

Пересопницькому монастирі на території нинішньої Рівненської області. У XIX столітті стараннями філолога Осипа Бодяньського, який ввів текст Євангелія до наукового обігу, манускрипт отримав широку популярність.

Думається, можна вважати, що у конституційному праві України сформувався правовий звичай – прийняття новообраним Президентом України присяги на тексті Конституції України і Пересопницькому Євангелії. Жоден нормативно-правовий акт не передбачає необхідність використання Пересопницького Євангелія, але новообрані Президенти вшановують цю традицію і продовжують її. Незважаючи на те, що цей звичай має церемоніальний, а не юридично значущий характер (його недотримання не тягне правових наслідків), поява правового звичаю у конституційному праві є значущою подією – адже досі вчені не фіксували їх серед джерел цієї галузі в Україні. Особливо важливим є моральне навантаження, яке має цей правовий звичай.

Отже, формування нових та розвитку наявних моральних традицій українського конституціоналізму доцільно вести у двох напрямках: підвищення моральних стандартів населення і підвищення моральних стандартів посадових осіб органів публічної влади. Ці напрямки моралізації конституціоналізму є основними і не вичерпують зусилля із запровадження моральних традицій національного конституціоналізму. Обидва напрямки у сукупності не охоплюють усіх сучасних конституційно-правових проблем, тісно пов'язаних із моральними та етичними стандартами, – поза їх межами залишається, наприклад, моральна сторона питань евтаназії, трансплантації органів тощо. Але, активна діяльність за цими основними напрямками дозволить зміцнити моральні традиції національного конституціоналізму, якими пишатимуться наступні покоління українців. Перспективи подальших розвідок вбачаються у більш детальному дослідженні кожного з виявлених напрямків моралізації конституціоналізму.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Закріплення у Конституції України того, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, а також того, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами обумовлює необхідність функціонування дієвої та ефективної системи суб'єктів громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Правомочність громадського контролю визначена у законодавчих актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів, насамперед, під час закріплення у них таких принципів їх функціонування як гласність та відкритість. Наприклад, у ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що «поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку». Варто зазначити, що вищевказаний закон містить окремий розділ під назвою «Громадський контроль поліції» (Розділ VIII).

Чинне законодавство та науковці передбачають низку різних за правовим статусом суб'єктів громадського контролю: громадські організації та політичні партії, професійні спілки, громадські інспектори; наглядові та громадські ради, громадські консультативні ради, спостережні комісії, засоби масової інформації тощо, у зв'язку з чим доцільною буде їх класифікація. Зокрема, суб'єктів, які здійснюють громадський контроль, за таким критерієм як їх *кількісний склад*, доцільно об'єднати у дві групи: 1) колективні, які представлені політичними партіями та громадськими організаціями; професійними

спілками, громадськими та наглядовими радами (колегіями), спостережними комісіями, аудиторськими фірмами, трудовими колективами тощо; 2) індивідуальні, що реалізують свої контрольні повноваження одноособово (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, громадські інспектори, захисники на досудовому розслідуванні, представники та інші фахівці в галузі права, які надають правову допомогу за договором під час юрисдикційного процесу, журналісти ЗМІ, працівники правоохоронних органів тощо).

Суб'єктів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні можна класифікувати й за таким критерієм як *організаційний зв'язок з підконтрольним об'єктом*, за допомогою якого їх можна об'єднати у три групи: 1) зовнішні, які не входять до організаційно-штатної структури правоохоронних органів (політичні партії, громадські правозахисні організації, окремі громадяни тощо); 2) внутрішні, які входять до організаційно-штатної структури правоохоронних органів (працівники правоохоронних органів, трудові колективи, професійні спілки); 3) комплексні, передбачають як зовнішніх, так і внутрішніх суб'єктів (громадські ради, наглядові ради, мобільні групи тощо).

За *предметом контролю*, діяльність суб'єктів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів також можна об'єднати у три групи: 1) ті, предметом контролю яких є переважно зовнішня правоохоронна діяльність (громадські правозахисні організації, спостережні комісії); 2) ті, предметом контролю яких є переважно внутрішня діяльність правоохоронних органів (професійні спілки); 3) комплексні, предметом контролю яких є як зовнішня (правоохоронна), так і внутрішня діяльність правоохоронних органів (громадські та наглядові ради).

Завершуючи характеристику громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні до його *особливостей* пропоную віднести такі:

1. Він є механізмом участі недержавних суб'єктів в управлінні правоохоронною справою.
2. Його суб'єкти не можуть втручатись у професійну діяльність правоохоронних органів, а незначний об'єм контрольних повноважень переважної більшості з них обумовлює необхідність введення у законодавчий обіг

такого терміну як «громадський нагляд». Натомість деякі із суб'єктів громадського контролю (наприклад, громадські інспектори) мають істотні контрольні повноваження (складають акти перевірок; складають протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень законодавства; доставляють осіб, які вчинили порушення законодавства; перевіряють документи).

3. Рішення суб'єктів громадського контролю, як правило, мають рекомендаційний характер.
4. Має профілактичну та попереджувальну спрямованість.
5. Отримав фрагментарне нормативне визначення у національному законодавстві.

Вищенаведені особливості **громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні** дозволили визначити такий як спостереження чи перевірку індивідуальними або колективними (зовнішніми чи внутрішніми) недержавними суб'єктами виконання (дотримання) правоохоронними органами та їх працівниками чинного законодавства, які, як правило, не можуть втручатися у професійну діяльність правоохоронних органів, а їх рішення здебільшого носять рекомендаційний та профілактичний характер.

На мою думку, в одному із розділів Проекту Закону України «Про контроль за діяльністю правоохоронних органів», який буде присвячений регламентації громадського контролю необхідно визначити перелік *загальних повноважень* його суб'єктів, до яких пропоную віднести такі: одержувати від правоохоронних органів інформацію (крім забороненої законом), розповсюджувати її; здійснювати моніторинг законодавства, судової й адміністративної практики в контексті дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів; вносити пропозиції щодо удосконалення діяльності правоохоронних органів; проводити моніторинг діяльності правоохоронних органів; розглядати звернення громадян в яких йдеться про протиправну діяльність правоохоронних органів; звертатись із скаргами на дії правоохоронних органів; здійснювати аналіз причин та умов порушення дисципліни та законності в діяльності правоохоронних органів; проводити громадські розслідування щодо порушень прав людини правоохоронними органами; проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм правоохоронного спрямування;

брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань реформування і діяльності правоохоронних органів; приймати участь у роботі (входити до складу) консультативних, дорадчих, постійних, тимчасових комісій, або інших органів, які пов'язані із завданнями громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів; вносити до правоохоронних органів пропозиції, звернення, подання, клопотання щодо здійснення заходів для усунення порушень чинного законодавства, відновлення порушених прав, свобод, інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб та інших колективних суб'єктів; представляти інтереси громадянина в суді щодо захисту його прав, свобод, законних інтересів; відвідувати правоохоронні органи з врахуванням обмежень, встановлених режимом секретності; брати участь в перевітках діяльності правоохоронних органів, які проводяться державними органами, органами місцевого самоврядування; при виявленні порушень правоохоронними органами законодавства України вживати заходів для їх припинення або передавати інформацію, документи тощо до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування для притягнення винних осіб до відповідальності.

Ніна Мяловицька

*доктор юридичних наук, професор кафедри
конституційного права,
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Ніна Златіна

*кандидат юридичних наук доцент,
Київський національний
лінгвістичний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ В РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Становлення правової держави в Україні потребує вирішення нагальних питань, пов'язаних із державно-владними інститутами, що покликані за-

безпечити ефективне та наближене до громадян управління державними і місцевими справами. Саме цим викликана необхідність проаналізувати європейський досвід існування інститутів публічної влади, а саме, особливості правового регулювання місцевого управління.

У літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття «місцеве управління». Деякі автори визначають його як управління справами (головним чином місцевого значення), що здійснюється виборними органами, які уповноважені представляти населення тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці, а також адміністративним апаратом [1, с. 39].

Інші автори розуміють місцеве управління як діяльність щодо вирішення питань загальнодержавного і місцевого значення у межах адміністративно-територіальної одиниці, що здійснюється місцевими державними органами виконавчої влади [2, с. 255]. На нашу думку, більш прийнятною є позиція авторів, які визначають місцеве управління як різновид адміністративної діяльності, предметом якої є відносини локального характеру, інтереси місцевих співтовариств (комун, громад, територіальних колективів тощо), які забезпечують часткове поєднання місцевих інтересів із державними [3, с. 460; 4, с. 163-164].

Відносини держав та їх територій носять різний характер і це дає підстави розрізняти типи місцевого управління. Водночас тип місцевого управління дає лише формально-юридичну характеристику і не дозволяє скласти повне уявлення про реальний ступінь свободи місцевих колективів.

Для розмежування типів місцевого управління визначені наступні критерії: а) правовий статус територіальних співтовариств громадян; б) склад інтересів, здійснення яких покладається на систему місцевого управління; в) засоби контролю, що їх здійснює держава по відношенню до територій; г) умови формування місцевих органів управління.

З урахуванням цих критеріїв виділяють чотири різновиди місцевого управління: федералізм, самоврядування, децентралізація, централізація [3, с. 461]. Слід відзначити, що в одній державі можливе існування декількох типів місцевого управління. Наприклад, у Франції діє система децентралізації, але окремі заморські території управляються централізовано [5, с. 427]. У Швейцарії кантони зв'язані з державою відносинами федералізму, а в округах

і громадах діє децентралізація або самоврядування, залежно від того, в якому кантоні вони перебувають. Наприклад, встановлення податків відбувається наступним чином. Громада збирає податки, які встановлені органами державної влади, кантону, а також визначає розмір податку громади, виходячи із таких факторів, як статус громади, кількість жителів, структури їх майна та майна громади. Податок громади використовується для вирішення виключно для потреб розвитку громади, а органи місцевого самоврядування регулярно представляють жителям звіти про використання коштів громади [5, с. 544].

Питання місцевого управління в сучасних європейських державах регулюються насамперед основними законами, конституціями. Особливу роль основний закон відіграє у регулюванні федеративних відносин, у встановленні головних властивостей та деталізації федералізму.

У країнах, де встановлено самоврядування, основним джерелом муніципального права є закони, що прийняті парламентом. Якщо управління є децентралізованим або централізованим, тоді значна частина норм про місцеве управління регулюється урядовими актами, тобто актами адміністративної (регламентної) влади.

Необхідно відзначити, що одним із головних джерел муніципального права європейських держав є Європейська хартія місцевого самоврядування [6, с. 14]. В її основу покладений класичний принцип субсидіарності, згідно з яким здійснення державних повноважень, як правило, має покладатись переважно на органи влади, що найбільше наближені до громадян. Відповідно до Хартії «під місцевим самоврядуванням розуміється право та реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти нею, діючи в рамках закону, у відповідності із своєю компетенцією та в інтересах місцевого населення».

У країнах з федеративним державним устроєм прийняття актів про місцеве управління належить до компетенції суб'єктів федерації. Наприклад, у німецькому державному праві самостійність місцевих органів влади визначається у так званих «п'яти суверенітетах громад»: 1) фінансовому, 2) організаційному, 3) кадровому, 4) просторового планування, 5) статутному та правовому. У рамках «фінансового суверенітету» кожна громада має право самостійного розпоряджатися своїми доходами і видатками, що включає опо-

даткування населення визначеними податками. «Організований суверенітет» надає громаді можливість зафіксувати в статуті систему свого управління. «Кадровий суверенітет» дозволяє громаді самостійно, виходячи із можливостей і потреб, визначати чисельність персоналу, необхідного для управління, встановлювати оплату праці своїх співробітників, просувати їх по службі або ж звільняти. У рамках «суверенітету просторового планування» громади у відповідності із законом поділяють свою територію на промислові, житлові та зелені зони, визначають її розбудову. У відповідності із «статутним та правовим суверенітетом» вони можуть приймати акти громад, що мають обов'язкову юридичну силу. Треба зазначити, що «суверенітети громад» не мають суперечити законам земель та федерацій.

Зокрема, автономіям може надаватися також право самостійно регулювати місцеве управління на територіях, що входять до автономної одиниці. У багатьох федеративних державах, де є автономні одиниці, відсутня єдина, побудована відповідно до загальних правил, структура муніципальних органів та система відносин між місцевим управлінням та державою.

Норми прецедентного права регулюють муніципальні відносини незалежно від типу місцевого управління. У країнах англо-саксонської правової сім'ї прецедент займає одне з основних місць у системі джерел муніципального права – «хоча місцеве управління отримує свої повноваження виключно на підставі писаного права (конституцій суб'єктів федерації, статутів, розпоряджень, постанов муніципальних рад) судове тлумачення законодавства відіграє також виключну роль у спорах з приводу місцевого управління» [7, с. 14].

Одним із джерел муніципального права слід вважати також акти місцевої правотворчості. У Великобританії, наприклад, поширена така форма як «приватний акт» про надання територіям повноважень. В Італії, Іспанії та деяких державах територіальні співтовариства, автономії, їхні органи мають право розробляти, затверджувати референдумом або рішенням ради статут, хартію. Однак такі акти затверджуються також державною владою або мають бути зареєстрованими.

До сучасних джерел, що регулюють відносини у галузі місцевого управління належать також адміністративні договори, що їх укладають територіальні органи. Значення та можливості договірного регулювання місцевого управ-

ління обґрунтовуються тим, що самоврядні та децентралізовані муніципалітети мають статус юридичних осіб. У такій же якості вправі діяти уповноважені органи держави.

Зважаючи на характерну особливість джерел права про місцеве управління, можна зробити наступний висновок. Статус територіальних колективів та органів місцевого управління будується на дозвільному, а не на загально-дозвільному принципі правового регулювання. Кожне муніципальне повноваження має бути або передбачене законом, актом держави, або санкціоноване державною владою (хартія, статут), або виходити з закону, або бути визнаним судовою практикою.

Застосування у місцевому управлінні дозвільного методу пояснюється тим, що муніципалітети не є формою реалізації суверенітету. Вони перебувають у віданні суверенної влади, під її контролем і не можуть з нею конкурувати.

Отже, навіть з короткого огляду деяких аспектів державотворчих процесів в європейських країнах можна зробити загальний висновок, що у їх більшості місцеве управління є одним з важливих перешкод до центробіжних тенденцій у політичній системі сучасних країн цього континенту.

Список використаних джерел:

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії / В.І. Борденюк Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
2. Шляхтун П.П. Конституційне право. Словник термінів / П.П. Шляхтун-К.: Либідь, 2005. – 568 с.
3. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: Учебное пособие. / К.В. Арановский – М.: ИНФРА-М; ИД «ФОРУМ», 2000. – 488с.
4. Сінкевич О.В. Поняття територіальної громади: теоретико-правовий аналіз із позицій дійсного та належного / О.В Сінкевич., І.О. Богуцький // Децентралізація публічної влади : теорія, практика, зарубіжний досвід : колективна монографія / відп. за вип. Н.В. Мішина. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 176 с.

5. Конституции государств Европы:[в 3 т. под ред. Л.А. Окунькова] – М.: Из-во НОРМА, 2001. – Т.3. – 792 с.

6. Законодавство України про місцеве самоврядування: збірник нормативних актів. – Х.: «Одіссей», 2006. – 552 с.

7. Valente W. D. Local Government. Law. / W. D. Valente. - St Paul., 1987. – 266 p.

Лариса Наливайко

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
проректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Ольга Чепік-Трегубенко

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Найважливішим досягненням сучасного періоду розвитку (середина ХХ – ХХІ ст.ст.) людства є закріплення та гарантування прав людини – регламентація основоположних прав на рівні міжнародних актів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та низка інших) та національного законодавства; створення дієвих правових механізмів для реалізації прав і свобод людини. Разом із тим, реалізація будь-яких задекларованих постулатів потребує якісного наповнення та функціонування всіх складових конституціоналізму, а в умовах системного зростання ролі стандартів у розвитку державності – конституційної модернізації.

Формування в Україні демократичної соціально-правової держави, поступове перетворення народовладдя із формального атрибута на реальний політико-правовий інститут і механізм, який забезпечує соціальну легітимність, неперервність і наступність реалізації державної влади, визнання місцевого

самоврядування та інститутів локальної демократії зумовлюють колосальний інтерес до проблем сучасного конституціоналізму [1, с. 26]. Конституційні перетворення закономірно привертають увагу суспільства, стають у центрі гострих політичних дискусій, враховуючи постійний інтерес і численні спроби кардинально змінити зміст Конституції України, конституційний лад і устрій держави, його співвідношення з громадянським суспільством і людиною. Модернізація Конституції України перед усім, повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційному законодавстві [2, с. 240; 3, с. 424]. Так, конституційна модернізація виступає однією із умов забезпечення розвитку конституціоналізму.

Конституціоналізм – складна політико-правова категорія, яка включає доктрину, чинне законодавство та юридичну практику реалізації відповідних ідей і норм, що їх закріплюють. Його елементами є фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок [4, с. 6-7]. Конституціоналізм – явище багатофакторне, й не може вивчатися лише у межах юридичної науки, а виступає також предметом дослідження у філософському, соціологічному, культурологічному, політичному, історичному вимірах.

Теорія, ідеологія і практика конституціоналізму розвивається згідно з певними тенденціями (політизації, соціологізації, біологізації, інформатизації тощо), постійно доповнюючись новими стандартами, кореспондуючись у суспільно-політичну та державно-правову практику, окреслюючи основні напрями їх удосконалення [5, с. 115]. Конституціоналізм – це явище, яке постійно трансформується, відповідно до вимог сьогодення та потреб суспільства. Нині існує низка альтернативних точок зору вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення категорії «конституціоналізм», і безперечно, й надалі важливо проводити дослідження у цьому напрямі.

Поряд зі спробами визначити конституціоналізм через його основну складову – конституцію – його тлумачать як політико-правове, історико-соціальне та культурне явище, яке поєднує моральні та юридичні критерії; теорію і практику конституційного будівництва; особливу систему конституційно-правових відносин, які опосередковують повновладдя народу та його суверенітет [6, с. 10-11]. Розвиток вітчизняного конституціоналізму та

конституційна модернізація в Україні мають бути органічно взаємопов'язані із державотворчим та правотворчим процесами, тож сьогодні існує потреба вироблення подальших якісних ідей, а головне їх реалізації.

Конституційна модернізація відображає фундаментальні аксіологічні ідеї та уявлення, загальноприйняті в сучасній європейській правовій традиції. У свою чергу, важливо розуміти, що європейські стандарти не можна сприймати як таке, що стоїть незмірно вище за будь-які правила, з позицій методології, які діють в окремо взятій державі [7, с. 130].

Провідною запорукою успіху і результативності конституційного процесу є його фахове науково-експертне забезпечення. Воно передбачає, насамперед, потребу методологічного осмислення існуючих проблем конституційного оновлення, використання досягнень конституційної думки та теоретичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених. Без критичного узагальнення практики реалізації чинної Конституції, виявлення існуючих проблем неможливе якісне вдосконалення Основного Закону України [8, с. 497]. Створення конструктивної платформи для дискусій представників різних наукових напрямів та шкіл, а також синхронізація усіх елементів суспільства забезпечить появу нових прогресивних ідей.

Важливо пам'ятати, що конституція – це не історичний артефакт, а форма соціального договору, де стороною є народ. Нині необхідні системні доопрацювання (імплементації) механізмів реалізації конституційної норми у реальному часі [9, с. 122]. Успішність конституційної модернізації (розробка оптимального державного устрою для країни, вироблення інституційної стратегії розвитку держави незалежно від політичних інтересів, з урахуванням демократичних світових стандартів та досягнень вітчизняної юридичної науки) безпосередньо залежить від обраного способу її проведення [10, с. 55]. Очевидно, що за таких обставин ще більше підвищується роль доктрини, однак не лише правової, а й філософської та політичної. Й у цьому випадку йдеться про діяльність правників, їх моральну відповідальність та громадську позицію.

Отже, конституціоналізм – явище, яке системно перетворюється, враховуючи зміни у суспільному ладі чи державному ладі, у свою чергу конституційна модернізація не може бути постійним процесом, а має відбуватися

лише у випадках об'єктивної необхідності, й не бути пов'язаною з політичними змінами, інтересами окремих груп людей тощо, адже конституція – це концентрація волі та інтересів всього народу; встановлення моделей подальшого розвитку. Подальша конституційна модернізація має відбуватися згідно принципів публічності, гласності, відкритості, в умовах вільного діалогу та обміну позиціями між науковцями, практиками, громадськістю та експертами з різних напрямів. Будь-які зміни мають проходити через суспільне обговорення, враховувати попередній історичний досвід та сучасні міжнародні стандарти, не відкидаючи при цьому національну ідентичність, особливості розвитку національної правової системи. Оновлення Конституції не може бути якісним без урахування результатів наукових досліджень. В основу конституційних ідей як елементу конституціоналізму має бути покладено реальні суспільні потреби та запити, в іншому випадку – це поява чергових «мертвих» теоретичних конструкцій.

Список використаних джерел:

1. Барабаш Ю. Модернізація держави як конституціоналізм у дії. *Віче*. 2014. № 3. С. 26-27.
2. Крусян А. Р. Преодоление пробелов и дефектов в конституционном праве Украины как условие формирования современного украинского конституционализма. *Пробелы и дефекты в конституционном праве и пути их устранения*: материалы Междун. науч. конф., 28-31 марта 2007 г. М.: Изд-во Моск. кн-та, 2008. 242 с.
3. Лазаренко С. В. Конституційна реформа і модернізація: співвідношення понять. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 424-427.
4. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / кол. автор.; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
5. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
6. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навч. посіб. Полтава: Астроя, 2020. 217 с.

7. Миколенко В. А. Роль інтеграційних процесів у конституційній модернізації європейських правоохоронних систем. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 75. С. 124-133.
8. Скрипнюк О. В. 20 років в європейському конституційному просторі: здобутки, проблеми реалізації та перспективи модернізації Конституції України. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 72. С. 495-508.
9. Кургун Я. Конституційна криза чи криза конституціоналізму. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 120-123.
10. Бондаренко О. В. Способи модернізацій конституцій: у площині пошуку оптимального варіанта для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37 (1). С. 51-55.

Володимир Нестерович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

УТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Однією з ключових категорій конституційного права є поняття «конституційний лад» (англ. Constitutional order), під яким слід розуміти сукупність основоположних суспільних відносин, які встановлені та гарантовані Конституцією держави. Термін «конституційний лад» є усталеною та широковживаною категорією сучасного конституційного права, свідченням чому є його закріплення у тексті щонайменше 52 Конституцій держав з різних регіонів світу.

Термін «конституційний лад» міститься в тексті Конституцій Азербайджану, Албанії, Анголи, Вірменії, Беніну, Бразилії, Гватемали, Гвінея-Бісау, Гондурасу, Грузії, Домініканської Республіки, Естонії, Ефіопії, Зімбабве, Іспанії, Кабо-Верде, Киргизстану, Колумбії, Коста-Ріки, Литви, Малаві, Мальдів,

Мексика, Мозамбік, Монголії, Намібії, Нігеру, Нікарагуа, Німеччини, Перу, Південно-Африканської Республіки, Північної Македонії, Польщі, Португалії, Російської Федерації, Руанди, Сальвадору, Сербії, Словенії, Судану, Східного Тимору, Того, Туреччини, Туркменістану, Уганди, Угорщини, України, Хорватії, Центральноафриканської Республіки, Чехії, Чорногорії та Швейцарії. Однією з основоположних засад конституційного ладу більшості держав світу є народовладдя, яке здійснюється через вибори, референдуми та інші форми демократії.

Конституція України визначає наступні основні гарантії демократичного характеру конституційного ладу України: 1. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу (чч. 3, 4 ст. 5). 2. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності (ч. 4 ст. 17). 3. Забороняється утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом (ч. 1 ст. 37) [1].

У Рішенні Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі про здійснення влади народом вказано на дві важливі засади демократичного характеру конституційного ладу України:

По-перше, в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими (п. 1 Резолютивної частини).

По-друге, тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням

змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII. Належне виключно народові право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене у будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами (п. 2 Резолютивної частини) [2].

В Україні за посягання на конституційний лад передбачена кримінальна відповідальність та залежно від обставин кваліфікуються за ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» та ст. 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» Кримінального кодексу України. Важливо, щоб передбачені кримінально-правові заходи щодо захисту конституційного ладу України мали дієвий, а не декларативний характер, особливо у контексті притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які посягають на конституційний лад України [3].

Питання дієвості захисту конституційного ладу України є неабияк актуальними з огляду на наступні виклики, які постали перед нашою державою: 1) агресія Російської Федерації щодо України, унаслідок чого Росією було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, а також за підтримки Росії розпочато збройних конфлікт в окремих районах Донецької та Луганської областях; 2) поява у складі України тимчасово окупованих територій України – Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, окремі райони та населені пункти Донецької та Луганської областей, які наразі є неподконтрольними органам державної влади України та викликали появу великої кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні; 3) великі прояви корупції, які здатні звести нанівець будь-які прогресивні реформи, які започатковуються в Україні; 4) поширення коронавірусної хвороби, яка досить наочно оголила вразливі місця державної політики України в сфері охорони здоров'я.

Таким чином, утвердження конституційного ладу України в контексті сучасних конституційних цінностей можливе за умови дотримання двох основних умов. По-перше, належної модернізації владних інституцій України, які здатні ефективно протистояти глобальним зовнішнім викликам, на кшталт збройної агресії іноземної держави або швидкого поширення вірусних хвороб, які здатні порушити нормальний ритм життєдіяльності усієї кра-

їни чи внутрішнім викликам, що знаходить вияв у великих проявах корупції; по-друге, здатності Українського народу швидко самоорганізуватися щодо протистояння вище зазначеним зовнішнім та внутрішнім викликам.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі про здійснення влади народом. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.
6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст.1.

Михайло Ноняк
кандидат економічних наук

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ДЕТЕРМІНАНТА УТВЕРДЖЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Український народ віками зазнавав поневолення та нищення своєї державницької традиції. Проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року

та її підтримка на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року заклали новий етап української державності через призму її відновлення. Будь-яка сучасна демократична держава неспроможна утвердитися в міжнародному співтоваристві без ухвалення власного Основного закону, що має визначати основи її державного устрою та виражати її міжнародну суб'єктність. Прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України стало завершенням етапу формалізації відродження української національної державності. Конституція України стала важливим політико-правовим кроком для утвердження ідеалів демократії, верховенства права та ринкової економіки замість панування постоталітарних антидемократичних концептів. Конституція України 1996 року стала квінтесенцією західної та вітчизняної політико-правової думки з акцентом на обмеженні публічної влади. Значені прав кожної людини, свободи підприємницької діяльності та ідеалах відкритого демократичного суспільства.

Сьогодні можна сміливо констатувати, що саме Конституція України виступила важливим чинником збереження української державності, утвердження державного статусу української мови та забезпечення західного інтеграційного курсу нашого суспільства. Ключовим для демократизації української національної правової системи стало закріплення конституціонодавцем принципу правової держави в ст. 3 Конституції України та принципу Верховенства права в ст. 8 Конституції України. Ці фундаментальні принципи знайшли своє подальше відображення у формуванні таких інструментів, як конституційна та адміністративна юстиції, що за своєю спрямованістю покликані обмежити свавілля держави та захистити фундаментальні права людини.

Економічне значення прийняття Конституції України

Прийняття Конституції України остаточно закріпило західний ринковий вектор трансформації національної економічної системи та зумовило перехід до цивілізованого закріплення договірних відносин. З прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України було реалізовано визначені Основним законом детермінанти вільного ринку в базовому компоненті. Саме, завдяки конституційним принципам відбувся перехід від домінування держави в економічному житті країни до домінування приватного капіталу.

Політичні наслідки прийняття Конституції України

Ухвалення парламентом Основного закону України мало своїм наслідком велику трансформацію української політичної системи. Ключовим з них було посилення інституту глави держави з одночасним наділенням його повноваженнями у сфері законодавчої, виконавчої та судової влади. Цікаво, що подальші конституційні реформи спрямованні на звуження повноважень інституту Президента України не змогли змінити його впливу на політичні процеси закладені конституційною моделлю 1996 року. Іншим вагомим політичним наслідком прийняття Конституції України була остаточна поява окремоті місцевого самоврядування та утвердження його певного незалежності від уряду.

Значення прийняття Конституції України для захисту національного суверенітету України

Конституція України заклала належну базу для формування системи нової безпекової політики української держави, окреслення рамок та засад відповідальності за неї органів публічної влади, обов'язків громадян у цій сфері, недопущення функціонування політичних партій спрямованих на ліквідацію незалежності України. Саме ці норми стали базовими для збереження незалежності нашої держави в буремному 2014 році в умовах прямої військової агресії Російської Федерації.

Ірина Овчар

*кандидат політичних наук
головний спеціаліст Апарату Верховної Ради України*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Реформа децентралізації в незалежній Україні розпочалася на початку 2014-го року і за концепцією передбачала передачу значних повноважень та бюджетів від державних органів влади органам місцевого самоврядування. Сьогодні можна прослідкувати семирічний період реформи і розставити основні акценти децентралізації.

Почнемо з ключового, без змін до Конституції України така реформа стала неможливою. І як би не намагалися депутати поки двох скликань окремими законодавчими ініціативи максимально вирішити ряд питань, які мають стати базою для конституційних змін, остаточну крапку в реформі можна поставити лише після внесення змін до Основного Закону країни [1].

Для того, щоб в подальшому уникнути вже пройдених помилок, зосередимо на них увагу. У 2014-му році, коли розробляли проект Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, питання змін до Конституції України стояло досить гостро і призвело до низки конфліктів. Проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» (№2217а від 01.07.2015) [2], який в серпні 2015 року отримав попереднє схвалення, супроводжувався акціями протесту під стінами Верховної Ради. Ключове питання, яке тоді і зараз формує порядок денний цієї теми - включення/не включення у текст/перехідні положення якихось норм щодо окремого статусу окупованих територій Донбасу.

Більше того цей проект і наступні законодавчі ініціативи, які стосувалися децентралізації, після їх реєстрації на сайті Верховної Ради доопрацьовувалися, що вказувало на відсутність комплексного бачення основних положень документу.

Наступною проблемою на шляху до децентралізації стала відсутність політичної волі, вміння шукати компроміс, а особливо консенсус, та домовлятися з опонентами. І головне, бачення нової структури адміністративно-територіального устрою країни не відповідало статті 2 Конституції, за якою Україна є унітарною державою.

Автори реформи децентралізації взяли тоді на реалізацію варіант її проведення, пов'язаний з утворенням спроможних територіальних громад та оптимізації районного рівня без конституційних змін. Адже за великим рахунком, конституційні зміни потрібні винятково для підвищення ролі місцевого самоврядування – надання права обласним/місцевим радам створювати власні виконавчі органи.

Така реформа децентралізації вказувала на подвійний результат: фактично місцеві еліти отримували повноваження, бюджети і рейтинги, але без

сильної центральної влади механізмів контролю і впливу залишалося все менше. Отже, в якийсь момент децентралізація могла привести до федералізації. Власне цей аспект можна віднести і до причини того, чому зміни до Конституції в частині децентралізації досі не прийняті. І саме тому, можливо, поза публічним контекстом реформи, в представників центральної влади є бажання сформувати працюючу вертикаль взаємовідносин між центром та місцями, та зберегти важелі контролю і можливості впливу.

Зміна влади у 2019 році, здавалося, мала б змінити стратегію реформи децентралізації. І замість схожого за суттю законопроекту, мали б бути проведені спочатку обговорення для напрацювання моделі майбутнього адміністративного територіального устрою, включаючи законодавчу базу і політичну складову, в першу чергу фактор стримувань і противаг.

Однак вже в грудні цього ж року був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», №2598 від 13.12.2019 [3], який спочатку доопрацьовували, а потім він був відкликаний суб'єктом законодавчої ініціативи. Як і попереднього разу, нове скликання парламентарів теж не змогло домовитися про розподіл повноважень на місцях, та фактичне формування президентської вертикалі.

В законопроектах щодо змін до Конституції України є три особливості. Текст не може бути змінено поправками під час розгляду між читаннями (фактично першим і другим, хоча юридично між голосуванням за направлення в Конституційний Суд України та прийняттям самих змін). Він голосується в тому вигляді, в якому проект було зареєстровано. Для його прийняття потрібен висновок Конституційного Суду України та 300 голосів народних депутатів «за».

Отже, після півторарічної публічної паузи та робочих обговорень, наступний текст, який наразі на етапі підготовки, пошуку компромісу та консенсусу, має передбачати впровадження принципу субсидіарності, за яким усі повноваження, які можуть виконуватись знизу, будуть виконуватися саме знизу, а місцеве самоврядування має мати захист від можливості втручання з боку держави. Крім того, передбачається, що на рівні областей голови державних адміністрацій втрачають виконавчі повноваження і залишаються тільки з правом нагляду за законністю дій місцевого самоврядування. І головне –

Конституція має зберегти територіальну цілісність України.

На даний час, сьомий рік реформа децентралізації без змін до Основного Закону України стала можлива в рамках наступних законодавчих ініціатив:

Закон «Про співробітництво територіальних громад» в першу чергу про вирішення інфраструктурних та побутових проблем між громадами [4].

Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». За ним почалося створення базового рівня місцевого самоврядування [5].

Закон «Про засади державної регіональної політики», який дозволив розвивати громади та отримувати кошти на власні проекти [6].

Зміни до бюджетного та податкового законодавства дозволили збільшити місцеві бюджети [7, 8].

Не вирішеним на сьогодні залишилося питання з повноваженнями районних рад. Саме через неможливість внести зміни в Конституцію, восени 2020 року довелося проводити вибори до районних рад, які фактично втратили повноваження, майно і бюджети. Адже стаття 133 Основного Закону визначає, що систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села [1]. Власне з цієї ж причини, не перейменували досі Дніпропетровську та Кіровоградську області, хоча міста, які є обласними центрами назви давно змінили.

На етапі написання законопроекту «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування», які є теж черговим етапом в реформі децентралізації. Без внесення змін в Конституцію парламентарі не зможуть розглядати і прийняти законопроект «Про префектів», які мають з'явитися після ліквідації місцевих державних адміністрацій, та сформувати нову територіальну основу України зі зменшенням кількості районів.

Загалом, децентралізація має посилити місцеве самоврядування, передати на місця повноваження та ресурси, забезпечити врахування історичних, економічних, екологічних та культурних особливостей при плануванні розвитку громад. І найважливіше – відповідати нормам Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) із змінами // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», реєстраційний номер 2217а від 01.07.2015 року // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812
3. Проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», реєстраційний номер 2598 від 13.12.2019 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644
4. Закон «Про співробітництво територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 34, ст.1167) // <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1508-18#Text>
5. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91) // <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/157-19#Text>
6. Закон «Про засади державної регіональної політики» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.90) // <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/156-19#Text>
7. Закон «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 12, ст.76) // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text>
8. Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 7-8, № 9, ст.55) // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text>

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Будь-яка демократична держава засновується на певних принципах, що становлять собою аксіологічну основу для її функціонування. Такі принципи узагальнено можна вважати спрямованими на обмеження публічної влади у можливостях втручання в життя індивіда. Конституційні конструкції передбачають і відповідну спрямованість діяльності органів та посадових осіб публічної влади. Особливий інтерес у цьому контексті становить аксіологічна спрямованість повноважень інституту глави держави. Конституція України містить спеціальну норму – ст. 102, що визначає ключові засади статусу президента України. Так згідно ч. 1 ст. 102 Конституції України Президент України - гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. А згідно ч 2. Ст. 102 Конституції України - гарант реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Аналіз положень ст. 102 Конституції України дозволяє стверджувати, що глава держави наділений статусом гаранту Конституції, захисту прав людини, зовнішньополітичного курсу та державного суверенітету з метою захисту демократичного конституційного ладу. Отже, уся діяльність Президента України за конституційною логікою має бути безпосередньо пов'язаною з захистом демократичного конституційного ладу через реалізацію власних повноважень та шляхом політичного впливу спрямованого на досягнення відповідної цілі.

Слід погодитися з позицією М. Марченка, що згідно Конституції України закладено такі пріоритети реалізації повноважень Президента України закладено конституціонодавцем у двох ключових механізмах: 1) національний механізм захисту прав та свобод людини; 2) механізм стримування та протипаг. [1]

Це означає, що для розуміння ролі глави держави у захисті демократичного конституційного ладу доцільно звернутися до положень ст. Конституції України якою закріплюється ключові повноваження глави української держави. Короткий аналіз вказаної норми демонструє наявність у Президента України повноважень спрямованих на обмеження діяльності уряду та парламенту, повноважень безпосередньо пов'язаних з захистом національного суверенітету.

У цьому контексті вбачається, що існує певний правовий зв'язок між цими повноваженнями та статусом Президента України визначеним в ст. 102 Конституції України. Так М. Марченко розглядає право вето глави української держави у якості засобу захисту конституційного ладу. З такою точкою зору можна погодитися з врахуванням прив'язки цього права Президента України до його статусу визначеного в ст. 102 Конституції України. [2].

Розглядаючи визначений ст. 102 та 106 Конституції України] правовий статус Президента України варто відзначити наступне:

1) Інститут Президента України має конституційно визначене спрямування спрямування пов'язане з захистом територіальної цілісності України, прав і свобод люди, додержання Конституції;

2) Президент України має ряд повноважень, , що дозволяють йому запобігти певним посяганням на окремі елементи демократичного конституційного ладу парламентом або урядом;

3) При реалізації права вето глава Української держави повинен належним чином вмотивовувати його використання, що свідчить про передбачення відповідного права конституціонодавцем з метою захисту конституційного ладу.

Висновки

Президент України відіграє особливу роль у процесі захисту демократичного конституційного ладу через призму визначеного в ст. 102 Конституції

України його правового статусу та закріплення в ст. 106 Конституції України ряду повноважень, що можуть допомагати йому з реалізацією відповідної функції.

Список використаних джерел:

1. Марченко М. Людиноцентристська правова ідеологія в Україні. Права людини в умовах розбудови соціальної держави. Зб.наукових праць . Матеріали круглого столу (Київ 10 грудня 2020)/ Міністерство науки і освіти України , Київ. нац. ун-т. будівн. і архіт-ри та ін. Київ-Тернополь, КНУБА, “Бескиди”. С. 33-36.
2. Марченко М. Право вето глави держави: засіб захисту конституційного ладу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Норми права: соціологічні та філософські проблеми конституційної реформи» 15 листопада 2015 м. Київ. Соціологія права. № 3-4 (14-15) 2015. С. 456-458.

Охотнікова Олена

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного та кримінального права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Корпачова Світлана

*здобувач вищої освіти
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

ЗЕМЕЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАПОРУКА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Забезпечення та реалізація конституційного права людини і громадянина на землю є чи не одним із найважливіших прав, закріплених Основним Законом України [1]. Так, стаття 14 Конституції визначає землю національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави та чітко регламентує положення про те, що право власності на землю гарантується. Окрім того,

Україна як демократична і правова держава закріпила за собою обов'язок утвердження і забезпечення принципу поваги і непорушності прав та свобод людини. З огляду на це, питання щодо проведення земельної децентралізації в аспекті реалізації конституційного права людини і громадянина на землю є доволі нагальним та актуальним для українського суспільства.

Теоретичні основи управління земельними ресурсами крізь призму децентралізації у свої працях розглядали М. Авер'янова, В. Борденюк, О. Бориславська, О. Бредіхін, Ж. Ведель, Ю. Ганущак, П. Кулинич, Н. Никитченко, І. Новаковська, Л. Новаковський, Л. Польська, Н. Титаренко, Л. Скрипник, М. Стецюк, І. Тібута, А. Ткачук, Ю. Третяк, Б. Черниш, М. Шульга та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання реалізації конституційного права людини і громадянина на землю в Україні в умовах земельної децентралізації залишається не розкритим і потребує подальшого вивчення та удосконалення.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28. 04. 2021 р. [2] розпочато поглиблення земельної децентралізації та завершення проведення земельної реформи в Україні. Тобто відтепер органи місцевого самоврядування та об'єднанні територіальні громади матимуть ряд повноважень, прав та обов'язків щодо забезпечення та реалізації конституційного права людини і громадянина на землю в Україні та зможуть впливати не номінально, а реально на соціально-економічний розвиток своїх територій.

Варто зазначити, що цей закон у правовому та науковому полі вважається «Земельною Конституцією», адже разом з положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31. 03. 2020 р. [3], Указом Президента України «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» від 15. 10. 2020 р. [4], Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» від 16. 11. 2020 р. [5] та іншими нормативно-правовими актами фактично визначає основні процеси та етапи завершення земельної реформи, впровадження цифрової трансформації земельних відносин та відкриття повноцінного,

конкурентного та доступного ринку землі в Україні.

Ми переконані, що земельна децентралізація, тобто передача земель державної власності за межами населених пунктів (крім земель, які потрібні державі для виконання її функцій) у комунальну власність, наразі зумовить не лише, демократизацію суспільства, а й сприятиме спрощенню умов доступу до земельних ресурсів громадян і бізнесу та залучення інвесторів для розбудови інфраструктури та виробничих підприємств.

Більше того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» було встановлено ряд норм, які створюють досить сприятливі умови для реалізації конституційного права людини і громадянина на землю та дають можливість стати повноцінними господарями на своїй території. Так, зокрема, органам місцевого самоврядування надаються повноваження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок приватної власності, планування територій за межами населених пунктів, боротьби із самовільним зайняттям ділянок та нецільовим використанням земель, контролю за процесом забур'янення полів тощо. Наголошуємо на тому, що до 27 травня 2021 р., відповідно до ст. ст. 20, 122 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [6] та ст. 6 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. [7] ці повноваження належали державі в особі органів виконавчої влади та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Не менш важливим, на нашу думку, є внесення змін до ст. 158 ЗК України, відповідно до якої органи місцевого самоврядування відтепер зможуть вирішувати земельні спори не лише в межах населених пунктів, а й у межах територій територіальних громад. Окрім того, важливими є й заходи щодо дерегуляції земель, а саме: відхід від «паперової» технології складання документації із землеустрою та технічної документації з оцінки земель. Відповідно до Закону дана документація буде розроблятися виключно у електронному вигляді та засвідчуватися електронним цифровим підписом розробника.

Більше того, запроваджені правові гарантії повної відкритості та доступності документації із землеустрою, публічності її розгляду будуть повною мірою сприяти реалізації конституційного права людини і громадянина на зем-

лю. Адже разом із земельною децентралізацією спрощується доступ громадян, органів влади, розробників документації із землеустрою до Державного фонду документації із землеустрою та оцінки земель з гарантованим дотриманням норм законодавства про захист персональних даних.

З огляду на євроінтеграційні перспективи для аграрної економіки України варто розглянути позитивний досвід міжнародних країн щодо врегулювання процесу управління земельними ділянками.

Так, у Німеччині на рівні місцевого самоврядування земель вже відбулася повна децентралізація влади. Було досліджено, що органи місцевого самоврядування мають повноваження щодо надання дозволів на укладання угод купівлі продажу всіх земельних ділянок площею понад 1 гектар [8].

У Польщі гміни наділені компетенцією визначати правила набуття, відчуження, обтяження об'єктів земельної нерухомості, а також правила передачі її в оренду. Реалізація права місцевих жителів на землю у Іспанії відбувається через муніципії, провінції та автономні спільноти, які наділені автономною компетенцією регулювати земельні відносини, виходячи з пріоритету інтересів місцевих жителів.

Не менш цікавим є досвід Сполучених Штатах Америки щодо регулювання земельних відносин на місцевому рівні. Так, органи муніципального управління, що є одночасно органами нормотворчої та виконавчої влади, наділені широкими правами та автономією щодо встановлення та збирання податків, а також видавання нормативно-правових актів у земельній сфері.

Ми переконані, що Україні задля ефективної реалізації права людини і громадянина на землю варто перейняти досвід цих країн щодо наділення органів місцевого самоврядування та територіальних громад широкими повноваженнями у сфері управління земель. Окрім того, ефективність проведення земельної децентралізації за підтримки Програми для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку «U-LEAD з Європою» стане рушійною силою щодо імплементації Україною Угоди про асоціацію з ЄС.

У зв'язку з цим необхідно «захистити державні реєстри, запровадити зміни у напрямку державної політики для допомоги малим і середнім товаровиробникам, зробити ставки на переробку аграрної сировини, сприяти розвит-

ку логістики, кооперації та встановити високі екологічні стандарти на кшталт країнам ЄС» [9].

Висновки. Отже, провівши дане дослідження, можемо стверджувати, що земельна децентралізація – це справжня гарантія та запорука реалізації конституційного права людини і громадянина на землю в Україні, ефективно проведення якої зумовить поживалення не лише економічних, а й євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
 2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-ІХ. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 83.
 3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон від 28. 04. 2021 р. № 1423-ІХ. *Голос України*. 2021. № 96.
 4. Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин: Указ Президента України від 15. 10. 2020 р . № 449/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 202.
 5. Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин: Постанова Кабінету Міністрів України від 16. 11. 2020 р. № 1113. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 223.
 6. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25. 10. 2001 р. № 2768-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.
 7. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон від 19. 06. 2003 р. № 963-ІV. *Голос України*. 2003. № 151.
 8. The Governance of Land Use. URL: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/land-use-Germany.pdf>
- Скасування земельного мораторію як необхідна умова євроінтеграції України. URL: http://projects.dune-hd.com/bitstream/handle/2010/34012/oh_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Конституція України відіграла важливу роль у формуванні політики заперечення дискримінації та реалізації рівності громадян перед законом, проте як держава так і організації громадянського суспільства мають давню історію заперечення дискримінації як проблеми та ігнорування необхідності внесення законодавчих, в тому числі конституційних, змін для забезпечення захисту від дискримінації. В результаті в законодавстві відсутня ясність щодо того, що є забороненою поведінкою, рівносильною дискримінації, і які заходи вживаються для запобігання дискримінації та притягнення винних до відповідальності. Хоча стаття 24 Конституції України закріплює рівність перед законом та заборону дискримінації, її загальне формулювання не дозволяє стати достатнім інструментом для захисту від дискримінації за всіма ознаками та механізмом впровадження позитивних дій. Таким чином, пропонуємо розглянути можливість реформування положень Конституції України щодо впровадження позитивних заходів та належного рівня забезпечення реалізації такої політики у державі.

На разі ряд держав світу вже запровадили подібну реформу та включили можливість реалізації позитивних дій в норми своїх Конституцій. Так, відповідно до Конституції Греції, позитивні заходи не являють собою дискримінацію і не допускають винятків з принципу рівного ставлення. Стаття 116 (2) передбачає, що «Позитивні заходи, спрямовані на сприяння рівності між чоловіками і жінками, не є дискримінацією за ознакою статі». В цьому відношенні характерно, що стаття 116 (2) вимагає усунення «нерівності, що існує на практиці» та визначає, що позитивні дії, особливо відносно жінок, є «обов'язковим» для всіх державних органів. Конституційне закріплення такого положення підтверджується усталеним прецедентним правом Греції [1, с. 668].

В свою чергу, ст. 9 Конституції Іспанії визначає, що «Державні органи зобов'язані створювати умови, що забезпечують реальну і ефективну свободу і рівність окремих осіб і груп, до яких вони належать, усувати перешкоди, що заважають або перешкоджають їх повного здійснення, і сприяти участь усіх громадян в політичній, економічній, культурній та суспільного життя». Фактично, Конституція Іспанії, встановлює обов'язок державних органів заохочувати умови, що сприяють досягненню рівних прав для окремих осіб і груп, при використанні концепції реальної та ефективної рівності [2]. Це положення Конституції Іспанії стало основою для прийняття подальших заходів у сфері поступової політики та позитивних дій. Використовуючи цю основу, внутрішнє законодавство передбачає позитивні дії в сфері праці, санкціонуючи застереження і преференції для груп, які перебувають у несприятливих умовах, а також в сфері освіти, санкціонуючи компенсаційні дії, спрямовані на окремих осіб, групи і менш привілейовані регіони.

Так, Конституція Еквадору у частині 2 статті 11 регламентує, що «Держава здійснює позитивні заходи які сприяють рівності на користь тих, хто опинився в ситуації нерівності» [3].

В Італії, положення статті 3 Конституції передбачають, що «Республіка зобов'язана усувати ті перешкоди економічного або соціального характеру, які обмежують свободу і рівність громадян, тим самим перешкоджаючи повноцінному розвитку людської особистості і ефективній участі всіх працівників в політичній, економічній і соціальній організації країни» [4].

Таким чином позитивні дії є важливим інструментом в боротьбі з дискримінацією і несприятливими умовами в переважній більшості країн світу. А закріплення можливості використання позитивних дій у Конституції сприяє подоланню структурних форм дискримінації, які обмежують можливості уразливих груп та їх членів брати участь в суспільному житті.

Різні форми позитивних дій можуть бути використані в різних обставинах: не існує фіксованої формули їх застосування. При цьому, важливо мати юридичний контроль, щоб регулювати використання позитивних дій і заохочувати державні і приватні органи до застосування спеціальних заходів для надання допомоги знедоленим групам.

Саме таким юридичним контролем може стати закріплення використання позитивних дій у Конституції України з визначенням відповідних меж та наданням певних видів заохочення приватному і державному сектору з метою впровадження та ефективного використання позитивних заходів. Враховуючи досвід зарубіжних країн у цьому питанні та широкий спектр підходів до використання позитивних дій, видається більш доцільним, впровадження нормативних змін до Конституції, викорінення колізій та прогалин в законодавстві та практична реалізація позитивних дій в усіх сферах суспільного життя для запобігання дискримінації та забезпечення реальної рівності.

Таким чином, необхідним вважаємо внести зміни до ст. 24 Конституції України, а саме доповнити дане положення наступним змістом: «Держава створює умови та реалізує політику для забезпечення рівності громадян шляхом впровадження позитивних заходів».

Закріплення можливості впровадження позитивних заходів сприятиме прогресу у сфері рівності та заборони дискримінації на території України. Незважаючи на необхідність повної регламентації таких заходів, імплементацію особливостей їх використання в галузеве законодавство та розроблення стратегії їх впровадження та подальшої реалізації – зміни до Конституції України дадуть поштовх до подальшого розвитку даної політики та забезпечення реальної рівності.

Список використаних джерел:

1. Koukoulis-Spiliotopoulos S. Greece: From Formal to Substantive Gender Equality: the Leading Role of Jurisprudence and the Contribution of Women's NGOs / Koukoulis-Spiliotopoulos. // Bruylant. – 2003. – С. 659–700.

2. The Spanish Constitution, Passed by the Cortes Generales in Plenary Meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978, Ratified by the spanish people in the referendum of December 6, 1978, Sanctioned by His Majesty the King befo [Електронний ресурс]. – 1978. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>.

3. Constitution of the Republic of Ecuador [Електронний ресурс] // Official Register. – 2008. – Режим доступу до ресурсу:

<https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>.

4. Constitution of the Italian Republic, Gazzetta Ufficiale 27 dicembre 1947, n. 298 [Електронний ресурс]. – 1947. – Режим доступу до ресурсу:

https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

Іван Панкевич

*доктор габілітований правових наук,
професор кафедри конституційного, європейського
та міжнародного публічного права
Зеленогурського університету (Республіка Польща)*

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Головним завданням перехідного періоду в посттоталітарних державах (у тому числі й в Україні) є становлення сучасної представницької демократії, суть якої полягає в тому, що вона, як основна форма народовладдя, забезпечує неперервну реалізацію державної влади, постійне ухвалення рішень на відповідному професійному рівні, без чого неможливе існування держави та суспільства. Як зазначає П. Ворона, «представницька система врядування - ідеальний тип найдосконалішого політичного устрою, але з українських реалій випливає, що ступінь адаптації певної людської спільноти до представницького врядування залежить від рівня розвитку цієї спільноти. Якщо цей рівень не прогресує, то така форма врядування загалом буде занепадати. Ця теза є слушною, оскільки адаптація посттоталітарного суспільства до представницької системи залежить великою мірою від місця, яке посідає громадянин у системі влади і від його позиції щодо неї, а радше від того, чи має (та якою мірою) він можливість її контролювати» [1, с. 338]. Отже, представницька демократія може бути недієвою, малоефективною, оскільки, як зауважував Джон Міл, немає бажання народу запровадити її; немає бажання та спроможності робити те, що потрібне для її збереження, виконувати ті обов'язки та функції, які вона накладає [2].

Важливу роль у кожній державі виконує парламент як вищий представницький і законодавчий орган демократичної держави [3, с. 213]. Оскільки парламент обирається всіма громадянами відповідної держави, то він пред-

ставляє весь народ, ухвалюючи від його імені відповідні нормативні акти. Як зазначає І. Словська, «парламент - це загальнодержавний представницький постійно діючий (професійний) колегіальний орган державної влади, прерогативою якого є остаточне визначення змісту, суті і форми майбутнього закону (законотворення)» [4, с. 16]. Нині широко дебатується питання ефективної діяльності інституту парламенту як органу представницької демократії. Одним з аргументів з приводу його неефективної діяльності в Україні є «надмірна» кількість народних депутатів України. Зменшення кількості членів парламенту було однією із складових передвибірної програми Президента України Володимира Зеленського, який ще 29 серпня 2019 року (у перший день роботи парламенту IX скликання) як невідкладний подав проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) [5]. Одним із аргументів на користь цього законопроекту є суттєве підвищення ефективності державного управління, потреба максимально швидких та компетентних рішень, неспроможність вчорашніх традиційних систем управління адекватно відповісти на нові виклики та кризи [6]. Зазначений законопроект, щоправда з певними застереженнями, 16 грудня 2019 року був визнаний Конституційним Судом України таким, що відповідає Конституції [7], а 4 лютого 2020 року попередньо схвалений Верховною Радою України [8]. Аргументом за його прийняття стало також проведене восени 2020 року опитування «5 питань від Президента», одне з яких стосувалося ідеї скорочення кількості нардепів до 300 осіб, яку підтримало 89,6% українців, що взяли участь в опитуванні [9]. Зрештою, 14 січня 2021 року парламентський комітет з питань правової політики рекомендував Верховній Раді України ухвалити остаточно як невідкладний внесений Президентом України законопроект №1017 про внесення змін до статей 76 і 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) [10]. Зважаючи на те, що йдеться про внесення змін до Основного Закону, яке потребує підтримки щонайменше 300 голосів народних депутатів України, результати голосування складно однозначно спрогнозувати.

Спираючись на світовий досвід, спробуємо проаналізувати наскільки кількісний склад українського парламенту відповідає світовій практиці. В абсолютній більшості держав кількість парламентарів є визначеною в їхніх конституціях. Україна у цьому випадку не є винятком, бо стаття 76 її Основного Закону встановлює, що конституційний склад Верховної Ради України - чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років [11]. Проте є держави, наприклад Японія, де кількість парламентарів встановлено не у Конституції, а в спеціальному законі. Парламент Японії є двопалатним і складається з Палати представників та Палати радників. Кожна з них є представницьким органом та складається з обраних осіб, що представляють увесь народ. Палата представників налічує 500 осіб, а Палата радників - 252 особи. Палата представників має більше право у процесі реалізації парламентом законодавчої діяльності. Обидві палати обираються на засадах загального та прямого виборчого права шляхом таємного голосування на основі змішаної виборчої системи [12]. У тих державах, де, як і в Україні, є однопалатний парламент, кількість депутатів зазвичай залежить від кількості населення та коливається у межах від 200 до 500 осіб, хоча існують винятки з цього «правила». Наприклад, відповідно до Конституції 1921 року, Князівство Ліхтенштейн є конституційною монархією на чолі з князем та парламентом - Ландтагом, що складається з 25 депутатів, які обираються прямим таємним голосуванням за системою пропорційного представництва у двох багатомандатних виборчих округах (п'ятнадцять депутатів від Оберланда і десять депутатів від Унтерланда) [13, с. 213-214]. Є, звичайно ж, і кількісно більші або ж значно більші парламенти. Наприклад, парламент Латвії складається зі 100 членів, а парламент Китаю має біля 3 тисяч осіб. Тому загалом можна стверджувати, що встановлена у Конституції України кількість народних депутатів України (чотириста п'ятдесят осіб) відповідає сучасній світовій практиці визначення кількості депутатів однопалатного парламенту. При цьому на одного народного депутата припадає біля 100 тисяч громадян України. Однак, зважаючи на те, що останній перепис населення відбувся ще у 2001 році, а наступний, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 року № 1542-р «Про проведення у 2023 році Всеу-

країнського перепису населення» [14], матиме місце не раніше, ніж через два роки, а також у зв'язку з активними міграційними процесами, складно точно визначити кількість населення, яке на сьогодні проживає в Україні. Підтримка ж українськими громадянами ідеї зменшення кількості парламентарів, на наш погляд, передусім зумовлена їхнім розчаруванням роботою законодавчого органу влади. Зменшення кількості народних депутатів звичайно ж зменшить видатки на утримання законодавчого органу влади, але не обов'язково потягне за собою покращення професійного рівня народних обранців.

У двопалатних парламентах кількість депутатів нижньої палати більша, ніж у верхній. Наприклад, до нижньої палати конгресу Сполучених Штатів Америки, якою є Палата представників, входить 435 осіб, а до верхньої палати - Сенату Сполучених Штатів - 100 осіб. Кожний американський штат обирає двох сенаторів [15, с. 276]. Кількість членів нижньої палати французького парламенту (Національних Зборів) не може перевищувати 577 депутатів, які обираються шляхом прямих виборів. Членів верхньої палати парламенту (Сенату), кількість яких не може перевищити 348 сенаторів, обирають шляхом непрямих виборів [16]. У Республіці Польща, відповідно до статті 96 Конституції РП, до Сейму обирають 460 послів, а до Сенату, відповідно до статті 97 Конституції - 100 сенаторів [17]. Проте щодо кожного принципу існують й певні винятки. Наприклад, у Британському парламенті кількість членів, які працюють у Палаті лордів, незважаючи на їхнє суттєве зменшення після реформи 1999 року, надалі є більшою від кількості членів Палати громад. Станом на кінець 2007 року їх було, відповідно 738 у Палаті лордів та 646 у Палаті громад [18, р. 115-125]. Реформа 1999 року змінила принципи формування кількісного складу Палати лордів, обмежуючи паритет так званих спадкових лордів, які походять із родин, які поколіннями були членами верхньої палати британського парламенту, подекуди не мали відповідної освіти та знань, що відповідали б так високому соціальному статусу.

Перевагу представницької демократії її прихильники вбачають у гарантіях політичної стабільності та порядку; раціональній організації політичної системи; високому у порівнянні з безпосередньою демократією рівні компетенції та відповідальності осіб, які приймають рішення [19, с. 315-348], верховенстві права, поділі влади. Зокрема, йдеться про те, що парламент як єдиний загаль-

нонаціональний виборний колективний орган виявляє свою визначальну властивість - представництво. Для нього це спосіб свого формування як органу державної влади, спосіб діяльності й імператив функціонування [20, с. 358]. Проте представницька демократія має й свої негативні риси. Йдеться передовсім про відсутність раціоналізму в сучасному парламентаризмі, який часто виявляється неефективним інститутом, місцем прояву різноманітних інтриг та надмірних амбіцій деяких політиків. Ухвалення рішень у цьому випадку відбувається не у формі парламентських дебатів, а у парламентських фракціях, комісіях, у кулуарах політичних партій. Сучасний парламентаризм характеризується такими рисами, як постійний лобізм представників бізнесу, підтримка кандидатів у депутати, які пильнують інтереси своїх «працедавців», корупційні проблеми. Як стверджує Гюнтер Грасс, вплив лобістів на політичні партії та парламенти досягнув таких розмірів, що законодавці стали об'єктом глузувань, парламент - філією біржі, а демократія підпорядковується світовому і космополітичному капіталу [21].

Зазначені негативні явища стали підґрунтям для створення так званої теорії еліти, за якою у суспільстві існує меншість, яка здійснює владу та володіє монополією на прийняття рішень. Уперше трактувати еліту як правлячу групу, що керує суспільством, почав ще середньовічний мислитель Н. Макіавеллі. За теорією Н. Макіавеллі, на чолі еліти стоїть державець, який увесь час повинен втримувати владу, завдяки своїй мудрості, досвіду, розсудливості, вмінню робити відповідні висновки: «адже той, хто хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине серед такої маси людей, чужих добру. Тому Державцеві, щоб утриматися, необхідно навчитися вміння бути недоброчесним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби» [22, с. 457]. Подібну, дещо модернізовану думку, має низка сучасних науковців. Зокрема, А. Мішин вважає, що меншість володіє владою з приводу свого панівного становища в економічній сфері. Вибори ж є лише юридичним інструментом встановлення та консолідації влади еліти. Демократичні процедури було пристосовано до потреб еліт та їхніх лідерів. Проте, крім демократичних процедур, немає іншої можливості народного контролю за правлячою елітою [23, с. 118]. Також є й інші погляди щодо існування так званих еліт [24]. Хоча демократія означає народовладдя, відповідальність за неї несе еліта. Це іронія

демократії: еліти повинні розумно управляти для того, щоб існувало народовладдя [25, р. 14]. Наслідком досліджуваного явища є зростання явища виборчого абсентеїзму, пасивне відношення суспільства до участі у державному та суспільному житті, недостатня легітимація представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, спричинене дистанціюванням громадян від неї.

Список використаних джерел:

1. Ворона П. В. Особливості становлення та розвитку представницької влади в Україні (на прикладі місцевого самоврядування) / П. В. Ворона // Зб. наук. пр. Харків. регіон. ін.-ту держ. управління. Теорія та практика державного управління. – Вип. 4 (35). – Х., 2011. – С. 333–339.

2. Міл Д. С. Про свободу: Есе ; пер. з англ. / Д. С. Міл. – К: Видавництво Соломії Павличко «Основи». – 2001. – 463 с.

3. Колодій А. М. Парламент України: місце в системі розподілу влад та перспективи його удосконалення / А. М. Колодій // Парламентаризм в Україні: теорія і практика : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 213–217.

4. Словська І. Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України: монографія / І. Є. Словська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 336 с.

5. Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) // https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66257

6. [Щодо зменшення кількості народних депутатів України // www.president.gov.ua/news/shodo-zmenschennya-kilkosti-narodnih-de\[utativ-ukrayini-6463](http://www.president.gov.ua/news/shodo-zmenschennya-kilkosti-narodnih-deputativ-ukrayini-6463)

7. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) // Вісник Конституційного Суду України. — 2020 р., № 1-2, стор. 50.

8. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи): Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 34, ст.245.

9. П'ять питань Зеленського: більшість українців підтримала усе, крім ВЕЗ на Донбасі // www.dw.com/uk/opytuvannia-zelenskoho-bilshist-ukraintsiv-pidtrymala-use-krim-vez-na-donbasi/a-55400642

10. Висновок комітету Верховної Ради України з питань правової політики щодо проекту Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) // Апарат Верховної Ради України № 04-26/03-2021/9692 від 15.01.2021.

11. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

12. The Constitution of Japan // Sources of Japanese Tradition, edited by Wm. Theodore de Bary, Carol Gluck, and Arthur L. Tiedemann. – 2nd ed. – Vol. 2. – New York: Columbia University Press, 2005.

13. Бориславська О. М., Різник С.В. Організація державної влади в сучасному світі: конституц.-прав. енцикл. : усі держави світу. – [Вид. 2-ге., стер.] – Л. : ПАІС, 2013. – 454 с.

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 року № 1542-р «Про проведення у 2023 році Всеукраїнського перепису населення» // Урядовий кур'єр. № 252 від 29.12.2020.

15. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

16. Foyer J. The Drafting of the French Constitution of 1958 / J. Foyer // Constitution Makers on Constitution Making: The Experience of Eight Nations. Robert A. Goldwin and Art Kaufman, eds. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1983.

17. Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw. – 1997. – Nr 78, poz. 483.

18. Barnett H. Britain Unwrapped. Penguin Books / H. Barnett. – London, 2007. – P. 115–125.

19. Баймуратов М. О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України // Муніципальне право України: підручник / М. О. Баймуратов ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

20. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики / А. З. Георгіца. – Чернівці : Рута, 1998. – 484 с.

21. Grass Guenter. Liberte offerte / Guenter Grass // Le Nouvel Observateur. 13.05.2004.

22. Мак'явеллі Н.. Флорентійські хроніки. Державець ; пер. з іт. А. Перепаді / Нікколо, Мак'явеллі. – Х. : Фоліо, 2007. – 511 с.

23. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. для вузов / А. А. Мишин ; [изд. 15-е, перераб. и доп.]. – М.: Юстицинформ, 2009. – 559 с.

24. Мандзій Л. С. Політична еліта: історія та теорія : навч. посіб. / Л. С. Мандзій, О. Ю. Дошаківська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 365 с.

25. Dze T., The Irony of Democracy / T. Dze, H. Zeigler. – Boelmont, 1972.

Панфілов Андрій

*аспірант 2го року навчання Інституту права
КНУ імені Тараса Шевченка*

CONSTRAINT OF LEGAL DOCTRINE: ALTERNATIVE VIEW ON THE ISSUE

Abstract. The research uncovers the constraints of legal doctrine and structures the latter in two categories. Analysis of this topic is made with regard to the latest research. It is noted that legal doctrine is usually viewed as a source of law. Clearly, the author supports this idea but at the same time, the paper investigates two different constraints of legal doctrine - structural constraint and conventionalist one. It is highlighted that legal doctrine creates a standard for legal analysis, which sometimes cannot be applied to individual situations in order to avoid constraints of such regulation. With regards to that, the paper suggests states the specific view to understand every details and the significant facts concerned with an individual case

or a dispute. **Key words:** constraints, legal doctrine, law system, constitutional law.

Introduction. Legal doctrine is essential for every branch of law. It is placed in the heart of understanding the law system in general and is a dominant feature of constitutional law in particular. Furthermore, legal doctrine is constantly receiving more and more attention worldwide in a wide range of research fields. However, it is still unknown/ unclear whether legal doctrine creates any constraints for the system of law and legal analysis and if so, what the types of constraints there are and the way they affect constitutional law. **This paper provides** an overview of constraints of legal doctrine in constitutional law and how they affect the development of law in general. This study sets out the investigation of the limitations of legal doctrine and the way they can be structured. **The object** of the study spreads out to the sphere of constitutional law and touches upon the basic theory of law. The objectives of this research are to determine the limits of legal doctrine in the system and practice of law. This study aims to contribute to this growing area of constitutional research by exploring limitations of legal doctrine. **Analysis of the constraints** of legal doctrine is given by Shyamkrishna Balganesh in their research “Foreword: The Constraint of legal doctrine”. In the study, Balganesh proposed a view of constraints of legal doctrine and highlighted its structure. In order to understand the constraint of legal doctrine, we focused on theoretical analysis of doctrine and structured three different limits which could be applied to legal doctrine. Furthermore, doctrinal method highlights both mechanistic and structural constraints of legal doctrine.

Discussion. The first set of questions aim at understanding the legal doctrine. Modern science of law usually views law through the prism of Legal Realism. For example, Balganesh states that the phrase “we are all realists now” is treated as cliché now regarding science of law. This thesis is uncovered when we investigate the judicial system in the US, where judges try to resolve the cases in the “most fair” way, rather than strictly following rules of law. And here we move towards legal doctrine, which usually critiques judge-made law. The constraint of legal doctrine was believed to be “mythic”[1,3]. However, different scholars believe that judicial opinions continue to speak the language of legal doctrine and legal doctrine remains the “currency” of legal analysis [2, 517]. If we now move towards legal doctrine, we need to analyse how it constrains legal analysis and judicial process. Firstly, we want to discuss the structural constraint of legal doctrine. It influences decision makers

and legislators in such a way that it generalizes any individual situation or problem and applies general rules to regulation of different cases. Doctrine in this understanding, which creates a model of regulation which influences lawmakers to act in a modular way, without recognizing different aspects of individual cases. What we see here is that for the judicial process, some judges refuse to follow doctrinal categories during their analysis only to avoid being limited by it. Secondly, we focus on conventionalist constraint. Here, doctrine influences judicial opinions through their communities. Generally speaking, any judge is a member of a community, which has different views regarding a wide range of topics and this view finds itself in the legal doctrine of this community which influences the process of decision making. In this understanding, constraint takes less after doctrine and more from the norms surrounding its use. Furthermore, judges always contact lawyers and legislators and thus legal doctrine comes into conflict with views and opinions of this community in a wide range of cases.

References:

1. Balganes, Shyamkrishna, "Foreword: The Constraint of Legal Doctrine" (2015). Faculty Scholarship at Penn Law. 1578. https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1578
2. Tiller, Emerson H. and Cross, Frank B., What is Legal Doctrine? (May 16, 2005). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=730284> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.730284>

Марина Панфьорова

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національний транспортний університет м. Київ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ІДЕЇ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розвиток незалежної України нерозривно пов'язаний із конституційними реформами. Для розуміння їх причин і результатів з особливою гостротою постає необхідність глибокого опанування засад сучасного державо та

право творення, кращого розуміння передумов і чинників формування державно-правових традицій. Зокрема це стосується витоків конституційних ідей, як частини початку складного та багатовимірною явища - вітчизняного конституціоналізму. Саме в них можна побачити перший етап формування національного підходу до таких елементів сучасного українського конституціоналізму, як права людини, обмеження влади держави, дотримання верховенства права [1, с. 9]. Означені ідеї згодом впливали на державно-правову

теорію і практику і залишаються основними у вітчизняному конституціоналізмі на сучасному етапі.

В збірках документів, роботах науковців, в підручниках та хрестоматіях наявні опубліковані документи тієї доби. Це дає змогу аналізувати окремі проблемні аспекти державно-правової історії України, зокрема і конституційні ідеї. В даному форматі тема є лише виділенням основних її тез.

Історично конституційні ідеї, їх визнання і законодавче оформлення залежали від рівня розвитку суспільства, форми правління та форми політичного режиму. При тому, що вони розвивалися ще з давніх часів, за умов рабовласницького та феодального суспільства вони не могли затвердитися в державі. Але вже їх наявність сприяла вдосконаленню державності та підвищенню ролі права і закону.

Окремі норми про права людини науковці знаходять в правових джерелах X – XI ст. (міжнародні угоди та «Руська правда»). Зокрема, йдеться про право людини, звинуваченої у злочині, на розгляд її справи судом, про відсутність смертної кари та тілесних покарань, повагу до власності, досить високий статус жінки тощо [2, с. 26]. На той час наявність навіть таких прав випереджала існуючі аналоги.

Слід звернути увагу на те, що в Україні від початку формування держави існувала низка факторів, що обумовили сприятливий ґрунт для розвитку ідеї про права людини. До них можна віднести відсутність рабства в античних та східних формах. Це, в свою чергу, вплинуло на сприйняття більшої цінності людської особистості, ніж це було в Західній Європі, де мали вплив і існування рабства в Римській імперії, і недооцінка людської особистості в античній політико-правовій думці [4, с. 5], і позиція католицької церкви щодо неспро-

можності людини на самостійність у важливих сферах [3, с. 106; 5, с. 76]. Крім того, відсутність рабовласницького етапу впливала на формування категорії свободи по відношенню до індивіда та суспільства.

Наступною особливістю, що також сприяла формуванню цієї категорії, а ще категорій справедливості та рівності, можна назвати стійку демократичну тенденцію розвитку суспільства і тяжіння до соціального миру. В літературі часто зустрічається обґрунтування демократизму українського народу. Зокрема, Зиновій Книш виділяє його, як центральну ідею політичної думки України на всіх етапах її розвитку і протиставляє демократизм українців абсолютизму росіян та аристократизму поляків в пізніші часи. Він же підкреслює традиційність для українців «не байдужості до громадських справ» від початку їх історії [6, с. 15-16, 22-24]. Можливо, саме через це в політико-правовій думці відсутнє протиставлення влади та народу або різних прошарків суспільства за походженням, або навіть чітка градація суспільства. Необхідність підкорення владі і законам держави скоріше виступає в сенсі громадянського обов'язку людини, керівництва розумом та здоровим глуздом, ніж в другорядному статусі людини порівняно з державою. З іншого боку, основним обов'язком влади проголошувався захист людей у всіх аспектах життя: зовнішньому, економічному, правовому. Постійно підкреслювалася підвищена відповідальність князя за державу і людей [7, с. 61-62].

Слід згадати і наявність світосприйняття на підставі язичницьких вірувань, культу та морального кодексу. Ця система була настільки впливовою, що створила синтез з православною релігією, який позначився на всій культурі і політико-правовій думці, як її складовій. Язичництво було політеїстичною, досить демократичною релігією, де не було місця обґрунтуванню феодальної соціально-політичної структури та централізованої держави. Дослідники виділяють притаманні їй раціональність, розсудливість, доцільність, поміркованість, урівноваженість думок, працьовитість, які стали засадничими у формуванні національного характеру, світогляду та менталітету українського народу [8, с. 161]. Варто зазначити, що визнаючи притаманну людині енергію, силу, тілесну та фізичну красу, язичники-українці ще не приділяли уваги її внутрішньому змісту як особистості [9, с. 58]. Але саме таке визнання стало підґрунтям для подальшої появи у політико-правовій думці ідеї «сильної осо-

бистості», творця власного і суспільного життя, здатного на важливі рішення, патріотизм, здобуття волі та незалежності.

Синтез християнства з язичництвом також мав прояв у вигляді підвищеного гуманізму. Так, у Руській Правді була відсутня смертна кара та тілесні покарання, багато її статей захищали честь, гідність людини незалежно від соціальної приналежності, хоча міра покарання була диференційована. У багатьох мислителів окресленого періоду можна знайти думки щодо поваги до людини, визнання її цінності незалежно від статусу, застереження проти смертної кари та покарань. Наприклад, у Володимира Мономаха знаходимо серед порад князю: «Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не велить убивати його» [10, с. 192].

Наступною особливістю можна виокремити більшу терпимість (толерантність), що мало прояв у відношенні до язичницького періоду історії та людей інших конфесій. Зокрема, митрополит Іларіон з великою шаную згадував язичницький період, київських князів-язичників, які здобули місце Русі серед європейських держав, підвели до усвідомлення державної необхідності прийняття християнства. Такі ж мотиви зустрічаються у Нестора [9, с.18, 21, 47]. Крім того, вище згадувалося про патріотизм, як наслідок демократизму української нації. Дослідники пов'язують патріотичність політико-правової думки з наявною в ній проблемою честі для особистості, тотожною з проблемою слави. На національному ґрунті це буде розширюватися ідеєю віри, надалі свободи і державної незалежності [Там само, с.50].

Щодо відношення до інших конфесій, то економічні інтереси держави вимагали активних зовнішніх зв'язків не тільки з християнськими країнами. В Київській Русі і в Києві зокрема були колонії різних народів, вільно досяжними були іноземні твори, представники інших конфесій могли вільно бувати тут та проповідувати свої погляди. Все це, разом з язичницькою спадщиною, обумовило поліфонізм думок і примусило православну церкву рахуватися із цим [7, с.24, 42; 11, с.121]. Отже, в творах українських мислителів ці фактори відбилися у відсутності агресивності або національної чи релігійної нетерпимості. Це, в свою чергу, можна вважати корінням ідеї про право на свободу совісті серед мислителів Київської Русі.

Ще однією особливістю політико-правової думки окресленого періоду є уявлення про першочергову необхідність для правильного життя людини активної чесної праці на користь суспільства, а не тільки вірність церкві. Ця активна громадянська позиція також значно випереджала відповідні уявлення в Західній Європі, які мали місце там лише в добу Відродження [9, с.51].

Окремо слід сказати про погляди на владу та закон. В політико-правовій думці ідеї божественного, а згодом і природного права були використані для обґрунтування концепцій обмеження влади правом, яке б унеможливило державне свавілля [1, с. 21]. Осмислюючи потреби держави, як світські, так і церковні мислителі постійно підкреслювали серед необхідних рис влади освіченість, яка впливає на добробут, мир, чесноти населення. Знання виступали як міра справедливості [10, с. 191-192; 12, с. 79]. Тобто розум виступав джерелом справедливого закону у державі, розум і віра, розумне і святе були єдиними.

Отже, для політико-правової думки українського середньовіччя, попри феодалне суспільство та релігійність, були характерні ідеї про порівняно високий статус особистості: повага до неї, до її життя та свідомого вибору; її партнерські відносини з владою; визнання творчої активності та певної свободи у вирішенні особистих і громадських справ. Це, в свою чергу, формувало розуміння таких категорії, як свобода, рівність, справедливість, що нерозривно пов'язані з правами людини і сприяють їх подальшому розвитку. Крім того, на владу покладали високу відповідальність за стан і розвиток суспільства, обмежували її законом, джерелом якого вважали розум. В означених ідеях можна побачити витоки національної традиції конституціоналізму, яка розвивалася в наступні періоди, взаємодоповнювалася західноєвропейською і знаходила закріплення в конституційних документах.

Список використаних джерел:

1. Козаченко А.І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні. Навчальний посібник. Полтава : «Астроя», 2000. 217 с.
2. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 262с.
3. История политических и правовых учений / Под ред. В.С.Нерсисянца.

Москва : ИНФРА М-НОРМА, 1997. 736 с.

4. История политико-правовых учений / Под ред. А.Н.Хорошилова. Москва : ЮНИТИДАНА, 2001. 344 с.

5. Крестовская Н.Н., Цвиркун А.Ф. История политических и правовых учений. Харків : ООО «Одиссей», 2002. 448 с.

6. Книш З. Історія української політичної думки до кінця XVIII ст. Париж-Вінніпег : БВ, 1952. 204 с.

7. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Київ : Вища шк.; Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.

8. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право. Київ : Атіка, 2001. 224 с.

9. Тисяча років української суспільно-політичної думки. Київ : Дніпро, 2001. Т.1. 630 с.

10. Основи політичної науки / За ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 1996. Ч. 1. 238 с.

11. История политических и правовых учений / Под ред. О.Э.Лейста. Москва : ИКД «Зерцало - М», 2002. 688 с.

12. Замалеев А.Ф., Зоц В.А. Мыслители Киевской Руси. Київ : ВШ, 1987. 181 с.

Руслан Панчишин
*доктор філософії, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Київського інституту інтелектуальної
та права НУ «Одеська юридична академія»,
м.Київ, Україна*

ЗМІНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ ЧИ НОВИЙ ОСНОВНИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ?

Постійна модернізація національного механізму державної влади, розширення - звуження владних повноважень окремих інституцій, відкинуло на другий план основне завдання Конституції – вона має відповідати, перш за все, потребам людини і суспільства. На жаль, держава і людина сьогодні існують

ють відокремлено, не відчувають потреби один в одному. Постійні конфлікти між новими і старими органами влади виходять за межі здорового глузду. В інтересах людини не працюють, як передбачено Конституцією, Національний банк України, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна та інші державні інституції. За рамками Конституції України опинилися НАБУ, САП, ДБР та процес децентралізації – створення ОТГ і інше, на які покладає великі надії українське суспільство та міжнародні партнери. Роздвоєність виконавчої влади лише збільшує присутність держави там, де її взагалі не повинно бути. І всі розуміють, що водночас її не вистачає там, де вона необхідна.

Це ставить на порядок денний питання проведення в Україні конституційної реформи. Необхідність цього процесу лежить починаючи з того, що цілий ряд фахівців говорять про нелегітимність нинішньої Конституції, закінчуючи тим, що частина тих, хто зараз розробляє нові проекти Конституції, не відповідають на запитання, а в який спосіб забезпечити легітимність Конституції і конституційність прийняття цього документа. Отже, перш за все, ми маємо чітко розуміти механізм ухвалення нового Основного Закону. Розробка нової Конституції потребує спільних зусиль законодавчої влади, Президента, наукової спільноти та громадськості. Завдання парламенту, президента та науковців створити і дотримуватися правової рамки процесу. Завдання громадянського суспільства – сформулювати замовлення політикам на іншу Конституцію, вкинути в дискусію свіжі ідеї, підтягнути саму державу до значно вищого рівня розвитку, на якому перебуває суспільство.

Свого часу на запрошення Романа Безсмертного я долучився до робочої групи, яку очолював Володимир Шаповал. Нами була проведена ґрунтовна робота, результатом якої став Конституційний акт. Конституційний акт — це, на нашу думку, по суті шлях до нової Конституції. Конституційний акт покладатиме зобов'язання на президента організувати і провести конституційний процес. Бо тільки глава держави як гарант дотримання Конституції може стати архітектором такого важливого будівництва. А обов'язок парламенту полягатиме в ухваленні нової Конституції у визначені терміни.

У свою чергу Роман Безсмертний акцентує на важливості Конституційного акту та реалізації в Україні нової інституційної моделі української держави. В Україні відбуваються явища, які вимагають швидких кроків і “від-

центрування системи”, де були б не просто повноваження різних гілок влади, а й відповідальність. Конституційний акт зосереджує в руках Президента всю ініціативу і відповідальність за так званий перехідний період, на який він вводиться в дію. Ухвалити Конституційний акт має Верховна Рада конституційною більшістю. Далі парламент і Президент утворюють Конституційну комісію з підготовки проекту нової Конституції. Після цього проект Основного закону виноситься на обговорення суспільства. Далі проект нової Конституції має ухвалити Верховна Рада, а потім його слід затвердити на всеукраїнському референдумі. [1, с.1]

Це потрібно для того, щоб, як говорить О.В. Марцеляк, забезпечити легітимність Конституції України: «Необхідно відновити легітимність Конституції України як акта установчої влади. Наразі ця легітимність істотно підірвана. По-перше, тим, що 8 грудня 2004 року на позачерговому пленарному засіданні Верховною Радою було прийнято пакетним голосуванням 402 голосами Закон “Про внесення змін до Конституції України” (разом з Законом “Про особливості застосування Закону “Про вибори Президента України” при повторному голосуванні 26 грудня 2004р.”). Прийняття таким чином Закону “Про внесення змін до Конституції України” ставить під сумнів його легітимність, оскільки під час його ухвалення були порушені процедури, зокрема не було висновку Конституційного Суду на відповідний законопроект (до нього у процесі розгляду та голосування 8 грудня 2004р. вносилися зміни), і внесення змін до Конституції не передбачає “пакетного” голосування. По-друге, легітимність чинної Конституції України підривається т.зв. феноменом “конституційного реверсу”, коли конституційне регулювання змінювалося на користь однієї чи іншої редакції Конституції внаслідок рішень, не передбачених процедурою внесення конституційних змін. Перший раз це відбулося через рішення КСУ від 30 вересня 2010 року яке призвело до Революції Гідності 2013-2014 роках. І в рішенні Венеціанської Комісії справедливо зазначається, що цілком очевидно, що поточне конституційне поле держави, засноване на рішенні Конституційного Суду (від 30 вересня 2010р.), не має достатньої легітимності, яка може бути досягнута лише в результаті конституційної процедури внесення змін до Конституції Верховною Радою України. Отже, можна резюмувати, що конституційна реформа в Україні повинна відбуватися чітко

в рамках приписів Розділу XIII Конституції України – це необхідна умова легітимності самого Основного Закону України. [2, с.279-281]

Крусян А.Р. в статті «Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні» висвітлює те, що конституційна реформа має багатоаспектний, складний, поступальний характер та спрямована на суттєві перетворення суспільства і держави, що передбачають внесення змін до змісту конституційного ладу, які цілеспрямовані на формування чи зміну конституціоналізму. Конституційна модернізація, на відмінну від реформування, не передбачає кардинальних змін конституційного ладу держави і суспільства та відповідних змін у системі сучасного конституціоналізму. Модернізація спрямована на удосконалення інституціональних складових конституційного ладу та конституціоналізму. Основними ознаками конституційної реформи є: поетапність проведення, це «перманентний конституційний процес» (В. М. Шаповал); системність конституційних перетворень; політико-правовий характер перетворень, що здійснюються в процесі конституційного реформування; повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім, спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності; створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку і конституційної законності; інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму. На основі наведених суджень та науково-практичного аналізу конституційного розвитку сучасної України, є підстави стверджувати, що у процесі становлення та розвитку української державності були періоди як конституційного реформування, так й конституційної модернізації. Звідси, взявши за основу суттєвозмістовний аспект конституційних перетворень, які відбувалися і відбуваються в сучасній Україні, аргументованим уявляється виокремлення трьох основних періодів конституційних перетворень в Україні. [3, с.717-718]

Стецюк П.Б., акцентує на тому, що Конституція 1996 року на момент прийняття отримала загалом позитивну оцінку як в українському суспільстві, так і експертному середовищі. Однак практична реалізація проголошених

Основним Законом держави низки конституційних положень і приписів, через різні об'єктивні та суб'єктивні причини, виявилась надмірно утрудненою. Крім того, значну частину сформованого вже на той час політичного та економічного (майнового) істеблїшменту країни явно не влаштувала система владних відносин, передбачених новим Основним Законом. У країні почалася низка конституційних змін. Спочатку зміни 2004 року суттєво перерозподілили владні повноваження між Президентом, Парламентом та Урядом, внаслідок чого Україна мала б стати “парламентсько- президентською республікою”. Згодом, змінами 2016 року було внесено суттєві уточнення щодо організації правосуддя в Україні. Наступними роками відбувалися зміни в частині закріплення стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО та зміни до ст. 80 Конституції (щодо недоторканності народних депутатів України). На все це “наклалися” ще й “проблемні” Рішення Конституційного Суду України №20 від 30 вересня 2010р. (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України), яким нібито було “повернуто до життя” Конституцію в редакції 1996р., та Закон “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” (від 21 лютого 2014 року)

Як наслідок, до свого чверть столітнього ювілею Основний Закон України наближається далеко в не найкращому стані. Його текст “розбалансований” не завжди продуманими змінами та доповненнями, він має проблему належної легітимності окремих своїх частин (фрагментів) та містить цілу низку положень відверто декларативного характеру. Усе це, очевидно, не сприяє забезпеченню належного конституційного розвитку країни, уповільнює процес її трансформації в напрямі визначених конституцієдавцем параметрів. Вирішуючи питання “оновлення” Конституції України, варто насамперед позбутися її “старих” (т.зв. вроджених) вад і недоліків (прогалин у конституційному регулюванні відповідних суспільних відносин, надмірної декларативності окремих конституційних приписів та положень, “русизмів” та інших чужомовних запозичень тощо). Значно складнішим може виявитися виправлення уже т.зв. “набутих” вад чинного Основного Закону. Серед них зокрема вирішення питання належної легітимності всього (без винятку) тексту Основного Закону держави, з огляду на ухвалення 21 лютого 2014р. Закону України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”. Непростим є

також завдання подолання стану внутрішньої “розбалансованості” Конституції України, який має місце після внесення до її первинного тексту численних змін і доповнень.

“Оновлена” Конституція України має стати конституцією майбутнього, конституцією розвитку та надії Українського народу. Вона повинна гарантувати Українській державі незворотність її конституційного розвитку, убезпечити її від нових загроз і викликів в умовах глобалізації, незворотних кліматичних змін, стрімкого поширення міжнародного тероризму. Такий Основний Закон має стати також дієвим інструментом захисту нашої Батьківщини від зовнішньої військової агресії та допомогти Україні вийти на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечивши при цьому кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому Українському народові – належне місце в міжнародному співтоваристві. [4, с.291-292, 297]

Як бачимо, є різні думки, напрацювання та аргументації з приводу змін до Конституції чи підготовки нового Основного Закону України. Але всіх точно об’єднує те, що Конституція в такому вигляді (форма та зміст) на даний час не забезпечує повноцінно свого основного завдання - закріплення й гарантування фундаментальних прав людини і громадянина, впорядкування й організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується будь-яке суспільство. Тому Верховна Рада України, Президент України, науковці та громадський сектор мають терміново об’єднати зусилля, щоб відновити легітимність та довіру до Конституції України.

Список використаних джерел:

1.Публікація на сайті Укрінформ: <https://www.google.com.ua/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-elections/2659013-kandidat-u-prezidenti-roman-bezsmertnij-prezentuvav-konstitucijnij-akt.html> від 13.03.2019 р.

2. Марцеляк О.В. Пріоритетні завдання і напрями конституційної реформи в Україні //Конституція і конституційні зміни в Україні. Збірник, присвячений пам’яті Віктора Мусіяки. К., 2020.

3.Крусян А.Р. Науково практична парадигма конституційних претворень в Україні //Актуальні проблеми держави і права. 2011.

4.Стецюк П.Б. Стан та перспективи конституційного розвитку України

(фактор Основного Закону держави). //Конституція і конституційні зміни в Україні. Збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки. К., 2020.

Пархоменко Сергій

*Директор центру зовнішньо-політичних
досліджень «OPAD»*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В НАТО

Нині західний геополітичний та цивілізаційний вектор розвитку України є безумовним імперативом для політичного процесу та вектором модернізації національної правової системи України. Це зумовило закріплення відповідного курсу в нормах Конституції України та безпосередньо визначення Президента України гарантом українського євро-атлантичного курсу.

Так, згідно чинної редакції преамбули Конституції України особливе значення має незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, Можемо побачити відображення відповідного цивілізаційного підходу законодавця і в ч. 2 ст. 102 Конституції України згідно якої Президент України має статус гаранта - реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Ця норма Конституції України має визначати увесь практичний зміст діяльності Президента України в юридичній та політичній площині.

Юридична площина

Президент України має використовувати увесь обсяг наданих йому Конституцією та законами України повноважень з метою забезпечення ефективної інтеграції нашої держави в НАТО та Європейський союз. Зокрема, Президент України має законодавчу можливість вносити до парламенту відповідні законопроекти спрямовані на адаптацію українського законодавства до стандартів НАТО та стандартів Європейського Союзу. Крім того, Президент України може видавати укази спрямовані на підзаконну реалізацію інтеграційних процесів. Окремим правовим вектором впливу Президента України

на інтеграційні процеси виступає кадрова вертикаль у сфері безпекової та зовнішньої політики.

Політична площина

Специфіка української політичної системи передбачає значно більший обсяг політичної влади Президента України ніж обсяг наданих йому законом повноважень. Це зумовлює додаткові можливості для Президента України у забезпеченні процесу інтеграції України в НАТО. Так, політичні реалії дозволяють Президенту України досить сильно впливати на позицію Уряду з реалізації інтеграції в НАТО та підготовці підзаконних актів спрямованих на забезпечення цього процесу. Окремо варто констатувати, що часто через використання політичних інструментів Президент має безпосередню змогу формувати або змінити позицію парламенту з ключових питань необхідних для завершення процесу інтеграції України в НАТО. Так, у практиці українського парламентаризму певні питання фактично віддаються на відкуп президентській ініціативі. Зокрема, це питання реформування Служби Безпеки України на засадах демократичного цивільного контролю притаманного для країн членів альянсу. Фактично парламент може ухвалити відповідну реформу тільки з огляду на політичну позицію Президента України, що яскраво показує неможливість інтеграції України.

Пріоритетні дії

З огляду на положення Конституції України та загрозу російської гібридної агресії Президент України повинен максимально жорстко та повно використовувати правові інструменти для забезпечення процесу інтеграції України в НАТО. Окремо, варто наголосити на важливості дипломатичної діяльності Президента України для формування правильної позиції західних партнерів щодо можливості швидкої інтеграції України в НАТО. Така діяльність має підкріплюватися використанням Президентом України ключових політичних інструментів для швидкого приведення законодавства у відповідність до вимог альянсу.

**ВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНИХ
КОНЦЕПЦІЯХ І ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1939 - 1945)
VISION OF UKRAINIAN STATEHOOD IN
IDEOLOGICAL CONCEPTS AND
SOFTWARE DOCUMENTS OF (1939 - 1945)**

Відомий дослідник націй, націоналізму, історії культури та державності Е. Гелнер свого часу зауважив, що «націоналізм – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна спільноти мають збігатися» [6, 29]. І якщо така дефініція не є цілковито універсальною, все-таки в ній міститься одна з найважливіших світоглядних позицій націоналізму, відповідно до якої найвищим ступенем розвитку будь-якої нації є наявність власної національної держави, що спроможна забезпечити повноцінний і всебічний розвиток нації [9, 137]. Виходячи з того, що ідеологія націоналізму завжди і всюди плекала у своїх adeptів культ власної самостійної держави, лояльність до якої розглядалася як одна з найвищих суспільних чеснот громадянина [23, 69], цілком закономірно, що теоретики націоналізму, а також практикуючі націоналістичні рухи повсякчас намагалися представити власну концепцію держави, адже незважаючи на те, що націю нині здебільшого слід розглядати як спільноту, «сконструйовану» або «уявну» [5, 25-143], держава, створена нею, має набути рис цілком конкретних.

Не став винятком зі світового націоналістичного руху й український націоналізм. Народжена на зламі XIX – XX століть ця нова на той час для України ідеологія впродовж 1920-1930-х рр. набула ознак цілісної, завершеної політичної концепції, яка, між іншим, пропонувала і власне бачення майбутнього устрою самостійної Української держави.

Очевидно, перш ніж розпочати з'ясовувати, якими були концепції держави в баченні українських націоналістів у роки світової війни, було б цілком

логічно подивитися, з яким концептуальним багажем підійшов організований націоналістичний рух до 1939 р.

Український націоналізм після Першої світової війни і невдалої національної революції 1917-1921 рр. був викликаний незадоволенням або, як пише в таких випадках Е. Гелнер, «роздратуванням» [6, 29] від того, що українцям, на відміну від багатьох сусідніх народів, не вдалося реалізувати свого бажання мати незалежну державу. Відтак, шукаючи причини поразки національних прагнень, частина української політичної та військової еміграції, а також молоде покоління українців, які жили на захід від радянсько-польського кордону 1921 р., вбачали головного «ворога» української державності в соціалістичних і демократичних доктринах, які намагалися реалізувати українські уряди впродовж революції та спроб державного будівництва. Виходячи з такого розуміння подій, українські націоналісти не бачили можливості будувати майбутню державу на основі соціалістичних, демократичних чи ліберальних ідей. Крім того, слід враховувати, що в 20 – 30-ті рр. класична європейська демократія переживала кризу, яка спричинила прихід до влади в більшості європейських держав якщо не цілковито диктаторських і тоталітарних режимів, то їхніх напіввільних, авторитарних «побратимів».

Приблизно до середини 20-х рр. прихильники націоналістичної ідеології (на той час були розсіяні в різних організаціях і союзах) не особливо задумувалися над тим, якою буде майбутня Українська держава, за яку вони боролися, більше дискутуючи навколо способів боротьби. Єдине, в чому ніхто з націоналістів не сумнівався, так це те, що евентуальна держава не буде «заражена» ідеями «демо-лібералізму та соціалізму» й буде національною за своєю суттю. Тому візію націоналістами «національної держави» влучно охарактеризував В. Лісовий, який зазначив, що в уявленні націоналізму «національною державою є держава, що постала внаслідок того, що одна етнічна нація стала основою національного руху, утворила серцевину об'єднання всіх громадян у політичну націю (внаслідок прийняття всіма громадянами деяких культурних елементів даної етнічної нації як важливого, хоч і не єдиного об'єднуючого чинника)» [18, 50].

Лише в другій половині 20-х і впродовж 30-х рр. із появою основних творів таких визначних мислителів націоналістичного спрямування, як Д. Донцов,

Ю. Липа, Ю. Вассиян, М. Сціборський та ін. націоналістична концепція держави починає набувати деяких чітко визначених рис. Тепер ця держава уявлялася не просто як національна, а ще й як держава, очолювана національним лідером, – «вождем» із надзвичайно широкими повноваженнями, держава з панівною «елітою національних ентузіастів», монопартійною владою націоналістів [25, 372] тощо. На першій стадії державотворення мала встановитися національна диктатура, яка б організувала життя суспільства за певними принципами. Уже в проекті відозви учасників Першого конгресу українських націоналістів, розробленому в 1928 р., вказувалося, що «після відновлення державності національна диктатура через участь у владі провідної верстви перейде до створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з узглядненням відмінностей окремих земель, що увійдуть до складу Української Держави. Місцеве самоврядування буде основою адміністративного устрою Української Держави, на чолі якої стоятиме, покликаний представницьким органом, голова держави» [1, 92]. Більш детально державний устрій України викладався у проекті резолюції Першого конгресу українських націоналістів, розробленому в грудні 1928 р. Там, зокрема, вказувалося: «1. Форма української державної влади як засіб реакції національного організму на зовнішні обставини мусить мінятися відповідно до трьох етапів статусовання української держави, а то: державного визволення, закріплення і розвитку. 2. Щодо першого етапу визвольної боротьби, то лише національна диктатура, витворена в ході національної революції зможе найкраще сконцентрувати творчі сили української нації та забезпечити їй найбільшу відпорність на зовні в оружній боротьбі з ворогами. 3. Виборовши собі державу, українська нація вступить у період зміцнення та упорядкування її шляхом внутрішнього і зовнішнього устійнення та організації, переходу до стану монолітного державного тіла. В цей переходовий час на чолі Української держави буде стояти Голова Держави, що його висуне провідна верства української нації, який покликаючи собі належний уряд, матиме за завдання перехід до остаточного державного устрою України. 4. На чолі тим шляхом організованої української держави мусить стати Голова Держави, що буде покликаний представницьким органом, який складатиметься з відпоручеників усіх верств нації, та всіх країв української держави та буде найвищим

законодавчим тілом. Для впорядкування місцевого життя будуть покликані органи самоврядування. І так кожний край буде мати свій представничий законодавчий орган, покликаний місцевими суспільними верствами, та свій виконавчий орган. Подібно міста і села будуть мати свої органи самоврядування» [2, 95]. Аналогічний запис було внесено і до програмних документів ОУН, прийнятих на Першому конгресі (Великому зборі) в лютому 1929 р. [3, 159-160].

Як бачимо з цитованих вище документів, уже на момент створення ОУН у середовищі українського націоналістичного руху викристалізувалася думка про необхідність поступового переведення державного устрою від національної диктатури до більш демократичних і самоврядних форм правління. Очевидно, що таке бачення цих процесів стало прямим наслідком досвіду програної боротьби за державність у 1917-1921 рр., коли тодішні українські лідери (на відміну від поляків, більшовиків, румунів тощо) намагалися в революційних обставинах діяти цілковито демократично, що, на думку націоналістів, призвело до краху державності.

Вершиною державних концепцій українського націоналізму міжвоєнного періоду, на наше переконання, є видана в 1935 р. праця члена Проводу ОУН М. Сціборського «Націократія». Основною темою дослідження, за висловом самого автора, була «концепція державно-політичного й соціально-економічного устрою», яку пропонує втілити в життя український націоналістичний рух [24, 15]. У своїй праці Сціборський наголосив, що націоналістичний рух прагне до створення «потужної й великої держави, що в стані була б кожночасно – через свою внутрішню скріпленість і зовнішню активність – найкраще здійснювати завдання Української Нації та захищати її інтереси перед іншими націями» [24, 72]. Досягти такої внутрішньої консолідації майбутньої держави передбачалося шляхом побудови солідаризованого суспільства та авторитарної влади: «Державний устрій націоналізм будує на авторитеті влади й організованій на органічному принципі участі в державному керівництві працюючих верств Української Нації. Підкреслимо – працюючих верств, бо націоналістична ідеологія зумовлює рівність у громадських правах й участь у державній кермі насамперед обов'язком громадянина та його працею на користь нації і держави. Тільки творчі, продукуючі соціальні складники на-

ції – вважає націоналізм управненими й гідними до керми державою. З цих, власне складників творитиметься справжня провідна верства. (...) Отже, націократією називаємо режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільно-продуктивної функції – в представницьких органах державного управління» [24, 74-75]. З ідей надкласовості, понадпартійності, солідарності М. Сціборський виводить формулу державного синдикалізму як важливого елементу у збереженні класового миру в майбутній державі, плановості виробництва та контролю над продукуючими верствами суспільства [24, 86-91]. На період становлення державності, яке має відбутися у вогні національної революції, автор «Націократії» пропонує запровадження національної диктатури, яка спиратиметься на організований націоналістичний рух [24, 92-95]. Після стабілізації держави, на думу М. Сціборського, мав формуватися «постійний державний лад», який стане результатом «визвольних і підготовчо-реконструктивних зусиль національної диктатури та означатиме перехід нації до кінцевих, завершальних етапів національної революції» [24, 96]. Державний лад в Україні мав бути «республіканським», але «без шкідливого партійного парламентаризму».

Сціборський логічно зауважував, що в Україні не існує партій у справньому європейському розумінні цього слова, що вони є лише вузькими групами інтелігенції, яка засвоїла чужі ідеологічні доктрини. А тому, за умов практичної відсутності нормальних партій, їм не можна довіряти будувати парламентсько-партійну республіку: «Витворюється парадокс: режим політичної демократії базується на партіях, але їх у нас фактично немає; для цього довелося б хіба ці партії штучно творити, інсценізуючи в такий спосіб... парламентаризм» [24, 98]. М. Сціборський пропонує цілковито інший підхід до формування влади в державі, який вчений називає синдикалізмом. Автор наголошує: «Місце партій у державних органах влади займуть організовані на професійному принципі соціальні виробничі групи (синдикалізм). В цьому власне, й полягає ідея державного синдикалізму, що посереднє заступництво інтересів окремих груп населення через штучні й антагоністичні партії та партійки він замінює безпосередньою й солідарною репрезентацією загальних і часткових інтересів нації через її органічні складники (соціально-ви-

робничі групи). Отже, націократія негує партійно-парламентську організацію демократії. Як у період національної диктатури, так і в умовах постійного державного ладу – партії не існуватимуть. (...) на ділі націократія заступає здорові принципи рівності громадян перед законом, особистих і суспільних прав та співпраці влади й народу в кермі державою» [24, 98-99].

Гарантію від перетворення такої форми державного правління на диктатуру М. Сціборський вбачав у широкому самоврядуванні з крайовими радами, урядами, громадським самоврядуванням на місцях тощо [24, 99]. Власне, така концепція держави й організації її влади видавалася дещо утопічною, але загалом була схвалена українським націоналістичним рухом у міжвоєнний період.

Із подібними ідеями про державу ОУН підійшла впритул до початку Другої світової війни. 27 серпня 1939 р. у Римі відбувся Другий (останній до розколу ОУН) Великий збір українських націоналістів, який у своїх постановах зафіксував уже існуючу концепцію майбутньої державності.

З початком Другої світової війни українському націоналістичному рухові не вдалося на практиці випробувати свої концепції державного будівництва у зв'язку з тим, що сподіваного створення в Західній Україні держави під німецьким протекторатом не відбулося. Натомість сам націоналістичний рух пережив у 1940 р. болючий розкол, який призвів до появи на історичній сцені двох нових акторів – ОУН під керівництвом А. Мельника та ОУН під керівництвом С. Бандери.

В умовах назріваючого конфлікту між Німеччиною та СРСР обидві націоналістичні організації готувалися до можливого відновлення української державності після падіння в Україні радянської влади. Мельниківці від початку 1940 р. розгорнули роботу створеної ще в середині 1939 р., але фактично бездіяльної Комісії державного планування (КДП) [14, 5]. Комісію очолювали П. Герасименко й Л. Білецький, а за технічну діяльність органу відповідала Культурна референтура ОУН(м) на чолі з О. Кандибою («Ольжичем») [14, 5]. До складу комісії входило 15 підкомісій, які займалися питаннями промисловості, шкільництва, використання природних копалин, фінансів, сільського господарства, торгівлі, кооперативного руху тощо. Єдиними проблемами державного планування, якими КДП не опікувалася, були військові справи

й міжнародна політика [14, 5-6]. У роботі комісії брали участь професори українських наукових інституцій колишньої Чехословаччини (Української господарської академії, Високого педагогічного інституту імені Драгоманова, Українського господарсько-технічного інституту), окремі чеські науковці й управлінці. Комісія залучала до своєї роботи також колишнього прем'єр-міністра уряду УНР Б. Мартоса, що мало стати свідченням певної тяглості української державотворчої традиції [14, 5-6]. КДП під час своєї роботи детально вивчала культурне, господарське і суспільне становище в УРСР, досліджувала державотворчий досвід УНР, міжвоєнної Польщі та Чехословаччини [4, 187-196].

Комісія державного планування розробила цілу низку проектів законодавчих актів, зокрема проекти законів «Про міністерство охорони здоров'я і соціальної опіки», «Про міністерство залізниць», «Про народну освіту в Українській державі», «Про міністерство фінансів», «Про міністерство закордонних справ», «Про міністерство справедливості» тощо [4, 92-204]. Серед її співробітників активно дискутувалися проблеми майбутньої аграрної реформи [4, 87-121], створення кооперативного руху [4, 153-187], запровадження української валюти [4, 67-70], оптимізації вітчизняної промисловості [4, 81-85] тощо.

Необхідно відзначити, що всі реформи, пов'язані з поступовою перебудовою промисловістю, її денационалізацією, створенням внутрішнього українського ринку промислових товарів, аграрну реформу, адміністративну реформу передбачалося проводити надзвичайно обережно, виважено і впродовж тривалого проміжку часу, аби не зруйнувати до основ усього народного господарства країни і не розчарувати громадян нездатності Української держави до нормальної організації фундаментальних засад людського життя. Зокрема, автори проектів вказували: «Коли ми говоримо про обережність і повільність у змінах життя на Великій Україні, то при цьому маємо на увазі передовсім молоде й молодше покоління. Цебто людей, що мають уже нині приблизно 35 років. Річ в тому, що це покоління виховувалось, формувалось і жило головну частину свого життя під владою советською; іншого режиму, як більшовицький, воно не знає або не пам'ятає; більше того, виховане в советській школі і в атмосфері советської пропаганди, воно в багатьох випадках

в добрій вірі переконане, що советський режим є найкращий. Тому воно з найбільшим застереженням, а то й з рішучою ворожістю буде приймати всякі зміни. А особливо ті, що будуть в чомусь порушувати їх усталені погляди, звиклий триб життя чи привілеї (наприклад, комсомольці, різні «стахановці» чи члени комуністичної партії). З цим треба взяти під увагу психологічний момент, що ці люди, яким є нині від 25 до 35 літ, пережили свою молодість під большевиками, а спомини із молодих літ, спомини «минулого», є завжди овіяні сентиментальністю і є найкращими; завжди здається, що «перше» було ліпше і воно – це молоде покоління – буде завжди порівнювати дійсність з минулим. Ця ж дійсність, при всім бажанні національної української влади, не зможе одразу ж радикально змінитись, а ті зміни на добре, що, безперечно, настануть, це молоде покоління буде приймати з резервою» [4, 25]. Виходячи із таких міркувань, усі реформаційні проекти готувалися з великою обережністю та продуманістю, зі старанним аналізом світового й вітчизняного історичного досвіду в реформуванні державного та економічного життя.

Аналізуючи проекти й концепції майбутніх реформ і законодавчих змін, найбільш радикальними видаються трансформації, запропоновані в проекті «Конституції Української Держави», підготовленому одним із провідних ідеологів мельниківської ОУН М. Сціборським. Саме в цьому проекті, який ґрунтується на праці «Націократія», було найбільш повно викладено концепцію Української держави, якою її бачили мельниківці напередодні війни між Німеччиною та СРСР.

За конституційним проектом М. Сціборського, Україна оголошувалася «суверенною, авторитарною, тоталітарною, професійно становою державою» [4, 8],

побудованою на засадах націократії, під якою розумілася «влада Нації в Державі, що спирається на зорганізованій і солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільних і професійно-виробничих функцій – в представницькі органи державного кермування. Основні засади націократії: національна солідарність, надкласовість і протипартійність» [4, 8]. Основним носієм влади в майбутній державі мала бути українська нація, яка здійснювала б свою владу через «Голову Держави – Вождя Нації» [4, 8]. Права Глави Держави, обраного на Великому Зборі Нації

(мав скликатися лише для виборів Глави Держави із Державного Союму та Верховної Ради Національної Праці), були безмежно широкими – починаючи від довічного обрання на посаду й завершуючи правом призначати Державний Уряд, скликати і розпустити Державний Сойм, призначати найвищих державних чиновників, надавати найвищі офіцерські звання, призначати ректорів вищих навчальних закладів, затверджувати єпископів, командувати всією армією і флотом, керувати дипломатією, оголошувати війну і заключати мир, проголошувати амністію тощо [4, 9-11]. Законодавчий орган майбутньої держави – Державний Сойм – бачився М. Сціборському як впливова установа, але зі значно меншими правами від парламентів демократичних держав. Сама система виборів до Союму повинна була унеможливити потрапляння до його складу осіб, «нелояльних» до Глави Держави, адже до виборчих списків могли потрапляти лише люди, визначені Виборчими Комісіями, які склалися з «Мужів Довір'я» від професійно-станових організацій, органів місцевого самоврядування, культурних та інших «публічно-правних установ» [4, 11]. Списки кандидатів лише після ретельної перевірки й фактичного затвердження Державним Секретаріатом Внутрішніх Справ могли пропонуватися виборцям для загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування [4, 11]. Фактично за умов такої виборчої системи Державний Сойм перетворювався лише на слухняного «ухвалювача» законопроектів, які готувалися компетентними фахівцями-юристами за межами законодавчого органу.

Виконавчу владу в Українській державі, згідно з конституційним проектом М. Сціборського, мав реалізувати Державний Уряд під назвою «Збір Державних Секретарів». Офіційним главою уряду мав бути Глава Держави, який для керівництва урядом призначав Першого Державного Секретаря [4, 15]. Фактично весь уряд і державна контрольна системи були підзвітні й безпосередньо підпорядковані Главі Держави, який мав отримати право керувати їхньою роботою, призначати і звільняти Державних Секретарів і Державних Контролерів [4, 16-17]. Єдиною гілкою влади, яка формально залишалася не цілком підконтрольною Главі Держави, вважалися суди, що мали зберігати автономність від державних органів влади [4, 16].

Уявлення про суспільну організацію майбутньої держави у баченні М. Сціборського дає аналіз ІХ розділу конституційного проекту «Професійно-ста-

нова й суспільна організація держави», у якому, між іншим, сказано, що «в основу суспільного устрою Української Держави кладеться солідарна співпраця всіх соціально-виробничих верств, яку нормує Держава в загальних інтересах Української Нації. Для здійснення цієї засади суспільних відносин Держава будує свій господарський устрій на підставі тотального пляну, контролі й мішаних форм удержавленої, громадської і приватної власности на засоби господарського виробництва» [4, 18]. Складно собі навіть уявити, яке розчарування спіткало керівних діячів ОУН(м), які прибули в Україну в 1941 р. і побачили, що українське населення «по горло сите» всілякими «тотальними планами», «контролями», роботою на «удержавлених» підприємствах тощо, а тому прагне не консервації, а скоріше руйнації тоталітарних суспільних відносин. Однак перед початком німецько-радянської війни все це не було настільки очевидним і позірно ефективні держави, створені на засадах солідаризму в Європі, цілком закономірно приваблювали ідеологів-емігрантів із мельниківської ОУН. Їм здавалося, що варто лише механічно перенести вже готові рецепти на український ґрунт, і успіх державного будівництва буде забезпечений. А це породжувало калькування формул суспільного життя фундаментально не придатних для українських історичних традицій і тодішніх реалій. Зокрема, М. Сціборський пропонував об'єднати все працююче українське громадянство у професійно-станових організаціях, які становили б певну форму одержавлених профспілок, керованих Верховною Радою Національної Праці [4, 18-19] (що, в принципі, й так мало місце на території СРСР і було до 1941 р. зdiskредитоване в очах населення).

Аналогічно, за зразком тоталітарних держав (при чому, як фашистських, так і більшовицької), М. Сціборський пропонував запровадити в майбутній Українській державі монопартійну систему: «Існування політичних партій, груп та ідеологічно вільних гуртків – заборонене в Українській Державі. (...) Одиною ідеологією, що виховує громадян Української Держави, є ідеологія Українського Націоналізму. А одиною формою політичної організації є Організація Українських Націоналістів.

(...) Організація Українських Націоналістів є підставою державного ладу й чинником виховання Нації та організації суспільного життя (...) Верховним органом Організації Українських Націоналістів є Провід Українських

Націоналістів. Голова Держави є водночас Головою Проводу Українських Націоналістів» [4, 19].

З цитованого чітко видно, що М. Сціборський намагався зарезервувати мельниківській ОУН монополне становище в керівництві майбутньої держави, що, очевидно, так сильно й імпонувало А. Мельнику, якому проект конституції видався «не гіршим від дотепер відомих» [19, 41].

За умов заборони політичних партій та монополії ОУН(м) на владу й ідеологію в майбутній державі, очевидно, було складно в проекті конституції вести мову про права й обов'язки громадян. Проте М. Сціборський зробив таку спробу. Насамперед він визначив, що суспільна вартість громадянина залежить від користі, яку громадянин своєю працею буде приносити національній спільності. Праця оголошувалася етичною засадою, зобов'язуючою для всіх громадян [4, 20]. З одного боку, позиція цілком логічна – праця є обов'язковою умовою для існування нормальної людини в будь-якому суспільстві, проте, з другого боку, виникало запитання: хто буде визначати корисність чиєїсь праці для національної спільноти? Очевидно, що така постановка питання відкривала в майбутній державі джерело для безмежних зловживань з боку правлячої групи й дозволяла ігнорувати права громадянина, якого завжди було б легко звинуватити в некорисності його праці для національної спільноти.

Специфічним був підхід М. Сціборського і до питання набуття українського громадянства. З одного боку, ідеолог націоналізму пропонував надати громадянство всім мешканцям України, які проживали на території майбутньої держави 1 серпня 1914 р. (тобто на початок Першої світової війни), і їхнім нащадкам, а також усім українцям, які виявили бажання повернутися на територію України з-за кордону.

З другого боку, беручи за зразок дискримінаційні закони щодо євреїв, які існували в європейських імперіях до Першої світової війни, а також дискримінаційні закони, введені в Німеччині та інших державах із правими диктаторськими режимами в 30-х рр., М. Сціборський пропонував не надавати євреям громадянства на загальних підставах, а вважав за необхідне розробити щодо єврейського населення окремий закон [4, 20].

Попри такі доволі дивні для сучасного читача постулати щодо громадянських прав і обов'язків, М. Сціборський досить вдало виписав ті частини проекту конституції, які стосувалися захисту недоторканності особи, охорони житла від безпідставних обшуків, гарантування права на освіту, творчу й наукову діяльність тощо [4, 21].

У процесі аналізу конституційного проекту М. Сціборського складається враження, що його автор намагався поєднати окремі несумісні речі – демократичні свободи і популярні на той час в Європі тоталітарні форми державності. Очевидно, що така конституція, за умови її запровадження, була б цілком нежиттєздатною й потребувала б надзвичайно серйозного доопрацювання, можливо, й цілковитої зміни. Однак, попри це, мельниківці аж до завершення війни фактично так і не спромоглися розробити нової концепції державного будівництва. Натомість у бандерівської ОУН процес еволюції поглядів на державу відбувався доволі динамічно.

У грудні 1940 р. бандерівські революціонери оприлюднили свій знаменитий «Маніфест», у якому проголосили основні ідеали, за які здійснюватиме свою боротьбу новостворена організація. У преамбулі документа, між іншим, указувалося: «Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів і людини. Розвалюючи назавжди жахливу тюрму народів – Московську імперію, творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу у світі» [13, 492]. Судячи із загального антиколоніального пафосу цього документа, бандерівці не зовсім розуміли, що саме вони будуватимуть, вказуючи лише на те, що вони прагнули знищити. З «Маніфесту» випливало, що основне завдання організації – це здобуття національного визволення, а потім «якось воно та буде»...

Очевидно усвідомлюючи слабкість такої позиції, під час проведення ОУН(Б) Другого (Краківського) Великого Збору в березні-квітні 1941 р. прихильники С.Бандери вирішили більш детально визначити головні риси майбутньої держави, яку вони мали намір створювати. Коли читаємо постанови Краківського Великого Збору, складається враження, що бандерівці мали намір будувати державу з монопартійною політичною системою, широкими соціальними гарантіями, централізованою культурною політикою та регульованою державою економікою: «Організація Українських Націоналістів бореть-

ся: 1. За суверенну соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі. 2. За організацію Української Держави на основах сильної влади, сильної національної армії й фльоти та одної політичної організації провідного національного активу. 3. За планову організацію цілого господарського й суспільного життя в Українській Державі....(...) 4. За планову організацію українською державною владою народного здоров'я(...) 5. За організацію шкільництва на основі загального, безплатного формування для всієї української молоді й особливого виховання здібної дітвори (...) 6. За свободу сумління й релігійних культів, не противним моральній силі нації й інтересам Української держави...» [20, 38-39].

Подальший розвиток подій засвідчив, що мешканці «давньої» Радянської України з великим «резервом» сприймали ідеї про монопартійність, плановість економіки тощо, але в 1941 р. саме такий варіант державності видавався націоналістам найбільш прийнятним, тому в травневих інструкціях для організаційного активу Провід ОУН(б) фактично подав розширений варіант бачення майбутньої Української держави, викладений у постановах Краківського Збору [20, 58-79; 105-118]. Проте після року спілкування з мешканцями Центру і Сходу України в середовищі провідних кадрів ОУН(б) почали визрівати ідеї необхідності цілковитої зміни бачення концепції майбутньої Української держави. Так, уже на початку 1943 р. керівник Проводу ОУН(б) на Південноукраїнських землях В. Кук («Леміш») наполягав на внесенні змін до програми та ідейних постулатів ОУН(б) [17, 90]. Однак реальних змін удалось добитися лише під час проведення 21-25 серпня 1943 р. Третього (Надзвичайного) Великого Збору ОУН(б). У постановах цього зібрання вказувалося, що Організація до кінця боротиметься за створення такої Української держави, «в якій селянин, робітник, інтелігент могтимо вільно, заможного й культурно жити і розвиватися (...) без поміщиків, капіталістів та без большевицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів» [21, 204-205].

Настрої в середовищі керівництва ОУН(б) настільки змінилися, що подекуди постанови Третього Збору своєю стилістикою нагадували універсали «соціалістичної» Центральної Ради: «В Українській Державі влада вважатиме за найвищий свій обов'язок інтереси народу. Не маючи загарбницьких цілей та поневоленних країн і пригноблених народів, народня влада України не ви-

трачатиме часу, енергії та коштів на створення апарату гноблення. Українська народня влада спрямує всі економічні ресурси та всю людську енергію на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу» [21, 205].

У документі наголошувалося, що інтелігенція, селяни та робітники України борються в лавах ОУН(б) не просто за національне й соціальне визволення, але й за створення «нового державного порядку» [21, 205]. Соціальна доктрина ОУН(б), викладена в постановах Третього Збору, більше нагадувала програми соціал-демократичних європейських партій, а не довоєнні документи українського націоналістичного руху [21, 205-206], а стосовно концепції майбутньої держави, то це мала бути не лише глибоко соціальна, а й демократична держава зі свободою слова, думки, друку, переконань, віри, світогляду, без вождівства й монопартизму, із рівноправністю та забезпеченням повних громадянських і людських прав національним меншинам (без їхнього поділу на «кращих» і «гірших») [21, 207].

Сучасні українські дослідники констатують, що «закономірним наслідком демократизації ОУН стало створення надпартійного органу керування визвольним рухом – Української Головної Визвольної Ради (УГВР) (...). У «Платформі» УГВР містився заклик переймати досвід національно-демократичного державотворення 1917 - 1920 рр. (...), а також було сформульовано основні риси української державності: народно-демократична форма політичного устрою із загальним народним представництвом, рівність громадян і національних груп, соціальна справедливість, гарантії невід'ємних громадянських свобод, плюралізм форм власності за домінування держави у стратегічних галузях виробництва» [25, 420-421].

Зважаючи на те, що УГВР була створена з ініціативи керівництва бандерівської ОУН, можна цілком впевнено стверджувати, що державні концепції, ухвалені нею, цілковито збігалися з тогочасними думками провідних націоналістичних кіл в Україні, які пройшли суттєву еволюцію від революційно-авторитарного до демократично-визвольного націоналізму. А це дало змогу записати в «Платформі УГВР» немислимі за п'ять-десять років до того в націоналістичному середовищі слова про майбутній державний устрій України, у яких вказувалося, що визвольні сили прагнуть до «забезпечення народ-

но-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській державі шляхом загального народного представництва (...) забезпечення справжньої законності в українській державі й рівності всіх громадян перед законом; забезпечення громадянських прав усім національним меншостям в Україні» [26, 12-13].

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що проблема державності в ідеологічних концепціях і програмних документах українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни розглядалася неоднозначно. У 1939 р. ОУН бачила так звану «націократичну» форму майбутньої державності з чіткими ознаками авторитаризму й монополії націоналістичного руху на владу, з обмеженням демократичних свобод громадян тощо. Після розколу ОУН у 1940-1941 рр. дві організації, що утворилися на її руїнах, пішли різними шляхами. Консервативніша ОУН(м) залишилася на ідеологічних і концептуальних позиціях кінця 30-х рр., а більш гнучка і радикальна ОУН(б) до кінця війни пройшла суттєвий еволюційний шлях, дрейфуючи в бік демократичного націоналізму з ознаками соціального попудізму, що, відповідно, вплинуло на її концепцію майбутнього устрою Української держави. Від серпня 1943 р. з упевненістю можна констатувати, що лідери ОУН(б) в Україні розглядали як ідеальну державну організацію демократичну республіку із забезпеченням усіх громадянських прав її мешканців. Така позиція остаточно була закріплена впродовж 1944 р. у ході створення під егідою ОУН(б) понадпартійної репрезентації українського визвольного руху – УГВР.

Джерела та література:

1. Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 43 «Проект відозви учасників I Конгресу ОУН «До українців! Від Конгресу Українських Націоналістів».
2. Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 40 «Проект резолюції I Конгресу ОУН «Резолюція Конгресу Українських Націоналістів».
3. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1: 1927 – 1930 / Упор. Ю.Черченко, О.Кучерук. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2005.
4. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Редкол.: Верига та ін. – Т. 7. Документи Комісії Державного планування ОУН (КДП ОУН) / Упор.: О.Кучерук, Ю.Черченко; Наук. ред. Н.Миронець. – К.:

Вид-во імені Олени Теліги, 2002.

5. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон – К.: Критика, 2001.

6. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. / Е. Гелнер – К.: Таксон, 2003.

7. Горелов М. Трансформація «інтегрального» націоналізму / М. Горелов // Українська державність у ХХ століття: історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (кер. авт. кол.). – К., 1996.

8. Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941-1944 рр.) / Дзьобак – К.: Інфоцентр, 2005.

9. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. / Г. Касьянов – К.: Либідь, 1999.

10. Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів / Г. Касьянов // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – К.: Наукова думка, 2005.

11. Кентій А. Збройний чин Українських націоналістів 1920-1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2. / А. Кентій. – К., 2008.

12. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика / Ю. Киричук – Львів: Добрі справи, 2003.

13. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.

14. Кучерук О. Документи Комісії Державного планування Організації Українських Націоналістів / О.Кучерук // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Редкол.: В. Верига та ін. – Т. 7. Документи Комісії Державного планування ОУН (КДП ОУН) / Упор.: О.Кучерук, Ю.Черченко; Наук. ред. Н.Миронець. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2002.

15. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994.

16. Лисяк-Рудницький І. Український визвольний рух під час Другої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994.

17. Літопис УПА. Нова серія. – Том 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944-1945. / Упор. О. Іщук, С. Кокін. – К. – Торонто, 2007.

18. Лісовий В. Поняття ідеології. Ідеологія націоналізму / В. Лісовий // Світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К.: Козаки, 1997.

19. Мельник А. Житомирський – Органський. Підполковник Микола Сціборський / А. Мельник // Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954 рр. – Б. м.: На чужині, 1955.

20. ОУН в 1941 році. Документи. Частина 1. / Упор. О. Веселова, О.

- Лисенко, І. Патриляк, Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2006.
21. ОУН і УПА в 1943 році. Документи. / Упор. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2008.
22. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи Опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. / А. Русначенко – К.: Пульсари, 2002.
23. Сміт Е.Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Д. Сміт – К.: К.І.С., 2004.
24. Сціборський М. Націократія / М.Сціборський. – Вінниця, 2007.
25. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / Авт. кол: В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, О.Д. Бойко та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2007.
26. УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. (3б. документів). – Б.м, 1956.
27. Armstrong J.A. Ukrainian nationalism. Second edition. / J.A. Armstrong. – New York, London: Columbia University Press, 1963.
28. Motyka G. Ukrainska partyzantka. 1942-1960. / G. Motyka.– Warszawa, 2005.
29. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R.Torzecki. – Warszawa: PWN, 1993.
30. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nationalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. / R. Wysocki.– Lublin, 2003.

Петро Пацурківський

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права
юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

**АКСІОМА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ, АБО
ЦІННІСНА КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА
ПРАВА І ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. В частині 1 статті 8 Конституції України – однієї із найбільш цитованих її статей (ми продовжуємо цей ряд) стверджується: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права». Частина 2 цієї ж статті

постулює ще один конституційний принцип: «Конституція України має найвищу юридичну силу» [1]. Як резонно зауважив свого часу С. Шевчук, «цим конституційним положенням фактично закріплюється принцип верховенства Конституції України щодо законів та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів, стороною яких є Україна» [2, с.181]. Верховенство Конституції держави у цьому випадку зумовлене верховенством установчої влади, якою приймається конституція, над державною владою, яка приймає звичайні закони та інші нормативно-правові акти чи укладає міжнародні договори. Це одна з аксіом конституціоналізму.

Також можна віднести до «аксіом» вітчизняного правознавства і правозастосовної практики, проте уже зовсім іншого гатунку, різноманітність, включно до протилежного, тлумачення і практичного застосування конституційних принципів верховенства права і верховенства Конституції України. Для ілюстрації цього факту акцентуємо увагу на таких хрестоматійних прикладах, як: Окрема ухвала Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р. щодо другого туру виборів Президента України [3]; Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. №20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України [4]; Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. [5] та Постанову Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» від 22 лютого 2014р. [6]. У цих актах права та правозастосування різних інститутів Української держави по-різному тлумачилися зміст і співвідношення між собою конституційних принципів верховенства права і верховенства Конституції України, що мало для держави фундаментальні наслідки.

Аналіз ступеня наукової розробки проблеми переконує, що не меншою є і варіативність доктринальних підходів до тлумачення співвідношення між собою цих же принципів. До прикладу, Б. Футей оцінив вищезазначене рішення Верховного Суду України як «стрибок вперед» «верховенства права і демократії в Україні» [7, с.254, 255]. О. Мироненко це ж саме рішення оцінив як «антиюридичне» [8, с.521, 842]. Ще більше різночитань викликало вищезазначене рішення КСУ та актів Верховної Ради України.

Одне з найбільш контраверсійних суджень з приводу співвідношення конституційних принципів верховенства права та верховенства Конституції України висловила О. Бориславська, зазначивши, що в умовах, які склалися під час Революції Гідності, «виникло питання пріоритету: верховенство Конституції України і її норми щодо процедури внесення змін до неї чи верховенство права і впровадження результатів права народу на опір свавільній владі?» [9, с.49].

То як же насправді співвідносяться між собою конституційні принципи верховенства права і верховенства конституції і чи може це їх співвідношення змінюватися у залежності від збігу конкретних обставин?

Виклад результатів дослідження. Аксіомою конституціоналізму є постулювання однакової рівної сили усіх норм конституції. Адже, як зазначає гур у вітчизняного конституціоналізму В. Шаповал, будь-який правовий акт об'єктивно є цілісним за формою та єдиним за своєю природою» [10, с.78]. Конституція держави як правовий акт не є винятком із цього правила. Саме тому, резюмує В. Шаповал, «конституцію не можна сприймати як своєрідну «клаптикову ковдру» [10, с.78]. Звідси конституційно закріплені принципи верховенства права і верховенства конституції також не можуть конкурувати між собою як за критерієм їх сили, так і за критерієм їх пріоритетності. Ноді як же ці принципи насправді співвідносяться між собою?

Щоб неупереджено відповісти на це питання, необхідно щонайменше розкрити зміст кожного з них та їх функціональне призначення у Конституції України як цілісному феномені. Для методологічно вивіреної відповіді на друге із двох вищезазначених питань евристично продуктивний підхід запропонував конституцієзнавець Г. А. Гаджиев. Інтерпретуючи дискусію щодо проблем конституційного тлумачення між двома відомими французькими правознавцями М. Тропером та О. Пфферсманом, які представляли основні конкуруючі підходи у теорії конституційного тлумачення – вузький (онтологічний) та широкий (онтологічний та епістемологічний у поєднанні) підходи до розуміння природи конституції, він зазначив, що у такому випадку нас повинна цікавити «онтологія конституційного права», тобто, його буттєвий устрій. В онтологічній же структурі конституційного права, продовжив він, чітко «вирізняється три пласти: 1) природне право – об'єктивно існуюча си-

стема невідчужуваних прав людини, які належать кожному від народження; 2) позитивне конституційне право, реальність тексту конституції; 3) традиції та правозастосовна практика, що склалися історично» [11, с.149].

Зміст конституційного принципу верховенства конституції держави тожний другому із змістових пластів онтологічної структури конституції за Г. Гаджиевим – «позитивному конституційному праву, реальності тексту конституції». Таке тлумачення змісту конституційного принципу верховенства конституції властиве представникам формально-юридичного, в іншій термінології – нормативного і структурно-системного підходів до визначення конституції, пояснення її природи і змісту. Вони продовжують складати відносно більшість серед вчених-правознавців України.

Як зазначає В. Шаповал, «застосування нормативного підходу відповідає поняттю «юридичної» конституції, а структурно-системного – як «юридичній», так і «матеріальній конституціям» [10, с.66]. А. Г. Еллінек ще раніше зводив зміст конституції держави з позицій вищезазначених підходів до наступного: «Конституція держави охоплює сукупність правових положень, якими визначаються вищі органи держави, порядок здійснення ними своїх функцій, їх взаємовідносини і компетенція, а також принциповий стан індивіда відносно державної влади» [12, с.486].

Принцип верховенства права належить до понять універсального юридичного значення. До прикладу, у Преамбулі й у статті 2 Договору щодо Європейського Союзу зазначено, що він є однією із базових цінностей, які поділяють ЄС та його держави-члени. Він органічно пов'язаний із захистом людських прав та демократії, а тому включений до більшості новітніх конституцій держав світу, в тім числі і до Конституції України. Однак включення цього принципу до тексту конституцій не змінює, тим більше не звужує його змісту. Відповідно до поділу змісту конституційного права Г. А. Гаджиевим на три вищезазначені пласти зміст конституційного принципу верховенства права найповніше корегує із першим та третім пластами його онтологічної структури, проте не зводиться виключно до них.

Вперше на офіційному рівні зміст принципу верховенства права було витлумачено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні у березні 2011 р. Цей зміст охоплюється наступними його елементами: законність;

юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя; дотримання людських прав; заборона дискримінації та рівність перед законом [13]. Як очевидно, законність є найпершим атрибутивним елементом принципу верховенства права. Там, де немає законності, немає і верховенства права. Тому сама постановка питання про можливу контраверсійність принципів верховенства права і верховенства конституції (основного закону держави) є методологічно хибною та такою, що суперечить константам конституціоналізму.

У Додатку до Доповіді Венеційської комісії про верховенство права 2011 р. міститься контрольний перелік питань для оцінки дотримання верховенства права в окремих державах. Ці питання охоплюють собою усі визначені Венеційською Комісією обов'язкові елементи верховенства права. У березні 2016 р. перелік цих питань було деталізовано і уточнено на 106-му пленарному засіданні Венеційської Комісії та названо еталонними тестами [14, с.15-58].

В Еталонних тестах зазначено, що принцип верховенства права необхідно фокусувати на обмеженні державної влади і незалежному контролю за діяльністю її органів. У докладному переліку не міститься окремий перелік питань для оцінки дотримання державами такого елементу верховенства права, як людські права. Це пояснюється тим, що на членів Венеційської Комісії, будь-який із таких переліків тільки звужував би невичерпність проявів людських прав [14, с.15-58]. Венеційська Комісія пропонує національним державам та контролюючим інституціям у цьому питанні орієнтуватися на прецедентну практику ЄСПЛ. В Україні ще з 2006 р. відносини, що виникають: у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; із впровадженням у вітчизняне судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, регламентуються Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Висновки. Конституційні принципи верховенства права і верховенства Конституції України за визначенням мають однакову юридичну силу, є ціннісно комплементарними, тобто, взаємно доповнюють один одного. Виходячи з доктрини конституціоналізму, за жодних конкретно-історичних обста-

вин не може об'єктивно виникати питання щодо настання ситуації субординації цих принципів чи застосування одного з них всупереч іншому. Це завжди буде порушенням Конституції України та відходом від доктрини конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Конституція України станом на 16.09. 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Шевчук С. Принципи верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України. – 2011. - №5.
3. Окрема ухвала Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р. щодо другого туру виборів Президента України. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2)
4. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. №20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>
5. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>
6. Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» від 22 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18#Text>
7. Футей Б.А. Рішення Верховного Суду України: «стрибок вперед» // Становлення правової держави в Україні, 1991-2005 рр.: збір. 2-ге вид. доповнене і перероблене – К., 2005.
8. Мироненко О.М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. – к., 2011.
9. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення окремих положень Конституції України// Вісник Конституційного суду України. – 2015. - № 6. – С. 49.
10. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону // Право України. – 2014. - №7. – С. 78.

11. Гаджиев Г.А. Официальное толкование конституции: сочетание онтологического и эпистемологического подходов // Правоведение. – 2012. - № 1(300).

12. Еллинек Г. Общее учение о государстве. – СПб., 2004. – С. 486.

13. Доповідь про правовладдя. Європейська комісія “За демократію через право” (венеційська комісія). Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

14. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Переклад з англійської Сергія Головатого. Переклад виконано на замовлення Програми USAID – Київ, 2017.

Євген Перегуда

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і права,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА МІСТО

У вітчизняній науці багато досліджень присвячені регіональному управлінню, місцевому самоврядуванню, муніципальному праву, адже «міське самоврядування та закладене в його природі громадоправство є одним із ... атрибутів та критеріїв сучасного конституціоналізму і соціально-правової демократичної державності...» [1, с. 51] Новий сплеск дослідженням надав 2014 р., точніше, проголошена тоді політика децентралізації. Водночас сучасним розробкам властивий й інноваційний вимір. Значно більше уваги стало приділятися питанням міської політики, управління, а у правознавстві – зокрема, міським правовим системам: «Формування правових систем українських міст є важливим кроком на шляху до децентралізації держави, яка задекларована як один із ключових напрямів конституційної реформи» [2].

Водночас вивчення цих проблем не обмежується нормативно-правовими актами. У 2008 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення, де зазна-

чено, що «право не обмежується лише законодавством, ...а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо...» [3]. В цьому контексті на увагу звертає поняття права на місто, яке ще не має чіткого правового виміру, але простежуються тенденції, зокрема, його імплементації у національне та міжнародне законодавство [4].

Поруч з іншими класифікаціями Б.Кофман виокремлює поняття муніципальних прав людини як «сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках ТГ в умовах МСВ і функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлень, потреб, інтересів її членів відповідно до їх екзистенційних настанов, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, які пов'язані зіснуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії» [5, с. 70]. На думку автора, «муніципальні права людини актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і рефлексують її конституційний статус за рахунок творчої інтерпретації та доповнення конституційних прав, свобод і обов'язків» [5, с. 70].

Актуальність поняття права на місто пов'язана й з тим, що сама по собі децентралізація не означає демократизації, ствердження верховенства права.

Часто регіональні режими більш авторитарні, ніж національні, та відзначаються більшими порушеннями прав людини. Тобто децентралізація – необхідна складова правової, демократичної політики, але не достатня. Те, що мають на увазі під правом на місто, є ще однією необхідною складовою. Це поняття було введено А. Лефевром, який вважає його базовим громадянським правом. Його елементами він визначає право на участь у прийнятті рішень щодо міського розвитку, апропріацію просторів, що передбачає вільний доступ до міських ресурсів [6, с. 173-179].

Винахід Лефевра поглибили інші дослідники – Д. Харві, П. Маркузе, М. Перселл, С. Файнштейн, М. Нуссбаум та ін. Спочатку ці дослідження розвивались в рідній критичній теорії, проте з часом вони вийшли за межі вузького ідеологічного позиціонування. Водночас реалізація цього права протистоїть

сучасній неоліберальній трансформації міст.

Наслідками такої трансформації стало явище джентрифікації, суть якого полягає у зміні мешканців території, в ході якої новоприбулі належали до вищого соціально-економічного прошарку, ніж попередні [7, с. 69]. Причиною було зростання вартості житла. Внаслідок цього у місті «відновлювалися архаїчні просторові ознаки соціальної стратифікації, наприклад через встановлення фізичних бар'єрів, що розділяли мешканців певного району» [8]. Водночас приватні інтереси почали домінувати над спільними інтересами міщан. С. Лоу вказує на поступове зникнення площ як громадських просторів. Зрозуміло, що реалізовувати корпоративні інтереси легше елітам. Громадські простори продовжують формально залишатися власністю міста, але «далеко не всі з них є публічними» у лефеврському розумінні, оскільки у цих просторах наділені владою економічні еліти за допомогою державних апаратів, ЗМІ і професійних творців просторів” ...здійснюють політичне, економічне і культурне домінування і контроль над іншими» [9]. Ігнорування того, про що йдеться під правом на місто, призводить до порушення прав, які зафіксовані законодавством. Як свідчать архітектори, згорання пішохідних просторів на користь будівель або автодоріг порушує право на спілкування, на інформацію, на дозвілля, на здоров'я [10]. Пострадянським містам також властиве явище джентрифікації. Але у них є певна специфіка, що зумовлено масовою приватизацією житла у 1990-тих роках. Оскільки представники незаможних верств є власниками житла, їх важче витіснити зі звичних місць. Тому поруч з житлом радянських часів зростають елітні комплекси, які огорожені. Ці огороження позбавляють мешканців користуватися благами міста, тобто порушують їх права на споживання благ. Від загальноновизнаних у світі прав людини наші країни (еліти) сприйняли лише право на приватну власність, проте ігнорують інші права, зокрема сервітуту. Символічною є відсутність в українському законодавстві визначення «публічного простору». У правових актах визначаються лише «простори громадського використання» [9]. Але навіть якщо огорожень немає, це не призводить до суспільної комунікації. А. Ляшева вводить поняття «прозорих стін»: «Мешканці одного району можуть не перетинатися через те, що проводять робочий час та дозвілля у різних місцях – відвідують різні медичні установи, школи, здійснюють купівлі у різних

магазинах, ходять до різних ресторанів та кафе» [11] Тобто люди з нижчим рівнем достатку не можуть собі дозволити споживати у просторах, що знаходяться біля них, і мають шукати інші. Формат тез не передбачає більш глибокого дослідження, проте вищесказане дає змогу зробити деякі висновки.

Право на місто знаходиться на міждисциплінарному перетині. Але воно включає інші, більш звичні для правознавства, права людини, зокрема право на комфортне житло, на дозвілля, на чисте навколишнє середовище, на споживання суспільних благ, на спілкування тощо. Відтак порушення права на місто призводить до порушення цих прав.

На рівні окремих національних та міжнародної спільнот існує тенденція інституціоналізації права на місто. Проте, навіть без прямого внесення цього поняття до законодавства, існують можливості правового стимулювання рівня його дотримання шляхом заповнення «білих плям» законодавства, зокрема регламентації поняття «публічний простір», права сервітуту тощо.

Список використаних джерел:

1. Батанов О.В. Муніципальна влада у теорії та практиці народовладдя: проблеми співвідношення та взаємодії. Часопис Київського університету права. 2019. №2. С. 47-53. С.51.

2. Оборотов Ю.М., Завальнюк В.В., Мельничук О.С., Горобець К.В., Хижняк Ю.В. Міська правова система як відображення цілісності міського права (на прикладі деяких українських міст). URL: <http://dspace.onu.edu.ua/bitstream/handle/11300/7378/Oborotov%20Zaval%20Meln%20Gorob%20Khi%20nauk%20pr%2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.06.2021).

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 01.04.2008 №4-рп/2008. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08>. (дата звернення 09.06.2021).

4. Mayer M, 2009, The 'Right to the City' in the context of shifting mottos of urban social movements. City 13(2-3) 362-374. URL: <https://www.academia>.

edu/7337578/The_Right_to_the_City_in_the_context_of_shiftin g_mottos_of_urban_social_movements (дата звернення: 01.12.2020).

5. Кофман Б.Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. Часопис Київського університету права. 2019. №2. С. 64-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_13 (дата звернення: 30.05.2021).

6. Lefebvre H. Writings on cities. Oxford: Blackwell, 1996. 262 p.

7. Перегуда Є.В. Право на місто: проблеми та шляхи реалізації. Права людини в умовах розбудови соціальної правової держави в Україні. 36. наук. пр. Київ–Тернопіль : КНУБА, «Бескиди», 2020. С. 65-74.

8. Власенко Є. Український ринок житла — створений державою неолібералізм? URL: <https://mistosite.org.ua/articles/ukrainskyi-rynok-zhytla-stvorenyi-derzhavoiu-neoliberalizm> (дата звернення: 05.12.2020).

9. Тищенко І. Що таке міський публічний простір. URL:

<https://mistosite.org.ua/uk/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir> (дата звернення: 05.12.2020).

10. Гел Й. «Міста для людей»: уривок з книжки. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/yen-gel-mista-dlia-liudei-uryvok-z-knyzhky> (дата звернення: 05.12.2020).

11. Ляшева А. Джентрифікація: красивое слово или реальный процесс?

URL: <https://commons.com.ua/uk/dzhentrikaciya-krasivoe-slovo-ili-realnyi-process/>(дата звернення: 05.12.2020).

Олекса Петрів
кан.юрид.наук

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ І СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Цими днями ми відзначаємо чверть столітній ювілей Конституцій України. Саме з цього ювілею, який, навіть в своїй назві вже апелює до вікових-столітніх значень, - починається сприйняття якогось факту, як вікопомної події.

Конституція - Основний Закон держави, який стоїть на найвищому щаблі ієрархічної системи актів як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили (ч. 2 ст. 8 КУ), бо закріплює основи суспільного і державного устрою

країни, визначає напрями розвитку суспільства і держави, основи організації та діяльності державних органів, а також органів місцевого самоврядування, встановлює конституційні гарантії здійснення прав та свобод людини і громадянина, спрямовує розвиток державної та самоврядної форм народовладдя – тому займає центральне місце в правовій системі держави.

Чверть віку тому Конституція України закріпила базові засади конституційного ладу, форму держави, забезпечила прогресивну стабільність соціально-економічного розвитку, яка була б неможлива в умовах частих змін правової основи організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Прийняття та зміни конституції безумовно пов'язані зі змінами у суспільному житті, у співвідношенні політичних сил. Існують конституції, історія яких налічує не одну сотню років. Безумовно, до таких засадничих стабілізаторів суспільного життя та глибинних елементів, які забезпечують прогресивну стабільність Основного Закону є її історична свідомість, традиція і культура (розвиткові яких держава зобов'язалась сприяти згідно зі ст. 11 Конституції України (надалі – КУ)), тобто те, що проявляється у формі суспільної моралі.

Суспільна мораль - система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість³.

Беручи до уваги такі визначальні риси сучасних конституцій, як те, що: конституції, зазвичай, пов'язані з закріпленням демократичного ладу; спрямовані передусім на закріплення прав і свобод людини й громадянина; народ визнається основним джерелом влади в суспільстві; демократичні конституції найважливішим принципом суспільного життя вважають принцип порозуміння, розумного компромісу між різними соціальними верствами населення та політичними угрупованнями; закріплюється принцип ідеологічної багатоманітності, яка звільняє особистість від диктатури панівної думки⁴, та враховуючи, що установчий характер мають не тільки окремі її норми, а й уся конституція, бо вона є основою розбудови і діяльності держави і суспільства,

³ Закон України “Про захист суспільної моралі” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 14, ст.192).

⁴ Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф.Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – 734 с

всього законодавства, політичних і корпоративних установ країни, - спробуймо проаналізувати наш Основний Закон на предмет наявності в ньому цих глибинних елементів суспільної самобутності, які виражені в його тексті у вигляді норм.

Насамперед, це проявляється в преамбулі Конституції України, де визначається усвідомленість відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями. Визнаючи свою відповідальність перед єдиним Богом (бо з великої букви) дух Основного Закону визначає належність нашої національної традиції до сім'ї монотеїстичних релігій, які мають у своїй основі чітко кодифікований закон, який переданий людям Богом. Визнаючи свою відповідальність перед власною совістю – ми визнаємо свої моральні зобов'язання перед Богом, своїм народом і родом, тобто тим, що сформувало нашу власну совість. Визнаючи свою відповідальність перед попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями ми зобов'язуємось зберігати, розвиваючи примножувати та передавати своїм нащадкам ті, головні, духовні цінності, які ми отримали від своїх предків. Й не підлягає сумніву, що ці фундаментальні цінності, які визначають нашу традицію і культуру (і про які йдеться в ст. 11 КУ) є в своїй основі християнськими. Це є те, що ми називаємо поняттям «традиційні моральні цінності українського народу», які виражаються у формі суспільної моралі.

Хоч поняття «суспільна мораль» немає в тексті Конституції України, однак увесь її зміст пронизаний її проявами. Найбільш виразно це проявлено у статті 35 Конституції України де вжито синонімічне поняття «моральність населення», в інтересах охорони якого може бути обмежене законом навіть одне з фундаментальних прав людини - право на свободу світогляду і віросповідання.

Проявом глибинної суспільної цінності – суспільної моралі є й норми ст. 51 Конституції України, де, в дусі суспільної моралі українського народу базованої на християнських цінностях визначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка і кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Це ж стосується й ч.2 цієї статті про те, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Також, слід зауважити, що поняття «високі моральні якості» (в цьому випадку у відношенні до особи) також застосовано в ст. 148 Конституції України, де йдеться про кваліфікаційні вимоги до кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України, оскільки, як слушно зазначає проф. Костицький В.В. - суспільна мораль являє собою ціннісно-нормативні установки, принципи і норми регулювання міжлюдських відносин, які фактично складаються у громадській думці, втілюючи уявлення про належне, гідне, справедливе у ставленні до членів суспільства, представників соціальних спільнот і груп з боку окремих індивідів, суспільства і держави. Суспільна мораль існує у формі звичаїв і ціннісно-нормативних поведінкових зразків. В окремих сферах діяльності може здійснюватися документальна фіксація вимог суспільної моралі у кодексах професійної та службової етики (медичної, адвокатської, суддівської, депутатської тощо), актах спеціалізованих комісій з питань моралі тощо.

Зрештою, це проявляється у всіх нормах, де йдеться про культуру в її нематеріальних проявах (ст. 12, 24, 36, 53, 54, 85, 92, 116, 119, 132, 138, 143 КУ).

В цьому контексті, особливо беручи до уваги імператив про відповідальність перед попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями слід звернутись до ч.2 ст. 15 Конституції України, яка визначає, що: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». Ця норма найяскравіше свідчить про засвоений та проявлений в ній гіркий досвід попередніх та нинішнього поколінь запанування в житті народу будь-якої ідеології, кожна з яких старається «переписати під себе» суспільну мораль, яку, зазвичай починає таврувати як «пережитки минулого», «мракобісія» чи різного роду «стереотипи», і обов'язково в негативній конотації.

В умовах конституційно визнаної ідеологічної багатоманітності (ст. 15 КУ) відмінні концепції абсолютної моралі, вироблені в рамках різних філософських і релігійно-світоглядних течій, практично унеможливають використання в державно-юридичній практиці поняття «мораль» без уточнення того, про яку саме мораль йдеться. Тож термін «моральність населення», вжитий в чинній редакції статті 35 Конституції України, за своїм змістом є близьким та, по суті, відповідає поняттю «суспільна мораль», адже відображає певну сукупність етичних правил, норм, уявлень, поглядів, що склались

в українському суспільстві (серед населення), на основі духовних, релігійних, культурних цінностей та традицій, що виникли та в подальшому постійно підтримувались в процесі формування та становлення Українського народу, його боротьби за самостійну державність.

Пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст. Закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України.

На цій основі і на виконання цих конституційних приписів й було ухвалено в 2004 році Закон України «Про захист суспільної моралі». Для критиків цього Закону слід зазначити, що - той факт, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, не може трактуватися як такий, що заперечує існування та необхідність забезпечення і реалізації колективних (зокрема національних, загальнонаціональних) прав та інтересів. Більше того, надмірна концентрація на потребах окремого індивідуума, з одночасним нехтуванням публічно значущих питань національної безпеки, громадського порядку, суспільної моралі, може розглядатись як прояв державницької незрілості, як умова для виникнення серйозних загроз як незалежності, суверенітету, консолідації української нації, так і демократизму конституційного ладу України.

Усе вищенаведене підтверджує думку про недоцільність поспішних, а особливо – радикально-експериментальних змін до нашого Основного Закону, які не відображатимуть самобутньої традиції, моральності, а отже й ідентичності нашого народу й заснованої ним Державності.

Микола Погорецький,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Прийняття Конституції України в 1996 році заклало ґрунтовний правовий фундамент у розбудові національної державності, формуванні вітчизняної правової системи на демократичних засадах, в тому числі й впровадженні основних міжнародних стандартів у галузі прав та свобод людини в Україні. Головними джерелами, які формували позицію авторів української конституції у цій сфері були Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Факультативні протоколи до нього, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка заклала початок утворенню найбільш відомої інституції із захисту прав людини – Європейський суд з прав людини.

Таким чином, закріплені Основним Законом права і свободи людини і громадянина ґрунтуються на вироблених міжнародною спільнотою демократичних стандартах, відповідають їм. У цьому контексті хочеться акцентувати увагу на гарантованому Конституцією України праві кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Зокрема стаття 29 Конституції України передбачає конкретні гарантії права на свободу та особисту недоторканність: «Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом

сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого» [1].

Ці положення вітчизняного Основного Закону знайшли відображення й у статті 12 Кримінального процесуального Кодексу України [2].

Слід зазначити, що правова природа права на свободу та особисту недоторканність полягає у недопущенні протиправних арештів і затримань та інших примусових заходів у кримінальному і адміністративному порядку, пов'язаних з обмеженням особистої свободи особи. Проте це лише один аспект цього права. Інший полягає у тому, що це одне з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини, яке належить їй від народження і воно являє собою можливість здійснювати будь-які правомірні дії спрямовані на всебічний розвиток людини, задоволення її суспільних і фізичних потреб, що в кінцевому рахунку забезпечує демократичний розвиток суспільства. Як обґрунтовано зазначається у Рішенні Конституційного Суду України: «Конституційний Суд України виходить із того, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього

втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» [3].

В іншому Рішенні цієї інституції зазначається: «Обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина» [4].

Ось чому Конституція України чітко визначає гарантії цього права зазначаючи, що воно може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі (підставою для правомірного обмеження права на свободу через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є, зокрема, рішення, яке не просто формально ухвалює суд, а воно має бути обґрунтованим, справедливим і „визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах“ [5].

Таким чином, арешт і тримання під вартою за вмотивованим рішенням суду має відповідати принципу верховенства права та мінімізувати ризики допущення свавілля у цій сфері, враховувати виключно тяжкість злочину та конкретні обставини справи, реальні причини, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування до неї інших, більш м'яких, запобіжних заходів.

З метою досягнення завдань кримінального провадження та для належного здійснення правосуддя у справах про вчинення кримінального правопорушення Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено види заходів забезпечення кримінального провадження, до яких належать запобіжні заходи, включаючи домашній арешт та тримання під вартою (статті 131, 176, 181, 183).

До заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до частини другої статті 131 Кодексу належать: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Згідно з частиною першою статті 176 Кодексу видами запо-

біжних заходів є особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою [2].

Серед наведених видів запобіжних заходів особливе місце займають домашній арешт та тримання під вартою, оскільки вони пов'язані з обмеженнями конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність.

Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, пов'язаним із позбавленням особи свободи, який полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення його в установу тримання під вартою на певний строк із підпорядкуванням режиму цієї установи.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначив, що обґрунтування будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від того, яким він є, повинно бути переконливо наведено державою, а квазіавтоматичне продовження такого періоду суперечить гарантіям, встановленим у пункті 3 статті 5 Конвенції (пункт 66 рішення від 9 січня 2003 року у справі «Шишков проти Болгарії», пункт 40 рішення від 10 червня 2008 року у справі «Тасе проти Румунії»).

Важливо також, щоб застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність здійснювалося під пильним судовим контролем. Як обґрунтовано зазначається у одному з Рішень Конституційного Суду України: «Право на свободу та особисту недоторканність, як і будь-яке інше право, потребує захисту від свавільного обмеження, для чого вимагається періодичний судовий контроль за обмеженням чи позбавленням свободи та особистої недоторканності, що має здійснюватися у визначені законом часові інтервали... Отже, обґрунтованість застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, зокрема домашнього арешту та тримання під вартою, має піддаватися судовому контролю через певні проміжки часу, періодично об'єктивним та неупередженим судом на предмет перевірки наявності чи відсутності ризиків, за яких вказані запобіжні заходи застосовуються, у тому числі при закінченні досудового розслідування, коли деякі ризики вже можуть зникнути» [4].

Така позиція Конституційного Суду України узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини, який у рішенні від 15 грудня 2016 року

у справі «Ігнатов проти України» вказав, що судовий контроль на новій процесуальній стадії при продовженні дії запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, має відбутися з обґрунтуванням підстав такого продовження (пункт 36).

В цілому слід зазначити, що правове регулювання у сфері гарантування конституційного права людини на свободу та особисту недоторканність в частині здійснення кримінального провадження щодо особи і позбавлення її у зв'язку з цим свободи повинне ґрунтуватися на засадах, передбачених статтями 1, 3, частинами першою, другою статті 8, частинами першою, другою статті 29, частиною першою статті 64 Основного Закону України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недездатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf>
4. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-п/2017 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-p_2017.pdf
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини

шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>

Антон Полянський
*кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії теоретичних досліджень,
редакційно-видавничої та науково-методичної
діяльності Національного наукового
центру «Інститут судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

ДО ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Розвиток правоохоронної системи України у ХХІ столітті все більше змінює формат роботи суб'єктів, що формують її склад, перебудовуючи їх з каральних відомств радянського типу на органи сервісні, основним завданням яких є обслуговування суспільства. Проте, у діяльності правоохоронних органів систематично виникають ситуації, коли виконання повноважень неможливе без участі осіб, які мають спеціальні знання у відповідній галузі – експертів. Констатуючи даний момент С.М. Науменко зазначає, що ефективна та кваліфікована правоохоронна діяльність вимагає від правоохоронців повсякденно застосовувати комплекс знань, у тому числі зі спеціальних галузей, якими володіють експерти. Саме взаємодія експертних установ з правоохоронними органами покликана забезпечити повний та об'єктивний розгляд справ, швидке та кваліфіковане вирішення питань, розв'язання яких вимагає застосування спеціальних знань [1].

Разом з цим, взаємодія правоохоронців та експертів ефективна в тому випадку, якщо всі аспекти цього процесу упорядковано на законодавчому рівні. Варто наголосити, що на сьогоднішній день, існує значна кількість нормативно-правових актів, які регулюють питання взаємодії правоохоронних

органів та експертних установ. Прикладом є Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI де зазначено, що у кримінальному провадженні може бути залучено експерта – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Участь у кримінальному провадженні покладає на експертів відповідні процесуальні права, а саме: знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання і таке інше [2].

Разом з цим, на законодавчому та підзаконному рівні сформовано окрему систему нормативних документів, які регулюють статус експертних установ та безпосередньо експертів, зокрема, їх права, обов'язки та повноваження, порядок проведення судових експертиз, а також специфіку взаємодії із правоохоронними органами. Центральне місце у системі цих нормативно-правових актів займає Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 №4038-XII.

Так, згідно з положеннями цього Закону судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законодавством [3]. Підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. В свою чергу, підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу

дизнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [3].

Слід також відмітити, що Закон регламентує особливості науково-методичного та організаційно-управлінського забезпечення діяльності судово-експертної діяльності, що покладається на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність [3].

Важливе значення у контексті правових засад взаємодії правоохоронних органів та експертних установ має підзаконна нормативно-правова база, яка визначає порядок проведення судових експертиз, особливості контролю за роботою експертів, їх адміністративне підпорядкування і таке інше. Для прикладу можна назвати Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» від 12.12.2011 №3505/5, Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію взаємодії підрозділів Експертної служби МВС із територіальними органами з надання сервісних послуг МВС» від 18.01.2016 №28, Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» від 17.07.2017 №591 тощо.

Отже, вищевикладене дає підстави стверджувати, що основу правового регулювання взаємодії правоохоронних органів та судово-експертних установ (експертів) становлять законодавчі та підзаконні акти, які містять адміністративно-правові норми спрямовані на визначення: адміністративно-правового статусу судово-експертних установ (експертів); особливостей їх організаційно-штатної структури, кадрової роботи; форм та методів взаємодії та координації; особливостей контролю за їх роботою; підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності та багато інших аспектів їх діяльності врегульованих нормами саме адміністративного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Науменко С.М. Зміст та особливості повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами / С.М. Науменко // теорія та практика судової експертизи і криміналістики. №20. С.207 – 215.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон, кодекс від 13.04.2012 №4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. №474. ст.88.
3. Про судову експертизу: закон від 25.02.1994 №4038-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. №28. ст.232.
4. Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ від 12.12.2011 №3505/5 // Офіційний вісник України. 2011. №98. ст.3591.
5. Про організацію взаємодії підрозділів Експертної служби МВС із територіальними органами з надання сервісних послуг МВС: наказ, інструкція від 18.01.2016 №28 // Офіційний вісник України. 2016. №15. ст.604.
6. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: закон від 25.02.1994 №4038-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. №28. ст.232.

Юлія Порицька

*магістр права, старший лаборант
з вищою освітою, кафедри конституційного права
Інституту права Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка*

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНІВ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» ТА «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ» В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» широко використовуються в нормативно-правових актах нашої країни, проте чітке визначення таких категорій в законодавстві відсутнє. В Конституції України застосовуються обидва терміни, зокрема в ст. 46 [1], але розмежування цих термі-

нів відсутнє, часто дані терміни застосовуються як взаємозаміні і тотожні. З приводу наукової доктрини, то вчені досить часто проявляють інтерес до даних правових категорій, але єдиної позиції до розуміння змісту цих понять також немає. Тому ми спробуємо дійти до чіткого висновку про співвідношення таких категорій як «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» та їх застосування в Конституції України.

Поняття «соціальний захист» вперше було використано у 1935 році в «Законі про соціальний захист США», яким було закріплено процедуру обов'язкового страхування на випадок безробіття, інвалідності, старості, смерті [2]. В Україні довгий час поняття «соціальне забезпечення» було чи не єдиною правовою категорією у соціальній сфері, аж в кінці 90-х років в зв'язку з наближенням до міжнародних стандартів в українському законодавстві почали використовувати термін «соціальний захист». Тоді постало питання невідповідності термінології, тогочасна система соціального забезпечення вже не відповідала завданням, які стоять перед соціальною державою, яка повинна, виконуючи свою головну функцію, забезпечити достойний життєвий рівень кожної людини і громадянина.

Відзначимо, що за часів радянських часів вперше було сформульовано розгорнуте визначення «соціального забезпечення», вченим В. С. Андрєєвим. Він розглядав соціальне забезпечення як сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та при непрацездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливим засобом профілактики і відновлення працездатності [3].

С. М. Прилипко в своєму дисертаційному дослідженні твердив: «право соціального забезпечення – невід'ємна складова системи національного права. Основним завданням цієї галузі є регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення і соціального обслуговування найбільш незахищених верств населення: пенсіонерів, інвалідів, громадян похилого віку, безробітних, хворих, самотніх громадян, сімей з дітьми, малозабезпечених сімей, громадян, постраждалих внаслідок техногенної катастрофи або стихійного лиха тощо» [4].

Т. З. Гарасимів, який досліджував систему права соціального забезпечення, стоїть на позиції, що соціальне забезпечення – це система соціальних і

юридичних гарантій, які захищають людину від свавілля інших, а також спрямовані на забезпечення необхідних умов для розвитку повноцінної особистості: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні тощо [5].

Таким чином підхід сучасних науковців ґрунтується на тому, що «соціальне забезпечення» це сукупність суспільних відносин між громадянами, з одного боку, й органами держави, місцевого самоврядування, організаціями з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів, бюджетних коштів, медичної допомоги, пенсій, допомог і інших видів забезпечення у випадку настання життєвих обставин, що тягнуть за собою втрату чи зниження доходу, підвищені витрати, малозабезпеченість, бідність – з іншого.

В свою чергу, І. М. Сирота зазначає, що використання терміну «соціальний захист» в Конституції України не применшує значення терміну «соціальне забезпечення», оскільки вважає ці обидва терміни синонімами [6]. Виходячи з цього І. С. Ярошенко визначила поняття «соціальний захист» як систему суспільних відносин, призначену для задоволення матеріальних потреб громадян із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, з урахуванням трудового стажу громадян чи соціального фактора або без урахування цих обставин [7]. А соціальне забезпечення, з точки зору науковця, – організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення осіб, які не мають виходу на ринок праці, не застраховані в системі загальнообов'язкового соціального страхування, зазнали соціального ризику, внаслідок чого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців. Суттю соціального забезпечення є діяльність держави щодо надання особі гарантованого законом мінімуму засобів до існування для забезпечення достатнього рівня життя.

До ухвалення Конституції України 1996 р. правові терміни «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» містилися в різних законодавчих актах і зазвичай не розмежовувалися законодавцем, однаковою мірою стосувалися соціальної сфери діяльності держави, а суспільні відносини, які належали до предмета їх правового регулювання, були спрямовані на соціальну підтримку незахищених верств громадян. І лише закріплення у ст. 46 Основного Закону

права громадян на соціальний захист поставило перед науковцями проблему розмежування соціального захисту від соціального забезпечення. Приводом стало використання в згаданій нормі права громадян на соціальний захист, яке включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, утрати годувальника, у разі безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Варто відзначити, що вітчизняна практика конституційно-правового регулювання відносин соціального захисту дещо відрізняється від наявної в деяких зарубіжних країнах. Конституція України, наприклад, відзначається закріпленням системи соціального захисту людини й громадянина, це свідчить про наявність більш сучасного та прогресивного конституційно-правового регулювання правовідносин соціального захисту, і соціального забезпечення.

Отже, в науці сформовано кілька підходів до розуміння правових категорій: «соціальний захист», «соціальне забезпечення». Частина науковців переконані в тому, що дані категорії є тотожними, інші ж вважають, що не варто ототожнювати ці поняття, оскільки вони співвідносяться як частина та ціле. «Соціальний захист» є поняттям досить містким та ширшим за змістом, на відміну від «соціального забезпечення», що властиве для системи суспільних відносин, які існують в сфері такого захисту.

На нашу думку, використання терміну «соціальне забезпечення» в Конституції України є більш застарілим на відміну від терміну «соціальний захист», який в свою чергу відповідає міжнародним стандартам та критеріям соціальної держави. Також, дані категорії можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку соціальний захист – це система правових, економічних, фінансових, організаційних заходів у державі, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості; виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особу; створення умов для самовизначення в житті. У другому випадку цей термін становить сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, встановлених державою, які забезпечують дотримання найважливі

ших соціальних прав громадян і забезпечують населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Спираючись на позиції, що викладені вище, можна дійти висновку: термін «соціальне забезпечення» є більш вузьким у порівнянні з поняттям «соціальний захист». Вважаємо, що соціальне забезпечення – це діяльність держави, яка полягає в матеріальному забезпеченні громадян при настанні соціальних ризиків, власне виплата пенсій, допомог чи інших виплат, що здійснюються за рахунок грошових фондів держави, які спеціально передбачені для таких випадків. А соціальний захист – це більш широка діяльність держави, державна політика, яка спрямована на те, щоб мінімізувати настання соціальних ризиків для населення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 46.
2. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник / Л. Б. Баранник. – Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. – Ст.10
3. Андреев В. С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / Андреев В. С. – Советское государство и право. – 1967. – № 2. – С. 30–34.
4. Прилипко. С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. д-ра юрид. Наук. Харків, 2007. 43 с.
5. Гарасимів Т.З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина). Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.
6. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине: Учебник. / И. М. Сирота – Х.: Одиссей, 2000. – 384 с.
7. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення : [навч. посіб.] / І.С. Ярошенко. – К. : КНЕУ. – 2005. – 232 с.
8. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення. - Право України. - 2000. - № 5. - С. 24–26.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МУНІЦИПАЛІЗМУ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: СТРУКТУРНО-БЛОКОВІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ

1. Становлення та легалізація інституту місцевого самоврядування (далі – МСВ) в Конституції України 1996 року знаменувало собою революційну подію в процесі державотворення і правотворення через звернення держави до колективістських засад існування та функціонування людей, що виступають як жителі-члени відповідних територіальних громад (далі – ТГ), які існують на відповідній території держави, – для самостійного вирішення питань місцевого значення на основі Конституції та законів України (ст. 140 Конституції України [1]). На відміну від радянського періоду розвитку України у складі союзної держави, коли в умовах панування жорсткої централізації місцеві ради народних депутатів виступали додатком вертикалі законодавчих і виконавчих органів влади, – звернення незалежної держави України до запозичення європейського досвіду самоорганізації населення стало свідомим визнанням нею ідей та настанов муніципалізму.

2. В доктрині національного муніципального права існує продуктивна позиція [2, с. 104], що феноменологія муніципалізму, по-перше, відноситься до абсолютних цінностей конституційного рівня (аксіологічна ознака. – Авт.); по-друге, під нею пропонується розуміти систему муніципальних ідей (ідеологічна ознака. – Авт.) та фундаментальних принципів МСВ (засадничка ознака. – Авт.), порядок його організації та функціонування (процесуально-функціональна ознака. – Авт.), сукупність інститутів (інституційно-структурна ознака. – Авт.), що забезпечують реалізацію і захист прав і свобод особи на локальному рівні (реалізаційно-захисна ознака. – Авт.), а також механізми, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади (самоврядна ознака. – Авт.).

Але треба розуміти, що в умовах демократичної правової державності та правової глобалізації муніципалізм виступає як складний, системний та

комплексний феномен, що володіє відповідною низкою ідентифікаційних ознак, що характеризують його як багатогранне, багаторівневе, поліаспектне, поліоб'єктне, полісуб'єктне, поліпредметне, полісемічне явище, що:

- в своїй основі містить феноменологію МСВ як природну форму існування та функціонування людської цивілізації (природничо-онтологічний критерій. – Авт.);

- може бути оціненим як історично еволюційний етап у розвитку суспільно-політичного життя цивілізованих держав (історичний критерій. – Авт.);

- виступає як закономірний етап лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя цивілізованих держав (трансформаційний критерій. – Авт.);

- виступає як соціальне явище, що детермінується об'єктивними потребами розвитку соціуму і необхідністю вироблення гарантів соціального функціонування для територіальних соціальних спільнот (ТГ) (соціальний критерій. – Авт.);

- є об'єктивно необхідним процесом існування, функціонування та розвитку цивілізованих демократичних держав на основі принципів верховенства права і визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю (аксіологічно-гуманістичний критерій. – Авт.);

- виступає іманентним атрибутом конституційної демократичної держави, бо об'єктивно належить до тих фундаментальних цінностей світової цивілізації, які вироблялися людством протягом усього його розвитку (державотворчий критерій. – Авт.);

- виступає природним та оптимальним простором формування і функціонування громадянського суспільства (демократичний критерій. – Авт.);

- виступає сферою застосування та дії відповідних теоретичних вчень, що закладені в юридико-правових, філософських, історичних, культурологічних поглядах на МСВ мислителів, причому як минулого, так і сучасності, що збагачували, наповнювали новим змістом, перманентно розвивали напрацьований муніципальний спадок минулого, відображаючи реалії сучасності (теоретико-доктринальний критерій. – Авт.);

- виступає простором формування муніципального праворозуміння та його основних типів, враховуючи те, що МСВ та його ідея виконує і в суспіль-

стві і в державності особливі пізнавальні функції (критерій праворозуміння. – Авт.);

- виступає оптимальним соціальним простором для формування муніципальної свідомості та муніципальної психології, враховуючи на те, що саме в умовах МСВ в межах ТГ в стані повсякденності людина здійснює свій життєвий цикл (свідомо-психологічний критерій. – Авт.);

- виступає основоположною засадою муніципального конституціоналізму, як теорії, історії та практики муніципального будівництва в державі (критерій видового конституціоналізму. – Авт.);

- формується в еволюційному аспекті через генезис сутнісних властивостей муніципальної влади, взаємопов'язаність змін у її природі залежно від процесів диференціації та інтеграції, а також історично сформованої організації суспільства в важливий та оптимальний концепт МСВ на основі якого стає можливим сформувані цілісну теорію сучасного муніципального права (концептуальний критерій. – Авт.).

Одночасно, враховуючи основоположні функції МСВ в формуванні людини як члена соціуму, громадянина держави, активного суб'єкта соціального життя, можна визначити ще декілька важливих особливостей муніципалізму, а саме:

- саме в умовах МСВ здійснюється процес соціалізації людини, в тому числі і соціалізації правової (критерій соціалізації. – Авт.);

- саме в умовах МСВ виникають, формуються, розвиваються, реалізуються інтенції людини, її життєві настанови та потреби, проявляються екзистенційні інтереси та виникають атитюди, що реалізуються людиною у відповідних поведінково-діяльнісних настановах (біхевіористський критерій. – Авт.);

- саме в умовах МСВ на основі наведених інтересів та атитюдів реалізується конституційно-правовий статус людини (особистості, громадянина) через реалізацію відповідних конституційних прав, свобод, обов'язків людини, що на рівні ТГ проявляються як муніципальні права людини (муніципально-трансформаційний критерій. – Авт.);

- саме в умовах МСВ формуються стійкі та типізовані форми життєдіяльності людини та відповідні соціальні практики, що виникають на їх основі, –

отже, формується індивідуальний, груповий та колективний габітуси людини (габітусний критерій. – Авт.).

3. Конституційна легалізація феноменології муніципалізму характеризується низкою стратегічних настанов, що володіють нормативно-управлінською властивістю та можуть бути розподілені по відповідним структурно-блоковим ознакам в контексті організації та закріплення МСВ.

Так, ч. 1 стаття 3 Конституції України закріплює диспозицію людини у державно організованому соціумі, її відносинах з державою, а звідси і з публічною владою – бо саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Враховуючи на те, що наведені характерологічні риси та вади людини проявляються на рівні МСВ в межах ТГ – саме вони покладені в основу муніципалізму. При цьому особливе значення наведені висновки відіграють для аналізу ч. 2 статті 3 де зафіксовані основоположні функціонально-облігаторні зобов'язання держави перед людиною, що контекстуалізують та детермінують зміст і компетентно-цільовий функціонал муніципалізму, а саме: а) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (предметно-облігаторні зобов'язання. – Авт.); б) держава відповідає перед людиною за свою діяльність (публічно-облігаторні зобов'язання. – Авт.); в) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (телеологічно-облігаторні зобов'язання. – Авт.). Наведені настанови складають так званий гуманістичний блок муніципалізму.

Системний аналіз положення ч. 2 статті 5 Конституції України про те, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, – дає нам можливість визначити систему публічної влади та її структурну побудову з двох рівнів – публічну державну та публічну самоврядну (муніципальну) владу [3], що, з одного боку, підсилює феноменологію муніципалізму, враховуючи на його відповідні владно-управлінські характеристики, а з іншого, – складає установчо-владний блок профільної феноменології.

Положення статті 7 Конституції України про те, що в Україні визнається і гарантується МСВ мають не тільки засадничий, а і легалізуючий характер. Звідси, саме вони складають засадничо-легалізуючий блок муніципалізму.

Положення статті 11 Конституції України відносно того, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, – мають суто локальний характер усвідомлення, розуміння, організації та реалізації, – тому саме вони складають ідентифікаційно-ментальний блок феноменології муніципалізму, що закріплюється в Основному Законі держави.

Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» в якому закріплено кадастр конституційних прав, свобод та обов'язків, що складають у сукупності конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина може бути охарактеризований як екзистенційно-поведінковий блок муніципалізму, бо: а) наведений конституційно-правовий статус реалізується людиною на локальному рівні існування і функціонування соціуму в межах ТГ та в умовах МСВ; б) наведений кадастр відображає все розмаїття інтенцій, намагань, потреб, інтересів, атитюдів людини, що виникають в процесі її життєдіяльності в межах ТГ та знаменує собою саме екзистенційні настанови її існування в умовах МСВ; в) наведений кадастр є об'єктивно необхідним і оптимально-мінімальним набором прав, свобод і обов'язків, що надає можливість людини стабільно реалізовувати свій життєвий цикл в межах ТГ; г) наведений кадастр фактично формує муніципально-правовий статус людини на локальному рівні функціонування держави і соціуму і такий статус носить об'єктивний характер, бо «трансформує» конституційно-правовий статус людини (особистості, громадянина), інакше останній зовсім не зможе бути реалізованим; г') наведений кадастр сприяє і формує засади соціалізації людини в умовах МСВ та в межах ТГ; д) наведений кадастр в процесі його реалізації людиною формує у неї відповідні соціальні практики, що набувають типізованого і стереотипного характеру, що веде до виникнення у неї індивідуального, групового і колективного габітусу.

Переважає більшість положень пунктів 1–15 статті 92 Конституції України, що визначають перелік питань, які визначаються (регламентуються і регулюються) виключно законами України (права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;

права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; засади зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; засади регулювання демографічних та міграційних процесів; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; організація і діяльність органів виконавчої влади, територіальний устрій України; судоустрій, судочинство, статус суддів; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури; засади місцевого самоврядування) мають: а) у своїй більшості і переважно локальний характер свого територіального знаходження, свого діяльнісно-поведінкового прояву і своєї реалізації; б) створюють відповідним чином оптимально організований локальний простір життєдіяльності людини в контексті його статусної та ресурсної змістовності, навантаження, супроводження і забезпечення; в) відображають відповідні поведінково-діяльнісні настанови людей у їх організаційному та законодавчо-нормативному забезпеченні. Саме тому, є можливим віднести наведений блок конституційно-нормативних положень до відповідного блоку муніципалізму.

Розділ XI Конституції України «Місцеве самоврядування» (статті 140-146), що містить новелістичні конституційні правоположення щодо конституювання, інституціоналізації, правового статусу МСВ, його суб'єктів та органів, компетенційного навантаження останніх, матеріальну і фінансову основу МСВ, засади його судового захисту, – можна охарактеризувати як статусно-інституційний блок муніципалізму.

4. Визначення блоків муніципалізму в Конституції України володіє суттєвим методологічним та науково-праксеологічним потенціалом, що дозволяє стверджувати про їх стратегічно-засадничий та планово-перспективний ха-

рактер відносно муніципального реформування в Україні, що розгортається в цей час в рамках конституційної та адміністративної реформ в державі та має об'єктивно скерування на посилення муніципалізації державної діяльності та локального життя ТГ. Вважаємо, що саме такий підхід дасть можливість розробити та закріпити нові конституційні правоположення відносно децентралізації повноважень публічної влади, набуття МСВ реальної спроможності та належного ресурсного забезпечення, а ТГ забезпечити реальною, а не декоративною правосуб'єктністю.

Наведений нами блоковий підхід володіє відповідним потенціалом і в контексті юридико-технологічного супроводження та забезпечення феноменології муніципалізму, зокрема його посилення та більш високого рівня нормативної визначеності. Саме таке спрямування повинно бути забезпеченим високим рівнем конституційної нормопроектної діяльності та конституційної нормотворчості в сфері локальної демократії, що буде сприяти формуванню в Україні національної моделі МСВ європейського зразку та втілення ідеалів муніципалізму в повсякденну практику реалізації державної та самоврядної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Батанов О.В. Сучасний муніципалізм в Україні у контексті інституціоналізації муніципально-правового статусу особи/ О. В. Батанов. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2012. Вип. 2. С. 104-113.
3. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності / М. О. Баймуратов. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 131-138

Потапчук Г.В.,
*кандидат юридичних наук,
докторантка Інституту законодавства
Верховної Ради України*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ДО НОВЕЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ

1. В умовах сьогодення, коли розгортається Четверта промислова революція, що базується на радикальній зміні технологій, що відбуваються з великою швидкістю у її темпоральному вимірюванні та супроводжуються могутньою конкуренцією у її праксеологічній реалізації, грядуть не тільки структурно-технологічні, а і глобалізаційні зміни в організації світової економіки [1, с. 7], а звідси, – в існуванні міжнародної спільноти держав та народів, що їх населяють, у існуванні, функціонуванні та подальшому розвитку феноменології державності, – об'єктивується, актуалізується, контекстуалізується, ідентифікується особлива роль і значення екологічних прав людини, бо наведені зміни, насамперед, впливають на умови існування та виживання всього людства, подальшу судьбу людської цивілізації.

Отже, зростання достатньої, якісної, належної, оптимальної конституційно-правової регламентації екологічних прав людини, є надійною запорукою готовності людини, соціуму, держави, її публічної влади до функціонування в нових умовах існування людства.

Треба наголосити на тому, що на сьогодні екологічне законодавство незалежної України приділяє особливу увагу нормативному закріпленню місця і ролі людини в суспільстві та державі. В Конституції України 1996 року [2] вперше в історії національного конституціоналізму було проголошено принцип пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними та іншими інтересами. Стаття 3 Конституції України закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Розділ II Конституції України, в якому наводиться перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, що нормативно і фактично формують конституційно-правовий статус людини, містить значну кількість норм екологічної спрямованості, що дає змогу констатувати

та стверджувати, що на найвищому нормативно-правовому рівні держави сформований та закріплений екологічно-правовий статус людини в Україні.

2. Центральне місце в структурі екологічно-правового статусу належить екологічним правам і свободам людини, що об'єктивно зумовлює детальніший розгляд цього елементу.

Системно аналізуючи доктринальну позицію М.І. Малишка щодо визначення екологічно-правового статусу людини та громадянина, під яким він розуміє визначені Конституцією України та іншими правовими актами екологічного права місце, становище і роль людини та громадянина в суспільстві й державі, що стосуються екологічної сфери [3, с. 3], – можна зробити декілька висновків методологічного характеру:

- по-перше, екологічні права людини є її природними правами – отже, тут можна говорити тільки про екологічні права людини, але не про екологічні права громадян;

- по-друге, конституційно-правовий рівень регламентації та регулювання екологічних прав людини, хоча і має установчий та вкрай важливий інституційно-нормотворчий та діяльнісно-технологічний характер, але не є єдиним;

- по-третє, нормативна регламентація та регулювання екологічних прав людини іншими правовими актами екологічного права фактично конкретизує та деталізує, а звідси суттєво доповнює їх конституційно-правову регламентацію;

- по-четверте, нормативна регламентація та регулювання екологічних прав людини в державі відбувається не тільки на конституційному і законодавчому рівні, а і на підзаконному рівні, – тобто, через прийняття нормативно-правових актів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- по-п'яте, предметно-об'єктною основою екологічних прав людини виступають питання місця, становища і ролі людини та громадянина в суспільстві й державі, що стосуються екологічної сфери;

- по шосте, вважаємо, що не можна погодитись з позицією наведеного автора, що виокремлює екологічно-правові статуси окремо людини і окремо громадянина, – враховуючи на вітальний характер екологічних прав, вони повинні розглядатись як права, що притаманні тільки людині, без врахування її приналежності до відповідного правового стану (громадянин, іноземний

громадянин, апатрид, біженець тощо). Такий підхід підтверджується статтею 50 Конституції України, що закріплює право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення кожному – тобто, людині без вказівки на її правовий стан та інші кваліфікуючі ознаки, що характеризують її зв'язки з патримоніальною державою або державою перебування чи проживання. Таким же чином у статті 66 Конституції України, регламентоване та врегульоване зобов'язання кожного не заподіювати шкоду природі та відшкодувати завдані їй збитки.

Отже, саме тому не можна однозначно погодитись з аргументами В. Волощук [4], що стверджує наступне: а) для того, щоб дати повну та вичерпну характеристику екологічно-правового статусу людини та громадянина, необхідно проаналізувати елементи цієї правової категорії, а саме її структуру та зміст; б) як відомо, до структури загального правового статусу людини в теорії належать такі елементи, як: громадянство, правосуб'єктність, загальні та конституційні принципи, права і свободи, обов'язки та гарантії їх дотримання; в) окрім цього, в літературі серед елементів окремо виділяють юридичну відповідальність та інтереси особи. Однак поняття “гарантія дотримання” охоплює поняття “юридична відповідальність”, адже невідворотність відповідальності за порушення права і є однією з гарантій дотримання цього права; г) що стосується інтересів людини, думки науковців розділилися. З огляду на те, що інтереси особи неперсоніфіковані, а тому належать усьому суспільству, до того ж вони не гарантуються конкретними правовими нормами, можна зробити висновок про недоречність їх внесення до структури правового статусу людини; г') на основі загального правового статусу можна виокремити певні структурні елементи екологічно-правового статусу людини в Україні. Першим елементом є, звичайно, громадянство, адже саме воно встановлює взаємозв'язок між особою та державою і, таким чином, є основою для формування екологічно-правового статусу цієї особи.

Критичний аналіз наведених положень дає змогу зробити наступні зауваження:

- отже, ознака громадянства, що за твердженням наведеної авторки вста-

новлює взаємозв'язок між особою та державою і, таким чином, є основою для формування екологічно-правового статусу цієї особи, – у контекстуалізації реалізації та користування екологічними правами саме людини не несе визначального та основоположного значення, а фактично відіграє факультативну та оцінюючу роль для визначення легального знаходження людини на території своєї патримоніальної держави;

- ознака правосуб'єктності виникає у будь-якої фізичної особи, що постійно і законно знаходиться на території держави, без врахування її правового стану, – та у відповідності до статті 26 Конституції України володіє національним правовим режимом, а саме іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України (правовий статус + можливість його реалізації через свої відповідні дії), – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;

- загальні та конституційні принципи, права і свободи, обов'язки та гарантії їх дотримання розповсюджуються на всіх фізичних осіб, без врахування їх правового стану, та у відповідності до статей 3, 4, 5, 26, 57, 58, 64, 67, 68 Конституції України формують конституційно-правовий статус людини (особистості) /звісно, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України/, що напряду впливає на використання ними конституційних екологічних прав і виконання екологічних обов'язків;

- юридична відповідальність фізичної особи, включаючи невідворотність відповідальності за порушення права, отже і за екологічні правопорушення, є однаковою для всіх, не зважаючи на правовий стан людини;

- навпаки, інтерес у екологічно-правовому статусі людини відіграє величезну роль: по-перше, він має екзистенційно-вітальний характер (визначальний фактор. – Авт.); по-друге, він є запорукою існування та подальшого функціонування людини на території держави (цивілізаційно-релятивістський фактор. – Авт.); по-третє, його задоволення є гарантією стабільного здійснення людиною свого життєвого циклу на локальному рівні соціуму (функціонально-екзистенційний фактор. – Авт.); по-четверте, він носить

складний системно-комплексний характер, бо володіє складною структурою на кшталт «мотрійки», – тобто від локального, регіонального, державного, макросубрегіонального, макрорегіонального і до універсально-глобального рівнів (структурний фактор. – Авт.); по-п'яте, такий інтерес формується в процесі соціалізації людини на рівні місцевого самоврядування в межах територіальної людської спільноти (соціально-трансформаційний фактор. – Авт.); по-шосте, такий інтерес є іманентною і невід'ємною частиною соціального життя та практики застосування форм життєдіяльності людини, тому виступає обов'язковою складовою частиною її індивідуального, групового і колективного габітусу (габітусно-праксеологічний фактор. – Авт.).

3. Звідси, корінним чином трансформується необхідність і порядок визначення екологічних прав людини. Так, В. Андрейцев визначає поняття екологічних прав громадян (не людини. – Авт.) як сукупність юридичних можливостей і засобів, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. На його думку, екологічні права громадян поділяються на дві групи: 1) екологічні права громадян, що реалізуються переважно на галузевому рівні (галузеві); 2) екологічні права громадян, що реалізуються на міжгалузевому рівні (міжгалузеві).

До галузевих екологічних прав належать: а) право громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; б) право на отримання повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я людей; в) право на участь у проведенні громадської екологічної експертизи; г) право на участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; г') право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів.

До міжгалузевих екологічних прав належать: а) право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва та реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій із цих питань; б) право на отримання екологічної освіти; в) право на об'єднання у громадські природоохоронні

формування; г) право на подання до суду позовів на державні органи, підприємства, установи, організації і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище [5, с. 7].

Виходячи з наведених вище настанов, треба говорити: а) про екологічні права людини а не екологічні права громадян; б) під сумнів ставиться розподіл екологічних прав людини на галузеві та міжгалузеві, бо саме конституційні екологічні права людини тут розподілені по двом групам, що їх, на нашу думку, нівелює та дискредитує у їх правовій силі; в) про некоректне формулювання наведених екологічних прав людини внаслідок або одностороннього, або двостороннього використання, або відсутності використання термінологічної зв'язки «людина/громадянин».

Більшою відповідністю наведеним настановам відповідає доктринальна позиція Г. Анісімової [6, с. 8-11] відносно визначення екологічних прав людини, – хоча авторка і іменує їх екологічними правами громадян, далі він розуміє під ними є сукупну міру можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища. Більш того, запропонована нею класифікація екологічних прав громадян здійснена залежно від екологічних, соціальних, економічних та інших чинників, виключаючи чинник правового стану людини. Так, за юридичною сутністю екологічні права громадян поділяються на три рівні:

- 1) конституційні екологічні права, закріплені в Конституції України;
- 2) екологічні права, встановлені в спеціальних законах;
- 3) екологічні права, передбачені підзаконними нормативними актами.

За соціальною значущістю екологічні права громадян поділяються на три види:

1. Пріоритетні (першочергові) екологічні права громадян порівняно з іншими їх правами (відкидання в цьому виді екологічних прав саме прав людини, виглядає правовим нонсенсом. – Авт.);

2. Переважні права окремих суб'єктів перед іншими особами в галузі екології, передбачені законодавством.

3. Усі інші екологічні права громадян (дуже сумнівна видова група прав, що ставить під сумнів існування екологічних прав людини. – Авт.).

До окремого виду належать оскаржувані екологічні права, що можуть виявлятися у зазначених трьох видах екологічних прав, зміст оскаржуваності яких визначається в судовому порядку [6, с. 10-11].

Треба зазначити, що таке визначення також страждає на методологічну чистоту і досконалість: по-перше, воно не повністю розкриває зміст екологічних прав, адже у ньому не вказана спрямованість можливої поведінки суб'єктів на задоволення потреб людини у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки: по-друге, наведена вище класифікація у критично-теоретичному аспекті також є недосконалою, адже: а) підзаконні нормативно-правові акти спрямовані на конкретизацію положень законів, а екологічні права насамперед людини відображені саме на конституційному та законодавчому рівнях; б) відсутній загальний, чітко сформований та сформульований критерій, за яким можна було б провести поділ екологічних прав людини на пріоритетні та непріоритетні, адже всі екологічні права пов'язані між собою та спрямовані на задоволення екологічних інтересів фізичної особи (людини, особистості, і тільки потім – громадянина); в) відносно оскаржуваності екологічних прав, то їх виділення в окрему групу прав є необґрунтованим через їх належність до всіх трьох видів екологічних прав саме людини, а не громадянина, наведених автором.

Крім того, треба зазначити, що наведені визначення екологічних прав не відображають бінарний характер розвитку національних правових систем, зокрема національного конституційного права та міжнародної правової системи, зокрема загального міжнародного права, тому зміст та прояв екологічних прав людини носять обмежений, замкнутий та половинчастий характер.

Отже, можна констатувати, що змістовне навантаження конституційних екологічних прав людини, внаслідок викладених вище аргументів, об'єктивно потребує новелізації свого конституційного розуміння та модернізації через відповідну кореляцію та інтерпретацію з відповідним конституційно-проектним та конституційно-нормотворчим супроводженням і забезпеченням.

4. Важливим фактором, що підкреслює актуалізацію та контекстуалізацію наведеного висновку виступає феноменологія екологічного конституціоналізму, активні процеси формування та легалізації якого в доктринально-теоретичній та практично-функціональній площинах національного конституційного та загального міжнародного права спостерігаються у вигляді стійкої тенденції. В основі цієї феноменології лежать три основоположних фактори: по-перше, це конституційно-правова регламентація та регулювання конституційних екологічних прав людини (вже є в наявності у конституційних актах більш ніж 120 держав); по-друге, це наявність національного екологічного законодавства (загального та галузевого) та міжнародного екологічного договірно-нормативного масиву (загального і галузевого); по-третє, це устояна тенденція захисту екологічних прав людини національними, наднаціональними та міжнародними судовими установами [7].

Список використаної літератури:

1. Шваб К. Четвертая промышленная революция/ К. Шваб. К.: Форс Україна. 2019. – 208 с.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Малишко М. І. Екологічно-правовий статус людини в Україні / М. І. Малишко. К.: УНА, 2001. – 52 с.
4. Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні // Демократичне врядування. 2008. № 1. URL: http://lvivacademy.com/vidavniststvo_1/visnik/fail/V_Voloshchuk.pdf
5. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій в схемах (Загальна частина)/ В. І. Андрейцев. К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. /Г. В. Анісімова. Х.: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 1996. – 24 с.
7. Потапчук Г.В. Екологічний конституціоналізм: теоретико-нормативні підходи до розуміння та становлення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 2. С. 116-130.

Надія Пришва
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

Відповідно до п.1 ч.2 ст.92 Конституції України виключно законами України встановлюються податки і збори [1]. Ця вимога не обмежується лише платежами податкової системи України. На відміну від податків, які є виключно доходами бюджетів, збори – це платежі, які надходять до державного та місцевих бюджетів, до позабюджетних фондів. Розрізняють наступні види зборів: збори, що є складовою податкової системи України; збори, як неподаткові доходи бюджету; збори, як доходи позабюджетних централізованих фондів; збори, що надходять на користь юридичних осіб публічного і приватного права, що залучені державою до виконання публічних функцій економічного та соціального спрямування.

В Податковому кодексі України (далі - ПК) законодавець дав відповідь на питання щодо встановленням податків та зборів, які є складовими податкової системи України. В ст.7 ПК, яка має назву «Загальні засади встановлення податків і зборів», зазначається, що під час встановлення податку обов'язково визначаються такі його елементи як платники податку; об'єкт оподаткування; база оподаткування; ставка податку; порядок обчислення податку; податковий період; строк та порядок сплати податку; строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку. В ст.12 ПК законодавець закріплює ряд вимог, яких Верховна Рада України має дотримуватись при встановленні податків та зборів. Зокрема, вона має визначити перелік загальнодержавних податків та зборів; перелік місцевих податків та зборів, установлення яких належить до компетенції сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад; визначити вище перераховані елементи податків (платники, об'єкт тощо) [2].

Необхідно визнати, що до зборів, які належать до групи неподаткових надходжень до бюджету та знаходяться поза податковою системою України, до доходів позабюджетних фондів вказані вище положення застосувати буде проблематично. Вони діють лише відносно платежів, включених до податкової системи України. Такий висновок витікає зі змісту ст.1 ПК, де окреслено сферу дії ПК, визначено відносини, до яких застосовуються його норми. Слід звернути увагу і на п.5.1. ст.5 ПК, де зазначається, що поняття, правила та положення, установлені ПК та законами з питань митної справи, застосовуються виключно для регулювання відносин, передбачених [ст. 1](#) ПК.

Можна назвати кілька десятків видів зборів, які належать до неподаткових доходів та не входять до складу податкової системи України. Зокрема, до Державного бюджету України надходить збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів; портовий (адміністративний) збір; збори за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються прав автора на твір, та плата за одержання контрольних марок тощо (ст. 29 Бюджетного кодексу України, далі - БК). Серед зборів, які зараховуються до місцевих бюджетів - адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, що здійснюється виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, районними у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, який зараховується до бюджетів за місцем надання послуг (ст. 64 БК) [3]. До позабюджетних фондів, а саме до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, надходять початкові збори; регулярні збори; спеціальний збір.

І це лише невеликий перелік існуючих в складі публічних доходів платежів, за якими законодавець закріпив назву «збір». Порядок встановлення і справляння кожного зі зборів, що знаходяться поза межею податкової системи України, різняться та регулюється окремими законами та підзаконними актами.

До зборів належать також платежі, які хоч і мають іншу назву – «плата», однак підпадають під поняття «адміністративний збір». Так, відповідно до ст.11 Закону України «Про адміністративні послуги» плата за надання адміністративних послуг є адміністративним збором [4].

Як приклад можна навести Закон України від 1 липня 1994 р. «Про енергозбереження» відповідно до ст.21 якого державна експертиза з енергозбереження проводиться на платній основі. На сьогодні діє постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2013 р. №230, якою встановлено розмір плати за проведення відповідної державної експертизи. Державну експертизу здійснює Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України [5]. Дана послуга відповідно до ст.1 Закону України від 6 вересня 2012 р. «Про адміністративні послуги» є різновидом адміністративної послуги. Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння має визначатись законом, а не постановою Кабінету Міністрів. Ця вимога міститься в ст.11 «Плата за надання адміністративних послуг (адміністративний збір)» названого вище закону.

В Україні відсутній закон, який би закріплював основні вимоги щодо встановлення і справляння зборів як виду неподаткових доходів. Необхідно на законодавчому рівні врегулювати питання встановлення зборів та вказати, які елементи цього платежу (платники, об'єкт, ставки, строки тощо) мають встановлюватись законом, а які підзаконними актами.

В окремих країнах пострадянського простору, наприклад, в Республіці Казахстан, питання встановлення і справляння як податків, так і неподаткових платежів (в тому числі і зборів), що зараховуються до бюджету, врегульовано в одному нормативно-правовому акті – в Кодексі «Про податки та інші обов'язкові платежі в бюджет (Податковому кодексі)». Подібна практика існує і в Республіці Узбекистан де діє Податковий кодекс, нормами якого регулюються відносини, пов'язані зі встановленням, введенням, обчисленням і сплатою податків, інших обов'язкових платежів до Державного бюджету Республіки Узбекистан, та до державних цільових фондів.

Аналізуючи українське законодавство, можемо виділити групу платежів, в тому числі зборів, які відповідають характеристикам, наведеним в зарубіжному законодавстві та іноземних наукових джерелах щодо парафіскалітетів. До цієї групи включаємо обов'язкові платежі на користь юридичних осіб приватного і публічного права, які встановлено державними органами з метою покриття витрат таких юридичних осіб по виконанню ними публічних функцій економічного та соціального спрямування. Серед таких платежів є і

збори. Наприклад, це окремі портові збори, що справляються відповідно до ст.22 Закону України «Про морські порти» - корабельний, причальний, якірний, каналний, маяковий, та санітарний (крім портового (адміністративного) збору, який зараховується до Державного бюджету України) та інші [6]. До цієї групи слід віднести і окремі платежі, що сплачуються відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права».

В Україні загальний порядок сплати таких платежів (подібних до парафіскалітетів) на законодавчому рівні не врегульовано. Щодо кожного з них діє відмінний механізм регулювання, притаманний лише даному конкретному платежу. Вони не мають законодавчо встановленої узагальнюючої назви, і включаються або до групи неподаткових обов'язкових платежів, або прирівнюються до оплати послуг, та знаходяться поза межами фінансово-правового регулювання.

Якщо звернутись до зарубіжного досвіду, то у Франції, відповідно до Органічного закону від 1 серпня 2001 р. № 2001-692, ця група платежів вважається встановленою, якщо їх справляння передбачено в щорічному законі про фінанси, до проекту якого додається список даних платежів [7].

Підводячи підсумок викладеному, можемо констатувати, що на сьогодні в Україні вимога, закріплена в п.1 ч.2 ст.92 Конституції України щодо встановлення податків і зборів виключно законом, чітко дотримується лише щодо платежів, як є складовою податкової системи України. Питання правового механізму встановлення та справляння усіх інших видів зборів потребують законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2021)
2. Податковий кодекс України: затв. Законом України від 2 грудня 2010 р. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n170> (дата звернення: 09.06. 2021)
3. Бюджетний кодекс України: затв. законом України від 8 липня 2010 р. № 2456-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1015> (дата звернення: 09.06.2021)

4. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 09.06.2021)

5. Про затвердження розміру плати за проведення державної експертизи з енергозбереження: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2013 р. №230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2013-%D0%BF#n9> (дата звернення 09.06.2021)

6. Про морські порти: Закон України від 17 травня 2012 р. № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4709-17#Text> (дата звернення 09.06.2021)

7. Loi organique n° 2001-692 du 1 août 2001 relative aux lois de finances. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGIARTI000006321099/2005-01-01/> (дата звернення 09.06.2021)

Ігор Процюк

*докт. юрид. наук, професор, професор кафедри
теорії та філософії права Національного юридичного
Університету імені Ярослава Мудрого,*

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК АСПЕКТ ПОДІЛУ ВЛАДИ

Практика суспільного життя вже не один раз довела, що державна влада поряд з позитивними діями, які створюють сприятливі умови для розвитку суспільства, здатна й на певні зловживання і негативні діяння щодо нього. Важливе місце серед правообмежувальних заходів державної влади займає механізм її поділу. Її головна вимога, висунута ще в період боротьби буржуазії з феодалізмом Д. Локком і Ш. Монтеск'є, полягає в тому, що для утвердження політичної свободи, забезпечення законності та усунення зловживань державною владою з боку будь-якої соціальної групи, установи або окремої особи необхідно розділити державну владу на законодавчу, виконавчу і судову. Причому кожна з них, будучи самостійною може стримувати одна одну і має здійснювати свої функції у вигляді особливої системи органів і в специфічних формах. Механізм правового обмеження щодо держави отримав практичне втілення в конституційно-правовій та державно-політичній системі

«стримувань і противаг», створюючи, таким чином, правові межі.

Таке функціонування забезпечується системою стримувань і противаг між гілками влади. Система стримувань і противаг, була створена для забезпечення співробітництва і взаємодії всіх органів єдиної державної влади[1, С.86], оскільки, саме ця система дозволяє зберегти динамічну рівновагу між гілками влади. Як зазначає О.Осавелюк, «головним елементом в системі розподілу влад є система стримувань і противаг, без неї неможливою була б та гнучкість і оперативність в державному управлінні і нормотворчості»[8, С.105].

Саме система стримувань і противаг в поєднанні з класичною чи формальною теорією розподілу влад сприяють створенню такої державної функціональної системи, яка може ефективно діяти. Якраз через це Ш.Л.Монтескьє вважав за необхідне встановити такі взаємовідносини між гілками влади, щоб вони, самостійно вирішуючи державні завдання, могли, в той же час, врівноважувати одна одну і попереджувати саму можливість узурпації повноважень верховної влади будь-якою особою чи установою. Так, виконавча влада, що, на його думку, є підзаконною, повинна між тим обмежувати діяльність законодавчих зборів, які інакше вберуть в себе деспотичну владу, а законодавча влада, хоча й не вправі, по термінології Ш.Л.Монтескьє, «зупиняти» діяльність виконавчої влади, однак має право контролювати, яким чином виконуються створені нею закони, і уряд зобов'язаний давати звіт парламенту про своє управління[7, С.294-296]. Ш.Л.Монтескьє окреслив загальну схему системи стримувань і противаг, не викладаючи її детально.

Вперше система стримувань і противаг була широко втілена в Конституції США, де вона ґрунтується на таких основоположних засадах:

- по-перше, всі три гілки влади мають різні джерела їх формування;
- по-друге, всі органи державної влади мають різні терміни повноважень;
- по-третє, автори системи стримувань і противаг ставили за мету створити такий механізм, в рамках якого кожна з гілок влади мала б можливість нейтралізувати узурпаторські зазіхання іншої[6, С.277-278].

З точки зору закріплення системи поділу влади, Конституція США визнається класичною. Більшість конституцій світу сприйняли таку систему із закріпленням стримувань і противаг, враховуючи свої внутрішні історичні, політичні, економічні та інші особливості. До елементів системи стримувань і

противаг відносять: встановлення певної строковості повноважень посадових осіб і органів; несумісність депутатського мандату з заняттям посади в апараті управління; право вето на законопроекти; право розпуску парламенту; контроль за законодавчою владою, який здійснюється народом в ході виборів; незалежність судового корпусу[9, С.258] та ін.

В літературі є точка зору, що до системи стримувань і противаг відноситься інститут лобіювання. Оскільки він дозволяє співставляти групові інтереси, можливості і наслідки різноманітних дій в межах легітимних демократичних «правил гри» та сприяє відображенню цих інтересів у політичних рішеннях[4, С.224]. Слід зауважити, що про механізм лобіювання, як про елемент системи стримувань і противаг в Україні, можна буде говорити тільки після прийняття відповідного законодавства, яке б регулювало цю діяльність, на зразок законодавства США з цього питання. На сьогодні лобіювання в Україні здійснюється поза межами закону і може слугувати прийняттю законодавчих актів на користь певних політичних сил, завдаючи шкоди суспільству в цілому. Крім того інститут лобіювання реалізується через систему недержавних органів і організацій і саме через це не може бути елементом суто державного інституту поділу влади.

Закріплення системи стримувань і противаг між гілками влади ми бачимо і в Конституції України. Згідно до статей 76 і 103 Конституції України Верховна Рада і Президент обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, а всі інші вищі державні органи та посадові особи формуються або безпосередньо Президентом чи парламентом, або спільно цими органами. Система стримувань і противаг включає чітке визначення граничних строків перебування особи на відповідних посадах в органах влади, як це визначено згідно до ст.103 і 148 Конституції України для Президента України - не більше двох строків підряд та членів Конституційного Суду України - не більше 9-и років.

Ця система встановлює такі взаємовідносини між гілками влади, коли жодна з них фактично не може приймати рішень з найбільш важливих питань державного життя самостійно, без погодження з іншими гілками влади. Як вказує ст.75 Конституції України, «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України». І тільки народ і парламент можуть при-

ймати закони, якими керуються всі органи виконавчої і судової влади. Особливу увагу викликає право парламенту, згідно до ст.85 Конституції України, затверджувати Державний бюджет України, вносити зміни до нього, здійснювати контроль за його виконанням. Таким чином, вся фінансова діяльність держави підконтрольна парламенту. Крім того, парламент дає згоду на призначення на посади окремих посадових осіб. Важливим елементом стримування є положення, викладене в п.10 ст.85 Конституції України, що надає змогу Верховній Раді усувати Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 Конституції України.

В разі прийняття закону парламентом Президент має право відкладального вето. «Вето Президента України - невід'ємна складова механізму стримувань і суперечностей у відносинах між різними гілками влади» [3, С.136]. Ст. 94 Конституції України говорить про можливість Президента повернути закон із своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради для повторного розгляду. Перебороти президентське вето парламент може тільки кваліфікованою більшістю, тобто 2/3 голосів від конституційного складу Верховної Ради України (450 депутатів). В той же час для прийняття закону згідно до ст.91 Конституції України необхідна проста більшість (50%+1 голос) від конституційного складу Верховної Ради. Можна вважати, що вето - це найбільш важливий засіб стримування законодавчої влади. Але в самому праві відкладального вето закладений принцип стримувань самого Президента. Оскільки, як випливає з тексту Конституції України, Президент може повертати тільки весь закон, накладаючи вето на нього, а не на його окремі статті. Таким чином, якщо в цілому закон задовольняє Президента, крім окремих його статей, йому приходится обирати: підписувати закон чи ні.

Між законодавчою і виконавчою гілками влади є арбітр, в Україні - це Конституційний Суд. Як вказує ст. 147 Конституції України, Конституційний Суд вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Отже, цей орган стоїть на захисті принципів і норм Конституції, стримуючи законодавчі і виконавчі органи від їх порушення. Як бачимо, крім покладених безпосередньо на органи влади функцій, вони здійснюють діяль-

ність, спрямовану на взаємостримування з іншими органами. Таким шляхом досягається недопущення захоплення всієї повноти влади одним з органів, суспільство убезпечується від узурпації влади, а демократія – від руйнації на догоду амбіціям політичних лідерів[5, с.484].

Таким чином, система стримувань і противаг слугує гарантією суверенітету народу, який втілюється шляхом поділу влади, недопущення одноосібного правління, закріплення демократичних засад і реалізації народовладдя. При цьому, саме ця система забезпечує баланс влади і вимагає здійснення контролю однієї гілки над іншою[2, С.420].

Список використаних джерел:

1. Барнашов А.М. Теория разделения властей: становление, развитие, приращение. –Томск: Изд-во Томского университета, 1988. – 102 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2017. – Т. 3. – 952 с. : іл.. (С.420).
3. Головатенко В.І. Вето Президента як важіль забезпечення державно-правової реформи в Україні // Державно-правова реформа в Україні. Матеріали науково-практичної конференції. Листопад 1997 року, Київ. -Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – с. 135-138.
5. Загальна теорія права: підручник / [О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.]; за ред. О.В. Петришина. – Харків: Право, 2020. – 568 с.
6. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. – М.: Белые альвы, 1996. – 400 с.
7. Монтескье Ш.Л. О духе законов. / Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1955. – 799 с.
8. Осавелюк А. Современный механизм системы сдержек и противовесов в зарубежных государствах // Государство и право. – 1993. – № 12. – С.105-114.
9. Теория права и государства. Учебник / Под ред. Г.Н.Манова. -М.: Изд-во БЕК, 1995. - 336 с.

Богдан Прудкий
аспірант кафедри конституційного права
Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВИБОРІВ

Конституція України, беззаперечно, відіграла значну роль в оформленні якісного фундаменту галузей національного законодавства. Саме Конституція заклала керівні принципи, засадничі положення, довкола яких була побудована еволюція системи законодавства незалежної України в той період, коли відбувався перехід від радянського й пострадянського нормативно-правового регулювання до оформлення повноцінної вітчизняної правової системи.

Не став виключенням й інститут виборчого права як безпосередня підгалузь конституційного права. Зрештою, перші відносно демократичні вибори на теренах сучасної України (на той момент – ще УРСР) відбулися лише у 1990 році. На той момент у нас не було ані належного досвіду, ані якісної законодавчої бази, яка б втілювала у собі саме демократичні цінності.

Загалом історичний проміжок від 1989 року, коли в Радянському Союзі відбулися вибори народних депутатів СРСР, і до моменту прийняття Конституції України, можна охарактеризувати як зародження концепцій «нового порядку». А от вже з появою Конституції, в котрій було втілено кращі з існуючих на той час ідей провідних вітчизняних правників, політиків-візіонерів, починається перший етап формування української демократії.

Позаяк, виборче законодавство лише почало проходити етап активного реформування, котрий почався з прийняттям Закону УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» у 1989 році, з одного боку вже визнавалися базові принципи виборчого права – загальне, рівне, пряме, на основні таємного голосування, – з іншого боку все ще не вистачало конкретизації практичного аспекту реалізації згаданих принципів, а також власне принципів виборчого процесу. До прикладу, принцип вільних виборів, свобода

агітації, гласність, відкритість, вільне і рівноправне висування кандидатів у виборчому процесі з'явилися уже в Законі 1993 року. Також змінювалися цenzові обмеження, що висувалися до виборців та кандидатів.

Нарешті, з прийняттям Конституції України, з'явився Розділ III, присвячений виборам та референдумам як основним формам безпосередньої демократії. Розділи IV та V конкретизували особливості проведення виборів до Верховної Ради України й виборів Президента України відповідно. До прикладу, віковий ценз для пасивного виборчого права кандидатів у народні депутати було зменшено до 21 року (замість 25 років, передбачених Законом 1993 року).

Конституцією також не передбачалося можливості застосування морального цензу (відображався у вигляді норми про тимчасове зупинення здійснення виборчого права для осіб, які за вироком суду перебували у місцях позбавлення волі), котрий, тим не менш, був присутній навіть у Законі України «Про вибори народних депутатів України» 1997 року – першому постконституційному нормативно-правовому акті, що регулював виборчі правовідносини.

Моральний ценз вдалося прибрати лише у 1998 році після Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/98 від 26.02.1998 року, в якому вказувалося на невідповідність таких обмежень положенням Конституції України як таких, що звужують зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина [1].

Важливість згаданого вище рішення важко переоцінити, адже, крім визнання неконституційним морального цензу, воно усунуло найяскравіші хиби, колізії чинного на той час Закону України «Про вибори народних депутатів України», прийнятого у 1997 році вже на основі Конституції, забезпечивши таким чином появу першого акту виборчого законодавства, який би повною мірою відповідав Конституції. Йдеться, крім іншого, про право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб, а також про тлумачення змісту принципу рівного виборчого права задля його належного втілення у нормах законодавства.

У першому випадку варто згадати про гарантоване статтею 55 Конституції України право громадян на судовий захист, котре явно порушувалося поло-

женнями статті 15 Закону України «Про вибори народних депутатів України» 1997 року, адже ці положення не передбачали можливості громадян оскаржувати до суду рішення, дії чи бездіяльність посадових і службових осіб дільничних, окружних та Центральної виборчої комісії; унеможлилювали оскарження до суду рішення окружної виборчої комісії про визнання народного депутата України обраним чи визнання виборів недійсними (стаття 43 Закону) [1].

У випадку з тлумаченням змісту принципу рівного виборчого права Конституційний Суд відзначив, що положення Закону 1997 року, яким допускалася можливість особи-кандидата балотуватися водночас і по багатомандатному виборчу округу, і в одномандатному, суперечить вказаному принципу. Те ж саме стосується можливості виборців подавати голос за одну й ту ж особу двічі – як за кандидата в окрузі і як за члена виборчого списку партії чи блоку партій.

Сюди ж варто віднести й цілу низку інших пов'язаних питань. До них належать ненадання політичним партіям, що не висунули списки кандидатів у народні депутати України і списки яких не зареєстровані Центральною виборчою комісією по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу, права висувати своїх кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах; встановлення неоднакових темпоральних меж для здійснення тих чи інших дій у виборчому процесі для політичних партій, виборчих блоків та кандидатів у народні депутати, зареєстрованих в одномандатних виборчих округах.

Нарешті, визнана була неконституційною норма статті 27 Закону, котра де-факто гарантувала кандидатам в народні депутати недоторканість під час виборчого процесу.

Фактично вказане рішення окреслило, конкретизувало базис належного регулювання виборчих правовідносин в Україні, який би повноцінно корелював із втіленими в нормах Конституції ідеями. Втім, національне законодавство про вибори і надалі продовжило свій тернистий шлях розвитку в умовах становлення нової української демократії: змінювалися виборчі системи, доповнювався перелік засад виборчого процесу, було виділено етапи власне етапи виборчого процесу, вдосконалювалася система адміністрування виборів тощо.

Нарешті, у 2019 році відбулася кодифікації виборчого законодавства – Виборчий кодекс України об'єднав у собі норми з питань проведення виборів Президента України, народних депутатів України, місцевих виборів, відзначивши при цьому підпорядкованість усіх видів виборів уніфікованим нормам-принципам, відображеним у загальній частині національного виборчого права. Разом з тим, навіть Виборчий кодекс неодноразово й, на жаль, цілком виправдано ставав об'єктом критики правників.

Зрештою, еволюція українського виборчого законодавства продовжується. Але на разі ми вже точно можемо говорити про другий етап становлення нашої державності, розбудови демократичних інститутів громадянського суспільства, пов'язаний із євроінтеграційним цивілістичним курсом розвитку, який яскраво відбитий у Конституції України.

Висновки. Тож відзначимо, що Конституція України у 1996 році відіграла роль дороговказу для зовсім ще молодій незалежній державі, котра боролася з пережитками радянського минулого, і відтоді, повсякчас й у всьому – виступає ціннісним орієнтиром трансформації суспільних відносин у напрямку до непростого процесу демократизації та імплементації європейських цінностей в українську повсякденність.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційного) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26.02.1998 р. № 1-рп/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98>

КОНСТИТУЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Повномасштабна реалізація в державах західної демократії концепцій соціальної держави (Італія, Франція, ФРН) та держави загального добробуту (Велика Британія, Канада, США) привели у другій половині ХХ століття до суттєвого розширення предмета конституційно-правового регулювання за рахунок широкого спектру соціально-економічних відносин та відповідного збагачення змісту конституцій третього покоління порівняно з їхніми попередниками. Цей процес отримав додаткових стимулів в умовах руйнації «соціалістичного табору», коли перехід постсоціалістичних держав від моністичної (однопартійної, неконкурентної) до плюралістичної (багатопартійної, конкурентної) політичної системи супроводжувався переходом від директивно-планової до ринкової економіки. Як наслідок, конституції четвертого покоління, покликані зафіксувати революційні зміни, що відбулися в суспільному ладі «старих» і «нових» демократій, почали ще більше уваги приділяти соціально-економічним питанням, а відтак сприяли появі нового напрямку в конституційно-правовій науці, що отримав назву «конституційна економіка». На сьогодні цей напрямок є одним із тих, що найбільш динамічно розвивається, охоплюючи своєю увагою дедалі ширше коло проблем і продукуючи нові й нові політико-правові концепції.

У середині 1990-х років, на тлі радикальних соціально-економічних перетворень у країнах Східної Європи та прийняття нових конституцій, між так званими «негативними» і «позитивними» конституціоналістами виникла дискусія про роль конституції в процесі економічного переходу.

Представники «негативного» конституціоналізму (Б. Вейнгаст [1], Д. Норт [2] та ін.) стверджували, що конституції, будучи найважливішими елементами механізму встановлення надійних суспільних зобов'язань, надають еконо-

мічним суб'єктам упевненість, необхідну для укладення інвестиційних угод і довгострокових контрактів, що є вкрай важливим для розгортання економічних реформ та їхнього успіху. Адже на такі реформи, як і на будь-яку іншу політичну діяльність держави, впливає фактор часу, тобто наявність суттєвого темпорального проміжку між моментом прийняття політичного рішення про початок реформ та моментом отримання перших позитивних результатів від реалізації прийнятого рішення. Конституція як акт, що характеризується підвищеною стабільністю, дозволяє вирішити цю проблему шляхом посилення стабільності як політичної, так і економічної системи та обмеження дискреційної влади держави.

Натомість «позитивні» конституціоналісти (С. Холмс, Дж. Хеллман та ін.) ставлять питання про те, чи здатна така обмежена державна влада проводити економічні реформи, адже масштабність завдань, пов'язаних з одночасним політичним та економічним переходом, вимагає достатніх можливостей та гнучкості державної влади, аби забезпечити просування іноді непопулярних політичних рішень. Зокрема, Холмс стверджує, що масштабність завдань, пов'язаних з одночасним політичним та економічним переходом, вимагає достатньо можливостей і гнучкості державної влади, аби проштовхнути важкий політичний вибір [3]. У свою чергу, Дж. Хеллман здійснив спробу емпіричної перевірки того, чи здійснили темпи розробки конституції якийсь вплив на процес економічних реформ у 25 постсоціалістичних країнах, і висловив припущення, що відтягування прийняття нових постсоціалістичних конституцій не просувало процес економічного розвитку [4]. Його дослідження не містить доказів того, що постсоціалістичні конституції заважали економічним реформам, натомість вказує на деякі позитивні моменти їх впливу на економічні процеси. Загалом висновки Дж. Хеллмана можна розглядати як попереднє підтвердження аргументів, представлених негативними конституціоналістами.

Іншими словами, перший підхід зводиться до аргументації на користь якомога скорішого прийняття постійної конституції як нормативно-правового базису радикальних політичних та соціально-економічних реформ, тоді як другий – пропонує відкласти процес створення нової конституції до того часу, поки не будуть досягнуті цілі соціально-економічного переходу або,

як альтернативу, пропонує прийняття тимчасових конституцій (так званий «тимчасовий конституціоналізм»).

Вітчизняний досвід є яскравим свідченням переходу від «позитивного» до «негативного» конституціоналізму. У перший період після проголошення незалежності України (серпень 1991 року – червень 1995 року) у вітчизняній конституційно-правовій доктрині на практиці державного будівництва домінував «позитивний» конституціоналізм, що виявлявся спочатку в спробах «адаптування» Конституції Української РСР 1978 року до нових суспільних реалій шляхом масового внесення змін і доповнень до її тексту, а потім, коли обсяг внесених змін перевищив обсяг первинного тексту, – в укладенні Конституційного договору як тимчасового, компромісного документу конституційного характеру, що мав діяти до прийняття нової Конституції.

Варто відзначити, що реформування засад економічної системи в Україні розпочалося ще до проголошення нею незалежності. Так, ще Законом України від 24 жовтня 1990 р. [5] було припинено дію другої глави Конституції УРСР 1978 р. «Економічна система», котра закріплювала, що основу економічної системи України складає соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) та колгоспно-кооперативної, що державна власність – спільне надбання всього радянського народу, основна форма соціалістичної власності, що держава сприяє розвитку колгоспно-кооперативної власності та її зближенню з державною. Цим самим Законом було припинено дію глави 16 названої Конституції «Державний план економічного й соціального розвитку України» та глава 17 «Державний бюджет України». Після проголошення незалежності України демонтаж соціалістичної економічної системи було продовжено. Так, Законом від 19 червня 1992 р. [6] була виключена ст. 59 Конституції УРСР, яка встановлювала, що громадяни зобов'язані берегти і зміцнювати соціалістичну власність, боротися з розкраданням державного і громадського майна, бережно ставитися до народного добра. Однак, швидко змінюючи Основний Закон радянської доби, Верховна Рада України XII скликання внаслідок низки причин, в основному через істотні відмінності щодо ключових питань державного будівництва та суспільного ладу, виявилася неспроможною прийняти нову Конституцію України.

Водночас із цим назрівала криза влади, котра завершилася достроковими виборами парламенту і глави держави (відповідно, в березні та червні 1994 р.).

У цей час отримала бурхливий розвиток ідея прийняття «малої конституції», тобто конституційного акта, який би регулював, за зразком Польщі, тільки засади організації державної влади та місцевого самоврядування й не зачіпав питання економічної та соціальної підсистем суспільного ладу. Ця ідея була реалізована у вигляді Конституційного Договору від 8 червня 1995 р. [7], де регулювання питань економічного ладу обмежувалося визнанням принципу економічної багатоманітності (ст. 5). Підписання Конституційного Договору дозволило зняти соціально-політичну напругу в суспільстві, більш ефективно взаємодіяти владним структурам, однак не створювало нормативно-правового підґрунтя для подальшого розвитку економічних відносин.

За період президентства Л. Кравчука (1991-1994 рр.) Україна втратила 45,6% ВВП 1990 р. [8, с. 46]. У найдраматичнішому 1993 р. середньомісячний прибуток на душу населення в Україні складав еквівалент 15 доларів США. Втім з прийняттям у червні 1996 р. Конституції України темпи падіння економіки уповільнилися й розпочався етап стабілізації. З цією тезою, звісно, можна сперечатися, але статистичні дані свідчать на її користь. Так, якщо в 1995 р. падіння показників промислового виробництва склало 11,5 %, то в 1996 р. – 5,1 % [9, с. ???], якщо рівень інфляції в 1994 р. становив 401 %, у 1995 р. – 281,7%, то в 1996 р. – 39,7%, а в 1997 р. – взагалі лише 2% [10, с. 136]. На виконання вимог ст. 99 Конституції України у вересні 1996 р. була запроваджена національна грошова одиниця – гривня, що сприяло стабілізації фінансової системи і зміцненню економічного суверенітету нашої держави.

Наведені вище емпіричні дані дають підстави для уточнення висновку Дж. Хеллмана: мало того що відтягування моменту прийняття нової, постсоціалістичної конституції не просувало процес економічного розвитку країни, а прийняття такої конституції не заважало економічним реформам, – новий Основний Закон, хоч і прийнятий із суттєвим запізненням, мав безпосередній позитивний вплив на результативність цих реформ, створюючи ціннісно-орієнтаційний та інституційно-функціональний базис для відповідних структурних і галузевих змін, що виявилось в зростанні макроекономічних показників. У цілому політико-правовий досвід України свідчить на користь

«негативних» конституціоналістів: запізнення з прийняттям Конституції призводить до відставання у здійсненні економічних перетворень, а відтак – до відставання в економічному розвитку держави, що перебуває на стадії соціально-економічного та громадсько-політичного транзиту.

Список використаних джерел:

1. Weingast B. Constitutions as governance structures: The political foundations of secure markets. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1993. Vol. 149. P. 286–311.
2. North D. C. *Institutions, institutional change and economic performance*. New York: Cambridge University Press, 1990.
3. Holmes S. Conceptions of democracy in the draft constitutions of post-communist countries. *Markets, states and democracy. The political economy of post-communist transformation* / ed. B. Crawford. Boulder: Westview Press, 1995. P. 71–81
4. Hellman J. S. Constitutions and economic reform in post-communist countries. *The rule of law and economic reform in Russia* / eds. K. Pistor, J. D. Sachs. Boulder: Westview Press, 1997. P. 55–78.
5. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 24.10.1990 № 404-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 45. Ст. 606.
6. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 19.06.1992 № 2480-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 514.
7. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.
8. Мельник Т.О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8 (134). С. 42-49.
9. Левицька Н.М. Історія України. Україна в світі: історія і сучас-

ність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2010. 418 с.

10. Дедекаєв В. Економіка України в першому десятиріччі незалежності. *Фінансове право*. 2016. № 8. С. 135-137.

Тарас Пшеничний,
доктор історичних наук,
історичний факультет
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В НАРАТИВІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Впродовж ХХ ст. Українська греко-католицька церква завжди перебувала в центрі складних політичних трансформацій, що були викликані обставинами часу. Її авторитет та суспільна значущість ніким не піддавалася під сумнів, навіть в радянську добу. Завдяки вмінню консолідуватися навколо життєдайних ідей її єпископат, духовенство та монашество зуміло перетворити церкву в національну інституцію та промоутера національного відродження. Ідеї, які вкладалися в основу її харитативної діяльності передбачали виховання нової генерації, що буде здатна працювати над втіленням найзаповітнішої мрії українського народу – над побудовою Української держави. Власне її пошуком та навчанням займався глава УГКЦ митрополит Андрей Шептицький. Вбачаючи у ній рушія змін він писав: «Треба нам щиро працювати й над молоддю, яку нам світ видирає з рук» [2, с. 160].

В українській та зарубіжній історіографії діяльність УГКЦ та постать її Глави привертала і продовжує привертати увагу. Над їхньою діяльністю, над їхніми пастирськими листами та посланнями рефлексують історики, юристи, філософи, економісти. Це не просто тексти морально-богословського характеру відірвані від реалій життя. Навпаки, через них єпископат і, зокрема, митрополит, намагалися промовити до найширших верств населення з метою пробути у них відповідальність за творення майбутнього. Особливо гостро це простежується в інтелектуальній спадщині митрополита Андрея Шептицького. У своїй Великодній проповіді за 1938 р. митрополит наголошував: «Бажаю... щоб Ваша праця була корисна для ближніх, для Батьківщини, щоб Ви не були як ті слимаки, що замкнені в собі Учіться жертвовної праці ... » [2, с. 44].

Проте, суспільно-політичні процеси першої половини ХХ ст., які відбувалися в Галичині, як і, зрештою, на усіх українських землях, сформували в митрополита чіткі політичні ідеї. Він добре орієнтуючись у діяльності різних

політичних партій, які діяли в регіоні, та практично завжди перебував у робочих відносинах з їхніми лідерами. Власне, усе політичне життя тієї ж Галичини крутилося навколо його особи. Однак, слід відзначити, що далеко не все в його організації йому імпонувало. Політичні амбіції навколо ідеї Української держави часто викликали у нього несприйняття та нерозуміння. Пастирське послання до духовенства та народу «Наша державність» (Львів, 1941 р.) є переконливим свідченням тому. У ньому він задавався фундаментальним питанням: «Як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожную національну справу?! Як пояснити психіку таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руїнний характер?» [4, с. 204].

Події початку Другої Світової війни, зокрема 1940 – 1941 рр., коли духовенство Української греко-католицької церкви особливо активно почало включатися у політичне життя Галичини, митрополит також не залишався осторонь. Така його поведінка не була аномальною, як для самої УГКЦ, так і загалом для Католицької Церкви. Опираючись на соціальне вчення останньої, він пристосував його до українських реалій [3, с. 37].

Ідея Української держави для Глави УГКЦ не була аморфною чи недосяжною. Спілкуючись з українськими політичними лідерами він неодноразово наголошував, що у змаганнях за державу необхідно покладатися на власні сили та жертвну працю. У пастирському посланні від грудня 1941 р. «Як будувати Рідну Хату...», А. Шептицький презентував власний план побудови своєї «Хати-Батьківщини». Її стовпами, на його думку, є родина (сім'я), суспільні об'єднання (спільноти, товариства, організації тощо), політична влада, Церква. Проте, лише самі по собі вони не встоять і не дадуть міцності «хаті», якщо не будуть між собою зв'язані, зазначається в посланні. Батьківщина могутньою та монолітною буде тоді, «... коли не буде зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом» [1, с. 3]. Проте, засадничим фактором на шляху до створення держави, на думку митрополита, є єдність народу: «Якщо хочемо всенаціональної Хати, бажанням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися у справах, і ті справи мусять вести до єдності. До єдності в усіх напрямках...» [1, с. 19].

Таким чином, в силу різних об'єктивних обставин митрополит Андрей Шептицький був включений у перебіг політичних процесів, які вирували в Галичині у першій половині ХХ ст. Попри те, що він ніколи не позиціонував себе як політик, він приділяв багато уваги саме політичному життю регіону. Опираючись на соціальне вчення Католицької Церкви, він зумів пристосува-

ти до нього українські реалії. Найвищим благом українського суспільства, до якого воно повинно прагнути, був переконаний Глава УГКЦ, є консолідована праця над спільним благом для усього українського народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрей Шептицьки. Як будувати Рідну Хату. Львів, 2003. 29 с.
2. Андрей Шептицький. До вас моє слово (150 цитат митрополита. До 125-ліття від дня народження) / Гол. ред. В. Ільченко. – К. 2015. – 208 с.
3. Івасюк В. Слуга Божий Андрей: «Наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина» // Матеріали науково-практичної конференції «Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль» (Тлумач, 9 серпня 2015 р.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 92 с.
4. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Томі. Торонто. 1965. 277 с.

Олександр Радченко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
міжнародного права факультету № 4
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ СВІТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

В епоху Середньовіччя церква і держава склали по суті єдину соціальну конструкцію. Подекуди церкві навіть вдавалося домінувати у суспільно-політичному житті держави.

Діяльність церкви не завжди була спрямована на розвиток суспільства і держави. Часто вона обмежувалася інтересами самої церкви, зокрема ідеологічно-догматичними, владними та матеріально-фінансовими. Можна згадати жорстка, навіть жорстока протидія церкви науковим відкриттям чи полювання на людей, яких церква проголосила еретиками та відьмами (чаклунами). Ще одним прикладом неконструктивної позиції церкви у цей період може слугувати продаж (видача) ідульгенцій (лат. *indulgentia*, від *indulgeo* — дозволяю, у римо-католицькій церкві) – відпущення тимчасових покарань Церквою за гріхи, які були раніше прощені Богом в таїнстві примирення (Сповіді)) [1].

Проте, згодом їх дороги почали розходитися, хоча до повного і остаточного розриву справа так і не дійшла. Відправною точкою у цьому процесі можна вважати запровадження у стосунки церкви і держави принципу світської держави, коли церква відокремлена від держави, а школа від церкви. Принцип світськості передбачає відокремлення держави від релігійних догм, але не означає видалення релігії з суспільного життя. Світська держава – держава, яка з'явилася у результаті відокремлення церкви, яка регулюється на основі громадянських, а не релігійних норм; рішення державних органів не можуть мати релігійне обґрунтування [2, с. 93]. Як виняток, у світі збереглися держави, які можуть слугувати прикладом єдності церкви і держави. Це Ватикан, де-факто Ісламська Республік Іран та деякі інші близькосхідні арабські монархії. Навіть у такій, здавалося цілковито світській державі, як Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії, протягом майже п'яти століть главою Англійської церкви формально визнається британський монарх – король або королева – який знаходиться на престолі.

Світськість, проте, не відмінила присутності релігії в суспільному просторі, вона, скоріше, змінила природу цієї присутності. З появою феномену світськості релігія перестала бути інституцією, що пов'язана з державою, та втратила свою колишню соціальну обов'язковість, свій колишній статус останньої моральної інстанції [3, с. 233].

В Україні відносини церкви і держави набули нового імпульсу після проголошення незалежності у 1991 році. Складність цих відносин полягала не стільки у ставленні держави до церкви чи навпаки, скільки конфліктованістю власне міжцерковних (міжконфесійних) відносин. Процеси поновлення діяльності окремих, заборонених, розпущених чи знищених у радянський період історії України церков, наприклад Української греко-католицької церкви, знову оголили глибинні проблеми міжконфесійного миру в нашій державі. Кожна з наявних церков у різні періоди намагалася схилити на свій бік, завоювати чи навіть купити прихильність представників чинної на той час влади. Таким чином, відбувалося певне втручання церкви у державні справи і навпаки.

Зміст взаємин сучасних держав з церквою визначаються конституційним принципом світської держави. Так, у ст. 2 Конституції Турецької Республіки

1982 року прямо закріплено принцип світської держави: «Республіка Туреччина - демократична, світська і соціальна держава, засноване на нормах права; спирається на концепцію громадського спокою, національної солідарності та справедливості; поважає права людини, вірне націоналізму Ататюрка і засноване на головних принципах, викладених в преамбулі» [4]. Аналогічна за змістом норма міститься і в ст. 1 чинної Конституції Французької Республіки 1958 року: «Франція є неподільною, світською, соціальною, демократичною Республікою» [5].

З прийняттям 28 червня 1996 року нової Конституції України в Україні стартував новий етап упорядкування державно-владних відносин. Вперше на найвищому рівні Верховна Рада України більш чітко окреслила правову основу для налагодження співпраці між державою і церквою. Але зробила це дещо своєрідно. Законодавець не став згадувати безпосередньо в положеннях Основного Закону термін «світська держава», як це зробили в Туреччині, Франції та деякі інших європейських і не тільки європейських країнах, а пішов іншим шляхом. Він розкрив основний зміст вищезазначеної правової дефініції у ст. 35 Конституції України, яка, нагадаємо, структурно знаходиться у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а не розділі I «Загальні засади», у якому закріплено переважну більшість засад конституційного ладу України. У ній, зокрема, зазначається: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [6]. Таким чином, законодавець досить чітко, хоча, на нашу думку, і не повністю, розкрив зміст цього принципу, при цьому безпосередньо його не називаючи.

Такий підхід законодавця до питання закріплення принципу світської держави в основному законі наштовхує на деякі висновки.

Світскість держави ототожнюється, насамперед, з нейтральністю як єдиною моделлю її поведінки у стосунках з церквою. Вона має бути абсолютним імперативом у діяльності держави у різних сферах суспільних відносин: релігійній, культурній, освітній, соціальній тощо.

Натомість, відсутність прямої вказівки у Конституції України на принцип світської держави, на нашу думку, залишила певне поле для маневру держави у сфері релігійних відносин, зокрема стосовно організації та правового за-

безпечення державно-церковного співробітництва. Фактично мова йде про «м'який» варіант нейтральності держави у такій суспільно чутливій сфері як свобода совісті. Він передбачає право держави регулювати відносини не тільки між державою і церквою, а й певним чином, за допомогою окремих інструментів нормативно-правової регламентації впливати на стан міжконфесійних відносин в Україні. Юридичним обмежувачем ролі держави, у цьому випадку, виступають норми ст. 35 Конституції України, згідно з якими церква відокремлена від держави, а школа від церкви.

Решта аспектів принципу світскості у взаєминах церкви і держави регламентуються вже на законодавчому рівні. Так, центральне місце посідає Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», який було прийнято ще далекого 1991 року. Ключовою у ньому, на нашу думку, є ст. 5, у якій, зокрема, проголошується: «В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України. Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Релігійні організації не виконують державних функцій» [7]. Таким чином, наша держава, хоч і своєрідно, але врешті-решт конституювала принцип світської держави та водночас визначила фундаментальну засаду співіснування держави і церкви в Україні у довгостроковій перспективі.

Можемо припустити, що у майбутньому в умовах подальшої еволюції відносин між державою і церквою, виникне обґрунтована потреба у конституційному закріпленні принципу світської держави. Тоді, в рамках конституційного процесу, буде доцільно розглянути питання про безпосереднє включення до тексту Основного Закону, а точніше до його ст. 1, відповідного положення, виклавши останню в наступній редакції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова, світська держава».

Список використаних джерел:

1.Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980).
URL : <http://sum.in.ua/s/indulghencija>

2.Мельниченко Н.О. Співвідношення принципу світскості освіти та пра-

ва на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн - членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін та ін. ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 92 - 98.*

3.Боберо Ж. Світскість: французька винятковість чи соціальна цінність. *Дух і літера*. № 13-14. С. 227-235. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4484/Bobero_svit%C2%B7s%27kist%27_frantsuz%27ka_vnyatkovist%27.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4.Конституция Турецкой Республики от 1983 г. URL : <https://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turciya-konstituciya>

5.Конституция Французской Республики от 1958 г. URL : https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf

6.Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ (із змін.). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

Ремінська Ю . Ю.

PhD in Law, Верховна Рада України

ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ РОЗРОБЦІ ЗАКОНІВ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сучасна юридична наука в останні роки приділяє підвищену увагу розробці і дослідженню питання удосконалення якості змістовного аспекту законотворчої діяльності. Одним зі шляхів такого удосконалення постає аналіз та вивчення проблем дотримання національним законодавцем окремих вимог принципу верховенства права, що покликаний забезпечувати пріоритет захисту прав і свобод людини, їхню стабільність. Адже, як демонструє наявна

на сьогодні практика відправлення конституційного правосуддя, саме недотримання засадничих ідей верховенства права виступає головною мотивацією для перевірки органом конституційного контролю нормативно-правового акту (окремого його положення) на відповідність його приписам основного закону держави.

Загальновизнаним є факт «доктринальної проблемності» розуміння суті верховенства права, тобто того, що він собою уявляє і з яких елементів формується його зміст. Проте, така наукова невизначеність аж ніяк не означає, що вказаний принцип є абстрактним. Навпаки, це підтверджує його багатоаспектність, яка як у науково-теоретичному, так і практичному планах підсилюється й вироблена судовою практикою доктриною. Вплив конституційно-правової доктрини поширюється не тільки на субстантивний розвиток законодавства, а й на правову систему в цілому, тобто на право, правосвідомість, правову культуру, правореалізацію.

Ураховуючи доволі стислий об'єм пропонованого дослідження, нижче викладені лише деякі загальні положення щодо необхідності обґрунтування врахування вимог верховенства права при розробці проектів законів. Серед них доцільно виокремити наступні правові позиції європейських органів конституційної юстиції.

1. Принцип верховенства права, закріплений у більшості конституцій країн Європи, є універсальним. Адже будь-яка національна правова система заснована на цьому конституційному принципі, який у своєму змісті об'єднує низку взаємопов'язаних між собою імперативів. У цілому, суть цієї засади полягає у тому, що всі державні органи повинні діяти на основі та відповідно до закону, щоб бути здатними реально гарантувати права і свободи людини. Відтак, обов'язок дотримання цього засадничого положення покладається на органи державної влади як у процесі прийняття закону, так і у процесі його застосування.

2. Слід констатувати, що принцип верховенства права передбачає різні вимоги до змістовного аспекту законотворчого процесу, включаючи, зокрема, наступне: законодавець повинен приймати правові акти без перевищення меж своїх повноважень; правове регулювання, запропоноване в законах та інших правових актах, має бути чітким, зрозумілим, послідовним і гаранту-

вати забезпечення рівності усіх осіб перед законом; повинна бути забезпечена послідовність і внутрішня гармонія правової системи; правове регулювання має бути чітким і когерентним; правові норми повинні бути сформульовані точно і не містити двозначностей; правові акти не можуть містити положень, що одночасно регулюють одні й ті ж суспільні відносини різним чином.

3. Тлумачення принципу верховенства права (у системному зв'язку з низкою положень конституції) у переважній більшості випадків відбувається у прив'язці до категорії правової визначеності норм закону.

Вимога правової визначеності означає, що громадяни країни повинні бути впевнені в незмінності правового регулювання, яке вже закріплене у законодавстві. Іншими словами, громадяни не повинні постійно турбуватися про мінливий характер і негативні наслідки дії прийнятих нормативних актів, які порушують і ставлять під загрозу систему, встановлену попереднім законодавством.

4. Невід'ємною умовою дотримання законодавцем принципу правової визначеності як одного із елементів верховенства права є вимога забезпечення законних очікувань особи. Захист законних очікувань, а також правова визначеність і правова безпека передбачають обов'язок держави захищати права людей, поважати законні інтереси та законні очікування і виконувати будь-які зобов'язання, взяті на себе перед особою. Особи мають право розумно очікувати, що вони зможуть реально реалізувати свої права, набуті відповідно до чинних законів або інших правових актів, що не суперечать конституції.

Згідно з конституцією, у відносинах з державою охороні та захисту підлягають тільки ті очікування людини, які випливають із самої конституції або з законів та інших правових актів, які їй не суперечать.

5. Не усі права і свободи людини є абсолютними, а отже вони можуть бути обмеженими. Будь-яке обмеження прав і свобод людини повинно бути встановлене законом і мати легітимну мету, зокрема, в частині забезпечення суспільного добробуту. Легітимність мети запровадження обмеження у реалізації того чи іншого права або свободи визначається за допомогою тлумачення принципу пропорційності. Відповідно до нього заходи, встановлені правовими актами та введення їх у дію, повинні узгоджуватися із переслідуваною

метою, а права і свободи людини не можуть бути обмежені більше, ніж це необхідно для досягнення законної, універсально значущої і конституційно виправданої мети. Наприклад, при оцінці пропорційності обмеження права на компенсацію втрат, пов'язаних із націоналізацією приватної власності, слід враховувати, чи був прийнятий закон (окреме його положення) у складних для держави економічних умовах, і чи було його прийняття одним із заходів виходу з кризи. Таким чином, конституційність закону (окремого його положення) повинна бути перевірена саме у рамках заходів, спрямованих на подолання економічної кризи.

6. Вимога конституційного принципу пропорційності не обмежувати права і свободи людини більше, ніж це необхідно для досягнення законних цілей, важливих для суспільства, серед іншого, обумовлює обов'язок законодавчого органу дотримуватися і слідувати вимозі встановити правове регулювання, яке створить передумови для достатньої індивідуалізації обмежень прав і свобод людини. Правове регулювання, що обмежує права і свободи людини, як це передбачено законом, має бути таким, щоб створювати передумови для оцінки, наскільки це можливо, індивідуального положення кожної особи.

7. Практика органів конституційного контролю в частині перевірки конституційності закону (окремого його положення), яким було запроваджено певні обмеження прав і свобод людини, дозволила сформулювати однозначну вимогу до законодавця, а саме: чи міг законодавець обрати рішення щодо встановлення обмеження, яке було б більш м'яке по відношенню до основних прав і свобод людини; і яку користь (у широкому сенсі) суспільство отримує від обмеження основних прав і свобод, встановлених оспорюваним законодавчим актом (окремим його положенням), і чи перевищує вона шкоду, що наноситься правам і свободам людини при застосуванні такого обмеження.

Верховенство права є найбільш значним і впливовим досягненням як теорії права, так і галузевих юридичних наук і практик. І сенс, і структура основних законів демократичних держав втілюють цей принцип. Верховенство права – це основна концепція, на якій будується і діє структура політичної і правової системи у будь-якій країні. Статті європейських конституцій недвозначно проголошують правову державу як прояв верховенства права. Суть цього принципу відображено в широко поширеному уявленні про те,

що всі люди – ті, хто наділений владними повноваженнями, і ті, хто дотримується результатів реалізації таких повноважень, – є рівними перед законом. Відтак, доктрина верховенства права, роками напрацьована та удосконалена конституційними судами, не існує у єдиному об'єктивованому вигляді. Вона не набуває властивостей джерела права у його формальному розумінні. Однак, з наукової та правозастосовної аспектів, така доктрина є джерелом права у його матеріальному сенсі, адже вона здатна активно здійснювати регулюючий вплив на суспільні відносини (у тому числі, шляхом її урахування під час законопроектної роботи).

Володимир Розвадовський
*доцент, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного
права навчально-наукового юридич-
ного інституту Прикарпатського на-
ціонального університету імені
Василя Стефаника*

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ Й СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Протягом 35 років мільйони співвітчизників відчують негативний вплив найнебезпечнішої техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. Ця подія спричинила загибелі людей та знищенню багатьох видів як рослин так і тварин. Прикрим є той факт, щ населення України продовжує хворіти на тяжкі і невиліковні слабості, а це потребує значних коштів, як власних так і державних. Фактично, це змінило життя цілого покоління як в Україні так і прилеглих державах.

На законодавчому рівні ця трагедія знайшла своє відображення у статті 16 Конституції України, якою передбачено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання

наслідків Чорнобильської катастрофи планетарного масштабу, генофонду українського народу є обов'язком держави»[1].

Одночасно варто відмітити, що Основним законом держави «людину її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»[1]. За таких обставин, держава виступає головним гарантом соціального захисту людини та громадянина які постраждали від Чорнобильського лиха.

Після судової реформи 02.06.2016 року стаття 55 Конституції України доповнено частиною третьою, якою «кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку визначеного законом» [1].

З 1991 року, правовою основою згаданої катастрофи став Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», що визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення[2].

Незважаючи на законодавче врегулювання соціального захисту учасників Чорнобильської катастрофи, у процесі застосування нормативно-правових актів, протягом 35 років продовжують мати місце проблеми та неузгодженості, що засвідчують окремі рішення Конституційного Суду України.

З позиції науковців-конституціоналістів наявність національного законодавства це лише перший крок, а наступним є відпрацьоване процесуальне право. Тільки при такому комплексі процесуальна норма права матеріалізується щодо надання пільг, компенсацій і соціальних гарантій учасникам Чорнобильської трагедії.

По матеріалах парламентських слухань (2008 р.) впливає, що вимоги частини правових актів ігноруються урядом, часто мають факти підміни

правових понять та ущемлення прав і свобод постраждалих громадян України[3с.250]. Так, законами України про Державний бюджет України на 2006-2007 роки зупинялись дії окремих статей закону, а розміри компенсаційних виплат та допомог встановлювалась урядовими актами, що суперечить принципу верховенства права. І тільки завдяки конституційному контролю та правовій позиції конституційної юстиції відновлювались порушені урядом права пільгових категорій базового закону. Для прикладу. Конституційний Суд України своїм рішенням від 9 липня 2007 року визнав неконституційним зупинення урядом норм, що призвело до масових звернення громадян до судів з позовами про здійснення виплат у розмірах визначених законом, у тому числі за попередні роки. [4].

Наступним прикладом правової позиції Суду є рішення № 6-р/2018 від 17 липня 2018 року. По даному рішенням Конституційний Суд України визнав неконституційними скасування та обмеження пільг постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи та відновив відповідні соціальні гарантії. Передбачені зміни до Закону «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ, що стосувались обмеження або скасування пільг, компенсацій і гарантій, звужували права цієї категорії громадян, призвели б до зниження рівня їх соцабезпечення і прямо суперечили Конституції України[5].

Через щорічне порушення урядом соціального законодавства учасникам, особливо інвалідам Чорнобильської катастрофи приходиться звертатись до різних державних інстанцій за захистом порушених прав і свобод в тому числі і до інституту конституційної скарги. Так, 7 квітня 2021 року Конституційним Судом України було ухвалено рішення у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо конституційності підпункту 13 пункту 4 розділу І закону «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. Заявники, постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та отримують державні пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва або захворювання, спричиненого Чорнобильською катастрофою[6].

У мотивувальній частині рішення, заявники стверджували про «порушення їх конституційного права, визначеного статтею 50 Конституції Укра-

їни на охорону їх життя і здоров'я. Оскільки відповідно до статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди», а також про порушення передбаченого статтею 56 Конституції України права «на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

На думку Заявників, «справедливий перерахунок отриманих ліквідаторами заробітних плат в відповідності з фактичними обставинами виконуваних ними робіт по ліквідації Чорнобильської катастрофи не проведено станом і на сьогодні, то зменшення визнаного державою мінімуму розміру пенсій інвалідам ЧАЕС, розрахований з мінімального розміру компенсацій втраченої працездатності, є прямим порушенням вимог статті 56 Конституції України».

Конституційний Суд визнав такою, що не відповідає приписам статей 3, 8, 16, 22, 50 Конституції, частину третю статті 54 закону 796–XII у редакції закону № 76–VIII щодо уповноваження парламентом уряду визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи. Суд, здійснивши порівняльний аналіз частини четвертої статті 54 закону № 796–XII у редакції закону № 230/96–ВР та пунктів 11, 12 Порядку обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затвердженого постановою уряду «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 листопада 2011 року № 1210 зі змінами, дійшов висновку, що уряд визначив істотно менші мінімальні розміри державної пенсії особам, на яких поширюється дія статті 54 закону № 796–XII, ніж їх було гарантовано на законодавчому рівні частиною четвертою цієї статті закону № 796–XII у редакції закону № 230/96–ВР.

У Конституційному Суді також зазначили, що держава може змінювати законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, але в разі зміни такого регулювання вона не повинна вдаватися до обмежень, що порушують сутність їх індивідуальних прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережено.

Суд також уточнив, що соціальні зобов'язання держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава у свій час зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи, не мають залежати від фінансових можливостей держави та її економічного становища. Тому соціальні гарантії, зокрема й мінімальний рівень соціального захисту для цієї категорії осіб, має встановлювати законодавець. [6]

Отже. Позиція Конституційного Суду України, щодо захисту прав громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи є на сьогоднішній день виваженою, важливою, реальною і такою, що не дозволяє урядові порушувати соціальний захист прав й свобод цих осіб.

Список використаних джерел:

1. Конституція України; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 797-ХІІ від 28.02.91; Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 16, с. 200.
3. Парламенські слухання на тему: «Про стан, заходи і перспективи подолання наслідків Чорнобильської катастрофи», Парламенське видавництво; К.; № 26, 2008; с. 250.
4. Рішення Конституційного Суду України N 6-рп/2007 URL.; <https://kodeksy.com.ua › norm akt › 6-09.07.2007.htm>
5. *Рішення від 17.07.2018 № 6-р/2018. ... м. Київ 17 липня 2018 року № 6-р/2018. Справа № 1-11/2018(3830/15) .*
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року N 76-VIII;

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ, КЕРІВНИЦТВА ЗЛОЧИННОЮ СПІЛЬНОТОЮ ЧИ ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ, А ТАКОЖ УЧАСТІ У НІЙ

Без сумніву, організована кримінальна протиправність негативно впливає на криміногенну обстановку в нашій державі, оскільки механізм учинення зазначеного різновиду кримінальних правопорушень характеризується особливою суспільною небезпекою, нерідко супроводжується зухвалістю та жорстокістю. До того ж вказаним протиправним діянням притаманний чіткий розподіл обов'язків між учасниками злочинних спільнот, наявність суворої ієрархії в її суб'єктному складі. Вказані обставини вказують як на специфіку механізму вчинення кримінальних правопорушень, учинених злочинною спільнотою, так і на складність криміналістичної діяльності – діяльності з їх виявлення, розкриття та розслідування.

При цьому вбачаємо за необхідне наголосити на тому, що чимало епізодів протиправної діяльності злочинних спільнот чи злочинних організацій залишається невиявленими, що вказує на їх латентний характер. Окрім того, виникають труднощі й при здійсненні досудового розслідування окресленої категорії злочинів. Передусім, мова йде про те, що не завжди вдається встановити всіх учасників злочинного утворення, визначити й доказати їх роль як у цій спільноті (організації), так і механізмі вчинення конкретного злочину (їх сукупності), попередити та подолати протидію розслідуванню цих кримінальних правопорушень, тощо. Саме тому існує нагальна потреба в оптимізації діяльності правоохоронних і судових органів у боротьбі зі злочинністю злочинних спільнот. Одним із способів вказаної оптимізації є забезпечення працівників правоохоронних органів криміналістичними рекомендаціями щодо планування, організації та ефективного здійснення розслідування як групи кримінальних правопорушень, учинених злочинною спільнотою, так і

окремих їх видів, зокрема створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній.

Криміналістика, будучи прикладною наукою, в прямому значенні слова «озброює» правоохоронцями необхідними знаннями та навиками для ефективного розслідування окремих різновидів кримінальних правопорушень з урахуванням специфічності механізму їх вчинення, так і ситуативності досудового розслідування. Мова йде про криміналістичні методики. Як відомо, найбільш цінними в практичному значенні є видові та підвидові окремі методики розслідування кримінальних правопорушень. Указане в чергове підкреслює важливість і перспективність побудови такої видової окремої криміналістичної методики як методики розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній.

Також аргументами на користь існування потреби у формуванні методики розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній є «еволюція» (видозмінення) способів учинення досліджуваної категорії злочинів; збільшення випадків скоєння кримінальних правопорушень злочинними спільнотами чи злочинними організаціями; зміна як кримінального законодавства в частині визначення складів злочинів, учинених злочинною спільнотою, так і регулярне оновлення кримінального процесуального законодавства.

Аналіз статистичної звітності Офісу Генерального прокурора про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування вказує на зростання питомої ваги вчинення злочинів, передбачених ст. 255 КК України в структурі злочинів проти громадської безпеки. Зокрема, в 2013 році було вчинено 7772 злочини проти громадської безпеки, з яких злочинів, передбачених ст. 255 КК України, – 8 (з них у 5 кримінальних провадженнях було вручено повідомлення про підозру); у 2014 році відповідно 11947 і 5 (1); у 2015 році – 11699 і 18 (10); у 2016 році – 10903 і 33 (11); у 2017 році – 11773 і 88 (42); у 2018 році – 10711 і 84 (14); у 2019 році – 10313 і 68 (27). При цьому у 2020 році серед 7901 злочинів проти громадської безпеки було зареєстровано 92 злочини, передбачені ст. 255 КК України в новій редакції від 04.06.2020, з яких у 42 кримінальних провадженнях було вручено повідомлення про підозру, а в січні–грудні 2021 року – відповідно 2881 і 70 (23) [1].

Вказана вище ситуація безперечно негативно впливає на стан кримінальної протиправності в Україні, так і на розвиток усіх сфер суспільного життя. Як цілком слушно зазначається у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою», забезпечення політичної та економічної стабільності в Україні вимагає суттєвих змін у правоохоронній політиці держави щодо боротьби з організованою злочинністю, яка стала однією із суттєвих загроз охоронюваним державою правам та інтересам громадян, сталому розвитку суспільства, а також національній і публічній безпеці України. Більше того, вірно відзначається, що організована злочинність, а також особи, які здійснюють її організацію та керівництво – «злочинці у законі», формують в Україні типове для держав колишнього СРСР злочинне середовище. Воно характеризується наявністю жорсткого кодексу поведінки, сталих кримінальних традицій, високим рівнем організованості, ієрархічності, закритості і конспіративності [2].

У зв'язку з цим з метою вдосконалення діяльності правоохоронних органів, спрямованої на своєчасне виявлення, ефективне розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинною спільнотою, законодавець прийняв рішення про необхідність внесення змін до чинного кримінального законодавства. Зокрема, 04.06.2020 було прийнято закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою», яким було запропоновано нову редакцію статті 255 «Створення злочинної організації» Кримінального кодексу України (далі КК України), що покликана вдосконалити механізм притягнення осіб до кримінальної відповідальності за даною статтею [2; 3; 4]. А саме, було запропоновано змінити найменування ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» [3; 4]. При цьому вказаний різновид кримінальних правопорушень може здійснюватися шляхом «створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами; участі у злочинній організації; вчинення дій, передбачених частинами першою або другою ст. 255 КК України, вчинені службовою особою з використанням службового становища; створення злочинної спільноти, тобто об'єднання двох чи

більше злочинних організацій, керівництво такою спільнотою; вчинення дій, передбачених частинами першою, другою або четвертою ст. 255 КК України, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» [4].

Отже, станом на сьогоднішній день з урахуванням вищенаведених факторів відсутні будь-які криміналістичні рекомендації стосовно розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній, що вказує на нагальність, необхідність, а значить і перспективність формування методики розслідування вказаного різновиду злочинів.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 02.12.2019. *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: закон України від 04.06.2020 № 671–ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 42. Ст. 343.

4. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341–ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України як Основний Закон держави складає основу всієї національної правової системи, виступаючи юридичною базою для розвитку всього українського законодавства. Найвища юридична сила Конституції України проявляється в тому, що її норми мають пріоритет, тобто верховенство перед нормами інших законів, а тим більше перед актами виконавчої влади та іншими нормативними актами, що діють на території України. Конституційно-правові норми мають посилену стабільність, особливо охороняються державою, істотно впливають на суспільні відносини, закріплюють найважливіші політико-правові цінності, апробовані досвідом світового конституціоналізму, є внутрішньо скоординованими й утворюють цілісну, єдину систему. Основне призначення Конституції полягає в урегульовуванні поведінки учасників конституційно-правових відносин, а це може відбутися за умови наявності відповідного механізму її реалізації [6, с. 191].

Під реалізацією норм права в юридичній літературі розуміють фактичне здійснення правових приписів у поведінці, діяльності (бездіяльності) суб'єктів права [5, с.138].

Механізм реалізації конституційних норм - це сукупність правових і інституційних елементів, за допомогою яких на практиці забезпечується втілення конституційних приписів [2]. Важливим елементом реалізації є саме державні органи влади, що забезпечують дотримання і фактично є суб'єктами реалізації конституційних приписів.

Сьогодні в Україні досить актуальною є проблема ефективного використання потенціалу Конституції для процесу державотворення, реалізація її приписів у суспільне життя, визначення факторів, які негативно впливають на реалізацію конституційних норм [4, с. 237]. Конституційні норми реалізуються в Основному Законі переважно у вигляді норм і є нормами узагальне-

ного порядку. Вони детально описані в галузевому законодавстві, саме це дає змогу створити ефективний механізм реалізації функцій держави, захисту відповідних прав людини і громадянина.

Сама реалізація Конституції є наслідком реалізації всіх конституційних норм, але для того, щоб перейти до такого стану слід враховувати особливості як механізму реалізації конституційно-правової норми, так і механізму реалізації Конституції. Конституція є не лише важливим юридичним, а й політичним документом. Насправді можна бачити розвиток обох підходів до реалізації та використання положень Конституції України: як норми чинного права, і як сукупності її принципів, цінностей та інститутів влади [4, с. 51].

Незважаючи на те, що чинна Конституція України відповідає міжнародним демократичним стандартам та має належний рівень юридичної та законодавчої техніки, проблеми її реалізації все ж таки існують. Важливою на сьогодні проблемою є наявність недоліків у вітчизняній моделі парламентаризму. Оскільки парламентаризм, якщо розглядати його як соціально-політичне явище, є одним із важливих демократичних досягнень цивілізації, безпосередньо пов'язаним із визнанням та реалізацією засад народного суверенітету, пріоритету прав і свобод людини, конституюванням інститутів представницької демократії та ідеєю верховенства парламенту серед інших органів державної влади.

Безперечно, що для реалізації норм конституційного права важливим є їх тлумачення. Конституція України наділила повноваженнями щодо її офіційного тлумачення Конституційний Суд України як орган незалежної судової влади. На тлі нескінченних спроб внесення змін до Конституції України практика офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень чинного Основного Закону має суттєве значення, адже постійні зміни до Конституції України не підуть суспільству на користь.

На жаль, останнім часом у своїй діяльності Конституційний Суд України зіткнувся з низкою труднощів, що спричинила економічна, політична і правова нестабільність в українському суспільстві. Україна сьогодні, як ніколи, потребує незалежної й ефективної конституційної юрисдикції.

Негативний вплив на ефективність дії Конституції та рівень її реалізації в суспільстві здійснює достатня кількість факторів, що робить її прак-

тично недієвою. В основному вони пов'язані з різноманітними особливостями, що характерні нашому суспільству та державі, такими як: недосконалість законодавства України, недосконалість юридичної Конституції, тому що вона суперечить діючій Конституції, низький рівень розвитку правової культури й свідомості громадян, кризові політичні та соціально-економічні явища в суспільстві та державі, низька правова та політична свідомість політичної еліти в державі.

Варто зазначити, що на реалізацію норм Основного Закону впливають такі негативні фактори, як: низький рівень відповідальності за порушення та неповагу норм Конституції, відсутність ефективного механізму конституційного контролю та його негласна залежність.

Удосконалення Конституції України обов'язково повинна базуватися на науковій основі. З цієї точки зору слід зауважити, що в науковому середовищі висловлено багато різних думок та актуальних пропозицій у напрямі пошуку досконалого варіанту Конституції України. З подальшим вдосконаленням Конституції України ключовими мають стати такі принципи і напрями, як застосування принципів єдності та гармонізації, відокремлення бізнесу від влади, вдосконалення системи стримувань і противаг, перерозподіл повноважень між державою і місцевим самоврядуванням, посилення гарантій законності [1, с. 65].

Отже, вдосконалення існуючого механізму реалізації норм Конституції України має відбуватися у таких сферах:

- усунення прогалин, наприклад, законодавчі колізії, які присутні у Конституції;

- здійснення модернізації Основного Закону та конституційного законодавства;

- удосконалення законодавства у напрямку відповідного конституційно-правового забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні [3, с. 107].

Сучасна чинна Конституція України є результатом довготривалих і багатогранних процесів державотворення і в подальшому вона має слугувати фундаментом для вдосконалення правової системи України. Механізм реалізації Конституції України буде ефективно виконуватись в умовах чіткого

дотримання конституційних норм, а також їх непорушності. При реалізації обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей має діяти так званий принцип його верховенства в силу конституційного закріплення [1, с. 45].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: досвід реалізації та шляхи удосконалення : матеріали «круглого столу», організованого і проведеного НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування АПрН України з нагоди 10-ї річниці прийняття Конституції України, м. Харків, 21 червня 2006 р. / Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; редкол. Ю.П. Битяк [та інші]. – Харків: Право, 2006. – 119 с.

2. Конституція України // Шляхтун П.П. Конституційне право : [словник термінів] / П.П.Шляхтун . –К.: Либідь,2005

3. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навчальний посібник. – Полтава: «Астрая», 2020. – 217 с.

4. Крусян А. Модернізація Конституції України: досвід, сучасність та перспективи / А. Крусян // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Т. 11. – 2012. – 488 с.

5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с.

6. Ференц В. Дві тенденції конституційного процесу [Електронний ресурс] / В. Ференц // Українська правда. — 2015. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/03/19/7061790>.

Анастасія Саєнко
*провідний фахівець
кафедри конституційного права,
Інституту права, Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Шлях України до власної Конституції тривав не одне століття. Оскільки конституційні концепції суспільного устрою творилися під впливом історич-

ного досвіду українців, політичних умов в яких вони перебували, європейських теорій розуміння сутності та вдосконалення людського соціуму генеза українського конституціоналізму вимагає детального вивчення.

Слід відзначити, що сам термін конституціоналізм, за визначенням П. Стецюка, у широкому розумінні є ідейно-політичною доктриною, ідейнополітичним рухом та державно-правовою практикою, а у вузькому (юридичному) – державне правління, обмежене конституцією; вчення про конституцію як основний закон держави, закон, який визначає відносини держави і суспільства; політичні системи, в основу яких покладено конституційні методи правління [1, с. 71].

Витоки українського конституціоналізму пов'язують із зародженням української державності і науковці датують початком XI ст. – впровадження системи права Ярославом Володимировичем. «Руська правда» - перший закон на території Русі, - який проголошував життя як основну цінність, а князь вважався вищою судовою інстанцією [2, с. 40]. На жаль, подальша монгольська експансія та занепад Київського князівства призупинили розвиток руської політичної думки аж до середини XVII ст.

Дослідники А. Слюсаренко та М. Томенко умовно поділяють український конституціоналізм на такі періоди:

- період зародження у козацьку добу (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.);
- рух політико-правових ідей (XIX ст. – початок XX ст.);
- революційний період (1917–1919 рр.);
- радянський період (1919–1991 рр.);
- період незалежності (з 1991 р.) [3].

Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького (1648–1654 рр.) та Гетьманщина стали відправною точкою українського конституціоналізму. Зборівська угода (1649 р.), Переяславські (Березневі) статті (1654 р.), Гадяцький трактат (1658 р.) мали важливе значення, оскільки головною ідеєю проголошували незалежність від Московської держави. Цим самим утверджуючи українську державність. Можемо стверджувати, що козацька держава за формою свого правління мала республіканський характер, оскільки гетьман (як керівник держави) обирався козаками (народом).

Традиційно «Конституцію прав і свобод Війська Запорозького» Пилипа Орлика прийнято вважати першою Українською Конституцією [4, с. 68]. Твердження доволі дискусійне, адже це були скоріше *pacta et constitutiones* (договірні пункти) між польським королем та шляхтою. Не зважаючи на це, Конституція була доволі прогресивним документом, адже під впливом західноєвропейського просвітництва проголошувала поділ влади на законодавчу та судову.

Подальший поділ українських земель між Російською та Австрійською імперіями фактично відсунув розвиток державотворення на десятки років назад. Реальні спроби впровадити західноєвропейські конституційні ідеї відбулись у 30–40 роках ХІХ ст. завдяки культурно-просвітницькій діяльності української інтелектуальної еліти.

У ХІХ ст. – на початку ХХ ст. з'явився ряд конституційних документів, розроблених українськими вченими: Начерк Конституції Республіки Григорія Андруського (1848–1850 рр.), Проект оснований Устава украинского общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» Михайла Драгоманова (1884 р.), Основний Закон Самостійної України Миколи Міхновського (1905 р.), Конституційне питання і українство в Росії Михайла Грушевського (1905 р.).

Початок ХХ ст. відзначається піднесенням української національної свідомості на хвилі революційних подій 1905–1907 рр., а згодом і визвольних змагань 1917–1921 рр. Четвертий Універсал Центральної Ради, який проголошував повну державну незалежність; Конституція УНР 1918 р. встановлювала парламентську республіку. Подальші закони Гетьманату Скоропадського були спрямовані на укріплення суверенітету держави, але фактично зосереджували повноту влади в руках гетьмана.

Розвиток незалежної держави був припинений більшовицькою окупацією та встановленням комуністичного режиму. Протягом 1919-1990 рр. було прийнято чотири конституції, які можна вважати досить умовними, оскільки вони фактично дублювали Конституцію СРСР. Більше того, «радянська» модель влади не гарантувала прав та свобод особи та громадянина.

Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. служить початком здобуття незалежності, адже проголошувала «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, не-

залежність і рівноправність у зовнішніх відносинах». А Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., закріпила президентсько-парламентську республіку, унітарний територіальний устрій та автономний статус Криму.

Отже, тривала історія державотворення сформувала цінності, які закріплені в Конституції України. Але ефективне функціонування держави залежить від взаємодії усіх гілок влади: президента, парламенту, уряду та судової системи в межах законодавчого поля.

Українська Конституція хоч і є однією із найдемократичніших, але, на жаль, не втілює в повній мірі дотримання основних прав та свобод людини та громадянина. Тому основними завданнями української держави на сучасному етапі є проведення системних реформ (конституційної, адміністративної, судової, податкової, фінансово-економічної, місцевого самоврядування) та забезпечення реального конституціоналізму, за якого права людини дійсно розглядалися б як найвища соціальна цінність.

Список використаних джерел:

1. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми) / П. Б. Стецюк // Право України. – 2010. – №6. – С. 70–74.
2. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: підручник / В.І. Чушенко, І.Я. Заяць. – Київ: Видавничий дім «ІнЮре», 2007. – 488 с.
3. Історія української Конституції / Українська правнича фундація; упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко; вст. ст. С. П. Головатий. – Київ: Право, 1997. – 443 с.
4. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИБОРАМИ В УКРАЇНІ

Однією з найбільш важливих конституційних цінностей є реальне втілення принципу народовладдя у політико-правове життя держави, особливо у контексті проведення вільних, чесних та демократичних виборів. З цього приводу слід звернути увагу на громадський контроль за виборами як одного з вияву влади громадян, що виявляється не лише під час виборів, коли виборці голосують за тих чи інших кандидатів, або політичні партії, але й також під час спостереженням за ходом підготовки та проведення виборів. Вияв цієї влади простежується відразу після офіційного оголошення результатів виборів та виявляється у мовчазному та схвальному сприйнятті результатів голосування виборців, або навпаки – повне або часткове несприйняття результатів виборів суспільством через масові фальсифікації та маніпуляції, які мали місце під час проведення виборів.

Громадський контроль за виборами має як внутрішньополітичний, так зовнішньополітичний характер, що загалом зводиться до легітимізації результатів виборів всередині країни та визнання результатів виборів світовим співтовариством. Українська вчена В. Круглашова з цього приводу зазначає, що «власне для отримання зовнішньополітичної легітимації застосовується міжнародне спостереження за виборами, покликане контролювати та оцінювати забезпечення політичних прав людини, а саме – права обирати й бути обраним» [1, с. 146].

Той факт, що довіра громадян до влади падає, що у свою чергу тисне на владу та змушує багатьох представників влади підходити до їхньої участі у виборах з позицій «перемога за будь-яку ціну» або «мета виправдовує засоби». Тому під час ведення виборчих кампаній кандидати та політичні партії все частіше використовують не лише законні методи політичної боротьби на виборах, але й також активно починають застосовувати різного роду дії, які ґрунтуються на зловживаннях, маніпуляціях та навіть відвертих порушеннях

чинного законодавства.

Американський вчений Р. Даль з цього приводу зазначає, що на сьогодні демократія навіть у країнах з усталеними традиціями народовладдя «переживає кризу або, принаймні, зазнала значних збитків від того, що виборці все менше схильні довіряти обраним ними лідерам, політичним партіям, державним чиновникам, вважаючи, що ті не можуть гідно або хоча б успішно впоратися з такими проблемами, як постійне безробіття, бідність, злочинність, соціальне забезпечення незаможних, імміграція, оподаткування, корупція» [2, с. 8]. До цього переліку також можна додати різні форми дискримінації, які мали та продовжують мати місце в сучасній конституційній практиці [3, с. 86]. Не усунення владою наявних дискримінаційних чинників або імітація цього процесу, ще більше підриває довіру серед громадян до демократичних інституцій через неспроможність обраних представників влади ефективно вирішити наявні у суспільстві та державі протиріччя.

Важливість розгляду громадського контролю за виборами крізь призму конституційних цінностей полягає передусім у тому, що це дозволяє помітити постійну присутність політичного компоненту в діяльності інститутів громадянського контролю з усіма його позитивними та негативними проявами. Попри те, що громадський контроль за виборами має бути максимально політично нейтральним та об'єктивним, виборча практика різних країн говорить про протилежне, а саме про високий рівень політизації суб'єктів громадського контролю за виборами. Серед основних негативних проявів політизації громадського контролю за виборами є його використання певними політичними партіями чи кандидатами з метою вплинути як на перебіг виборчої кампанії, так і процес встановлення результатів виборів. Наприклад, серед офіційних спостерігачів найбільшу політичну заангажованість у спостережній діяльності демонструють офіційні спостерігачі на виборах від політичних партій та кандидатів, які становлять найбільш чисельну групу офіційних спостерігачів на виборах в Україні.

Невипадково у науковій літературі активність спостерігачів від партій та кандидатів позначається такими епітетами як «ревне стеження» [4, с. 12], для того щоб продемонструвати, що таке спостереження за виборами може виходити за межі його основної мети – забезпечення проведення вільних, чесних

та демократичних виборів. Більше того, доволі часто спостережна діяльність офіційних спостерігачів на виборах від політичних партій та кандидатів взагалі має на меті безпосередньо вплинути на встановлення результатів голосування виборців на конкретній виборчій дільниці, на що неодноразово зверталася увага у Звітах авторитетних міжнародних організацій, які здійснювали спостереження на виборах в Україні. Так, у Підсумковому звіті Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ щодо місцевих виборів, які відбулися в Україні 25 жовтня та 15 листопада 2015 року, зазначається, що на певних виборчих дільницях втручання спостерігачів від партій та кандидатів негативно вплинуло на процес встановлення результатів виборів [5, с. 40].

На втручання спостерігачів від кандидатів або партій у процес підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці звернуто увагу і в Остаточному звіті Місії БДПЛ ОБСЄ зі спостереження за виборами щодо позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року, де вказується, що «надмірне втручання у процес підрахунку голосів, переважно з боку спостерігачів від кандидатів або партій, було зафіксовано на 9% дільниць, де здійснювалось спостереження» [6, с. 32]. В Остаточному звіті Місії БДПЛ ОБСЄ зі спостереження за виборами щодо чергових виборів Президента України 31 березня та 21 квітня 2019 року підкреслено, що деякі неурядові організації «безпосередньо пов'язані з кампаніями кандидатів або партіями, які їх висунули. Таке очевидне зловживання спостереженням громадськими організаціями може негативно вплинути на сприйняття неупередженості національних спостерігачів та їх ролі у виборчому процесі. БДПЛ закликає чітко розділити спостереження з боку партій та незалежне спостереження» [7, с. 5].

Таким чином, саме дії влади визначають рівень, інтенсивність та характер громадського контролю за її діями, особливо у період передачі влади у демократичний спосіб. Непопулярність представників влади та бажання їх за всяку ціну переобратися на поточних виборах цілком закономірно буде викликати більш інтенсивний та масовий громадський контроль за виборами, ніж він був би за умови проведення виборів в атмосфері чесної політичної конкуренції. Слід звернути увагу на певну закономірність, що рівень та інтенсивність громадського контролю за виборами контролю за владою прямо пропорційний рівню довіри суспільства до влади.

Список використаних джерел:

1. Круглашова В. Д. Міжнародне спостереження за виборами на пострадянському просторі (Україна, Російська Федерація, Республіка Білорусь): дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. 224 с.
2. Даль Р. О демократии. Пер. с англ. А.С. Богдановского; под ред. О.А. Алякринского. М.: Аспект Пресс, 2000. 208 с.
3. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.
4. Зарубежное избирательное право: Учебное пособие / Под редакцией В.В. Маклакова. Издательство НОРМА, 2003. 288 с.
5. Україна. Місцеві вибори. 25 жовтня та 15 листопада 2015 року. Місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДППЛ: Підсумковий звіт / Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Варшава, 2016. 63 с.
6. Україна. Позачергові вибори народних депутатів 21 липня 2019 року. Місія БДППЛ зі спостереження за виборами: Остаточний звіт / Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Варшава, 2019. 57 с.
7. Україна. Чергові вибори Президента 31 березня та 21 квітня 2019 року. Місія БДППЛ зі спостереження за виборами: Остаточний звіт / Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Варшава, 2019. 92 с.

Наталія Сердюк

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук і права
факультету урбаністики та просторового планування
Київського національного університету будівництва і архітектури*

БАЗОВІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Базові цінності, на які суспільство орієнтується в розвитку конституційного ладу є основою принципів, що конкретизуються в інститутах і нормах та, надає засадам конституційного ладу правового значення.

Становлення сильної суверенної національної соціальної Української держави, ідеологічним стрижнем якого є ідеї справедливості і патріотизму, немислимо без відродження і розвитку духовно-моральної самосвідомості громадян. В умовах переходу до постіндустріального, інформаційного, екологічного суспільства, заснованого на знаннях, зростає роль не тільки «людського капіталу» як такого, а й морально-етичних якостей у процесі виробництва матеріальних благ і послуг, досягнення суспільного благополуччя, вирішення більшості глибинних проблем.

Події 90-х років, пов'язані з розвалом СРСР, призвели до кризи цінностей і моральних орієнтирів у багатьох співвітчизників. Трансляція цінностей старшої частини громадян новим поколінням значною мірою перервалася. У вихованні молоді відбувся суттєвий ухил у бік прав і відступ від формування у неї обов'язків і відповідальності, що призвело до зростання дитячої злочинності, падіння соціальної і громадянської відповідальності в цілому, домінування утриманських настроїв молоді. Втрата значною частиною молодих громадян традиційних цінностей і орієнтирів стала потенційною загрозою для нашої країни [1].

Усе це викликає необхідність удосконалення процесу виховання, поліпшення його організації і змісту в навчальних закладах. У Законі України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р. зазначається, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності держави, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [2]. Українська держава потребує подолання моральної дезорієнтації, встановлення ясних моральних орієнтирів у молодих громадян країни. Сьогодні для громадян особливої актуальності набули такі цінності, як українська державність, культура, мова, знання власної історії, національних традицій, звичаїв, загальнолюдські ідеали добра, справедливості, дотримання прав людини, інди-

відуальність. У країні затребувані патріотизм, колективізм, громадянськість, свідоме і творче ставлення до праці, повага до норм права, дисциплінованість, відповідальність, ощадливість, ініціативність та інші якості.

Одним з аспектів національної самосвідомості є духовна, культурна та історична спадщини народу, якими Україна багата, на відміну від більшості інших держав. Майновий комплекс, створений певною цивілізацією, називаємо її культурною спадщиною. Будь-який археологічний артефакт з давньої епохи для нас є цінним фактом, що демонструє рівень знань предків, який дозволяє судити нам про їхнє вміння взаємодіяти із середовищем і використовувати його в своїх інтересах, справах і потребах. Тобто знання предків виражені в предметах побуту і дають нам уявлення про їх інтелектуальний розвиток і розвиток певних сфер суспільної діяльності та ремесел. На сьогодні культурною людиною вважається людина, яка володіє знаннями, що забезпечують їй гармонійну взаємодію з навколишнім середовищем, хоча нині ототожнюємо це тільки з умінням людини коректно спілкуватися з оточуючими, що значно обмежує поняття «культурна людина». Культурна нація створює свою мову і писемність, щоб передавати в своєму осередку накопичені знання. Писемність у нашій нації існувала досить давно, оскільки візерунки трипільської цивілізації можна зустріти серед знаків нерозшифрованої писемності інших цивілізацій [3].

Людина є основною цінністю суспільства в ідеології соціальної держави, але людина творча, духовна, націлена на співтворчість і творчу взаємодію із собі подібними, здатна на жертвність. Тому виховання такої людини стає основним завданням суспільства і держави, що представляють інститути суспільства, які постійно розвиваються й удосконалюються. Людина, що володіє знаннями, здатна мислити і міркувати за діючими в суспільстві канонам, моральним нормам, сприймати нову інформацію про навколишнє середовище, переосмислювати її на основі власного досвіду, трансформувати в нові поняття та вносити певний вклад у державний розвиток. Людина в суспільній формації у процесі розвитку отримує від суспільства знання не тільки технічні про певні властивості природного середовища, а й знання про функціонування соціуму в світлі енергоекономічної теорії розвитку держави, яка є новим методом пізнання дійсності, що не існували донині. Завдяки цим знан-

ням людина отримує можливість виявляти негативні наслідки певних дій ще на стадії проектування і виключити їхній негативний вплив на навколишнє середовище як природне, так і соціальне. Відсутність критичної маси духовності в нації є нашою найголовнішою бідою, подолати її можна, якщо пробувати до цього бажання людей.

Відродження духовності необхідно починати з розвитку національної освіти, сама система освіти в Україні повинна у прискореному порядку створити набір істинних знань на основі найсучасніших досягнень науки, а підґрунтям їх повинні стати святі знання наших предків, що дозволили їм вижити в суворих умовах минулих епох. Істини наших корінних знань налічують багато сотень тисяч років, володіючи ними, наш народ буде здатний вижити в будь-яких катаклізмах. Для цього необхідно знати, що в основі нашої сили і могутності полягають знання, духовність, праця, земля, єдність, і забувати це неприпустимо.

Список використаних джерел:

1. Сердюк Н. А. Становлення третейського суду як інститут соціальної держави в Україні: історико-правове дослідження (X–XVIII ст.ст.) : монографія / Н. А. Сердюк. Київ, 2016. С. 49
2. Про освіту : Закон України : від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.03.2021)
3. Грабовський С. «Країна Інкогніта». Трипільська культура [Електронний ресурс] / С. Грабовський // Радіо свобода. Культура. Київ. 2003. 18 листопада. Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/909825.html> (дата звернення: 12.03.2021)

Віталій Серьогін
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного і муніципального права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

КОНСТИТУЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ОЗНАКИ, ЗМІСТ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Історія розвитку людського суспільства може бути охарактеризована в різний спосіб. Найбільш загальними підходами до даного питання є формаційний і цивілізаційний: обидва апелюють до максимально широких, комплексних характеристик суспільства та оцінюють його на значних темпоральних відрізках. Історія державно-організованого суспільства, а тим більш конституційної державності, є значно коротшою, але водночас найбільш динамічною.

В історичному контексті, в діалектичному розвитку конституційної державності можна виокремити три основні етапи чи рівні (німецький конституціоналіст Є. Лоос називає їх «топосами»): ліберальний, демократичний і соціальний [1]. При цьому спостерігається кумулятивний ефект: кожен наступний рівень не заперечує попереднього, а «накладається» на нього новим шаром, формуючи ще один ярус у розбудові конституційної державності як політико-правового феномену.

Історично перший, початковий рівень – це ліберальна конституційна держава, що формувалася протягом XVII-XVIII століть. Центральною характеристикою такої державності є акцент на захисті громадян від свавілля органів публічної влади, а її базовими принципами – верховенство права, поділ влади, самоврядування, правовий захист, визнання традиційних ліберальних прав-свобод (як-от право на особисту недоторканність, право на недоторканність житла, свобода думки і слова, свобода віросповідання, свобода пересування тощо).

Протягом XIX століття конституційна державність вийшла на новий рівень – демократичний. На цьому рівні акцент робиться вже на участі громадян у здійсненні публічної влади, а в якості базових принципів виступають рівноправність громадян, підзвітність і відповідальність органів публічної

влади та їх посадових осіб, гласність (транспарентність) тощо. На перший план виходять політичні права громадян, парламентаризм, відмежування політики від адміністрації, виборчі системи та ін.

Протягом ХХ століття було будівля конституційної держави була вкрита соціальним шаром. При цьому ключовий акцент був зроблений на активній ролі держави у забезпеченні матеріальних і духовних потреб особи та захисту населення від різного роду соціальних негараздів – безробіття, жебрацтва, голоду, неписьменності тощо. Перелік базових принципів конституційного ладу був доповнений принципами гуманізму, соціальної справедливості, розвитку особистості, належного врядування та ін. Усе це відобразалося в закріпленні низки соціально-економічних прав – на працю, на освіту, на житло, на охорону здоров'я, на соціальний захист, нарешті – на достатній життєвий рівень. Нові реалії ще більш зміцнили державний апарат, призвели до його бурхливого зростання за рахунок різного роду «соціально орієнтованих придатків» – установ щодо працевлаштування, закладів освіти й охорони здоров'я, пенсійних фондів та ін. Водночас це вимагало налагодження системи соціально-економічного планування, регулювання і контролю, включаючи формування суспільних фондів споживання, створення соціальної інфраструктури, підготовки кваліфікованих кадрів тощо.

Складна конструкція конституційної держави органічно пристосовувалася до відповідного історичного та соціального середовища, а це середовище, у свою чергу, адаптувалося до наявного конституційного ладу. Зокрема, розвиток ліберальної конституційної держави відбувався на тлі руйнації феодальних відносин, зростання середнього класу, який відчував потребу у чітко визначених рамках для промисловості та торгівлі на засадах вільного ринку й конкурентної боротьби. Демократична конституційна державність була тісно пов'язана з бурхливими процесами індустріалізації та урбанізації, а також з емансипацією дрібних власників та аграрних робітників. Нарешті, соціальна конституційна держава була не лише відповіддю на виклики й негаразди індустріального суспільства, але й стала можливою завдяки зростанню сфери послуг, забезпеченої крупними фінансово-кредитними установами, протягом ХХ століття.

Кожному з названих етапів розвитку конституційної державності відповідає певне «покоління» конституцій, що різняться за своїм обсягом і змістом (див.: [2, с. 42-51]). При цьому спостерігається діалектичний взаємозв'язок між типом конституційної державності та Основним Законом: конституція, з одного боку, закріплює базові принципи та цінності, притаманні даній державності, змушуючи учасників правового спілкування узгоджувати з ними свою поведінку, а з іншого – сама зазнає впливу з боку ключових органів влади та інституцій громадянського суспільства, піддаючись змінам і доповненням.

У даний час ми переживаємо наступний соціальний перехід, революційний за характером своїх змін і наслідків. Останні десятиліття ХХ століття продемонстрували апогей розвитку індустріального суспільства та поклали початок інформаційному (цифровому) суспільству. Колишню роль сільсько-го господарства та промисловості як головних рушіїв економіки перебрав на себе інформаційний сектор (див.: [3-5]). На сьогодні він охоплює широке коло підприємств та сервісних компаній: від виробників інформаційних та телекомунікаційних технологій, постачальників засобів зв'язку і виробників програмного забезпечення до телерадіокомпаній, бібліотек, музеїв і, звісно, закладів освіти. Усі вони займаються розробкою та виробництвом технологій, обладнання та наданням послуг, котрі головним чином спрямовані на генерацію і передачу (ретрансляцію) думок, ідей та емоцій. У провідних (в економічному плані) державах світу внесок промислового сектору в національний продукт неухильно зменшується, так само як і відсоток працездатного населення, задіяного в промисловості. Дедалі частіше люди долучаються до процесів генерації, збору, обробки, зберігання, захисту і передачі інформації в широкому сенсі цього слова.

У спеціальній літературі виокремлюється чимало особливих рис інформаційного суспільства; в аспекті предмету нашого дослідження серед них варто виокремити чотири, важливі власне для конституційної держави:

1. Детериторизація – інформаційне суспільство виходить далеко за межі національних держав; інформатизація посилює тенденцію до інтернаціоналізації та глобалізації економіки, суспільства та культури, нівелюючи значення національних кордонів та стимулюючи процеси уніфікації та стан-

дартизації як у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, так і в їх правовому регулюванні.

2. Турбулентність – інформаційно-комунікаційні технології швидко змінюють один одного, тоді як цілі їх використання суспільством та соціальні наслідки від них залишаються вкрай непередбачуваними – іноді навіть для їхніх виробників. Більше того, в інформаційному суспільстві інформація про суспільство викликає зміни в самому суспільстві; нові знання проникають у найвіддаленіші куточки світу і можуть спричинити швидкі коливання та зміни поведінки.

3. Горизонталізація – через названу вище турбулентність та величезне поширення знань суттєво зростає роль діалогу, спілкування, тоді як значення володарювання в суспільних відносинах зменшується. Великі компанії та державні установи вже не є єдиними «постачальниками мудрості», і вони значною мірою залежать від інших суб'єктів у цій галузі для свого інформаційного забезпечення та управління. Отже, ринки та мережі посіли місце ієрархій як домінуючих форм соціальної організації.

4. Дематеріалізація – матеріальні блага, якими володіє людина, перестають повністю визначати її соціально-економічне становище в суспільстві: вирішальними соціально-економічними благами в інформаційному суспільстві стають інформаційні канали, інформаційні послуги та інформаційні продукти. Це стосується не лише відносин між владою та громадянами, а й стосунків між самими громадянами. Ті, хто не має доступу до інформації та інформаційних каналів, не спроможні, як правило, мати значний політико-адміністративний вплив.

Відреагувала на такі зміни й конституційна нормотворчість. До тексту основних законів були включені норми про право на інформацію та інформаційне прайвесі, свободу засобів масової інформації та право на доступ до публічної інформації тощо.

Не стала винятком у даному контексті й чинна Конституція України [6]. Вже в першому розділі цього документу міститься вихідне положення про те, що забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу (частина перша статті 17). Однак переважна більшість норм, що стосуються інформаційного суспільства,

зосереджені в Розділі II Конституції України, де перераховані основні права та свободи людини та громадянина. Ключове значення в даному аспекті має частина друга статті 34 Основного Закону, що закріплює право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Водночас збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди не допускається, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (частина друга статті 32). Крім того, кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (частина третя статті 32). З іншого боку, кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (частина четверта статті 32). Для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, законом може бути обмежено цілу низку основних прав людини і громадянина, у т. ч. право на інформацію, право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань (частина третя статті 34).

Адекватним відгуком на екологічні проблеми сучасності стало закріплення в чинній Конституції України положення про те, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (частина друга статті 50).

У наступних розділах Конституції України питання правового регулювання інформаційного суспільства згадуються лише одного разу – при характеристиці сфер суто законодавчого регулювання. Згідно з частиною першою статті 92 засади утворення і діяльності засобів масової інформації, основи організації державної статистики та інформатики визначаються виключно законами України. Це положення є гарантією інформаційної сфери від підза

конної регламентації відповідних питань, а відтак визнання виняткової важливості цих питань для гарантування конституційного ладу.

Положення Конституції України розвинуті й конкретизовані в актах інформаційного законодавства. Це Закони України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про захист інформації в інформаційних та телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Національну програму інформатизації», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та інші нормативні акти, що регулюють відносини щодо створення електронних інформаційних ресурсів, захисту інтелектуальної власності на цих ресурсах, запровадження електронного документообігу тощо.

До основних принципів інформаційно-правових відносин, завдяки яким було створено правовий механізм регулювання інформаційного суспільства, належать такі: свобода вираження поглядів та переконань; відкритість права на інформацію; доступність інформації; свобода обміну інформацією; достовірність та повнота інформації; захист особи від втручання в її особисте та сімейне життя; законність отримання, використання, розповсюдження, зберігання та захисту інформації; гарантованість права на інформацію [7, с. 40]. Ці принципи є не лише конституційними фундаментальними принципами, але й відображають ключові підходи щодо законодавчого забезпечення прав людини та організації публічного врядування на основі наявних міжнародних стандартів у сфері інформаційних відносин.

Загалом можна стверджувати, що на сьогодні рівень конституційного регулювання інформаційного суспільства в Україні загалом відповідає європейським і світовим стандартам. Однак уже сьогодні, з урахуванням високої динаміки суспільних відносин в інформаційній сфері та бурхливого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, варто розпочинати планомірну розробку змін і доповнень до чинного Основного Закону щодо зміцнення й

розвитку конституційних засад інформаційного суспільства. Інформаційна конституційна державність передбачає закріплення основ правового статусу особи у кіберпросторі, засад електронного врядування й електронної демократії, принципів інформаційної діяльності в електронних мережах, засад державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки тощо. При цьому треба діяти на випередження, оскільки запізнення в питанні формування конституційно-правових засад інформаційного суспільства та реактивна політика держави в даній сфері містить істотну потенційну загрозу базовим політико-правовим цінностям Українського народу, ставить під сумнів його стратегічний проєвропейський вибір.

Список використаних джерел:

1. The digital constitutional state Democracy and law in the information society. *Information Polity*. 2002. Vol. 7. Num. 4. P. 185-197.
2. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции. Москва: Норма, 2007. 496 с.
3. Reich R. The work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism. London: Simon & Schuster, 1991. 331 p.
4. Bellamy C., Taylor J. A. Governing in the Information Age. Buckingham: Open University Press 1998. 196 p.
5. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1-3. Oxford: Wiley-Blackwell, 1999. 1488 p.
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Pravdiuk A. Constitutional and legal bases for the functioning of information society. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. No 48. P. 35-42

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Успішна демократія ґрунтується на політичному та ідеологічному плюралізмі. З метою його забезпечення Конституції демократичних держав передбачають право громадян на свободу об'єднань у політичні партії. Однак, необхідність забезпечувати цей плюралізм та інші конституційні цінності спонукає конституціодавця до запровадження спеціальних механізмів захисту демократичного конституційного ладу. Це безпосередньо торкається запровадження обґрунтованого обмеження ряду конституційних прав людини та громадянина. Обмежень спрямованих. Ці обмеження носять аксіологічну спрямованість і є покликаними захисти основу демократичний устрій держави від спроб руйнації.

Так, хрестоматійним прикладом такого аксіологічного обмеження передбачені ст. 37 Конституції України є права на об'єднання в політичні партії (гарантоване ст. 36 Конституції України).

Слід відзначити, що попри вже наявні дослідження правового статусу політичних партій однак, на сьогодні наукове дослідження правового статусу політичних партій в Україні має відверто “механічний” характер. Це зумовлює потребу в комплексного дослідження правого статусу політичних партій та звернення особливої уваги на правові засади обмеження діяльності політичних партій.

Право на свободу об'єднання громадян в політичні партії є відтворенням плюралістичної сутності демократичного політичного режиму, та є спрямованою на забезпечення реального впливу різних соціальних груп у політичному процесі. Однак, передбачена конституціодавцем обмеження цього права аналогічно є спрямованим на забезпечення демократичного політичного режиму та конституційного ладу. Такий підхід конституціодавця

є аксіологічним за своєю правовою природою. Ст. 37 Конституції України передбачає наступні підстави для недопущення (заборони) діяльності політичних партій: Аналіз ст. 37 Конституції України показує, що захист конституційних цінностей (закріплених в ст. 2 та 3 Конституції України) вимагає від конституціонодавця встановлення спеціальних підходів щодо недопущення повалення демократичного конституційного ладу, забезпечення та встановлення спеціальних обмежень щодо діяльності громадських об'єднань. Правовою основою відповідних обмежень щодо політичних партій та громадських об'єднань є положення ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України "Про політичні партії". Вказані правові норми визначають аксіологічні засади обмежень на діяльність політичних партій в Україні.

Кожній людині гарантується право на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань, відповідно до статті 34 Конституції України. Однак, це право обмежується недопущенням обмеження прав і свобод інших осіб та на основі демократичного конституційного ладу. Таким чином, гарантоване ст. 36 Конституції України право громадян на об'єднання у політичні партії обмежується вимогами ст. 37 Конституції України.

В демократичному суспільстві політичні партії покликані виконувати наступні функції:

- 1) захист прав та свободи своїх членів;
- 2) формування заснованого на відповідній політичній філософії національного політичного порядку денного.

Саме тому ст. 36 Конституції України надає громадянам свободу об'єднань у політичні партії. Як вже було зазначено, це право є обмеженим основами демократичного конституційного ладу. Так, ст. 37. Конституції України визначає наступні аксіологічні засади обмеження права громадян на об'єднання у політичні партії у випадку спрямованості діяльності політичної партії на:

- ліквідацію незалежності України;
- пропаганду порушення суверенітету та територіальної цілісності держави;
- підрив національної безпеки;
- незаконне захоплення державної влади;
- зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;

пропаганду війни, насильства на основі розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;

посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

Ці конституційні положення повною мірою є відтвореними у ст. 5 Закону України “Про політичні партії”. Ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України “Про політичні партії” є спрямованими на захист конституційних цінностей, визначених ст. 2 і 3 Конституції України.

Слід зазначити, що регламентація діяльності політичних партій, а саме заборона діяльності є притаманними для країн сталої демократії (включно з країнами Європейського Союзу). До прикладу, в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччини в ст. 21 ч. 2 зазначено, що партії, які прагнуть, судячи з їх цілями або діями їхніх прихильників, завдати шкоди основам вільного демократичного ладу або усунути його, або загрожують цілісності Федеративної Республіки Німеччини, є антиконституційними. Питання про антиконституційність партій вирішує Федеральний конституційний суд.

В Польській Республіці забороняється діяльність політичних партій, програма і діяльність яких передбачає або припускає расову і національну ненависть, застосування насильства з метою захопити владу чи впливати на політику держави, а також звертається у своїх програмах до тоталітарних методів і практики нацизму, фашизму і комунізму, що є передбачено в статті 13 Конституції Польської Республіки.

Для визначення змісту критеріїв можливої заборони політичної партії, передбачених ст. 37 Конституції України, варто зазначити, що:

Під спрямованістю діяльності політичної партії на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, незаконне захоплення державної влади можна розуміти дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змова про вчинення таких дій; публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, відповідно до ст. 109 Кримінального Кодексу України.

Під спрямованістю діяльності політичної партії на ліквідацію незалежності України, підрив національної безпеки, можна вважати умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення

порядку, встановленого Конституцією України, відповідно до ст. 110 Кримінального Кодексу України, а також перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період відповідно до ст. 114 Кримінального Кодексу України.

Під спрямованістю діяльності політичної партії на пропаганду порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства на основі розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, можна розуміти публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій з метою порушення суверенітету, посягання на національну безпеку.

Під спрямованістю діяльності політичної партії проти прав та свобод людини слід розуміти дії, спрямовані на обмеження фундаментальних за своєю правовою природою прав людини.

Під спрямованістю діяльності політичної партії на розпалювання міжнаціональної, міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі слід розуміти дії представників партії, спрямовані проти представників тої чи іншої етнічної чи релігійної спільноти, або ж дії спрямовані на створення штучного конфлікту між представниками різних етносів та конфесій. Правова природа механізму заборони політичних партій в демократичних країнах покликана забезпечити захист демократичного конституційного ладу та покликана забезпечити становлення ефективної людиноцентристської правової ідеології, оскільки діяльності більшості політичних партій, які становлять загрозу демократичному конституційному ладу становить загрозу для фундаментальних прав та свобод людини. Так, зокрема, партії, які пропагують етнічну дискримінацію, сепаратизм, порушення фундаментальних прав людини реально можуть становити загрозу для життя та здоров'я цілого ряду громадян. Сприяння формування ефективної людиноцентристської правової ідеології, безумовно, сприятиме якісному функціонуванню інституту політичних партій та розвитку демократичних трансформаційних процесів в Україні.

Вікторія Сидор
*член ВГО “Асоціація українських правників”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету “Одеська юридична академія”*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Значення Конституції для регулювання земельних відносин визначається тим, що встановлені в ній норми виступають як форма втілення державної волі народу, у ній в юридичній формі встановлюються цілі, які перед собою ставить суспільство, і принципи його організації і діяльності. Розглядаючи Конституцію як джерело земельного права, слід зауважити, що вона виступає і як його матеріальне джерело, закріплюючи або встановлюючи суспільний лад у різних сферах життєдіяльності, і як формальне джерело, що встановлює ряд норм, які безпосередньо регулюють земельно-правові відносини. Безперечно, перший із зазначених аспектів впливу конституційних норм на земельні відносини є більш важливим з погляду визначення змісту земельно-правових норм. У даному випадку вплив Конституції на земельні відносини є опосередкованим, вона впливає на земельно-правове регулювання, передусім шляхом визначення принципів і напрямів земельної політики. При цьому специфіка конституційного регулювання земельних відносин полягає в тому, що Конституція: має найвищу юридичну силу при формуванні й реалізації завдань земельної політики; є вихідною правовою базою для принципів земельного законодавства; забезпечує єдність земельної політики; встановлює основні земельні права і свободи людини і громадянина, які слугують орієнтиром для земельного законодавства; встановлює розподіл влади, раціоналізує земельну політику України.

У преамбулі Конституції зазначено, що вона є Основним Законом України, тобто вона регулює основи суспільних відносин, закріплює вже існуючі земельні відносини, відносини, які лише зароджуються і розвиваються, а також

відносини, що можуть виникнути в майбутньому. Конституція виконує фундаментальну, основоположну роль у регулюванні земельних відносин. Конституція становить юридичну базу становлення, розвитку та удосконалення земельного законодавства. Конституційні положення є фундаментальними, базовими для становлення і розвитку земельного законодавства. Вона сприяє формуванню земельно-правових інститутів, окреслює коло суспільних відносин, що належать до предмета правового регулювання земельного права, закріплюють і регулюють основи цих відносин.

Дослідження змісту Конституції України доводить, що практично весь текст Основного Закону пронизаний нормами, що прямо чи опосередковано регулюють земельні відносини. Найвищим досягненням, на думку В.В. Костицького, слід вважати конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на сприятливе для життя довкілля [1, С. 21]

До завдань Конституції не належить детальне врегулювання суспільних відносин, вона становить той фундамент, на якому ґрунтується національне законодавство. Проте це не означає, що вона має бути приречена на бездіяльність чи реалізовуватися лише через галузеве законодавство [2, с. 93].

Нормами Конституції окреслюється коло суспільних відносин, що належать до предмета правового регулювання земельного права, що сприяє подальшому формуванню правових інститутів земельного права. Земельні перетворення, що відбуваються в Україні, дістали відображення в Конституції. На конституційному рівні було закріплено право власності Українського народу на землі в межах території України, право громадян користуватися природними об'єктами права власності народу, статус землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Конституційні норми закріпили кардинальні зміни відносин власності на землю, відмовившись від виключної державної власності на землю і закріпивши багатоманітність і рівноправність форм власності на землю.

Варто погодитись із думкою Н. І. Титової, що сутність сучасного земельного законодавства у найбільш концентрованому вигляді закріплена в нормах Конституції. Будучи первинним нормативно-правовим актом найвищої

юридичної сили, вона утвердила загальні правові засади земельних відносин в Україні. Сутність цих конституційних засад полягає в тому, що: земля як об'єкт правового регулювання стосовно інших природних ресурсів поставлена на перше місце, що повною мірою відповідає її сутності та всеохоплюючому значенню; земля визнана об'єктом права власності Українського народу, що пов'язано з її функцією забезпечення основ політичної суверенності та економічної незалежності держави; закріплено право власності кожного громадянина на землю та права користування землею; гарантується державний захист прав власників земель та землекористувачів; встановлено рівність усіх суб'єктів земельних відносин; гарантується набуття і реалізація земельних прав суб'єктів «відповідно до закону», під яким слід розуміти всю сукупність земельного законодавства; земля визнана «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [3, с. 69].

Незважаючи на те, що Конституція є основою для розвитку земельного права і законодавства та основоположним регулятором земельних відносин, вона виступає лише правовим інструментом, який піддається впливу об'єктивних процесів розвитку земельних відносин.

Взаємовідносини між Конституцією і земельним законодавством ґрунтуються на взаємозв'язку, взаємовпливі, взаємозалежності, ієрархічній підпорядкованості, що відображає верховенство Конституції України в системі правових норм. Прагнення до системної збалансованості всього законодавства змушує виявляти недоліки, виправлення яких підвищуватиме ефективність правового регулювання земельних відносин [4, с. 67].

Доводиться констатувати істотний розрив між положеннями Конституції і реаліями правової практики, що проявляється в невідповідності дійсності і законодавства, що стосується прав на землю. Умовою формування правової держави є законність як комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права і влади. Значення законності актуалізується як сукупність соціально-правових засобів, необхідних для встановлення в суспільстві і державі правопорядку, в основі якого лежать загальнолюдські цінності (свобода, рівність, взаєм-

на повага і дотримання прав, а також виконання обов'язків), необхідні для створення умов нормальної життєдіяльності людей; стимулювання позитивної і обмеження негативної громадянської активності.

Висновок. Конституція розглядає землі в межах території України не лише як економічну складову розвитку суспільства, а передусім акцентує увагу на значенні земель як складової навколишнього природного середовища, тому, на нашу думку, на перший план виходять саме земельні, а не економічні відносини. Конституція України закріплює пріоритет суспільних інтересів у раціональному використанні і комплексній охороні земельних ресурсів, що забезпечується публічно-правовим регулюванням, вищим проявом якого є норми Конституції України, які володіють виключним публічно-правовим характером. Земельні норми Конституції в сукупності становлять основу публічно-правового регулювання в земельному праві, надаючи йому характеру галузі публічного права. Якщо конституційні земельні положення не розвиваються в актах земельного законодавства, то це призводить, з одного боку, до зниження якості земельного законодавства та його неконституційності, а з другого – до зниження рейтингу Конституції як фактора, що забезпечує єдність земельного законодавства. Конституційні земельні норми виступають координатором усього земельного законодавства, забезпечуючи його єдність і конституційність як за формою, так і за змістом [5, С. 251].

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. Право України. 2011. № 2. С. 20–33.

2. Оніщенко О. Пряма дія норм Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2004. № 4. С. 90–93.

3. Титова Н. До концепції основного земельного закону України. Право України. 2000. № 4. С. 68–73.

4. Сидор В. Д. Про характер взаємодії конституційних земельних положень і земельного законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 5. С. 65–68.

5. Сидор В.Д. Теоретичні проблеми розвитку земельного законодавства України: дис. д-ра юрид. наук 12.00.06. К., 2012. 499 с.

Олена Сінькевич
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ **(до 25-річчя Основного Закону)**

Подальший розвиток України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави безпосередньо пов'язаний з ціннісною основою правової системи. Ядро правових цінностей становлять конституційні цінності, які сфокусовано насамперед в Конституції України і є ключовими векторами розвитку української державності.

Будь-яка галузь права в специфічній для неї формі закріплює в своїх джерелах ті чи інші соціальні цінності. Не є виключенням і конституційне право - воно встановлює найбільш значущі приписи і орієнтири, що набувають характеру окремих соціальних імперативів. Основоположна роль в такій фіксації належить Конституції України, в якій вони відображені через норми-принципи, що сприймаються індивідом, стаючи частиною його конституційної правосвідомості. В Основному Законі закладені такі основоположні цінності, як права і свободи людини, основи конституційного ладу, народовладдя, верховенство права, розподіл влади, обороноздатність і безпека Української держави тощо. Звертаючись до тексту Конституції України, можна констатувати, що перераховані категорії утворюють основу аксіологічного потенціалу норм конституційного права.

За результатами 25-річної дії Конституції України, зіставляючи закріплення й реалізацію конституційних цінностей і потреб сучасного розвитку України, відзначаємо, що актуальність аксіологічної функції конституційного права постійно зростає.

Погоджуємося з думкою С. Дроботова, який вважає, що завдяки аксіологічній функції права досягаються два важливі для суспільного розвитку

завдання: а) акумуляція фундаментальних суспільних цінностей, які, набуваючи правової форми, стають правовими цінностями та правовими принципами; б) вплив на аксіологічний рівень правової свідомості [1].

Конституційні цінності характеризуються дослідниками по-різному.

М. І. Салей сформулювала, що: цінність - це «об'єктивно існуючий предмет, явище, стан та процес, який на конкретному етапі соціального розвитку відповідає цілям, інтересам і потребам людини та суспільства, є значущим для них»; «конституційні цінності – це гуманістичні, демократично-правові, універсальні конституційно-нормативні об'єкти конституційних правовідносин, що визначальною мірою впливають на всі елементи сучасного конституціоналізму, публічно-владну та суспільну практику» [2, с. 221].

Є.В. Реньов досліджував цінності конституційного ладу і, так само, як і М.І. Салей, аналізував обрану проблему у напрямі від загального до конкретного. Зокрема, його увагу привернуло те, що розуміння цінностей в кантіанському значенні – як пріоритет належного, що формується в свідомості людини, але не відірвано, а у зв'язку зі світом реальним; буття не визначає свідомість детерміновано, хоча й здійснює на неї (і відповідно на людські цінності) значний вплив; конституційні цінності в Україні можуть бути як текстуальними, так і позатекстуальними (він також застосовує поняття «нетекстуальні конституційні цінності»). Дослідник сформулював, що останні витлумачуються з конституційного тексту Конституційним Судом України [3, с. 6].

Цілком погоджуємось з міркуваннями О.В. Семенцової щодо того, що Конституцією України закріплено низку цінностей, які уособлюють найбільш значимі ідеї та прагнення суспільства, чим і визначається зміст та спрямованість конституційно-правового регулювання, а також національної системи права в цілому. Найважливіші цінності конституційного рівня закріплено в Преамбулі Конституції України та в конкретних конституційних принципах, закріплених переважно в розділі I Основного Закону України. Серед них: свобода, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократія, верховенство права, правове обмеження влади, республіканська форма правління, плюралізм та низка інших основоположних ідей [4, с. 175]. Ці узагальнення є важливими для розуміння сутності аксіологічних аспектів Конституції України.

Зазначимо, що в перехідні періоди історії аксіологічна функція конституційного права набуває особливого значення. Так, Революція гідності не лише сколихнула країну хвилею нечуваного патріотизму, а й показала важливість й інших цінностей, насамперед національної ідеї. В Указі Президента України № 69/2015 від 11 лютого 2015 року «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» наголошується на таких цінностях та ідеалах, як демократія, права і свободи людини, європейське майбутнє: «На підтримку ініціатив громадськості та з метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави, гідного вшанування подвигу Героїв Небесної Сотні, які віддали своє життя під час Революції гідності (листопад 2013 року - лютий 2014 року), захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України...».

Варто пригадати зміну цінностей й під час і після Помаранчевої революції, яка мала універсальне значення для всіх українських громадян, незалежно від статі, політичних поглядів.

Так, запровадження Дня Гідності та свободи 21 листопада стало реакцією на авторитаризм влади, наступ на права громадян, цензурування засобів масової інформації - цінностей вільного життя.

Указ Президента України від 13 листопада 2014 року «Про День Гідності та Свободи» мав потужне аксіологічне навантаження. Зокрема, його положення передбачали, що це свято встановлюється «з метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні початку XXI століття, а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які восени 2004 року та у листопаді 2013 року - лютому 2014 року постали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору».

Як справедливо зазначив У.М. Олійник, ми переживаємо особливий момент у нашій історії, коли переривання необхідної модернізації може перетворитися в остаточну катастрофу народу й держави, а конституційні цінності можуть стати гарантією від застою, оскільки встановлюють орієнтири,

досягнення яких вимагає безперервного, постійного розвитку. Разом з тим вони перешкоджають революційного зламу усталених норм [5, с. 57]. Це підвищує актуальність звернення до теми конституційної аксіології.

Отже, важко переоцінити важливість аксіологічного підходу в конституційному праві, адже конституційні цінності є фундаментом правової основи всієї української державності, на їх базі має розбудовуватись система правових цінностей нашої держави і суспільства. На сьогоднішній день дослідження питань ціннісного підходу дають поштовх до розробки концептуальних рекомендацій для вибору шляхів розвитку суспільства, держави і правової системи в цілому, а також дозволять проводити комплекс конституційних реформ, усвідомити цей процес в повному обсязі. Адже тенденції розвитку України останніми роками характеризуються кризисними проявами конституційно-правового характеру, які в певній мірі набувають системоутворюючого значення та подолання яких є нагальною потребою. Уявляється необхідним розробити систему конституційних цінностей, які на даний нелегкий для України етап соціально-економічного розвитку суспільства і держави стануть керівними ідеями при виробленні внутрішньої і зовнішньої політики країни, а також правового регулювання правозастосування.

В рік відзначення 25-ї річниці Конституції України констатуємо - важливе теоретичне й практичне значення має звернення науковців та практиків до теми цінностей та формування конституційної аксіології, адже в умовах пошуку прийнятних моделей суспільного розвитку України головне завдання полягає у забезпеченні збалансованості конституційних рішень та недопущення деформації основоположних конституційних цінностей та принципів.

Список використаних джерел:

1. Дроботов С. Аксіологічна і когнітивна функція права у процесі становлення правової держави. URL: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1227-aksiologichna-i-kognitivna-funkci-prava-u-procesi-stanovlennya-pravovoderzhavi.html>
2. Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук. Одеса, 2017. 215 с.
3. Реньов Є.В. Цінності конституційного ладу України та їх правава рег-

ламентация: автореф. дис. ... канд. юрид наук. Харків, 2018. 24 с.

4. Семенцова О. В. Конституційні та суспільні цінності як елемент формування вітчизняного державотворення. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 175-176.

5. Олійник У. М. Сутність поняття «конституційна цінність» в сучасній Україні. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 57-60.

Юрій Слюсаренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА У СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Однією з найважливіших подій в формуванні державотворчого процесу незалежної України стало прийняття у червні 1996 року Конституції України, яка увібрала в себе досягнення вітчизняної та зарубіжної конституційної доктрини. Протягом 25 років Конституція України слугує правовою основою розвитку нашої держави як демократичної, соціальної, правової держави. Основний Закон України є правовою основою формування, вдосконалення та функціонування всіх інститутів державної влади та становлення громадянського суспільства. Прийнята Конституція увібрала в себе європейський досвід з урахуванням всіх особливостей розвитку українського суспільства

та закріпила засади конституційного ладу України, основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Хотілося б відзначити, що на даному етапі сучасного державотворення і розвитку українського суспільства, активного політичного процесу в державі Конституція України об'єктивно потребує вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Головні засади майбутніх змін - вони мають сприяти розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. Можу виокремити наступні аспекти в положеннях Конституції України, які потребують вдосконалення:

1. недосконалість гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
2. недоліки в організації та функціонуванні державного механізму;
3. недосконалість системи стримувань і противаг, яка мала б забезпечувати збалансованість та єдність державних інститутів.

Конституція України визначила стратегію подальшого розвитку української держави в червні 1996 року і на даний час існує необхідність конституційної реформи, яка б забезпечила подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави. Це зумовлює необхідність відповідного наукового забезпечення процесу творення національного конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму.

Отже, можемо зробити висновок, що Конституція України відіграє основоположну роль в державотворчому процесі, яка полягає в саме забезпеченні суспільством та державою послідовної реалізації відповідних положень Основного Закону та створення фундаменту правової системи країни. Конституція є визначальним чинником забезпечення державного суверенітету, консолідації українського суспільства, формування та функціонування інститутів державної влади та основи функціонування громадянського суспільства. Можу відзначити важливість вивчення зарубіжного конституційного досвіду для проведення ефективних конституційних реформ в Україні. Конституція це суспільний договір, який фіксує форми, способи, принципи, основи, права, обов'язки та інші взаємопов'язані відносини держави та суспільства і з огляду на євроінтеграційні процеси в нашій країні детальне вивчення досві-

ду європейського конституціоналізму допоможе удосконалити та розширити вектори розвитку доктрини українського конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Тодыка Ю. М. Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Харьков: Факт, 2000. – С. 140.
2. Шемшученко Ю. Політика, право, Конституція / Ю. Шемшученко, О. Ющик // Право України. – 2007. – С. 6.
3. Крусян А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи та практика / А. Крусян // Право України. – 2012. – No 8. – С. 122–131.
4. Агафонова Н. Загальнотеоретичні підходи до поняття «конституційна реформа» / Н. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – No 6. – С. 5–11.
5. Волошин Ю. О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики: монографія / Ю. О. Волошин, О. М. Пересада. – Одеса: Фенікс, 2013. – 206 с.
6. Колодій А. Конституційний процес та сучасна конституційна реформа в Україні: етапи розвитку / А. Колодій // Право України. – 2012. – No 8. – С. 114–122.
7. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми: монографія / за ред. д. політ. н. В. П. Горбатенка. – К.: Юридична думка, 2005. – 327 с.

Наталія Стецюк
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (ВІД ДОКТРИНИ ДО ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ)

1. Принцип «поділу державної влади» разом із «правами та свободами людини» належать до первинних засад сучасного конституціоналізму. Ще в п.16 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. прямо говорилося, що «суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не проведено розподілу влади, не має конституції» [1, с.251]. В українській державно-правовій та політичній думці принцип «поділу влади» був присутнім на всіх етапах її багатовікового розвитку - від Конституції Пилипа Орлика, конституційних проектів Г.Адрузького, М.Драгоманова та М.Міхновського, наукових праць Б.Кістяківського, С.Дністрянського, О.Ейхельмана, М.Палієнка до конституційних актів Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Карпатської України, Державного Центру УНР (в екзилі) та сучасної Української держави [2].

2. З відновленням на поч.90-тих рр. минулого століття національної державності українського народу в Україні було взято курс на її перетворення в сучасну конституційну державу. Україна мала стати суверенною національною державою, в якій Український народ є єдиним джерелом влади, а сама влада мала б здійснюватися за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.[3] Ці положення Декларації про державний суверенітет України (1990р.) нашли своє відображення в Конституції України 1996 року. Україну було визначено державою суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою, в якій державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст.1, ст.6 Конституції України)[4].

2. Ухвалюючи у 1996 році Основний Закон держави, конституцієдавець використав для закріплення системи організації державної влади, до певної міри, дещо лаконічний припис, за яким «Державна влада в Україні здійсню-

ється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» (ст.6 Конституції України). Відтак, вважалося що такий виклад конституційних положень буде достатнім для відображення класичного принципу поділу державної влади та забезпечення рівності її складових (законодавчої, виконавчої та судової), а також для створення дієвого механізму «ваг і стримувань» в середині даної системи. Були також надії на те, що «рівноправність» усіх гілок влади відбудеться сама собою, а кожна з гілок влади стане «самодостатньою» і буде неухильно «берегти» як свою незалежність, так і не посягати на «незалежність» інших гілок державної влади.

3. Практика реалізації в Україні конституційного принципу «організації державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» виявилась далекою від благих (т.з. «академічних») уявлень. Вже з перших років функціонування чинного Основного Закону держави формальне недотримання даного конституційного припису стало чи не звичним явищем. Невизначений, з формально-юридичної точки зору, конституційний статус глави держави (який, безперечно, є органом державної влади) жодним чином не заважав останньому періодично вчиняти дії, направлені на відверте поглинання не тільки виконавчої, а місцями й законодавчої та судової влади. При цьому, останнє могло мати місце як у вигляді жорстких проявів «зловживання владою» Президентом України (наприклад, у 2010-2013 рр.), так і у частково «невинних/ прихованих» формах «зловживання правом» главою держави, як це мало місце у 2016 році[5] чи після 2019 р.[6]. Яскравим прикладом останнього стало «творчі підходи» у реалізації Офісом глави держави конституційного положення ч.10 ст.83 Конституції України, за яким «депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України...». Включення т.з. «законодавчого принтера», перетворення в «буденність» інституту позачергових засідань парламенту, «постійність» явища т.в.о міністрів, відставка і призначення Прем'єр-Міністра України та інших членів уряду без їхніх звітів/програм діяльності і т.д. і т.п. - ось далеко не повний перелік подій і явищ,

які фактично зневолювали уявлення про здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

4. Чи не найбільш вразливою гілкою влади щодо можливостей забезпечення своєї «самостійності/ самодостатності» в Україні є влада судова. Останнє, як відомо, не є виключно «українською» проблемою. Адже, ще на зорі становлення сучасного європейського конституціоналізму зверталася увага на те, що саме «судова влада» є найбільш вразливою до посягань на неї інших гілок державної влади», адже, якщо «...законодавча влада встановлює правила, виконавча влада застосовує примус, то судова влада не має ні того, ні іншого. Судова влада не має ні військової, ні фінансової сили, ні безпосередніх важелів впливу на інші гілки державної влади[7]. Саме тому, на рівні конституційних положень варто мати відповідні приписи, які мінімально гарантували як рівнозначність/ самодостатність всіх гілок державної влади, так певну захищеність саме «судової влади».

5. Аналіз конституційно-правової практики зарубіжних країн свідчить про дещо інші (ніж в сучасній Україні) підходи до закріплення принципу поділу влади та забезпечення в ньому належного статусу її різних гілок. Відповідно до ст.4 Конституції Естонської Республіки (1992 р.) «діяльність Державних Зборів, Президента Республіки, Уряду Республіки та судів здійснюється за принципом поділу і збалансованості влад», ст.3 Конституції Республіки Словенія (1991р.) говорить, що «громадяни здійснюють владу безпосередньо та через систему виборів, неухильно додержуючи принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову»[8, с.2, 266], а ст.10 Конституції Польської Республіки (1997р.) - «державний лад Польської Республіки ґрунтується на поділі і рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади та судової влади»[9]. Натомість, у ст.20 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини (1949 р.) йдеться про те, що «вся державна влада походить від народу. Вона здійснюється шляхом виборів і голосувань та за допомогою спеціальних органів законодавства, виконавчої влади і правосуддя. Законодавство зв'язане конституційним ладом, виконавча влада і правосуддя - законом і правом»[10, с187].

6. Для належного забезпечення функціонування системи поділу влади в Україні, забезпечення рівності/ рівно значимості та самостійності/ самодо-

статності усіх гілок видається за можливе в нести до ст.6 Конституції України зміни та викласти її в наступній редакції: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також забезпеченні їхньої рівноваги та самостійності. Гарантами самостійності судової влади є глава держави та парламент, а забезпечення обов'язковості виконання судових рішень на всій території України - органи та посадові особи виконавчої влади. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України».

Список використаних джерел:

1. Конституции и закондательные акты бужуазных государств XVII-XIX вв. Англия, США, Франция, Италия, Германия/ Сборник документов под ред. проф. П.Н.Галанзы. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957.- 587 с.
2. Стецюк Н. Принцип поділу влади в українській державно-правовій традиції // Науковий Вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 641: Правознавство.- Чернівці: Чернівецький національний Університет., 2012. - С. 138-142.
3. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1990.- № 31. Ст. 429.
4. Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із пізнішими змінами та доповненнями]. - К.: Парламентське видавництво, 2021. – 78 с.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України // Відомості Верховної Ради, 2016, № 28, ст.532
6. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки/ Центр Разумкова. - Київ: Заповіт, 2020. - 124 с.

Петро Стецюк

*кандидат юридичних наук., доцент, доктор права
суддя Конституційного Суду України у відставці,
науковий консультант з правових питань Центру Разумкова,*

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

1. Двадцять п'ять років тому назад Верховна Рада України прийняла чинну Конституцію - Основний Закон України. Ухваленням цього документу було завершено де кількарічний конституційний процес, початки якого заклалися ще в останні роки існування Української РСР (Декларація про державний суверенітет України (16.07.1990)[1], Концепція нової Конституції України (19.06.1991)[2]). З іншого ж боку, поява нової Конституції України стала підтвердженням тягlosti конституційно-правового розвитку України, її нерозривного зв'язку із європейською політичною і правовою культурою, про що прямо говориться в преамбулі Конституції України[3]. Конституція України як Основний Закон держави зайняла своє визначальне місце в національній нормативно-правовій системі, стала невід'ємною частиною ціннісних орієнтирів суспільного життя в Україні[4, с.13-18]. Вона отримала, як відомо, достатньо високу позитивну оцінку в українському суспільстві та зовсім непогані відгуки на міжнародно-правовому рівні[5, с.27].

2. Конституція України (1996 р.) виконала два надзвичайно важливих завдання: по-перше, конституювала відновлення державної незалежності Українського народу; по-друге, на найвищому нормативно-правовому рівні заклала (встановила) необхідні політико-правових основи для переходу України від т.з. «радянських» (пост-тоталітарних) до демократичних форм правління. Адже, приймаючи цей документ, Верховна Рада України діючи «від імені Українського народу - громадян України всіх національностей», виходячи із непорушності «здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення», «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя» конституювала Україну «суверенною і незалежною» державою [3]. Такі конституційні приписи перед цим мала тільки

Конституція Української Народної Республіки (1918 р.), стаття перша якої прямо говорила, що «Відновивши своє державне право, як Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вольностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною» [6, с.330].

3. В Конституції України як Основному Законі держави було закладено необхідні політико-правових основи для переходу України від пост-радянського утворення - до сучасної конституційної держави. Україну було проголошено державою суверенною, демократичною, соціальною та правовою (ст.1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю в Україні (ч.1, ст.2). Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі став Український народ, який здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч.1, ст.5). В Україні визнано дію принципу верховенства права, а найвищу юридичну силу було надано безпосередньо самій Конституції України (ст.8). Окремо зазначалось, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст.7), а державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1, ст.6). При цьому, суспільне життя в Україні мало б ґрунтуватися на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, жодна ідеологія не могла визнаватися державою як обов'язкова, а цензура заборонялася (ст.15). Натомість, правовий порядок в Україні повинен був ґрунтуватися на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані були діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[3].

4. Своє 25-річчя Конституція України «зустрічає» далеко не в кращому стані. Численні зміни і доповнення, які мали місце, особливо протягом останніх років[7], суттєво «розбалансували» її текст, збільшили число явних суперечностей в середині самої конституційної матерії та посили інші т.з. «вроджені» вади і недоліки чинного Основного Закону держави. До його слабких сторін за ці роки додалися також і т.з. «набуті» вади і недоліки Основного Закону

держави. Найбільш серйозним серед них видається проблема належної легітимності окремих фрагментів тексту Основного Закону держави. Ця ситуація, як відомо, була породжена у свій час процесом міфологізації наслідків прийняття (фактично нікчемного за своєю юридичною сутністю) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) №20-рп/2010 від 30 вересня 2010 року[8]. Згодом, дана проблема суттєво ускладнилася положеннями Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», прийнятого парламентом 21 лютого 2014 року[9].

5. Вирішення питання належної легітимності всього без виключення тексту чинного Основного Закону держави у спосіб, передбачений порядком внесення змін до Конституції України (Розділ в XIII Основного Закону держави) в найближчій перспективі видається мало ймовірним. Більш результативним був би пошук «нестандартних» рішень направлених на ухвалення повністю нового чи суттєво оновленого тексту Конституції України. Іншими словами, прийняття/ ухвалення нової Конституції України, чи можливо її «нової редакції», видаються найбільш сприйнятливим варіантом виходу із ситуації, що склалася. На користь останнього (ухвалення нової Конституції України/ прийняття нової редакції) говорить і та обставина, що реалії сучасного етапу конституційного розвитку України потребують якісно нового регулятора суспільних відносин в цьому .

6. Нова (оновлена) Конституція України бачиться політико-правовим документом майбутнього, конституцією сталого розвитку нашої держави та реального забезпечення прав і свобод кожної людини в Україні. Оновлений документ не повинен бути «конституцією попередніх часів» ні за формою, ні за змістом. Україні потрібна конституція «четвертої хвилі», конституція двадцять першого століття, з модерною структурою, новим наповненням змісту конституційних положень та сучасними механізмами конституційного регулювання. Головним в цій конституції має стати «людина», її гідність, права та свободи.

Нова українська конституція має старатися забезпечити нашу країну від небачених раніше загроз та викликів, а також гарантувати сталість її демократичного розвитку. Така конституція має стати конституцією реального забезпечення прав та свобод людини. При цьому, такі суспільні явища, як масова трудова міграція українців, мільйони внутрішньо переміщених осіб, різке скорочення українського населення на споконвічних українських землях і т.д., потребує наявності як відповідних конституційних регуляторів, так і конституційних «запобіжників».

Одночасно, нова конституція має гарантувати Українській державі незворотність її демократичного поступу, забезпечити її від нових загроз і викликів в умовах глобалізації, кліматичних змін, міжнародного тероризму. Вона має стати дієвим інструментом захисту держави від зовнішньої військової агресії, забезпечити кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому Українському народові належне в сучасному в світі.

Список використаних джерел:

1. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, № 31, Ст. 429.

2. Про Концепцію нової Конституції України. Постанова Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, N 35, ст.466.

3. Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із пізнішими змінами та доповненнями]. - К.: 2020. – 56 с.

4. Стецюк П. Цінність (аксіологічні властивості) Конституції України. – В кн.: Конституція України в сучасній правовій доктрині та національному державотворчому процесі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Конституції України, 20-річчю незалежності України, 350-річчю Львівського національного університету та 70-річчю кафедри конституційного права. 3 червня 2011 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011.- 223с.

5 Ільков О. Венеціанська Комісія та Україна: український шлях до демократії через право // Часопис парламент.- 2016. Випуск 3.

6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т.2. 19 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упор. Верстюк В.Ф. (кер.), Бойко О.Д. та ін.. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с.

7. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України // Відомості Верховної Ради, 2016, № 28, ст.532.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) за №20-рп/2010. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

9. Про відновлення дії окремих положень Конституції України. Закон України // Відомості Верховної Ради, 2014, № 11, ст.143.

Андрій Стець

Доктор права (PhD), політолог, радник з правових питань, спеціаліст експертизи документів, викладач факультету права та адміністрації Зеленогурського Університету, Республіка Польща.

<https://orcid.org/0000-0002-3014-2400>

25 – ЛІТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., стала вінцем періоду динамічних системних перетворень країни. Досвід його творців та використання всіх досягнень системної практики в 1990-1996 роках зробили новоприйнятий основний закон справжньою основою для функціонування держави.

З часу прийняття Конституції України цього року минає двадцять п'ять років. Це важливий ювілей, який спонукає задуматися про визначені цілі українського конституційного законодавця, про конституційну практику останніх десятиліть, про сильні та слабкі сторони конституційного закону, про властивості конституційного ладу, створеного ним і про питання запропонованих політичними групами можливих конституційних змін. Ця конституція

є однією з найширших однорідних європейських конституцій. Вона складається з 161 статей, розділених на 15 розділів.

Преамбула, тобто урочистий вступ, стосується нації, волі суверена та багатовікової історії боротьби про створення української державності та права на самовизначення. Беручи до уваги багатовікову окупацію українських земель різними колоніальними країнами, вона враховує захист прав і свобод людини, а також піклування про гідні умови життя, дбаючи про зміцнення соціального миру в Україні. Водночас говорить про відповідальність перед Богом та попередніми, теперішніми та майбутніми поколіннями української нації. Розрив із довготривалою політикою атеїзації та радянської суспільства започаткував стихійне релігійне відродження, що призвело до відбудови та перебудови структур Православної та Греко-Католицької Церкви в Україні.

Преамбула є юридично та політично обов'язковою складовою конституції, визначальним фактором тлумачення її змісту, а також керівництвом (імперативом) для формування політичної та моральної основи правового порядку України.

Українська політична еліта (хоча і з пострадянським походженням) обрала варіант створення моделі демократичного устрою, яка була б синтезом національних традицій та загальнодемократичних принципів. Цей варіант відрізнявся від російського та білоруського, що негативно вплинуло на відносини з цими країнами.

Конституція України 28 червня 1996 р. є джерелом права для основних принципів системи України, до яких належать: принцип демократичної правової держави, соціальна справедливість, унітарна форма держави, поділ влади, плюралізм та субсидіарність. Легітимність - це особливість усіх конституцій демократичних європейських держав. Таким чином,

Конституція України 1996 року відповідає стандартам європейського демократичного конституціоналізму, водночас посиляючись на українські конституційні традиції, пов'язані з Руською Правдою, Конституцією Филипа Орлика 1710 року, Конституцією УНР 1918 р.

Історію розробки, прийняття, реалізації та розвитку Конституції України згідно з думками Владислава Федоренка можна розглядати в п'ятьох основних періодах:

1. 1990-1996 рр. ознаменувана здобуттям незалежності України, першими вільними виборами, складним процесом підготовки та прийняттям Конституції України у 1996 р., яка попри пострадянський менталітет в ділянці права, стала визначальним правовим актом для розбудови громадянського суспільства та правової держави;

2. 1996-2004 рр. це період реалізації основного закону, коли більшість положень було втілено в системі чинного законодавства та запровадження багатьох нових інститутів;

3. 2004-2010 рр. позначився Помаранчевою революцією, процесом внесення змін і доповнень до Конституції України, щодо утвердження парламентсько-президентської республіки;

4. 2010-2013 рр. період що позначився визнанням 30 вересня 2010 р.

Рішення Конституційного Суду України № 20-рп неконституційності Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. і приведення системи конституційного законодавства у відповідність до цієї редакції Конституції та внесення до неї змін у 2011 р., розбудовою президентсько- парламентської республіки, названої також «суперпрезидентською» за часів Віктора Януковича (президента- кримінальника, засудженого нині також за державну зраду);

5. 2014-донині, це війна з Російською Федерацією, яка як Орда наступає на сусідні незалежні держави, в тому числі і Україну, де активізується нове формування українців як політичної нації, особливо під час подій Євромайдану і Революції Гідності;

28 червня 2021 року минає 25 років з часу прийняття Конституції на п'ятій сесії Верховної Ради України. Конституцію України 1996 року можна назвати „Конституцією прав Людини”. Вона гарантує широкий спектр захисту основних прав людини: рівність перед законом, заборона дискримінації, свобода слова, совісті, релігії та право на справедливий суд.

Однак положення Конституції залишаються марними, якщо немає незалежного органу, який її тлумачить та встановлює відповідність супроти неї актів нижчого рівня. Занадто багато є змін до норм конституції та положень, що стосуються Конституційного Суду, обмежувачих незалежність та можливість ефективно контролювати конституційність законів, порушуючи

системну стабільність. Частково доводить до цього невисокий рівень політичної культури та бажання переписання на ново конституції декотрими активними політиками.

За чверть століття свого функціонування ця конституція зазнала двох згаданих вже великих випробувань: Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Революція Гідності на рубежі 2013 та 2014 років спричинила набагато глибші соціальні зміни, ніж Помаранчева Революція 2004 року. Основною причиною була тривалість, а отже - кількість учасників та рівень їхньої участі, а також різне ставлення демонстрантів та активістів до політиків та до насильства, яке порушує гідність та елементарні права людини.

Помаранчева революція тривала менше місяця, загалом у ній брало участь до мільйона людей, діяльність зосереджувалась у Києві. Метою Віктора Ющенка та згуртованих навколо нього політиків було виступити проти фальсифікацій Віктора Януковича. Примат боротьби за чесні вибори та політична мета, а отже, і керівництво політиків, не ставилися під сумнів. Акція закінчилася політичним компромісом, який також дозволив переможній стороні зіткнутися з цим.

Революція Гідності тривала три місяці, і в ній взяли участь щонайменше 3-4 мільйони людей не тільки в Києві та найбільших містах, але і в провінціях. Спочатку її метою було змусити підписати угоду про асоціацію з ЄС, а згодом і повалити режим Віктора Януковича. Акція протесту була ініційована проєвропейськими соціальними колами, і політикам, до яких ставилися з недовірою, не вдалося взяти під контроль цей рух. Революція закінчилася відмовою від компромісу, досягнутого політиками, та вибором шляху до євроатлантичних структур, що було відображено в преамбулі Основного закону.

У цьому контексті роль незалежних судів та громадянського суспільства в захисті Конституції набуває дедалі більшого значення. Ми звикли думати, що Конституція захистить нас від спокус влади. Однак останні події в багатьох державах показують, що, громадяни повинні захищати Конституцію, як фундамент держави.

Дмитро Терлецький
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедра конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Україна, здобувши незалежність, здавалось, зробила вибір на користь юридичного обмеження влади. Визначальним наслідком такого вибору стало визнання за Конституцією України її верховенства, яке вказує на її найвищу юридичну силу у правовій системі, але цим у жодному разі не вичерпується, засвідчуючи підпорядкованість об'єктивованому нею до певної міри праву вищих органів держави, які реалізують змістовно сполучені із категорією політики загальні функції. У наведеному вище контексті Україна, видається, обрала шлях юридичного конституціоналізму. Але чи стало це фактом соціальної дійсності?

Як віхами позначена трьома революціями – Помаранчевою революцією, Революцією Гідності та електоральною революцією 2019 року – історія сучасної України переконливо доводить, що юридичного обмеження влади не відбулося.

У державотворчій ідеології України, твердить О. Бориславська, загалом акцент був зроблений не на формування конституційної держави (із обмеженою конституційними засобами державною владою), а на ідею демократичної правової держави. Під останньою, відповідно до підходу, який був найбільш поширеним у пострадянській період, розуміли засновану на владі народу державу, обмежену правом (що фактично ототожнювалося із сукупністю законів), у кращому випадку – правами людини, які закріплені тими ж законами. При цьому, з уваги було упущено, що демократія без реальних конституційних обмежень може легко перетворитися в диктатуру. Запровадження формальних ознак та окремих елементів демократії, зокрема альтернативних виборів, референдумів тощо, бажаного результату не принесло, адже пануючі політичні сили маніпулювали виборчим законодавством, із легкістю змінюючи його для досягнення бажаних результатів на кожних наступних виборах [1, с. 342].

Погоджуючись з висновком авторки про те, що «демократія без реальних конституційних обмежень може легко перетворитися в диктатуру», не зайвим буде нагадати, що невід'ємною складовою переважаючої у вітчизняній доктрині інтерпретації верховенства Конституції України є виключно критичне ставлення до її прямого застосування судами, які «мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію» [2]. Це сприймалося як «... втручання загальних судів у сферу конституційної юрисдикції та не сприяє забезпеченню єдності правового регулювання в Україні» [3, с. 288]. Спрощення в результаті процесуальної реформи 2017 року [4] прямого застосування судами Конституції було передбачувано оцінено як посягання на юрисдикцію Конституційного Суду України, наділення судів не притаманними їм функціями. М. Савчин з цього приводу зазначав, що «нове процесуальне законодавство встановлює доволі абсурдні правила застосування Конституції України як норми прямої дії, фактично заперечуючи сутність такого принципу. ... [П]ряма дія конституції не означає вирішення питання про конституційність положень закону, яке має застосувати загальний суд і воно має істотне значення для вирішення справи по суті. Таке питання може вирішити лише конституційний суд» [5, с. 252]. За поодинокими виключеннями правозастосовна практика підтверджує позицію, домінуючу в академічній спільноті [6, с. 319-320].

Тут варто вказати, що тривалий час фізичні та юридичні особи *de jure* і *de facto* не могли ініціювати вирішення Конституційним Судом України питання щодо конституційності жодних правових актів. Конституційне звернення – єдина доступна їм до 2016 року форма звернення до Конституційного Суду України дозволяла клопотати лише про офіційне тлумачення Конституції та законів України. І хоча здійснення права на конституційне звернення було прямо обумовлено наявністю неоднозначного застосування судами, іншими органами державної влади положень Конституції або законів України, рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду таких конституційних звернень жодним чином не впливали на остаточні судові рішення [7, с. 8]. Юрисдикційна діяльність Конституційного Суду України і тепер, після запровадження конституційної скарги, сприймається широким загалом пе-

редусім у політичному контексті, з точки зору корисності та прийдешніх наслідків для тих чи інших політиків та політичних сил.

Безумовно, конституція, як нормативно-правовий акт, є ефективною у разі її юридичної обов'язковості. Втім, як складова соціальної взаємодії, конституція є результативною і релевантною, якщо сприймається суспільством і застосовується у суспільстві. Симптоматичним у цьому контексті є незмінно низька обізнаність зі змістом Конституції громадян України, яка поєднується з переконанням у нагальній необхідності її зміни [8]. Ці індикатори суспільного сприйняття лише на перший погляд можуть видатися взаємовиключними: чинність «Конституції – Основного Закону України» *de facto* визначальною мірою дотепер визначається прийнятими законами та іншими нормативно-правовими актами.

Проте важливішим є інше. Самих лише «конституційних обмежень», попри їх значущість, вочевидь недостатньо для досягнення мети конституціоналізму. Першопричиною прийняття нової Конституції називається безсумнівна неузгодженість та розбалансованість конституційованої системи стримувань та противаг. Однак ця проблема може бути успішно усунута шляхом секторальних змін. Чому ж тоді саме «конституція з чистого аркушу» була складовою передвиборної агітації різних політичних сил на президентських виборах 2019 року і поки ще чітко не артикульована, але вже постала на політичному порядку денному зараз, у країні, яка шостий рік перебуває у стані фактичної війни і вкотре балансує на межі соціально-економічної кризи?

Не маючи на меті надати вичерпні і, тим більше, – остаточні відповіді на ці питання, зазначимо, що Україну спіткав загальний для багатьох пострадянських держав порок і «установити стовп демократичності виявилось значно легше, ніж створити сучасну державу, аби запровадити справжнє верховенство права» [9, с. 9]. Визначальною мірою, на наше переконання, до цього призвела фактична ексклюзивність процесу вироблення та реалізації загально значущих рішень, підміна демократичної комунікації, яка має визначати зміст і перелік соціальних цінностей, ерзацом інспірованих владою інформаційно-комунікативних заходів, зведення репрезентативної сутності виборів до ототожнення парламентської більшості, здобутої в результаті маніпуляцій

з виборчим законодавством і зловживанням виборчими технологіями, з постійною, структурною більшістю у суспільстві.

Ці та інші проблеми неможливо усунути, написавши новий текст Конституції, а прагнення до ідеальної конституції як «букви закону», яке постійно реалізується політиками, не має відбуватися поза межами суспільної дискусії щодо конституції як «духу закону». Сприймаючи право на опір як одне із природних прав людини, тим не менш, нагадаємо слова В. Мусіяки, який твердив, що «суспільний розвиток має набути не хвилеподібного накопичення обурення владою, а ... розуміння норми Конституції, що саме народ є джерелом влади. Люди мають зрозуміти, що вони мають контролювати владу, змушувати її діяти відповідно до Конституції» [10]. Сприяти цьому має постійний діалог інститутів громадянського суспільства з владними інституціями, і, відповідно, інклюзивність процесу ухвалення рішень та контрольованість їх втілення у життя.

Література:

1. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Х., 2018. 428 с.
2. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 29.05.2021).
3. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя / М.М. Гультай ; НАПрН України, НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування. Х. : Право, 2013. 422 с.
4. Про внесення змін Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/conv#Text> (дата звернення: 29.05.2021).
5. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с

6. Терлецький Д.С. Функціональна взаємодія Конституційного Суду України та судів системи судоустрою в контексті захисту прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) К.: ВАІТЕ, 2019. С. 317-324.

7. Конституційна скарга в діяльності адвоката / М.І. Ставнійчук, А.А. Єзєров, В.І. Запорожець, Д.С. Терлецький. Х.: Фактор, 2019. 96 с.

8. Загальнонаціональне опитування населення України, присвячене питанням ставлення громадян до Конституції України, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова для проекту Центру політико-правових реформ. URL: <https://dif.org.ua/article/konstitutsiyeni-zmini-shchodo-pravosuddya-dumka-gromadyan-ukraini-cherven-2019> (дата звернення: 29.05.2021).

9. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. К.: Наш формат, 2019. 608 с.

10. Кривцун Д. Як приймали Конституцію 1996 року : чому суспільство і влада так і не навчилися жити за Основним Законом. *День*. 23 червня 2016 року. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobysci/yak-pruymaly-konstytuciyu-1996-roku> (дата звернення 29.05.2021).

Андрій Тетерук

Народний депутат України VIII скликанн

КОАЛІЦІЙНА УГОДА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ VIII СКЛИКАННЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Верховна Рада України VIII обрана після Революції Гідності та початку російської військової інтервенції в нашу державу від самого свого початку мала детермінантами своєї діяльності: захист національних інтересів України, про

тидію російській гібридній агресії, європеїзація правової системи України та підвищення ефективності національного механізму захисту прав людини.

Саме тому коаліція депутатських фракцій “Європейська Україна” у Верховній Раді України VIII скликання заклала відповідні маркери в коаліційній угоді.

Акцент при формуванні коаліційної угоди було покладено на формування нових інститутів та прийняття законів спрямованих на значне підвищення ефективності національного механізму захисту прав людини. Коаліційна угода заклала гоступні пріоритети у сфері реформування Конституційного Суду України та загальних судів: Модернізацію положень Конституції України щодо засад здійснення правосуддя; Запровадження моніторингу доходів та витрат суддів загальних судів; Забезпечення формування загальних судів усіх рівнів через конкурсні механізми; Формування персонального складу Верховного Суду та Конституційного Суду України з визнаних фахівців у сфері права; Запровадження обов’язкових критеріїв доброчесності для зайняття посади судді; повного декларування доходів і витрат суддів, членів Вищої ради юстиції, органів добору та притягнення до відповідальності суддів, членів їхніх сімей та пов’язаних осіб у якнайширшому сенсі; встановлення одним із ключових критеріїв для зайняття посади судді відповідності витрат кандидата на посаду судді та членів його сім’ї їхнім доходам; добору кандидатів на посаду судді виключно з числа осіб з високими професійними та моральними якостями;

3. Удосконалення процедур проведення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, спеціальної перевірки кандидатів на посади суддів з метою виключення будь-яких корупційних впливів; Регулярне оцінювання діяльності суддів відповідно до визначених законом процедур та об’єктивних критеріїв; Запровадження зайняття вакантної посади судді в будь-якому суді, у тому числі в порядку переведення, тільки на конкурсній основі;

Запровадження механізму впливу на кар’єру судді рішень Європейського суду з прав людини, якими встановлено порушення Європейської конвенції з прав людини у зв’язку з рішеннями цього судді;

Забезпечення участі громадськості у процедурі добору кандидатів на посаду судді; З метою вирішення першочергових кадрових питань буде удоско-

налено діяльність Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України шляхом забезпечення формування зазначених органів з числа авторитетних фахівців у галузі права, які мають бездоганну репутацію, на підставі прозорого відбору; Зменшення кількості рівнів суддівського самоврядування, усунення дублювання повноважень органів суддівського самоврядування ; Чітке законодавче визначення підстав, процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, розширення переліку дисциплінарних стягнень та ін. У сфері реформування органів правопорядку коаліційна угода мала наступні детермінанти; Утворення інституту детективів, які поєднують функції слідчих та оперативних працівників; Розмежування оперативно-розшукової діяльності поза рамками кримінальних проваджень (контррозвідка Служби безпеки, розвідувальні органи, Управління державної охорони, Адміністрація Держприкордонслужби, ДПТС) та у рамках кримінальних проваджень ґ гласних і негласних слідчих (розшукових) дій;

Формування нової системи МВС заснованої на цивільному характері інституції; Утворення Національної поліції замість Міліції; Удосконалення функціональної структури поліції, спрямоване на розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень, визначення функцій та оптимальної чисельності Національної поліції; ліквідація ДАІ та передача функцій забезпечення безпеки дорожнього руху єдиній патрульній службі;

Створення нової системи атестації поліцейських з урахуванням міжнародного досвіду. Проведення повної переатестації поліцейських за новими критеріями, оновлення особового складу поліції. Забезпечення прозорості системи конкурсного добору на керівні посади (до рівня особового складу) в системі органів правопорядку. Законодавче встановлення чітких підстав та порядку звільнення посадових осіб з керівних посад органів правопорядку. ;

Запровадження механізму прозорого конкурсного відбору осіб при призначенні на посади поліцейських всіх рівнів (крім найнижчих посад, що комплектуються особами, які успішно пройшли базову підготовку для служби в поліції); Впровадження ідентифікаційних жетонів для всіх працівників поліції, затвердження правил носіння ідентифікаційних жетонів на форменому одязі з метою можливості швидкої ідентифікації конкретної посадової особи поліції; Створення автоматизованої системи реєстрації затриманих

осіб та спеціальних терміналів доступу громадськості до цієї системи з метою можливості швидкого визначення місцезнаходження затриманої особи родичами або іншими зацікавленими особами через такі термінали та ін;

У сфері конституційної реформи коаліційна угода мала наступні вектори:

Забезпечення публічного та відповідального процесу внесення змін до Конституції України ;

Реформування Конституційного Суду України на основі формування його персонального складу з визнаних фахівців у сфері права.

Висновок:

Силами коаліції депутатських фракцій “Європейська Україна” у Верховній Раді України VIII скликання було ухвалено ключові зміни до Конституції України, прийнято рамкові закони - які забезпечили належну європеїзацію нашої правової системи та сприяли зростанню ефективності національного механізму захисту прав людини.

Володимир Топузов

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та публічного самоврядування
Маріупольського державного університету*

ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В РАМКАХ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день заслуговує на увагу питання реалізації прав і свобод людини громадянина, які закріплені у розділі другому Основного Закону України. Саме достатній рівень визначення питань реалізації прав і свобод людини та громадянина є показником рівня наближення самої держави до поняття правової, адже стаття перша Конституції України передбачає, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Метою статті є узагальнення поняття захисту прав людини та громадянина та уточнення механізму їх реалізації.

Держава гарантує людині її права і свободи, захист, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Їх ефективне забезпечення залежить від своєчас-

ного оновлення законодавчої бази та формування динамічного відповідності між актами державної влади, механізмами їх реалізації в процесі державного управління та потребами суспільства.

Конституція України [1] закріпила основні принципи реалізації та виконання прав людини, які полягають в наступному: належність прав і свобод людини від народження; рівність громадян перед законом; визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави; відповідність прав і свобод людини і громадянина міжнародно-правовим стандартам; рівноправність прав і свобод кожному; не декларативність норм про права і свободи людини; виключення правових норм дискримінаційного характеру; гарантія судового захисту прав і свобод людини і громадянина, тощо [2].

Права і свободи людини і громадянина, які у ст. 3 Конституції України набули статусу найвищої соціальної цінності, що вимагає запровадження правового механізму для забезпечення їх реалізації та гарантування.

Вони повинні бути не тільки зумовлені соціальними потребами та юридично закріплені, визнані та захищені державою в особі її органів та посадових осіб, але головне – відповідати можливостям їх реалізації. Таким чином, ефективна реалізація принципу пріоритету прав і свобод людини безпосередньо залежить від економічних, політичних, соціокультурних факторів, домінуючої правової культури (та субкультур) у суспільстві, що впливає на здатність розуміти свої правові можливості, реалізовувати їх свободи не лише як загальні цінності, але й як індивідуальні ціннісні орієнтації, щоб навчитися їх вмілому використанню [3].

На думку деяких науковців, юридичні гарантії охоплюють всі засоби задля забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Під юридичними (правовими) гарантіями прав і свобод особи ми пропонуємо розуміти загальнообов'язкові, встановлені державою або міжнародною організацією та закріплені в міжнародних договорах і національному законодавстві принципи й норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом регламентації належного порядку їх здійснення, охорони та захисту [4].

В свою чергу, організаційно-правові гарантії представлені системою основних суб'єктів конституційного права, що включає український народ, територіальні громади, органи державної влади і органи місцевого самовря-

дування та їх посадових і службових осіб тощо. Ці суб'єкти конституційного права уповноважені визначати основні права і свободи людини і громадянина, закріплювати механізм їх реалізації та здійснювати судовий і позасудовий захист конституційних прав і свобод. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюються системою судів загальної юрисдикції.

В Україні є конституційне правосуддя, до якого можна звернутися за наявності таких умов: 1) якщо є підозра з приводу неконституційності прийнятих законів та інших правових актів 2) якщо є підозра з приводу неконституційності правових актів, виявлених в процесі судочинства 3) якщо є підозра з приводу неконституційності правових актів, виявлених в процесі діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

Само собою розуміючим є факт, що однією з функцій доступу громадян до судового захисту є можливість подати конституційну скаргу. Для цього потрібно відповідним чином витлумачити положення Основного Закону про права громадян на судовий захист, адже деякі науковці вважають, що немає необхідності в нормативно-правовому регулюванні інституту конституційної скарги та Конституційний Суд повинен сам створити правове поле для громадян на право подавати скаргу.

Міжнародно-правові гарантії встановлено в чинних міжнародних договорах, обов'язкових для держави. Прикладом таких гарантій є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка регулює можливість захисту прав особи в Європейському суді з прав людини, а також містить норми щодо організації діяльності цього суду [5].

Отже, конституційний механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина є найважливішим інститутом конституційних відносин в цілому. Він уявляє собою сукупності процедур, методів, способів захисту та інституцій, що реалізують захист прав особи. Гарантії прав і свобод особи є умовою захисту їх від порушень, оскільки у вузькому сенсі вони дають можливість реалізувати механізм захисту прав, а у широкому – породжують цей механізм і захищають права та свободи особи. Також в Україні створені спеціальні уповноважені органи державної влади, як Уповноважений Верховної Ради з прав людини та система судів та, звісно, надана можливість захисту прав на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2021 р.).
2. Криворучко Л.С. Удосконалення системи забезпечення захисту прав людини в Україні. *Європейські перспективи*. № 6. 2013. С. 141-148.
3. Єльнікова М. О. Удосконалення механізму реалізації та захисту прав людини в Україні. *Конституційне та муніципальне право*. 2015. С. 76-83.
4. Борейко А. В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. №2(35). 2019. С.58-65.
5. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини та громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. №5-6. 2016. С.9-14

Богдан Футей
*Федеральний суддя США,
доктор права, професор*

СУДОВА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

(на прикладі окремої думки в судових рішеннях)

Висловлення відображенні в окремих думках дисидентів вказують на відстань, яка існує між тим, де, на їхню думку, є суспільство зараз та де, на їхню думку, воно має бути. Світ спостерігав багато разів під час роботи Української Гельсінської групи те, що інакші/несхожі позиції іноді виступають вперед та спонукають рух соціальних змін у напрямку до більшої відкритості, свободи, та прозорості. У Сполучених Штатах Америки та інших країнах, включаючи Україну, судова влада має важливе завдання змінювати суспільство через спроби неупередженого творення чітких правових норм, які однаково застосовуються до всіх. Судова влада, таким чином, може бути тим «голосом», який вказує яке правове поле має бути у суспільства. Але іноді судовій владі не вдається захистити індивідуальні права, і саме у такі моменти конче важ-

ливо щоб судді висловлювали свою окрему думку. Такі окремі думки суддів апеляційної інстанції, особливо у нашому найвищому судовому органі, Верховному Суді США, здатні перетворити суспільство шляхом змінення природної соціальної напруги на узгодженість та покірливість.

Правові аспекти ідеального громадянського суспільства

Дотримання верховенства права характеризує правові аспекти ідеального громадянського суспільства. Верховенство права є наріжним камінням демократії, що веде до кращого та більш процвітаючого економічного життя. Відповідно до концепції верховенства права панування права означає, що всі люди мають підкорюватись закону та мають бути рівними перед ним незважаючи на їхній статус. Кожного дня громадяни країни усвідомлюють, що їх не будуть притягувати до відповідальності у спосіб, який відмінний від того як би притягували до відповідальності державних діячів, та державні діячі також знають, що їх не будуть притягувати до відповідальності через сфабриковані звинувачення або ставитись до них якось інакше ніж до інших громадян.

Щоб дотримуватись верховенства права громадянському суспільству потрібно сильна та незалежна судова влада, оскільки судді мають бути вільними у висловленні їхньої думки щодо змісту та застосування закону. Така незалежність має дві форми. Перша, коли судді мають бути «чесними брокерами», і мають бути незалежними від сторін у справі. Судді мають вирішувати справи неупереджено без надання переваги тій чи іншій політичній партії. Відсутність неупередженості призводить до зниження довіри серед населення до судової системи. Друга форма, судова влада та кожний конкретний суддя мають діяти на рівних засадах з іншими гілками влади. Суди мають мати юрисдикцію та повноваження стримувати законодавчу або виконавчу владу шляхом визнання законів та інших підзаконних актів неконституційними, у разі якщо вони звужують права громадян. Крім того, весь процес має бути прозорим; рішення мають бути чіткими та ясними щоб кожний пересічний громадянин зміг зрозуміти чому це рішення було прийнято і на яких підставах.

Судова незалежність також вимагає особистої, моральної відданості з боку самих суддів з метою досягнення незалежності для викорінен-

ня упередженості та корупції з національної правової системи. У доповіді від 2010 року навколо ситуації в Україні «Фрідом Гауз» (Freedom House) відмітив, що Україна є «молодою демократією» з «основними гарантіями в сфері прав людини», але висловив стурбованість, що «система влади в країні є слабкою та неефективною, що вказує на очевидний дефіцит верховенства права». Ця доповідь також зазначила, що судова влада в Україні «страждає від низького рівня довіри, порушень прав на достатній судовий захист, корупції, неефективних процедур судової оцінки та через брак професіоналізму»

Судова незалежність також вимагає матеріального забезпечення діяльності суду. Для того щоб досягти незалежності та відновити довіру до судової влади необхідно запровадити відповідні зарплати для суддів, довгий термін перебування на посаді, достатнє фінансування та технічну допомогу судам, виключити можливість спілкування *ex parte*, забезпечити швидке опублікування судових рішень та доступ до них, та забезпечити швидке виконання судових рішень. Якщо суд, наприклад, постановляє, що Конституція передбачає суд присяжних, тоді уряд має відразу вжити заходів для забезпечення захисту суду присяжних.

Судова незалежність не означає, що судді можуть робити все, що їх заманеться незважаючи на закон; натомість, це означає, що вони мають діяти відповідно до вимог Конституції та законів держави. Головна мета судової системи забезпечити стабільність через послідовне застосування закону та дотримання Конституції, оскільки непослідовне та суперечне застосування судових рішень має далекосяжні негативні наслідки.

Наприклад, ризикованою є практика найвищого судового органу держави приймати рішення, що суперечать один одному без жодних пояснень, що спонукає такі зміни. Таке відхилення від попередніх рішень, на жаль, мале місце в Україні раніше, коли Конституційний Суд відмінив політичну реформу 2004 року. В цьому рішенні, хоча і юридично правильному, не вистачало повного та детального пояснення чому цього разу суд відхилився від попередньої позиції коли він відмовив у розгляді конституційності політичної реформи. Несподіванка сталась і у квітні 2010 року, коли Конституційний Суд змінив свою позицію, коли дозволив окремим індивідуальним депутатам

формувати коаліцію, а не політичним фракціям. Довільне застосування закону породжує невпевненість та плутанину не тільки в юридичних колах, але й серед населення країни, та в міжнародній спільноті. Без незалежної судової влади у якій судді є впевненими самі у собі буде складно досягти цієї мети. З рештою, судова незалежність, як і стабільність правової системи, здебільшого залежить від сумлінності та сміливості самих суддів. Суддів не будуть поважати, доки вони не будуть поважати самі себе.

Роль окремої думки в утвердженні ідеального громадянського суспільства

Реальність там де суспільство є часто не досягає того, чого прагне та де воно має бути. Ті, хто вважає, що суспільство в якійсь мірі не досягає поставлених завдань може висловитись з цього приводу та спробувати увести зміни. У судовій владі ці важливі «голоси» доносяться через окремі думки, і просто необхідно, щоб судді почувалися вільними викласти їхню окрему думку письмово. Ці окремі думки мають декілька завдань: вони можуть стати каталізатором правових змін; вони можуть підштовхнути більшість змінити свою думку; або вони можуть поставити завдання суспільству виправити помилки, закликаючи до кращих змін у майбутньому.

Суддя Рут Бейдер Гінсбург пояснювала завдання окремих думок та відзначала, що іноді окрема думка «має на меті привернути негайну увагу суспільства та, таким чином, спонукати правові зміни». На підтвердження своєї позиції вона наводила приклад - справа Lilly Ledbetter. У цій справі Верховний Суд США з посиланнями на формалістичні правила строку позовної давності відхилив позов щодо дискримінації за ознаками статі у визначенні заробітної плати; обурливі окремі думки від 4 суддів вказували, що ці суто формалістичні правила вимагали подавати позов занадто рано коли позивач навіть не міг здогадуватись про дискримінацію за ознаками статі. Реакція суспільства та законодавчого органу на рішення більшості суду була настільки сильною, що були запропоновані зміни до законодавства майже через декілька днів після рішення суду. За два роки Закон «Про справедливе відшкодування заробітної плати Лілі Ледбетер» (Lilly Ledbetter Fair Pay Act) був прийнятий та виправив ту несправедливість, на яку звернули увагу 4 судді в окремій думці.

Одна лишень практика прислухатись до міркувань в окремих думках сама по собі може покращити рішення більшості. Один вчений у свій час зазна-

чив, що «мовчання позбавляє суспільство важливої інформації» та, що «ті, хто висловлює окрему думку та витримують тиск з боку інших виконують дуже важливу суспільну функцію». Одна з найцінніших функцій є протистояння природному потягу до одноставності; дослідження продемонстрували, що судді з різними політичними поглядами ведуть до «різноманітності думок, що допомагає виправляти помилки у міркуванні». Коли інформація про окремі думки стає відомою, то думка більшості вимагає відповідального ставлення та відповіді на цю інформацію. Суддя Гінсбург так само відзначила, що «немає нічого кращого ніж потужної окремої думки для того, щоб спонукати удосконалення та роз'яснення міркувань більшості у справі».⁵ Такі окремі думки можуть і не змінити остаточне рішення більшості, але щонайменше вони можуть спонукати до вдосконалення міркування або звуження змісту самого рішення.

Незважаючи на силу окремих думок, суспільство та Верховний Суд здебільшого не можуть досягти стандартів ідеального громадянського суспільства. В той же самий час, окремі думки можуть бути закликком не тільки для тих, хто живе, але, як колись написав Голова Верховного Суду США Г'юз «окрема думка у суді найвищої інстанції є закликком ... до майбутньої інтелігенції, коли наступне рішення мабуть зможе виправити помилку, якої, на думку судді, який написав окрему думку, припустився суд».⁶ Відома справа *Plessy v. Ferguson* є прикладом цього. У цьому рішенні більшість Верховного Суду США у 1896 році постановила, що расова сегрегація у школах та норма «відокремлені, але рівні» не порушувала Конституцію. Джон Маршал Гарлан, єдиний суддя, який написав окрему думку, висловився, що закони, які дозволяють сегрегацію «суперечать особистим свободам громадян ... та є ворогом букви та духу Конституції». Верховному Суду США забрало п'ятдесят років для того, щоб виправити помилку та постановити, що система «відокремлені, але рівні» в школах є неконституційною.

5 BOHDAN A. FUTEX, The Importance of Acknowledging Precedent in Decision-Making, in ESTABLISHING THE RULE OF LAW IN UKRAINE 1991-2011 255 (2011).

6 In its 2010 Corruption Perceptions Index, which ranks countries by the level of perceived corruption, Transparency International ranked Ukraine in the bottom third at 134th out of 178 countries. Corruption Perceptions Index 2010 Results, TRANSPARENCY INTERNATIONAL (Jan. 6, 2010), http://transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results.

Окремі думки, таким чином, діють як коректори у природному прагненні суспільства до гармонії. Коли чутно тільки одностайні думки, розповсюдження інформації може послаблюватись, та думки швидко можуть поляризуватись. Окремі думки, що вільно розповсюджуються протистоять цим тенденціям та заохочують суспільство постійно вдосконалюватись. Суспільство може відреагувати швидко як у справі Lilly Ledbetter, або може затягнути десятки років, як у справі щодо скасування сегрегації за ознаками раси або смертної кари по відношенню до підлітків, але суспільство є завжди кращим коли має різні протилежні думки. Під час висловлення таких позицій університети та інститути вищої освіти, такі як цей, відіграють вирішальну роль. Університетам необхідно відповідати міжнародним стандартам та бути вільними від потужного впливу уряду, для того, щоб вчені могли діяти відповідно до принципу свободи слова. Якщо у вчених є простір, вони можуть обговорювати всі думки – навіть непопулярні – для того, щоб з'ясувати, що більше підходить до громадянського суспільства України.

Я сподіваюсь, що ці зауваження будуть закликом до всіх вчених – так само як і до адвокатів, юристів, професорів та інтелігенції України та до будь-кого – піднятися та бути впливовою думкою у боротьбі за захист верховенства права в Україні, яка триває.

Хван Р.М.

*здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України*

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1. Становлення в Україні системи місцевого самоврядування та її наступна конституційна легалізація, а також легітимація в суспільстві, детермінувало необхідність розробки державної муніципальної правової політики, що виступає органічною частиною державної правової політики. Отже, формування державної правової політики у відповідній сфері соціального життя – у нашому випадку, державної муніципальної правової політики [1], є відповідним державним перспективно-плановим, організаційно-нормативним, пове-

дінково-діяльнісним функціоналом та державною компетенцією, що базується на прояві відношення держави до:

а) об'єктивації, актуалізації, контекстуалізації необхідності чи появи бажання виокремити та розробити відповідні заходи щодо конкретного і детального визначення, супроводження і забезпечення з боку органів публічної влади становлення, розвитку і вдосконалення найбільш важливих сфер соціального життя в яких відбувається формування, реалізація та розвиток задач і функцій держави – державна муніципальна правова політика, безумовно, виступає однією з актуальніших задач і функцій держави, бо охоплює державний контроль, нагляд, планування, сприяння виникненню, формуванню, становленню, розвитку і вдосконаленню соціально-правових відносин, що відбуваються в сфері муніципалізації суспільного життя на рівні локального соціуму, – тобто, там де в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) існують і функціонують територіальні людські спільноти – територіальні громади (далі – ТГ), члени яких – жителі відповідних територій держави здійснюють свій життєвий цикл у філософському стані повсякденності (*онтологічний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

б) розробки системного комплексу заходів щодо організаційного та організаційно-правового супроводження та забезпечення реалізації наведених задач і функцій з метою досягнення відповідного соціального ефекту у вигляді отримання конкретних результатів, а саме формування і реалізації державної муніципальної правової політики, що веде до муніципалізації суспільного життя, тобто до становлення, розвитку і вдосконалення феноменології самоорганізації населення – членів ТГ, як мети локальної демократії (*організаційний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

в) розробки в межах державної муніципальної правової політики перспективних напрямків становлення, розвитку і вдосконалення МСВ в державі, а також актуальних питань і напрямків муніципального реформування з зазначенням відповідних темпоральних, організаційних, суб'єктно-предметних індикаторів (*критерій плановості державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

г) проведення відповідної організаційної діяльності щодо відповідного ресурсного (матеріального, фінансового, нормативного, кадрового, техно-

логічного тощо) супроводження і забезпечення наведених задач і функцій профільного характеру в межах державної муніципальної правової політики (*ресурсний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

г') сприяння концентрації суспільного інтересу до активізації діяльності держави у відповідній сфері державної діяльності (муніципалізація суспільно-державного життя) в контексті належної або пріоритетної реалізації наведених задач і функцій профільного характеру та розповсюдження профільної інформації (*інформаційний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

д) формування мотивації у державних та недержавних (зокрема, інституцій громадянського суспільства) акторів щодо їх залучення, відповідальної участі у реалізації державної муніципальної правової політики у відповідній сфері життєдіяльності суспільства (*мотиваційно-облігаторний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

е) втілення в практику реалізації державної муніципальної правової політики демократичних засад управління через втілення елементних механізмів субординаційної, координаційної, реординаційної спрямованості з використанням передових засобів, методів, прийомів та технологій державного управління (*праксеологічно-технологічний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

є) врахування і координація в формуванні і реалізації державної муніципальної правової політики інтересів відповідних соціальних груп, спільнот, громадських об'єднань, суспільних рухів, декретованого контингенту в контексті врахування, визначення, легалізації, охорони, гарантування і захисту індивідуальних, групових та колективних конституційних прав і свобод людини, реалізації їх конституційних обов'язків (*біхевіористський критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

ж) активізації процесів формування та розвитку профільної державної політики в сфері муніципалізації суспільно-державного життя з метою визначення і підтримки феноменології сталості відповідних тенденцій пріоритетного розвитку сфер існування і функціонування життєдіяльності ТГ та їх членів – жителів відповідних територій держави (*критерій сталості державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

з) виокремлення і підтримка пріоритетних сфер комунікативної взаємодії членів ТГ – жителів відповідних територій держави з метою становлення типізованих та стереотипних форм життєдіяльності в межах локальної спільноти, скерованих на реалізацію їх індивідуальних, групових і колективних прав і свобод, реалізацію обов'язків (*соціально-вітальний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

и) формування позиції держави щодо сприяння формуванню: а) в контексті міжнародної міждержавної інтеграційної співпраці та співробітництва; б) в межах двосторонньої, субрегіональної, регіональної і універсальної міждержавної коопераційної взаємодії; в) на засадах міжнародного договірного права, – міжнародних правових стандартів МСВ та їх реалізації у зазначених сферах та на рівні внутрішньодержавної діяльності (*програмно-нормативний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

і) виокремлення в державній муніципальній правовій політиці пріоритетних сфер комунікативної взаємодії держави, МСВ, ОМСВ та ТГ з аналогічними зарубіжними суб'єктами в контексті міжнародної міждержавної інтеграційної співпраці та співробітництва в межах двосторонньої, субрегіональної, регіональної і універсальної міждержавної коопераційної взаємодії (*колабораційний критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

ї) акцентування уваги в державній муніципальній правовій політиці на «проривних» напрямках локальної економіки, політики і соціального розвитку ТГ в рамках міжнародних міждержавних інтеграційних об'єднань (*інтеграційно-релятивістський критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.);

й) виокремлення в межах державної муніципальної політики відповідних пріоритетних нормативно-діяльнісних блоків для здійснення конституційно/законопроектної та конституційно/законотворчої діяльності з метою їх пріоритетного супроводження і забезпечення в контексті муніципального реформування держави (*проектно-нормотворчий критерій державної муніципальної правової політики.* – Авт.).

2. Системний аналіз конституційної регламентації та регулювання місцевого самоврядування в державі, що вперше були застосовані в Конституції України 1996 року [2], свідчить про їх суттєвий та продуктивний вплив на

формування, розробку, легалізацію та реалізацію теоретичних та праксеологічних настанов державної муніципальної правової політики, що повинна висвітлювати та втілювати в діяльності органів публічної влади основоположні напрями організаційного і нормативно-правового розвитку та реформування інституту локальної демократії в контексті його становлення, розвитку і вдосконалення.

Враховуючи, по-перше, на прогностично-методологічний потенціал державної муніципальної правової політики, що формують її укладачі в особі уповноважених органів публічної влади (законодавчої та виконавчої); по-друге, на її обов'язковий нормативний потенціал, що формують органи публічної влади (в основному, законодавчої, а також виконавчої); по-третє, на поведінково-діяльнісний потенціал такої політики, що формується завдяки її нормативному потенціалу у його темпорально-реалізаційному розумінні, а потім реалізується суб'єктами такої політики, – можна стверджувати, що конституційна регламентація МСВ може бути охарактеризованою в розумінні її блоковості відносно до формування державної муніципальної правової політики. Саме розуміння блоковості нормативно-правової регламентації та регулювання в їх організаційному та конституційно-правовому розумінні, дає нам реальний результат в контексті планово-темпорального розвитку позиції держави по відношенню до розвитку та вдосконалення нормативно-правового забезпечення інституту локальної демократії в державі.

Отже, враховуючи на такий блоковий підхід до розуміння конституційно-правової регламентації МСВ, можна виокремити наступні основні нормативні блоки щодо його розвитку та вдосконалення, що повинні знайти своє обов'язкове втілення в рамках державної муніципальної правової політики, а саме:

- блок подальшої нормативної підтримки та втілення конституційно-правових засад легалізації та наступної легітимації в громадянському суспільстві інституту МСВ як самостійної самоврядної інституції, що: а) виражає та захищає інтереси ТГ; б) напряду створює умови для реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина; в) суттєво сприяє формуванню інституційної бази громадянського суспільства;

- блок підтримки та формування більш високого ступеня конституцій-

но-нормативної сталості системи органів та суб'єктів МСВ, що знайшов своє опосередковане закріплення в Конституції України, з метою подальшого розвитку його організаційного та нормативно-правового супроводження і забезпечення в чинному профільному законодавстві держави про МСВ;

- блок організаційного та нормативно-правового супроводження і забезпечення набуття ТГ реальної правосуб'єктності та ресурсної спроможності до формування і функціонування в такому належному статусі – як первинного суб'єкта МСВ;

- блок доктринального, організаційного, законопроектного та законотворчого обґрунтування національної моделі МСВ європейського зразку, що характеризується відповідною транспозицією законодавчо-нормативних відносин органів публічної влади держави, що повинні втілювати в практику положення статті 7 Конституції України про визнання і гарантування в Україні інституту МСВ;

- блок конституційно-правової, законодавчо-правової ідентифікації та організаційного супроводження і забезпечення системи територіальної влади в державі задля чіткої і однозначної побудови їх системи, взаємовідносин, а також розуміння горизонтально-вертикальних зв'язків, що виникають та реалізуються між ними в процесі реалізації самоврядних функцій ТГ;

- блок конституційного та законодавчого навантаження компетенції МСВ та ОМСВ в контексті розмежування компетенційних повноважень між різними рівнями публічної влади з метою виконання та вирішення стратегічного завдання щодо формування самостійної компетенції ОМСВ за рахунок передачі повноважень органів виконавчої влади у власні повноваження ТГ;

- блок законодавчої нормативізації, регламентації та регулювання локального демократичного інструментарію, що використовується на рівні ТГ в умовах МСВ з метою формування та підвищення мотивації у жителів-членів ТГ щодо їх ефективної участі у локальній демократії, включаючи нові напрацювання феноменології «нового муніципалізму» [3] та використання нових форм і методів партисипаторної, деліберативної, агональної та агрегативної демократії [4];

- блок законопроектних та законодавчих ініціатив, скерованих на розробку нормативно-правового акту про громадянське суспільство в Україні;

- блок законопроектних та законодавчих ініціатив, скерованих на розробку нормативно-правового акту щодо муніципальних прав і свобод людини (члена ТГ), включаючи муніципально-правовий статус жителів-членів ТГ, що мають інший правовий стан в державі;

- блок законопроектних та законодавчих ініціатив, скерованих на перспективне підписання і приєднання України до системи міжнародних правових стандартів про МСВ;

- блок організаційних, законопроектних та законодавчих ініціатив, скерованих на реанімацію локальної статутної нормотворчості, активізацію муніципального життя в світлі настанов статутів ТГ.

Вважаємо, що наведені блоки у вигляді відповідних заходів організаційного, нормопроектного, нормотворчого характеру, з вказівкою на темпоральні ознаки та коло відповідальних органів і осіб, – будуть сприяти формуванню чіткої, організаційно, нормативно, інформаційно обґрунтованої та реальної у виконанні державної муніципальної політики в Україні.

Список використаної літератури:

1. Хван Р.М. Муніципальна політика держави: онтологічні та нормативні підходи до визначення елементного складу. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 173-179.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Шматова Е.С. Смысловые перспективы муниципализма: цивилизационные модальности и социальные организации/ Е. С. Шматова/ Отв. ред. А.П. Скорик. Ростов-на-Дону: Изд-во СКНЦ ВШ, 2006. – 175 с.

4. Золотарева Е.В. Концептуальные основы делиберативной демократии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-deliberativnoy-demokratii>

Черевичний Геннадій Семенович
Cherevychnyi Gennadii
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ
gscherevichnyj@gmail.com

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст.

Восени 1989 року в Україні (тоді ще радянській) було розпочато реальний процес трансформації існуючої політичної системи. Вочевидь можна констатувати вияви адаптивності до змін, що відбувались у суспільстві, номенклатури як правлячого класу та відповідну їх екстраполяцію у правову площину, зокрема конституційну сферу (конституційне поле).

Ознакою перших змін стало прийняття закону «Про зміни і доповнення Конституції Української РСР» від 27 жовтня 1989 року практично через місяць після відставки В.Щербинського – багаторічного її керманіча. Власне відбулася перша хвиля трансформації, що визначала рух політичної системи у напрямку представницької демократії та початку суверенізації: наповнення реальним змістом принципу розподілу влади, фактична зміна підпорядкованості судової системи та прокуратури, вперше заявлено про перспективу створення Конституційного суду, зміну виборчої системи [1]. Щодо останнього, то вже наступного дня, а саме 28 жовтня 1989 року було прийнято закон «Про вибори», що унормовував і констатував перехідну виборчу модель, яка забезпечувала подальшу можливість імплементації трансформації політичної системи [2].

Надалі можемо констатувати чергову низку перетворень, зумовлених вже прийняттям 16 липня 1990 року «Декларації про державний суверенітет України», де чітко визначилася дана дефініція [3]. Даний законодавчий акт, що набув статусу конституційного відіграв свою роль у подальшому перебігу подій як 1990 року, так і 1991, виконуючи захисну функцію для українського державотворення.

І остання трансформаційна хвиля пов'язана з прийняттям уже 24 жовтня 1990 року Закону «Про зміни і доповнення до Конституції Української РСР», коли було фактично демонтовано існуючу політичну систему скасуванням монополії комуністичної партії на владу і забезпечено натомість політичну конкуренцію. Крім того, продовжено реальну імплементацію суверенізації тодішньої України через закріплення у вищому законодавчому акті верховенства власних законів на своїй території, а також вищого судового контролю [4].

Таким чином, можемо констатувати наявність реальної трансформації політичної системи у 1989 та 1990-х роках.

Список використаних джерел:

1. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР від 27 жовтня 1989 р. № 8303-XI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z898303.html (Закон втратив чинність згідно із Законом України від 28 червня 1996 року № 254/96-ВР)
2. Про вибори народних депутатів Української РСР від 28 жовтня 1989 р. № 8304-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8304-11#Text> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 3623-XII ([3623-12](#)) від 18.11.93, ВВР).
3. Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
4. Про зміни і доповнення до Конституції Української РСР від 24 жовтня 1990 р. № 404-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-12#Text> (Закон втратив чинність на підставі Закону № [254/96-ВР](#) від 28.06.96 ВВР)

ДІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЩОДО ВИЗНАННЯ БІЖЕНЦЕМ В УКРАЇНІ

Принцип верховенства права як невід’ємний елемент системи цінностей, покладених в основу правопорядку, став одним із найактуальніших об’єктів наукових дискусій в сучасній українській юридичній науці, в якому віддзеркалився спосіб мислення, сформований усім попереднім періодом нашого суспільного буття; до його проблеми все частіше звертаються не лише правознавці, а й політологи, філософи, соціологи, представники інших галузей науки.

Усе частіше верховенство права закріплюється у міжнародному праві, національних конституціях держав та їх законах, ним активно користуються та посилаються на нього міжнародні й національні суди. Згадаймо Загальну декларацію прав людини 1948 року, Статут Ради Європи 1949 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, установчі та інші договори Європейського Союзу, зокрема Хартію основоположних свобод прав Європейського Союзу 2000 року тощо.

У сучасній літературі автори, керуючись своїми внутрішніми переконаннями, характеристику ідеї, доктрини, принципу та аналіз підходів до розуміння верховенства права зазвичай розпочинають із виявлення у роботах мислителів різних часів (від античності, доби Просвітництва, Нового часу), документальних пам’яток. Натомість припускаємо, що його історичні витоки мають глибинні корні і сягають часів Старого Заповіту, про що містять його книги, зокрема: «Тож за праведністю царюватиме цар, а князі володітимуть за правосуддям; тоді пробуватиме право в пустині, на ниві ж родючій сидітиме правда; і буде роботою істини мир, а працею правди спокійність й безпека навіки.» (Ісаїя 32:1, 16, 17).

Сформулювати вичерпну дефініцію цього принципу дуже складно, якщо не сказати – неможливо. Це підтверджується світовим досвідом багаторічної діяльності органів конституційного контролю та судової влади в країнах

із високо розвинутою правовою культурою суспільства та сталою правовою системою, наприклад, у ФРН, Франції, Італії, США.

Утім спробуємо окреслити його фундаментальні ознаки. Принцип верховенства права означає, що позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному праві, яке обмежує насамперед державну владу. Проте основний його зміст полягає у пріоритетності прав і свобод людини та нерозривно пов'язаний з такими морально-правовими цінностями як справедливість, людська гідність, свобода, рівність, безпека. За таких обставин верховенство права стає основоположним, всеохоплюючим, інтегруючим принципом сучасного конституційного правопорядку в Україні.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) у Доповіді «Верховенство права», яка схвалена на 86-му пленарному засіданні (25-26 березня 2011 року), зауважує, що визначення, надане відомим британським суддею та юристом Т.Бінгемом, ймовірно, найкраще охоплює основні елементи верховенства права, а саме: всі особи та органи влади в межах держави, громадські чи приватні, повинні мати обов'язки та користуватися перевагами, що надаються законами, які відкрито створюються, залишатимуться чинними в майбутньому та відкрито застосовуються в судах.

На сьогодні, використовуючи практику чи не найбільш незаангажованої судової установи світу – Європейського суду з прав людини – принцип верховенства права тлумачиться як основоположний принцип, що пронизує увесь зміст Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, лежить в основі правопорядку країн-учасниць цієї Конвенції, і вимоги щодо його дотримання не можуть бути порушені та/або виправдані навіть у період надзвичайного стану, військових дій тощо.

Уперше принцип верховенства права набув статусу конституційного принципу українського права завдяки закріпленню його у Конституційному Договорі 1995 року, стаття 1 якого визначила що в Україні діє принцип верховенства права. До найвагоміших здобутків національної практики новітнього конституцієтворення належить юридична формула, застосована у частині першій статті 8 Конституції України 1996 року: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово посиляється на закріпленій у частині першій статті 8 Конституції України принцип верховенства права. Так, у Рішенні від 27 лютого 2018 року № 1р/2018 у справі про оподаткування пенсій і щомісячного довічного утримання Конституційний Суд України зауважує, що за юридичною позицією Конституційного Суду України верховенство права – це панування права в суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо; всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України; справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права; у сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Відтак, Конституційний Суд України, характеризуючи у широкому значенні принцип верховенства права, розглядає право не як закон чи систему нормативних актів, а як утілення справедливості. Невипадково право і справедливість мають одне коріння.

Відповідно до частини першої статті 2 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності.

Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах, зокрема, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів (пункт 1 Положення про Державну міграційну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 360).

Відповідно до Конвенції «Про статус біженця» 1951 року та Протоколу щодо статусу біженців 1967 року, які є частиною національного законодавства

України, Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Відповідно до Директиви Європейського Союзу «Щодо мінімальних стандартів для кваліфікації і статусу громадян третьої країни та осіб без громадянств як біженців або як осіб, які потребують міжнародного захисту з інших причин, а також змісту цього захисту», які використовуються у практиці Європейського Суду з прав людини, заяви є обґрунтованими, якщо виконуються такі умови: заявник зробив реальну спробу обґрунтувати свою заяву; усі важливі факти, що були в його розпорядженні, були надані, і було надано задовільне пояснення відносно будь-якої відсутності інших важливих фактів; твердження заявника є зрозумілими та правдоподібними, не протирічать конкретній та загальній інформації за його справою; заявник подав свою заяву про міжнародний захист як можливо раніше, якщо заявник не зможе довести відсутність поважної причини для подання такої заяви; встановлено, що в цілому заявник заслуговує довіри.

У постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2012 року № 3 «Про внесення змін і доповнень до постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 25 червня 2009 року № 1 «Про судову практику розгляду спорів щодо статусу біженця, видворення іноземця чи особи без громадянства з України та спорів, пов'язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні», зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 червня 2011 року № 3» наголошується, що обґрунтоване побоювання стати жертвою переслідувань є визначальним у переліку критеріїв щодо визначення біженця. Цей критерій складається із суб'єктивної та об'єктивної сторін.

Суб'єктивна сторона полягає у наявності в особи зазначеного побоювання. Побоювання є оціночним судженням, яке свідчить про психологічну оцінку особою ситуації, що склалася навколо неї. Під впливом цієї суб'єктивної оцінки особа вирішила покинути країну і стала біженцем, а тому з'ясування суб'єктивних обставин є першочерговим завданням судів під час вирішення таких спорів.

Суб'єктивна оцінка залежить від особистості, і те, що для однієї особи є нормою, для іншої може бути нестерпним. Побоювання ґрунтується не тільки на тому, що особа постраждала особисто від дій, які змусили її покинути країну, тобто ці побоювання можуть впливати не з власного досвіду біженця, а з досвіду інших людей (рідних, друзів та інших членів тієї ж расової або соціальної групи тощо).

Об'єктивна сторона пов'язана з наявністю обґрунтованого побоювання переслідування і означає наявність фактичних доказів того, що ці побоювання є реальними.

Виходячи з цього, процедура визнання біженцем не повинна ґрунтуватися на недовірі, залякуванні або методах, орієнтованих на відмову у визнанні біженцем, аби особа, яка звернулась за захистом, не потрапляла в ситуацію, за якої її права та свободи будуть порушені. Необґрунтоване або помилкове рішення може поставити під загрозу життя або свободу заявника, піддати його ризику застосування катувань, інших видів жорстокого або таких, що принижують гідність, поводженню чи покаранню. Крім того процедура повинна містити певні гарантії, що має знаходити відображення в її змісті.

Таким чином, у заяві про надання статусу біженця заявник повинен довести достовірність своїх тверджень і точність фактів, на яких ґрунтується його заява. Заявник повинен переконати посадову особу органу міграційної служби в правдивості своїх фактичних тверджень. Крім того, при розгляді зазначених справ слід ураховувати, що обґрунтоване побоювання стати жертвою переслідувань є визначальним у переліку критеріїв щодо визначення біженця.

Побоювання особи є оціночним судженням, яке свідчить про психологічну оцінку особою ситуації, що склалася навколо неї в її країні. Ситуація у країні походження є доказом того, що суб'єктивні побоювання стати жертвою

переслідування є цілком обґрунтованими, тобто підкріплюються об'єктивним положенням у країні та історією, яка відбулася особисто із заявником.

Зважаючи на такі обставини, конституційний принцип верховенства права має стати наріжним каменем поваги до людської гідності, свободи та безпеки. Саме у цьому і полягає його дія щодо визнання біженцем в Україні.

Чорнолуцький Р.В.

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та порівняльного права Національного авіаційного університету

НОРМОПРОЄКТНИЙ (ЗАКОНОПРОЄКТНИЙ) ПОТЕНЦІАЛ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

1. Розгляд та системне дослідження філософсько-теоретичних підходів до визначення феноменології та проблематики нормопроектної (законопроектної) діяльності в конституційному праві України, тобто діяльності з розробки проєктів нормативних актів, що володіють в залежності від суб'єктів їх видання різною юридичною силою, є вельми продуктивним в контексті онтологічного, термінологічного та структурно-процесуального підходів, що своїми ідентифікаційними складовими виводять нас на Конституцію України 1996 року [1], як основне джерело, що містить засадничі орієнтири такої специфічної, але об'єктивно необхідної діяльності органів публічної влади держави, яку вони здійснюють з метою регламентації та регулювання суспільних відносин для отримання відповідного соціального результату у вигляді балансу відносин між людиною (особистістю), соціумом і державою [2, с. 6].

Дослідження багаторівневих філософських аспектів нормопроектної діяльності як соціального простору виникнення, формування і прояву політико-правових кодів і символів демонструє, що семантичні аспекти такої діяльності напряду пов'язані з семантичними аспектами правознавства, оскільки вони фактично торкаються проблематики визначення змісту та наступного тлумачення (інтерпретації) правових норм, – отже, закріплення їх засадничих принципів в Основному Законі держави є доктринально та телеологічно обґрунтованим, праксеологічно скерованим та контекстуально допустимим.

Системний аналіз феномену нормопроектування дав змогу охарактеризувати його як видову, конституюючу та легалізуючу форму соціального проектування та довести, що нормопроектна діяльність має первинний конституюючий характер щодо легалізації та легітимації відповідних суспільних відносин, що мають загальне та важливе значення для стабільного існування та функціонування людини (особистості) в умовах державно організованого соціуму.

Розгляд онтології нормопроектної діяльності дав змогу визначити її сутність та зміст через аналіз гносеологічних й теоретичних підходів до дефінітиву зазначеного феномену, а також урахувати, що терміносистема «нормопроектна діяльність» містить у собі низку опорних термінів, що мають велике значення для з'ясування її семантичного визначення та етимологічного навантаження. Отже, наявність в ній нормопроектного компонента свідчить, що йдеться насамперед про розробку проектів відповідних правових норм у вигляді відповідних загальних правил поведінки з метою регулювання суспільних відносин, що мають важливе соціальне значення. Таку діяльність проводить держава в особі уповноважених нею органів та забезпечує виконання легалізованих нею норм (правил поведінки) державним примусом, – тому не є дивним, а навпаки, виступає потенційно визначальним та потенційно продуктивним конституційний рівень закріплення засад нормопроектування (законопроектування).

2. До конституційних засад нормопроектування (законопроектування), насамперед, треба віднести положення статті 8 Конституції України, відповідно до яких:

А) в Україні визнається і діє принцип верховенства права (установчий принцип існування та функціонування правової системи держави. – Авт.);

Б) Конституція України має найвищу юридичну силу (установчий принцип верховенства Конституції в національній системі права і законодавства. – Авт.);

В) закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (установчий принцип підзаконного характеру всіх нормативно-правових актів та їх обов'язкової відповідності Конституції України. – Авт.);

Г) норми Конституції України є нормами прямої дії (установчий принцип абсолютної прямої дії норм Конституції. – Авт.);

Г') звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (установчий принцип абсолютного, заснованого на Конституції, судового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. – Авт.).

Системний аналіз наведених принципів свідчить, що вони у своєму онтологічному, аксіологічному, методологічному і технологічному розумінні мають пряме відношення до нормопроекування (законопроекування), як у його телеологічному навантаженні, так і у технологічній реалізації цього феномену.

Важливі телеологічні настанови для нормопроекування (законопроекування) містить стаття 19 Конституції України. Тут зазначається наступне:

А) правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (засаднича конституційна настанова відносно орієнтації нормопроекування (законопроекування) на основоположний захист прав і свобод людини і громадянина. – Авт.);

Б) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (засаднича конституційна настанова відносно якісного рівня нормопроекування (законопроекування) щодо формування належного діяльнісно-поведінкового статусу органів публічної влади та їх посадових осіб. – Авт.);

Суттєвий нормопроектний (законопроектний) потенціал міститься у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», ще детермінується наступними положеннями:

а) конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина фактично є відповідними правилами його поведінки в локальному соціумі, що легалізовані державою та дозволені нею для реалізації, – з метою вирішення екзистенційних потреб життєдіяльності людини;

б) конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина фактично адекватно відображають інтенції, життєві устремління, потреби, інте-

реси конкретної людини, формують її атитюди та габітус (індивідуальний, груповий та колективний) на основі втілення наведених устремлінь, потреб, інтересів в практику, – на конкретному історичному етапі розвитку суспільства і держави. Отже, з розвитком системи устремлінь, потреб, інтересів людини буде об'єктивуватись та актуалізуватись проблематика нормопроекування (законопроекування);

в) наведене вище положення підтверджується конституційним правоположеннями статті 21 Конституції України, згідно з якими:

- права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними (принцип невичерпності конституційних прав і свобод, а звідси і перманентної об'єктивізації та актуалізації нормопроекування (законопроекування). – Авт.);

- конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (принцип якості нормопроекування (законопроекування) конституційних прав і свобод. – Авт.);

- при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (пряма настанова до організації та реалізації нормопроекування (законопроекування) конституційних прав і свобод, що напряду сформульована у вигляді конституційної умови (вимоги) та відповідного конституційного принципу щодо заборони звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. – Авт.).

Конституційні положення, що містяться у Розділі III «Вибори. Референдум» Конституції України також мають відношення до феноменології нормопроекування (законопроекування) в контексті:

а) забезпечення в проектах виборчих та референдумних законів реалізації загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (ст. 71 Конституції України);

б) заборони розробки законопроектів щодо референдуму з питань податків, бюджету та амністії (ст. 74 Конституції України).

Наступні конституційні правоположення відносно застосування нормопроекування (законопроекування) носять більш узагальнений, але одночасно і більш предметно-об'єктний характер.

Так, стаття 85 Конституції України в контексті профілю дослідження передбачає, що до повноважень Верховної Ради України належить:

а) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції (п. 1 ст. 85);

б) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції (п. 2 ст. 85);

в) прийняття законів (п. 3 ст. 85);

г) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього (п. 4 ст. 85);

г') визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики (п. 5 ст. 85);

д) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (п. 6 ст. 85).

Наведені повноваження Парламенту України мають пряме відношення до застосування нормопроекування (законопроекування), вважаючи на необхідність розробки відповідних проектів нормативно-правових актів з залученням не тільки корпусу нормопроекувальників, але і фахівців у відповідних сферах наукового знання, представників експертного середовища тощо [3, с. 27].

Стратегічне значення для формування та реалізації нормопроектного (законопроектного) потенціалу Конституції України мають положення її статей 91 та 92. Так, у статті 91 закріплюється перелік нормативно-правових актів, які може приймати Верховна Рада України та по відношенню до яких об'єктивується, актуалізується та контекстуалізується профільна діяльність щодо розробки їх проектів, – отже, Парламент приймає закони, постанови та інші акти.

Стаття 92 Конституції України відіграє в дослідженні профільного питання не тільки стратегічне значення, а і володіє властивістю полісемічності (багатоплановості, багатоаспектності), бо фактично визначає об'єктно-предметне коло законодавчої діяльності Парламенту, тобто кадастр найважливіших питань державного і соціального розвитку, що визначаються (22 положення та понад 45 сфер соціального та державного життя) та встановлюються (14 положень та 14 питань та сфер соціального і державного життя), а також

оголошуються виключно законами України (1 положення), – що передбачає наявність організації, проведення і реалізації відповідної активної та ефективної нормопроектної (законопроектної) діяльності.

Системний аналіз правового статусу та повноважень Президента України, що передбачено Розділом V «Президент України» Конституції України, свідчить про те, що нормопроектна (законопроектна) функція відноситься до його ординарних та основоположних напрямків діяльності [4, с. 103].

Крім того, відповідно до положень статті 106 Конституції України Президент України:

А) підписує закони, прийняті Верховною Радою України (п. 29 ст. 106);

Б) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ст. 106);

В) на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Г) акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 статті 106, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання (контрасигнатура).

Вважаємо, що наведені положення свідчать як про актуальність нормопроектної (законопроектної) функції Президента України, так і про об'єктивність необхідності її вдосконалення.

Багато положень Розділу VI «Кабінет міністрів України. Інші органи виконавчої влади» Конституції України прямо або опосередковано містять розуміння необхідності організації, здійснення та реалізації настанов нормопроектування (законопроектування) [5, с. 69]. Насамперед, це положення статті 116 Конституції України, що передбачають виконання повноважень Кабінету Міністрів України; статті 119, що передбачають реалізацію повноважень місцевих державних адміністрацій на відповідній території.

А ч. 1 статті 117 Конституції України, яка встановлює, що Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання, – при системному тлумаченні дає відповідь на те, що нормопроектна діяльність є об'єктивно необхідною в процесі

підготовки проектів наведених нормативно-правових актів, причому як нормотворчої, так і нормозастосовчої дії.

Феноменологія нормопроектування передбачається і на рівні місцевого самоврядування. Положення статті 140 Конституції України про те, що місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також, що органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради, – у їх системному тлумаченні свідчать про об'єктивну необхідність нормотворчої діяльності зазначених органів місцевого самоврядування для виконання своїх компетенційних повноважень і керівництва процесами локального розвитку, враховуючи на те, що нормопроектування виступаю іманентною та органічною частиною процесу нормотворення [6].

Отже, дослідження конституційних правоположень на визначення потенціалу нормопроектної (законопроектної) діяльності, дає змогу визначити такий суттєвий потенціал, що підтверджує сутнісне значення такої діяльності в конституційному праві держави, – через визначення феноменології нормопроектування, що виступає первинним, початковим, «запускаючим», комплексним стадійно-методологічним, аксіологічно-прогностичним, гносео-праксеологічним феноменом, на якому ґрунтується вся наступна діяльність держави, її органів публічної влади у сфері законотворення (нормотворення).

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Чорнолуцький Р. В. Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук/ Р. В. Чорнолуцький. Спеціальність: 12.00.02. К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2017. – 505 с.

3. Чорнолуцький Р. В. Нормопроектна діяльність: підходи до онтологічного розуміння/ Р. В. Чорнолуцький. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН

України, 2012. Вип. 57. С. 24–33.

4. Чернолуцький Р. В. Президент України як суб'єкт нормопроектної діяльності/ Р. В. Чернолуцький. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип.73. С. 101–135.

5. Чернолуцький Р. В. Методологічні підходи до нормопроектної діяльності органів виконавчої влади/ Р. В. Чернолуцький. Публічне право. 2016. Вип.1(21). С. 68–75.

6. Чернолуцький Р. В. Нормотворчість органів місцевого самоврядування: телеологічні домінанти, що базуються на екзистенційних інтересах територіальної громади/ Р. В. Чернолуцький. Науковий вісник публічного та приватного права: зб. наук. праць. К., 2016. Вип. 5. С. 46–52; Чернолуцький Р. В. Нормопроекування як початкова стадія нормотворчості органів місцевого самоврядування/ Р. В. Чернолуцький. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип.74. С. 92–110.

В'ячеслав Шамрай

*доцент кафедри конституційного права Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ЯК ВАЖЛИВА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

В сучасних умовах проведення конституційної реформи та гармонізації українського законодавства із європейським правом актуальним залишається обґрунтування конституційного ладу.

Одним з найважливіших напрямів модернізації конституційного права як галузі, є вдосконалення, осучаснення та прогресивний розвиток конституційного ладу та державного устрою, причому в науковій літературі відсутня однаковість у поглядах на теоретико-методологічне визначення поняття конституційного ладу та державного устрою як явищ та необхідних складових елементів сучасного конституціоналізму.

З погляду А. С. Матвієнка, державний устрій включає в себе форму правління, форму територіального устрою і форму політичного режиму [6, с.36].

У свою чергу, політико-правовий концепт «конституційний лад» є одним з найважливіших, та водночас одним з найбільш невизначених у сучасній конституційно-правовій науці. Будучи однією з фундаментальних категорій конституціоналізму, конституційний лад не має свого формально-юридичного, легального, тобто закріпленого в чинному законодавстві визначення. Втім ця категорія досить широко застосовується в тексті Конституції України, наприклад, у статтях 5, 17, 37 [5, с. 21].

На думку українського вченого М. О. Баймуратова, конструкція «конституційний лад» є певною мірою віртуальною і має штучну природу з обмеженою сферою застосування [2, с.125].

Іншими словами, конституційний лад у конституційному праві будь-якої держави є формою організації держави, яка включає систему фундаментальних політичних, економічних і соціальних відносин, що закріплені в її конституції, охороняються нею та іншими нормативно-правовими актами та виступають у якості конституційних основ [1, с. 117].

На думку видатного вченого В. Ф. Погорілка, конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі та відповідно до неї [3, с.46].

У свою чергу, А. Р. Крусян пропонує як робочий методологічний інструментарій конституційно-правових досліджень використовувати доктринальне визначення конституційного ладу, у відповідності до якого вказане поняття слід розуміти як конституційно закріплену (засновану на конституційно закріплених засадах) та реально існуючу систему організації держави та суспільства (державного та суспільного ладу), що визначає та забезпечує політико-правові основи формування сучасного українського конституціоналізму [5, с.21].

При цьому необхідними ознаками конституційного ладу є: непорушність і невідчужуваність загально визначених природних прав і свобод людини, народний суверенітет, розподіл влади та ін. [9, с.239].

За рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. встановлено, що основи конституційного ладу України закріплені в розділі I «За-

гальні засади» Конституції України [7]. Водночас не тільки перший розділ чинної Конституції України містить засади конституційного ладу, оскільки економічні, політичні, гуманістичні основи конституційного ладу мають своє закріплення і в таких її статтях, як ст. ст. 36, 37, 69, 71-74 (відносяться до політичних основ конституційного ладу), ст. ст. 41, 42 (відносяться до економічних основ), ст. 25 (відносяться до гуманістичних основ). В цілому, слід погодитись з пропозицією А. Р. Крусян про те, що теоретично обґрунтованим та практично виправданим є викладення назви першого розділу – «Засади конституційного ладу» – за умови включення до змісту цього розділу положень, що відносяться до засад конституційного ладу, проте «розкидані» по всьому тексту Основного Закону [5, с.22]. Дані зміни можуть стати кроком до вдосконалення Конституції України саме на методологічно-концептуальному рівні – віддзеркаленні політико-правової дійсності у формальних конституційно-правових нормах.

Крім того, вважаємо, що необхідною умовою дотримання правил юридичної техніки при модернізації першого розділу Конституції України є розкриття в ньому змісту самого поняття «конституційний лад».

Таким чином, підсумовуючи вище зазначене необхідно констатувати, що конституційний лад у процесі розвитку держави і суспільства об'єктивно потребує вдосконалення. Стаття 1 Конституції визначає Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [4]. Стосовно демократичного розвитку слід зазначити, що посттоталітарне за своїм характером суспільство в Україні, його несформованість і нерозвинутість, не забезпечують достатньої підтримки конституційно схваленого загального курсу демократичних перетворень у державі, що дозволило б зробити цей процес незворотним на шляху до побудови справді демократичної держави. З цього погляду першочерговим завданням на сьогодні є укріплення засад демократії та розбудова громадянського суспільства, які покликані охороняти та захищати конституційний лад України. Між конституційним закріпленням положень і посттоталітарною дійсністю існують суттєві розбіжності як щодо реального існування в Україні стану «демократичної», так і «соціальної і правової» держави [8].

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми конституційного права України : підручник / за ред. А. Ю. Олійника. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 552 с. 49
2. Баймуратов М. О. Категорія «конституційний лад»: до проблеми визначення у сучасному конституційному (державному) праві / М. О. Баймуратов, І. Д. Сліденко // Держава і право. – 2010. – № 49. – С. 112-121. 61
3. Клименко О. М. До визначення поняття конституційного ладу та права власності в його системі / О. М. Клименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 1. – С. 46. 144
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 182
5. Крусян А. Р. Доктринальна концепція модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу України / А. Р. Крусян // Юридичний Вісник. – 2013. – № 2. – С. 21-30. 199
6. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна : монографія / А. С. Матвієнко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с. 277
7. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99 у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) // Офіційний вісник України – 2000. – № 4. – Ст. 125. 321
8. Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації / О. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 128-131. 339
9. Томенко М. В. Конституційний лад як елемент політико-правової легітимації держави / М. В. Томенко // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 238-253. 369

ПРАВО НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі важливе значення має право особи на професійну правничу допомогу, закріплене у статті 59 Конституції України. Це право є одним з невід'ємних прав людини [1].

Гарантія права на професійну правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й необхідністю дотримання взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань.

З проголошенням 24 серпня 1991 року незалежності Україна стала на шлях розвитку та становлення дійсно суверенної та незалежної країни, неухильно орієнтуючись на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичних за змістом і спрямованістю міжнародні стандарти.

Але виникає запитання, чи діють існуючі закони? Якщо вони не діють, то з якої причини? Проте, життя показує, що не всі закони діють, що вони об'єктивно не забезпечують у повному обсязі прав людини, зокрема, права на професійну правничу допомогу.

Право на професійну правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком української держави, а й дотриманням узятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року [2, с. 18–24], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [3, с. 30–41], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [4, с. 4–25].

Актуальність дослідження теоретичних і практичних проблем застосування та реалізації права громадян на професійну правничу допомогу в Україні, на нашу думку, пов'язана з позицією вітчизняних вчених: по-перше, щодо необхідності створення цілісної теорії прав і свобод людини та громадянина в Україні; по-друге, щодо потреби вдосконалення чинного законодавства,

приведення його у відповідність чинній Конституції України; по-третє, щодо необхідності створення реальних діючих механізмів, що забезпечували б реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні [5, с. 21].

Розвиток цього питання, на нашу думку, полягає у вивченні джерел, які можна покласти в основу дослідження проблем становлення та розвитку конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в контексті особливостей організації та функціонування прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах його інституціоналізації та перспективного розвитку.

На нашу думку, наукову спадщину у цій сфері становлять праці як класиків філософсько-правової, конституційної та політико-правової думки, так і сучасних дослідників проблем прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в Україні не тільки у галузі юриспруденції, а й політології, філософії, історії, соціології тощо.

За цією теорією, люди природно є носіями незалежних від влади прав, що існують поза волею держави, але держава повинна додержуватись і захищати їх. Ці ідеї втілені в працях видатних учених-правознавців, таких як: Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін., і саме для цього, на наш погляд, природні права і свободи закріплюються в законодавстві.

До природно-правових поглядів минулого звертаються сучасні вчені, відповідним чином інтерпретуючи їх, обґрунтовуючи відродження школи природного права. До них відносяться роботи з питань загальної теорії прав людини вчених С. П. Добрянського, В. О. Котюка, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакуна та ін. Ідеї згаданої теорії використовують також зарубіжні конституціоналісти, такі як: В. А. Ануфрієв, Л. Д. Воеводін та ін.

Деякі з них, зокрема американський учений Л. Фрідмен [6, с. 172] і П. Сандевуар вважають, що над правом у цілому є норми, які існують об'єктивно, незалежно від чийоїсь волі [7, с. 235].

Окремі аспекти проблеми забезпечення особи права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувалися в роботах О. М. Бандурки, Є. Ю. Бови, В. О. Боняк, В. В. Букача, Т. В. Варфоломеевої, А. М. Колодія, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, В. Ю. Олійника, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики та ін.

На нашу думку, ці норми витікають або прямо пов'язані із сутністю природних прав людини. Інакше кажучи, природні права ставляться над позитивним правом і розглядаються як критерій оцінювання його змісту. Така теоретична конструкція не завжди узгоджується з практикою. Як цілком слушно зауважує П. Сандевуар, загальний зміст теорії природного права не можна сприймати негативно. Відповідні ідеї мають демократичний зміст, а реалізація їх охоплює різні аспекти суспільного і державно-політичного життя [7, с. 235].

Таким чином, можна зробити висновок, що лише комплексне вивчення конституційної історії, теорії та практики зарубіжного досвіду, усебічне науково-теоретичне обґрунтування вітчизняної моделі забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу та, на основі цього, адекватне оформлення правосуб'єктності класичного інституту прав і свобод людини та громадянина, законодавче закріплення та реальність гарантій їх функціонування утворять сприятливе підґрунтя для подальшого розвитку прав і свобод в Україні, становлення моделі українського конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2021. – 48 с.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966.
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. // Международные акты о правах человека : сборник документов. – М., 1999.
5. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні : навч. посіб. / Ж. М. Пустовіт. – К. : КНТ, 2009. – 232 с.
6. Фрідмен Л. Введение в американское право / Л. Фрідмен. – М., 1992. – С. 172.
7. Сандевуар П. Введение в право / П. Сандевуар. – М., 1994. – С. 235.

Шаповал Наталія
*кандидат юридичних наук, викладач кафедри
теорії, історії, держави та права Кременчуцького національного
університету імені Михайла Остроградського*

МУНІЦИПАЛЬНА РЕФОРМА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Проблематика муніципальної реформи останнім часом переміщається «в епіцентр наукових і політичних дискусій» [1, с. 17]. При цьому дискурс щодо цієї реформи зумовлений якісно новими інновативними підходами до осмислення ключових муніципально-правових явищ, процесів та інститутів, що поступово починають розглядатися в динамічній перспективі. В юридичній літературі цілком правомірно відзначається певний організаційно-правовий дуалізм місцевого самоврядування як комплексного політико-правового феномену: з одного боку, цьому явищу властиві консерватизм, усталеність його завдань, принципів, функцій і самої системи місцевого самоврядування, а, з другого боку, воно є динамічним явищем, украй сприятливим для проведення потрібних поліпшення повсякденного життя громадян реформ [2, с. 184].

Такий висновок знаходить підтвердження як в історії розвитку місцевого самоврядування, на чому ми зупинимося окремо, так і в актуальних умовах розвитку локальної демократії, включно з інститутом місцевого самоврядування – як у найбільш передових демократичних державах, так і в країнах так званої «молодої демократії», до якої дослідники зараховують і Україну.

На наш погляд, завдання з науково-правового осмислення феномену муніципальної реформи мають вирішуватися в межах напрацьованого юридичною наукою корпусу наукових знань та методологічних підходів, які є дотичними до предмету нашого дослідження [3, с. 234].

Нині під реформою розуміють перетворення, зміну, перебудову якогось боку громадського життя; нововведення будь-якого змісту; повільне, поступове перетворення політичної та/або економічної системи, причому, зазвичай, «згори», на відміну від «революції» – швидкого радикального суспільного перевороту «знизу» [4, с. 99].

Як показав досвід подальшого реформування, муніципальна реформа набула в Україні певних ознак перманентної, що триває, щоправда з різною інтенсивністю, принаймні з 1996 року. За слушним висловом О. О. Петришина, «одним із ключових факторів успішного місцевого самоврядування у всьому світі є його постійне реформування та адаптація до нових проблем і напрямів розвитку державної та світової політики загалом. Місцеве самоврядування поряд із центральним управлінням формують успішну схему роботи будь-якої демократичної держави» [5, с. 79]. Відтак, періоди відносно стабільного, еволюційного розвитку інститутів місцевого самоврядування змінюються періодами їх реформування, в ході яких часто змін зазнають сутнісні риси національних муніципальних моделей, а також їх нормативно-правових, організаційних, матеріально-фінансових та інших засад.

Муніципальна реформа – це не одномоментна процедура або кампанія, пов'язана винятково зі зміною змісту норм права, що регулюють основи місцевого самоврядування. Натомість основним завданням такої реформи є створення комплексної та багаторівневої системи функціонування демократичних інститутів держави та суспільства, в якій одне з ключових місць належить місцевому самоврядуванню [3, с. 234].

Отже, муніципальна реформа є різновидом правової реформи, рівнопорядковим з такими видами реформ, як парламентська, адміністративна та судова (судово-правова).

Відповідно до іншого підходу муніципальна реформа розглядається як різновид конституційної, оскільки конституційні засади місцевого самоврядування визначені та окреслені саме в Основному Законі держави. Відтак, зміна саме конституційних засад місцевого самоврядування може вважатися муніципальною реформою. Так, В. Б. Гройсман зазначав, що «важливою складовою конституційної модернізації, яка триває в Україні, є реформування місцевого самоврядування на засадах децентралізації державної влади, що передбачає створення фінансово незалежних громад, спроможних ефективно вирішувати свої проблеми» [6, с. 8].

у випадку сучасної України нинішня муніципальна реформа перебуває під виразним впливом саме зовнішньополітичних чинників, що визнають як політики, державні діячі, так і науковці. Як зауважує І. Юркевич, «враховуючи

стратегічний курс України на вступ до Європейського Союзу, слід зважати на виняткову важливість імплементації європейських стандартів децентралізації державної влади та інституціонального, функціонального, бюджетно-фінансового та матеріально-технічного посилення ролі місцевого самоврядування у конституційно-правовій системі держави й суспільства»[7, с. 101].

Так само, на думку О. В. Марцеляка, муніципальна реформа – це реформа, спрямована на досягнення міжнародних стандартів організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні, європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, модернізацію існуючої системи управління, удосконалення механізму публічної влади, територіального устрою, правового статусу людини і громадянина. Така реформа має сприяти модернізації форм та змісту муніципальних відносин, визначити нову модель територіально-політичної організації країни, бути передумовою для здійснення ефективної державної регіональної політики, а також для реалізації інших необхідних суспільству реформ [8, с. 25–26].

За будь-яких умов муніципальна реформа – це і певне управлінське рішення (або ряд взаємопов'язаних та орієнтованих на досягнення одних цілей рішень), і процес його (їх) втілення у практичну площину, тобто у практику функціонування місцевого самоврядування як складного конгломерату самоврядних інституцій та сфери реалізації муніципальних прав. При цьому таке функціонування може зазнати як інституційних, правових, фінансово-економічних або ж комплексних змін. Наявність або відсутність таких змін засвідчує глибину реформаторського процесу та ймовірність цілісної модифікації місцевого самоврядування як комплексного об'єкта муніципальної реформи.

Отже, муніципальна реформа – це різновиду правової реформи, що здійснюється уповноваженими на те суб'єктами публічної влади у тісній взаємодії з місцевими територіальними колективами (громадами), інституціями громадянського суспільства, на основі чітко окресленої концепції (програми, стратегії) змін, супроводжується обов'язковим прийняттям низки нормативно-правових актів, що мають концептуально-проективний характер, і яка має завершитися зміною базових засад організації та функціонування місцевого самоврядування як інституту в цілому або його інституційних, організаційних, нормативно-правових чи фінансово-економічних основ.

Список використаних джерел:

1. Костицький В. В. Місцеве самоврядування як окрема гілка публічної влади. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 08 груд. 2017 р.). Київ: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017. С. 16-19.
2. Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах – учасницях ЄС, Швейцарії та Україні: монографія. Київ: Ліра, 2017. 288 с.
3. Шаповал Н.В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 234 с.
4. Рудницька О. Реформування місцевого самоврядування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2016. Вип. 3. С. 208–220.
5. Петришин О. О. Правові засади місцевого самоврядування в зарубіжних країнах та Україні: теоретико-правовий та порівняльний аналіз: монографія. Харків: Право, 2014. 189 с.
6. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання / передне слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.
7. Юркевич І. Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3 (11). С. 100-104.
8. Марцеляк О. В. Конституційна муніципальна реформа в Україні та її пріоритетні напрями на сучасному етапі. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 08 груд. 2017 р.). Київ: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017 С. 25–26.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Новітня історія третейських судів в Україні започаткована ухваленням Закону «Про третейські суди» від 11.05.2004 року, який зі змінами і доповненнями регулює діяльність третейських судів. Питання оскарження та процесуальні процедури примусового виконання рішень третейських судів регулюються нормами господарського і цивільного процесуальних кодексів.

Україна одна з небагатьох країн світу, яка пішла шляхом роздільного регулювання міжнародного арбітражу, який розв'язує спори, що виникають за участю іноземних компаній, та внутрішнього, який вирішує спори виключно між резидентами – українськими громадянами і підприємствами. Міжнародний арбітраж регулюється Законом «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року, який став основою для утворення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, що користується найвищою довірою і визнанням серед існуючих органів з вирішення спорів в Україні, і гідно конкурує з відомими іноземними арбітражними установами з центрами в Стокгольмі, Лондоні та Парижі.

На відміну від законодавства про міжнародний арбітраж, законодавство про третейські суди є набагато більш ліберальним щодо питання утворення третейських судів. Це сприяло утворенню великої кількості третейських судів, і їх число на сьогодні перевищує 500, що було проривом, але й породило певні проблеми. Законодавець двічі обмежував компетенцію третейських судів, і до цього часу вони не можуть вирішувати спори стосовно нерухомості та корпоративні спори, що є їх основною відмінністю від традиційних у всьому світі арбітражних установ.

В 2016 році були внесені зміни до цивільного і господарського процесуальних кодексів, які уніфікували процедури оскарження і виконання рішень міжнародних арбітражів та третейських судів, та усунули проблеми з визнанням та виконуваністю цих рішень. Недержавні суди отримали процедуру

примусового виконання заходів забезпечення позову і доказів через державні суди, що до наведених змін в Україні не практикувалося.

Наразі 2 лютого 2020 року Верховною Радою ухвалено в першому читанні Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку утворення та діяльності третейських судів з метою відновлення довіри до третейського розгляду», який зараз готується до другого читання у профільному комітеті, отже ми стоїмо на порозі можливо нових історичних змін в розвитку українських третейських судів.

Законодавець за поданням Кабінету міністрів України має намір перезапустити третейські суди, через механізм їх перереєстрації за підвищеними вимогами до них і організацій, при яких вони утворюються. Наслідком має стати утворення більш компактної, але і більш відповідальної системи третейських судів, які з часом мають набути популярності як основних способів вирішення цивільних і господарських спорів.

Як показали дослідження, зокрема проведене в 2018 році Фондацією «ДЕЮРЕ» за підтримки USAID, третейські суди вже є добре знаними навіть серед звичайного населення, та мають баланс недовіри нижчий за державні суди. Водночас, в Україні попри велику кількість зареєстрованих третейських судів майже немає таких, про які добре обізнані хоча б підприємницькі кола для того, щоб зникати передбачати третейські застереження про вирішення спорів саме у третейському суді.

Відповідаючи на цей запит, засновники третейських судів, зокрема Торгово-промислової палати України в 2020 році започаткувала істотне оновлення списку третейських суддів, запросивши до нього ряд відомих фахівців в галузі арбітражу, та авторитетних правників.

Формування якісного списку третейських суддів – це головний фактор, що впливає на впізнаваність третейського суду, довіру до нього і як наслідок звернення до нього за вирішенням спору, оскільки конкретний спір у суді вирішують саме судді, і питання довіри до суддів є ключовим.

Другим важливим фактором є незалежність організації, при якій утворено третейський суд, яка має бути рівновіддалена від впливу потенційних сторін спору, і не має чинити тиск чи вплив на третейських суд і його суддів, які розглядають конкретний спір. Слід довіряти третейським судам, утвореним

при відомих великих організаціях, які мають велику кількість членів, і на ухвалення рішень у яких не впливають представники якогось одного чи кількох бізнес-утворень чи груп.

Важливими є також процесуальні правила вирішення спорів, які в різних третейських судах можуть відрізнятися. Вони мають надавати максимальну процесуальну свободу обраним сторонами третейським суддям, сприяти процедурам дружного вирішення спору, з метою відновлення чи збереження ділових стосунків між сторонами, та забезпечувати максимальну зручність, наприклад включаючи вимоги часу стосовно дистанційної участі сторін в засіданнях суду, електронного документообігу та інше.

Третейські суди можуть забезпечувати, і як правило забезпечують кращий рівень сервісу і дружності до сторін, ніж державні суди. Третейські судді як правило не так завантажені, і мають достатньо часу для приділення уваги вирішенню конкретного спору, та утворення для сторін найбільш комфортних умов, включаючи вибір зручного для всіх часу проведення засідань, дистанційної участі, подання доказів тощо.

Раніше швидкість розгляду справи подавалася як перевага третейського розгляду, проте я вважаю що цей тренд слід переглядати, замінюючи на оптимальність строку вирішення справи. Адже швидкість корисна для вирішення не складної справи, і дійсно, в таких випадках третейські суди є більш оперативними за державні. Проте в разі якщо справа є складною, вимагає більш ґрунтовної підготовки від представників сторін і суддів, або надання тривалого часу для забезпечення позасудових процесів врегулювання спорів, досягнення мирової угоди чи здійснення медіації, тривалість розгляду має бути достатньою для того, щоб забезпечити вже не швидкість, а належну якість. Тому, на прикладі регламенту Третейського суду при ТПП України, ми передбачили норми, які дозволяють сторонам за обоюсторонньою згодою самостійно визначати тривалість розгляду справ.

Як наслідок, перевагою третейського вирішення справ є вища якість, яка необхідна, оскільки на відміну від рішення державного суду рішення третейського суду є остаточним та не підлягає апеляційному і касаційному оскарженню і можливому перегляду.

На зараз слід констатувати, що відсутні проблеми з виконанням рішень третейських судів. Процедури досить чітко врегульовані процесуальним законодавством, і протягом нетривалих розумних строків сторони отримують у державних судах виконавчі документи на примусове виконання. Зазначене є перевагою порівняно з державними судами, де численні оскарження тримають сторони у невизначеності тривалий час, не сприяючи швидкості виконання рішень.

Щодо питання чи достатній обсяг підвідомчості справ третейському суду, то зазначу, що попри виключення з підвідомчості спорів стосовно нерухомоті та корпоративних спорів, ці обмеження охоплюють лише незначну частину договірних відносин між учасниками цивільних і господарських відносин. В Україні щомісяця укладаються мільйони договорів, з яких потенційно можуть виникнути чи виникає велика кількість спорів, які можуть вирішуватися в третейських судах. Отже, третейські суди мають значний потенціал для того, щоб стати основним способом вирішення договірних спорів, і розглядати їх навіть більше, ніж державні суди.

Для цього потрібно дві речі:

Щоб в Україні були третейські суди, утворені при загальновідомих авторитетних незалежних організацій, третейськими суддями у яких є відомі авторитетні правники;

Бізнес і громадяни знали про існування таких третейських судів, та переваги вирішення спорів у них, і звикали передбачати в договорах третейські угоди.

Отже, вже станом на сьогодні передумови розвитку третейських судів, поширення їх застосування для вирішення спорів є сприятливими, та як у бізнесу, так і у громадян вже є вибір третейських судів, яким можна сміливо довіряти вирішення спорів.

Сергій Шкабко,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри новітньої історії України історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВНЕСОК ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КУЧМИ В НОВІТНІЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗ- МУ (1994-1996 РР.)

Після перемоги Л. Кучми на дострокових президентських виборах 1994 р. перед ним постала низка проблем, які потребували ефективного, з державницького погляду, вирішення в короткостроковій перспективі. Серед них слід виокремити відсутність прогресу в прийнятті нової Конституції, яка б замінила радянську Конституцію 1978 р. з чисельними правками, що не відповідала духу відновленої незалежної української держави та реаліям того часу.

Варто відзначити, що конституційний процес займав чільне місце в програмах кандидатів в народні депутати та Президенти України впродовж напружених виборчих кампаній навесні та влітку 1994 р. Зокрема, передвиборна програма кандидата в Президенти України Л. Кучми передбачала «термінове прийняття нової Конституції як основи законотворчості, формування громадянського суспільства національної злагоди, а також створення авторитетної виконавчої влади на засадах компетентності, порядності та відповідальності» [1, с. 184].

Новообрана Верховна Рада України (далі – ВРУ) відразу після початку своєї діяльності розпочала роботу над пошуком варіантів продовження конституційного процесу, адже діяльність попередніх комісій з розробки Конституції була неефективною та не мала підтримки в сесійному залі.

10 листопада 1994 р. ВРУ ухвалила постанову «Про склад Комісії з опрацювання проекту нової Конституції України (Конституційної комісії)», яка налічувала 41 особу і очолювалась Л. Кучмою та О. Морозом. Секретарем Комісії було призначено А. Корнеєва, керівника групи Адміністрації Президента України по зв'язках з ВРУ. До складу Комісії ввійшли такі відомі широкому загалу представники як: А. Гальчинський, С. Головатий, М. Горинь, О. Ємець,

І. Заєць, В. Стретович, В. Тацій, а також керівник попередньої Конституційної комісії, тодішній Голова КСУ Л. Юзьков [3].

19 червня 1995 р. Л. Кучма та О. Мороз видали розпорядження співголів Комісії «Про утворення Робочої групи Конституційної комісії», де її завданням було визначено доопрацювання єдиного тексту Конституції на основі напрацювань та висновків секцій [6, арк. 126].

У середині жовтня 1995 р. з Адміністрації Президента України надійшло прохання надати Л. Кучмі для ознайомлення напрацьовані матеріали, оскільки Президент мав відбутися в тривалий візит до Латинської Америки. На той час більш-менш остаточно була підготовлена частина тексту з розділами про загальні засади, права і свободи людини і громадянина, народний суверенітет, парламент (у варіантах однопалатного і двопалатного). Наприкінці жовтня 1995 р. Робоча група в основному завершила підготовку тексту Конституції, і він був переданий для ознайомлення главі держави. Після цього проект був відправлений на остаточне редагування і 15 листопада 1995 р. був поданий на розгляд до Комісії.

Пленарне засідання Комісії з обговорення проекту відбулося 23 листопада 1995 р., на якому Л. Кучма привітав усіх з тим, що «є вже робочий варіант нової Конституції України», і що «доручення минулого засідання про необхідність мати повний проект Конституції виконане» [7, арк. 1].

Перед заключним зібранням Комісії її члени внесли свої зауваження. Л. Кучма зосередив свою увагу на трьох позиціях, які пропонував включити до тіла Конституції: обов'язкове надання права законодавчої ініціативи уряду, визначення назви, форми та порядку регулювання статусу АРК, здійснення нагляду за законністю органами прокуратури до завершення судово-правової реформи [8, арк. 77-80].

З метою вирішення усіх процедурних питань 18 березня 1996 р. було проведено останнє засідання Комісії, на якому було вирішено направити узгоджений проект Конституції до ВРУ. Проте були висловлені зауваження О. Морозом, який наполягав на продовженні консультацій щодо обговорення тексту, напрацьованого Комісією. Незважаючи на це, проект Конституції був представлений 20 березня 1996 р. на спеціальному засіданні парламенту, на яке були запрошені також члени Комісії. З невеликими доповідями щодо

проекту Конституції виступили Президент і Голова ВРУ як Співголови Конституційної комісії. Л. Кучма наголосив на демократичному характері проекту, зазначивши, що «проект є результатом спільної кропіткої тривалої роботи великого колективу людей, які практично репрезентують усі верстви і складові нашого суспільства» [4], і закликав депутатів невідкладно приступити до розгляду документа. Проте депутатський актив не був налаштований конструктивно, тому питання було розглянуто лише 17 квітня.

5 травня 1996 р. було створено Тимчасову спеціальну комісію для опрацювання Конституції України. До її складу увійшло 28 народних депутатів з 12 різних політичних фракцій та груп. Очолив Тимчасову комісію народний депутат з групи «Центр» М. Сирота. З 28 травня по 4 червня тривав розгляд проекту Конституції в першому читанні, який завершився успішним прийняттям рішення 258 голосами.

Процедура другого читання була не менш напруженою, ніж прийняття проекту за основу. Зокрема, 26 червня правоцентристські фракції відмовились брати участь в засіданні, чим заблокували розгляд питання прийняття Конституції в цілому. Після відмови депутатів та безуспішних спроб поновити роботу ВРУ Л. Кучма підписав Указ «Про проведення всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України», який призначався на 25 вересня 1996 р. На всенародне обговорення виносився проект Конституції, схвалений Комісією без напрацювань Тимчасової комісії. Також в парламенті був розпочатий збір підписів для звернення до Президента про узгодження проекту Конституції та взяття за основу варіанту 17 червня для подальшого спільного винесення на референдум. За два дні було зібрано 240 підписів народних депутатів, що представляли дев'ять фракцій та груп [2, с. 43].

Враховуючи такий хід подій на наступний день, 27 червня 1996 р., розпочалось пленарне засідання ВРУ, яке тривало майже добу. В результаті постатейного розгляду Конституції та доповіді Голови Тимчасової Комісії М. Сироти з кожного питання Основний Закон України був прийнятий 28 червня 1996 р. 315 голосами. Л. Кучма звернувся до депутатів після успішного голосування і зазначив, що прийняття Конституції ввійде в історію як історична подія та

подякував усім, хто працював над текстом документу протягом усіх етапів конституційного процесу.

Слід зазначити, що після прийняття Основного закону Указом Президента України від 12.07.1996 р. №553/96 було визначено основні заходи щодо введення Конституції в дію та приведення законодавства до її норм. Так, органам державної влади та академіям системи НАН доручалося провести роз'яснювальну роботу серед громадян щодо порядку застосування її положень. Кабінет Міністрів України та Адміністрація Президента України мали підготувати проекти законів України «Про Кабінет міністрів України», «Про столицю України – місто Київ», «Про місто Севастополь» та «Про обласну та районну державну адміністрацію» [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що внесок Л. Кучми в конституційний процес є досить вагомим. За його активного сприяння та позиції була ухвалена Конституція України 1996 р., яка закріплювала основні засади функціонування держави, визначала повноваження органів державної влади, забезпечувала права і свободи людини. Прийняття Основного Закону було вимогою та критерієм для набуття членства України в Раді Європи. Звичайно, конституційний процес не міг тривати безкінечно, тому Президент України вжив всіх необхідних заходів для виправлення цієї ганебної ситуації та долучився безпосередньо до славних сторінок українського державотворення.

Список використаних джерел:

1. Вибори в Україні 1994 року [Текст] / Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). – 2. вид., доп. – К. : [б.в.], 1995. – 231 с.
2. Гетьман В.П. Як приймалась Конституція України : нотатки учасника розробки Основного Закону України / В. П. Гетьман. – К., 1996. – 127 с.
3. Постанова Верховної Ради України «Про склад Комісії з опрацювання проекту нової Конституції України (Конституційної комісії)» від 10.11.1994 р. – Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/231/94-%D0%B2%D1%80>
4. Стенограма засідання Верховної Ради України № 40 від 20 березня 1996 року. – Електронний ресурс: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3817.html> .

5. Указ Президента України від 12.07. 1996 р. №553/96 «Про першочергові заходи, пов'язані з прийняттям Конституції України». – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/553/96> .

6. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп 35. – Спр. 207. Документи до засідання Конституційної Комісії України від 18 вересня 1995 р. (стенограма засідання, текст преамбули і розділу I Конституції України, опрацьований робочою групою, проект Конституції України, підготовлений фракцією «Комуністи України», ін.). Т.1., 260 арк.

7. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 35. – Спр. 209. Документи до засідання Конституційної Комісії України від 23 листопада 1995 р. (стенограма засідання, проект Конституції України, підготовлений Робочою групою, пропозиції до проекту, ін.) Т.1., 254 арк.

8. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 35. – Спр. 213. Документи до засідання Конституційної Комісії України від 18 березня 1996 р. (стенограма засідання, зауваження членів Комісії до проекту Конституції України). Т.1., 94 арк.

Шукюров Тархан Юсіф огли

*аспірант 2 року навчання, спеціальність «Міжнародне право»,
Кафедра порівняльного і європейського права ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка
науковий керівник: К.В. Смирнова, д.ю.н., проф. кафедри порівняльного і
європейського права ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ ТУРЕЧЧИНИ

Співпраця з Радою Європи та ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) були одними з основних векторів європейського демократичного розвитку Турецької Республіки з метою її інтеграції з основними цінностями післявоєнної Європи. 13 квітня 1950 року Туреччина стала 13-ю державою-членом Ради Європи. Європейська конвенція з прав людини була підписана 4 листопада 1950 року, Додатковий протокол (Протокол № 1) 20 березня 1952 року. [1] Відповідно до чинної Конституції Туреччини 1982 р. (Стаття 90) міжнародні угоди, що

набрали чинності, мають силу закону, конституційність яких не може бути оскаржена до Конституційного суду. Таким чином, Європейська конвенція з прав людини має в Туреччині силу закону вище національних законів. Вирок, доданий у 2004 р. До статті 90 Конституції Туреччини, «В усіх розбіжностях між законами та міжнародними угодами про основні права та свободи, які набрали чинності у встановленому порядку, через різні положення з одного і того ж питання, положення міжнародна угода переважає» встановила повну ієрархію між законами та міжнародними угодами про основні права і свободи. Таким чином, Європейська конвенція з прав людини є частиною чинного турецького законодавства, і має ієрархічно вищу позицію, ніж закон. [2]

28 січня 1987 року, тобто через 30 років після підписання ЄКПЛ, Туреччина визнала право індивідуальної заяви до всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією Туреччини, за порушення прав і свобод, закріплених у ЄКПЛ, перед Комісією. Приблизно через три роки після цього (22 січня 1990 р.) Туреччина також визнала обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини, усунувши тим самим останню перешкоду до повного застосування Європейської конвенції з прав людини. [3]

Перш за все, слід зазначити, що Конституційний суд Туреччини в більшості своїх рішеннях (як в питаннях нормативного контролю, так і в рішеннях про закриття політичних партій) не розглядає міжнародні угоди (і, отже, ЄКПЛ) в якості окремого критерію (посилання) норма, а скоріше як незалежний критерій (довідкова) норма, заснована на принципах держави, що поважає права людини і верховенство закону, передбачена в статті 2 Конституції Туреччини. [4]

Сьогодні, застосування Конвенції та практики ЄСПЛ як цілісного комплексу є поширеним явищем у Конституційному Суду Туреччини, який, залежно від ситуації обирає різні способи застосування ЄКПЛ та її тлумачення Європейським судом з прав людини. Так, у рішенні від 15 квітня 2021 р. за скаргою Е.Косеоглу [5] Конституційний Суд спочатку послався на статтю 6 ЄКПЛ підкреслюючи, що об'єктивний і справедливий захист судом прав і свобод людини визнається як невід'ємне право людини як на національному рівні, так і в міжнародному праві.

Дослідження судової практики Конституційного Суду Туреччини показує, що цей орган конституційного правосуддя не тільки робить загальні поси- лання або ж посилання на конкретні статті Конвенції, але й відкрито посила- ється на рішення ЄСПЛ для мотивування своїх рішень. Дуже важливим про- сунням можна назвати і прийняття Конституційним Судом деяких прав і принципів, які відкрито не упомянути Конституцією та Конвенцією, але виведені судовою практикою Європейського Суду з прав людини. Наприклад, в одному зі своїх рішень від 2009 року, Конституційний Суд Туреччини ух- валив, що принцип «равентсву зброї», виведена ЄСПЛ на підставі права на справедливий суд (ст.6 Конвенції) є одним з важливих приципах справедли- вого судового процесу. [6]

В одному з інших своїх рішень Конституційний Суд Туреччини посилаєть- ся на практику ЄСПЛ не вказуючи при цьому конкретне його рішення: «... Так само і Європейський Суд з прав людини у багатьох своїх рішеннях не визнає, що не відповідає статті 6 Конвенції переходу тягаря доказу іншій стороні в внаслідок прийняття правових і фактичних аргументів ». [7]

З іншого боку, можна зустріти і рішення Конституційного Суду в яких, в разі розбіжності між національними нормативними актами і Конвенцією, національний Суд конституційного контролю не ґрунтується на рішення ЄСПЛ. Наприклад, ЄСПЛ у своєму рішення у справі «Burghsartz - Switzerland» ухвалив, що всі нормативні акти, що передбачають нерівність між чоловіка- ми і жінка в питаннях визначення прізвища не відповідають як ст.14 так і ст.8 ЄКПЛ. Таку ж позицію було у Європейського Суду і у справі «Unal Tekeli - Turkey», не прийнявши доводи Туреччини на користь законодавчого захи- сту родинної єдності. Не дивлячись на ці конкретні рішення ЄСПЛ, Консти- туційний Суд Туреччини в своєму рішенні від 10.03.2011 року ухвалив, що ЄСПЛ у своїх рішеннях, відповідно до статті 8 про право на захист приватно- го життя і сімейного життя визнає за державою право на обмеження у вико- ристанні прізвища для забезпечення повної і вичерпної реєстрації громадян, постійності сімейних прізвищ, посвідчення особистостей, суспільної користі і історично-політичної структури держави. [8]

Зростанню кількісних показників застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ в цілому судами Туреччини сприяють активні навчальні та тренінгові про-

грами для суддів, переклад довідників по застосуванню ЄКПЛ, матеріалів суду азербайджанською мовою, введення спеціальних проектів Ради Європи з питань імплементації ЄКПЛ та практики ЄСПЛ в Туреччині.

Таким чином, незважаючи на відсутність окремого законодавчого положення про статус практики ЄСПЛ і визнання її джерелом права, як це було зроблено в Україні Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конституційний Суд Туреччини досить часто для обґрунтування своїх позицій в справах і прийняття рішень посилається не тільки на статті ЄКПЛ, протоколів до неї і рішення ЄСПЛ, а й на правові позиції і тлумачення, сформульовані Європейським судом з прав людини. Новим поштовхом до подальшого належного застосування Конвенції Конституційним Судом може бути ратифікація Туреччиною Протоколу 16 до ЄКПЛ та наділення його правом звертатися за консультативним висновком в ЄСПЛ в передбачених випадках. Це може сприяти як поліпшення імплементації конвенційних стандартів на національному рівні, так і зменшення кількості заяв до Європейського суду з прав людини проти Туреччини.

Список використаних джерел:

1. Turkey. 47 States, one Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/turkey>
2. Gözler, K. Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 4. Baskı, Ekin, Bursa, 2007, P. 350
3. Doğan, I. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Astana Yayınları, Ankara, 2019, P.33-36
4. Bilgin, A.B. The Status of the European Convention On Human Rights in Turkish Law// MÜHF - HAD C.22 S.1 // Istanbul, P.96
5. Рішення Пленума Конституційного Суду Туреччини від 15.04.2021 року по справі про скаргу Емрах Косеоглу, §§18-20 URL: <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/35039>
6. Рішення Конституційного Суду Туреччини від 29.01.2009 року під номером 2009/13 URL: <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2009/13?KararNo=2009%2F13>
7. Рішення Конституційного Суду Туреччини від 06.03.2008 року

під номером 2008/74 URL: <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2009/13?KararNo=2009%2F13>

8. Рішення Конституційного Суду Туреччини від 10.03.2011 року під номером 2011/49 URL: <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2011/49?KararNo=2011%2F49>

Оксана Щербанюк

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

Європейська модель конституційного судочинства бере свій початок у конституціях Чехословаччини та Австрії 1920 року. З цієї дати багато конституцій створили конституційні суди за цією моделлю, не лише в Європі, а й у Латинській Америці, Азії та Африці. Це зумовлює існування широкого досвіду, який дозволяє вивчати та аналізувати роль та функції цієї установи в утвердженні верховенства права. Крім того, це дозволяє порівняти різноманітні склади та компетенції, які взяв на себе кожен із цих судів, щоб оцінити переваги та недоліки, які пропонує кожна модель. На основі порівняльного досвіду слід визначити загальну роль, яку відіграють конституційні суди в різних правових системах, компетенції, якими вони володіють та доцільність цих компетенцій для виконання цілей, визначених законом.

У багатьох демократичних державах конституційні суди суттєво формують політичний ландшафт. Проте те, як вони можуть це зробити, є загадкою: маючи в своєму розпорядженні обмежені ресурси та відсутність прямих повноважень щодо примусового виконання, судді повинні покладатися на готовність законодавчої влади виконувати свої рішення та поважати судову владу.

Серед функцій та компетенцій, загальних для конституційних судів слід вказати наступні. Тлумачення і захист Конституції. Кельзенівська модель

конституційного правосуддя передбачає окремий суд від звичайної судової системи, з іншим складом і різними процедурами, наявність повноважень по перевірці конституційності норм, прийнятих парламентом, і, якщо потрібно, анулювання будь-яких таких норм, визнаних неконституційними.

У своїх витоках ця модель акцентувала увагу на захисті Конституції як вищої норми. Як найвищий закон держави, усі повноваження держави обмежені мандатами Конституції, і органи держави можуть діяти лише в межах компетенції, яку їм надає Конституція. Діяти поза сферою цих повноважень означало б поведінку надвисоких рівнів з дотриманням Конституції, а отже, вчинення актів, які були б юридично недійсними. І це особливо небезпечно для системи, коли ці дії виконуються законодавчим органом, створюючи загальні норми, що суперечать Конституції.

Але захисна функція конституційного суду не є його єдиною. У Західній Європі в десятиліття після Другої світової війни еволюція політичних умов призвела до зменшення, якщо не ліквідації, небезпек та загроз для демократичної конституційної системи, що існували на початку століття.

Але крім того, стало очевидним, що роль конституційних судів не обмежується визнанням даного закону чи норми неконституційними. У багатьох випадках конституційні суди підтверджують конституційну легітимність законів, які вони розглядають, і їх рішення у цих справах також мають глибокі наслідки.

Це результат факту що конституційні суди не лише захищають, але й тлумачать Конституцію. З одного боку, вони чітко висловлюють принципи та мандати, передбачені Конституцією, а з іншого боку, вони встановлюють засоби, за допомогою яких можна тлумачити та гармонізувати приписи Конституції, які може здатися суперечливими або навіть не пов'язаними між собою.

Роль тлумачення конституційних судів, на відміну від їх суто охоронної функції, позитивно впливає на надання загальних критеріїв та вказівки щодо актів державних органів. Це означає визначення значення понять, що містяться в Конституції, та загальних рамок, в яких можуть діяти органи публічної влади.

Таким чином, за допомогою тлумачення Конституції, Конституційний суд надає іншим повноваженням держави концептуальні інструменти та критерії

їх поведінки. Таким чином, Конституційний Суд відіграє не лише обхоронну роль, але також роль у створенні правового порядку.

Подвійна роль захисту Конституції та за допомогою її тлумачення, створення правових критеріїв можлива завдяки тому, що конституційні суди визначаються як судові органи. Судовий характер цих судів означає, що вони не можуть діяти за власним бажанням, а лише в рамках юридичних процедур, розпочатих іншими особами, або в конкретних справах, передбачених Конституцією. Вони повинні дотримуватись критеріїв, визначених Конституцією, а не політичними можливостями чи зручністю.

Різноманітність компетенції конституційних судів. З перших конституційних судів 1920 р. конституційні суди, створені в різних країнах за європейською моделлю, взяли на себе різні типи компетенції. Спільним для всіх є контроль за конституційністю норм, прийнятих законодавчими органами, але до цієї базової та визначальної компетенції було додано багато інших, більш-менш тісно пов'язаних із метою захисту конституції. Загалом конституційні суди в тих європейських країнах, що мають консолідовану систему конституційної юрисдикції здійснюють контроль за конституційністю законодавства, вирішення конфліктів між територіальними утвореннями в межах держави, захист основних прав, вирішуючи справи щодо конституційних скарг на порушення цих прав, група компетенцій, яка передбачає втручання суду в юридичні процедури, які вважаються особливо важливими для політичного життя держави (контроль конституційності політичних партій в Німеччині, юрисдикція італійського Конституційного Суду під час судових процесів проти вищих державних службовців, або контроль за виборчими процедурами, що здійснюється Конституційною радою Франції). Практичне значення даних компетенцій досить різноманітне. У деяких країнах основною функцією продовжує залишатися захист Конституції захист конституційної системи.

Контроль конституційного суду за конституційністю норм, прийнятих парламентом, завжди був спільним знаменником і традиційним ядром конституційної юрисдикції. З точки зору Г. Кельзена, ця компетенція є виправданням існування цих судів, які мають монополію на повноваження визнавати неконституційними закони, прийняті парламентом.

Порівняльний аналіз європейських систем конституційного правосуддя та їх конкретної практики демонструє, з одного боку, існування різних засобів для вивчення конституційності правових норм. Слід вказати, що системи абстрактного контролю правових норм відрізняються від конкретного контролю.

У першому випадку Конституційний суд постановляє рішення до або після введення закону в дію (залежно від того, чи має він систему апріорного або апостеріорного контролю, або обох), щодо конституційності норми, але без будь-якого посилання на конкретний конфлікт, що виникає внаслідок застосування закону в конкретному випадку. Постанова суду є наслідком абстрактної перевірки юридичного тексту, або тому, що вона була оскаржена в абстрактній дії неконституційності або автоматично, конституційним імперативом. Але рішення щодо будь-якого закону забороняє будь-яке застосування норми у конкретній справі.

Конкретний контроль конституційності має місце, коли суддя, зіткнувшись із обов'язком застосовувати певний закон, вважає, що цей закон швидше за все, є неконституційним. Процедура, яка застосовується у цих справах, однакова в усіх західноєвропейських країнах: суддя зупиняє судові розгляди і порушує питання про можливу неконституційність закону перед конституційним судом (суд *ad quem*).

Як абстрактна, так і конкретна системи конституційного контролю мають подібні наслідки: конституційний суд повинен прийняти рішення про конституційність законодавчої норми. Однак легко помітити, що обидві процедури виникають з різних точок зору. У ситуації абстрактного контролю переважає певна мета захисту Конституції в перспективі, яку можна назвати негативною. До того, як закон почне застосовуватись, а у випадку попереднього контролю - навіть до офіційного оприлюднення закону, це норма, затверджена органом, який представляє народний суверенітет, оскаржується як така, що суперечить Конституції. Це можна вважати викликом конституційності закону на перший погляд, *ictu oculi*, без необхідності засвідчувати практичні наслідки його застосування. Дійсно, в більшості випадків строки оскарження закону в такому провадженні досить обмежені, і його неконституційність

повинна здаватися цілком очевидною для тих, хто вирішує оскаржити дію норми.

Крім того, ця перспектива захисту або захисту конституції підсилюється обмеженнями щодо того, хто може мати можливість оскаржувати норму перед Конституційним судом. Європейські правові приписи зазвичай обмежують цю можливість відповідними органами держави або значними відсотками представників парламенту (одна третина представників німецького Бундестагу або 50 депутатів або сенаторів у справі Іспанії). Лише орган держави може звинуватити парламент у порушенні Конституції.

Очевидно, що мета цього обмеження щодо правомочності полягає в обмеженні процедури серйозними справами, коли верховенство Конституції насправді вважається очевидною небезпекою. Ці характеристики роблять абстрактний конституційний контроль технікою, яка застосовується лише у виняткових випадках у консолідованих демократичних режимах. В умовах відкритої політичної конкуренції та альтернативних політичних варіантів влади опозиційні політичні партії навряд чи відчують потребу звинувачувати владні партії у порушенні Конституції.

Найбільш продуктивним у дослідженні конституційного судочинства є виділення європейської моделі на основі класифікації повноважень конституційних судів. Саме класифікація проваджень та відповідного їм процесуального права, яка базується на різних судових повноваженнях конституційних судів, є підставою не тільки для вивчення конституційного судочинства, але й для демонстрації існування єдиної європейської моделі конституційного судочинства.

Ямельська Христина
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ ТА НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Сучасна демократична держава засновується на конституційному правопорядку, що створює належні механізми та інструменти захисту фундаментальних прав людини. Саме цим шляхом пішов конституціодавець при ухваленні Конституції України. Закріплення в ст. 1 правового характеру держави (тобто класичного принципу правової держави), закріплення в ст. 3 життя, здоров'я, честі та гідності людини найвищою цінністю, закріплення в ст. 8 Конституції України принципу верховенства права заклали конституційні засади для формування людиноцентристської правової ідеології в Україні та основ національного механізму захисту прав людини. Особливе аксіологічне значення варто надавати конституційному закріпленню значення людської гідності. Системний аналіз ст. 3 Конституції України дає підстави розглядати гідність людини поруч з її природним правом на життя у якості ключової конституційної цінності. Західна філософсько-правова думка від античності до сьогодення гідність виступає універсальною та засадничою цінністю. Власне, саме ця фундаментальна категорія мала вплив на конституційне закріплення прав і свобод людини та на подальшу еволюцію міжнародного та національного механізмів захисту прав людини.

Крім ст. 3 Конституції України знаходимо закріплення конституціодавцем значення людської гідності в ст. 21 та 28 Конституції України. Відповідно, їх варто розглядати через призму системного взаємозв'язку. Так, ст. 21 Конституції України встановлює, що “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.” Згідно ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. А відповідно до ч. 2 ст. 28 Конституції України “Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гід-

ність, поводженню чи покаранню.” Як бачимо з конструкції ст. 28 Конституції України конституціодавець визначає заборону катування, нелюдського та або такого, що принижує гідність поводження виводиться через призму забезпечення права людини на гідність. Отже, конституційна заборона катування або нелюдського поводження є спрямованою на формування ефективної протидії вказаним діям через призму національного механізму захисту прав людини. Варто відзначити, що застосований конституціодавцем в ч. 2 ст. 28 Конституції України повною мірою відповідає підходу наявному сьогодні в міжнародному праві. Однак, попри таку прогресивність конституційних положень та їх відповідність міжнародним демократичним стандартам сьогодні існує досить гостра проблема відтворення цих положень в нормах особливої частини Кримінального кодексу України. Так, сьогодні в ньому міститься стаття 127, яка встановлює кримінальну відповідальність за вчинення катування загально у відповідності з рекомендаціями актів м'якого права органів Ради Європи. Однак, українське кримінальне законодавство досі не знає спеціальної кримінально-правової норми спрямованої на встановлення кримінальної відповідальності за вчинення нелюдського поводження та (або) дій, що принижують гідність людини відмінних від міжнародно-правового розуміння катування. Цей факт ставить потребу в удосконаленні національного механізму захисту прав людини через доповнення особливої частини Кримінального кодексу України спеціальною нормою, яка має встановлювати кримінальну відповідальність безпосередньо за нелюдське поводження та за поводження що порушує гідність людини.

Постає праксіологічне за своє суттю запитання про орієнтир при формування відповідної норми кримінального закону. З огляду на потребу в виконанні міжнародних зобов'язань України у сфері захисту фундаментальних прав людини такими орієнтирами варто застосувати :

Практику Європейського суду з прав людини;

Акти м'якого права органів Ради Європи;

Норми особливих частин кримінальних кодексів країн континентальної Європи де наявне певне розмежування нелюдського поводження та катування.

Висновок

Конститудавець через призму ст. 1,3,8, 21 та 28 Конституції України за-
клав основу людиноцентристської правової ідеології в Україні та створив
аксіологічні основи для формування національного механізму захисту прав
людини. Конструкція ст. 28 Конституції України запровадила заборону кату-
вання, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження через по-
требу з забезпечення публічною владою права людини на гідність. Це підхід
конституцвонодавця повною мірою є відповідним практиці Європейського
суду з прав людини та актам м'якого права органів Ради Європи. Однак, така
прогресивність конституцвонодавця у питанні захисту фундаментальних
прав людини неповною мірою сьогодні знайшла свій вияв в національному
механізмі захисту прав людини. Це має свій вияв у відсутності спеціальної
норми особливої частини кримінального закону, яка встановлює криміналь-
ну відповідальність за вчинення саме нелюдського або такого, що принижує
гідність поводження. Сьогодні особлива частина Кримінального кодексу
України містить тільки ст. 127, яка встановлює кримінальну відповідальність
тільки за вчинення катування. Вбачається, доцільним прямо відтворити на
рівні особливої частини кримінального закону положення ч. 2 ст. 28 Кон-
ституції України щодо заборони саме нелюдського або такого, що принижує
гідність поводження. При конструюванні відповідної норми варто брати за
основу розмежування катування та форм нелюдського поводження, що скла-
лися в практиці Європейського суду з прав людини. Це підвищить ефектив-
ність національного механізму захисту прав людини та продовжить процес
адаптації українського кримінального законодавства до стандартів закріпле-
них в актах міжнародного права.

Ірина Боса

*студентка 1 курсу магістратури Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МІСЦЕВІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2020 РОКУ: ПІДСУМКИ, ТЕНДЕНЦІЇ

Місцеві вибори, які були проведені у жовтні 2020 року, в усіх значеннях були складними, незвичними і багато у чому знаковими для усієї країни. Найголовніше полягає у тому, що проходили вони в умовах карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19, та у ситуації кричущої втоми більшості населення від політики та її повсюдної присутності. Можна звичайно припустити, що саме це могло вплинути на однозначно низьку явку виборців на дільниці у день виборів: у першому турі – 37%, у другому – 29%. Для порівняння: на місцевих виборах у 2015 році, явка виборців була дещо більшою – 47% і 34% відповідно. Хоча, задля максимальної об'єктивності необхідно зазначити, що ці дані не на багато відрізняються від загальноєвропейських тенденцій, коли місцеві вибори викликають менше цікавості, ніж загальнодержавні, як і явка у першому турі завжди вища, ніж у другому, бо не усім подобають попередні результати голосувань.

До деструктивних чинників можемо віднести і набуття чинності нового виборчого законодавства, основні положення якого дороблялися вже ближче до самих виборів що, у свою чергу, додало плутанини як для штабів кандидатів, так і для самих виборців. Згадане виборче законодавство, на думку багатьох експертів, називають чи не найгіршим за всю історію виборчого процесу в Україні [1]. Адже була повністю дискредитована сама ідея «відкритих списків». У реальності, суспільство отримало не відкриті списки, а звичайну пропорційну систему, тільки дещо ускладнену. Пересічний виборець не мав можливості обирати самих кандидатів, йому треба було обирати певну політичну силу, і мандати отримували головно ті кандидати, які мали прохідні місця у так званому єдиному виборчому списку. Тож, тих кандидатів, що спромоглися «обійти» лідерів списків, яких призначили партійні керівники-феодала,

можна назвати швидше виключенням із правил, а реальні результати більшості таких кандидатів були отримані через функціонування так званих «сіток» та прагматичний, але дієвий підкуп виборців, що за умов низької явки і зіграло вирішальну роль.

Тож, як наслідок, постало і важливе завдання для нинішнього складу Верховної Ради та ЦВК: на майбутніх загальнодержавних виборах необхідно або ж прибрати штучно створені обмеження по відкритих списках, або скасувати взагалі саму ілюзію «відкритості» і формувати та розвивати звичайну пропорційну систему.

Якщо ж говорити про самі результати, то тут варто наголосити на тому, що заяви окремих політичних діячів про те, що саме їхні політичні організації здобули перемогу не варто сприймати надто серйозно, адже явних фаворитів, по факту все ж немає. Ніяка політична сила не змогла здобути на місцевих перегонах навіть натяку на більшість, а це означає, що на місцях доведеться формувати часом дуже незручні коаліції. Одночасно, останні вибори показали достатньо високий рівень підтримки регіональних політичних проектів і так званих «традиційних» мерів, тобто тих, хто обирається далеко не вперше і вже встиг закріпитися у мерському кріслі. Хоча з іншого боку, цю ситуацію можна характеризувати й через загальну картину посилення місцевого самоврядування та як результат позитивних наслідків реформи децентралізації [2].

Власне, про що можна взагалі говорити чітко і точно, так це про перемогу діючих місцевих еліт. Фактично, на тлі постійно зростаючої недовіри до центральних органів влади, більшість виборців голосували не за ефемерне «нове та можливо перспективне», а за те, щоб принаймні не стало ще гірше. По суті, суспільний маятник схилився в інший бік – консервативний.

Ще одним негативним суспільним чинником, стало усвідомлене зростання рейтингів тих політичних сил, які на порядок денний вивели проросійські наративи. Така ситуація може спровокувати зворотній ефект для самого проросійського вектору: збільшення попиту призводить до збільшення пропозиції. А враховуючи сьогоднішню ситуацію із закриттям трьох проросійських телевізійних каналів, кінцевим бенефіціаром яких виступав В. Медведчук, а також його нещодавній вирок – домашній арешт саме за проросійську діяль-

ність на шкоду державним інтересам України, то конкуренція за проросійський електорат тільки зростатиме. Та необхідно розуміти, що і у такої картини теж є своя електоральна межа і вона сягає позначки до 20 % виборців. Тобто, такої більшості, як це було протягом усіх 1990-х та перших десяти років XXI століття, проросійські сили у найближчій перспективі уже не матимуть [2].

До того ж, нам видається, що роль проросійських партій все-таки не треба занадто перебільшувати. Кількість голосів, які отримала ОПЗЖ, навіть з гіпотетичним об'єднанням з тією ж партією А. Шарія чи іншими подібними проектами, все одно значно менші, ніж мала їх колись «основоположна» Партія регіонів. Цим партіям доведеться серйозно конкурувати з партіями місцевих олігархічних структур і встояти без відчутних втрат у такому протистоянні їм буде складно. А результати виборів міських голів у Полтаві, Дніпрі, Одесі, Харкові тільки яскраво це підтверджують.

Одночасно варто відмітити, що останні місцеві вибори не потрібно стовідсотково спроектовувати на загальнонаціональний рівень. З одного боку, вони яскраво демонструють значне падіння рейтингів центральної влади, а з іншого – суттєвого впливу на зміну суспільно-політичної ситуації в країні вони не матимуть. Зберігся status quo, а тому фундаментально мало що зміниться. Як наслідок виборчих кампаній місцеві впливові групи лише закріпили свою владу, але навряд чи вони будуть відкрито конфліктувати з Києвом і, навпаки, – столиця буде намагатися співпрацювати з місцевими структурами, яким би вони не були [2]. Хоча протягом самої виборчої кампанії, особливо в процесі введення карантинних обмежень, проявилися гострі протиріччя між центральними органами влади та місцевими керівниками. Так, мали місце відкриті прояви непокори, відмови виконувати розпорядження Уряду (як приклад, особистісні протистояння мера Черкас та Президента).

Це звичайно негативний прецедент, і він вказує на те, що намітилися потенційні ризики посилення містечкової анархії. Але, як показує досвід останніх років, більшість мерів – це досвідчені гравці та керівники і вони будуть домовлятися з Офісом Президента та Урядом. Попереду великий об'єм роботи в межах реформи децентралізації, розвитку територіальних громад і цей шлях варто долати разом і бажано без жорстких протистоянь.

Зрозуміло, що усі місцеві провладні об'єднання, як формальні так і неформальні, будуть продовжувати формуватися навколо місцевих олігархічних груп. А отже, провладні коаліції на місцях, як завжди, не відображатимуть наявної картини на всеукраїнському рівні. Це може означати тільки одне, що все залежить не від позиції тієї чи іншої політичної партії у всеукраїнському контексті, а від того, яка кількість представників олігархічних груп потрапили до конкретної ради за списками партій. Ну і місцеві маловідомі політичні групки теж деінде відіграватимуть свою, але не ключову роль.

Таким чином, місцеві вибори 2020 року підняли цілу низку проблем, які так чи інакше впливають на розвиток сучасного українського суспільства. Наочно стало зрозуміло, що середньо пересічний громадянин перенасичений політичними протистояннями на загальнодержавному рівні, а свій протест проти заполітизованості інформаційного простору висловив тотальним ігноруванням виборів як таких. Великою проблемою залишається нормативна база виборчого процесу і зрозуміло, що вона потребує радикальної кореляції. Місцеві вибори продемонстрували традиційний вибір так званого «звичайного виборця», який у своїх вподобаннях тяжіє до місцевого укладу і мало орієнтується на всеукраїнський тренд. До того ж яскраво проглядається криза самого поняття «політична партія», яке поступово переходить у категорію архаїчного. Адже на місцевому рівні партійний бренд не має стійкої загальнонаціональної ідентичності, а асоціюється у першу чергу з особистостями, які можуть мандрувати від однієї політичної сили до іншої, без відчутної втрати електорату.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396–ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № № 7–9. Ст. 192 (із змінами).
2. Ліскович М. Місцеві вибори-2020: підсумки, тенденції та що буде далі. [Електронний ресурс]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142240-miscevi-vibori2020-pidsumki-tendencii-ta-so-bude-dali.html>

КОНСТИТУЦІЙНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Цей поділ має на меті запобігти узурпації влади однією гілкою влади, оскільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ст. 5 Конституції України). Визначення конституційної кризи як ситуації, коли одна гілка влади зловживає або нехтує вказаним поділом на свою користь, підпорядковуючи інші гілки влади. Однак таке визначення є лише одним з варіантів розуміння конституційної кризи.

Конституційну кризу також можна розглядати як ситуацію, коли конституція як основний закон втрачає легітимність та здатність усувати розбіжності між гілками влади. Тобто така конституція перестає бути ефективною.

Найпоширенішим є визначення конституційної кризи як найвищої стадії ескалації конституційного конфлікту. Автор загалом погоджується з даною позицією, проте варто зазначити, що конституційна криза зазвичай є тривалим явищем, означає певний застій у розвитку держави (хоча власне конституційний конфлікт є явищем динамічним) та охоплює декілька сфер суспільного життя, а перетворення конституційного конфлікту у кризу свідчить про наявність серйозних проблем у здійсненні державної влади.

Термін “конституційна криза” близький до терміна “політична криза”, адже криза завжди відбувається саме в політичній площині, якщо вона є, по-перше, прямим наслідком колізії конституційно-правових норм, а, по-друге, стосується владних суспільних відносин в окремих державах (тобто охоплюється національною правовою системою). Тому варто розглянути розуміння в сучасній науці терміна “політична криза”, що вживається в правових та політичних дослідженнях значно частіше, ніж термін “конституційна криза” ос-

танній водночас відображає зв'язок відповідної політичної кризи з колізією конкретних конституційно-правових принципів один з одним) [1, с. 58].

На противагу цій думці можна привести позицію Єзерова А.А., який вказує на те, що конституційний конфлікт (*а отже і конституційна криза, як крайня форма його прояву - прим. автора*) — це суперечність між нормами права, актами та інститутами, це відносини між людьми, що є суб'єктами права і носіями певних поглядів, позицій у конституційно-правовій сфері, які є діаметрально протилежними і вимагають конфліктної взаємодії для досягнення урівноваженості. Конституційно-правова колізія як суперечність, безумовно, може лежати в основі конфлікту, але не може підмінити всієї його сутності, структури та механізмів розвитку [2, с. 73].

Щодо причин виникнення конституційних криз, то до них можна віднести невисокий рівень конституційної культури українського соціуму, неякісне правове регулювання конституційних відносин, проблеми розмежування повноважень органів влади та втручання одних органів до компетенції інших, суперечливе тлумачення різними гілками влади і власне Конституційним судом України конституційних норм, відсутність досвіду та механізмів розв'язання конфліктів між різними суб'єктами конституційно-правових відносин на початковій стадії їх виникнення.

Водночас, конфлікти існували завжди і радянська державно-правова практика, як правило, не використовувала демократичних методів вирішення конфліктів, віддаючи перевагу насильницьким формам ліквідації протиріч, що виникають. Така державна політика продемонструвала свою помилковість подіями 1989–1991 рр., коли влада вже не могла подолати ту колосальну кількість конфліктів, назрілих навколо неї і в ній самій, призвівши до того, що сама влада зі стабілізуючого суспільно-політичного чинника перетворилася на дестабілізуючий фактор нестабільності [3, с. 57]. Не допомагає і те, що для виходу з нестабільних ситуацій влада використовувала сумнівно легітимні засоби. Так, у науковому колі до сих пір є суперечки щодо правової природи конституційного договору 1995 року або актів Верховної Ради України 22 лютого 2014 року.

На негативному впливу конституційних криз на український національний континуїтет наголошує і М. В. Савчин. Він вказує на те, що в суспільстві

та державі криза національної ідеології та криза концепції народного суверенітету формують кризу українського конституціоналізму [4, с. 117].

Одним із засобів подолання конституційних криз повинне бути конституційне законодавство. Проте тут треба погодитись з думкою О. В. Батанова, що Конституцію необхідно сприймати у всіх її реальних, а не ідеалізованих якостях, які відображають глибоку суперечливість її онтологічних, а відповідно і нормативно-правових характеристик [3, с. 57]. Конституція беззаперечно має велике аксіологічне значення для українського суспільства. У неспроможності вчасно і ефективно вирішувати конституційні конфлікти варто звинувачувати не власне текст конституції, а стан її виконання державними органами та посадовими особами. Тоді такі цінності як верховенство права, рівність перед законом і судом, непорушність прав і свобод людини і громадянина, що закріплені в конституції, перестануть бути ефемерними.

Прийнятий Основний Закон самочинно не може «запрацювати» – у ньому тільки юридизуються чи юридично відображаються певні суспільні відносини, яким властиві риси суспільного «закону». Відтак Основний Закон, як і будь-який інший законодавчий акт, не може бути самочинно діючим, а лише застосовуватися відповідними суб'єктами суспільних відносин, основною рисою яких є дієздатність. Тож концепції конституційного декларування прав і свобод особи необхідно протиставити концепцію їх гарантій та гарантування, іншими словами, концепцію статички замінити концепцією динаміки. Основний Закон необхідно розглядати як засіб, що його застосовують або повинні застосовувати суб'єкти суспільних відносин.

Конституція – це уособлення загальнолюдських і національних цінностей, у тому числі верховенства права та його складових, що заходить свій прояв у закріпленні основоположних, фундаментальних прав і свобод людини, підпорядкованості їм всієї діяльності держави, її зв'язаності правами людини, та базових принципів права [5, с. 362]. Тобто для вирішення і попередження конституційних криз не вистачає лише мати Конституцію. Її положення повинні виконуватись та гарантуватись. Лише ефективна Конституція здатна забезпечити стабільність в державі та правову охорону прав та свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Шамрай В. В. Трансформація принципів конституційного права в умовах глобалізації / В. В. Шамрай. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – №6. – С. 57–60.
2. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.
3. Батанов О. В. Конституційно-правові проблеми конфліктності між громадянським суспільством та державою в Україні / О. В. Батанов. // Часопис Київського університету права. – 2015. – С. 57–61.
4. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. - К.: Ваіте, 2016. - 392 с.

Евеліна Комарницька
студентка 1 курсу ОР Магістр,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В ЧАСТИНІ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розвиток інноваційного потенціалу — це не тільки шлях динамічного розвитку та успіху, а і засіб забезпечення безпеки та суверенітету держави, її конкурентоспроможності у сучасному світі. Розуміння саме правової складової інноваційної діяльності є дуже важливим у сучасному світі, адже зважаючи на ринкові трансформації, одним з найважливіших показників економічного зростання країни є темпи розвитку інноваційної діяльності [1]. Обраний Україною шлях інтеграції до Євросоюзу вимагає зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку [2].

Сучасний стан інноваційної діяльності є наслідком відсутності стратегічного бачення та послідовної державної політики щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку, формування національної інноваційної екосистеми (сукупності інституцій, відносин, а також різних видів ресурсів, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, що забезпечують розвиток інноваційної діяльності), яка забезпечувала б його реалізацію і підвищувала розвиток інноваційної культури в державі, використовуючи, крім фінансових, інші механізми розвитку інноваційної діяльності.

Основний Закон держави повинен бути, з поміж іншого, генератором інноваційних процесів у розвитку суспільних відносин, а її зміст і структура ставлять перед усіма гілками влади, суб'єктами господарювання завдання впровадження всього нового, що відповідає цілям, які стоять перед суспільством. Тобто, встановлюючи основи економічної системи, конституція повинна виконувати функцію регулятора соціальних умов, в яких відбувається розвиток особистості.

Відтак, ч. 1 ст. 15 Конституції України закріплює вихідний принцип громадянського суспільства, згідно з яким суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [3]. Реалії сьогодення вказують на те, що побудова задекларованого громадянського суспільства є неможливою без урахування соціальних інтересів кожного громадянина, окрім того, євроінтеграційні процеси вимагають цього від українського суспільства у більшій мірі. Безумовно, основою розвитку інноваційної економіки є інтелектуальна власність. Передумови державної інноваційної політики закладено також в ст. 54 Конституції України. Дане положення гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. У цій самій статті визначено, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Також слід окремо відмітити прийняту Верховною Радою України 13 липня 1999 року Концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України [4]. Концепція містить основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвит-

ку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Вона визначає засади взаємовідносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, які ґрунтуються на необхідності пріоритетної державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання, складника національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян.

Дослідження особливостей системи державного управління ІВ в цих умовах, для визначення оптимальних шляхів інтеграції України у міжнародний ринок інтелектуальної праці, формування національної інноваційної системи є важливою науково-практичною проблемою. Практичний аспект внесення законодавчих змін вимагає, з одного боку, державного управління й координації дій усіх її суб'єктів, з іншого - самостійних зусиль усіх суб'єктів, зацікавлених у реалізації інновацій, створенні умов, що сприяють інноваційному процесу та впровадженню досягнень науки і технологій в українську економіку. Необхідно віднайти оптимальний варіант, який дозволить з'єднати необхідний ступінь саморегуляції суспільства з використанням державної влади, конституційних норм для стимулювання технологічного прогресу.

У Національній доповіді «Інноваційна Україна 2020», зокрема, констатується: «відсутність в Україні зацікавленості в інноваційному розвитку на політичному рівні, гальмування підтримки інноваційної діяльності, а то і пряма протидія їй основних міністерств в умовах, коли оточення України інтенсивно розвиває науково-технічну сферу (насамперед держави – члени ЄС), вимагає аналізу соціальних та економічних причин такого становища. Основна причина невиконання законодавства у сфері науки та інновацій в Україні, складнощі його розроблення та ухвалення пов'язані з тим, що нормативно-правові акти ухвалюються за відсутності інноваційної спрямованої економічної стратегії України» [5].

Сучасні євроінтеграційні прагнення України мають забезпечуватись реальними соціально-економічними перетвореннями, в яких фактор інновацій є безальтернативним. Розбудова національного промислового комплексу, формування адекватної до сьогоднішньої ситуації моделі інноваційної політики потребує спрямування зусиль на розвиток інноваційних кластерів, налагодження співробітництва та інших зв'язків у межах кооперації. Високо-

розвинені країни взяли на себе роль створення і контролю в своїх інтересах технологічних ланцюгів світової активності з виробництва та просування на міжнародний ринок певних продуктів чи послуг.

Початком ефективного процесу формування єдиного універсального підходу до організації інноваційної економіки для будь-якої країни є дослідження існуючого досвіду в цій сфері країн світу, для України – це, зокрема, досвід зарубіжних країн. Найвищий інноваційний індекс визначено за Швейцарією. За нею йдуть Швеція, Голландія, США і Великобританія. До першої десятки також увійшли Данія, Сінгапур, Фінляндія, Німеччина та Ірландія [6]. Політика кожної із сучасних країн – лідерів світової економіки у сфері інновацій відзначалась окремими еволюційними (причинно-наслідковими) змінами та революційними кроками. На ефективність процесу активізації інноваційної діяльності в різних країнах світу різним чином впливають окремі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, що спричинює значну диверсифікованість механізмів державної підтримки та унеможливорює його уніфікацію. Саме тому при формуванні національної доктрини інноваційного розвитку України помилково просто копіювати досвід окремих держав, доцільніше докладно його вивчати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, відфільтровувати найбільш цінні і результативні механізми, які можна адаптувати для існуючих умов і можливостей вітчизняної економіки.

Важливо згадати, що своїм Розпорядженням від 10 липня 2019 року, Уряд затвердив «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» [7]. Проведений в даній стратегії порівняльний аналіз стану інноваційної системи України відносно світового рівня на основі міжнародних індексів свідчить, що Україна має високий освітній та науковий потенціал, здатний продукувати різноманітні нововведення у вигляді ідей, наукових розробок, патентів. Серед конкурентних переваг України виділяють такі:

- 1) відповідно до Глобального індексу конкурентоспроможності — висока ємність ринку, якість вищої, середньої та професійної освіти;

- 2) відповідно до Глобального індексу інновацій основою української інноваційної конкурентоспроможності є людський капітал, тобто знання та навички, якими володіють люди, що дають змогу їм створювати цінність у світовій

економічній системі. Її ефективна реалізація і є головною конкурентною перевагою.

Серед основних бар'єрів для розвитку інновацій в Україні є:

1) недосконалість інституцій, зокрема політичного, регуляторного та бізнес-середовища;

2) слабо розвинута інфраструктура, у тому числі інноваційна, оскільки залишаються на низькому рівні показники валового нагромадження капіталу у відсотках до валового внутрішнього продукту, показники екологічної стійкості, доступності та якісної роботи електронного Уряду (використання інформаційних та комунікаційних технологій у поєднанні з організаційними змінами та застосуванням нових навичок у державному управлінні для впровадження державних послуг та демократичних процесів).

Для побудови інноваційної економіки з розвинутим підприємництвом, інноваціями та високою продуктивністю виробництва Україні як державі, яка має великий інтелектуальний потенціал, необхідно розв'язати зазначені проблеми. Державна інноваційна політика має фокусуватися на напрямках, які відповідають інноваційному процесу в Україні, враховуючи інтереси всіх заінтересованих сторін. Саме тому особливо важливою є співпраця між усіма учасниками інноваційного процесу, які сприяють інноваціям на всіх етапах створення і виведення інноваційного продукту на ринок. Розв'язати проблеми передбачається шляхом здійснення програмних заходів зі створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність.

Значення правового регулювання для цього дослідження полягає в тому, що воно є повинне ґрунтуватись на сучасних закономірностях і тенденціях розвитку держави. Воно повинне забезпечувати правові основи соціально-економічного прогресу, так як являється невід'ємною частиною економічної політики держави. Правове регулювання становить також невід'ємну частину державного регулювання економіки. Роль саме конституційних норм, які регулюють інноваційні відносини містить у собі декілька функцій: забезпечення вільної реалізації прав і свобод суб'єктів інноваційної діяльності та правомірне втручання держави в інноваційну діяльність.

Лише за наявності чіткого зв'язку між перерахованими вище компонентами можливе забезпечення таких напрямків конституційно-правового регулювання інноваційних відносин, як: закріплення основ технологічної системи держави; встановлення меж правомірного втручання держави в інноваційну діяльність; визначення міри свободи суб'єктів інноваційної діяльності; встановлення відповідності між функціонуванням інститутів громадянського суспільства та ефективним функціонуванням технологій. Правове забезпечення інноваційної діяльності передбачає встановлення чітких правил здійснення для суб'єктів та інших учасників такої діяльності, включаючи пов'язані з цим права та обов'язки. Для забезпечення ефективності нормативно-правового регулювання, саме держава шляхом закріплення конституційних та галузевих приписів, може у встановленому порядку здійснювати контроль за інноваційною діяльністю.

Внесення змін до Основного Закону щодо стимулювання інноваційної діяльності, може забезпечуватись різними засобами, головними з яких є державні гарантії для її суб'єктів, зокрема: щодо підтримки інноваційних програм і проектів, спрямованих на забезпечення публічних інтересів (реалізацію економічної та соціальної політики держави, а також на створення і розвиток суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності); щодо охорони та захисту прав інтелектуальної власності, захисту від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності; щодо вільного доступу до інформації, необхідної для прийняття рішення про започаткування такої діяльності (про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, за винятком закритих видів інформації, що охороняються законом); щодо підтримки інноваційної діяльності в кадровому забезпеченні (підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності).

Вдосконалена Конституція України повинна стати актом, що закріплює засади інноваційної моделі суспільного та державного розвитку.

Для втілення інноваційної стратегії розвитку економіки України, становлення інноваційної економіки, важливо враховувати також потреби структурних трансформацій економіки, виходячи з концепції розвитку людського потенціалу [8]. Більше того, в умовах політико-економічної нестабільності

головне завдання держави – стимулювання та реалізація адекватної інноваційної стратегії на національному, регіональному й локальному рівнях. Головним завданням для подальшого соціально-економічного розвитку України є якісне вирішення питань, пов'язаних із стратегічним управлінням інноваційним розвитком на конституційному рівні.

Таким чином, саме такі зміни в перспективі найближчих 2-3 років дадуть змогу утворити національну інноваційну екосистему і забезпечити розвиток та ефективну взаємодію елементів національної інноваційної екосистеми, яка зможе стати рушієм прискореного економічного зростання, сприятиме впровадженню нових технологічних рішень та вивести Україну на новий, глобальний рівень.

Список використаних джерел:

1. Правове регулювання інноваційної діяльності // Режим доступу: <https://www.businesslaw.org.ua/inovaciina-diyalnist/>.
2. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні // Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_13958.
3. Конституція України. [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України - Режим доступу: [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
4. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 1999 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14#Text>
5. Інноваційна Україна 2020 [Електронний ресурс] : національна доповідь / Національна академія наук України, Секція суспільних і гуманітарних наук ; за заг. ред. В. М. Гейця. - Київ : [б. в.], 2015. - 336 с.
6. Андрощук Г.О. Україна в Глобальному інноваційному індексі / Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: X Міжнародний бізнес-форум (Київ, 21 березня 2017 р.) / 2017. — 198 с.
7. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 10.07.2019 № 526-р Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.
8. Дзюба, О., & Шевченко, О. (2021). Економічно-правовий аналіз ре-

лізації «стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року». URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-14>.

Криган Еліни

*студентки 1 курсу, 3 потоку, 11 групи
денної форми навчання КНУ ім. Тараса Шевченка*

ПРАВО НА ВІДПУСТКУ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ

У сучасному світі великого значення має питання гендерної рівності, яке безпосередньо впливає і на регулювання сімейних відносин. Як жінка так і чоловік мають бути активними у процесі формування сім'ї, виховання та догляду за дітьми, для того щоб забезпечити здорові відносини як між подружжям, так і в стосунках батьків з ними. Тому національне законодавство має бути адаптоване до міжнародних норм про рівність прав чоловіків і жінок.

Сьогодні основні принципи гендерної рівності у сфері праці включають: рівність можливостей і однакове ставлення до чоловіків і жінок у сфері зайнятості; рівну оплату праці рівної цінності; поліпшення балансу між роботою і сім'єю для працівників (жінок і чоловіків); охорону материнства [1, ст. 518]. Усі ці засади мають бути закріплені на законодавчому рівні і в аспекті регулювання права як батька, так і мати. На нашу думку, суб'єктна диференціація може відбуватися лише за умови настання вагітності, наявності дитини до трьох років, дитини з інвалідністю тощо. Не повинні існувати обмеження щодо зайняття жінкою або чоловіка певних посад, і це ніяк не повинно впливати на можливість проведення часу з дитиною. Окрім того, ми вважаємо, що повинна існувати гарантія не тільки отримувати соціальну допомогу від держави, а й можливість одного з батьків, які не знаходяться у декретній відпустці підтримувати іншого в цей час.

Для українського законодавства це питання є актуальним і донині, адже, на відміну від інших європейських держав, у яких ця проблема регулюється, то у нашій країні до сих пір наявний значний відсоток дискримінаційних аспектів.

Саме це питання впродовж тривалого часу активно обговорювалось науковцями та викликало безліч думок, які є різноманітними. Наприклад, як

ззначає Пожарова О.В., згідно з нормами Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» роботодавець зобов'язаний створювати умови праці, які дозволяли б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками; здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці [1]. Однак серед зареєстрованих безробітних в Україні жінки складають значну частину. Так, за даними державної служби зайнятості, кількість зареєстрованих безробітних на кінець лютого 2018 р. становила 383,7 тис. осіб, з них більше половини (52,3%) від загальної кількості безробітних становили жінки [2, ст. 518] .

Це все зумовлюється застарілими патріархальними цінностями про те, що чоловік - сила, а жінка - це мати, дружина, сестра, але ніяк не годувальниця сім'ї. Сидячи вдома з дитиною, жінка рідко має час на заняття кар'єрою, однак вона зобов'язана не тільки виховувати дитину, а ще й підтримувати будинок в охайному стані, готувати та прибирати, в той час як чоловік, приходячи додому, сприймає це як належне. Часто жінок не приймають на колишню роботу з абсурдних причин, що пізніше зумовлює фінансові проблеми у сім'ї. Доречно зазначає Пожарова О. В. і тут, що було би доречно надати жінкам після закінчення відпустки для догляду за дитиною можливість пройти безкоштовне навчання, перепідготовку, або підвищення кваліфікації під час трирічної відпустки, щоб у роботодавця не виникало питань стосовно професіоналізму жінок [1, ст. 519].

Відповідно до чинного законодавства в Україні трирічну відпустку по догляду за дитиною може отримати не лише жінка, а й чоловік. При цьому на чоловіка поширюються ті ж самі права та пільги, що їх отримує в цьому випадку жінка, включаючи врахування безперервності стажу та збереження робочого місця. Проте в Україні перебування чоловіків у відпустці по догляду за дитиною не набуло поширеності [3, ст. 16].

Необхідно зазначити, що в сучасній юридичній літературі наявна значна кількість робіт науковців, які досліджують дану проблему і з іншого боку. Вони зазначають, що зараз жінці, що працювала офіційно, надається оплачувана відпустка протягом 70 днів до і 56 днів після пологів (Стаття 179 КЗпП).

Вагітних жінок, жінок з малолітніми дітьми, одиноких матерів і матерів з дитиною-інвалідом не мають права звільняти (Стаття 184 КЗпП), відправляти у відрядження, змушувати працювати понаднормово, у нічний та святковий час (Стаття 176 КЗпП). Матері двох і більше дітей або дітей-інвалідів отримують 10 додаткових днів до відпустки (Стаття 182 КЗпП). Для матерів із дитиною до півтора року передбачені додаткові перерви для грудного годування (Стаття 183 КЗпП) [4]. У КЗпП дозволено скорочення робочого дня або тижня за заявою матері-робітниці (Стаття 56 КЗпП) [5]. Окрім цього, законом передбачені лікарняні для догляду за дитиною, п'ять днів із яких оплачує роботодавець, а наступні — Фонд соціального страхування (Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування...») [6, ст. 71].

Однак майже усе зазначене не поширюється на чоловіків, що, на нашу думку, є значним недоліком у законодавстві. Звісно, допускається можливість взяти лікарняний по догляду за дитиною та декретну відпустку як для матері, так і для батька, але це трапляється досить рідко. Тобто чоловік, постфактум може бути головуючим у вихованні дитини, але навряд чи це зробить. Проте тут проблема постає не тільки в законодавстві, а й в сприйнятті самих чоловіків до розподілу обов'язків у родині і небажання ними усвідомити те, що жінка не зобов'язана бути першогочергово саме матір'ю.

Отож, узагальнюючи, можемо зробити висновок про те, що у процесі формування сім'ї жінка та чоловік повинні поставати як партнери, а не як головуючий з підпорядкованим. Кожна родина може розподіляти ролі як для матері, так і для батька, але вони мають право на рівні можливості як у вихованні дітей, так і в самореалізації. Обоє повинні усвідомлювати свої обов'язки, серйозно ставитись до народження дитини, фінансових питань тощо. Вирішення проблеми дискримінації має бути одним з основних завдань держави, адже це сприятиме як економічному зростанню, так і допоможе багатьом сім'ям жити на підставах поваги, любові та рівності.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”// Відомості Верховної Ради України (ВВР)

2. Пожарова О. В. Гендерна рівність у сфері праці / Оксана Вікторівна По-

жарова. – 2018. – С. 517–520.

3. Бочек О. І. Особливості гендерної рівності під час перебування у відпустці по догляду за дитиною: міжнародний досвід / О. І. Бочек. // Наука і правоохорона. – 2018. – С. 15–20.

4. Кодекс законів про працю України// Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2021. - №XII - с. 176, 179, 182, 183, 184

5. Кодекс законів про працю України// Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2021. - № IV - с. 59

6. Матері на ринку праці / І. Вергуленко, К. Гумен, О. Тимець, О. Ткаліч // Спільне. Журн. соціал. критики. – 2013. – № 6. – С. 70–77.

Lakhmotov Kostiantyn

*студент, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка*

СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ КОНСТИТУЦІЙ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Середина ХІХ ст. ознаменувалася для європейських монархій суттєвими перетвореннями, витоками яких були думки французьких просвітителів М. Монморансі, Ч. Беккарія, Ш.-Л. Монтеск'є щодо питань закріплення та реалізації природніх прав людини, забезпечення розподілу державної влади за для боротьби з абсолютизмом та свавілля монархів. Одним з кроків реалізації зазначених ідей виступав документ, який мав стати проміжною ланкою між населенням та монархом. Безперечно таким документом є Конституція. Особливістю конституцій в Австрійській імперії, в складі якої знаходилися етнічні українські регіони, був їх перманентний характер. Однак, більшість науковців схиляються до думки, що попри непостійність Основного Закону, він став першим поштовхом для поглиблення ідей конституціоналізму в державі.

Виходячи з означеного, метою публікації є встановлення суміжних рис Олмолуцької конституції та конституції Піллерсдорфа, аналіз демократичних

зрушень на західноукраїнських землях, які стали наслідком конституційних перетворень в державі. Проблемі становлення конституціоналізму в західних регіонах України значну увагу приділено в роботах Н. Гриб, Н. Єфремової, А. Козаченко, Ю. Бунькової та інших.

Характерними рисами розвитку конституціоналізму в Європі в період 1848-1849 рр. були, як правило, насиченість конституціями і конституційна нестабільність. Це твердження повною мірою відноситься і до австрійських конституцій періоду «весни народів». Цей проміжок часу має важливе значення в історії австрійського парламентаризму. Чеський історик М. Главачка зазначає, що в 1848 р. вперше радикально змінилися погляди на характер державної влади. Виникла тимчасова заміна абсолютизму конституційним правлінням. Дослідник також вказує, що тоді ліберальні виборчі процедури в Австрії були випробувані на практиці. Значимість першого ліберального парламенту і не станових законодавчих зборів окремих провінцій полягає в створенні нової моделі громадянсько-ліберальної культури [1, с. 211-212].

Навесні 1848 р. в багатонаціональній Австрійській імперії, як і в інших країнах Західної Європи, розпочалася буржуазна революція, що сприяло розвитку австрійського конституціоналізму. На боротьбу за своє соціальне і національне визволення піднялися угорці та слов'янські народи (чехи, словаки, поляки, українці, серби, хорвати, словенці), які склали основну масу населення імперії Габсбургів. 1848 р. в Австрійській імперії проживало 36 млн жителів, із них лише 20 % – австрійські німці [2, с. 89].

Тодішній імператор Австрії Фердинанд I разом з урядом опинилися у складній політичній ситуації. Позитивний досвід французької революції 1848 р., наслідком якої стало встановлення Другої республіки, та ідеї французьких просвітителів, які ширилися Європейським континентом стали каталізаторами для народів «клаптикової імперії». Задля уникнення значних політико-соціальних конфліктів імператором для населення Австрії була дарована (октройована) перша Конституція.

Конституцію 1848 р., автором якої став міністр внутрішніх справ Франц фон Піллерсдорф, можна охарактеризувати як досить прогресивний на свій час документ. Вона закріплювала, хоч і у недосконалій формі, принцип розподілу влад, забезпечувала незалежність суду, закріплювала та гарантувала ок-

ремі громадянські та політичні права людини, передбачала відповідальність уряду перед парламентом, встановлювала порядок прийняття законодавчих актів, та внесення змін до Конституції [3, с. 81].

Згідно з Основним Законом рейхстаг здійснював законодавчу владу спільно з імператором. Він складався з двох палат. До складу Сенату входили: принци імператорського дому, які досягли 24-х років; члени, які призначалися імператором; 150 членів, яких землевласники обирали з-поміж себе. Палата депутатів складалася з 383 членів. Обрання членів Палати депутатів ґрунтувалося на чисельності населення.

Вибори до рейхстагу проводилися за Виборчим законом, який був опублікований 11 травня 1848 р. Він встановлював для обраних сенаторів високий майновий ценз, що було поступкою великої буржуазії. Нижня палата була виборна. Виборчими правами не були наділені робочі, поденники, прислуга, а також особи, що користуються соціальними виплатами громадських благодійних установ. Конституція проголошувала відкритий характер засідань палат, але обмовлялося, що можливі винятки. Для прийняття такого рішення необхідно було, щоб з пропозицією про нього звернулися 10 членів або голова [1, с. 212].

За Конституцією передбачалося щорічне скликання імператором рейхстагу. Імператор мав правом розпустити його або перенести. Всі закони потребували схвалення обома палатами і санкції імператора. Обидві палати володіли правом внесення законодавчих пропозицій. Для того, щоб постанова набрала чинності, необхідно, щоб в Сенаті було присутнє мінімум 30 членів, а в Палаті депутатів - мінімум 60 [1, с. 212]. Така характеристика діяльності законодавчого органу свідчила про квазіконституційний характер монархії, що обумовлюється абсолютним характером влади монарха з елементами парламентаризму.

Однак, через бажання зберегти абсолютний характер монархічної влади, небажання проводити політичні зміни в державі 16 травня 1848 р. Конституція за рішенням імператора втратила чинність.

Г. Середницька високо оцінює здобутки першого досвіду парламентаризму, в тому числі українського зазначаючи, що у виборах до нижньої палати першого австрійського парламенту українці здобули 39 депутатських місць

на 96 послів з Галичини, тоді як Буковину представляло 5 українців. Рішучість представників західноукраїнських земель до перетворень держави в демократичній площині підтвердив депутат зі Станіславщини Іван Капушак, який на засіданні рейхстагу заявив, що поміщики не мають права на викуп за звільнення селян [4, с. 110].

4 березня 1849 р. австрійський імператор Франц-Йосиф дарував імперії нову Конституцію, яка отримала назву «олмолуцької». Вона була пристосована до змін, що наступили у 1848 р. у стосунках Австрії та Угорщини. Олмолуцька конституція закріплювала австрійську монархію разом із Угорщиною як єдине «австрійське цісарство». Конституція обмежувала права і свободи громадян, звужувала повноваження парламенту та створювала централізовану державу, у якій вся повнота виконавчої влади була зосереджена в руках імператора і його міністрів. Законодавча влада належала імператору разом з рейхстагом, який складався з двох палат. До верхньої палати (Oberhaus) входили обрані на п'ятирічний термін делегати від крайових сеймів, а нижня палата (Unterhaus) обиралася шляхом прямих виборів платниками податків у сумі не менше 5 гульденів на рік, за нормою – один депутат від 100 тисяч населення [2, с. 90].

Така структура організації законодавчої влади була подібною до попередньої Конституції, однак слід звернути увагу на формування верхньої палати рейхстагу. Представництво в ній делегатів від крайових сеймів надавала можливість українцям, які мали чисельну більшість у питомій вазі населення в східних регіонах Австрійської імперії (Королівство Галиції на Лодомерії та Буковина) представляти власні інтереси безпосередньо перед всією державою, без залежності податкового цензу, якого вимагала Unterhaus.

Реалізація положень Конституції стало можливим через низку нормативно-правових актів, які були покликані розвинути демократичні засади в суспільстві. 17 березня 1849 р. був виданий тимчасовий закон, який започаткував нову організацію сільських громад. Закон визнав громади суб'єктами місцевих спільних інтересів і оголосив вільну громаду основою вільної держави. На думку професора П. Гуралія: «Тим було започатковане сучасне правове становище політичної громади» [5, с.8].

Основним положенням, що дозволило поглибити розвиток конституціоналізму стала ст. 77 олмолуцької Конституції, якою було проголошено, що всі австрійські коронні краї одержать свої крайові конституції.

Для Галичини крайова Конституція була видана патентом імператора від 29 вересня 1850 р. Того ж самого дня була надана крайова конституція і для Буковини. Крайова конституція для Галичини налічувала 82 статті і складалася з розділів: «Про край» (ст. 1-6); «Про крайове представництво взагалі» (ст. 7-9); «Склад крайового представництва» (ст. 10-55); «Компетенція крайового представництва» (ст. 56-81); «Кінцеві постанови» (ст. 82). Порушуючи етнічну єдність Галичини, крайова конституція ділила її територію за національною ознакою на три округи: Краківський, Львівський і Станіславський, тобто польський, змішаний польсько-український і український. Начальником крайової адміністрації проголошувався намісник, якому підпорядковувалися призначені сеймовими куріями президенти округів [2, с. 91].

Крайове представництво за конституцією Галичини повинно було складатися з трьох сеймових курій: Львівська – 50 депутатів, Краківська – 58 депутатів, Станіславська – 42 депутати. Депутати обиралися прямими виборами з урахуванням майнового цензу терміном на шість років. Пасивне виборче право надавалося із 30-річного віку. Сеймові курії скликалися імператором щорічно у листопаді, сесія тривала чотири тижні. Імператорові належало право розпуску курій. Компетенція курій зводилася головним чином до питань господарського характеру. Постанови сеймових курій санкціонував імператор, внаслідок чого вони отримували статус крайового закону в справах, які передбачені крайовою конституцією [2, с. 91].

Отже, здійснивши порівняльний аналіз конституцій 1848-1849 рр. можна прийти до висновку, що вперше з часу входження західних регіонів України до Австрійської імперії її етнічні мешканці отримали право представляти свої інтереси у парламенті. Олмолуцька конституція надавала більш широкий спектр політичних прав для країв імперії. Це проявилось у наданні Королівству Галіції та Лодомерії разом з Буковиною місцевих конституцій, що сприяло закладанню демократичних підвалин суспільства. Безумовно, незважаючи на короткочасний період дії зазначених нормативних актів, ними був започаткований процес становлення конституціоналізму в цих регіонах, дос-

від якого використовувався в подальшій боротьбі, в тому числі за українську державність.

Список використаних джерел:

1. Бунькова Ю.В., Тамазов М.С., Коновалов А.А. Парламент в австрійських конституціях періода 1848-1849 гг. Наука и образование. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2015 г. № 11-1. С. 211-214.
2. Козаченко А.І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навчальний посібник / Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Полтава: Астроя, 2020. 217 с.
3. Гриб. Н.П. Австрійська конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення. Часопис Київського університету права. Теорія та історія держави і права. Філософія права. 2011 р. № 4. С. 81-86.
4. Середницька Г.В. Історія України 9 клас: опорні конспекти. Київ: А.С.К., 2002. 256 с.
5. Єфремова Н.В. Причини запровадження політики неабсолютизму в Австрійській імперії та її юридичне оформлення. Вісник Маріупольського державного університету. Право. 2011 р. № 1. С. 7-14.

Любиш Катерина

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студентка 1 курсу*

I ТА II МАЛОРОСІЙСЬКІ КОЛЕГІЇ ЯК ІМПЕРСЬКІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.

На історичній канві України період XVII-XVIII ст. називають епохою Руїни, що характеризується боротьбою старшинських угруповань за гетьманську булаву та постійним втручанням сусідніх держав в українські внутрішні справи. Сильні політичні гравці – Польща та Московія інколи надавали автономію українським землям лише у власних корисливих цілях. Отримавши бажаний результат, централізаторська політика поверталась із ще більшими обмеженнями. Прикладом цього можуть слугувати Перша Малоросійська Колегія (1722 – 1727 рр.) та Друга Малоросійська Колегія (1764 – 1786 рр.).

Так наприкінці XVII ст. на територію Гетьманщини поширилася влада центральних установ Російської імперії. Московський уряд здійснював тотальний наступ на автономні права Лівобережної України. Гетьмани І. Мазепа, І. Скоропадський уже були наділені лише тими повноваженнями, які були визначені домовленостями із Московським царством. Поступово ці права зменшувались, тому в 1721 р. після перемоги Росії у Північній війні з Швецією, Скоропадський здійснив спробу подати цареві клопотання щодо скасування ряду обмежень та повинностей, що були накладені на українське суспільство в умовах жорсткої війни з шведами. Однак Петро I відхилив таке прохання і ще більше обмежив автономію Гетьманщини. Було створено *Першу Малоросійську Колегію* на чолі з генералом С. Вельяміновим. Протести Скоропадського були відкинуті.

За рішенням незадовго проголошеної Російської імперії Колегія складалася із шести російських офіцерів і прокурора. Цей орган повністю скеровував діяльність гетьмана, контролював фінанси і діловодство, стежив за сплатою податків та розподілом земельних володінь між російськими офіцерами. Крім того, Малоросійська колегія керувалася уже не нормами українського права, а положеннями Генерального регламенту, що розробив сам імператор. Того ж 1722 року Петро I не дозволив обрати нового гетьмана, але призначив наказного (тимчасового) гетьмана – чернігівського полковника П. Полуботка, і наказав йому у всьому слухати Малоросійську колегію.

Однак, Павло Полуботок активно підтримував вимоги козацької старшини ліквідувати Малоросійську колегію та відновити повноцінне гетьманство. Щоб нейтралізувати колегію, гетьман провів судову реформу, за якою генеральний суд став колегіальним; була розгорнута боротьба з хабарництвом; встановлено порядок подання апеляцій. У 1723 р. П. Полуботок навіть подав *Коломацькі статті* – звернення до Петра I. з вимогою відновлення давніх прав України та дозволом обрати нового гетьмана. Реакція Московії була негативною. Український гетьман був викликаний до тодішньої російської столиці м. Санкт-Петербурга, де був заарештований та помер за два роки. У самій Гетьманщині також здійснили арешти запідозрених у підтримці автономістів, відбулись кардинальні зміни у всіх сферах української держави.

По-перше, управління С. Вельямінова здійснило значний вплив на склад верховного Гетьманату. Внаслідок великої кількості арештів, відбулись докорінні кадрові зміни. Державні посади почали займати старшини нижчого – полкового, сотенного рівня, що не мали належної компетенції для ведення загальнодержавних справ. *По-друге*, на територію Гетьманщини переносились норми російського судочинства та державних порядків. *По-третє*, українські фінансові ресурси були переорієнтовані на загальноімперські потреби.

Перша Малоросійська продовжувала вести справи на Лівобережній Україні з 1724 до 1727 р.р. самостійно, допоки небезпека нової війни з Туреччиною не примусила російський уряд піти назустріч новим вимогам. Таке корисливе використання мобілізації українських запорожців Російською імперією тривало далі за правління Данила Апостола (1727 – 1734 рр.) та Гетьманського уряду (1734 - 1750 р.) до 1760-х рр.

Потім, за часи царювання російської імператриці Єлизавети (1741 – 1762 р.), коли виникла загроза чергової війни з Османською імперією, фаворит цариці - Олексій Розумовський, переконав її розпустити Правління гетьманського уряду й відновити гетьманську владу. До влади ненадовго прийшов Кирило Розумовський (1750 – 1764 рр.). Він зміг домогтись деякого розширення автономії: у Росії справами Гетьманщини почав займатись не Сенат, а Колегія іноземних справ, також гетьман провів судову та військову реформи. Однак, у 1762 р. до влади в Росії прийшла Катерина II.

Кирило Розумовський звернувся до імператриці із “*Глухівською петицією*”, у якій просив повернути втрачені права Гетьманщини, дозволити скликання українського дворянського сейму (зборів) та закріпити за його родом гетьманське управління. По суті, за цією петицією 1763 р. козацька старшина і гетьман просили про відновлення тих прав та вольностей, що колись були ліквідовані Петром I. Однак, на той момент війни з Османською імперією Росія не вела, її становище було відносно стабільним. Тому 1764 р. Катерина II примушує Розумовського “добровільно” відректися від влади і видає указ про ліквідацію Гетьманщини.

Як наслідок, управління українськими територіями перебирає на себе утворена в 1764 р. **Друга Малоросійська Колегія** на чолі з президентом та генерал-губернатором Петром Румянцевим. За наказом імператриці до складу

колегії входило чотири російських чиновники, колишні козацькі старшини, прокурор (російський полковник) та два секретарі. Порівняно з Першою Малоросійською Колегією С. Вельямінова, *перед Другою Малоросійською колегією стояло вже остаточне завдання – ліквідувати автономію Гетьманщини. Однак, при цьому Російська влада хотіла не руйнувати вже створені механізми управління Гетьманщини, а підпорядковувати їх собі.* П. Румянцев вживав усіх заходів, щоб асимілювати українців із росіянами та систематично, поступово замінити українські права та вольності на російський лад. Імператриця Катерина II радила “не всегда силой вверенной ему власти” діяти, а “искусно изворачиваться” та “иметь и волчьи зубы, и лисий хвост”. Подальші дії Колегії стали основою для поширення на Гетьманщину російського законодавства.

У 1765 – 1767 рр. П. Румянцев здійснив “Генеральний опис Малоросії (“Румянцевська ревізія”), за якою: 1) було ліквідовано органи гетьманського управління – Генеральну військову канцелярію, Генеральний військовий суд; 2) змінено натуральну податки селян на грошові виплати; 3) ліквідовано виборність нижчої козацької старшини; 4) позбавлено козаків традиційного суду; 5) у судочинстві почали застосовувати норми російського законодавства; 6) гетьманські клейноди, військові печатки було відіслано до Санкт-Петербургу. *Це свідчило про те, що Гетьманщину було остаточно позбавлено автономії у складі Росії.*

Згодом Колегія підпорядкувала собі всі центральні установи Гетьманщини. У 1781 р. було ліквідовано полково-сотенний устрій Лівобережної Гетьманщини та Слобожанщини. На зміну було запроваджено імперський адміністративний поділ на намісництва. Місцеві козаки позбавлялись своїх прав та привілеїв, а в 1783 р. указом Російської імперії українських було остаточно закріпачено селян. По суті, правове становище верств населення на українських землях зрівнювалось із загальноросійськими нормами. А після закінчення успішної російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. було ліквідовано і Запорізьку Січ. Останнього ж кошового отамана – П. Калнишевського було відправлено під охороною до Москви, а потім на Соловки, де він і дожив свого віку.

У 1786 р. Друга Малоросійська Колегія була ліквідована. Вона виконала основне своє завдання – на території України панувала загальноросійська система політичного та адміністративного керування.

Отже, 115-річний період існування Гетьманщини відіграв значну роль у формуванні Української державності. Однак внаслідок слабких позицій на зовнішній арені, території та сили Гетьманщини корисливо використовувались в особистих цілях її країни-сусіда – Російської імперії. На мою думку, це позначилось негативно на формуванні нашої державності, оскільки фактично верхівка влади завжди скеровувалась ззовні. Однак у цьому були й деякі позитивні риси, що впливають із зазіхань на території України й інших країн. Гетьманщина була занурена у внутрішній розбрат з часів Чорної Ради, суспільство прагнуло до міцної держави, але внаслідок багатьох факторів цього не вдалось зробити. Тому встановлена централізаторська політика російського царизму, звичайно, призводила до суттєвих змін в адміністративному, політичному, економічному устрої Гетьманщини. Безперечно, Росія використовувала українські території і населення задля ведення війн із османами, шведами та іншими ворогами. Однак, навіть за втручання російських чиновників, ключові посади в Гетьманщині займали саме українці. Це в певній мірі захистило український народ від асиміляції, експлуатації та національно-релігійних утисків з боку польської влади, наприклад.

Буремні події часів Гетьманщини дають нам урок, який ми, здається, ще й досі не можемо засвоїти. Сильний ніколи не буде домовлятися зі слабким, він буде лише диктувати умови. Це стосується не лише сьогоденного ворога – російської влади, але й будь-якого правління інших країн. Малоросійські Колегії Петра I та Катерини II – це чудовий приклад того, як швидко можуть ліквідуватись права у тієї держави, що не може захистити себе. Я вважаю, свобода та незалежність ніколи не будуть надані за простим проханням. Для того, щоб їх здобути, потрібно мати не лише бажання, але й стійку позицію на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія. Історія України. В. М. Литвин, В.А. Смолій, Г.В. Боряк. Видавництво “Наукова думка” 2019 р.

2. Дядиченко В. Нарис суспільно-політичного устрою Лівобережної

України кінця XVIII – початку XIX ст. К., 1991.

3. Микола Аркас “Історія України-Русі” 1991. 456 с.

4. Трофимчук Г.І. Навчальний посібник “Історія держави та права України”. Київ, Юрінком Інтер, 2017.

Микола Марцеляк

студент 04-20-02 групи

Інституту підготовки кадрів для органів

юстиції України Національного

юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Соціальна держава – це форма організації держави і суспільства, за якої людина вважається найвищою соціальною цінністю і надається матеріальна допомога соціально незахищеним верствам населення та іншим особам, які потрапили у важку життєву ситуацію.

Поняття соціальної держави було висунуто 1929 року німецьким державознавцем Г. Геллером і згодом поширилося у Європі. Його виникнення та поширення було зумовлено зростанням соціальної напруги через злиденність великих прошарків населення внаслідок величезного дисбалансу в доходах представників різних класів, коли в результаті тоді ще слабо контрольованого державою розвитку капіталістичних відносин одні ставали матеріально успішними і могли задовольнити усі свої потреби, які тільки можна уявити, а інші не могли задовольнити хоча б базові потреби, не маючи засобів до гідного життя.

За таких умов у розвинутої держави залишалось два виходи (якщо не брати до уваги шлях пролетарської революції та побудови соціалізму, яким скористалась Росія): або взяти курс на перерозподіл економічних благ від багатших прошарків населення на користь менш забезпечених, чим зменшити соціальну напругу і зберегти гармонію та демократичний режим (Швеція, Франція, Велика Британія, в певній мірі США після президентства Франкліна

Делано Рузвельта); або встановити фашистську диктатуру, силою придушуючи прагнення людей жити гідним життям і переорієнтовуючи їх увагу на зовнішні військові інтервенції (Третій Рейх, Італія, Японія, Іспанія, Португалія, хоч останні дві не відзначились агресивною зовнішньою політикою). Останні врешті призвели до Другої Світової війни та поховали союз таких фашистських диктатур. Переважна ж більшість держав (до яких згодом приєдналися і держави з бекграундом фашистської диктатури) обрали шлях реформування соціально-економічної сфери в дусі опіки над неможливими представниками суспільства та певної регуляції ринку урядом (дозволи на страйки, на організацію профспілок, створення антимонопольного законодавства, введення 40-годинного робочого тижня тощо).

В загальному соціальна держава характеризується такими ознаками:

1. Вона є закономірним продуктом еволюції держави і суспільства в напрямку до громадянського суспільства соціальної демократії;

2. Соціальна держава визнається характеристикою демократичної держави, яка гарантує громадянам демократичний правовий статус;

3. Проголошення держави соціальною є важливою конституційною гарантією забезпечення і захисту соціально незахищених верств населення та соціальних прав людини;

4. Оскільки як мета діяльності соціальної держави, так і сама ця діяльність (соціальна політика) визначаються правовими рішеннями, то її функціонування передбачає наявність розвинутого соціального законодавства та різноманітних соціальних програм;

5. Соціальна держава слугує забезпеченню соціального миру і злагоди в суспільстві;

6. Утвердження соціальної державності сприяє трансформації ринкової економіки на соціальну ринкову, служінню власності як інтересам власника, так і інтересам суспільства.

За класифікацією Т. Тілтона та Н. Ферніса існують три моделі соціальної держави:

1. Позитивна держава соціального захисту (англо-американська модель) – орієнтована на зрівняння шансів на добробут усіх громадян, забезпечення та гарантування «рівних можливостей». Соціальна політика тут є лише засобом

контролю, «амортизатором» соціальних конфліктів, а на соціальні потреби припадає доволі незначна частка держбюджету;

2. Держава соціальної безпеки – на додаток до забезпечення рівних шансів громадян створює умови повної зайнятості та гарантує всім громадянам без винятку отримання доходів не нижче прожиткового мінімуму;

3. Держава загального добробуту – забезпечує повну зайнятість, згладжує різницю в доходах всього населення, створює численні постійні державні та громадські служби. Соціальна політика спрямована на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства [1].

В умовах закріплення в Конституції України принципу соціальної держави, а також подальшої законотворчості у молодій державі процес реалізації принципу був зумовлений протиріччям між інтересами широких мас населення країни, звиклих до системи радянського патерналізму (тому мали і мають досі попит на популізм та ліво-економічна риторика), та, з іншого боку, інтересами великого бізнесу, олігархами, що сконцентрували у своїх руках левову частку національного економічного багатства і здійснювали вплив на політичний процес у країні.

Мабуть тому сучасна українська форма соціальної держави більше нагадує модель держави соціальної безпеки. Так, у ст. 2 Закону України «Про соціальні послуги» зазначено, що основними цілями надання соціальних послуг є досягнення таких цілей:

1. Профілактика складних життєвих обставин;
2. Подолання складних життєвих обставин;
3. Мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин [2].

Тобто про встановлення рівності життєвого рівня як мети державної політики, звичайно, не йдеться.

З іншого боку, Україна і не є позитивною державою соціального захисту, оскільки уряд з року в рік піднімає мінімальну заробітну плату, підвищує видатки на соціальний захист на соціальне забезпечення, освіту, культуру, спорт і, авжеж, на охорону здоров'я.

Тому українська модель соціальної держави передбачає з одного боку стимулювання економічної ініціативи громадян завдяки відмові від зрівнялівки на користь істинної соціальної справедливості, що винагороджує найбільш

працелюбних та найбільш ініціативних, з іншого боку гарантує державну допомогу у випадку складних життєвих обставин. В перспективі соціальна політика української держави повинна бути спрямована на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства, забезпечення повної зайнятості населення, злагодження різниці в його доходах, створення ефективного механізму формування України як держави загального добробуту.

Список використаних джерел:

1. Вікіпедія. Соціальна держава [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0
2. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Музичук Едуард
*слухач магістратури факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Починаючи з перших історично відомих державних утворень і до сьогодні, правоохоронні органи завжди займали важливе місце у суспільних взаємовідносинах. Така їх важливість базується перш за все на праві легального застосування насильства, яке традиційно надавалося правоохоронним органам державою задля підкріплення їх спроможності виконувати поставлені перед ними завдання із захисту законності та правопорядку в державі.

Взагалі слід зазначити, що одна з найголовніших причин заснування політичною владою будь-якої держави органів з правоохоронними функціями — бажання владного керівництва, аби державні укази та розпорядження виконувалися швидко та своєчасно, а також щоб держава, в особі уповноваже-

них нею відомств та органів, зберігала своє монопольне право на регулювання суспільних відносин та на застосування сили. Останнє є вкрай важливим через те, що вважається чи не єдиним гарантованим способом підтримання правопорядку та авторитету державних органів у кризові часи.

Водночас необхідно підкреслити, що державно-політична система може довго та ефективно функціонувати лише тоді, коли правоохоронні органи не тільки забезпечують в однаковому співвідношенні права та інтереси владного керівництва і державних установ, але й належним чином захищають охоронювані законодавством права, свободи та інтереси усіх інших учасників суспільних правовідносин. Подібні обов'язки правоохоронних відомств наразі прописані у законодавстві більшості країн світу.

У цьому контексті не стала виключенням і Україна, в головному законі якої, а саме у Конституції України, чітко та недвозначно йдеться про життя, здоров'я, честь і гідність людини як найвищу соціальну цінність в державі. Враховуючи це, стає абсолютно зрозумілим, задля чого вітчизняні правоохоронні структури мають за свій найбільший пріоритет саме цей напрямок діяльності (захист невід'ємних прав та свобод людини і громадянина). З метою досягнення поставлених перед ними завдань державні органи, зокрема і представники правоохоронної сфери, активно працюють над створенням та постійним вдосконаленням тих дієвих способів та засобів, які б були спроможні надійно захищати вищезазначені блага. Одними із таких слід вважати відповідні юридичні важелі, завдяки яким, власне, і забезпечуються принципи законності та істинного верховенства права як в державній системі, так і у суспільстві в цілому.

З огляду на вказане, потрібно особливо виокремити такий ключовий юридичний важіль як незалежна та політично не заангажована національна судова система. Адже саме від цього компоненту значною мірою залежить те, чи не будуть державні та місцеві правоохоронні органи певної країни порушувати охоронювані законодавством права, свободи та законні інтереси. Шляхом проведення низки обґрунтованих наукових досліджень вченими було достовірно доведено, що рівень якості та ефективності роботи судової системи, разом із рівнем їх незалежності, має прямий вплив на стан свободи вільного

вираження слів та думок в державі, а також на загальний рівень дотримання зазначених у законодавстві прав та свобод.

Беззаперечним є факт, що у сучасній цивілізованій та демократичній державі, у якій наявне справжнє верховенство права, суд, як державно-суспільний інститут забезпечення справедливості, є найбільш надійним інструментом захисту порушених або невизнаних прав, свобод та законних інтересів. В той же час головним обов'язком державної влади у правовій країні має бути гарантування справедливої та безпристрасної діяльності судової системи. Цим самим влада надасть змогу громадянам та іншим особам впевнено захищати свої права та інтереси, маючи рівний доступ до системи правосуддя. Слід підкреслити, що саме на таких принципах і базується політична система майже всіх розвинених демократичних країн. Тобто у такій системі суд є вирішальним та незалежним органом, що встановлює справедливість у суспільстві.

Відповідно до викладеної вище інформації, безпосередніми завданнями правоохоронних структур у правовій і ліберально-демократичній державі вважаються чітке та ефективне виконання судових рішень, охорона громадського порядку, нагляд за однаковим дотриманням норм чинного законодавства усіма суб'єктами суспільних відносин та забезпечення безпечної життєдіяльності усього суспільства. Проте, варто наголосити стосовно нагляду за додержанням законів, що у правовому суспільстві приймаються, виконуються та захищаються лише ті нормативно-правові акти, які не суперечать конституції країни, а головне — не посягають на невід'ємні особисті права та свободи, що є характерними та базовими для кожної людини, а саме на життя, здоров'я, честь, гідність, приватну власність тощо.

Серед останніх «трендів», тобто вимог до розвинених демократичних країн, потрібно відзначити заклики до об'єднання країн, що розділяють спільні моральні та правові цінності, у відповідні довгострокові союзи та коаліції. Треба особливо підкреслити, що тенденція до спільної роботи у широких коаліціях між незалежними державами була і є надзвичайно характерною для розвинених країн Західного світу. Зокрема, це стало частіше проявлятися, починаючи з Другої світової війни (дієвий союз «антигітлерівської коаліції» та подальше виникнення на її основі Організації Об'єднаних Націй (ООН)).

У якості прикладів можна навести країни Західної Європи, здатність яких об'єднуватись у коаліції є добре відомою вже протягом багатьох століть, ще починаючи від спільних хрестових походів, а також Сполучені Штати Америки, політична еліта яких в середині минулого століття поступово відмовилася від принципів ізоляціонізму у зовнішній політиці, розпочавши пошуки міцного союзу з демократичними країнами Європи та інших частин світу. Саме ці названі вище держави і стали ініціаторами та засновниками переважної більшості нині існуючих союзів, альянсів, коаліцій та об'єднань у політичній, економічній, безпековій, культурно-освітній та багатьох інших сферах. Результатом цього стало виникнення ООН, Європейського Союзу, НАТО, Ради Європи, Інтерполу, ЮНЕСКО, Європолу тощо.

Дослідників ролі правоохоронних органів у процесі захисту прав та свобод членів суспільства найбільше цікавлять саме ті об'єднання, що прямо чи опосередковано відносяться до союзів у правоохоронній сфері. Як правило, під таким терміном розуміються альянси, що виникли на основі взаємно ратифікованих договорів між урядами двох та більше іноземних держав і мають спрямування на спільний нагляд країн-учасниць за належним захистом фундаментальних прав, свобод та законних інтересів осіб та організацій в їх країнах, а також на взаємну допомогу у пошуку та затриманні тих суб'єктів, що порушують названі права та свободи.

Але незважаючи на значні можливості сучасної світової спільноти з попередження випадків порушення особистих людських прав і свобод у деяких країнах, а також можливості зі створення ефективних об'єднань правоохоронної діяльності та розповсюдження корисної інформації, все ж таки найбільш важливими визнаються створення та подальше функціонування в кожній країні власної системи стримувань та противаг, що будуть слугувати своєрідними юридичними важелями. Головним завданням функціонування цих важелів закономірно визнаються недопущення грубих правопорушень з боку будь-якого суб'єкта суспільних правовідносин в державі, протидія свавілля державного керівництва та владно-олігархічних кіл, а головне — створення для усіх членів суспільства рівних і забезпечених законом можливостей для захисту своїх порушених та невизнаних прав.

Слід зазначити, що останнім часом спостерігається помітне зростання уваги розвинених та демократичних країн до ситуації із охороною фундаментальних прав і свобод в Україні. Зокрема, Сполучені Штати Америки, країни-члени Європейського Союзу, Канада та інші воліють надавати українській державі більше матеріально-технічної та фінансової допомоги, ніж зараз. Це визнається надзвичайно актуальною справою, адже саме в ці часи усе українське суспільство потребує значних фінансових впливань у власну економіку, оборону та державну політику. З-поміж іншого, дуже корисними вважаються інвестування у правоохоронну систему, адже її ефективна робота зможе ліквідувати одразу декілька сучасних проблем України. До таких, зокрема, входять корупція, казнокрадство, контрабанда тощо.

Отже, правоохоронні підрозділи у будь-якій країні є основним суб'єктом із забезпечення та захисту фундаментальних прав і свобод людини. Проте, їх діяльність повинна контролюватись незалежними судами та суспільством у цілому.

Петро Пацурківський

*студент Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

НЕОБХІДНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПОВОРОТУ В АРГУМЕНТАТИВНІЙ ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ВІД «ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ПОНЯТЬ» ДО «ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ЦІННОСТЕЙ»

Постановка проблеми. Аксиомою пізнання є вирішення передусім загальних питань з тим, щоб не повертатися до них щоразу при розгляді питань конкретних. У даному випадку таким загальним питанням є поняття конституціоналізму. У вітчизняній літературі, як уже зазначали відомі вчені-конституціоналісти А.Крусян [1, с.69], В.Шаповал [2, с.64], В.Федоренко [3, с.68] та інші, мають місце настільки багато підходів до визначення поняття і природи конституціоналізму, що здійснити раціональний вибір одного з них у межах

обсягу даної наукової роботи неможливо. Залишається прислухатися до поради класика методології наукового пізнання Г. Х. фон Врігта та зробити «екзистенційний вибір» [4, с.68] відповідного поняття – з особистих критеріїв.

Цим критеріям найповніше відповідає розуміння конституціоналізму М. Савчиним, згідно якого «конституціоналізм розглядається як суспільно-політична система, що обмежує владне свавілля та визначає гарантії прав людини і основоположних свобод» [5, с.31]. Особливо методологічно значимим для нашого дослідження є наступне положення М. Савчина: «У вузькому сенсі конституціоналізм втілюється у діяльності органів конституційної юстиції з перевірки правових актів органів публічної влади на предмет їх конституційності» [5, с.31]. Ми поділяємо підхід М.Савчина до розуміння поняття і природи конституціоналізму.

Виклад результатів дослідження. Відповідно до статті 150 Конституції України, до повноважень КСУ належить вирішення питань про відповідність Конституції України: законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання КСУ вирішує за допомогою офіційного тлумачення Конституції України [6].

Аналіз рішень КСУ переконує, що у цій своїй діяльності він використовує ряд засобів і спеціальних правил пізнання змісту розглядуваних ним правових норм. Серед них найбільш вживаними КСУ є такі способи тлумачення правових норм, як граматичний (в іншій термінології – мовний, текстовий, філологічний), логічний, системний, телеологічний (цільовий), зрідка – історичний спосіб. Зазвичай вони застосовуються КСУ в поєднанні. Завданнями тлумачення є встановлення волі, мети та намірів передусім конституцієдавця, а також іншого відповідного суб'єкта права. При цьому КСУ як орган державної влади, відповідно до статті 6 Конституції України, повинен «здійснювати свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [6], а відповідно до частини другої статті 19 Конституції України ще й «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6].

Чи залишається у КСУ за таких умов можливість для власного угляду у виконанні конституційних повноважень в цілому та в обранні аргументативних

підходів у першу чергу? Ретельний аналіз значного масиву рішень КСУ зоб'язує до ствердної відповіді на вищезазначене питання. Так само, як КСУ має значну свободу дій при обранні способів тлумачення ним правових норм, не меншою свободою він наділений де-факто і в обранні підходів в цілому до розбудови власної аргументативної практики. Однак ця свобода детермінована цілою системою конкретно-історичних чинників. Найвпливовішими серед них є правосвідомість, правова культура та ментальність суспільства в цілому і суддів КСУ зокрема, правові традиції, міра розвитку правової доктрини, в тім числі і доктрини конституціоналізму.

Розробка останньої в Україні ще продовжується, а практика її застосування у конституційному судочинстві хвибує гіперболізацією формалізму, догматизму та юридичного позитивізму. Левова частка рішень КСУ аргументується саме з позицій формально-юридичного підходу [8, с.162].

Яскравою ілюстрацією абсолютизації формально-юридичного підходу в аргументативній практиці КСУ може бути рішення цього суду у справі №3-рп/2001 (справа про податки). У центрі судового розгляду опинилося питання, чи відповідає ч. 1 ст. 58 Конституції України стаття Закону України, яка допускає, за умови спеціального застереження у цьому ж законі, поліпшення правового становища фізичних і юридичних осіб ретроактивно? Аргументуючи свою позицію у цій справі, КСУ посилався виключно на статтю 58 Конституції України і статті законів України, які регулюють відносини у сфері акумуляції фінансових ресурсів у державні фонди. При цьому суд вдавався тільки до «буквального тлумачення» відповідних приписів законодавчих актів. Жодних інших аргументів КСУ у цій справі не застосовував. В результаті КСУ вирішив, що вищезазначена стаття оспорюваного закону України неконституційна [9].

Суддя КСУ М. Козюбра в Окремій думці назвав такий спосіб аргументації рішення суду «непереконливим» та навів цілий ряд вагомих аргументів на користь своєї Окремої думки. Серед іншого він зазначив: «Справжній зміст закріпленого у частині першій статті 58 Конституції України принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів не можна з'ясувати виключно на основі буквального тлумачення її словесної конструкції. Адже текстуальний виклад принципу чи норми, як відомо, з різних

причин не завжди адекватно передає їх істинний смисл» [10]. Проте, якщо до ратифікації Україною «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» врахування принципів права, його ціннісного потенціалу в цілому можна було віднести до сфери розсуду КСУ, його доброї волі, то із ратифікацією цієї Конвенції Законом України №475/97-ВР від 17.0.1997 р. [11] таке врахування ціннісних аспектів права стало обов'язковим і для КСУ. Адже відповідно до статті 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [6]. Саме такою стала і вищезазначена Конвенція та протоколи до неї.

23 лютого 2006 р. було прийнято спеціальний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У Преамбулі цього Закону зазначається, що він «регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського Суду з прав людини у справах України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України» [12]. Родзинкою даного Закону є його стаття 17 «Застосування судами Конвенції та практики Суду»: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду».[12]

Це стало підставою вченому-конституціоналісту О. Марцеляку резюмувати, що КСУ, «здійснюючи тлумачення відповідних положень Конституції України та законів України..., повинен керуватися не тільки позитивістським підходом, а й природньо-правовою концепцією права...» [13,с.118].

Висновок. Вищевикладене зумовлює необхідність методологічного повороту в аргументативній практиці КСУ від «юриспруденції понять» до «юриспруденції цінностей». Це зумовлено усім ходом розвитку вітчизняного конституціоналізму. Такий поворот дозволить залишатися «живою» Конституції України та наблизить аргументативну практику КСУ до відповідного феномену ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм. – К., 2010.
2. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону // Право України. – 2014. - №7.
3. Федоренко Владислав. Конституціоналізм і революція // Право України. – 2018. - №4.
4. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования. – М., 1986.
5. Савчин М. Сучасний стан конституціоналізму: проблеми співвідношення демократії та державного суверенітету // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. - №3.
6. Конституція України станом на 16.09. 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Кампо В., Овчаренко В. Деякі теоретичні проблеми конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України// Вісник Конституційного Суду України. – 2011. - №3.
8. Селіванов О. Ухвали Конституційного Суду України та їх юрисдикційне призначення // Право України. – 2015. - №4.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки) 5 квітня 2001 р., №3-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text>
10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Козюбри М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки) URL: <https://ccu.gov.ua/docs/426>
11. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України N 3477-IV від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

13. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – №14.

Андрій Полешко

*студент I року навчання ОР «Магістр» Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ВІТЧИЗНЯНОГО БІКАМЕРАЛІЗМУ

Наразі бікамералізм як правничо-політичний феномен є досить поширеним: станом на 2009 рік 42% держав світу сформували [1] верхню палату парламенту. В історичній ретроспективі спостерігалися також трьох- (Французька імперія до 1789 року) та п'ятипалатні (Швабія) парламенти. Переважна більшість двопалатних парламентів сформовані з однопалатних; виняток складає ПАР, у якій 1979 року до бікамералізму звернулися, відмовившись від третьої палати парламенту. Яскравими прикладами бікамеральної моделі парламенту наразі є США, РФ, Швейцарська Конфедерація, Королівство Бельгія, etc. «Прихований» бікамералізм характерний [2] для Норвезького Королівства. Тривають дискусії [3][4] щодо визнання Бундесрату верхньою палатою парламенту ФРН.

Роль бікамералізму. Практика свідчить про тісну пов'язаність бікамеральної моделі з федеральним устроєм держави: федерації зазвичай формують двопалатний парламент – наприклад, США, РФ, ФРН, Бельгія; також досвід бікамералізму характерний для унітарних держав з розвиненим регіоналізмом (Королівство Іспанія). У цьому контексті верхня палата слугує регулятором, покликаним врівноважити представництво (i) національностей, (ii) населення нерівнозначних за обсягом територіальних одиниць, etc.

Такий зв'язок обґрунтовує [5], наприклад, барон Андре Ален (Бельгія): *«В федеральному державстві двупалатна система далеко не лишня, поскільки при федеральному устрої с однопалатною системою парламент рассматривается как представитель территориальных единиц и является одним из элементов центробежных сил. Отсюда участие территорий в принятии решений на общенациональном уровне, особенно по вопросам их статуса, что является существенной чертой федерального государства. Такая процедура*

- прерогатива второй государственной палаты, где представлены территориальные образования».

Таку позицію підтримує [6] М.В. Баглай: *«Двухпалатность Федерального Собрания выступает фундаментальной основой реального федерализма, призванного расширить права и самостоятельность народа».*

Тим не менш, досвід федерацій не може охопити всіх чинників формування верхньої палати, адже існують бікамеральні парламенти в унітарних державах, наявні специфічні способи формування верхньої палати не за адміністративно-територіальним критерієм тощо. Так, наприклад,

(i) для феодальних держав характерна роздільна репрезентація в парламенті станів,

(ii) Державна Рада сучасної Словенії включає виборних представників різних класів: за Конституцією 1991 року - 4 представника роботодавців, 4 представника найманих працівників, 4 представника селян, ремісників і осіб вільних професій, 6 представників працівників невиробничої сфери, 22 представники місцевих інтересів,

(iii) Парламентська асамблея Боснії та Герцеговини формується за рахунок виборів окремо від громад сербів, хорватів і боснійців,

(iv) для колоніальних легіслатур характерний [7] конфлікт між «кількістю» і «власністю», що зумовлює створення верхньої палати в США.

Оскільки на практиці існують інші критерії формування верхньої палати, очевидно, що вони викликані й іншими чинниками, зокрема, соціальними обставинами, які потребують відображення або розв'язання. Отже, виникає потреба в більш узагальненому підході до визначення таких формаційних чинників. Таким, на нашу думку, є погляд [8] Аренда Лійпхарда, за яким бікамералізм слугує інструментом консенсусної демократії у плюралістичних суспільствах, які різко розділені за релігійними, ідеологічними, лінгвістичними, культурними, етнічними й расовим ознаками. Жан Блондель осмислює бікамералізм як інструмент реалізації представництва соціальних й економічних груп.

За наведеними визначеннями, з очевидністю розуміємо, що основним формаційним чинником для створення верхньої палати парламенту є необхідність вирішення конфлікту соціальних груп або врівноваження репрезен-

тації регіонів / ідентичностей, нагальних для конкретного суспільства.

Подальший аналіз провадиться нами з урахуванням принципу «леза Ок-кама»: (*entia non sunt multiplicanda, prater necessitate*), пріоритету забезпечення національної безпеки, а також недопущення зниження рівня демократичної участі громадян у публічній адміністрації.

Проаналізуємо переваги й недоліки формування «сильної» верхньої палати. Серед недоліків бікамералізму на основі праць Мастласа [9] й Бентама можна визначити такі:

- (i) верхня палата є джерелом консерватизму, підтримує наявну форму держави й інтереси панівної еліти,
 - (ii) верхня палата, що не обирається, є гальмом й обмежувальним чинником для розвитку демократії та знижує рівень демократичного представництва громадян,
 - (iii) інертність законодавства, що забезпечується реалізацією права вето верхньої палати, а також потенційна невідповідність реального законодавства демократичному волевиявленню обраної нижньої палати (наприклад, на одноголосне рішення нижньої палати накладено вето верхньої),
- серед переваг:

- (i) верхня палата - гарант більш якісного законодавства, більшої презентабельності і забезпечення більшого плюралізму думок,
- (ii) забезпечує ширше та більш врівноважене представництво (див. зазначене вище),
- (iii) забезпечує стримування нижньої палати й виконавчої влади,
- (iv) за рахунок відкладального вето може забезпечити більш ґрунтовне обговорення законодавчих пропозицій.

Наш погляд на проблематику. Україна є буржуазною демократією, унітарною моноетнічною, проте *de facto* полікультурною державою.

З огляду на переважну моноетнічність відсутні підстави для формування верхньої палати для представництва етнічних або расових спільнот.

Регіони не є суб'єктами федерації, тобто не наділені власними широкими повноваженнями, відсутня різниця в застосовних для них системах права, а тому немає підстав для представництва у верхній палаті регіонів. Це ж підкріплюється формуванням міцних регіональних еліт, що зумовлює також

і те, що *de facto* полікультурний характер держави не зумовлює реальних конфліктних ситуацій, крім відомого обсягу демагогії в рамках ідеологічних воєн. Крім цього, значна децентралізація регіонів є неприпустимою в рамках актуальної інформаційної політики держави. Також централізації сприяє зростання буржуазного націоналізму як одного зі стовпів державної ідеології, що спостерігається особливо після перемоги Революції Гідності.

Дискурс релігійного багатоманіття також не є нагальним через секуляризований характер держави (PR-кампанії політичних діячів, які опираються на релігійну або конфесійну тематику, скоріш мають націоналістичний (етнофілетизм) характер у рамках розробки ідеологічних інструментів зовнішньому військовому агресорові (див. *«атеїст Київського патріархату»* тощо)).

За результатами пандемії COVID-19 істотним суспільним чинником може стати зростання ваги прекаріату й загострення відносин найманих робітників з роботодавцями (особливо за умов *de facto* «сірого» ринку праці й відсутності профспілкового руху). Хоча, як свідчить досвід початку ХХ ст., наростання соціальних конфліктів за подібної відсутності соціального захисту робітника є вкрай можливою перспективою, у силу нетривалого розвитку ринкової економіки й невисокого ступеня концентрації у виробництві в Україні, така загроза наразі видається не найбільш нагальною.

Крім цього, слід, на наш погляд, додатково відзначити такі істотні чинники:

- (i) результати виборів Президента України та народних депутатів України 2019 року, які засвідчили загальну спрямованість електорату до помірних, консенсусних й інклюзивних проєктів,
- (ii) значний ступінь деперсоніфікації кандидатів у народні депутати України з огляду на впровадження пропорційної виборчої системи, за якої забезпечується голосування більше за ідеологію, носієм якої є кандидат, або за його шефа за політсилою, а не за нього самого.

Поряд із запровадженням багаторівневої (від місцевих рад – до парламенту) виборчої системи й поверненням до імперативного мандату, на наш погляд, заслуговує на увагу модель верхньої палати, яка здатна подолати згадані недоліки, тобто, як мінімум являла б утвердження суспільної інклюзивності й багатоманітності, а також забезпечувала членство на особистісному ґрун-

ті заслуг перед суспільством або представництва значної й самобутньої його страти.

Висновки. У рамках зазначених цілей ми могли б розглянути як доречний проект із формування верхньої палати парламенту, що задовольняла б таким критеріям:

(i) відсутність широких повноважень – доречним, на наш погляд, є обмеження повноважень верхньої палати колегіальною законодавчою ініціативою за колегіальним рішенням простої більшості членів, направленням законопроекту (за винятком таких, що стосуються бюджету) на повторний розгляд нижньою палатою з кореспондуючим правом подолання, повноваженнями щодо ініціювання референдуму,

(ii) формування складу верхньої палати на строковій основі (строк повноважень - сім років з правом відкликання суб'єктом обрання, повторне обрання заборонене) з представників (загальним числом – не більше 50, у рівних частках) основних соціальних груп, зокрема:

- представників найманих робітників, що обираються асоціацією профспілок,

- представників підприємців, що обираються торговельно-промисловою палатою,

- представників наукової та творчої інтелігенції – від Національної академії наук й асоціації університетів,

- представників традиційних конфесій - що обираються непрямим голосуванням (місцевий і регіональний рівні) пропорційно до чисельності відповідної традиційної конфесії,

- осіб, призначених спільно нижньою палатою та главою держави, за особливі заслуги перед суспільством.

Запропонований проект дозволяє внести здоровий консерватизм у парламент, та сформувати національну еліту на корпоративних засадах, що сприяє консолідації суспільства та забезпечення підвалин для класового миру.

Список використаних джерел:

1. Киселева Н.В. История и география современного бикамерализма. Геополитика и экогеодинамика регионов. 2009. Т .5, вып. 1, с. 83-86. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/6645/10-Kiseleva.pdf?sequence=1>
2. Могунова М.А. Скандинавский парламентаризм: теория и практика. М., 2001, с. 200-201.
3. Автономов А.С. Истоки и смысл двухпалатности парламентов. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право, 2013, вип. 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoki-i-smysl-dvuhpalatnosti-parlamentov>
4. Государственное право буржуазных и освободившихся стран. М., 1986, с. 276.
5. Ален А. Национализм - федерализм - демократия. Пример Бельгии. Изд-во Левенского института Центральной и Восточной Европы. 1994.
6. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. М., 2001.
7. Kelly A.N., Hardison W.A. and Belz H. The American Constitution, its Origins and Development. 6-th ed., New York, 1983.
8. Lijphart A. Democracies. Yale University Press, 1984.
9. Mastlas J., Grange L. Les secondes chambres du parlement en Europe occidentale. P., 1987.

ЗМІСТ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ «ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 25-Ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ»	3
ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Володимира Бугрова.....	5
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНСТВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ Сергія Квіта.....	8
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ФЕДЕРАЛЬНОГО СУДДІ США Богдана Футея.....	10
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ ПРАВОВИХ НАУК ЗЕЛЕНОГУРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА) Анжея Біштиги.....	11
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСОВОГО КОМІТЕТУ АМЕРИКИ Андрія Футея.....	13
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ Василя Костицького.....	15
ВІТАННЯ ЗАВІДУВАЧА КАФЕДРИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Олега Марцеляка.....	17
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ.....	19
Баймуратов Михайло. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	26
Бакумов Олександр. САНКЦІЇ У СТРУКТУРІ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	33
Андріїв Ольга. UKRAINISCHE VERFASSUNG UNTER DEUTSCHEM AS REKT.....	37
Барабаш Борис. СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ; ВПЛИВ ЗАРУБІЖНИХ (ЄВРОПЕЙСЬКИХ) КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	41
Барабаш Ольга. ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА БЕЗОПЛАТНУ ЮРИДИЧНУ ДОПОМОГУ СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	44
Батанов Олександр. УКРАЇНСЬКИЙ УНІТАРИЗМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ.....	49

Батанова Наталія. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	54
Белов Дмитро. /Громовчук Мирослава. ПРАВО ЛЮДИНИ НА ШТУЧНЕ ЗАПЛІДНЕННЯ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ.....	59
Бобровник Д.О. ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК ПЕРВИННИЙ СУБ'ЄКТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА КОНЦЕПТ ЙОГО ЛОКАЛЬНО-ГЛОБАЛЬНОГО ВИМІРУ.....	65
Богашева Наталія. ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУБ'ЄКТ.....	74
Бондаренко Ольга. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА УКРАЇНИ В СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....	79
Бородач Тарас. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ОСНОВА УТВЕРДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	83
Боярський В. О. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	85
Боярський Олександр. КОНСТИТУЦІЙНІ НАСТАНОВИ ТА ПРОЦЕС РОЗШИРЕННЯ УЧАСТІ ЛЮДИНИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ ЧЕРЕЗ АКТУАЛІЗАЦІЮ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ.....	94
Бутков О. І ГРОМАДСЬКІ ОБГОВОРЕННЯ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВНЕСЕННЯМ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	100
Буткова О. Я. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	103
Варунц Лариса. КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	106
Костицький Василь. КОНСТИТУЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР.....	109
Васильченко Оксана. /Матат Андрій. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	114
Вигівська Анна. ВИБОРЧИЙ ФОНД КАНДИДАТА НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АКТИВНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА.....	118

Микола Гнатовський. ПОЗИТИВНІ ОBOB'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ ТА ПОЗИТИВНІ ЗOBOB'ЯЗАННЯ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	121
Гаврилук Руслана. ЦІННІСНИЙ ЕКЛЕКТИЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	125
Галкін В'ячеслав. ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА ТА ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....	131
Галус Олена. ДО ПИТАННЯ ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ФОРМ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ.....	135
Градова Юлія. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ПІД ВПЛИВОМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ.....	138
Гришко Л.М. ПРАВО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА БЕЗПОСЕРЕДНЄ УПРАВЛІННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	138
Губрієнко Олена. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БОЛГАРІЇ ТА РУМУНІЇ.....	145
Гудзь Людмила. ПРИНЦИП ВІЛЬНИХ ВИБОРІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	150
Гудзь Тетяна. ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ ЯК ПРИНЦИП ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ.....	154
Данічева Катерина. ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	157
Дмитро Дейнеко. LEGAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL TRANSITION FROM DUALIST SYSTEM TO THE SUPREMACY OF INTERNATIONAL LAW.....	161
Deshko Lyudmyla. PROVIDING MEDICAL AID TO COVID-19 CONTAMINATED AND OTHER PATIENTS: UKRAINIAN EXPERIENCE.....	165
Дженжебір Ольга. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	167
Джунь В'ячеслав. НОВА КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК АКТ УСТАНОВЧОЇ ВЛАДИ НАРОДУ (КОНСТИТУЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА).....	170

Дмитренко Емілія. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ.....	173
Євстїгнеєв Андрій. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ У ВИБОРЧОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ.....	177
Єфремова Н.В. ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ СТЕПАНА БАРАНА, ЯК МАЛОВІДОМА ПАМ'ЯТКА З ІСТОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	180
Захарченко Петро. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: РІК 1918.....	185
Зубенко Ганна. СВОБОДА ОБ'ЄДНАННЯ В КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	191
Іншин Микола Іванович. СОЦІАЛЬНЕ ТА ОХОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ....	196
Ісламова Анна . БЛАГОДІЙНИЦТВО - СПОСІБ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ – ПОТРЕБА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....	201
Казаренко Михайло. СЕРТИФІКАТ ВИБОРЦЯ - ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА, СПРЯМОВАНИЙ НА ПОДОЛАННЯ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВОСТІ.....	202
Книш Віталій. ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ ТИПІВ, СФЕР ТА МЕЖ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ В УКРАЇНІ.....	207
Ковальчук Олександр. ДИСКРЕЦІЯ СУДДІ-ДОВІДАЧА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	211
Колодій Анатолій. ПРИНЦИПИ ЦІЛІСНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	216
Коломієць Віталій. ПОТРЕБА В КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....	220
Коломієць Юрій. ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМУЛЬГАЦІЇ ЗАКОНІВ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ.....	221
Кириченко Володимир. «КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА» - МІФОЛОГІЯ НАЦІЄБУДУВАННЯ.....	224
Ключковський Юрій. РЕФЕРЕНДУМ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНОГО (НЕДО)РЕГУЛЮВАННЯ.....	229

Кофман Борис. ВТІЛЕННЯ НАСТАНОВ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ (ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДЯНИНА)....	234
Кравцова Зоріна. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗАСАДИ», «ОСНОВИ», «ПРИНЦИПИ», «ЦІННОСТІ»: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	240
Кравчук Володимир. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	245
Кравчук Микола. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	250
Кудрявцева ОЛЕНА. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	253
Левус Андрій. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ТА СЕКТОРАЛЬНИХ САНКЦІЙ У СВІТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	257
Лотюк Ольга. / Олена Митник. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.....	259
Магновський Ігор. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ ЗЛАГОДИ В УКРАЇНІ.....	264
Маловацький О.В. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА АКТИ НЕЗАБОРОНЕНІ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....	267
Марцеляк Олег . КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 р. - УСТАНОВЧИЙ ПРАВОВИЙ АКТ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ.....	273
Марцеляк Світлана. ЗАКОННІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....	273
Марченко Микола. АКсіОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	283
Марчук Микола. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В ПОЛЬСЬКІЙ КОНСТИТУЦІЙНІЙ ДОКТРИНІ.....	286
Мацелюх Іванна. ДОСВІД ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	290

Мельничук Ольга. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДНАДОБРОВІЛЬНЕОБ'ЄДНАННЯ.....	296
Євген Мічурін. ЗВ'ЯЗОК КОНСТИТУЦІЙНОГО І ПРИВАТНОГО ІТ-ПРАВА.....	300
Мішина Наталя. МОРАЛЬНИЙ ВИМІРСУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	303
Музичук Олександр . ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ.....	307
Мяловицька Ніна. / Златіна Ніна. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ В РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	310
Наливайко Лариса./ Чепік-Трегубенко Ольга. РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ.....	315
Нестерович Володимир. УТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	319
Ноняк Михайло. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ДЕТЕРМІНАНТА УТВЕРДЖЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	322
Ірина Овчар . ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	324
Ореховський Микола. АКсіОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ.....	329
Охотнікова Олена./ Корпачова Світлана. ЗЕМЕЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАПОРУКА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ.....	331
Паладієва Яна ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ.....	336
Панкевич Іван. СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	339
Панфілов Андрій. CONSTRAINT OF LEGAL DOCTRINE: ALTERNATIVE VIEW ON THE ISSUE	346
Панфьорова Марина. КОНСТИТУЦІЙНІ ІДЕЇ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	348

Панчишин Руслан ЗМІНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ ЧИ НОВИЙ ОСНОВНИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ?.....	353
Пархоменко Сергій. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В НАТО.....	359
Патриляк Іван. ВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ І ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1939 - 1945).....	361
Пацурківський Петро . АКсіОМА КОНСТИТУЦіОНАЛіЗМУ, АБО ЦіННіСНА КОМПЛЕМЕНТАРНіСТЬ КОНСТИТУЦіЙНИХ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦіЇ УКРАЇНИ.....	377
Перегуда Євген. ПИТАННЯ ІДЕНТИФіКАЦіЇ ТА НОРМАТИВНОГО ЗАКРіПЛЕННЯ ПРАВА НА МіСТО.....	383
Петрів Олекса КОНСТИТУЦіЯ УКРАЇНИ І СУСПіЛЬНА МОРАЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	387
Погорецький Микола . КОНСТИТУЦіЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННіСТЬ І ЙОГО РЕАЛіЗАЦіЯ У КРИМіНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ.....	392
Полянський Антон. ДО ПРОБЛЕМИ АДМіНіСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДіЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	397
Порицька Юлія ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМіНІВ «СОЦіАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» ТА «СОЦіАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ» В КОНСТИТУЦіЇ УКРАЇНИ.....	400
Посторонко І.Г. ФЕНОМЕНОЛОГіЯ МУНіЦИПАЛіЗМУ В КОНСТИТУЦіЇ УКРАЇНИ: СТРУКТУРНО-БЛОКОВі ПИТАННЯ ОРГАНіЗАЦіЇ ТА ЗАКРіПЛЕННЯ.....	409
Потапчук Г.В. ЕКОЛОГіЧНі ПРАВА ЛЮДИНИ: ДО НОВЕЛіЗАЦіЇ КОНСТИТУЦіЙНОГО РОЗУМіННЯ ТА МОДЕРНіЗАЦіЇ.....	412
Пришва Надія. КОНСТИТУЦіЙНі ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНі.....	420
Процюк Ігор. СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК АСПЕКТ ПОДіЛУ ВЛАДИ.....	424
Прудкий Богдан. РОЛЬ КОНСТИТУЦіЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННі ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВИБОРІВ.....	495

Пустовалова Інна. КОНСТИТУЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ.....	433
Тарас Пшеничний. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В НАРАТИВІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	438
Радченко Олександр. ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ СВІТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	440
Ремінська Ю . Ю. ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ РОЗРОБЦІ ЗАКОНІВ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	444
Розвадовський В. І. ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ Й СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ.....	448
Рубель Андрій. ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ, КЕРІВНИЦТВА ЗЛОЧИННОЮ СПІЛЬНОТОЮ ЧИ ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ, А ТАКОЖ УЧАСТІ У НІЙ.....	453
Рудь Юлія. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	457
Саєнко Анастасія. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	460
Саркісян Ваге. АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИБОРАМИ В УКРАЇНІ.....	460
Сердюк Наталія. БАЗОВІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	467
Серьогін Віталій. КОНСТИТУЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ОЗНАКИ, ЗМІСТ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	471
Сидій Ольга. АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ.....	478
Вікторія Сидор. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	482
Сінькевич Олена. АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	486

Слюсаренко Юрій. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА У СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ.....	490
Стецюк Наталія. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (ВІД ДОКТРИНИ ДО ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ).....	493
Стецюк Петро. ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	494
Стець Андрій. 25 – ЛІТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	501
Терлецький Дмитро. ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ...	505
Тетерук Андрій. КОАЛІЦІЙНА УГОДА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ VIII СКЛИКАННЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	509
Топузов Володимир ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В РАМКАХ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	512
Футей Богдан СУДОВА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (на прикладі окремої думки в судових рішеннях).....	515
Хван Р.М. ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....	520
Черевичний Геннадій КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст.	527
Чехович Сергій ДІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЩОДО ВИЗНАННЯ БІЖЕНЦЕМ В УКРАЇНІ	529
Чорнолуцький Р.В. НОРМОПРОЄКТНИЙ (ЗАКОНОПРОЄКТНИЙ) ПОТЕНЦІАЛ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	534
Шамрай В'ячеслав. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ЯК ВАЖЛИВА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	541
Шаповал Валерій . ПРАВО НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	545
Шаповал Наталія . МУНІЦИПАЛЬНА РЕФОРМА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	548
Тарас Шепель . ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	552

Шкабко Сергій. ВНЕСОК ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КУЧМИ В НОВІТНІЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ (1994-1996 РР).....	556
Шукюров Тархан Юсіф огли ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ ТУРЕЧЧИНИ.....	560
Щербанюк Оксана. ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА.....	564
Ямельська Христина. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ ТА НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ.....	569
Трибуна молодих науковців	
Боса Ірина. МІСЦЕВІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2020 РОКУ: ПІДСУМКИ, ТЕНДЕНЦІЇ.....	572
Ковтун-Сальнікова Марина. КОНСТИТУЦІЙНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	576
Комарницька Евеліна. ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В ЧАСТИНІ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	579
Криган Еліни. ПРАВО НА ВІДПУСКУ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ.....	586
Lakhmotov Kostiantyn СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ КОНСТИТУЦІЙ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....	589
Любиш Катерина. І ТА ІІ МАЛОРОСІЙСЬКІ КОЛЕГІЇ ЯК ІМПЕРСЬКІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ ХVІІІ СТ.....	594
Марцеляк Микола. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.....	599
Музичук Едуард . МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	602
Пацурківський Петро . НЕОБХІДНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПОВОРУ В АРГУМЕНТАТИВНІЙ ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ВІД «ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ПОНЯТЬ» ДО «ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ЦІННОСТЕЙ».....	606
Полешко Андрій. ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ВІТЧИЗНЯНОГО БІКАМЕРАЛІЗМУ.....	611

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР 25-РІЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ

Наукове видання

**Міжнародна науково-практична конференція
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
(м. Київ, 23 червня 2021 року)**

Збережено авторський стиль та орфографію

Комп'ютерна верстка – Юлія Порицька, Арсен Болгарев
Дизайн обкладинки – Богдан Прудкий, Кішка Іван

Підписано до друку 14.06.2021 р.
Наклад 100 прим. Зам. 1733

Збірник тез доповідей видано за фінансової підтримки
Адвокатського об'єднання «Ореховський та Коломієць»

ФОП Кішка Іван Васильович
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої
справи ДК № 6673 від 11.03.2019 р.
Київ, вул. Ярославів Вал, 9
kishka.biz